את כל זה ראיתי להקדים ולשומו בראש הספר, ואקוה כי רויתי בזה נפש הקוראים המשתוקקים לדעת שרש כל דבר, ולרדת עד היסוד בדרישת קדמוניותינו, ואם ימצאו דברי חן בעיני החכמים דורשי אמת המבינים כל דבר לאשורו, ומוקירים דברי קדמונינו ז"ל, והיה בזה שכר לעמלי, אשר רבת יגעתי לסדר כל המאמרים, מאהבתי את דברי חכמינו ז"ל, וזה כל ישעי וחפצי להגות בדבריהם כל ימי חלדי, לדלות פנינים מעמקי מאמריהם הנחמדים מזהב ומפז.

ובטרם אסיים הנני לתת תודה לאל חסדי אשר הושיעה לי ימינו לחלצני ממצר, כי נהייתי ונחליתי כשלשה חדשים, וכמעט אמרתי נואש, וכפשע היה ביני ובין המות, לולא השם ב"ה ברחמיו עזרני, וישלח דברו וירפאני ויוציאני לרוחה. ואני תפלה יהי ה' עמדי לתמכני בימין עזו, להחל ולסיים עוד ספרים אחרים ולהוציאם לאור עולם אמן:

מדרש תהלים

ספר ראשון

מזמור א

[א] **אשרי האיש** אשר לא הלך בעצת רשעים וגו'. (א) זהו שאמר הכתוב שוחר טוב יבקש רצון (משלי יא כז), מי הוא זה, זה דוד מלך ישראל, שוחר בטובתן של ישראל, (ב) להעמיד מהם עשרים וארבעה משמרות כהונה, ועשרים וארבעה משמרות לויה: יבקש רצון. שהיה מבקש רחמים (ג) שתשרה עליו רוח הקודש, כדי לברך את ישראל, והיכן ברכן, (ד) באשרי האיש: ודורש רעה תבואנו (משלי שם), (ה) זה דואג ואחיתופל:

[ב] (ו) **דבר אחר** אשרי האיש. זהו שאמר הכתוב ויבא המלך דוד וישב לפני ה' (ש"ב ז יח), (ז) וכן תני ר' חייא אין ישיבה בעזרה, אלא למלכי בית דוד בלבד, (ח) ר' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש אמר אין ישיבה בעזרה אלא מקום

הערות ותקונים

(א) וז"ה שוחר טוב יבקש רצון. מובא בילקוט משלי רמז תתקמ"ז בשם מדרש שו"ט, ובילקוט שם מן ד"ה ודורש רעה, הוא ממדרש משלי פי"א, והמדרש הזה על תהלים נקרא בשם „שוחר טוב" על שם התחלת הדרשה על הפסוק שוחר טוב יבקש רצון, וכן מדרש שה"ש נקרא „מדרש חזית" על שם התחלת הדרש על הפסוק חזית איש מהיר במלאכתו, וכן „מדרש תדשא" יען כי מתחיל עה"כ תדשא ארץ, וכן מדרש שמואל יכנהו רש"י בס' הפרדס (דף כ"ד) מדרש עת לעשות לה', ג"כ על שם התחלתו, וכן מדרש לקח טוב: (ב) להעמיד מהן כ"ד משמרות, תוספתא תענית פ"ד, שמונה משמרות התקין משה לכהונה ושמונה ללויה, משעמד דוד ושמואל הרואה עשאום עשרים וארבע, ועיין תענית כ"ז ע"א, וירושלמי סוף סוכה, ובפני משה שם: (ג) שתשרה עליו רוח הקודש. כ"ה גם בילקוט שם, ובאיזה כתבי יד א) גם בנדפס סגי' שתשרה עליו שכינה, ובהגהת הרא"פ ב) בגליון המדרש הביא שבכ"י שלפניו כתוב „רוח הקודש": (ד) באשרי האיש. עיין להלן משה בירך את ישראל באשריך, ודוד בירך באשרי, ועוד שם משה חתם באשריך, כיון שעמד דוד פתח במה שחתם משה, ואמר אף אני אברך את ישראל באשרי: (ה) זה דואג ואחיתופל. שהם היו אויבים לדוד ומבקשים רעתו, עיין סנהדרין ק"ו ע"ב, ולהלן מזמור נ"ב: (ו) ד"א אשרי האיש זה"ה וישב לפני ה'. הדרשה תסוב על סיפא דקרא ומושב לצים לא ישב, ועל זה הביא שישב בעזרה לפני ה'. והרב החכם הגדול מהר"י רייפמאן בבית תלמוד (שנה רביעית צד קי"ג) כתב אין לזה ענין כל מאומה אלא פסוק אשרי האיש ולא הובא אלא רק אגב המאמר על סוף פסוק ויבא המלך דוד וישב לפני ה' ויאמר מי אנכי וגו' ומי ביתי כי הביאתני עד הלום, אשר יש לו ענין אלא פסוק אשרי האיש ע"י סיומו אף דוד כן היה לו לומר ארור האיש אשר הלך בעצת רשעים וכו' ולא אמר אלא לא הלך: (ז) וכן תני ר' חייא. ירושלמי פסחים סוף פ"ה ה"ז (דף ל"ב ע"ד), יומא פ"ג (מ' ע"ב), סוטה פ"ז ה"ז (כ"ב ע"א), ואגדת שמואל פכ"ז. ובגמרא בבלי יומא כ"ה ע"ב קידושין ע"ח ע"ב אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, ועיין רש"י ביומא שם שכתב אין ישיבה בעזרה, שנאמר לעמוד לשרת (דברים י"ח ה'), העומדים שם לפני ה' (שם שם ז'), אלא מלכי בית דוד, שמלינו בהן ישיבה, שנאמר ויבא המלך דוד וישב לפני ה', והסיום שהביא רש"י נראה מן הכתוב כ"ה מפורש בגמרא יומא ס"ט ע"ב, ועיין עוד ברש"י סנהדרין ק"א ע"ב ד"ה גמירי, ובסוטה מ' ע"ב ד"ה אין: (ח) ר' אמי בש"ר שמעון בן לקיש אמר אין ישיבה בעזרה אלא מקום מלכי בית דוד בלבד, וכס"א וישב לפני

א) בכ"י ג' וכ"י ז' חסר דף הראשון ומתחיל באמצע מן אשרי האיש למנצח משכיל (סוף אות ב') ובכ"י ה' חסר בראשו הרבה דפים ומתחיל מאמצע מזמור י"ז אות י' ומתחיל מן המלות „אל השמים וישבע בחי העולם" לכן לא הזכרתי את הכ"י הזה (היינו כ"י ה') עד מזמור י"ז.

ב) המה ההגהות אשר הגיה הרב החכם ר' אברהם פריווינצאלי עפ"י ששה כ"י ונשארו בכתובים כאשר הבאתי במבוא פרק י"ג.

מלכי בית דוד בלבד, (ט) וכן הוא אומר וישב לפני ה׳, (י) ולא כן אמר רב הונא בשם ר׳ (שמעון) [שמואל] אין ישיבה למעלה, (יא) שנאמר קרבת על חד מן קאמיא (דניאל ז יז), שאין להם (יב) קפיצת רגל, שנאמר ורגליהם רגל ישרה (יחזקאל א ז), וכתיב שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו ב), (יג) וכתיב וכל צבא השמים (עומדים) [עומד] עליו מימינו ומשמאלו (מ״א כב יט), למעלה אין ישיבה, ודוד יושב, (יד) אמר ר׳ אמי אף למלכות בית דוד אין להם ישיבה בעזרה, ומהו וישב לפני ה׳, (טו) שסמך עצמו,

הערות ותקונים

לפני ה׳. המאמר הזה קשה הבנה כי מה בא ר׳ אמי להשמיענו, ודבריו הם שוים עם דברי ר׳ חייא, גם סותרין לדבריו שהובא להלן בשמו שאף למלכות בית דוד אין להם ישיבה בעזרה, לכן לדעתי ברור כי המלות „ר׳ אמי בש״ר שמעון בן לקיש אמר אין ישיבה בעזרה אלא מקום מלכות בית דוד בלבד וכה״א וישב לפני ה׳״, היא הוספה חיצונית, כמו שתראה להלן, ובעל מסדר המדרש הביא בתחלה מאמר ר׳ חייא לקוח מן גמרא ירושלמי כמו שרשמתי, ופסק באמצע המאמר והביא: ולא כן אמר רב הונא בש״ר ישמעאל, והוא נובע מגמרא ירושלמי ברכות פ״א ה״א, ואחר זה חזר להביא מאמר הירושלמי מפסחים יומא וסוטה, ופתח במה דסיים, ומתחיל: למעלה אין ישיבה ודוד יושב בתמיה, ועל זה אמר ר׳ אמי אף למלכות בית דוד אין להם ישיבה בעזרה, אבל מעתיק אחד בראותו כי מובא בתחלה המאמר מירושלמי בשם ר׳ חייא, הוסיף בגלו מה שמצא בירושלמי בשם ר׳ אמי שאמר בשם ר׳ שמעון בן לקיש אין ישיבה בעזרה אף למלכות בית דוד, אולם במדרש שו״ט נשתבש והובא בשמו אין ישיבה בעזרה אלא מקום מלכות בית דוד בלבד, וזה שגגה, כי ז״ל הירושלמי בכל המקומות שרשמתי: תני ר׳ חייא לא היתה ישיבה בעזרה אלא למלכות בית דוד בלבד, ואמר ר׳ אימי בשם ר׳ שמעון בן לקיש אפילו למלכות בית דוד לא היתה ישיבה בעזרה תיפתר שסמך עצמו לכותל ויושב לו, והא כתיב וישב לפני ה׳, א״ר איבו בר נגרי ויישב עצמו לתפלה ע״כ. הרי תראה שמעתיק אחד הוסיף אל דברי המדרש את המאמר מר׳ אימי, אבל נשתבש בטעות, גם שהוספה היא אך למותר, כי בעל המדרש בעצמו הביא דבריו במאמר שלאחריו: אמר ר׳ אמי וכו׳, והוא הוא, ועיין בתוס׳ סוטה מ׳ ע״ב ד״ה והאמר, והראה שהיה לפניהם הגי׳ במדרש שו״ט כמו לפנינו עם הטעות, או אפשר כי המאמר ולא כן אמר רב הונא עד למעלה אין ישיבה ודוד יושב, הוא הוספה, וא״כ תהיה נכון דברי השו״ט מתאימים אל לשון הירושלמי, וכצ״ל וכן תני ר׳ חייא אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, ר׳ אמי בשם ר׳ שמעון בן לקיש אמר אף למלכות בית דוד אין להם ישיבה בעזרה, ומה וישב לפני ה׳ שסמך עצמו לכותל: (ט) וכן הוא אומר וישב לפני ה׳. בא״זה כ״י הגי׳: כאן הוא אומר וישב לפני ה׳, והוא מאמר בפני עצמו, וקושיא היא: (י) ולא כן אמר ר׳ הונא בש״ר שמעון. בכ״י ב׳ ג׳ ח׳ גם בנדפס הגי׳ בשם ר׳ ישמעאל, וכן תקנתי בפנים. ובירושלמי ברכות פ״א ה״א (דף ב׳ ע״ג) איתא ר׳ חנינא בר אנדריי בשם ר׳ שמואל בר סוסר המלאכים אין להם קפיצים, ומ״ט קרבת על חד מן קאמיא קיימיא, ור״ל אל תקרי קאמיא אלא קיימיא, פי׳ אצל המלאכים הנקראים עומדים, ועיין רש״י בדניאל שם שכתב קרבת על חד מן קאמיא קרבתי אצל אחד מן העומדים שם לפני עתיק יומים, שמלאכים נקראו עומדים, שנאמר בין העומדים האלה, מפני שאין להם קפצים עכ״ל, ובירושלמי שם תמצא במאמר שלפניו מאמרים אחרים בשם ר׳ הונא ור׳ ישמעאל, ובעל מדרש שו״ט מייחס אל ר׳ הונא המאמר שלפניו וגורס ר׳ הונא בשם ר׳ ישמעאל, (ובירושלמי שם מובא ר׳ הונא לחוד ור׳ ישמעאל לחוד), ואולי יש לתקן במדרש שלפנינו ר׳ חנינא בשם ר׳ שמואל, ולדברי השו״ט כוון רש״י סוטה מ׳ ע״ב אין ישיבה בעזרה דאין כבוד שמים בכך, ואפילו מלאכי השרת אין להם שם ישיבה, דכתיב עומדים ממעל לו (ישעי׳ ו׳), קרבת על חד מן קאמיא (דניאל ז׳) עכ״ל. וכן איתא במדרש ב״ר פס״ה אות כ״א וכי יש ישיבה למעלה לא כן א״ר שמואל אין ישיבה למעלה, שנא׳ ורגליהם רגל ישרה אין להם קפיצים קרבת על חד מן קאמיא, מה הוא דין לשון קאמיא? קיימיא. ועיין גם בתנחומא הנדפס מכבר קדושים אות ו׳, שמ״ר פ״א, רות רבה פ״א, ובגמרא חגיגה ט״ו ע״א איתא גמירא דלמעלה לא הוי ישיבה: (יא) שנאמר על חד מן קאמיא. עיין הערה שלפניה שדרשו קאמיא כמו קיימיא, וגם בכ״י ו׳ הגי׳ קאמיא קיימיא: (יב) קפיצת הרגל. בירושלמי הגי׳ קפיצין, ובב״ר קפיצים, והערוך ערך קפץ הביא המאמר מב״ר שהבאתי, וכתב כלומר אין להם פרקים, כי פרק השוק שברגל נקרא קפץ, ומלאכים אין להם פרק זה ורגליהם רגל ישרה: (יג) וכתיב וכל צבא השמים (עומדים) [עומד] עליו מימינו ומשמאלו. בכ״י ב׳ ג׳ ח׳ ובנדפס מובא הכתוב ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (זכריה ג׳ ז׳) במקום הכתוב וכל צבא השמים וגו׳, ובכ״י ו׳ מובא הכתוב וכל צבא השמים, והכתוב ונתתי לך מהלכים ליתא שם, ובהגהת הרא״פ נוסף בגלו „וכתיב וכל צבא השמים עומדים עליו״, גם לפניו היתה הגי׳ עומדים במקום עומד: (יד) א״ר אמי. בירושלמי בכל המקומות שרשמתי לעיל הגי׳ ר׳ אמי בשם ר׳ שמעון בן לקיש, ועיין לעיל הערה ח׳, והמאמר מובא בילקוט שמואל רמז ע״ח בשם שו״ט: (טו) שסמך עצמו. בירושלמי שם תיפתר שסמך עצמו לכותל, ובירושלמי שם חסרים המלות „והא כתיב ויבא המלך דוד וישב לפני ה׳״, ועיין בברכי יוסף חושן המשפט סי׳ י״ז אות ג׳, והאריך

שם

(טז) ולמי היתה ישיבה בעזרה ובהיכל, הוי אומר לכהן גדול שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא (ש״א א ט), אם כן וישב לפני ה׳, (יז) שישב עצמו בתפלה: (יח) תמן תנינן עמוני ומואבי אסורין ואיסורן איסור עולם, אבל נקבותיהן מותרין מיד, ויאמר מי אנכי (יט) ה׳ אלהים ומי ביתי כי הביאתני עד הלום (ש״ב ז יח), (כ) [מהו הלום], לא דיי שבאתי, אלא שעשיתני מלך, (כא) ואין הלום אלא מלכות, שנאמר הבא עוד הלום איש (ש״א י כב), ותקטן עוד זאת בעיניך (ש״ב ז יט). (כב) כאינש דאמר לחבריה (ועוד) [זעירא] הדא באפך, ותדבר גם אל בית עבדך למרחוק (שם), שהייתי רחוק ונתקרבתי, (כג) וזאת תורת האדם ה׳ אלהים (שם), זאת תורת אברהם יצחק ויעקב, אין כתיב כאן, אלא זאת תורת האדם, ומי הוא המשובח שבנביאים, והמשובח שבמלכים, המשובח שבנביאים, זה משה, (כד) שנאמר ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג), המשובח שבמלכים, זהו דוד, את מוצא כל מה שעשה משה עשה דוד, משה הוציא את ישראל ממצרים, ודוד הוציא את ישראל (כה) משעבוד גליות, משה עשה מלחמה בסיחון ועוג, (כו) ודוד עשה מלחמה כל סביביו, שנאמר כי מלחמות ה׳ אלהים (הוא) נלחם (ש״א כה כח), משה מלך על ישראל ועל יהודה, (כז) שנאמר ויהי בישרון מלך (דברים לג ה), ודוד מלך על ישראל ועל יהודה, משה קרע לישראל את הים, ודוד קרע לישראל את הנהרות, (כח) שנאמר בהצותו את ארם נהרים (תהלים ס ב), משה בנה מזבח, ודוד בנה מזבח, זה הקריב וזה הקריב, משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל, (כט) ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל, [אשרי האיש (תהלים א), ואשרי משכיל (תהלים מב), מזמור לאסף (תהלים עג), תפלה למשה (תהלים צ), יאמרו גאולי ה׳ (תהלים קז)]. משה בירך לישראל באשריך, ודוד בירך את ישראל באשרי:

[ג] (ל) [אשרי האיש אשר לא הלך. (לא) זהו שאמר הכתוב] בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש (משלי ח ח), אין בהם לא (לב) קפדנות ולא (לג) עקמומות, מצינו שעיקם הכתוב (לד) שתים ושלש תיבות, שלא להוציא דבר מגונה מפיו

הערות ותקונים

שם בדברים נכוחים, והביא שם דברי המהרש״א: (טז) ולמי היתה ישיבה בעזרה הוי אומר לכ״ג. עיין בבלי סוטה מ׳ ע״ב, ובתוס׳ שם ד״ה והאמר מר: (יז) שישב עצמו בתפלה. בירושלמי שם מובא א״ בשם ר׳ אייבי בר נגרי, והכוונה שיישב עצמו בתפלה מלשון ישוב הדעת, ובמדרש שמואל פכ״ז איתא ר׳ בון בר נגדי אמר יישב עצמו בדברים, אין ספק שצ״ל יישב עצמו בתפלה: (יח) תמן תנינן. משנה יבמות ע״ו ע״ב: (יט) „ה׳ אלהים״. זה נשמט בדפוס: (כ) מהו הלום לא דיי שבאתי. בכ״י ו׳ הגי׳ והלא מן לא יבא עמוני ומואבי אני כי הביאתני עד הלום, לא דיי שבאתי בקהל, אלא שעשיתני מלך, וכן הוסיף הרא״פ בגליון המדרש: (כא) ואין הלום אלא מלכות. זבחים ק״ב ע״א, ב״ר פל״ה אות ז׳, ועיין שבת קי״ג ע״ב, שמ״ר סוף פ״ב, ובנדפס אין הלום אלא מלך, צ״ל אלא מלכות: (כב) כאינש דאמר לחבריה ועוד הדא באפך. כ״ה גם בכ״י ו׳ אבל בכ״י ב׳ ג׳ ח׳ ובנדפס זעירא הדא באפך, וכן תקנתי בפנים, ופי׳ וכי דבר זה שעשית עמי טובה קטנה היא בעיניך, ובמדרש שמואל פכ״ז, ומובא בילקוט שמואל רמז קמ״ו, ומציין „מדרש״ וכוון למדרש שמואל, ושם איתא א״ר סימון לאחד שעשה לו חברו טובה קטנה ואמר לו עשית קטנה סופך לעשות גדולה: (כג) וזאת תורת האדם זאת תורת אברהם כו׳. כ״ה בכל כתבי יד, אולם בכ״י ח׳ ובנדפס גם בדפוס קאנשט׳ ודפוס וויניציא נמצא הוספה „וזאת תורת האדם זאת שכתבת בתורתך לא יבא עמוני ומואבי (דברים כ״ג ד׳), לא כתבת אלא על האדם, אבל נקבותיהן מותרות מיד״. ואח״כ מתחיל וזאת תורת האדם ה׳ אלהים, זאת תורת אברהם כו׳, כמו לפנינו: (כד) שנאמר ומשה עלה אל האלהים. זה נשמט בכ״י ח׳ ובנדפס: (כה) משעבוד גליות. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י ב׳ ג׳ ח׳ גם בנדפס הגי׳ משעבוד מלכיות: (כו) ודוד עשה מלחמה כל סביביו. בכ״י ב׳ ג׳ ח׳ גם בנדפס הגי׳ ודוד עשה מלחמותיו של הקב״ה, ובהגהת הרא״פ רשום כן בגלו עפ״י כ״י שהיה לפניו: (כז) שנאמר ויהי בישרון מלך. עיין ברמב״ן על התורה שכתב: יש במקצת האגדות שמפרשין אותו על משה: (כח) שנאמר בהצותו את ארם נהרים. דרש בהצותו כמו בחצותו, כי ה״א וחי״ת מתחלפים, וגם בהגהת הרא״פ כתב בגליון „נ״ל קרי ביה בחצותו בחי״ת״: (כט) ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל. בכ״י ב׳ ג׳ ובנדפס הגי׳ וכנגדו נתן דוד ספר תהלים שיש בו חמשה ספרים, ובכ״י ח׳ ודוד נתן להם כנגדם ס׳ תהלות שהם ה׳ ספרים: (ל) אשרי האיש. הוספתי כמו שהוא בכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ובנדפס, והסר גם בכ״י ו׳: (לא) זה״ה בצדק כל אמרי פי. מובא בילקוט תהלים רמז תר״י בשם המדרש, והתחלת המאמר מובא בילקוט משלי רמז תתק״מ: (לב) קפדנות. עיין ערוך ערך קפד ג׳, הקצר קצרה ידי (ישעיה נ׳ ב׳), תרגום האתקפדא אתקפדת: (לג) עקמומות. עקש תר׳ עקם: (לד) שתים ושלש

תיבות

(לה) שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה (בראשית ז ח),(לו) אמר ר׳ יודן בר מנשה אף (לז) כשבא לפתוח [בסימני בהמה טמאה , לא פתח אלא] בסימני טהרה , (לח) את הגמל כי לא מפרים פרסה אין כתיב כאן, אלא כי מעלה גרה (ויקרא יא ד) , (לט) ואת החזיר כי לא מעלה גרה, אין כתיב כאן, אלא כי מפרים פרסה (שם שם ז), אמר דוד אף הקב"ה העיד עלי ואמר בקש ה׳ לו איש כלבבו (שם יג יד),וכינה שמו לבוראו,מה בוראו לא הוציא דיבור מגונה , אף דוד כן , היה לו לומר ארור האיש אשר הלך בעצת רשעים , או אשרי האיש אשר הלך בעצת צדיקים , ולא אמר אלא אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים.(מ) [כיוצא בדבר אתה אומר אם יעמוד משה ושמואל לפני (ירמיה טו א),אתה מוצא מה שכתוב בזה כתוב בזה , זה לוי וזה לוי , זה בנה מזבח וזה בנה מזבח , זה הקריב וזה הקריב , זה מלך וזה מלך , (מא) זה בקריאה וזה בקריאה , (מב) וכן הוא אומר נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים (דברים יח טו) , (מג) וכן תמצא בירמיה מה שכתוב בזה כתוב בזה , (מד) ר׳ יודן אומר המזמור הזה משובח מכל המזמורים] :

הערות ותקונים

תיבות. כ"ה גם בכ"י ו׳ , אבל בכ"י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ובנדפס בטעות „אותיות" אבל במזמור י"ב נמצא נכון גם בנדפס „תיבות" וכן בילקוט ריש תהלים הביא נכון בשם המדרש „תיבות" ועיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא פרה הערה י"ט : (לה) שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה. בפסיקתא שם סיים ולא אמר מן הבהמה הטמאה , ועיין ב"ר פל"ב אות ד׳ , ומה שהעירותי בפסיקתא שם הערה כ׳ , ובילקוט תהלים שם מובא המקרא מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה וגו׳ ומן הבהמה אשר איננה טהורה , המלות „תקח לך שבעה וגו׳" יש למחוק מן הספר , כי הוא הכתוב בראשית ז׳ ח׳ והכתוב אשר נאמר בו תקח לך שבעה שבעה הוא בראשית ז׳ ב׳ , ושם כתוב מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה ומן הבהמה אשר לא טהורה : (לו) א"ר יודן בר מנשה . עיין בפסיקתא שם הערה כ"א : (לז) כשבא לפתוח בסימני טהרה . כ"ה בכל כתבי יד גם בנדפס , ותיקן מהרא"ש שצ"ל בסימני טומאה , ואנכי תקנתי בפנים כמו שהוא בפסיקתא, והשמיט המעתיק מן בסימני עד בסימני , ובילקוט תהלים הביא אף כשבא לפתוח פתח בסימני טהרה , וכאשר תקנתי כן הוא העיקר : (לח) את הגמל כי לא מפרים פרסה אין כתיב כאן . עיין בפסיקתא שם הערה כ"ג , והבאתי שם כי בפסיקתא רבתי פי"ד הגיע את הדרש הזה באריכות דברים ע"ש : (לט) ואת החזיר . חסר ואת הארנבת וכן ואת השפן , עיין בפסיקתא שם הערה כ"ד : (מ) כיוצא בדבר אתה אומר . המאמר שהוספתי נמצא בכ"י ד׳ ז׳ ובדפוס וויניציא , ולא נמצא בכ"י ב׳ ג׳ ו׳ ח׳ ולא בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא . גם בהגהת הרא"פ רשם בגליון „אינו בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י אשר היה לפניו . וזה אשר הוסיף ההוספה הזאת , הניגה שלא במקומה , כי על המאמר את מוצא שכל מה שעשה משה עשה דוד , הוסיף והביא „כיוצא בדבר אתה מוצא במשה ושמואל כו׳" ונשמט ממקומו . ויען כי קבע לו מקום אחרי המלות ולא אמר אלא אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים , לא רציתי לשנות , ובאמת ההוספה היא מקומה בסוף אות ב׳ . וההוספה הזאת נמצאת נוסף גם במדרש תהלים הנדפס מזמור כ"ה אות ו׳ בקצת שינויים , (ובכ"י שלפניו ליתא , והבאתי ההוספה בהערה שם) וכן במדרש אגדת שמואל פרשה תשיעית , ומובא בילקוט ירמיה רמז רנ"ב בשם אגדת שמואל : (מא) זה בקריאה וזה בקריאה . זה חסר בנדפס ונמצא בכ"י ד׳ וכ"י ז׳ , וכן במדרש שמואל שם , ופי׳ אצל משה כתיב ויקרא ונבי שמואל כתיב ג"כ ויקרא , ובמדרש שמואל שם סיים עוד : זה בהנני וזה בהנני , ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה ויאמר הנני (שמות ג׳ ד׳) , ויקרא ה׳ אל שמואל ויאמר הנני (ש"א ג׳ ד׳) : (מב) וכן הוא אומר נביא מקרבך כמוני יקים . הוא סיום מאת המוסיף אשר הוסיף זה המאמר , כי משה ושמואל נדמו להדדי ועל זה סיים וכן הוא אומר נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים , ורומז בזה לשמואל ששוה למשה , וכן תמצא מאמר הדומה לזה בפסיקתא פסקא דברי ירמיה (קי"ב ע"א) , ר׳ יודה בר׳ סימון פתח נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך (דברים י"ח י"ח) , וכתיב ולא קם נביא עוד בישראל כמשה , ואת אמרת כמוך , אלא כמוך בתוכחות , ושם הביא את מוצא כל מה שכתיב בזה כתוב בזה , ר"ל מה שכתוב אצל משה כתוב אצל ירמי׳ , לכן זה המוסיף הביא הפסוק גם על משה ושמואל : (מג) וכן תמצא בירמיה מה שכתוב בזה כתוב בזה . מפורש בפסיקתא שם פסקא דברי ירמי׳ (קי"ב ע"א) , ופה קצר המוסיף , וכל המוסיף גורע , ואחר זה נמצא בנדפס דפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים „כיוצא בדבר דוד ושלמה מה שכתוב בזה כתוב בזה" , וזה הוסיף המדפיס מדפוס וויניציא , וליתא בכ"י ד׳ ז׳ אשר ההוספה שהוספתי בפנים נמצא בהם , והוסיף זה כאשר ראה במדרש חזית פ"א אות ו׳ , ושם כתוב מפורש כל מה שכתוב בזה ומה שכתוב בזה : (מד) ר׳ יודן אומר המזמור הזה משובח מכל המזמורים . גם המאמר הזה ליתא בכ"י ב׳ ג׳ ו׳ ח׳ , ונמצא גם בכ"י ג׳ ז׳ אשר ההוספה כיוצא בדבר כו׳ נמצאת בתוכם , וכן נמצא בדפוס וויניציא , והוא מאמר בפני עצמו ואינו מוסב למעלה ואפשר הוסיף זה על הפסוק אשרי האיש , והביא על זה דברי ר׳ יודן שהמזמור הזה אשר פתח באשרי משובח מכל המזמורים , עיין ברכות ט׳ סע"ב ר׳ שמואל בר

[ד] **דבר אחר** אשרי האיש . (מה) זהו שאמר הכתוב כי שמש ומגן ה׳ אלהים [חן וכבוד יתן ה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים] (תהלים פד יב) , (מו) חזקיה בר חייא אמר (מז) אשריהם הנביאים (מח) שהן מדמין את הצורה ליוצרה , ואת הנטיעה לנוטעה , כמה דאת אמר כי שמש ומגן ה׳ אלהים , (מט) וכן הוא אומר אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג ח) , וכתיב (נ) הנה כבוד (ה׳) [אלהי ישראל] בא מדרך (ההרים) [הקדים] וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו (יחזקאל מג ב) , אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע , ומראין את העין מה שיכולה לראות : דבר אחר כי שמש ומגן ה׳ אלהים . אי מה השמש הזה (נא) קופחת , (נב) יכול אף הקב"ה כן , תלמוד לומר מגן , מה המגן הזה מגין על האדם , אף הקב"ה מגין (נג) על העולם כולו , (נד) ר׳ חייא בר אבין אמר מאיר כשמש ומסיך כמגן : דבר אחר מגן (נה) זה התריס (נו) איסקוטא פרסאה , שמקיף את האדם משלש רוחותיו , ומגין לרבות הרוח הרביעית , שנאמר ה׳ כצנה רצון (נז) תעטרנו (תהלים ה יג) : [(נח) דבר אחר כי שמש ומגן [ה׳ אלהים חן וכבוד יתן ה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים] , (נט) מדבר באברהם אבינו , כי שמש זה אברהם , (ס) שנאמר מי העיר ממזרח צדק (ישעיה מא ב) , ומגן זה אברהם , שנאמר אנכי מגן לך (בראשית טו א) , אלהים זה אברהם , שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו (שם כג ו) , חן וכבוד יתן ה׳ זה אברהם , וכתיב ואברם כבד מאד במקנה בכסף

הערות ותקונים

נחמני אמר ר׳ יוחנן כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי , ואפשר לזה המאמר כוון המוסיף , ובמאמר שלפניו מובא בשם ר׳ יהודה בריה דר"ש בן פזי , והביא זה ג"כ בשם ר׳ יודן : (מה) זש"ה כי שמש ומגן . מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ג בשם מדרש שו"ט , ועיקר הדרשה כאן על שם הסיום באופן השלישי על כי שמש ומגן : (מו) חזקיה בר חייא . בכ"י ג׳ ז׳ ח׳ הגי׳ חזקיה בר אבא : (מז) אשריהם הנביאים . באיזה כ"י כתוב אשריהם הצדיקים , מזה כתוב בנדפס (גם בדפוס ראשון) אשריהם לצדיקים הנביאים הביא ב׳ נוסחאות יחד , והרא"פ הסגיר מלת לצדיקים , יען כי לא נמצא בכ"י שלפניו : (מח) שהן מדמין את הצורה ליוצרה . בב"ר פכ"ז אות א׳ א"ר יודן גדול כחן של נביאים שמדמין צורה ליוצרה , ג"ה בקה"ר בפ׳ מי כהחכם , ובתנחומא חקת , ובמ"ר חקת פי"ט אות ד׳ , ובפסיקתא פסקא פרה (ל"ו ע"ב) , וברבתי פרה הגי׳ שמדמים דמות גבורה של מעלה לדמות אדם , וגם בכאן הכוונה שמדמין צורה ליוצרה היוצר לצורת אדם , רק דרך כבוד הביא להיפך : (מט) וכן הוא אומר אריה שאג מי לא יירא . וכן מובא בכ"י ו׳ , וגם בילקוט תהלים רמז תתל"ג , וחסר בכל כ"י האחרים , וכן חסר בנדפס . וכן תראה במכילתא יתרו פ"ד לשכך את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע , כיוצא בו אריה שאג מי לא יירא , מי נתן כח וגבורה בארי לא הוא , אלא הרי אנו מכנין אותו לשכך את האוזן , כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים כו׳ : (נ) והנה כבוד ה׳ בא מדרך ההרים . כן מובא גם בכ"י ו׳ , כי כ"י א׳ שלפנינו מפארמא וכ"י ו׳ מתאימים תמיד יחד , ותקנתי שצ"ל כבוד אלהי ישראל , גם תקנתי מדרך הקדים , ובכתבי יד האחרים מובא לנכון : (נא) קופחת . פי׳ מכה על הראש , והוא מלשון קופח על ראשו , עיין ערוך ערך קפח : (נב) יכול אף הקב"ה כן . בכל הדפוסים חסרה מלת „יכול" : (נג) על העולם כולו . באיזה כ"י ובנדפס מגין על עולמו : (נד) ר׳ חייא בר אבין . בילקוט בטעות ר׳ חייא בר אבין א"ר , במקום „א"ר" צ"ל „אמר" : (נה) זה התריס . היא מלה יונית θυρεός פי׳ מגן וצנה , ותרגם צנה תרס : (נו) איסקוטא פרסאה . בכ"י ב׳ בטעות אסקופה פרסאה , ובכ"י ו׳ איסקילא פרסאה , וצ"ל כמו לפנינו וגם בכ"י האחרים ובדפוס ראשון דפוס קאנסט׳ , ובילקוט תהלים רמז תתל"ג אסקוטה פרסאה , אבל בדפוס וויניציא הגיה המדפיס טארג"א פרסאה , ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים , הוראת מלת אסקוטה בל"ר scutum פי׳ מגן (שילד) , וגם בילקוט שם נרשם בגלו „הוא לשון לועזי ממש" . והמדפיס מן וויניציא הגיה מלת טארגא במקום אסקוטא , והמוספי ערך טארגא הביא דברי המדרש כמו שהוסיף המדפיס הנ"ל טארגא פרסאה , וכתב פי׳ בלשון ערבי מגן , וכן הוא ביונית θωραξ וכן רומית thora פי׳ מגן (פאנצער) . ובהגהת הרא"פ רשם על מלת טארגא (בדפוס וויניציא) „אסקופה" כמו שראה בכ"י שלפניו , וגם המלה הזאת נשתבשה וצ"ל אסקוטה . ויתכן שגם אסקוטה פרסאה היא מן המעתיק הראשון לפרש מלת תרס שהיא מלה יונית ופי׳ מגן , ובא המעתיק ורשם בגלו אסקוטה פרסאי והמדפיס מוויניציא הגיה זה טארגא פרסאה : (נז) ת"ל תעטרנו . לשון עוטר משמע סביב מכל ד׳ רוחותיו : (נח) ד"א כי שמש ומגן . מכאן עד אלא עומדין הוספתי , וחסר בכ"י שלפנינו (כ"י א׳) , וכן חסר בכ"י ו׳ , ונמצא בכ"י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא , והרא"פ רשם בגלו „אינו בכתובים" ר"ל כי חסר בכ"י שלפניו : (נט) מדבר באברהם אבינו . בכ"י ג׳ וכ"י ז׳ הגי׳ ראוי היה אברהם להבראות קודם אדם הראשון , כי שמש זה אברהם , והמלות „מדבר באברהם אבינו" ליתא שם : (ס) שנאמר מי העיר .

ובזהב (בראשית יג ב), לא ימנע טוב להולכים בתמים זה אברהם, שנאמר התהלך לפני והיה תמים (שם יז א), ואם באברהם הכתוב מדבר היה לו שיאמר אל ימנע טוב להולך בתמים, ומהו להולכים בתמים, אלא זה אברהם שהלך לפני הקב"ה בתמימות, נעשה לו מגן, אף כל מי שמהלך לפניו בתמימות נעשה לו מגן, ואחריו מה כתיב אשרי אדם בוטח בך (תהלים שם פד יג), אברהם אין כתיב כאן אלא אדם, כל אדם, אמר דוד אשרי האיש, נתת שלוה לרשעים, (סא) ואין נאין בשלותן אלא עומדין]:

[ה] [**אשרי האיש**]. (סב) ר' יודא פתח (סג) אל תתהדר לפני מלך (ולפני) [ובמקום גדולים אל תעמוד (משלי כה ו), ר' יודן גרס לה, ר' פנחס (סד) עביד לה אריכא, ר' יודן גרס לה, במקום שפתח זה (סה) חתם זה, ובמקום שחתם זה פתח זה, ור' פנחס [עביד לה אריכא], (סו) פתח מזקנים אתבונן (תהלים קיט ק), את מוצא שבתחילה היה מברך הקב"ה את עולמו, שנאמר ויברך אותם אלהים (בראשית א כב), כיון שעמד נח ובירכו (סז) לו ולבניו, שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (שם ט א), עמד באברהם ובירכו, שנאמר וה' ברך את אברהם בכל (שם כד א), מהו והיה ברכה (שם יב ב), (סח) אמר ר' נחמיה שמסר לו את הברכה, שאמר לו עד כאן הייתי זקוק לברך את עולמי, מכאן ואילך הרי הברכות מסורות לך, (סט) ולמאן דאהני לך לברכה בריך, כיון שעמד יצחק מה כתיב, ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק (שם כה ה), (ע) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנין, ר' יהודה אומר זהו בכורה, ר' נחמיה אמר זה ברכה, ורבנין אמרי זה (עא) קבורה (עב) ודייתיקי. (עג) ר' לוי בשם ר' חמא אמר לא בירכו אלא מתנות נתן לו, ולמה לא בירכו, (עד) משל למלך שהיה לו פרדס ומסרו לאריס, והיו לו מיני אילנות כרוכין זה על זה, אחד של סם חיים ואחד של סם המות, אמר האריס אם אני משקה את סם חיים, יבא סם המות יחיה עמו, ואם איני משקהו, היאך זה של סם חיים יחיה, (עה) אמר האריס לשנה אני משלים אריסותי והולך לי, מה דהני ליה למריה דפרדס יעביד, כך אמר אברהם, אם אברך את יצחק, עכשיו בני ישמעאל ובני קטורה מתברכין עמו, ואם איני אברך בני ישמעאל ובני קטורה, היאך אברך את יצחק, חזר ואמר אני בשר ודם, היום כאן ומחר בקבר, ומה שהקב"ה רוצה לעשות בעולמו יעשה, כיון שמת אברהם עלה הקב"ה על יצחק וברכו, שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא), (עו) וכן יעקב, דכתיב וירא אלהים אל יעקב עוד

הערות ותקונים

דרש העיר כמו האיר: (סא) ואין נאין בשלותן אלא עומדים. כ"ה בכל כתבי יד, ובודאי חסר פה הסיום: (סב) ר' יודא פתח. מובא בילקוט תהלים רמז תרי"ב בשם המדרש, ושאל מן ר' פנחס פתח מזקנים אתבונן, והשאר השמיט: (סג) אל תתהדר לפני מלך. חסר הדרשה, ועיין ב"ר פנ"ה אות ז', ודברים רבה פ"ב אות ז', ותמצא דרשה על פסוק זה: (סד) עביד לה אריכא. עיין בערוך השלם לידידי הרב הגדול מוהר"ר ח"י קאהוט שלדעתו המלה יונית ἡ ἀρχή ופי' פתיחה והתחלה, או הוא מלשון אריך כלומר תיקון ועריכת דבר. ולשון זה ר' פלוני גרס לה, ר' פלוני עבד לה אריכא, לא מצאתי בירושלמי ומדרשים, ואולי הם לשון המעתיק הראשון: (סה) חתם זה. כ"ה גם בדפוסים ראשונים, אבל בדפוסים אחרונים בטעות סתם זה: (סו) פתח מזקנים אתבונן. עיין ב"ר פ"ק אות י"ב שהביא הכתוב מזקנים אתבונן שפתחו במקום שפסק זה, וכן בתנחומא שלנו ויחי אות י"ז: (סז) לו ולבניו. חסר בנדפס: (סח) א"ר נחמיה שמסר לו את הברכה. ב"ר פל"ט אות י"א, במ"ר פי"א אות ב', (בב"ר הוא בלי שם האומר ובבמ"ר הוא בשם ר' אלעזר) תנחומא לך אות ד', נשא אות ט', וריש ברכה, ואולי מה שהביא בכאן א"ר נחמיה כוון לתנחומא, וצ"ל א"ר תנחומא, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' א"ר נחמן: (סט) ולמאן דאהני לך לברכה בריך. וכ"ה בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס למאן דאת יהיב ברכה בריך, ובכ"י ח' ומאן דאת אהב לברך ברך: (ע) ר' יהודה ור"נ ורבנן. ב"ר פס"א אות ו': (עא) קבורה. שהוא לבדו יקבר במערת המכפלה ולא ישמעאל: (עב) ודייתיקי. בדפוס קאנסטאנטינא וכן בדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים נוסף „שטר ירושה" וזה הוסיף המדפיס לפרש מלת דייתיקי, והמלה יונית ופי' שטר צואה, ועיין ביפה תואר ובפי' מהרז"ו למדרש ב"ר שזה נתן לו קודם שנשא את קטורה, והעבד אמר ויתן לו את כל אשר לו ליצחק, ופירש"י שטר מתנה הראה להם: (עג) ר' לוי בשם ר' חמא אמר. בב"ר שם נשמטו המלות „ר' לוי בשם" ונשארו המלות ר' חמא אמר: (עד) משל למלך. ב"ר ובמ"ר ותנחומא שם ופסיקתא פסקא וזאת הברכה (קצ"ט ע"א): (עה) אמר האריס לשנה אני משלים אריסותי והולך לי. כן יש לתקן בב"ר שם: (עו) וכן יעקב דכתיב וירא אלהים וגו' ויברך אותו. וכ"ה בכ"י
ג'

ויברך אותו (שם לה ט), [(עז) עמד יצחק ובירך את יעקב בנתינה, שנאמר ויתן לך האלהים מטל השמים (בראשית כז כח), וחתם בקריאה, ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו (שם כח א)], (עח) עמד יעקב לברך את השבטים, ופתח במה שחתם יצחק אביו, הדא הוא דכתיב ויקרא יעקב אל בניו (שם מט א), ובמה חתם בזאת, וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם (שם), (עט) עמד משה לברך את ישראל ואמר יעקב בכורו של מקום פתח בקריאה וחתם בזאת, הריני פותח במה שחתם יעקב, פתח וזאת הברכה (דברים לג א), וחתם באשריך (שם שם כט), כיון שעמד דוד, פתח במה שחתם משה, אמר אף אני אברך את ישראל באשרי:

[ו] **דבר אחר** אשרי האיש. (פ) ר' נחמיה פתח החכמה תעוז לחכם (קהלת ז יט), (פא) זה דוד: מעשרה שליטים (שם). (פב) אלו עשרה בני אדם שאמרו ספר תהלים, (פג) ואלו הן: אדם, ומלכי צדק, ואברהם, ומשה, ודוד, ושלמה, ואסף, ושלשה בני קרח, (פד) על אילין לא יתפלגון, על מאן יתפלגון, (פה) רב אמר לידותון, על ההידותין ועל הדינין שעברו עליו ועל ישראל, (פו) רב הונא בשם ר' אחא אמר (פז) אע"פ שנאמרו על ידי עשרה, לא נאמר אלא על ידי דוד מלך ישראל, (פח) משל לחבורה של כווסקין, שהיתה מבקשת לומר (פט) הימנון למלך, אמר להם (צ) כולכם נעימים, כולכם זמרים, כולכם משובחים, כולכם ראויין לומר הימנון למלך, אלא איש

הערות ותקונים

ג' ו' ח' ובנדפס, וחסר בכ"י ב' ד' ובילקוט תהלים רמז תרי"ב: (עז) עמד יצחק ובירך את יעקב. הוספתי וחסר גם בכ"י ו', ונמצא בכל כתבי יד האחרים, גם בנדפס, וכן בדב"ר ריש ברכה ושם הלשון יותר מתוקן ע"ש: (עח) עמד יעקב לברך את השבטים. ב"ר פ"ק אות י"ב ודב"ר ריש ברכה: (עט) עמד משה. עיין תנחומא שלנו ויחי אות י"ז: (פ) ר' נחמי' פתח. המאמר נשנה בקה"ר פ"ז אות ד', ולא מובא שם בשם ר' נחמי' שפתח בזה הכתוב: (פא) זה דוד. המלות „זה דוד" נשמט בדפוס: (פב) אלו עשרה בני אדם שאמרו ספר תהלים. באיזה כ"י גם בנדפס הגי' אלו עשרה בני אדם שנאמר ספר תהלים על ידם ובאיזה כ"י הוא כמו לפנינו, ובמדרש קהלת שם מעשרה זקנים שאמרו בספר תהלים, צ"ל שאמרו ספר תהלים, ובמדרש חזית פ"ד פסוק ד' כמגדל דויד עשרה בני אדם אמרו ספר תהלים, ובגמרא ב"ב י"ד ע"ב דוד כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים: (פג) ואלו הן. בגמרא שם במקום ודוד ושלמה נאמר ע"י הימן ע"י ידותן, וגם במדרש קה"ר וחזית גי' אחרת בזה, ועיין בפי' מהרזו"ו שהאריך בזה, ורש"י בפי' ריש תהלים הביא המאמר כמו שהוא במדרש לפנינו: (פד) על אילין לא יתפלגון. עיין במדרש קה"ר וחזית שם נוסחא אחרת בזה, ומתוקן יותר מאשר לפנינו: (פה) רב אמר לידותון. עיין במדרש קה"ר וחזית ומובא שם גם דברי ר' יוחנן וחסר פה, ובאיזה כ"י גם בנדפס הגי' רב ור' יוחנן, רב אמר לידותון על הדינין שעברו עליו ועל ישראל, ויש להוסיף דברי ר' יוחנן, ועיין שם בפי' מהרזו"ו ובהגהת הרד"ל, וגם רש"י בתהלים שם א' א' הביא וחלוקין על ידותון י"א כמו שכתוב בד"ה, וי"א אין ידותון שבספר זה אלא על שם הדתות והדינים של גזרות שעברו עליו ועל ישראל: (פו) רב הונא בשם ר' אחא. כ"ה גם במדרש קהלת וחזית גם בכ"י ו', אולם בכ"י ב' ג' ד' ז' הגי' בשם ר' אבא, וכ"ה בנדפס ובכ"י ח' „בש"ר" וחסרה המלה „אבא": (פז) אע"פ שנאמר ע"י עשרה לא נאמר אלא ע"י דוד מלך ישראל. בקה"ר וחזית הגי' אע"פ שעשרה בני אדם אמרו ספר תהלים מכלהון לא נאמר על שמותם אלא ע"י דוד מלך ישראל, ובנדפס הגי': לא נתקן אלא ע"י דוד: (פח) משל לחבורה של כווסקין. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' „של זמרין", והילקוט שמואל רמז קמ"ה הביא המאמר בשם מדרש שו"ט והביא רק משל לחבורה לא יותר, והמאמר נשנה גם במדרש שה"ש וקהלת שם ושם הגי' לחבורה של אנשים, ולדעתי ברור כי המלה כווסקין נתחבר ונפרדה אות ם ונעשית כו וצ"ל מוסיקין והיא המלה היונית μουσικοί ופי' חבורה המזמרים על כלי זמר (מוזיקער), וראיתי בהגהת הרא"פ על דברי המדרש „של זמרין" הביא הוא „מוסיקין" ור"ל כי בכ"י שלפניו היתה הגי' מוסיקין במקום „של זמרין". ובספר אגור שהואלתי לאור ונדפס בס' היובל של החוקר הגדול מהר"ן ד"ר גרעטץ, אשר חיבר ה"ר שמואל גמע, ושם צד 25 הביא בערך אגינסקון המאמר ממדרש חזית לחבורה של אגינסקון, והערותי שם בהערה קי"ז, לפנינו השמיטו המדפיסים המלה הזרה והגיהו לחבורה של אנשים ואין ספק שהיתה הגי' מוסקין או אמוסקין באות א' הנוספת בתחלת תיבות יונית, ואח"כ נשתבשה ונעשית אגינסקון, וכן בשו"ט במקום הכתוב בכ"י כווסקין היה הגי' מוסקין ע"ש: (פט) הימנון למלך. מובא במוספי ערך המנון בשם מדרש תהלים, והיא המלה היונית והרומית hymnus ὕμνος (הימנע), ויש להעיר כי בנדפס המלות „שבחו של מלך" הוא הוספה שנוסף בדפוס ראשון דפוס קאנסט' ואח"כ בדפוס ווינציא, ולא נמצא בשום כתב יד, וגם ליתא בילקוט שמואל שם בשם המדרש שו"ט: (צ) כולכם נעימים.
בנדפס

פלוני יאמר על ידי כולכם, למה שקולו ערב יותר מכולכם, (צא) הדא הוא דכתיב ונעים זמרות ישראל (ש"ב כג א), (צב) מי נעים זמירותיהן של ישראל, דוד בן ישי, (צג) אבגינוס בן אבגינוס, (צד) מהו אומר בסוף תהלים, כלו תפלות [דוד] בן ישי (תהלים עב כ), כשם שאמרוהו עשרה בני אדם, כך נאמר (צה) בעשרה מיני זמר, (צו) בניצוח בניגון במזמור בשיר בהלל בתפלה בברכה בהודאה בהללויה באשרי, וגדול מכולם הללויה, שכולל שם ושבח (צז) בתיבה אחת, (צח) רב קרא כל ספרא הללויה:

[ז] **אשר** לא הלך בעצת רשעים [ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב]. (צט) אמר ר' שמעון בן פזי וכי מאחר שלא הלך היכן עמד, ומאחר שלא עמד היכן ישב, ומאחר שלא ישב היכן לץ, אלא לומר לך שאם הלך סופו לעמוד, (ק) ואם עמד סופו לישב, ואם ישב סופו ללוץ, ואם לץ עליו הכתוב אומר אם חכמת חכמת לך (קא) (ואם לצת) [ולצת] לבדך תשא (משלי ט יב). (קב) ושנו רבותינו (קג) מצוה גוררת מצוה (קד) עבירה גוררת עבירה, וכי שלא הלך ולא עמד ולא ישב (קה) ולא לץ, יכול לא יעשה לא טובה ולא רעה, אלא ישים יד לפה, תלמוד לומר כי אם בתורת ה' חפצו. (קו) אמר ר' ברכיה כתיב אל תרשע הרבה (קהלת ז יז), הא ציבחר שרי, אלא

הערות ותקונים

בנדפס כולכם זכאין, במקום כולכם נעימים, והגי' שלפנינו מחוורת יותר: (צא) הה"ד ונעים זמרות ישראל. במדרש חזית וקה"ר הלשון מתוקן יותר „כך בשעה שבקשו עשרה צדיקים לומר ספר תהלים אמר להם הקב"ה כלכם נעימים וחסידים ומשובחין לומר הימנון לפני, אלא דוד יאמר ע"י כלכם, למה שקולו ערב, הה"ד ונעים זמרות ישראל: (צב) מי נעים. בא"ז כ"י ובנדפס מנעים זמירותיהן של ישראל: (צג) אבגינוס בן אבגינוס. בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס בטעות אבייטס, ובכ"י ו' אגינוס בן אגינוס, ובכלם בטעות, וצ"ל אבגינוס, כמו שהוא בכ"י לפנינו, ונמצא גם לנכון בילקוט שמואל שם, והמלה יונית εὐγενής איש מיוחס (וואהלגעבארען), ובדפוס קאנסט' ואחריו בכל המדרשים נוסף „גדול בן גדול" וזה הוספה מן המדפיס לבאר המלה אבגינוס, אבל בכל כתבי יד איננה: (צד) מהו אומר בסוף תהלים כלו תפלות דוד בן ישי. צ"ל וכן אומר בסוף תהלים, ר"ל בסוף ספר שני, כי שם סיים כלו תפלות דוד בן ישי, ונזכר על שמו, ובגמרא בבלי פסחים קי"ז ע"א תניא היה ר"מ אומר כל תשבחות האמורות בספר תהלים כולן דוד אמרן, שנאמר כלו תפלות דוד בן ישי, אל תקרי כלו אלא כל אלו: (צה) בעשרה מיני זמר. בגמרא בבלי פסחים קי"ז ע"א בעשרה מאמרות של שבח נאמר ספר תהלים, ובירושלמי סוכה פ"ג ה"י בעשרה לשונות של שבח נאמר ספר תהלים. ורש"י בפירושו ריש תהלים הביא כמו שהוא לפנינו במדרש: (צו) בנילות בניגון כו'. בירושלמי במקום הלל הללויה, הביא השכל רינה, ובבלי במקום הלל ברכה, הביא משכיל תהלה, ובילקוט תהלים רמז תרי"ב מובא המאמר כמו שהוא לפנינו במדרש, ובגלו מגוין פסחים קי"ז, אולם בגמרא שם הוא בקצת שינוים כמו שהבאתי, לכן צריך לציין „מדרש" ובילקוט שמואל רמז קס"ה מובא זה לנכון בשם מדרש שו"ט, גם רש"י ריש תהלים הביא כמו שהוא לפנינו: (צז) בתיבה אחת. בנדפס בבת אחת: (צח) רב קרא כל ספרא הללויה. צ"ל רב קרא בכל ספר תהלים הללו־יה ר"ל שתי תיבות, כי יש בו קדושת השם, עיין בירושלמי שם דאמר רב שמעית מן חביבי כו', וע"ש בפני משה, ועיין בבבלי שם איבעיא להו הללויה לרב מאי, ת"ש דאמר רב חזינא תילים דבי חביבי דכתיב בהו הללו בחד גיסא יה בחד גיסא: (צט) א"ר שמעון בן פזי עד ולצת לבדך תשא. נמצא גם בבבלי ע"ז י"ח ע"ב ושם מתחיל דרש ר' שמעון בן פזי: (ק) ואם עמד סופו [לישב, ואם ישב סופו] ללוץ. המלות שהסגרתי חסרים בנדפס בדפוסים האחרונים, ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו, ונמצא לנכון בדפוסים הראשונים: (קא) ואם לצת. וכן מובא בגמרא שם ובכ"י ו', ובקרא כתיב ולצת, ומובא לנכון בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס: (קב) ושנו רבותינו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' וכן בנדפס הגי' ללמדך שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, ובנדפס דפוס ווינילא, ואח"כ בכל הדפוסים, אחר מלת ועבירה הליג המדפיס מלת „וכו'" כי רצה לקצר ושלא ליכפל המלות „גוררת עבירה" אבל בדפוס ראשון דפוס קאנסט' נמצא הסיום: (קג) שמצוה גוררת. אבות פ"ד מ"ב: (קד) ועבירה גוררת עבירה. בכ"י ב' ד' ז' עסף אחר זה, עבירה גוררת עבירה כדכתיב כי תצא למלחמה (דברים כ"א י'), כי תהיין לאיש שתי נשים (שם שם ט"ו), כי יהיה לאיש (שם שם י"ח), ומצוה גוררת מצוה, כדכתיב כי יקרא קן צפור (שם כ"ב ו'), כי תבנה בית חדש (שם שם ח'), לא תזרע (שם שם ט'), לא תחרוש (שם שם), כי יקח איש אשה (שם שם י"ג), וזה הוסיף מעתיק אחד מתנחומא ריש תצא, ובאמת מיותר הוא, וליתא גם בכ"י ח': (קה) ולא לץ. נשמט בדפוס: (קו) א"ר ברכיה כתיב אל תרשע הרבה. וכן בקה"ר פ"ז פסוק י"ז אל תרשע הרבה א"ר ברכיה וציבחר שרי, ובנדפס א"ר ברכיה מה בא הכתוב לומר אל תרשע הרבה

אם רשעת אל תוסיף: (קז) ר' שמעון בן יוחי אמר אם ישב אדם ולא עבר עבירה, נותנין לו שכר כאילו עושה מצוה, (קח) ר' זעירא אמר והוא שבא דבר עבירה לידו וניצול ממנה, שנאמר סור מרע ועשה טוב (תהלים לד טו), [(קט) סור מרע על מנת לעשות טוב], (קי) וכן הוא אומר אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו (שם קיט ג):

[ח] **[אשרי האיש]**. (קיא) אמר ר' יהושע בן קרחה (קיב) עשרים אשרי כתיב בספר תהלים, (קיג) כנגד עשרים הוי שכתוב בספר ישעיה, אמר רבי תמיה אני, היאך למדני ר' יהושע עשרים אשרי כתוב בספר תהלים, (קיד) ואני אומר עשרים ושתים כנגד עשרים ושתים אותיות, (קטו) ועליהם הוא אומר יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך (תהלים יט טו), (קטז) שיעשו לדורות, ויוחקו לדורות, ואל יהו קורין בהם כקורין (קיז) בספרי מירס, אלא יהיו קורין בהם (קיח) והוגין בהם, ונוטלין עליהן שכר כנגעים ואהלות: יהיו לרצון אמרי פי. (קיט) אמר ר' ירמיה בשם ר' יוחנן כתיב אגורה באהלך עולמים (תהלים סא ה), וכי תעלה על דעתך שדוד היה מבקש דירה לשני עולמים, אלא אמר יהיו קורין ומזכירין אותי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כאילו אני קיים:

[ט] (קכ) **דבר אחר** אשרי האיש אשר לא הלך, מדבר באדם הראשון, אמר אדם הראשון (קכא) אשריי שלא הלכתי בעצתו של נחש, ובדרך חטאים לא

הערות ותקונים

הרבה, ויש לתקן כמו לפנינו, גם יש לתקן שם במקום הא ציבחר לירשע, צ"ל הא ציבחר שרי, ובהגהת הרא"פ תיקן כמו שהוא בכ"י, ועיין גמרא שבת ל"א ע"ב. ובכ"י ח' נוסף על מלת ציבחר „פי' מעט מנער": (קז) רשב"י אומר אם ישב. בגמרא קידושין ל"ט ע"ב מובא סתמי ולא בשם רשב"י, וכן נשנה בירושלמי קידושין פ"א ה"י (ס"א ע"ד) וסוף מכות פ"ג ה"ז (ל"ב ע"ב): (קח) ר' זעירא אמר. בירושלמי קידושין שם מובא בשמו מי שבאת לידו ספק עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה, אולי צ"ל מי שבאת עבירה לידו וסיפק בידו לעשותה ולא עשאה: (קט) סור מרע על מנת לעשות טוב. כ"ה בכל כ"י גם בנדפס: (קי) וכן הוא אומר אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו. עיין בירושלמי שם בדרכיו הלכו כבדרכיו הלכו, ופע"ם שמובא מאמר בשם ר' יוסי בי רבי בון מה כתיב אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים מכיון שלא הלך בעצת רשעים כמו שהלך בעצת צדיקים ע"כ, וזה חסר במדרש שלפנינו והוא מעיקר הדרשה: (קיא) א"ר יהושע בן קרחה. כ"ה באו"ז כ"י, אבל בכ"י אחרים גם בנדפס הגי' תני דבי רבי יהושע בן קרחה, והגי' שלפנינו יותר נכונה, וכן מובא בילקוט רמז תרי"ג בשם המדרש וגם שם הגי' אמר ריב"ק: (קיב) עשרים אשרי כתיב בס' תהלים. עיין להלן הערה קי"ד: (קיג) כנגד עשרים הוי. בישעיה נמצא כ"א פעמים הוי, וכן סעיר האבודרהם (סדר שחרית של חול ופירושה דפוס פראג דף ל"ו ע"ד) וז"ל במדרש תהלים עשרים אשרי יש בספר תהלים כנגד עשרים הוי שיש בספר ישעיה, ואע"פ שתמצא שהם עשרים ואחד הוי, המדרש לא מנה אלא העשרים שהם ראשי פסוקים, ולא האחד שאינו ראש פסוק עכ"ל, וכוונתו כי הוי אנחם מצרי (ישעיה א' כ"ד) הוא הוי שאינו בראש הפסוק: (קיד) ואני אומר עשרים ושתים. וכן איתא בוי"ר פל"ד אות א' כ"ב פעמים כתיב אשרי, ובאמת נמצא כ"ה פעמים אשרי בספר תהלים, ובעל יפ"ת בוי"ר שם כתב: אותם שכתובים במזמור אחד לא נחשב רק לאחד, ולכן אשרי נשוי פשע ואשרי העם (תהלים ל"ב) וכן אשרי יושבי ביתך ואשרי אדם (תהלים פ"ד) וכן אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו (תהלים קי"ד) לא נחשבים רק לאחד. ושכח כי אשרי תמימי דרך ואשרי שומרי (תהלים קי"ט) הם ג"כ במזמור אחד, וראיתי בפי' מהרז"ו שכתב: שחושב אותם שסמוכים למעשה הטוב, ויש שלש אשרי שאינם סמוכים למעשה הטוב: (קטו) ועליהם הוא אומר. מובא בילקוט שם רמז תרי"ג, גם בילקוט תהלים רמז תרע"ה בשם המדרש: (קטז) שיעשו לדורות ויוחקו לדורות. בנדפס יעשה לדורות ויכתבו לדורות אמרי פי ויחקקו לדורות, המלות „אמרי פי" יש למחוק: (קיז) בספרי מירוס. כ"ה בכל כ"י גם בדפוס ראשון דפוס קאנסט', ובדפוס ווינילא ואח"כ בכל הדפוסים הגי' כקורין בספרים, וצ"ל כקורין בספרי מירוס, וידוע כי משורר היוני שמו הומירוס Ὅμηρος: (קיח) והוגין בהם. נשמט בכל הדפוסים: (קיט) א"ר ירמיה בש"ר יוחנן. כ"ה בכ"י ב' ו', אבל בכ"י ג' ד' ז' ובנדפס הגי' ר' ירמיה בר שלום בש"ר יוחנן. ובכ"י ח' א"ר חייא בר שלום בש"ר יוחנן, צ"ל ר' ירמיה בר שלום, והמאמר נשנה בירושלמי ברכות פ"ב (דף ד' ע"ב), מ"ק פ"ג (דף פ"ג ע"ג), שקלים פ"ב (דף מ"ז ע"א), ושם איתא כך: ר' פנחס ר' ירמיה בשם ר' יוחנן וכי עלת על לב דוד שהוא חי לעולם, אלא אמר דוד אזכה שיהא דברי נאמרין על שמי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, וכן הוא במדרש שמואל פי"ט, ועיין בגמרא בבלי יבמות צ"ז ע"ב בסגנון אחר בשם ר' יהודה אמר רב: (קכ) ד"א אשרי מדבר באדם הראשון. מובא בילקוט תהלים רמז תרי"ג בשם המדרש: (קכא) אשריי שלא הלכתי

עמד, אשריי אם לא עמדתי בדרכו של נחש, ובמושב לצים לא ישב, אשריי אם לא ישבתי במושבו של נחש של ליצנות,(קכב) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר הנחש אמר לשון הרע על בוראו, אמר הנחש לחוה למה אין אתם אוכלים מן העץ הזה, אמרה לו אלהים צוני שלא לאכול ממנו, (קכג) ושלא ליגע בו, (קכד) מה עשה הנחש, נטל את חוה ודחפה על האילן ולא מתה, והקב"ה לא אמר אלא לא תאכל ממנו (בראשית ג יז), והוסיפה חוה על הדיבור, ולא תגעו בו (שם ג ג), אמר לה הנחש מן העץ הזה (קכה) אכל בוראנו, וברא את העולם, (קכו) וכל אשר בו, ואם אתם אוכלים ממנו, יכולים אתם לבראות עולם כמוהו, שנאמר והייתם כאלהים (שם ג ה), אלא כל אומן שונא בר אומנותיה, מיכן שהיה ליצן:

[י] **כי אם** בתורת ה' חפצו. (קכז) אמר ר' לוי אלו שש מצות שנתן הקב"ה לאדם הראשון, שנאמר ויצו ה' אלהים על האדם (בראשית ב טז): ובתורתו יהגה.

(קכח) באלו שש מצות שנתן לו: והיה כעץ שתול על פלגי מים. שנטלו הקב"ה ושתלו בגן עדן: אשר פריו יתן בעתו. זה קין: ועלהו לא יבול. זה הבל: וכל אשר יעשה יצליח. (קכט) זה שת: לא כן הרשעים. זה נחש: על כן לא יקומו רשעים במשפט. (קל) אמר ר' לוי הכל מתרפאין לעתיד לבא, חוץ מן הנחש והגבעונים, נחש, שנאמר ונחש עפר לחמו (ישעיה סה כה), גבעוני, (קלא) שנאמר והעובד [העיר] יעבדוהו מכל שבטי ישראל (יחזקאל מח יט), יאבדוהו: (קלב) [שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, רחמנים ביישנים וגומלי חסדים, רחמנים מנין, שנאמר ונתן לך רחמים (דברים יג יח), ביישנין מנין, דכתיב ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו (שמות כ כ), (קלג) מכאן אמרו כל מי שאין לו בושת פנים, ברי לנו שלא עמדו אבותיו על הר סיני; וגומלי חסדים מנין, דכתיב ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד וגו' (דברים ז יב), ראה דוד בגבעונים שאין בהם אחת מאלה, עמד ורחקם, שנאמר והגבעונים לא מבני ישראל המה (ש"ב כא ב), ואף עזרא רחקם, שנאמר והנתינים יושבים בעופל (נחמיה יא כא), ואף הקב"ה מרחקן לעתיד לבא, שנאמר והעובד העיר יעבדוהו (יחזקאל מח יט), (קלד) יאבדוהו כתיב, (קלה) שהעובדים הם הגבעונים, שנאמר ויתנם יהושע [ביום

הערות ותקונים

הלכתי. בנדפס גם בדפוס ראשון ובדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים נשמט שורה שלמה, וכצ"ל אשרי אם לא [הלכתי בעצתו של נחש ובדרך חטאים לא עמד אשרי אם לא] עמדתי בדרכו של נחש. ובהגהות הרא"פ תיקן ג"כ כן בגליון המדרש: (קכב) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. ב"ר פי"ט אות ד': (קכג) ושלא ליגע בו. עיין אדר"נ פ"א, ולקח טוב בראשית ג' א', וסנהדרין כ"ט סע"א, ובנדפס גם בדפוסים הראשונים קאנשט' וד' ווינציא נוסף „ושלא ליקרב אצלו", ובכל המקומות ליתא, ואין בכלל לא תגעו בו לאסור הקריבה: (קכד) מה עשה הנחש. ב"ר פי"ט אות ג': (קכה) אכל בוראנו. בנדפס אכל המקום: (קכו) וכל אשר בו. חסר בנדפס: (קכז) אמר ר' לוי. מובא בילקוט שם רמז תרי"ג בשם המדרש, ונשנה בב"ר פט"ז אות ו', ר' לוי אמר נוטו על שש מצות ומביא שם ראיות מהכתובים, ועיין בפסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי ובהערה ג': (קכח) באלו שש מצות. בנדפס בטעות אלו שש מצות: (קכט) זה שת כי ממנו הושתת העולם. במ"ר פי"ד: (קל) א"ר לוי הכל מתרפאין. ב"ר פ"כ אות ה', ובנדפס חסר שם האומר: (קלא) שנאמר והעובד יעבדוהו יאבדוהו. ר"ל אל תקרי יעבדוהו אלא יאבדוהו, ועיין לקמן בהערה קל"ד: (קלב) שלש מתנות טובות וכו'. המאמר שהוספתי, חסר גם בכ"י ג' וכ"י ו' ח' ובילקוט תהלים שם, ולא נמצא ג"כ בדפוס ראשון דפוס קאנשט', ונמצא בכ"י ב' ד' ז' ובדפוס ווינציא, ואח"כ בכל הדפוסים, והוא הוספה מאיזה מעתיק שהוסיף זה מן מזמור י"ז, והוא נובע מירושלמי קידושין פ"ד ה"א (דף ס"ה ע"ג), ונשנה גם במדרש שמואל פכ"ח, במ"ר פ"ח אות ד', ועיין בבבלי יבמות ע"ט ע"א, והסופר הוסיף זה יען כי מדובר בזה מן הגבעונים, ויען שסיים במדרש חוץ מן הגבעונים, הוסיף זה המאמר אף כי אין לו ענין לכאן: (קלג) מכאן אמרו כל מי שאין לו בושת פנים כו'. ירושלמי שם וכ"ה בנדרים כ' ע"א, וע"ש בפי' הר"ן: (קלד) יאבדוהו כתיב. כן יש לתקן גם בירושלמי, ור"ל קרי ביה יאבדוהו, וכן במדרש במ"ר שם יעבדוהו יאבדוהו, וגם במזמור י"ז נאמר יאבדוהו כתיב, ואולי היה כן במקרא יאבדוהו באל"ף, ועיין במנחת שי ביחזקאל שם: (קלה) שהעובדים הם הגבעונים. היא הוספה מהמוסיף אשר הוסיף המאמר הזה אל המדרש לפרש הכוונה מה שהובא הכתוב והעובד העיר יעבדוהו היינו הגבעונים שנתנם יהושע לעבודת העיר בירושלים חוטבי עצים ושואבי

ההוא] חוטבי עצים וגו' (יהושע ט כז)]: כי יודע ה' דרך צדיקים. אלו אדם וחוה: ודרך רשעים תאבד. זה נחש שאין לו רפואה לעתיד לבא:

[יא] (קלו) **והיה** כעץ שתול, (קלז) נטוע אין כתיב כאן, אלא שתול, (קלח) ללמדך שאפילו כל הרוחות (קלט) באות ונושבות בו, אין מזיזין אותו ממקומו:

[וכל אשר יעשה יצליח]. (קמ) וכתוב אחר אומר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א ח), אם עשית כן, אז תצליח את דרכך ואז תשכיל (שם), תצליח בעולם הזה ותשכיל לעולם הבא. (קמא) ועוד פירש על ידי שלמה, (קמב) בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה, בשכבך תשמור עליך (שם), בקבר מן רמה ותולעה, והקיצות היא תשיחך (שם), (קמג) לעתיד לבא:

[יב] (קמד) **דבר אחר** אשרי האיש. (קמה) מדבר בנח, דכתיב נח איש צדיק (בראשית ו ט): אשר לא הלך בעצת רשעים. בשלשה דורות, בדור אנוש, בדור המבול, בדור הפלגה, (קמו) על דעתיה דר' יהודה דהוא אמר [בשלשה דורות], בעצת רשעים זה דור אנוש, ובדרך חטאים זה דור המבול, ובמושב לצים זה דור הפלגה: כי אם בתורת ה' חפצו. (קמז) אלו שבע מצות [שנצטוו בני נח]: ובתורתו יהגה. (קמח) שהגה דבר מתוך דבר, אמר מה טעם (קמט) ריבה הקב"ה הטהורים יותר מן הטמאים, (קנ) אלא שהוא רוצה להקריב לו מהן קרבנות, מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה (בראשית ח כ): והיה כעץ שתול (קנא) על פלגי מים. ששתלו הקב"ה בתיבה, (קנב) דאמר ר' לוי (קנג) שנים עשר חדשים היתה התיבה עומדת במים, (קנד) כספינה העומדת (לכל מין) [בלמין]: אשר פריו יתן בעתו. (קנה) אמר ר' יודן (קנו) כל בני גילו היו מולידין בני חמשים בני ששים בני שבעים, והוא בן חמש מאות שנה, שנאמר ויהי נח בן חמש מאות שנה וגו' (בראשית ה לב), (קנז) ר' חייא בשם ר' אחא אמר

הערות ותקונים

ושואבי מים לעדה ולבית ה': (קלו) ד"א והיה כעץ שתול. מובא בילקוט תהלים רמז תרי"ד בשם המדרש: (קלז) נטוע אין כתיב כאן. ההבדל בין נטוע ושתול הוא, כי נטוע היינו שנשתל במקום הזה מתחלה, אבל שתול שנשתל ממקום אחר לכאן והיה כבר חזק, וזה אמרם בע"ז י"ט ע"א כעץ שתול ולא כעץ נטוע כל הלומד מרב אחד כו': (קלח) ללמדך כו' אין מזיזין אותו ממקומו. מזה תראה במשנה אבות פ"ג מי"ז כל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו, שנאמר והיה כעץ שתול על מים וגו': (קלט) באות. המלה נשמטה בדפוס: (קמ) וכתוב אחר אומר. המלות האלה נשמטו בדפוס: (קמא) ועוד פירש ע"י שלמה. באיזה כ"י ובנדפס חסר זה, והגי' אמר שלמה: (קמב) בהתהלכך בעולם הזה. ב"ר סוף פל"ה מדרש משלי פ"ו, תנא דבי אליהו זוטא פי"ז, סוטה כ"א ע"א: (קמג) לעתיד לבא. באיזה כ"י ובנדפס הגי' לעולם הבא: (קמד) ד"א מדבר בנח. ב"ר פכ"ו אות א', ומובא בילקוט תהלים רמז תרי"ד בשם שו"ט: (קמה) מדבר בנח. בנדפס יש לתקן כמו שהוא לפנינו מדבר בנח [דכתיב] נח איש צדיק שלא הלך בעצת שלשה דורות, נ"ע אשר לא הלך בעצת רשעים, בשלשה דורות: (קמו) על דעתיה דר' יהודה דהוא אמר בשלשה דורות. ב"ר שם, ושם מובא דעת ר' נחמיה ולא חשיב דור אנוש, וכאן השמיט המסדר את דברי ר' נחמיה: (קמז) אלו שבע מצות. לאדם נתן שש מצות, ולנח הוסיף אבר מן החי: (קמח) שהגה דבר מתוך דבר. הבין דבר מתוך דבר, מלשון הגיון: (קמט) ריבה הקב"ה. באיזה כ"י ריבה הכתוב, ובאיזה כ"י ובנדפס ריבה המקום: (קנ) אלא שהוא רוצה להקריב לו מהן קרבנות. באיזה כ"י ובנדפס אלא שהיה רוצה להקריב לו מהן: (קנא) על פלגי מים. כצ"ל גם בנדפס: (קנב) דאמר ר' לוי. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט רמז תרי"ד, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' דאמר ר' יהושע בן לוי: (קנג) שנים עשר חדשים. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' ארבעה חדשים, והגי' שלפנינו נכונה, ועיין בלקח טוב בראשית ח' י"ב וי"ד שהביא כי י"ב חדשים היה בתיבה ע"ש: (קנד) כספינה העומדת לכל מין. תקנתי העומדת בלמין והוראת המלה ביוני λιμήν חוף הים ומושב הספינות, וכן בכ"י ו' הגי' כספינה העומדת על הלמין, וגם בהגהת הרא"פ הביא בשם המדרש ס"א העומדת בים, ובילקוט שם העומדת בלמין, יש לתקן בלמין. ובנדפס ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' הגי' כספינה הצפה על פני המים, ובאיזה כ"י המלה „פני" ליתא. ובכ"י ח' כספינה הצפה בים: (קנה) א"ר יודן. ב"ר שם פכ"ו אות ב': (קנו) כל בני גילו היו מולידין בני חמשים בני ששים. באיזה כ"י ובנדפס חסרים המלות „בני ששים", ובמדרש ב"ר שם הגי' כל דורות הולידו למאה שנה ולמאתים שנה. ועיין מה שהעיר בזה הרז"ו בפירושו שם: (קנז) ר' חייא בשם ר' אחא. כ"ה גם

בכ"י

(קנח) כבש הקב"ה מעיינו שלא יוליד, (קנט) שלא יהיה לו בן של מאה שנה בדור המבול ויאבד עמהם, (קס) לפי שבית דין של מעלה אין עונשין (קסא) אלא מן מאה שנה ואילך, ואילו היה בן מאה שנה, היה נאבד עמהם. (קסב) אמר ר' שמעון בן יוחי (קסג) עתיד הקב"ה לעוקרה לזמות המשיח, (קסד) שנאמר הנער בן מאה שנה ימות (ישעיה סה כ). ואם תאמר שהיה בדור המבול פחות מן מאה שנה ואבדו, אומר אני שזהו שהיו בעון אבותיהם ונענשו, שנאמר כי השחית כל בשר את דרכו (בראשית ו יב): דבר אחר למה כבש הקב"ה מעיינו, שלא יוליד וירבה זרעו ויאבדו עם דור המבול, והוא מתעצב עמהם, ואם תאמר שיהיו צדיקים, היה צריך לעשות תיבות הרבה, לכך כבש הקב"ה מעיינו עד חמש מאות שנה: (קסה) אשר פריו יתן בעתו. זה שם: ועלהו לא יבול. זה חם: וכל אשר יעשה יצליח. זה יפת: (קסו) לא כן הרשעים. זה דור הפלגה: על כן לא יקומו רשעים במשפט. זה דור המבול, (קסז) כדתנינן דור המבול אין להם חלק לעולם הבא, ואין עומדין בדין: כי יודע ה' דרך צדיקים. זה נח ובניו: ודרך רשעים תאבד. זה דור המבול:

[יג] (קסח) **דבר אחר** אשרי האיש. זה אברהם, שנאמר ועתה השב אשת האיש (בראשית כ ז): אשר לא הלך בעצת רשעים. (קסט) שלא הלך בעצת דור הפלגה, שנאמר בהן הבה נבנה לנו עיר (שם יא ד), (קע) ואין הבה אלא עצה, שנאמר הבו לכם דבר ועצה הלום (שופטים כ ז), (קעא) ואין עיר אלא אלוה, שנאמר עיר וקדיש (דניאל ד י): (קעב) [נחלקו לג' כתות, אחת אומרת נעשה ונשב שם, ואחת אומרת נעשה עמו מלחמה, (קעג) ואחת אומרת נעלה ונעבוד שם ע"ז, ושלשתן לקו, אחת נעשו קופין רוחין ושדין, ואחת בלע ה' פלג לשונם, ואחת נפץ ה' אותם, (קעד) הדא הוא דכתיב מגורת רשע היא תבואנו (משלי י כד)]: ובדרך חטאים לא עמד. אלו הסדומיים, שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים (בראשית יג יג): ובמושב לצים. (קעה) זהו אבימלך, שאמר לאברהם הנה ארצי לפניך (שם כ טו), (קעו) ולא קבל עליו: (קעז) כי אם בתורת ה' חפצו. כי ידעתיו למען אשר יצוה (שם יח יט): ובתורתו יהגה

הערות ותקונים

בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ה' ובנדפס הגי' ר' חייא בשם ר' אבא, ובילקוט תהלים שם בשם ר' חמא, צ"ל בשם ר' חייא: (קנח) כבש הקב"ה מעיינו. זה הביא רש"י בפי' המיוחס לו בב"ר שם בשם מדרש שו"ט: (קנט) שלא יהיה לו בן של מאה שנה בדור המבול. עיין ב"ר שם אפילו יפת לא היה בן מאה שנה כשבא המבול, ועיין בפי' מהרז"ו שלא היה לו מאה שנה בשלימות: (קס) לפי שב"ד של מעלה אין עונשין. בנדפס לפי שאין ב"ד של מעלה עונשין: (קסא) אלא מן מאה שנים ואילך. עיין בב"ר שם ובפי' מהרז"ו שקודם המבול לא היו נענשים עד מאה שנה: (קסב) אר"שב"י. בנדפס אר"ש בן לקיש: (קסג) עתיד הקב"ה לעוקרה. מובא ברש"י בב"ר בפי' המיוחס לו בשם מדרש שו"ט: (קסד) שנאמר כי הנער בן מאה שנה ימות. עיין ב"ר שם ופי' יהיה בר עונשין: (קסה) אשר פריו יתן בעתו זה שם. ב"ר שם פכ"ו, ובנדפס יש למחוק המלות „הוי אומר": (קסו) לא כן הרשעים [זה דור הפלגה על כן לא יקומו רשעים במשפט] זה דור המבול. המלות שהסגרתי חסרים בנדפס: (קסז) כדתנינן דור המבול. סנהדרין ק"ז ע"ב במשנה: (קסח) ד"א אשרי זה אברהם. מובא בילקוט תהלים רמז תרי"ד בשם המדרש, ועיין ע"ז י"ח סע"ב קצת בסגנון אחר: (קסט) שלא הלך בעצת דור הפלגה. נשנה במדרש ב"ר ריש פל"ח, והראיה מן הכתוב ליתא שם, וכן חסר שם ההתחלה אשרי האיש זה אברהם, שנאמר השב אשת האיש, ובפי' המיוחס לרש"י הביא זה ולא הזכיר כי כן הוא במדרש שו"ט: (קע) ואין הבה אלא עצה כו', ואין עיר אלא אלוה. מובא ברבינו בחיי פ' נח (דף כ"ג ע"א דפוס אמסטרדאם) בשם מדרש תהלים: (קעא) ואין עיר אלא אלוה. ר"ל שאמרו הבה נעשה לנו אלוה: (קעב) נחלקו לג' כתות, עד היא תבואנו. הוספתי וחסר ג"כ בכ"י ג' וכ"י ו' וכ"י ח' וכן בדפוס ראשון דפוס קאנשט', ונמצא בכ"י ב' ד' ז' וכן נוסף בדפוס וויניציא, ואח"כ בכל הדפוסים, והמאמר לקוח מן גמרא סנהדרין ק"ט ע"א ע"ש, וגם בהגהת הרא"פ העיר על המאמר הזה „אינו בכתובים" כוונתו שלא נמצא בכ"י שלפניו: (קעג) ואחת אומרת נעלה ונעבוד שם ע"ז. עיין ב"ר פל"ח אות ה': (קעד) הה"ד מגורת רשע. עיין לקח טוב בראשית י"א ד' ובהערה י"א: (קעה) זה אבימלך. כ"ה גם בב"ר שם, ובע"ז י"ט ע"ב איתא ובמושב לצים אלו פלשתים כו' ע"ש, ואבימלך הוא מלך פלשתים: (קעו) ולא קבל. ליתא במדרש ב"ר שם, והכונה הוא אמר לו הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב, ואעפ"כ לא קבל עליו, ועיין בב"ר פנ"ה אות ב' איך לא קבל עליו: (קעז) כי אם בתורת ה' חפצו כי ידעתיו למען אשר יצוה. בכ"י ב' כי אם בתורת

ה'

יומם ולילה. (קעח) אמר ר' שמואל בר נחמן (קעט) אב לא למדו, רב לא היה לו שילמדו, ומהיכן למד תורה, (קפ) תני ר' שמעון בן יוחאי מלמד שזימן לו הקב"ה שתי כליות (קפא) כעין שני כדים, והיו נובעות ומלמדות אותו חכמה ודעת (קפב) כל הלילה, שנאמר אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי (תהלים טז ז), (קפג) ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן אמר אף (קפד) הלכות עירובי תבשילין ועירובי חצירות היה אברהם יודע, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי [וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורתי] (בראשית כו ה): והיה כעץ שתול. (קפה) שנטלו הקב"ה ושתלו בגן עדן. (קפו) [דבר אחר ששתלו הקב"ה בארץ ישראל]: אשר פריו יתן בעתו. (קפז) זה ישמעאל: ועלהו לא יבול. זה יצחק: וכל אשר יעשה יצליח. זה בני קטורה: לא כן הרשעים. זה נמרוד וחביריו:

[יד] (קפח) **דבר אחר** אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים. זה שבטו של לוי, (קפט) שלא הלכו בעצת דור המדבר, ולא נשתתפו עמהם במעשה העגל: ובדרך חטאים לא עמד. שכן כתיב אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (שמות לב לא): ובמושב לצים לא ישב. שנאמר וישב העם לאכול ושתו [ויקומו לצחק] (שם שם ו). ובני לוי מה כתיב בהם, [מי לה' אלי] ויאספו אליו כל בני לוי (שם שם כו). ר' שמואל בר נחמני אמר (קצ) מאן לא בעי מהוין מן בר בייתיה דמלכא, אלא אמר משה, מי שלא נתן נזם לעגל יבא אצלי, מיד ויאספו אליו כל בני לוי: כי אם בתורת ה' חפצו. זה שבטו של לוי, שנאמר תורת אמת היתה בפיהו (מלאכי ב ו): והיה כעץ שתול. זהו שבטו של לוי ששתלו הקב"ה בארץ ישראל, (קצא) וכולן נכנסו לארץ. (קצב) ר' זעירא בשם ר' יהושע בן לוי אמר מכל שבטו של לוי (קצג) [האנשים] והנשים לא מתו (קצד) אלא

הערות ותקונים

ה' חפצו זה אברהם, ובכתבי יד אחרים המלות „זה אברהם" ליתא, ובדפוס קאנשט' ודפוס וויניציא זה יצחק בטעות: (קעח) א"ר שמואל בר נחמן. בב"ר שם אר"ש לבד והמלות „בר נחמן" ליתא שם: (קעט) אב לא למדו. בנדפס הגי' לא היה לו אב שילמדו תורה מאין למד, יש לתקן לא היה לו רב: (קפ) תני רשב"י. בב"ר שם חסר שם האומר, וכמו כן באדר"נ פל"ג, ונמצא מובא בשמו בתנחומא שלנו, ובנדפס מכבר סוף ויגש. ובב"ר פל"ה אות ג' כתוב ר' שמעון לבד: (קפא) כעין שני כדים. בכ"י ב' ג' ד' ו' ז' ח' ובנדפס כשני רבנן, וכן בילקוט תהלים ובב"ר פס"א כמין שני רבנים. ובב"ר פל"ה גם בתנחומא סוף ויגש הגי' כשני כדים של מים, ובאדר"נ כשני חכמים: (קפב) כל הלילה. מיותר וליתא בב"ר ובאדר"נ: (קפג) ר' שמואל בר נחמני בש"ר יונתן. עיין מה שהעירותי במדרש תנחומא לך הערה ו', ואין להכפיל הדברים: (קפד) הלכות עירובי תבשילין ועירובי חצרות היה אברהם יודע. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכתבי יד האחרים הגי' קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין ועירובי חצרות, וכ"ה בנדפס, ובמדרש תנחומא פ' לך אות א' אפילו עירובי תבשילין שמרו בביתו של אברהם, וע"ש בהערה ח' מה שהארכתי בזה, והבאתי ג"כ שם כי בב"ר פמ"ט ופס"ד איתא עירובי חצרות היה אברהם יודע, ובב"ר פל"ה נאמר אפילו עירובי תבשילין, ובמדרש שו"ט מזמור א' איתא קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין ועירובי חצרות, הגיהו המעתיקים ב' נוסחאות יחד ע"ש. אולם כאשר נגלה לפני הכתבי יד ראיתי כי כן הוא מאת המסדר שהגיה ב' הגירסאות יחד: (קפה) שנטלו הקב"ה ושתלו בג"ע. עיין ב"ר פמ"ד אות ד' על שברך הרבה מאד: (קפו) ד"א ששתלו הקב"ה בא"י. הוספתי וחסר גם בכ"י ו', ונמצא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' וכן בילקוט בשם המדרש, וגם בנדפס, ור"ל ששתלו בא"י באמרו לך לך מארצך שילך לא"י: (קפז) זה ישמעאל. כ"ה גם בכ"י ב' ג' ו' ז' ח' גם בילקוט, אבל בכ"י ב' ד' ובנדפס הגי' זה יצחק, ועלהו לא יבול זה ישמעאל: (קפח) ד"א אשרי זה שבטו של לוי. מובא בילקוט תהלים רמז תרי"ד בשם המדרש: (קפט) שלא הלכו בעצת דור המדבר ולא נשתתפו עמהם במעשה העגל. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' שלא הלך בעצת מעשה העגל, שנאמר תומיך ואוריך לאיש חסידך, יש לתקן שכ"ל אשרי האיש זה שבטו של לוי, שנאמר תומיך ואוריך לאיש חסידך (דברים ל"ג ח') אשר לא הלך בעצת רשעים, שלא הלך בעצת [דור המדבר, ולא נשתתפו עמהם] [ב]מעשה העגל: (קצ) מאן לא בעי למיהוי בר ביתא דמלכא. ר"ל משה אמר מי לה' אלי, כל אחד ואחד רצה להיות מעבדי ה': (קצא) וכולן נכנסו לארץ. עיין ב"ב קכ"א ע"ב ובמ"ר פ"ג: (קצב) ר' זעירא בשם ריב"ל. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' בשם ר' יהושע וחסרים המלות „בן לוי": (קצג) האנשים והנשים. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, ובכ"י האחרים ובנדפס המלות האנשים והנשים ליתא: (קצד) אלא משה ואהרן ומרים. כ"ה בכל כ"י, גם בדפוס קאנשט' וויניציא ופראג ואמשטרדם, אבל בדפוסים האחרים חסר מלת

משה

משה ואהרן ומרים. (קצה) [ואת מוצא שנשתייר אלעזר, שנאמר אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון (יהושע יט נא), למה הוצרך כאן אלעזר, אלא בא הכתוב ואמר אלעזר בא ולמד על שבטו, כלם שנכנסו הם בכלל ולא נותר מהם איש, כך נכנס הוא, ואחר שמצינו שיצא אלעזר מן הכלל באלה הנחלות, הוציא את שבטו עמו מכלל, לא נותר מהם איש, כההוא דתנן כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא, ואף אלעזר היה עם שבטו בכלל ולא נותר מהם איש, ויצא מהם אלעזר, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על כל שבטו יצא, שאם נאמר אלעזר פחות מעשרים שנה היה, הרי מצינו שנשא אשה במצרים, שנאמר ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה (שמות ו כה), כל זה קודם שנגזרה גזירה היה משמש באהל מועד, שנאמר ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן (במדבר ד טז), ומצינו שלא היה רשות לאחד מן הכהנים לשרת פחות משלשים שנה, שנאמר מבן שלשים שנה ומעלה (במדבר ד ג), הרי נמצינו למדין שהיה אלעזר בן שלשים קודם שנגזרה גזירה]:

[טו] (קצו) **דבר אחר** אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים. אלו בני קרח, שלא הלכו בעצת אביהם, שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה (במדבר טז כו): ובדרך חטאים לא עמד. שנאמר את מחתות החטאים האלה (שם יז ג): ובמושב לצים לא ישב. זה קרח, שהיה מתלוצץ על משה ואהרן, מה עשה, כינס עליהם כל הקהל, שנאמר ויקהל עליהם קרח את כל העדה (שם טז יט), התחיל לומר לפניהם דברי ליצנות, ואמר אלמנה אחת יש בשכונתי, ועמה שני נערות יתומות, והיה לה שדה אחת, באתה לחרוש, אמר לה משה לא תחרוש בשור ובחמור יחדו (דברים כב י), [באת לזרוע, אמר לה שדך לא תזרע כלאים (ויקרא יט יט)], באתה לקצור ולעשות ערימה, אמר לה לקט שכחה ופיאה, באתה לעשות גורן אמר לה תני לי תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני, הצדיקה עליה את הדין ונתנה לו, מה עשתה ענייה, מכרה את השדה, וקנתה שתי כבשות, כדי ללבוש מגזותיהן, וליהנות מפירותיהן, כיון שילדו, בא אהרן ואמר לה תני לי את הבכורות, שכך אמר לי הקב"ה, כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לה' אלהיך וגו' (דברים טו יט), הצדיקה עליה את הדין, ונתנה לו את הולדות, הגיע זמן גזיזה וגזזה אותן, בא אהרן ואמר לה תני לי ראשית הגז, אמרה אין בי כח לעמוד באיש הזה, הריני שוחטתן ואוכלתן, כיון ששחטתן, (קצז) בא אהרן ואמר לה תני לי הזרוע והלחיים והקבה, אמרה אחר ששחטתי אותן לא נוצלתי מידך, (קצח) הרי הם חרם עלי, אמר לה אם חרם הן כולן שלי, דכתיב כל חרם בישראל לך יהיה (במדבר יח יד), ונטלן והלך לו, והניחה בוכה עם שתי בנותיה, (קצט) אריך כדין הא בזתה עלובתא, (ר) כלהן עושין ותולין בהקב"ה: כי אם בתורת ה' חפצו. אלו בניו שאמרו שירה, ואמרו אנו חייבין בכבוד אבינו, (רא) נחלוק על משה רבינו, עמדו והכריעו עצמן בשביל כבודו של משה: ובתורתו יהגה. אלו בניו של קרח: והיה כעץ שתול [על פלגי מים]. אלו בניו של קרח, (רב) כיון קרח ועדתו, נמצאו בניו עומדין כתורן הזה של ספינה

הערות ותקונים

„משה": (קצה) ואת מוצא שנשתייר אלעזר. עד שנגזרה גזירה, הוספתי עפ"י כ"י ב' ד' ז', וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובילקוט ובנדפס גם בדפוסים הראשונים, וזה נוסף מאיזה סופר: (קצו) ד"א אשרי. מובא בילקוט תהלים רמז תרי"ד, ובילקוט קרח רמז תש"נ בשם שו"ט: (קצז) בא אהרן ואמר לה תני לי הזרוע. בנדפס חסרים המלות „בא אהרן": (קצח) הרי הם חרם עלי אמר לה אם חרם הם כולן שלי. ואתיא כמ"ד סתם חרמים לכהנים: (קצט) אריך כדין הא בזתה עלובתא. פי' כשר וטוב כזה לעשוק העלובים: (ר) כל הן עושין. כ"ה גם בכ"י ו', אולם בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' כל כך עושים, וכ"ה בנדפס, גם נמצא שם הסיום „מכאן שהיה ליצן": (רא) נחלוק על משה רבינו. וכ"ה בכ"י ו', ובכ"י אחרים ובנדפס הגי' נחלוק כבוד למשה רבינו: (רב) כיון שנבלעו קרח ועדתו נמצאו בניו עומדים כתורן הזה של ספינה. בנדפס כיון שנבלעו עדתו של קרח נמצאו בניו כתורן של ספינה, ועיין להלן מזמור מ"ו אות ג' ר' נחמיה אומר בשעה שנפתחה הארץ ונבלעו

(רג) שנאמר ויהיו לנס (במדבר כו י). רבי אומר נקרע כל מקום סביבותיהן, ואותו מקום שהיה עמד תחתיהן לא נקרע. ר' שמואל בר נחמן אמר לא היו שלשתן עומדים במקום אחד, אלא כל אחד ואחד בפני עצמו, והן עומדין כשלשה עמודים, (רד) והוא דאמרי ברייתא על מאן קאים עלמא, על שלשה עמודים, אית דאמרי אברהם יצחק ויעקב, ואית דאמרי חנניה מישאל ועזריה, ואית דאמרי תלתא בני קרח: לא כן הרשעים. זה קרח ועדתו: על כן לא יקומו רשעים במשפט. זה קרח ועדתו: כי יודע ה' דרך צדיקים. אלו בניו של קרח: ודרך רשעים תאבד. זה קרח ועדתו:

[טז] **דבר אחר** כי אם בתורת ה' חפצו. (רה) זהו שאמר הכתוב והדרך צלח רכב וגו' (תהלים מה ה), הדור (רו) הוא תלמיד חכם בשעה שהוא מקבץ (רז) את החבירים ולא להחניפם אלא על דבר אמת וענוה צדק, (רח) הדורה היא ומשובחת שמועתן של ר' יוחנן (רט) וריש לקיש, שהן יושבין (רי) ומפלפלין בה: ותורך נוראות ימינך (שם). ר' חייא אומר אם חפצת בתורה (ריא) שניתנה בנוראות ונכתבה בימין, אתה עתיד שתהא יושב ומורה הוראות מתוכה. (ריב) ר' אבא אומר אם חפצת בתורה סופה שנקראת על שמך: (ריג) אמר ר' יודן ובתורת ה' אין כתיב כאן, אלא ובתורתו, שאם יגעת בה נקראת על שמך, כגון משנתו (ריד) של ר' חייא, ומשנתו של ר' הושעיא, ושל בר קפרא, וכיוצא בהן, ולמה נקראת על שמן, לפי שייגעו בה, תדע לך שכן הוא, שהרי התורה של הקב"ה, שנאמר תורת ה' תמימה (תהלים יט ח), ועלה משה למרום, ועשה שם ארבעים יום וארבעים לילה, [ונתן נפשו עליה], לפיכך נקראת על שמו, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב):

[יז] **דבר אחר** כי אם בתורת ה' חפצו. (רטו) שכל מי שעוסק בתורה, הקב"ה עושה לו חפציו, שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו, (רטז) ר' אליעזר אומר אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם אנו רוצים להיות יגיעים בתורה יומם ולילה, אבל אין לנו פנאי, אמר להם הקב"ה (ריז) קיימו מצות תפילין, ומעלה אני

הערות ותקונים

ונבלעו שעמיד הקב"ה לבני קרח כתורן וכנס, וכה"א ויהיו לנס: (רג) שנאמר ויהיו לנס. מלשון נס הרים (ישעי' י"ח ג') שאו נס (ירמיה נ"א י"ב), ועיין בבעל הטורים במדבר שם שהביא ג' לנס במסורה, וחד מהם ויהיו לנס, וזה שאמר מקום נתבצר להם, כשנפתחה הארץ נשאר מקום באמצע כמו הנס שהוא בראש התורן כך נשאר מקום הורן עכ"ל, וכוון למאמרם סנהדרין ק"י ע"א ובני קרח לא מתו תנא משום רבינו אמרו מקום נתבצר להם בגיהנם וישבו עליו ואמרו שירה, וכן מובא כן במדרש במ"ר פי"ח אות כ': (רד) והוא דאמרי ברייתא על מאן קאים עלמא על תלתא עמודי. פי' הבריות אומרים על מה העולם עומד על שלשה עמודים, ובמדרש חזית פ"ז פסוק ח' זאת קומתך הדא היא דברייתא משתבעין ואמרין במאן דקאים עלמא על תלתא עמודים, יש לתקן שם כמו שהוא לפנינו, והסיום ותלתא בני קרח, ליתא שם: (רה) זש"ה והדרך. מובא בילקוט תהלים רמז תש"ן בשם המדרש: (רו) הוא תלמיד חכם. בנדפס הוא המלמד: (רז) את החברים. בנדפס את החכמים: (רח) הדורה היא ומשובחת. בעל או"ז בהלכה ביתא אות א' הביא המאמר בזה בשם שו"ט והביא במזמור קמ"א. אולם יש לתקן במזמור קמא, בלי קווים למעלה, ור"ל במזמור ראשון: (רט) וריש לקיש. באיזה כ"י גם בנדפס הגי' ור' שמעון בן לקיש: (רי) ומפלפלין בה. באיזה כ"י ומפלפלין בהלכה, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תש"ן: (ריא) שניתנה בנוראות ונכתבה בימין. כ"ה גם בכ"י ו' ח' ובילקוט שם, אבל בכ"י ג' ד' ז' (ובכ"י ב' חסר שורה שלמה) ובנדפס הגי' שנכתבה בנוראות ושניתנה בימין, שנאמר מימינו אש דת למו, צ"ל כמו לפנינו שניתנה בנוראות (ר"ל במוראים גדולים) ושנכתבה בימין, שנאמר מימינו אש דת למו. וגם בת"א תרגם כתב ימיניה מגו אישתא אוריתא יהב לנא, וכן הוא בתרגום יב"ע, ובפסיקתא דרב כהנא פסקא וזאת הברכה (דף ר' ע"א) מלמד שלא ניתנה תורה אלא בימין: (ריב) ר' אבא אומר. מובא בילקוט מלאכי רמז תקצ"ה בשם שו"ט: (ריג) א"ר יודן ובתורת ה' אין כתיב כאן אלא ובתורתו שאם יגעת בה נקראת על שמך. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט מלאכי שם, וחסר בכ"י ג' ד' ו' ח' ובנדפס, ועיין ע"ז י"ט ע"א בתחלה נקראת על שמו של הקב"ה ובסוף נקראת על שמו, שנאמר ובתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה, וע"ש בפירש"י: (ריד) „של ר' חייא". זה חסר באיזה כ"י ובנדפס ונמצא גם בכ"י ו' ובילקוט: (רטו) שכל מי שעוסק בתורה. עיין ע"ז שם, ובעל או"ז ה' תפלין סי' תקצ"ד הביא המאמר בשם שו"ט: (רטז) ר' אליעזר אומר. מובא בילקוט תהלים רמז תרע"ו בשם המדרש: (ריז) קיימו מצות תפילין ומעלה אני עליכם כאלו אתם יגיעים לילה ויום. עיין בלקח

עליכם כאילו אתם יגיעים לילה ויום. ר' יוחנן אמר (ריח) מקרא מלא הוא, והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך (שמות יג ט), ר' יהושע אומר מה שאמר ר' אליעזר פרט הוא ללילות, שאין מצות תפילין מתקיימת אלא ביום, שנאמר ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה (שם שם י), אמר ר' אליעזר ומה אני מקיים ובתורתו יהגה יומם ולילה, אמר ליה ר' יהושע זו קריאת שמע, (ריט) שאם אדם קורא אותה שחרית וערבית, מעלה עליו הקב"ה כאילו יגע בתורה יומם ולילה. (רכ) בר קפרא אמר כל מי שהוא קורא שני פרקים שחרית, ושני פרקים ערבית, קיים ובתורתו יהגה יומם ולילה. (רכא) אמר ר' חייא בר אבא לא אמר בר קפרא (רכב) אלא במי שהוא רגיל לפשוט בהן, מאן דמוסיף תרתין הלכות בצפרא, ותרתין ברמשא, כאילו יגע בתורה יומם ולילה. (רכג) אמר ר' ברכיה (רכד) אף אבותינו הראשונים קבעו את המשנה, (רכה) שהיו יושבין ביום שהוא נוטל מן הלילה, ובלילה שהיא נוטלה מן היום. (רכו) שאלו את ר' יהושע מהו שילמוד את בנו חכמת יונית, אמר להם בשעה שאינו לא מן היום ולא מן הלילה, שנאמר [לא ימוש ספר התורה הזה מפיך] והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח), (רכז) אמר להם לא ילמד אדם את בנו אפילו אומנות, כדי שלא יבטל מדברי תורה, שנאמר ובחרת בחיים (דברים ל יט): (רכח) תנן בשחר מברך שתים לפניה (רכט) ואחת לאחריה, ובערב מברך שתים לפניה, ושתים לאחריה, (רל) (שיהיו) [שתהא] הגיות היום והלילה שוים, על שם שנאמר והגית בו יומם ולילה,

הערות ותקונים

בלקח טוב שמות י"ג ט' ובהערה כ"ו: (ריח) מקרא מלא הוא. בכ"י נ' ובנדפס ר' יוחנן אמר מקרא מלא נ"ל מקרא מלא: (ריט) שאם אדם קורא אותה שחרית וערבית. בגמרא מנחות צ"ט ע"ב מובא זה בשם ר' יוחנן משום רשב"י ע"ש: (רכ) בר קפרא אמר כו' שני פרקים. בגמרא מנחות שם אפילו שנה פרק אחד ע"ש, והרב בעל אור זרוע הביאו באלפא ביתא סי' י"ע בשם מדרש שו"ט: (רכא) א"ר חייא בר אבא כו'. כאילו יגע בתורה יומם ולילה. זה חסר בנדפס גם בדפוס קאנסט' ודפוס וויניציא, ומצאו לנכון בכ"י ב' ג' ד' ו' ז' ח' גם בילקוט, ומובא באור זרוע: (רכב) אלא במי שהוא רגיל לפשוט בהן. כתב הרב בעל זית רענן פי' במי שהוא רגיל לשנות בכל יום ומוסיף בכל יום ב' הלכות: (רכג) א"ר ברכיה עד שאלו את ר' יהושע. כשמם בילקוט ע"י שגגת המדפיסים: (רכד) אף אבותינו הראשונים קבעו את המשנה שהיו יושבין ביום. אולי צ"ל קבעו את המשניות שיהיו יושבין ביום, ר"ל אותם השונים עם התלמידים או הכוונה אבותינו הראשונים אשר קבעו את המשנה היו יושבין ביום: (רכה) שהיו יושבין ביום שהוא נוטל מן הלילה. עיין להלן מזמור י"ט אות י' ובוי"ר פכ"ו אות ד' דמתקופת ניסן עד תקופת תמוז היום נוטל מן הלילה, ומן תקופת תשרי עד תקופת טבת הלילה נוטל מן היום, ונמצא בכל ימות החמה יש שעות ביום שהם מהלילה, וימות החורף יש שעות בלילה שנוטלין מן היום, והם היו יושבין באותן השעות ועסקו בתורה, כדי לקיים הגיית יומם ולילה: (רכו) שאלו את ר' יהושע. עיין מנחות צ"ט ע"ב שאל בן דמה את ר' ישמעאל מה ללמוד חכמת יונית קרא עליו המקרא הזה לא ימוש ספר התורה וגו' צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמד בה חכמת יונית, ועיין ירושלמי פאה פ"א (דף ט"ו ע"ג) וביפה מראה סי' ה', וירושלמי סוטה פ"ט ה"י (דף כ"ד ע"ג), ובתוספתא ע"ז פ"א שאלו את ר' יהושע מהו שילמד אדם את בנו ספר יוני אמר להן ילמד בשעה שאינה לא יום ולא לילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה: (רכז) חזר ואמר להם. בירושלמי שם גי' אחרת אחר שאמר ילמדון בשעה שאינה לא יום ולא לילה סיים מעתה אסור לאדם ללמד את בנו אומנות בגין דכתיב והגית בו יומם ולילה, והתני ר' ישמעאל ובחרת בחיים זו אומנות, ויש לתקן לפנינו כמו שהוא בירושלמי שם. ועיין מה שהעיר הרב החכם הגדול מהר"י רייפמאן בבית תלמוד ח"ד לד קי"ז: (רכח) תנן בשחר מברך שתים. ברכות י"א ע"א במשנה: (רכט) ואחת לאחריה. כ"ה בכ"י ב' ג' ד' ו', אבל בכ"י ז' ח' ובדפוס קאנסט' ודפוס וויניציא בטעות ושתים לאחריה. וראיתי בזית רענן על הילקוט שהביא בשו"ט גרס גם בשחר וב' לאחריה אבל במשנה לא גרס כן עכ"ל, ובאמת הוא טעות המעתיק: (רל) שיהיו הגיות היום והלילה שוים. נשנה בירושלמי ברכות פ"א דף ג' ע"ג ושם מובא זה משום ר' סימון בשם ר' שמואל בר נחמן, וכאן חסר שם האומר, ובילקוט שם הגי' רס"א, הוא ר"ת ר' סימון אומר, והיה גם לפניו כן במדרש שו"ט, וראיתי שבעל אות אמת תיקן שצ"ל ר' סימון בשם ר' שמואל בר נחמן וכן הוסיפו בדפוס פראג והאמשטרדם בפנים המדרש עפ"י האות אמת, ובירושלמי שם בפי' הקצר הביא שם בשם הראבי"ה לפי שבשחרית יש ג' ברכות וג' פרשיות של ק"ש וציצית, ובערב שאין זמן ציצית תקנו ד' ברכות וג' פרשיות. ועתה נגלה ספר הראבי"ה חוברת ראשונה וראיתי בסי' נ"ג הלשון מקוטע ויש לתקן וכצ"ל וראיתי בתלמוד ירושלמי בפירקין [בשחר מברך כו' שתהא הגיות היום והלילה שוין כו' ר' יוסי בר אבין בשם ריב"ל על שם שנאמר שבע ביום הללתיך פי'] ג' ברכות של שחרית וג' פרשיות

(רלא) ר' יוסי בר אבין בשם ר' יהושע בן לוי על שם שנאמר שבע ביום הללתיך (תהלים קיט קסד), ר' נחמן בשם ר' מני אמר כל המקיים שבע ביום הללתיך, כאילו קיים והגית בו יומם ולילה:

[יח] (רלב) **דבר אחר** כי אם בתורת ה' חפצו. זהו שאמר הכתוב הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א), מה המים נתינים מן השמים, שנאמר לקול תתו המון מים בשמים (ירמיה י יג), כך דברי תורה נתונים מן השמים, שנאמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ יט), מה המים חנם לעולם, שנאמר לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלוא כסף (ישעיה נה א), מה המים יורדין לעולם בקולי קולות וברקים, שנאמר ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים (שמות יט טז). (רלג) מה המים חיים לעולם, אף דברי תורה חיים לעוסקיהם, שנאמר כי חיים הם למוצאיהם (משלי ד כב), וכתיב כי לא דבר רק הוא מכם [כי היא חייכם] (דברים לב מז), מה המים יורדין טפין טפין ונעשין נחלים, אף דברי תורה, אדם לומד (רלד) הלכה אחת היום, והלכה אחת למחר, עד שמתגבר ונובע כמעיין, אמר ר' אוניא (רלה) מה המים עשויים לגנות ולפרדסים, יכול אף דברי תורה כן, תלמוד לומר כי ישרים דרכי ה' (הושע יד י), (רלו) אמר ר' חייא מה המים מכסין ערותו של ים, (רלז) שנאמר כמים לים מכסים (ישעיה יא ט), כך דברי תורה מכסין ערותן של ישראל, שנאמר ועל כל פשעים (רלח) תכסה אהבה (משלי י יב), (רלט) מה המים אין הגדול מתבייש לומר לקטן השקיני מים, כך דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן למדני פרק אחד או הלכה אחת, מה המים אדם צמא להן, (רמ) אין מתעצל לילך ולשתות, כך דברי תורה אין התלמיד מתעצל לילך וללמוד תורה לפני רבו, (רמא) וכמעשה דר' יוסי שהלך אל רבו ללמוד תורה וכו':

הערות ותקונים

פרשיות של ק"ש וציצית הרי שבע ביום הללתיך, בערב ד' ברכות וג' דק"ש ולפי שאין מצות ציצית בלילה ולפיכך מוסף שומר עמו ישראל, והגאון מוהר"ר חיים נתן דעמביצער בהערה כ"ז כתב בירושלמי דידן חסר מה שהעתיק רבינו, ובאמת הוא רק דברי הראבי"ה לפרש את הירושלמי כמו שתקנתי: (רלא) ר' יוסי בר אבין ובנדפס דפוס קאנסט' נשמט שורה, וכצ"ל ר' יוסי בר אבין בשם ר' יהושע אמר [על שם שבע ביום הללתיך ר' נחמן בשם ר' מני אמר] כל המקיים כו', והשמיט מן אמר עד אמר, וגם בדפוס וויניציא יש לתקן וכצ"ע ר' יוסי [בר אבין בשם ריב"ל] אומר על שם שבע ביום הללתיך (ר' יוסי בר אבין בשם ר' יהושע) [רב נחמן בשם ר' מני] אמר כו', ובדפוסים האחרונים נדפס כמו בדפוס וויניציא עם הטעות, ובילקוט שם יש לתקן ג"כ וכצ"ל [ר' יוסי בר אבין בשם ריב"ל אומר על שם שבע ביום הללתיך] רב נחמן בשם ר' (אבין) [מני] כל המקיים שבע ביום הללתיך כאלו קיים והגית בו יומם ולילה: (רלב) ד"א כי אם בתורת ה' חפצו זש"ה הוי כל צמא. מובא בילקוט ישעיה רמז שמ"א בשם מדרש שו"ט, ונשנה במדרש חזית פ"א אות ג' בפסוק כי טובים דודיך מיין באריכות ובהרחבת לשון, גם בתנחומא תבוא אות ג', ועיין ספרי עקב פיסקא מ"ח, ולדעתי יותר נכון לגרוס והיה כעץ שתול על פלגי מים, זש"ה הוי כל צמא לכו למים: (רלג) מה המים חיים לעולם. כ"ה גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ד' ז' חסר "מה המים חיים לעולם וכו'": (רלד) הלכה אחת היום והלכה אחת למחר. במדרש שה"ש שם, ב' הלכות היום וב' למחר עד שנעשה כנחל נובע, וגם בנדפס עד שנעשה כמעין נובע: (רלה) מה המים עשויים לגנות ולפרדסים. במדרש חזית שם א"ר חנינא דקיסרין מה המים נמשכין לגנות ופרדסים ולבתי כסאות ומרחצאות יכול אף ד"ת כן, ת"ל כי ישרים דרכי ה', והכונה שדברי תורה אינם נמשכים לפושעים כמים הנמשכים לכל מקום ומקום, והביא הכתוב כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם: (רלו) א"ר חייא. בנדפס גם בדפוסים הראשונים נשמט המלה "חייא" ושם איתא א"ר צ"ל א"ר [חייא]: (רלז) שנאמר כמים לים מכסים. הראיה מהכתוב חסר בנדפס: (רלח) תכסה אהבה. ר"ל התורה, כמו שנאמר באהבתה תשגה: (רלט) מה המים אין הגדול מתבייש. לפני זה הוסיף הרא"פ בעל המדרש "מה המים מגדלין את הצמחים כך דברי תורה מגדלין כל מי שהוא עמל בהן, שנאמר בי מלכים ימלוכו בי שרים ישורו", ובכל כתבי יד שלפני לא מצאתי רק בילקוט ישעיה שם, ובודאי הי' כן לפניו באיזה כ"י, או הוסיף עפ"י הילקוט, ובמדרש חזית שם א"ר חמא בר עוקבא מה המים מגדלין את הצמחים, כך ד"ת מגדלין את כל מי שהוא עמל בהן כל צרכן ע"כ: (רמ) אין מתעצל לילך לשתותן. כצ"ל גם בנדפס: (רמא) וכמעשה דר' יוסי שהלך אצל רבו ללמוד תורה וכו'. כ"ה בכל כתבי יד אשר לפני, ובכ"י ח' ומעשה בר' יוסי שהלך לדרך רחוקה וכו', ובנדפס מעשה היה בר' יוסי שהלך אצל רבו ללמוד וכו', כן הוא בדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים, ובדפוס ראשון דפוס קאנסט'

(רמב) [הדא הוא דכתיב מורשה קהלת יעקב (דברים לג ד), כל מי שמתקהל ביעקב, (רמג) אפילו הגרים שעוסקים בתורה, (רמד) שקולים ככהן גדול, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (ויקרא יח ה), כהנים לוים ישראלים לא נאמר, (רמה) אלא האדם, (רמו) ראה מה כתיב ביתרו, ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו' (דה"א ב נה), (רמז) ושמעיה ואבטליון מבני בניו של סיסרא היו, ולמדו תורה ברבים כאנשי כנסת הגדולה, לכך כתיב את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם (דברים ה יט)]:

[יט] **והיה** כעץ שתול. (רמח) זהו שאמר הכתוב עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח), אמר ר' יצחק בר חייא למה נקרא דברי תורה עץ חיים, שהיא חביבה על כל החיים, (רמט) אמר ר' יודן למה נמשלה תורה לעץ היים, לומר לך מה עץ חיים פורש לכל באי עולם בגן עדן, כך תורה פרושה לכל החיים, ומביאן לחיי עולם הבא. (רנ) [תנא עץ חיים מהלך חמש מאות שנה, וכל מימי בראשית מתפלגין תחתיו]:

הערות ותקונים

קאנסט' במקום „וכו'" כתוב „וגו'" בטעות. הרא"ס בבאורו רצה להגיה מעשה הי' בר' יוסי בן דרוסקמית שהלך להקביל פני ר"א בלוד (חגיגה ג' ע"ב), והוא הגהה עפ"י השערה, אולם האמת כי צ"ל וכמעשה דיוסף הכהן שהלך אצל רבו ללמוד תורה בצידן, וכוון בזה למאמרם ירושלמי ברכות פ"ג ה"א (דף ו' ע"א), וירושלמי נזיר פ"ז ה"א (דף כ"ו ע"א), ושם מובא המעשה על אם מטמא כהן ויוצא חוץ לארץ, והובא שם ר' יודה אומר אם יש לו מהיכן ללמוד אל יטמא לצאת לחוץ לארץ, ור' יוסי אומר אפילו יש לו מאיכן ללמוד תורה יטמא, שלא מכל אדם זוכה ללמוד, וסיים שם אמרו עליו על יוסף הכהן שהי' מטמא ויוצא אחר רבו לצידן, שהוא בחוץ לארץ. וזה כוונת הדורש שהביא זה הסיום על המאמר אין התלמיד מתעצל לילך וללמוד תורה לפני רבו, והביא וכמעשה דיוסף הכהן שלא מהעצל והלך אצל רבו ללמוד תורה לחוץ לארץ, וכן תמצא שהובא המעשה גם בבבלי עירובין מ"ז ע"ב וע"ז י"ג ע"א א"ר יוסי מעשה הי' ביוסף הכהן שהלך אחר רבו לצידן ללמוד תורה. ולדעתי המלות „א"ר יוסי" מיותרות הן. ובתוספתא ע"ז פ"ק איתא אמרו על יוסף הכהן שהיה מטמא ויוצא אצל רבי יוסי לציידן, וכן הוא במס' שמחות פ"ד הי' כ"ו מעשה ביוסי הבבלי [צ"ע ביוסף הכהן] שנטמא ויצא חוץ לארץ אצל ר' יוסי בציידן [צ"ל אצל רבו לציידן], וראיתי בב"ת שנה רביעית צד קי"ז שגם ידידי הרב החכם הגדול מהר"י רייפמאן העיר על המאמר מגמרא ע"ז י"ג ע"א: (רמב) הה"ד מורשה קהלת יעקב. הוספתי וחסר גם בכ"י ג' וכמו כן בכ"י ו' ח', וכן חסר בדפוס ראשון דפוס קאנסט', ונמצא בכ"י ב' ד' ז' ובדפוס ווינציא, ואח"כ בכל הדפוסים, וגם הרא"פ בהגהת שלו בצד המדרש דפוס ווינציא רשם על המאמר הזה „אינו בכתובים" ובאמת אין שייכות כלל למאמר הזה אל הכתוב שלפניו, גם חסר ראש המאמר, ואין ספק שהוא הוספה מאחד המעתיקים ונלקה בחסר. ולדעת הרב החוקר מהר"י רייפמאן מקומו הוא במאמר שלאחריו אחרי המלות התורה פרושה לכל החיים ואפילו הגרים, ומאשר הבאתי תראה כי הוספה היא ואינו מהסדר בעצמו: (רמג) אפילו הגרים שעוסקים בתורה. בגמרא ב"ק ל"ח ע"א, סנהדרין נ"ט ע"א, ע"ז ג' ע"א איתא הי' ר' מאיר אומר מניין שאפילו גוי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, כהנים לוים וישראלים לא נאמר, אלא האדם הא למדת שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, וכ"ה בספרא אחרי פי"ג, והוא טעות מאת המעתיק שהוסיף זה המאמר אל המדרש לכתוב גרים במקום גוי. ועיין במדרש במ"ר פי"ג אות ט"ו ובהגהת הרד"ל: (רמד) שקולים ככהן גדול. כתבו התוס' ב"ק ל"ח ע"א ד"ה הרי הוא ככהן גדול, הא דנקט כהן גדול משום דדרשינן סוטה דף ד' יקרה היא מפניים מכהן גדול הנכנס לפני ולפנים: (רמה) אלא האדם. עיין תוס' ב"ק וסנהדרין שם: (רמו) ראה מה כתיב ביתרו ומשפחות סופרים יושבי יעבץ. מפורש בספרי בהעלותך פסקא ע"ח וכשם שחיבב יתרו את התורה כך חיבבו בניו את התורה, שנאמר הלוך אל בית הרכבים וגו', ועל ששמעו למצות יונדב אביהם העמיד מהם המקום סופרים, שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים כו', ר' יהושע אומר גרים נכנסים להיכל כו'. ועיין סוטה י"א ע"א, ואדר"נ פל"ה: (רמז) ושמעיה ואבטליון מבני בניו של סיסרא היו ולמדו תורה ברבים. בגמרא סנהדרין צ"ו ע"ב איתא כך נעמן גר תושב היה נבוזראדן גר צדק היה מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים מאן אינון שמעיה ואבטליון, ועיין גיטין נ"ז ע"ב: (רמח) זש"ה עץ חיים. מובא בילקוט תהלים רמז תרי"ו וחסר הציון, ומה שרשום „ירושלמי" מוסב על תני עץ חיים: (רמט) א"ר יודן. בילקוט שם בטעות וא"ר יוחנן צ"ל ר' יודן, ובילקוט משלי רמז תתקל"ד בשם מדרש שו"ט הגי' נכונה א"ר יודן: (רנ) תנא עץ חיים. ירושלמי ברכות פ"א (דף ב' ע"ג) ושם איתא כך: תני עץ חיים מהלך חמש מאות שנה, א"ר יודה בירבי אלעאי לא סוף דבר נופו אלא אפילו קורתו, וכל פילוג מי בראשית מתפלגין מתחתיו ומה טעם והיה כעץ שתול על פלגי מים. וכן נשנה בב"ר פט"ו אות ה', חזית פ"ו פ' אחת

היא

(רנא) ר' שמואל [בר רב יצחק] היה שותל עצמו מחבורה לחבורה, (רנב) לקיים מה שנאמר מכל מלמדי השכלתי (תהלים קיט צט): [על פלגי מים]. מהו על פלגי מים (רנג) כגון טברי' וחברותיה, צפורי וחברותיה, (רנד) יבנה וחברותיה, לוד וחברותיה: (רנה) אשר פריו יתן בעתו. אלו תלמידיו של אדם, שהם יגיעים בתורה, ועושים את היום עתים, עת למקרא, עת למשנה, עת לתלמוד: (רנו) ועלהו לא יבול. שהכל צריכין לשיחתו ולתלמודו: וכל אשר יעשה יצליח. שהכל צריכין לעצתו, (רנז) כגון ר' אלעזר בן ערך שהוא היה יועץ עצות ומתקיימות ומצליחות, אמרו לו נביא אתה, אמר להן לא נביא אנכי, ולא בן נביא, אלא כך מקובלני מרבותי, שכל עצה שהיא לשם שמים סופה להתקיים, אמר ר' מנסיא מקרא מלא הוא, [רבות מחשבות בלב איש] ועצת ה' היא תקום (משלי יט כא), (רנח) עצה שיש בה דבר ה' היא תקום:

[כ] **לא כן** הרשעים. (רנט) זהו שאמר הכתוב אני חבצלת השרון (שה"ש ב א), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם (רס) חביבה אני שחיבבתני (רסא) מכל האומות, חבצלת (רסב) שעשיתי לך חביון צל על ידי בצלאל, (רסג) חבצלת חביון צל דבר אחר חביב צל: השרון. (רסד) שאמרתי לך שירה על ידי משה. דבר אחר חבצלת. חביבה אני שהייתי חבויה בצל מצרים, (רסה) ולשעה קלה כנסני הקב"ה

הערות ותקונים

היא יונתי ועיין בפי' מהרזו"ו בב"ר שם: (רנא) ר' שמואל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים גם בנדפס הגי' ר' שמואל בר רב יצחק, ומובא בילקוט תהלים רמז תרי"ז, וגם לפניו הי' הנוסחא ר' שמואל בר רב יצחק, וכן תקנתי בפנים: (רנב) לקיים מה שנאמר מכל מלמדי השכלתי. בהגהת הרא"פ הוסיף בצד המדרש „תמן תנינן ר' נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבא אחריך" והוספה הזאת לא נמצאת בשום כ"י שלפני רק בילקוט שם. וכוונת המאמר שהיה שותל מחבורה לחבורה, עפ"י מאמרם ע"ז י"ט ע"א כעץ שתול ולא כעץ נטוע, כל הלומד מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם. פירש"י שתול נעקר מכאן וחוזר ונשתל במקום אחר, נטוע מעיקרו ולא זז משם לעולם, כלומר כעץ שתול יעשה תלמיד את עצמו לילך וללמוד מכל האדם ולא כעץ נטוע להשתקע לפני רב אחד עכ"ל. וכן כוונת הדורש שר' שמואל היה שותל עצמו מחבורה לחבורה שהשתדל בעצמו ללמוד ולהשכיל מכל מלמדיהן: (רנג) כגון טברי' וחברותיה. שהיו שם ישיבות של תורה: (רנד) יבנה וחברותיה לוד וחברותיה. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס גם בדפוסים הראשונים. ובכ"י ח' כתוב יבנה וחברותיה וחסרים המלות „לוד וחברותיה": (רנה) אשר פריו יתן בעתו אלו תלמידיו של אדם. כ"ה בכל כ"י שלפני. ובהגהת הרא"פ הביא בגליון המדרש הנוסחא כך: אשר פריו יתן בעתו, א"ר יודן אלו תלמידיו של אדם שהוא יגע בהן ומלמדם ב' שעות ביום וב' שעות בלילה, ר' חגי אמר זה תלמידו של אדם שהוא יגע ועושה את היום עתים לתורה, וראיתי כי כן מובא בילקוט רמז תרי"ז בשם המדרש, ובמקום לפנינו ר' חגי אמר הגי' בילקוט ר' חנינא אמר. ועיין בע"ז י"ט ע"ב א"ר תנחום בר חנילאי לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה ושליש בתלמוד, ולדעתי כונת הגמרא „ביומי" בכל יום ויום כמו שפי' התוס' שם, וכן משמע מהמדרש דכאן: (רנו) ועלהו לא יבול שהכל צריכין לשיחתו ולתלמודו. צ"ל לשיחתו מתלמודו, כמו שהוא בילקוט שם, והכונה שאף שיחתו שיחת בטלה שלו צריכה למוד, וזה ועלהו לא יבול שאינו כעלה נובל, וזה אמרם בגמרא ע"ז י"ט ע"ב א"ר אחא בר אדא אמר רב המנונא אמר רב שאפילו שיחת חולין של ת"ח צריכין תלמוד, שנאמר ועלהו לא יבול, ופירש"י ועלהו הוי דבר קל שבאילן וכתיב לא יבול כלומר לא ילך לאיבוד: (רנז) כגון ר' אלעזר בן ערך שהיה יועץ עצות. ריב"ז קרא אותו נחל שוטף מעין המתגבר אדר"נ פי"ד: (רנח) עצה שיש בה דבר ה' היא תקום. סנהדרין כ' ע"ב: (רנט) זש"ה אני חבצלת השרון. מובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ה בשם מדרש שו"ט, והמאמר נשנה במדרש חזית פ"ב אות א' בפ' אני חבצלת השרון, ושם הוא קצת בהרחבת לשון, כי המסדר מן מדרש חזית לקח המאמר ממדרש שלפנינו והרחיב והוסיף, והילקוט בשה"ש שם הביא המאמר כמו שהוא במדרש שו"ט: (רס) חביבה אני. בחזית שם אני הוא וחביבה אני: (רסא) מכל האומות. בחזית נוסף „משבעים אומות": (רסב) שעשיתי לך חביון צל ע"י בצלאל. בחזית שעשיתי לו צל ע"י בצלאל, דכתיב ויעש בצלאל את הארון, ועיין במ"כ שם דורש חבצלת נוטריקון חביב בצל או חביון בצל צל אל, ובילקוט הגי' נשתכית לשבח עכ"ל, כונתו להילקוט שה"ש שהביא המאמר ממדרש שו"ט שלפנינו: (רסג) חבצלת חביון צל ד"א חביב צל. זה חסר בכ"י ח' ובנדפס, רק בדפוס קאנסט' איתא חביב צל, ובכ"י ב' ג' ד' ו' ז' חביב בצלתו: (רסד) שאמרתי לך שירה ע"י משה. בחזית שאמרתי לפניו שירה ע"י משה דכתיב אז ישיר משה ובני ישראל, ודורש השרון מלשון שירה: (רסה) ולשעה קלה כנסני הקב"ה לרעמסס. במכילתא יתרו פ' ואשא אתכם על כנפי נשרים, ר"א אומר זה יום רעמסס שנתקבצו כולם ובאו לרעמסס לשעה

קלה

לרעמסס, והרטבתי במעשים טובים כשושנה: (רסו) השרון. שאמרתי שיר ורנן לפניו, שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל כט), (רסז) אמר ר' יוחנן בשם ר' [שמואל בן] יהוצדק בא הפסוק הזה ללמד על של סנחריב ועל של פרעה: (רסח) דבר אחר אני חבצלת השרון. אני הוא וחביבה אני שהייתי חבויה בסיני, (רסט) [שכפה עלי ההר כגיגית, שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט יז)], ובשעה קלה הרטבתי מעשי כשושנה, ואמרתי כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז): דבר אחר אני חבצלת השרון. חביבה אני שהייתי חבויה בצל מלכיות, כשיגאל הקב"ה אותי אני מרטבת עצמי כשושנה, ואומרה לפניו שירה, שנאמר שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה (תהלים צח א). (רע) ר' ברכיה אומר דור המדבר אמרו, אני הוא וחביבה אני לפני הקב"ה, שכל טובות שבעולם חבויין בו, כי ברכתו אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן (ישעיה מא יט), וכשביקש הקב"ה ממני, אני מחזיר לו פקדונו, ואני מרטיב כשושנה, ואומר לפניו שירה, שנאמר ישושום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת (שם לה א): ורבנין אמרי הארץ אמרה, אני הוא וחביבה אני, שכל מתי העולם חבויין בצלי, (רעא) שנאמר יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו וגו' (ישעיה כו יט), וכשביקש הקב"ה ממני אני מחזיר לו פקדונו ומרטבת כשושנה, ואומרה לפניו שירה, שנאמר מכנף הארץ זמרות שמענו (שם כד טז). (רעב) ר' יודן ור' אלעזר משל את הצדיקים במשובח שבמינים, ובמשובח שבאותו המין, במשובח שבמינין שושנה, ובמשובח שבאותו המין שושנת העמקים, ולא כשושנת הר, שהיא נוחה לכמוש, אלא כשושנת העמקים, שהיא מרטבת והולכת, משל את הרשעים במגונה שבמינין, ובמגונה שבאותו המין, מגוגה שבמינין מוץ, שנאמר יהיו כמוץ לפני רוח (תהלים לה ה), וכתיב לא כן הרשעים כי אם כמוץ, ואם תאמר כמוץ שבבקעה, שיש בו לחלוחית, לא אלא כמוץ הרים לפני רוח. אמר ר' אבא בר כהנא אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם אני שושנת העמקים, שנתונה בעמקי הצרות להכשילני, וכשידלני הקב"ה מן הצרות, אני מרטבת במעשים טובים כשושנה, (רעג) ואומרה לפניו שירה, שנאמר ה' בצר פקדנוך (ישעיה כו טז). ורבנן אמרו אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם אני הוא חבויה בעמקי גיהנם, ולכשיעלני הקב"ה

הערות ותקונים

קלה: (רסו) השרון שאמרתי שיר ורנן לפניו. כן יש לתקן בנדפס: (רסז) א"ר יוחנן בשם ר' שמעון בן יהוצדק בא הפסוק הזה ללמד על סנחריב ועל פרעה. כ"ה בכל כתבי יד, גם בנדפס, וזה ליתא במדרש חזית, ופה הלשון מקוטע ונמצא מפורש בירושלמי פסחים פ"ט ה"ג (דף ל"ו ע"ד) א"ר יוחנן בשם ר"ש בן יהוצדק כתיב השיר יהיה לכם כליל התקדש חג בא ליל פסח ללמד על מפלתו של סנחריב, ונמצא למד ממנו, מה זה טעון הלל אף זה טעון הלל, ועיין בבבלי פסחים צ"ה ע"ב מובא בשמו אמר קרא השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, לילה המקודש לחג טעון הלל, לילה שאין מקודש לחג אין טעון הלל: (רסח) ד"א אני חבצלת כו' שהייתי חבויה בסיני. במדרש חזית נוסף עוד: ד"א אני חבצלת אני הוא שהייתי חבויה בצלו של ים כו': (רסט) שכפה עלי ההר. חסר גם בכ"י ו' ובילקוט שה"ש, והוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס: (רע) ר' ברכיה אומר. במדרש שה"ש שם הוא בהרחבת דברים: (רעא) שנאמר יחיו מתיך. הראיה מן הכתוב חסר בדפוס: (רעב) ר' יודן ור' אלעזר משל את הצדיקים. כ"ה בכל כתבי יד שלפני, גם בילקוט תהלים רמז תרי"ח, ובילקוט שה"ש שם בשם שו"ט, וא"כ ר' יודן ור' אלעזר אמרו זה שניהם ביחד, אבל במדרש חזית שם הוסיף המסדר בשם ר' יודן מאמר אחד והוא: ר' יודן אמר אני חבצלת לא היא חבצלת ולא היא שושנה, אלא כל זמן שהיא קטנה הוא קורא אותה חבצלת, שגדילה קורא אותה שושנה. חבצלת ולמה נקראת חבצלת שחבויה בצלה, ובשם ר' אלעזר מובא המאמר כמו שלפנינו: (רעג) ואומרה לפניו שירה שנאמר ה' בצר פקדוך. ובהתחלתו כתיב: ביום ההוא יושר השיר הזה (ישעיה כ"ו א') ופסוק זה נראה שהשיר על הצרה. והנה מן ואומרה לפניו שירה עד ואומרה לפניו שירה שנאמר ויעלני מבור שאון, נשמט בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס גם בדפוסים הראשונים ובילקוט שה"ש, ונמצא לנכון גם בכ"י ו', וכמו כן במדרש חזית שם, וגם הרא"פ בהגהת שלו כתב בגליון שבכ"י שלפניו נמצא זה, ומזה תראה מה שסבת הדורש אתיא דרבנן כשיטה דאמר ר' אליעזר המודעי, כי במאמר שנמצא לנכון לפנינו איתא ורבנן כו', אבל נשמט בטעות. ויש להעיר כי במדרש חזית שם נמצא הוספה: א"ר אחא אמרה כ"י בשעה שאת מעמיק עיניך בי אני מרטבת מעשים טובים כשושנה ואומרת שירה הה"ד שיר המעלות
ממעמקים

מבור שאון וממעמקי גיהנם, אני מרטבת במעשים טובים כשושנה, ואומרה לפניו שירה, שנאמר ויעלני מבור שאון מטיט היון [וגו'] ויתן בפי שיר חדש תהלה לאלהינו (רעד) יראו רבים (וישמחו) [וייראו ויבטחו] בה' (תהלים מ ג ד), (רעה) אתייא דרבנן (רעו) כהא דר' אליעזר המודעי, לעתיד לבא באין כל שרי אומות העולם ומקטרגין על ישראל לפני הקב"ה, ואומרים לפניו רבונו של עולם מה נשתנו ישראל משאר אומות, אלו עובדי ע"ז, ואלו עובדי ע"ז, אלו שופכי דמים, ואלו שופכי דמים, אלו מגלי עריות, ואלו מגלי עריות, הללו יורדין לגיהנם, והללו אין יורדין, (רעז) אמר להם הקב"ה אם כן תרד כל אומה ואומה ואלהיה עמה לגיהנם ותבדוק את עצמה, וגם ישראל ילכו ויבדקו את עצמם, משיבים ישראל ואומרים לפני הקב"ה, (רעח) אתה הוא סיכויינו, ואתה הוא סברנו, אין לנו מובטח אלא אתה, אם רצונך עבור אתה בראשינו, ואומר להם הקב"ה אל תיראו (רעט) שכולכם לובשי שני, זה ברית מילה, שנאמר לא תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים (משלי לא כא), ואף על פי כן אני אלך עמכם, שנאמר כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו לעולם ועד (מיכה ד ה), (רפ) ר' ראובן בשם ר' חנינא אמר אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, כי באש ה' נשפט (ישעיה סו יו), שופט אין כתיב כאן, אלא נשפט, והוא שדוד אמר גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי שבטך ומשענתך המה ינחמוני (תהלים כג ד), (רפא) [שבטך, אלו היסורים, שנאמר ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פט לג), ומשענתך, זו התורה, שנאמר במחוקק במשענותם (במדבר כא יח): המה ינחמוני]. יכול בלא יסורין, תלמוד לומר אך, יכול בעולם הזה, תלמוד לומר אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי. ושבתי בבית ה' לארך ימים (תהלים כג ו), (רפב) אבא תנחומא אומר למה הצדיקים דומים בעולם הזה, (רפג) לטבלא (רפד) המקובעת באבנים טובות ומרגליות, (רפה) (ונקיבת) [וקניבת] ירק בתוכה, נטלה הטבלא ונשפך זה שבתוכה, ונראה שבח הטבלא, (רפו) כך עתידין הרשעים

הערות ותקונים

ממעמקים קראתיך ה' (תהלים ק"ל): (רעד) יראו רבים וישמחו. תקנתי וייראו ויבטחו, וגם בכ"י ו' מובא בטעות כמו לפנינו: (רעה) אתייא דרבנן. עיין לעיל הערה רע"ג: (רעו) כהא דר' אליעזר המודעי. מובא בילקוט מיכה רמז תק"ל בשם שו"ט, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ב, ונשנה גם במדרש חזית שם: (רעז) אמר להם הקב"ה א"כ תרד כל אומה כו'. כל המאמר עד ואעפ"כ אני אלך עמכם הוא ג"כ בכ"י ו', וכן בהגהת הרא"פ הביא הנוסחא הזאת עפ"י כ"י שהיה לפניו, וליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ושם הגי' מפני מה הללו יורדין לגיהנם והללו אין יורדין אמר להם אם כן תרד כל אומה ואומה ואלהיה עמה, שנאמר כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו, וכן מובא בילקוט מיכה שם, ובילקוט תהלים רמז תרל"ב, ובמדרש חזית שם: (רעח) אתה הוא סיכויינו ואתה הוא סברנו. הוא מלשון אבד סברן ובטל סיכויין (עירובין כ"א ע"ב): (רעט) שכולכם לובשי שני זה ברית מילה שנאמר כל ביתה לבוש שנים. הכונה שדורש שָׁנִים כמו שְׁנַיִם, ור"ל מילה ופריעה, כמאמרם בפסיקתא עשר תעשר (צ"ח ע"א), ובתנחומא ראה לבוש שנים מילה ופריעה ציצית ותפילין: (רפ) ר' ראובן בש"ר חנינא אמר. מובא בילקוט מיכה רמז תקל"ב, והציון מדרש שו"ט בסוף רמז שלפניו מוסב גם על זה, ובחנם הפרידו המדפיסים והניחו רמז חדש, ובאמת הוא רמז אחד עם מאמר שלפניו, ומובא ג"כ בילקוט תהלים שם רמז תרל"ב, ובטעות ר' חנינא בשם ר' ראובן צ"ל ר' ראובן בשם ר' חנינא, ובמדרש חזית שם אמר ר' ראובן, חסרים המלות „בשם ר' חנינא": (רפא) שבטך אלו היסורים. הוספתי, וכ"ה בכל כתבי יד ובנדפס ובמדרש שו"ט מזמור כ"ג, ובמדרש חזית שם יש למחוק מלות „ד"א" כי מיותרים הם, והראיות מן הכתובים הוספתי, כמו שהוא בנדפס גם בדפוס ראשון, וחסרים בכל כתבי יד: (רפב) אבא תנחומא. כ"ה בכל כתבי יד ובנדפס, והתואר אבא תנחומא לא מצאתי במדרשים, וצ"ל רבי תנחומא או ר' תנחומא בר אבא, והמאמר מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ם: (רפג) לטבלא. המלה רומית tabula וכן יונית τάβλα פי' שלחן ויותר נכון להגיה לקערה במקום טבלא, ושייך הלשון ונשפך מה שבתוכה: (רפד) המקובעת, כ"ה לנכון גם בכ"י ו' וכ"י ה', ובילקוט ישעיה שם, ובטעות בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס המובקעת: (רפה) ונקיבת ירק. תקנתי וקניבת ירק, ובכ"י ו' וקני בת ירק צ"ל וקניבת ירק, והוא לשון הגמרא שבת קי"ד ע"ב מותר בקניבת ירק, וע"ש בפירש"י, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס גם בדפוסים הראשונים קאנסט' ווינציא בטעות ונקובת ידים בתוכה צ"ל וקניבת ירק בתוכה, ובכ"י ח' ונקובותיהן. צ"ל וקניבת ירק, ובילקוט ישעיה שם בטעות וקערת ירק בתוכה צ"ל וקניבת ירק: (רפו) כך עתידין הרשעים להבלע מן העולם כחזיר. בנדפס כו'
הרשעים

להבלע מן העולם כחציר, שנאמר יבש חציר נבל ציץ (ישעיה מ ח), (רפז) הצדיקים נכאים בעולם הזה, אבל לעולם הבא יש להם קימה וגבורה, שנאמר ודבר אלהינו יקום לעולם (שם), אלו הצדיקים שמקיימים התורה דברי אלהינו:

[כא] **על כן** לא יקומו רשעים. (רפח) זהו שאמר הכתוב שפתי חכמים יזרו דעת ולב כסילים לא כן (משלי טו ז), (רפט) [שפתי חכמים יזרו דעת, אלו תלמידי חכמים שהן מלמדין תורה, ולב כסילים לא כן], (רצ) אלו המשופעים ביותר, ואין להם לחלוחית של תורה. ר' חזקיה אמר (רצא) אלו בני אדם שתורתן מבחוץ ואינה מבפנים, (רצב) כהדא איסתירא בלגינא קיש קיש קרייא: (רצג) דבר אחר [שפתי חכמים יזרו דעת]. אלו ישראל שממליכין להקב"ה בכל יום תמיד, ומייחדים שמו בכל יום תמיד, שחרית וערבית, ולב כסילים לא כן, אלו המינין, שאומרים (רצד) טמטום הוא העולם: דבר אחר שפתי חכמים יזרו דעת. (רצה) ר' יודן ור' פנחס אומרים, אמר הקב"ה לרשעים, אני בראתי את העולם בויהי כן, ואתם

הערות ותקונים

הרשעים נבלעים מן העולם כחציר. נ"ל כך יבולו הרשעים, לשון בלוי והשחתה (פערדערבען): (רפז) הצדיקים נכאים בעוה"ז. בנדפס ובאוצ"ה כ"י והצדיקים נראין בעולם, שנאמר ודבר אלהינו יקום לעולם, יש לתקן נכאים במקום נראין, והרא"פ בהגהות שלו הביא בלד המדרש כמו שהוא לפנינו בכ"י: (רפח) זש"ה שפתי חכמים. מובא בילקוט משלי רמז תקנ"ג בשם שו"ט, ומה שנרשם שם בצדו תנחומא מדרש שו"ט, הציון „תנחומא" מוסב על מאמר שלפניו ד"א אם נתפש בלשון הרע, והוא בתנחומא שלנו מצורע אות ד': (רפט) שפתי חכמים יזרו דעת אלו ת"ח. הוספתי כמו שהגיה הרא"פ בלד המדרש, ובודאי הי' כן לפניו באוצ"ה כתב יד, ובכ"י ו' חסר ג"כ, וכל המאמר אלו המשופעים נמצא גם בכ"י ו', וגם מובא בילקוט משלי שם, ולפני בעל הילקוט הי' חסר ג"כ ההתחלה „שפתי חכמים אלו ת"ח שהם מלמדים תורה לרבים" והוסיף אחד או הוא בעצמו „שפתי חכמים יזרו דעת אלו ישראל שעשו זר לארון". ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, המאמר שלפנינו עד קיש קיש קריא, ליתא, ובמקום זה נמצא שמה נוסחא אחרת: שפתי חכמים יזרו דעת אלו ישראל שעשו זר לארון, שנאמר ועשית זר זהב סביב, ולב כסילים לא כן, אלו או"ה שנעשו זרים למקום, ובבית המדרש ח"ה צד קס"ב בלקוטי מדרשים הביא שם הרב החוקר הגדול מהר"א ד"ר יעללינעק המאמר הזה אשר לפנינו, והוא אשר לקח מן הגהות הרא"פ שהוסיף בלד המדרש דפוס וויניציא, כי המדרש עם ההגהות של הרא"פ היה לפני הרב החכם הנ"ל ומתחיל בביה"מ שם ולב כסילים לא כן אלו ת"ח שהן מלמדין תורה, יש לתקן וכנ"ל שפתי חכמים יזרו דעת אלו ת"ח כו', והמלה ד"א המובא שם יש למחוק, ובמקום אלו המשומדין נ"ל המשופעים, גם במקום איסקרי נ"ל איסתרא. והתוספה ההיא שהוסיף הרב החכם הנ"ל בבית המדרש נמצא גם בילקוט משלי שם בשם המדרש, אולם לפנינו בדפוס איננו: (רצ) אלו המשופעים ביותר. לדעתי יש לתקן אלו הפושעים: (רצא) אלו בני אדם שתורתן מבחוץ ואינה מבפנים. זה נשמט בילקוט, ונמצא ג"כ בכ"י ו' ובהגהת הרא"פ בלד המדרש: (רצב) כהדא איסתרא בלגינא קיש קיש קריא. זה המשל מובא ג"כ בב"מ פ"ה ע"ב היינו דאמרי אינשי אסתירא בלגינא קיש קיש קריא, פירש"י סלע אחד בלגינא קיש קיש קריא מתקשקש ומשמיע קול ואם היה מלא סלעים לא הי' משמיע קול, וע"ש בתוס'. וראיתי בערוך ערך כש שהביא המאמר מב"מ וגורס כיש כיש, וכתב פי' בלשון ערבי לדבר שמשמיע קול קורין אותו כיש כיש: (רצג) ד"א אלו ישראל עד ד"א השני נשמט בכ"י ב' ד' ז' ונמצא לנכון גם בכ"י ג' ו' ח' ובילקוט ובנדפס: (רצד) טמטום הוא העולם. כ"ה בכל כתבי יד ובנדפס ובילקוט, ובכ"י ח' בטעות אלו המינין שהן טמניות לעולם, והמוספי הביא נוסחא אחרת וז"ל: בערך אבטומטום מדרש תהלים מזמור ראשון אלו המינים האומרים אבטומטים הוא העולם, פי' בל"י αυτοματος מניע עצמו בלתי מניע חיצוני, וגם מלה זו מורה על דבר בא במקרה זולת כונת פועל עכ"ל: (רצה) ר' יודן ור' פנחס אומרים. פה הביא המאמר בשם שניהם אבל בכ"י ב' וכ"י ו' וכ"י ז' ובנדפס הגי' ר' יודן ור' פינחס, ר' יודן אמר. ומובא בשם ר' יודן המאמר שלפנינו ובשם ר' פנחס אינו מובא מאומה, אולם בכ"י ג' ד' ובילקוט תהלים מזמור תרי"ח (ובילקוט משלי רמז תקנ"ג בשם מדרש שו"ט הגי' כמו בכ"י שלפנינו) ובהגהת הרא"פ בלד המדרש הגי' כך: ר' יודן ור' פנחס ר' יודן אמר אמר הקב"ה לישראל אני בראתי העולם בכן שנאמר ויהי כן, ואתם אומרים לא כן, שנאמר ולב כסילים לא כן, חייכם על כן לא יקומו רשעים במשפט, ר' פנחס אמר אמר הקב"ה לרשעים אני אמרתי ויהי כן ואתם אומרים לא כן, אני אמרתי לא כן ואתם אומרים כן, חייכם לא כן על כן לא יקומו רשעים במשפט. ובכ"י ח' מובא בשם ר' יודן לבד אמר הקב"ה לרשעים אני אמרתי ויהי כן ואתם אומרים לא כן, והמאמר אמר הקב"ה לרשעים מובא בילקוט בראשית רמז ו' בשם שו"ט:

על

אומרים לא כן, חייכם לא כן, (רצו) על כן לא יקומו רשעים במשפט, והא טב להון אם אינן עומדים, ואינן נותנים דין, אלא כאינש דאמר קם פלוני בדינא ולא הות ליה הקמת רגל. ר' אבא בר כהנא אמר על כן לא יקומו רשעים במשפט [וחטאים בעדת צדיקים], רשעים שנים, וחטאים שנים, הרי ארבעה, אלו ארבע מלכיות שאין להם הקמת רגל ליום הדין. (רצז) ר' שמואל בר נחמני אמר פורענות אחת מכלה אותן, (רצח) ואית ליה הדין קרא, על כן לא יקומו רשעים במשפט, במשפטים אין כתיב כאן, אלא במשפט, הדא הוא דכתיב ובאחת יבערו ויכסלו (ירמיה י ח), תמותת רשע רעה (תהלים לד כב), ואומר כי שבע יפול צדיק וקם ורשעים יכשלו ברעה (משלי כד טז), אחת ולא שתים:

[כב] **כי יודע** ה' דרך צדיקים. זהו שאמר הכתוב בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים (משלי טו ג), (רצט) מניין, שנאמר וירא ה' כי שנואה לאה (בראשית כט לא): ודרך רשעים תאבד. אמר ר' אליקים איבד הקב"ה דרכן של רשעים, (ש) מפני דרכן של צדיקים, שלא יטעו בה, אמר ר' אלעזר אף בתחילה איבד מפני הרשעים, וכיון שהטריחו בה נתנה להם, שנאמר אם ללצים הוא יליץ (משלי ג לד), תדע לך שכן הוא, צא ולמד מבלעם הרשע, בשעה ששלח לו בלק לקלל את ישראל, מה הוא אומר, אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב (במדבר כב יח), ישן נראה לו הקב"ה, שנאמר ויבא אלהים אל בלעם (שם שם ט), אמר לו (אל) [לא] תלך עמהם (שם שם יב), מיד פרשו, אמר בלעם בשביל שאני צדיק אינו מבקש להטריחני, (שא) אמר להקב"ה ואקלל אותם, אמר ליה לא תאור את העם (שם), אמר ליה אם כן אברכם, אמר ליה אינן צריכין לברכתך, כי ברוך הוא (שם). (שב) אמר ר' תנחומא אומרים לה (שג) לזיברתא, לא מדובשך ולא מעוקציך: [דבר אחר כי יודע ה' וגו']. (שד) אמר ר' ברכיה כשבא הקב"ה לבראות את האדם, ראה צדיקים ורשעים עומדים ממנו, אמר אם אני בורא אותו, הרשעים עומדים ממנו, ואם איני בורא אותו, היאך הצדיקים עומדים, מה עשה הקב"ה, (שה) הפליג דעתן של רשעים מנגד פניו, (שו) ושיתף מדת הדין ובראו, הדא הוא דכתיב כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד, איבדה מנגד פניו: דבר אחר ודרך רשעים תאבד. (שז) את מוצא איבד את נמרוד מפני אברהם, אבימלך מפני יצחק, עשו מפני יעקב, הוי כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד, (שח) ואימתי יודע ה' דרך צדיקים, בזמן שדרך רשעים תאבד, (שט) שכן הוא אומר ונודעה יד ה' את עבדיו (ישעיה סו יד), ואימתי, וזעם

הערות ותקונים

(רצו) על כן לא יקומו רשעים במשפט. מובא בילקוט בר' רמז תרי"ט, והוא מאמר אחד עם מה שלפניו, ומבלי דעת הפרידו המדפיסים: (רצז) ר' שמואל בר נחמני אמר. מובא בילקוט ירמיה רמז רפ"ו בשם שו"ט, והציון שו"ט מוסב על התחלת רמז רפ"ו: (רצח) ואית לי' הדין קרא. בילקוט תהלים הגי' ואית ליה סגין קריין, ובילקוט ירמיה ואית לן קריין: (רצט) מניין שנאמר וירא ה' כי שנואה לאה. אף כי שנאה יעקב והאלהים יודע כי רמתה את אחותה גם ביעקב היתה כונתה להנשא אל יעקב ודחה עליה הקב"ה, עיין בפי' הרמב"ן ויצא בפ' ויאהב גם את רחל, ונעלם ממני מה שמביא הפסוק הזה, הלא ראיות רבות יש במקראות: (ש) מפני דרכן של צדיקים. בנדפס מפני הצדיקים, נ"ל מפני דרכן של צדיקים: (שא) א"ל ואקלל אותם מכאן. תנחומא בלק אות ט' ובתנחומא הנדפס מכבר אות ו' ובמ"ר פ"כ אות י': (שב) א"ר תנחומא אומרים לה לזיברתא לא מדובשך. בתנחומא ובמ"ר שם, אומרים לו לצרעה לא מדובשך ולא מעוקצך, ושם הוא סתמי בלי שם האומר, וברור לדעתי שהמסדר מהמדרש שו"ט כוון במה שהביא בשם ר' תנחומא אל המדרש תנחומא: (שג) זיברתא. פי' דבורה, ותרגום דבורה זיבורא בזי"ן תמורת ד', ובכ"י ח' כתוב אומרים לדבורה: (שד) א"ר ברכי'. נשנה בב"ר פ"ח אות ד', ומובא בילקוט תהלים רמז תרי"ט בשם ב"ר: (שה) הפליג דעתן של רשעים. בנדפס פילג דרכן של רשעים, ובב"ר שם הפליג דרכן של רשעים: (שו) ושיתף מדת הדין ובראו. נ"ל מדת רחמים, כמו שהוא באוצ"ה כ"י ובנדפס ובב"ר שם, כי עד בריאת האדם כתוב שם אלהים לבד, ובבריאת אדם כתוב וייצר ה' אלהים, ששיתף בו מדת רחמים וברא: (שז) את מוצא. מובא בילקוט תהלים רמז תר"ל בשם המדרש: (שח) ואימתי יודע ה'. בנדפס הלשון משובש, וצ"ל כמו לפנינו: (שט) שכן הוא אומר ונודעה יד ה' את עבדיו ואימתי וזעם את אויביו. והביא ראיה מהפסוק אימתי נודעה יד ה', בזמן וזעם את אויביו, ובילקוט תהלים שם שיים עוד, וכה"א

ונודעתי

את אויביו (שם), אמר ר' יוחנן עתיד הקב"ה לישב בדין עם הצדיקים ועם הרשעים, והוא דן את הצדיקים, ומוליכן לגן עדן, ודן את הרשעים, ומחייבן לגיהנם, והרשעים אומרים לא דן אותנו כראוי, למי שהוא מבקש זוכה, ולמי שהוא מבקש מחייב, והקב"ה אומר אני לא בקשתי לפרסם אתכם, מה עושה הקב"ה, (שי) קורא (לאיזלוגין) [אלוגין] שלהן, והן יורדין לגיהנם, אמר ר' פנחס (שיא) כל מי שהוא מוחלט בעבירות, אינו יכול לחזור בו, (שיב) [ואין לו מחילה עולמית], אמר הקב"ה אתם הציתם לגיהנם, פחם לגחלים ועצים לאש (משלי כו כא), אני נוקם מכם דיני דינים, (שיג) ר' הונא בשם ר' שמעון אומר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי (ישעיה סו כד), כי שפשעו בי לא נאמר, אלא הפושעים, שעדיין פושעין והולכין:

מזמור ב

[א] **למה** רגשו גוים. (א) זהו שאמר הכתוב והרשעים כים נגרש (ישעיה נז כ), מה הים כל (ב) סירותיו על פיו, כך (ג) סירותם של רשעים בפיהם, פרעה אמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה ב), סיסרא לחץ את [בני] ישראל [בחזקה] (שופטים ד ג), (ד) מהו בחזקה], בחירופים וגידופים, כמה [דכתיב] חזקו עלי דבריכם (מלאכי ג יג), סנחריב אמר (ו) מי בכל אלהי הארצות וגו' (מ"ב יח לה), נבוכדנאצר אמר (מאן איהו אלהה ושיזבינכון) [ומן הוא אלה די ישיזבנכון] מן ידי (דניאל ג טו):

[ב] (ה) [**דבר** אחר למה רגשו גוים. זהו שאמר הכתוב היושב על חוג הארץ [ויושביה כחגבים] (ישעיה מ כב), למה הרשעים דומין, לחגבים שהם נתונין (ו) בקלפי (ז) מפרכסין לעלות והן נופלין, (ח) כך הרשעים. (ט) ר' יהודה בר נחמני אמר, אחר דור המבול כתיב ויהי כל הארץ שפה אחת וגו' (בראשית יא א), ולא

הערות ותקונים

ונודעתי בם, אימתי כאשר (משפיך לארץ) [אשפכך] (יחזקאל ל"ה י"א), וכן וידעו מצרים כי אני ה' (שמות י"ד ד'), אימתי בהכבדי בפרעה (שם) ע"כ, וכן הוסיף כן הרא"פ בהגהות שלו בגלד המדרש עפ"י כ"י אחד שהיה כן לפניו, וגם הוא הביא כאשר משפיך לארץ צ"ל כאשר אשפכך, והמלה לארץ יש למחוק: (שי) קורא לאיזלוגין. בכ"י ב' לאלגין, בכ"י ג' לאילגין, בכ"י ד' ז' נפרדה המלה לא לגין, ובכ"י ח' קורא לארגלין, בדפוס קאנשט' לאילגין, בדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים לאגלין שבהם, וצ"ל קורא אלוגין שלהן, וכן תקנתי, והמלה רומית elogium ופי' ספר זכרון אשר בו ישובח או יגונה דבר וגם ספר עדות, עי' בערוך השלם, והמלה מורגלת במדרשים, כמו ב"ר פכ"ח אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שהוא קורא אלוגין שלה: (שיא) כל מי שהוא מוחלט בעבירות. עיין יומא פ"ו ע"ב: (שיב) ואין לו מחילה עולמית. הוספתי וכ"ה באיזה כ"י ובנדפס: (שיג) ר' הונא בשם ר' שמעון כו'. בגמרא עירובין י"ט ע"א א"ר שמעון בן לקיש רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרין בתשובה, שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים וגו', שפשעו לא נאמר, אלא הפושעים שפושעים והולכים לעולם:

(א) זש"ה והרשעים כים נגרש. דורש רגשו כמו גרשו, והמאמר מובא בילקוט ישעיה רמז ש"כ בשם מדרש שו"ט: (ב) סירותיו. ותעל צחנתו (יואל ב' כ') תרג' ותיסק סרותיה, ור"ל כל דבר מאוס הנמצא בים הכל על שפתו, כי הים אינו סובל דברים סרוחים וזורקן על שפתו: (ג) סירותם של רשעים בפיהם. דברים רעים שבהם מוציאים בפיהם: (ד) מהו בחזקה בחירופים וגידופים. עיין וי"ר סוף פ"ז, ובתנחומא צו אות ד', ובתנחומא הנדפס מכבר צו אות ב', אגדת שמואל פי"ג, אסתר רבה סוף פ"ה, ועיין בתנחומא שם סדרה כ"ז: (ה) ד"א זש"ה היושב על חוג. מכאן עד ודוד רואה ואמר למה רגשו גוים, הוספתי וחסר גם בכ"י ו' ח', וגם הרא"פ בהגהת שלו בגלד המדרש רשם על זה המאמר „אינו בכתובים" כוונתו שלא נמצא בכ"י שלפניו, אבל נמצא בכ"י ב' ג' ד' ז' ובדפוסים הראשונים דפוס קאנשט' ודפוס וויניציא, ואח"כ בכל הדפוסים: (ו) בקלפי. מלה יונית κάλπη (אורנע), ואולי יותר נכון להגיה בכלוב מלשון ככלוב מלא עוף (ירמיה ה' כ"ז), שם של קלוע מנצרים (קעפיג): (ז) מפרכסין. בכ"י ב' מפרסמין, כ"י ד' מפרסין, כ"י ז' מפרפין, ונמצא לנכון בכ"י ג' מפרכסין, וכ"ה בנדפס, ופי' מפרכסין מתגלגלין ומתנענעין, עיין ערוך פרכס ב', ואיזה חכמים רצו להוציאה מלשון יוני: (ח) כך הרשעים. ברצונם לעלות ונפלו ולא למדו מהראשונים: (ט) ר' יהודה בר נחמני אמר. בב"ר פל"ח אות ד' יהודה בר רבי אמר לא הוה להון למילף מן קמאי אתמהא דור המבול מדור אנוש, דור הפלגה מדור המבול, דכתיב אחר המבול ויהי כל הארץ שפה אחת:

וגוג

היה להם לאחרונים ללמוד מן הראשונים, (י) וגוג ומגוג אתי לעלמא דאתי ונפלי, ודוד רואה ואמר למה רגשו גוים]: דבר אחר כים נגרש. (יא) מה הים הזה הגל שלו עולה ומתגבר כאילו מציף את העולם כולו, וכיון שמגיע לשפת הים הוא משתטח לפני החול, כך האומות, כל מי שהוא מזדווג להזיק לישראל, הוא נופל לפניהם. אומות העולם משולים לים, שכן הוא אומר והרשעים כים נגרש (ישעיה נז כ), וישראל נמשלים לחול, שכן הוא אומר והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב א), (יב) את מוצא נמרוד וחביריו נזדווגו לאברהם, ונפלו לפניו, שנאמר ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), אבימלך לפני יצחק, עשו ולבן לפני יעקב, פרעה ומצרים לפני ישראל, (יג) וכן רבים בתורה, וגוג ומגוג לעתיד לבא לפני ישראל, ועליו דוד רואה וצווח למה רגשו גוים. [למה רגשו גוים]. (יד) אמר ר' יצחק אדם אומר לחבירו למה אתה עושה כך וכך, והוא כועס, והצדיקים אומרים להקב"ה למה ואינו כועס ואינן נענשין, ולמה אינן נענשים, שלא ביקשו טובה לעצמן, אלא על ישראל: [ולאומים יהגו ריק]. אמר ר' אייבו כל רגושן של רשעים ויגיען לריק, שנאמר וייגעו עמים בדי אש ולאומים בדי ריק יעפו (חבקוק ב יג), אבל ישראל לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה (ישעיה סה כג):

[ג] **יתיצבו** מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו: שבאין להקב"ה והוא אומר להם אני מנגינתם (איכה ג סג), מתבר אנא להון, כמה דאת אמר אשר מגן צריך בידך (בראשית יד כ), לעתיד לבא אומר למלך המשיח מדינה פלונית מרדה בך, והוא אומר (טו) [יבא הגובאי ויחריב אותה, שנאמר והכה ארץ בשבט פיו (ישעיה יא ד), (טז) אפרכיא פלונית מרדה בך, והוא אומר] יבא מלאך המות ויחריב ויחבל אותה, שנאמר וברוח שפתיו ימית רשע (שם שם), וכיון שרואין צרתן רבה, הן באים ומשתחוים למלך המשיח, שנאמר אפים ארץ ישתחוו לך (שם מט כג): על ה' ועל משיחו. (יז) [זהו קרח שנתרעם על הכהונה כנגד אהרן שהיה משיח ה', אמר ליה משה אהרן אחי אילו הוא לעצמו נטל הכהונה, יפה עשיתם שנתרעמתם עליו, ועתה הקב"ה נתנה לו, שהגדולה והמלכות והגבורה שלו, וכל מי שעומד כנגד אהרן אינו עומד אלא כנגד הקב"ה, הדא הוא דכתיב על ה' ועל משיחו]: משל לגבור שהיה במדינה, וכשהיו (יח) הגייסות באות לאותה מדינה, היו יראים מאותו גבור, וחוזרין ואומרין מה נעשה, בואו ונהרוג אותו גבור, ואחר כך נזדווג לאותה מדינה, כך אלו:

[ד] (יט) **אמר** ר' ברכיה בשם ר' לוי ארורים הן הרשעים (כ) שהן מקיימין עצה על

הערות ותקונים

(י) וגוג ומגוג. עיין ברכות ז' ע"ב למה רגשו גוים קאי על מלחמת גוג ומגוג: (יא) מה הים הזה הגל שלו עולה. בילקוט ישעיה רמז ש"כ הביא בשם ילמדנו וז"ל: והרשעים כים נגרש מה הים הגל הראשון אומר עדיין אני עולה ומציף את כל העולם כלו וכיון שהוא בא לחול הוא כורע לפניו ואין הגל השני למד מהראשון, כך פרעה נתגלגל על ישראל והפילו הקב"ה, וכן עמלק וכן סיחון ועוג וכן בלעם ובלק, ואין אחד למד מחבירו ע"כ, והוא מכוון יותר מאשר לפנינו: (יב) את מוצא. מובא בילקוט ישעיה שם בשם שו"ט: (יג) וכן רבים בתורה. כ"ה בכל כ"י וגם בנדפס, אולם בילקוט שם במקום וכן רבים בתורה הביא הוא „עמלק סיחון ועוג ול"א מלכים לפני משה ויהושע, סנחריב לפני חזקיה, המן לפני מרדכי", וגם הרא"פ בהגהת שלו הוסיף זה בגלד המדרש, ובודאי היה כן לפניו באיזה כ"י או לקח מהילקוט: (יד) א"ר יצחק. מובא בילקוט תהלים רמז תר"כ בשם שו"ט: (טו) יבוא הגובאי. פי' מין ארבה, וזה הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ו' ז', וגם בהגהת הרא"פ ראיתי שהוסיף כן עפ"י כ"י שהיה לפניו, וחסר גם בכ"י ח' ובנדפס והשמיט המעתיק מן והוא אומר הראשון עד והוא אומר השני: (טז) אפרכיא. המלה יונית ἐπαρχία פי' מחוז (פראווינץ): (יז) זהו קרח. הוספתי ונמצא בכ"י ב' ד' ז' וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס: (יח) הגייסות. פי' חיילות והמלה סורית: (יט) א"ר ברכיה בש"ר לוי. פסיקתא פסקא שור או כשב (ע"ח ע"ב), וי"ר פכ"ז אות י"א, תנחומא אמור אות י"ג, ובתנחומא שלנו אמור אות י"ח, אסתר רבה בפ' ויקראו סופרי המלך, אגדת בראשית פ"ב: (כ) שהן מקיימין עצה על ישראל. בפסיקתא שם מתחכמים בעצות רעות על ישראל, בוי"ר ותנחומא הנדפס מתעסקים בעצות רעות, ובתנחומא שלנו מתעמקין, ובילקוט שם מעמיקים, והגי' מעמיקים או מתעמקין עצות היא הנכונה,

והוא

ישראל, וכל אחד ואחד אומר עצתי יפה מעצתך, (כא) עשו אמר שוטה היה קין, שהרג את אחיו הבל בחיי אביו, ולא היה יודע שאביו פרה ורבה והוליד את שת, אני איני עושה כן, אלא יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי (בראשית כז מא), ואירש חלקו. פרעה אמר שוטה היה עשו שאמר יקרבו ימי אבל אבי, ולא היה יודע שאחיו פרה ורבה בחיי אביו, אני איני עושה כן, אלא עד (כב) דאינון דקוקין תחות כורסיא דאמהון, (כג) אנא מחינא להון, הדא הוא דכתיב הבה נתחכמה לו (שמות א י), (כד) ניהוי חכימין יתיר מן קדמוי, מיד כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שם שם כב), המן אמר שוטה היה פרעה שאמר כל הבן הילוד וגו׳ וכל הבת תחיון, ולא היה יודע שהבנות נישאות לאחרים, והן פרות ורבות, אבל אני איני עושה כן, אלא להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים (אסתר ג יג), ואף גוג ומגוג עתיד לומר כן, שוטים היו הראשונים (כה) שהיו מתעקפין בעצות של ישראל, ולא היו יודעין שיש להם (כו) פטרון בשמים, אבל אני איני עושה כן, אלא בתחלה אני מזדווג לפטרונם, ואחר כך אני חוזר על ישראל, הדא הוא דכתיב יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה׳ ועל משיחו, והקב״ה אומר להם רשעים עלי אתם באים להזדווג, כמה גדודים יש לי לפני, כמה שרפים וברקים ולפידים ומלאכים יש לי לפני, ואני יוצא עמהם ועושה מלחמה עמהם, הדא הוא דכתיב ה׳ כגבור יצא כאיש מלחמות (ישעיה מב יג), (כז) וכתיב ויצא ה׳ ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג), מה כתיב שם, והיה ה׳ למלך על כל הארץ (שם שם ט):

[ה] (כח) **ננתקה** את מוסרותימו. (כט) אלו תפילין שביד: ונשליכה ממנו עבותימו. אלו תפילין שבראש: דבר אחר ננתקה את מוסרותימו. (ל) אלו שבע מצות [שנצטוו בני נח: ונשליכה ממנו עבותימו. (לא) אלו שלש מצות] (לב) שהן

הערות ותקונים

והוא מלשון הכתוב מים עמוקים עצה בלב איש (משלי כ׳ ה׳): (כא) עשו אמר. ב״ר פע״ה: (כב) דאינון דקיקין תחות כורסיא דאמהון. דקיקין פי׳ קטנים ודקים, ומורגל בתרגומים, והמלה סורית ופי׳ תחות כורסיא דאמהון, תחת כסא המשבר, ובוי״ר ובאס״ר הגי׳ כריסא דאמהון, ר״ל תיכף בלדתן: (כג) אנא מחינא להון. בפסיקתא אנא מחנק להון: (כד) נהוי חכימין יתיר מן קדמוי. כן הוא גם בכ״י ו׳ ולא נמצא בכ״י האחרים ולא בנדפס: (כה) שהיו מתעקפין, בנדפס שמעקיפין, בפסיקתא הגי׳ מתקוממים בעצות, ובוי״ר שהיו מתעסקין, ובתנחומא שלנו מעמיקין. והיא גי׳ נכונה, ובמקום מעמיקין נעשית מעקיפין: (כו) פטרון. המלה יונית ורומית patronus πατρων עניינה מליץ ומגין ופרקליט (פרוטקטור): (כז) וכתיב ויצא ה׳ ונלחם בגוים ההם. זה נשמט בנדפס, וכאשר הוא לפנינו נכון מה שסיים מה כתיב שם, וכן הגיה מהרא״פ בגלד המדרש: (כח) ננתקה את מוסרותימו עד ד״א ננתקה את מוסרותימו, חסר בכ״י ח׳ ע״י שגגת המעתיק כדרך המעתיק הזה להשמיט הרבה מלות ושורות שלימות: (כט) אלו תפילין שביד עבותימו אלו תפילין שבראש. כ״ה בכל כתבי יד, ואיך דייק מלשון הכתוב עבותימו לדרוש אלו תפילין שבראש, ולדעתי המאמר נשתבש וכצ״ל: מוסרותימו זו מצות תפילין, ונשליכה ממנו עבותימו זו מצות ציצית, וכן הוא בירושלמי ע״ז פ״ב דף מ׳ ע״ג ר׳ חייא בר לולייני בשם ר׳ הושעיה כל המצות עתידין בני נח לקבל עליהם, ומה טעם כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה, ובסוף הם עתידין לחזור בהן, ומה טעם ננתקה את מוסרותימו זו מצות תפילין, ונשליכה ממנו עבותימו זו מצות ציצית: ובזה מובן הכוונה מוסרותימו אלו תפילין שביד ושבראש דרך מוסרות על הרצועות, ועבותימו זו ציצית שהן מעשה עבות גדילים, ועיין גם בע״ז ג׳ ע״ב לעתיד לבוא באין אומות העולם ומתגיירין ונעשו גרים גרורים ומניחין תפילין בראשיהן, תפילין בזרועותיהן, ציצית בבגדיהן, מזוזה בפתחיהן, כיון שרואין מלחמת גוג ומגוג אומר להן על מה באתם, אומרים לו על ה׳ ועל משיחו, שנא׳ למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק וגו׳, וכל אחד מנתק מצותו והולך לו, שנא׳ ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו, ועל זה הביאו שם חכמי התוס׳ ד״ה ומניחין את דברי הירושלמי פ׳ אין מעמידין דדריש מוסרותימו זו מצות תפילין, עבותימו זו מצות ציצית ע״כ. ומזה תבין כוונת הדורש שהביא הדרשה על הכתוב הזה: (ל) אלו שבע מצות שנצטוו בני נח. עיין סנהדרין דף נ״ו ע״ב, ז׳ מצות נצטוו בני נח: (לא) אלו שלש מצות. כ״ה בכ״י ב׳ וכ״י ד׳ וכ״י ז׳ ח׳, אולם בכ״י ג׳ הגי׳ גם כאן אלו ז׳ מצות, ובדפוסים הראשונים אלו מצות, וחסר המספר, ובכ״י ו׳ הגי׳ אלו שלשים מצות, ואולי הוא עפ״י מאמרם בירושלמי ע״ז שם שלשים מצות עתידים בני נח לקבל עליהם, ועיין גם ב״ר פל״ח אות ט׳, ובנדפס הגי׳ אלו הם מצות: (לב) שהן קולעין בהן. מעשה עבות

קולעין בהן, (לג) כגון סוכה ולולב, שהן נקראו עבות, (לד) וכן הוא אומר והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה׳ אל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו (ישעיה ב ג), אלו שבע מצות (לה) שהן כתיפין בהן:

[ו] **יושב** בשמים ישחק. (לו) אמר ר׳ יצחק בר חמא כל עסקיו של הקב״ה בקדושה, דיבורו בקדושה, שנאמר אלהים דבר בקדשו (תהלים ס ח), קילוסו בקדושה, שנאמר קדוש קדוש קדוש ה׳ צבאות (ישעיה ו ג), הילוכו בקדושה, שנאמר הליכות אלי מלכי בקדש (תהלים סח כה), חשיפת זרועו בקדושה, שנאמר חשף ה׳ את זרוע קדשו (ישעיה נב י), ישיבתו בקדושה, שנאמר אלהים ישב על כסא קדשו (תהלים מז ט), אדיר בקדושה, שנאמר מי כמכה נאדר בקדש (שמות טו יא): (לז) דבר אחר יושב בשמים ישחק. אמר הקב״ה שוחקין אלו באלו, (לח) ר׳ אחא בשם ר׳ שמואל בר נחמני אמר (לט) ארבע שחיקות הן, יושב בשמים ישחק, ואתה ה׳ תשחק למו (תהלים נט ט), ה׳ ישחק (למו) [לו] (שם לז יג), גם אני באידכם אשחק (משלי א כו):

[ז] (מ) **אז** ידבר אלימו באפו. וכתיב ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ארך אפים (שמות לד ו), (מא) אלא חנון לישראל, ולאומות העולם (מב) שהבהילו את ישראל באף ובחמה, שנאמר הנה יום ה׳ בא אכזרי ועברה וחרון אף (ישעיה יג ט), לכך נאמר אז ידבר אלימו באפו:

[ח] (מג) **ואני** נסכתי מלכי. אמשחתיה, כמה דאת אמר וסוך לא סכתי (דניאל י ג). דבר אחר (מד) אתכתיה, כמה דאת אמר עגל מסכה (שמות לב ד). דבר אחר (מה) גדלתיהו, (מו) כמה דאת אמר ושמונה נסיכי אדם (מיכה ה ד), וכתיב שמה נסיכי צפון (יחזקאל לב ל), והיכן גדלתיהו, על ציון הר קדשי:

הערות ותקונים

תרגום עובד קליעה: (לג) כגון סוכה ולולב שנקראו עבות. היינו הדס בלולב עץ עבות, ובסוכה שייך לשון קליעה שקולעים את הסכה: (לד) וכה״א והלכו עמים רבים. הביא את הכתוב לראיה שעתידים לקבל עליהם עול מצות: (לה) שהן כתיפין בהן. וכ״ה בכ״י ג׳ ד׳ ו׳ ובכ״י ב׳ שהם כתפים בהם, ובנדפס כתופין, ובכ״י ח׳ בטעות שהם תקיפין בהן, ובכ״י ז׳ הגי׳ שהן כפיתין, ונראה כי היא גי׳ נכונה וזה מוסב למעלה על מוסרותימו אלו שבע מצות ועל זה הביא שהם כפיתין בהם, תרגם אסר (איוב ל״ו י״ג) כפת, וכן כפתו בסרבליהון (דניאל ג׳ כ״א): (לו) א״ר יצחק בר חמא. נשנה בירושלמי ברכות פ״ט ה״א (דף י״ג ע״א) כי אלהים קדושים הוא, א״ר יצחק קדוש בכל מיני קדושות דאמר ר׳ יודן בשם ר׳ אחא הקב״ה דרכו בקדושה [הילוכו בקדושה מושבו בקדושה] כו׳, זה שהסגרתי נשמט בירושלמי, ונמצא לנכון בסיום אשר הביא ראיות מהכתובים, ובמקום לפנינו במדרש שו״ט א״ר יצחק בר חמא, הגי׳ בירושלמי א״ר יצחק קדוש בכל מיני קדושות ואח״כ מובא דאמר ר׳ יודן בש״ר אחא, ובכל כ״י הגי׳ כמו בכ״י שלפנינו רק בכ״י ז׳ הגי׳ א״ר בר יצחק, צ״ל א״ר יצחק בר חמא ובכ״י ב׳ א״ר חמא חסר וצ״ל א״ר יצחק בר חמא, ובנדפס א״ר יצחק חסרים בר חמא, והמאמר נשנה גם בתנחומא קדושים אות ד׳ ובנדפס מכבר אות ג׳ ושם מובא אמר ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא, ובנדפס א״ר ברכיה לבד, ובתנחומא שם יש לתקן וכצ״ל קלוסו בקדושה [שנאמר קדוש קדוש ה׳ צבאות, אדיר בקדושה] שנאמר מי כמוכה נאדר בקודש, וגם במדרש שו״ט הנדפס נשמטו המלות „חשיפת זרועו בקדושה שנאמר חשף ה׳ את זרוע קדשו, ישיבתו בקדושה שנאמר ה׳ ישב על כסא קדשו״, וכן הגיה הרא״פ בגלד המדרש: (לז) ד״א יושב בשמים ישחק אמר הקב״ה שוחקין אלו באלו. ויהיה ישחק פועל יוצא שהקב״ה עושה שישחקו אלו על אלו, ובאיזה כ״י שוחקין אלו לאלו: (לח) ר׳ אחא בש״ר שמואל. מובא בילקוט תהלים רמז תר״כ והציון בהתחלת הרמז מוסב גם על המאמר הזה:(לט) ארבע שחיקות הן. שמצינו אצל הקב״ה: (מ) אז ידבר אלימו באפו. מובא בילקוט שם: (מא) אלא חנון לישראל. כ״ה באיזה כ״י, ובאיזה כ״י הגי׳ אלא את ישראל ברחמים, ובכ״י ח׳ אלא רחום וחנון לישראל, ויותר נכון להגיה אלא מאריך אף לישראל: (מב) שהבהילו את ישראל. כ״ה גם בכ״י ו׳ וגם בילקוט, וחסר בנדפס גם באיזה כ״י: (מג) ואני נסכתי מלכי. מובא בילקוט שם: (מד) אתכתיה. פי׳ התוך מלשון והתכתי אתכם (יחזקאל כ״ב כ׳) ענינו זקוק, וכן כהתוך כסף בתוך כור (שם שם כ״ב) ור״ל יצקתיו כראוי מוצק: (מה) גדלתיהו. ר״ל הוראת שרש נסך ענינו ממשלה, והביא ראיה מן נסיכי אדם שהוא תואר לנגיד: (מו) כד״א ושמונה נסיכי אדם. בילקוט נסיכי אדום, גם נמצא אחר זה בילקוט שם מאמר אחד: ד״א השיתיו, כמד״א עם המסכת וכו׳ עד סוף הרמז, וזה נלקח מן מדרש שמואל פי״ט וחסר הציון ובילקוט ישעיה רמז של״ח על הכתוב והוא מחולל מפשעינו הביא המאמר בשם אגדת שמואל, והרב הרא״ס חשב כי חסר לפנינו ונמצא בילקוט ורצה להגיה ג״כ ולהציג כאן;

[ט] **אספרה** אל חק ה' אמר אלי בני אתה. (מז) מסופרין הן (מח) בחוקה של תורה, ובחוקה של נביאים, ובחוקה של כתובים, כתוב בחוקה של תורה בני בכורי ישראל (שמות ד כב), וכתיב בחוקה של נביאים הנה ישכיל עבדי (ישעיה נב יג), (מט) וכתיב בתריה הן עבדי אתמך בו [בחירי רצתה נפשי] (שם מב א), וכתיב בחוקה של כתובים נאם ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי א), וכתיב ה' אמר אלי בני אתה, (נ) [וכתוב אחר אומר וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה הוא (דניאל ז יג). ה' אמר אלי בני אתה]. אמר ר' יודן (נא) כל הנחמות הללו (נב) בחוקו של מלך מלכי המלכים הן (נג) לעשותן למלך המשיח, וכל כך למה, לפי שהוא עוסק בתורה: דבר אחר בני אתה. אין אומר בן לי, אלא בני אתה, כעבד שרבו עושה לו קורת רוח, ואומר (נד) מחבב את לי כבני: (נה) [אני היום ילדתיך]. (נו) ר' הונא אומר (נז) שלשה חלקים נחלקו היסורין, אחת נטלו אבות העולם וכל הדורות, ואחת דורו של שמד, ואחת דורו של מלך המשיח, וכד תייתי שעתא, אמר להם הקב"ה (נח) עלי לבראותו בריאה חדשה, וכן הוא אומר אני היום ילדתיך, הא שעתא ברייה ליה, (נט) וכן הוא אומר ואותו ילדה אחרי אבשלום (מ"א א ו), וכי אמו של אבשלום ילדה לאדוניהו, והלא זה בן מעכה, וזה בן חגית, (ס) אלא מה זה (סא) רכב ופרשים (סב) למרוד באביו, אף זה עשה כן, (סג) מה זה בעל מחלוקת, אף זה כן, מה זה וחמשים איש רצים לפניו (שם שם ה), (סד) אף זה כן:

הערות ותקונים

הדרשה ג' חלקים נחלקו היסורים כו' כמו שמובא בילקוט, ונעלם ממנו כי דברי הילקוט במדרש שמואל מקורו: (מז) מסופרין הן בחוקה של תורה. מובא בילקוט שם בשם המדרש, ובילקוט הגי' אספרה אל חק כבר הדברים מסופרים הם בחוקה של תורה, וגם הרא"פ בהגהות שלו הגיה בצד המדרש „ספר הדברים" ואין ספק שבכ"י שלפניו היה ג"כ הנוסחא כבר הדברים, ומן אות כבר נעשית ספר: (מח) בחוקה של תורה. בכ"י ג' (כ"י רומי) הגי' בחזקה של תורה, וכן הוא בדפוסים הראשונים, אבל בכל כ"י האחרים ובילקוט ובדפוסים האחרונים הגי' בחוקה וכצ"ל, והכוונה בתורה ובנביאים ובכתובים מסופר גדולת המשיח: (מט) וכתיב בתריה הן עבדי אתמך בו. כ"ה בכל כ"י, ולדעתי יש להפך הראיה וכצ"ל: בחוקה של נביאים הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי (ישעיה מ"ב א'), וכתיב בתריה הנה ישכיל עבדי (ישעיה נ"ב י"ג), כי הכתוב הזה כתיב אחר הכתוב הראשון ושייך לומר „בתריה", או אולי יש למחוק מלת „בתריה": (נ) וכתוב אחר אומר וארו עם ענני שמיא. זה קאי על משיח, ונשמט בילקוט שם: (נא) כל הנחמות הללו בחוקו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' כל הנקמות, וכאשר הוא לפנינו הוא נכון, ובילקוט ליתא המאמר הזה עד ר' הונא אומר שלשה חלקים: (נב) בחוקו של מלך מ"ה. בדפוסים הראשונים גם בכאן בטעות: (נג) לעשותן למלך המשיח. כ"ה גם בחזית ובכ"י ג' ד' ו', וחסר בכ"י ב' ז' ח' ובנדפס: (נד) מחבב את לי כבני. בכ"י ו' מחבב אתה לי כברי, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' מחבב אנא לך כברי: (נה) אני היום ילדתיך. הוספתי כי על זה תסוב המאמר מר' הונא: (נו) ר' הונא. כ"ה גם בכ"י ו' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובילקוט שם הגי' ר' הונא בשם ר' אידי, וכן במזמור ע"ז הגי' א"ר [הונא] בשם ר' אידי, ובכ"י ח' בשם ר' איבו, צ"ל בשם ר' אידי: (נז) שלשה חלקים נחלקו היסורים. מובא בכאן על שם סוף המאמר אמר להם הקב"ה עלי לבראותן בריה חדשה, וכה"א אני היום ילדתיך, ועיין במדרש שמואל פי"ט אשר הביא שם בתחלה הדרשה על ואני נסכתי מלכי, וסיים משכתיו [מן היסורים], ועל זה הביא דברי ר' הונא בשם ר' אחא [צ"ל בשם ר' אידי] לשלשה חלקים נתחלקו היסורין, וגורס שם אחת לדורות ולאבות (במקום לפנינו אבות וכל הדורות), גם גורס שם ואחד למלך המשיח (במקום לפנינו ואחת דורו של מלך המשיח), ואולי לפנינו נשמט המאמר ממקומו ושייך לעיל אחר הדרשות על נסכתי, ובילקוט תהלים שם אחד לדוד ולאבות, צ"ל לדורות ולאבות: (נח) עלי לבראותו בריאה חדשה ויפכח היסורים. ובילקוט תהלים שם עלי לכרות לו ברית חדשה צ"ל לבראותו בריה חדשה: (נט) וכה"א ואותו ילדה. מובא בילקוט מלכים רמז קס"ו בשם שו"ט, ועיין ב"ב ק"ט ע"ב והלא אדניה בן חגית ואבשלום בן מעכה אלא מתוך שעשה מעשה אבשלום למרד במלכות תלאו הכתוב באבשלום: (ס) אלא מה זה רכב ופרשים. ויהיה הפי' ילדה בהנהגותיו ומדותיו, וכן כאן אני היום ילדתיך, ר"ל שיתחדש הנהגה חדשה: (סא) רכב ופרשים למרוד באביו אף זה עשה כן. באבשלום כתיב מרכבה וסוסים (ש"ב ט"ו א'), אבל פרשים לא כתיב: (סב) למרוד באביו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא, וגם הרא"פ בהגהת המדרש הוסיף בצדו „למרוד באביו" כי כן היה גם בכ"י שלפניו: (סג) מה זה בעל מחלוקת. אבל אבשלום מפורסם המחלוקת, ועי' הוריות י"א ע"ב מפני מחלוקתו של אדוניה: (סד) אף

זה

[י] **שאל** ממני ואתנה גוים נחלתך ואחוזתך אפסי ארץ. (סה) אם גוים כבר הן נחלתך, ואם אפסי ארץ כבר הן אחוזתך. (סו) אמר ר' יוחנן (סז) שלשה צדיקים אמר להם הקב"ה שאל, ואלו הן שלמה ואחז ומלך המשיח, שלמה, [דכתיב] בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים שאל מה אתן לך (מ"א ג ה). אחז, [דכתיב] שאל לך אות מעם ה' אלהיך (ישעיה ז יא), (סח) ולמה נקרא שמו אחז, (סט) שאחז אותו מלהביא טובה לעולם. דבר אחר שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות מלעסוק בתורה. מלך המשיח, דכתיב שאל ממני ואתנה גוים נחלתך. (ע) אמר ר' שמואל בר נחמני (עא) למדנו עוד שנים מן האגדה, אברהם ויעקב, אברהם (עב) שנאמר ה' אלהים מה תתן לי (בראשית טו ב), מכלל שאמר לו שאל, יעקב (עג) שנאמר אם יהיה אלהים עמדי [וגו' וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך] (שם כח כ כב), מכלל שאמר לו שאל, (עד) וכן הוא אומר חיים שאל ממך נתתה לו (תהלים כא ה), מה שאל, שאל שישראל יהיו חיים וקיימים לעולם:

[יא] **תרועם** בשבט ברזל ככלי יוצר תנפצם. (עה) אחד מגדולי צפורי מת לו בנו, (עו) ואית דאמרי מינאי הוה, (עז) סליק ר' יוסי (עח) למיחמיה ליה,

הערות ותקונים

זה כן. גם באבשלום כתיב וחמשים איש רצים לפניו (ש"ב שם): (סה) אם גוים הם כבר הן נחלתך כו' כבר הן אחוזתך. כ"ה בכל כ"י, אבל בדפוס ראשון ודפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים נוסף ראיות מהכתובים אם גוים הם כבר הן נחלתך, שנאמר וירד מים עד ים (תהלים ע"ב ח'), ואם אפסי ארץ כבר הם אחוזתך, שנאמר ומנהר עד אפסי ארץ (שם), וכוונת הדורש אם גוים אם תהיה שאלתך שתשלוט על גוים רבים כבר הבטחתי לך שהם נחלתך, והביא ראיה שנאמר וירד מים עד ים, ר"ל שימשול בכל העולם, ואם אפסי ארץ שאלתך כבר הם אחוזתך, שנא' ומנהר עד אפסי ארץ: (סו) א"ר יוחנן ג' צדיקים. ב"ר פמ"ד אות ח' ושם הגי' א"ר יונתן. ובמדרש שו"ט מזמור כ"א נמצא רק התחלת המאמר וסיים „וכו' במזמור למה רגשו": (סז) ג' צדיקים. כ"ה גם בכ"י ו', ובב"ר ובאיזה כ"י הגי' ג' שנאמר בהן שאל, והמלה צדיקים ליתא, ובנדפס ובאיזה כ"י הגי' ג' בני אדם: (סח) ולמה נקרא שמו אחז. כ"ה בכל כ"י והוא מאמר מוסגר וליתא בב"ר שם: (סט) שאחז אותו. כ"ה גם בכ"י ג' ו' ח', אבל בכ"י ב' ד' ז' מלת „אותו" ליתא, ומלת אחז יבוא על סגירה, כמו יגיפו (את) הדלתות ואחזו (נחמיה ז' ג'), והכוונה כי סגר עצמו מלהביא טובה לעולם, כי היה רשע, וזה אמרם הוא המלך אחז, הוא ברשעו מתחלתו עד סופו (מגילה י"א ע"א), ועיין ב"ר פל"ז אות ג', ובאסתר רבה פ"א אות ב' חמשה הוא לרעה כו', הוא המלך אחז, ועוד במקומות הרבה, וזה שהביא כאן ד"א שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות מלעסוק בתורה, ר"ל סגר ונעל בתי מדרשות שלא יעסקו בתורה, ובב"ר פמ"ב אות ב' (או אות ג') ר' חוניא בר אלעזר אמר למה נקרא שמו אחז שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות, חסר הסיום „מלעסוק בתורה", ר"ל נעל בתי כנסיות, ומובא שם הכתוב הה"ד צור תעודה חתום תורה בלמודי, ועיין וי"ר פי"א אות ז' רב הונא בשם ר"א אמר למה נקרא שמו אחז שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות, ובמאמר שלפניו מה עשה עמד ונעל בתי כנסיות ובתי מדרשות, ועיין בתדא"ז פ"ט בימי אחז מלך יהודה היו ישראל עושים ד"ת ומצות עמד אחז וחתם את התורה וגזר על ישראל שלא יתעסקו בתורה ובמצות שנא' צור תעודה חתום תורה בלמודי: (ע) א"ר שמואל בר נחמני. בב"ר שם ר' ברכיה ור' אחא בשם רבי שמואל: (עא) למדנו עוד שנים מן האגדה. ר"ל עוד שני בני אדם אמר להם הקב"ה שאל, ולאו בפירוש נמצא בקרא, רק מדרך דרש ואגדה למדנוהו, ובמדרש ב"ר שם אנו מביאים עוד שנים מן ההגדה: (עב) שנא' ה' אלהים מה תתן לי. דורש שהקב"ה אומר לו שאל מה אתן לך, והשיב לו תן לי כך וכך, ואמר לו אתן לך, והשיב מה תתן לי: (עג) שנאמר אם יהיה אלהים עמדי. כ"ה גם בכ"י ג' ו' ח', והוספתי הכתוב האמור אחריו וכל אשר תתן לי, כי על זה תסוב הדרש שאמר וכל אשר תתן לי, איך ידע שיתן לו, אלא שאמר לו שאל מה אתן לך, והשיב לו תן לי כך וכך, ואמר לו אתן לך, ועל זה אמר וכל אשר תתן לי, ובכ"י ב' ד' ז' מובא הכתוב שנאמר וכל אשר תתן לי, וכן בב"ר שם הגי' דכתיב וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, היינו אומר כן אלא שאמר לו שאל: (עד) וכה"א חיים שאל ממך. זה לא נמצא בב"ר שם: (עה) אחד מגדולי צפורי. ב"ר פי"ד אות ז' ושם הגי' מעשה באחד בציפורי, ובנדפס מעשה היה באחד מגדולי צפורי: (עו) ואית דאמרי מינאי הוה. פי' אבי הבן, ובב"ר הגי' אית דאמר מינאי הוה יתיב גביה, עיין שם בפי' רש"י, ולדעתי המלות „יתיב גביה" הוא הוספה, ולקוח מן הילקוט תהלים רמז תרכ"א שהביא המאמר מב"ר וגורס אחד מגדולי צפורי מת בנו יתיב גבי' ר' יוסי בן חלפתא, ור"ל ר' יוסי בן חלפתא ישב אצלו לנחמו, והמלות „אית דאמר מינאי הוה" ליתא בילקוט: (עז) סליק ר' יוסי. כ"ה בכל כ"י, ובב"ר הגי' ר' יוסי בר חלפתא, וכן מובא בילקוט תהלים בשם ב"ר: (עח) למיחמי' ליה. בב"ר שם למחמי ליה אנפין, ובילקוט

(עט) חמי יתי' ושחיק, אמר ליה למה את שחיק, (פ) אמר ליה אנן חזינן במרי שמיא (פא) דאת חמי ליה בעלמא דאתי, (פב) אמר ליה לא מסתייה לי לההוא עקתא, אלא אף את אתא לאעקה ליה, אמר ליה אית חספין מתדבקין, אמר ליה לא, אמר ליה אף אתון לא מתדבקין, לא כך כתיב ככלי יוצר תנפצם, (פג) אמר ליה ר' יוסי ככלי יוצר עד שלא הוסק אין קיומו ברור, ואם נשבר יש לו תקנה, שיכול לכותשו ולעשותו כלי אחר, אבל אם הוסק קיומו ברור, ואם נשבר אין לו תקנה, אבל כלי זכוכית עד שלא הוסק קיומו ברור, ואם נשבר אין לו רפואה, משהוסק אין קיומו ברור, ואם נשבר יש לו רפואה, אמר ליה על ידי שנעשה בנפיחה יש לו רפואה, אמר ליה השמע לאזניך מה שאתה מוצא מפיך, מה כלי זכוכית על ידי שנעשה בנפיחה על ידי בשר ודם אם נשבר יש לו רפואה, אדם שנעשה בנפיחתו של הקב"ה, שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים (בראשית ב ז), על אחת כמה וכמה. אמר ר' יצחק כלי חרס אין כתיב כאן, אלא כלי יוצר, (פד) עד שלא הוסק שהן יכולין לחזור:

[יב] [**נשקו בר**. (פה) זהו שאמר הכתוב חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו (תהלים פה יא), צדק זה משה, שנאמר צדקת ה' עשה (דברים לג כא), ושלום זה אהרן, שנאמר כי בשלום ובמישור הלך אתי (מלאכי ב ו). נשקו, וישק לו (שמות ד כז). (פו) שנו רבותינו כל הנשיקות הם של תפלות, חוץ משלש נשיקות, נשיקת פרישה, ותשק ערפה לחמותה (רות א יד), נשיקת גדולה, ויקח שמואל וגו' וישקהו (ש"א י א), ונשיקת פרקים, וישק לו (שמות ד כז)]:

[יג] (פז) [**דבר** אחר] נשקו בר. (פח) זהו שאמר הכתוב שררך אגן הסהר אל יחסר המזג בטנך ערמת חטים (שה"ש ז ג), למה נמשלו ישראל לחטים, (פט) אמר ר' אידי מה חטה זו סדוקה באמצעיתה ומסויימת מכל הפירות שהכל טפילין

הערות ותקונים

ובילקוט שם למיחמי ליה אפין, וכן הגיה הרא"פ בגוף המדרש, והוסיף מלת „אפין", ופי' לנחם את האבל להקביל פניו, וניחום אבלים נקרא מראה פנים לאבל: (עט) חמא יתיה ושחיק. פי' ר' יוסי ראה את אבי הבן ושחק ר' יוסי, ובב"ר הגי' חמתיה יתיב ושחיק, פי' המ"כ אבי הבן ראה את ר' יוסי יושב בפנים שוחקות ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובדפוס ראשון בטעות חמא יתיה ושתיק, א"ל מה את שתיק, וצ"ל „ושחיק" „שחיק", והאמר נכון גם בכ"י ו' ובדפוס ווינציא ובב"ר שם: (פ) א"ל אנן חזינן במרי שמיא. בב"ר שם אנו רחיצין במרי שמיא, פי' מובטחים אנו באדון העולם שאתה תשוב ותראה פניו לעולם הבא, ובכל כ"י הלשון משובש: (פא) דאת חמי לי' בעלמא דאתי. בב"ר דאתחמי לאפויי לעלמא דאתי, ובילקוט בשם ב"ר רחיצין על מרי שמיא דאת חמוי אפוי לעלמא דאתי, ובדפוס ראשון דפוס קאנשט' וכן בכ"י ג' ד' אמר ליה הדין במארי' דשמיא דאת חמי ליה לעלמא דאתי: (פב) א"ל לא מסתייה לי להוא עקתא. וכי אינו די לי בצרה שמת **בני** ובאת עוד לצער אותי, וכי יש חרסין נשברים שישובו ויתדבקו והיו לאחדים: (פג) א"ל ר' יוסי ככלי יוצר עד שלא הוסק. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ד' ז' ח' הוא כמו בנדפס, ובכ"י ב' חסר שורה מן כלי זכוכית עד כלי זכוכית, ועיין ב"ר שם נוסחא אחרת וע"ש בפי' המפרשים ובחדושי הרש"ש והענין מוקשה: (פד) עד שלא הוסק הן יכולין לחזור. בכ"י ו' סיים כך הרשעים עד שהן בעולם הזה יכולין לחזור: (פה) זש"ה חסד ואמת. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', וחסר גם בכ"י ג' ו' ח', והמאמר הזה נובע מן תנחומא שלנו שמות אות כ"ה, ותנחומא הנדפס מכבר אות כ"ח, ושמ"ר פ"ה אות י': (פו) שנו רבותינו. עיין בתנחומא שם הערה קנ"ד, והערותי שם שצ"ל אמרו רבותינו כמו שהובא בשמ"ר ריש פ"ה, ובפעם שנית בשמ"ר פ"ה אות י' קצר המסדר והחל אמרו רבותינו כל הנשיקות של תפלות הן חוץ מג', וסיים „כדכתיב לעיל", וכן מובא בלקח טוב (ויצא כ"ט י"א ושמות ד' כ"ז), וכן נשנה בב"ר פ"ע אות י"ב, וקה"ר פ' כי לא לקלים, ורות פ"ב, אגדת שמואל פ"ד, וילקוט ויצא רמז קכ"ד, ושמואל רמז ק"ח בשם ב"ר: (פז) ד"א נשקו בר זש"ה שררך אגן הסהר בטנך ערמת חטים. ענינו לכאן, כי דורש נשקו בר כמו בָר ענינו תבואה (געטריידע), וזה שסיים במדרש חזית פ"ז בפ' שררך אגן הסהר כל מי שרואהו (את החטים) מנשקו, המד"א נשקו בר: (פח) זש"ה שררך כו' א"ר אידי. נשנה בחזית שם אות ג', ובפסיקתא רבתי פ"י: (פט) א"ר אידי מה חטה זו סדוקה באמצעיתה כו'. בחזית שם א"ר אידי מה חטה זו סדוקה כך ישראל סדוקה מילתן, וברבתי למה נמשלה ישראל כחטים שהם סדוקות באמצעיתם, מה שאין אתה מוצא לא בעדשים, לא בשאר כל הפירות, ולמה החטים סדוקות שכל טפילה להם, פה קצר המסדר או המעתיק ויש לתקן עפ"י מדרש שו"ט:

מצויינין

לה, כך ישראל (צ) מצויינין (באותות) [באומות] (צא) במילה בציצית בתפילין במזוזה, וכל האומות טפילין להן. (צב) אמר ר' שמעון בן לקיש מה חטים הללו כשהן יוצאין לזריעה, אין יוצאין אלא במנין, וכשהן נכנסין, אין נכנסין אלא במנין, כך ישראל, כשירדו [למצרים] לא ירדו אלא במנין, שנאמר בשבעים נפש ירדו (דברים י כב), וכשעלו לא עלו אלא במנין, שנאמר כשש מאות אלף רגלי (שמות יב לז), (צג) ר' חנינא אמר על הדא דר' שמעון בן לקיש (צד) למה נמשלו ישראל לחטים, לומר לך מה בעל הבית אם יש לו בן בית, אם בא לחשוב עמו, אינו אומר לו (צה) כמה משפלות של תבן מכנים אתה לאוצר, או כמה חבילי קש מכנים אתה לאוצר, אלא נותן לו את הקוצים לאש, ואת התבן זורה לרוח, ומה הוא אומר תן דעתך כמה כור של חטים אתה מכנים לאוצר, לפי שהן חיים לעולם, בעל הבית זה הקב"ה, שכל העולם שלו, שנאמר לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה (תהלים כד א), בן בית זה משה, שנאמר בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז), מה אמר לו הקב"ה, אל תתן דעתך על האומות, לפי שנמשלו כקש, שנאמר יאכלמו כקש (שמות טו ז), ומה עושין לקש, (צו) מציפין אותן במים, שנאמר ונער פרעה והילו בים סוף (תהלים קלו טו), ועוד נמשלו כקוצים, שנאמר והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים. באש יצתו (ישעיה לג יב), אבל ישראל נמשלו לחטים, שנאמר בטנך ערמת חטים (שה"ש ז ג), לכך אמר הקב"ה למשה תן דעתך בישראל למנות אותם, ולידע כמה הם, שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב):

[יד] (צז) **דבר** אחר בטנך ערמת חטים. משל לשבולת של חטים מתמר ועולה כמקל, והקנה שלו ארוך, ועליו ארוכים ורחבים, והשבולת בראש הקנה, והקנה שלה מתגאה ואמר בשבילי נזרעה השדה, והעלין אמרו בשבילי נזרעה השדה, למחר אמרה השבולת הרי הגורן יבא (צח) והכל מתפייסין ויודעים בשביל מי נזרעה השדה, לא עשה מעט, כשבא הגורן הקש נכנס לאש, והמוץ לרוח, והקוצים לאש, והחטים נכנסין לקיום, (צט) וכל מי שהוא נוטלן מנשקן, כך אומות העולם אומרים העולם הזה בשבילנו נברא, (ק) לעתיד לבא לכשיבא יום הדין נגררין לגיהנם, שנאמר והיו עמים משרפות סיד (ישעיה לג יב), ואומר

הערות ותקונים

(צ) מצויינין באומות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס מצויינין באומות העולם: (צא) במילה ובציצית בתפילין במזוזה. המלות „בתפילין במזוזה" ליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בהגהות שלו בגוף המדרש עפ"י כ"י שהיה לפניו: (צב) א"ר שמעון בן לקיש. במדרש חזית שם הוסיף בשם ר' שמעון בן לקיש מאמר אחר: מה חטים הללו פסולת שלהם נמדדות עמהם, והמאמר שלפנינו מובא שם בשם ר' יצחק: (צג) ר' חנינא אמר על הדא דרשב"ל. בחזית שם ר' חוניה אמר על הדא דר' יצחק, כי כאשר הבאתי בהערה שלפניה מביא שם המאמר שלפנינו בשם ר' יצחק לא בשם רשב"ל: (צד) למה נמשלו ישראל לחטים לומר לך מה בעל הבית אם יש לו בן בית כו'. בחזית נתקצר הלשון וכך איתא שם כשם שאין בעל הבית משגיח לא על משפלות של זבל, ולא על משפלות של תבן, ולא על הקש, ולא על המוץ, למה שאין נחשבין לכלום, כך אין הקב"ה משגיח על או"ה, למה שאין נחשבין לכלום, שנאמר כל הגוים כאין נגדו וגו', ועל מי הוא משגיח על ישראל, שנאמר כי תשא את ראש וגו'. ובפסיקתא רבתי שם הלשון ברחבה: ד"א בטנך ערמת חטים א"ר לוי [צ"ל ארשב"ל ובאיזה כ"י הגי' אמר ריש לקיש והיה כתוב בר"ת ונעשית א"ר לוי] למה נמשלה כנסת ישראל בחטים אלא בעל הבית יש לו בן בית כשבא לחשוב עמו, מה הוא מחשב, מה אומר לו תן דעתך כמה משפלות של תבן אתה מכניס לאוצר, או כמה משפלות קש, או כמה משפלות של קוצים, אתה מכניס לאוצר, להיכן הוא נותן את הקוצים באש, להיכן הוא מוליך את הזבל לאשפה, להיכן הוא זורה את התבן לרוח, אבל מה אומר לבן ביתו תן דעתך כמה חטים אתה מכניס לאוצר, למה שהם חיותם של עולם, כך הקב"ה כו' כו', ועיין שם בהערת הרב בעל מאיר עין הערה ל': (צה) כמה משפלות. פי' קופות, עיין ערוך ערך משפל: (צו) מציפין אותן במים. צ"ל מפילין אותם למים: (צז) ד"א בטנך משל לשבולת של חטים. מובא ברבתי שם, ועיין בחזית נוסחא אחרת בזה: משל למה"ד התבן והמוץ והקש מדיינין זה עם זה, והוא לקוח מן ב"ר פ"ג אות ה': (צח) והכל מתפייסין. לשון פיוס שלא יהיה מחלוקת: (צט) וכל מי שהוא נוטלן מנשקן. בחזית סיים המד"א נשקו בר: (ק) לעתיד לבוא לכשיבוא יום הדין. בנדפס וישראל אומרים להם והלא כתיב והיו עמים משרפות סיד, ועיין במדרש חזית נוסחא אחרת והוא כמו שהוא בב"ר פפ"ג

אות

שלחו מגל כי בשל קציר וגו' (יואל ד יג), וישראל לעתיד לבא משתיירין לבדם, שנאמר ה' בדד ינחנו וגו' (דברים לב יב):

[טו] (קא) **דבר** אחר בטנך ערמת חטים. אמר ר' יודן ערימת החטים זו תורת כהנים, שחטאות ואשמות כתובות בו, שנאמר [זאת תורת העולה] (ויקרא ו ב), זאת תורת החטאת (ויקרא שם יח), זאת תורת האשם (שם ז א): (קב) סוגה בשושנים. זו דברי תורה שהן רכין כשושנים, וכמה מצות ודקדוקיהן כמה קלין וחמורין כמה פיגולין ונותרות יש בתורת כהנים, (קג) אמר ר' לוי בנוהג שבעולם אדם נושא אשה בת עשרים או בת שלשים, (קד) משיוציא יציאותיו הוא בא להזדקק אליה, והיא אמרה לו כשושנה אדומה ראיתי, והוא פורש ממנה מיד, מי גרם לו שלא קרב אליה, [איזה כותל יש ביניהן ואיזה סייג], איזה נחש נשכו, איזה עקרב עוקצו, [אלא מי עקצו דברי תורה שהם רכים כשושנה, שכתוב בה ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (ויקרא יח יט), וכן מי שהביאו לו תמחוי של בשר והוא רעב לאכול, אמרו לו חלב נפל בתוכו, מיד מושך ידו ממנו ולא טעמו, מי גרם לו שלא לטעום], הוי אומר דברי תורה שהן רכין כשושנים, שכתוב בה כל חלב וכל דם לא תאכלו (ויקרא ג יז):

[טז] **דבר** אחר בטנך ערמת חטים. (קה) ר' הונייא בשם ר' אידי אמר (קו) והלא ערימת של פלפלין, וערימת של (קז) אוסטרובילין, יפות משל חטין, וישראל לא נמשלו אלא בחטין, מפני שיוכל העולם להחיות בלא פלפלין ובלא אוסטרובילין, ואי אפשר לעולם להחיות בלא חטים, כך אי אפשר לעולם בלא ישראל:

[יז] **דבר** אחר נשקו בר פן יאנף ותאבדו דרך. (קח) רב ור' חייא, רב אמר (קט) נשקו ברה של תורה, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה), עד שלא תזדקף עליכם מדת הדין ותאבדו דרכה של תורה, (קי) ר' חייא אמר נשקו ברה של תשובה, עד שלא תזדקף עליכם מדת הדין, ותאבדו דרכה של תשובה, ולא תהיו סבורין שמא (קיא) אהלות ובצוצריות אני צריך, ניצוץ אני מבעיר, ומאבד את העולם שאני בראתיו, שנאמר כי יבער כמעט אפו, משל למה הדבר דומה,

---

הערות ותקונים

אות כ': (קא) ד"א בטנך ערמת חטים א"ר יודן זו תורת כהנים. דורש חטים כמו חטאים, וכן מפורש בחזית שם ערמת חטים ערמה של חטאים, וכתב הרד"ל שם שרוב חייבי כריתות שהעביר עליהן בשוגג מביא חטאות כתובים בתורת כהנים. ובחזית שם נמצא לפני זה הוספה: זו תורת כהנים, מה כרם זה הלב מכאן והכרעים מכאן והוא באמצע, כך ת"כ שני ספרים מכאן ושני ספרים מכאן והוא באמצע: (קב) סוגה בשושנים זו דברי תורה שהן רכין כשושנים. מקומו אחרי המלות כמה פיגולין ונותרות יש בתורת כהנים, ועיין בפסיקתא רבתי שם בהרחבת לשון: (קג) א"ר לוי בנוהג שבעולם אדם נושא אשה בת עשרים כו'. כן יש לתקן בחזית שם כי שם הגי' בן כ' בן ל': (קד) משיוציא יציאותיו. פי' הוצאות אשר פזר לצורך החופה: (קה) ר' הונייא בש"ר אידי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ונדפס גם בפסיקתא רבתי הגי' ר' הונא בש"ר אידי. ובירושלמי ר' הוניא או ר' הונא הכל אחד, ובמדרש חזית שם נשמט שם האומר, ובתנחומא ריש תשא א"ר אידי סתמי: (קו) והלא ערימת של פלפלין. בפסיקתא רבתי נוסף „הואיל והקב"ה מחבבם יקרא אותם ערימת פלפלין" וזה אין לו מובן: (קז) איסטרובילין. בנדפס אילטרובלין, וברבתי איסטרובלית, ובחזית ובתנחומא ריש כי תשא אסטרובלין, והמלה יונית στρόβιλος ופי' מין פרי ארז הגאלל ויש בו גרעינין הרבה נתונים אחד אחד במדור שלו בתוך קליפה קשה וגדולה מרימון (פיכטענצאפפען) כ"כ המוספי: (קח) רב ורב חייא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' רב ורב אדא, ובכ"י ג' ד' ז' ונדפס רב ור' אחא, ובכ"י ח' רב ור' אסא, צ"ל ור' אחא, וכן בילקוט רמז תרכ"ג (וחסר הציון „מדרש") הביא רב ורב אחא: (קט) נשקו ברה של תורה. דורש בר מלשון בר לחם ומזון, וארז"ל אין לחם אלא תורה, ובגמרא סנהדרין צ"ב ע"א איתא אין בר אלא תורה, שנאמר נשקו בר, ודורש נשקו מלשון ועל פיך ישק כל עמי (בראשית מא מ), ופירש"י יתזן יתפרנס, כל צרכי עמי יהיו נעשים על ידך, כמו בן משק ביתי, וכמו נשקו בר: (קי) ר' חייא אמר נשקו ברה של תשובה. זה חסר בנדפס, וכן חסר בכ"י ג' ד' ז' ח', ונמצא נכון גם בכ"י ו' ובילקוט בשם המדרש, ודורש בר מלשון בר לבב: (קיא) אהלות ובצוצריות. כ"ה בכל כ"י, ובכ"י ח' והצוצריות, ובכ"י ו' הגי' וכצוצריות, ובילקוט וצוצריות, ובשו"ט בדפוס פראג והאמסטרדאם

למלך שכעס על בני המדינה, והלכו בני המדינה ופייסו את בן המלך שיפייס את המלך, הלך ופייס את אביו, כיון שנתפייס לבנו, הלכו בני המדינה לומר (קיב) הימנון למלך, אמר להם המלך, לי אתם אומרים הימנון, לכו ואמרו הימנון לבני, שאילולי הוא כבר הייתי מאבד את בני המדינה, כך אומות העולם אומרים להקב"ה הימנון, שנאמר כל העמים תקעו כף (תהלים מז ב), אמר להם הקב"ה לי אתם אומרים הימנון, לכו ואמרו לישראל, שאלמלא הם לא נתקיימה העולם אפילו שעה אחת, שנאמר הרנינו גוים עמו (דברים לב מג): דבר אחר כי יבער כמעט אפו. מדת בשר ודם כשהוא בכעס אינו ברצון, וכשהוא ברצון אינו בכעס, אבל הקב"ה כשהוא בכעס בתוך כעסו הוא מתרצה, שנאמר כי רגע באפו חיים ברצונו (תהלים ל ו), ואמר כי יבער כמעט אפו על אומות העולם, אשרי כל חוסי בו, אלו ישראל שהן חוסין בהקב"ה:

מזמור ג

[א] **מזמור** לדוד בברחו מפני אבשלום בנו. (א) זהו שאמר הכתוב שמחה לצדיק עשות משפט (משלי כא טו), שמחה לצדיקו של עולם כשהוא עושה את הדין, למה שהוא מתרומם בעולם, שנאמר ויגבה ה' צבאות במשפט (ישעיה [illegible] יז): דבר אחר שמחה לצדיק עשות משפט, שמחה לצדיקו של עולם שנעשה מדת הדין בביתו והחריבו, שכן הוא אומר נורא אלהים ממקדשיך (תהלים סח לו), (ב) אמר ר' יוחנן ממה שעשו במקדש, השתא מה אם לביתו ולמקדשו לא נשא פנים, לאחרים על אחת כמה וכמה (ג) שהוא עתיד להפרע מאחרים: דבר אחר שמחה לצדיק עשות משפט. (ד) שמחה לצדיקים שעושה בהם משפט, שהוא מנקה אותם מעוונותיהם, תדע לך שהוא כן, שהרי דוד כיון שפגעה בו מדת הדין התחיל שמח ומזמר מזמור לדוד:

[ב] **דבר** אחר מזמור לדוד בברחו. (ה) זהו שאמר הכתוב לא ידע אנוש ערכה (איוב כח יג), אמר ר' אלעזר (ו) לא ניתנו פרשיותיה של תורה על הסדר, שאם ניתנו על הסדר, כל מי שהוא קורא בהם (ז) היה יכול להחיות מתים, ולעשות מופתים, לכך נתעלמה סדורה של תורה, והוא גלוי לפני הקב"ה, שנאמר ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי (ישעיה מד ז), (ח) ר' יעקב בשם ר' אחא אמר למה נסמכה

הערות ותקונים

האמסטרדאם תיקן המפרש עפ"י הילקוט, ובאמת צ"ל וכצוצריות, עיין מה שכתבתי בפסיקתא החודש הערה פ"ב, והמלה היא כתובה בשיבוש וצ"ל כלסטריות והוא כמו קסטריות פי' מחנה בנ"י, ואהליות פי' חיילות, והכוונה לא תהיו סבורין שאני צריך חיילות ומחנות לאבד את הרשעים, אך ניצוץ אחד אני מבעיר בתוכם ורשעים עוד אינם, ועיין מה שהאריך בטוב טעם ודעת ידידי הרב הגדול מהרח"י ד"ר קאהוט בערוך השלם ערך גסטרא ובערך כצוצרה: (קיב) הימנון. באַרתי לעיל מזמור א' הערה פ"ט:

(א) זש"ה שמחה לצדיק. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ד וחסר הציון מדרש, וכן מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט בפס' שמחה לצדיק, וגרסה בלדו „מדרש": (ב) א"ר יוחנן ממה שעשו במקדש. בגמרא זבחים קט"ו ע"ב מובא בשמו כך: א"ר יוחנן מאי דכתיב נורא אלהים ממקדשיך, אל תיקרי ממקדשיך אלא ממקודשיך, שהקב"ה הוא עושה דין במקודשין מתיירא ומתעלה ומתהלל, פירש"י אלהים זו מדת הדין, אימתי הוא נורא ע"י שהוא עושה דין במקודשין, ובאיזה כ"י במקום א"ר יוחנן הגי' א"ר יודן: (ג) שהוא עתיד להפרע מאחרים. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י ב' ג' ד' ז', ובילקוט הגי' שעתיד ליפרע ממחריבו: (ד) שמחה לצדיקים שעושה בהם משפט. באיזה כ"י ונדפס הגי' ד"א שמחה לצדיקו של עולם מה שמדת הדין עושה בהן שיהא מנקה אותן מעונותיהם: (ה) זש"ה לא ידע אנוש. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ד: (ו) לא ניתנו פרשיותיה של תורה על הסדר. דורש ערכה מלשון ערוכה וסדר, ותרגום ויערוך ויסדר: (ז) הי' יכול להחיות מתים. בכ"י ג' ונדפס נוסף „מיד היה יכול לבראת עולם": (ח) ר' יעקב בש"ר אחא. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ו' ח' ונדפס ר' יעקב בר אחא, ובילקוט ר' יצחק בש"ר חייא, צ"ל ר' יעקב בש"ר אחא, והרא"פ הגיה במדרש בלדו ר' יעקב

בשם

(ט) פרשת גוג ומגוג לפרשת אבשלום, לומר לך שקשה הבן הרע לאביו יותר ממלחמות גוג ומגוג, ר' יהושע בן לוי ביקש לישב על הספר הזה, יצאת בת קול ואמרה אל תפיהי את הישן, (י) ר' ישמעאל בקש לישב על הספר הזה לפני רבו, אמר כתיב סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר (תהלים קי"א ח) :

[ג] **דבר** אחר מזמור לדוד. (יא) אימתי אמר דוד המזמור הזה, כשהיה עולה במעלה הזיתים עולה ובוכה (ש"ב טו ל), אם בוכה למה מזמר, ואם מזמר למה בוכה, אמר ר' אבא בר כהנא משל למה הדבר דומה, למלך שכעס על בנו וטרדו מפלטין שלו, ושלח המלך (יב) פדגוגו אחריו, הלך ומצאו בוכה ומזמר, אמר ליה פדגוגו למה אתה בוכה ומזמר, אמר ליה בוכה אני שהכעסתי את אבי, ומזמר אני שלא דנני להריגה, אלא (יג) לטרידה, ולא דיי שלא הרגני, אלא שטרדני אצל (יד) דוכסין ואיפרכסין. אמר ר' יודן כך אמר דוד, יעקב ברח, שנאמר ויברח יעקב שדה ארם (הושע יב יג), משה ברח, שנאמר ויברח משה מפני פרעה (שמות ב טו), (טו) אליהו ברח, (טז) שנאמר וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום (מ"א יט ח), אף אני בורח כמותן, התחיל ואמר זכרתי משפטיך מעולם ה' ואתנחם (תהלים קיט נב), זכרתי מדת הדין שבה נהגת את הראשונים ונהמתני, אימתי אמר דוד כן, ויאמר דוד (אל) [לכל] עבדיו אשר אתו בירושלים קומו ונברחה [וגו' (יז) והדיח עלינו את הרעה] (ש"ב טו יד), רב ור' יודן, רב אמר שלא ידין אותנו (יח) כעיר הנדחת, ר' יודן אמר התחיל בעל הכוס להדיח את כוסו ואינו זז עד שמרקו יפה, כך כשראה דוד שמרק הקב"ה עוונותיו, מיד התחיל לזמר מזמור לדוד, (יט) ואימתי אמר דוד כן, וכל עבדיו עוברים על ידו וכל הכרתי וכל הפלתי (שם שם יח), (כ) [ר' איבו אמר] כרתי אלו (כא) כורתי בריתות, פלתי מופלאי שב"ד, ורבנן אמרי שהן אומרים דבר,

הערות ותקונים

בשם ר' אחא: (ט) פרשת גוג ומגוג לפרשת אבשלום. פרשת גוג ומגוג הוא מזמור למה רגשו, ופרשת אבשלום הוא מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו: (י) ר' ישמעאל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' ר' שמואל בר' יוסי, ובכ"י ב' חסר מורה שלמה, והרא"פ הגיה בגלד המדרש „ר' ישמעאל בר' יוסי" במקום „ר' שמואל בר' יוסי", וכן ראיתי בילקוט הגי' ר' ישמעאל בר' יוסי, ובילקוט שם נוסף עוד ר' שמואל בר נחמני בקש לישב ספר זה יצאה בת קול ואמרה לו אל תפיחי את הישן, וזה מיותר כי כבר מובא כן בשם ריב"ל: (יא) אימתי אמר דוד. התחלת המאמר מובא בילקוט תהלים שם ונרשם בגלדו „ברמז ק"כ" הכוונה כי שם נמצא המאמר בשלימות, אולם יש לתקן ברמז קנ"א, והוא בילקוט שמואל רמז קנ"א מובא כל המאמר בשם סו"ט: (יב) פדגוגו. פי' בל"י ובל"ר אומן המגדל התינוק: (יג) לטרידה. כל לשון גרוש מתורגם טרוד, וכן שלוח שענינו גרוש מתורגם בלשון טרוד, ובדניאל ולך טרדין (דניאל ד' כ"ב): (יד) דוכסין ואיפרכין. דוכוס פי' בל"ר dux שר צבא, ואיפרכוס בל"י ἔπαρχος שר העיר: (טו) אליהו ברח. זה חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו' ובילקוט שמואל שם: (טז) שנאמר וילך בכח האכילה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בילקוט מובא הכתוב ויקם וילך אל נפשו (מ"א י"ט ג'), והיא גי' יותר נכונה: (יז) והדיח עלינו את הרעה. הוספתי, כי על זה תבוא הדרש, שלא ידין אותנו כעיר הנדחת, וכן נטל את הכוס להדיח. וכוונת שלא ידין כעיר הנדחת דורש סיפא דקרא והכה העיר לפי חרב, ובעיר הנדחת כתיב הכה תכה את יושבי העיר ההיא לפי חרב (דברים י"ג ט"ז), והרד"ק ש"ב ט"ו י"ד הביא וז"ל: ובדרש שלא ידין אותנו כעיר הנדחת, ועוד אמרו נטל בעל הכוס להדיח את הכוס אינו זז עד שימרקנו, כלומר כיון שהתחיל הפורענות לבא, ירא אני שלא נכלה ממנו עכ"ל, וכוון למדרש שלפנינו: (יח) כעיר הנדחת. דורש והדיח כמו עיר הנדחת: (יט) ואימתי אמר דוד כן, וכל עבדיו עוברים על ידו. לזה המאמר כוון רש"י בפי' לתהלים ג' א': ומדרש אגדה על שראה טכסיסו קיימת שהיו עבדיו והכרתי והפלתי שהן סנהדרין מחזיקים אדנותו עליהם כשאמר להם קומו ונברחה גו' מפני אבשלום (ש"ב י"ד), מה כתיב שם ככל אשר יבחר אדוני המלך הנה עבדיך, וכשבא מחנים (שם י"ז) ושובי בן נחש ומכיר בן עמיאל וברזלי הגלעדי יצאו לקראתו וכלכלוהו שם עכ"ל: (כ) ר' איבו אמר. הוספתי, וכ"ה בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובילקוט שמואל בשם סו"ט ובנדפס, וחסר גם בכ"י ו': (כא) כורתי בריתות. כ"ה בכ"י ב' ז' ח', אבל בכ"י ג' ד' ו' ובילקוט ובנדפס כורתי כריתות, ובגמרא בבלי ברכות ד' ע"א, סנהדרין ט"ז ע"ב, למה נקראו סנהדרין כרתי ופלתי, כרתי שכורתין את דבריהם, פלתי שמופלאין בדבריהן, וע"ש בתוס' בברכות

ד"ה

(כב) ואין מי יפליא אחריהן, ויאמרו [עבדי המלך אל המלך] (כג) ככל אשר יבחר אדוני המלך הנה עבדיך (ש"ב שם טו), הדיין הזה בזמן (כד) שארכי שלו מקולקלת, אין עומדים לפניו (כה) בטכסיסי שלהן, אלא משונין ומטולטלין, הצריכין לעמוד דרך ימין, עומדים דרך שמאל, הצריכין לעמוד דרך שמאל, עומדין דרך ימין, (כו) וכיון שרואין שארכי שלו מתוקנת, עומדים בטכסיסי שלהן, התחיל אומר אילו היתה הארכי שלי מקולקלת, לא היה כל אחד עומד בטכסיסו, (כז) התחילו הן כמו כן והודו לו, ואימתי ויהי דוד בא עד הראש [וגו'] (כח) והנה [לקראתו] חושי הארכי (בא לקראתו) (שם שם לב), (כט) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, חד אמר למה נקרא שמו חושי הארכי, שהיה (ל) מארכי דוד, (לא) וחד אמר שעל ידו נתבססה מלכות בית דוד, ועל ידו נתקנה מלכות בית דוד, (לב) וחד אמר על שם עירו נקרא, וכיון שראה דוד שנתבססה מלכותו, התחיל לומר מזמור, ואימתי היה כן, ויהי כבוא דוד מחנימה (ש"ב יז כז), (לג) זה דיסמוס, ושובי בן נחש (שם), (לד) זה חנון בן נחש, ולמה נקרא שמו שובי, רבי אומר שישב את יצרו לשעה, (לה) וחכמים אומרים שעשה תשובה ודאית, ומכיר בן עמיאל מלא דבר וברזלי הגלעדי מרוגלים (שם שם), מיד התחילו מכבדין אותו, שנאמר משכב וספות וכלי יוצר (שם שם כח), משכב (לו) אלו פלוקמיא מצעות, (לז) ספות אלו חביות של יין, וכלי יוצר שבאין (לח) מבית רמתה, וחטים ושעורים

הערות ותקונים

ד"ה בניהו. ובתוס' סנהדרין ד"ה אחד: (כב) ואין מי יפליא אחריהן. פי' אין מי שיבדוק הדבר אחריהן, והוא מלשון פליא בחז"ל, עיין ערוך ערך פל ב' לא תפאר אחריך מתרגמינן לא תפלי בתרך: (כג) כל אשר יבחר. כן הוא בכל כתבי יד ובילקוט ובנדפס, ובקרא כתיב ככל אשר יבחר: (כד) שארכי שלו מקולקלת. המלה יונית ἀρχεῖον מקום המשפט, וכן כתב המעריך ערך ארכי במדרש תהלים מזמור ג' ארכי שלו מקולקלת, פי' מקום המשפט, כמו ערכאות שלהם עכ"ל. ובילקוט שמואל שם שארכי סדרה שלו מקולקלת, המלה „סדרה" הוסיף אחד המגיהים והובא פנימה: (כה) בטכסיסי. מלה יונית τάξις פי' סדר: (כו) וכיון שרואין שארכי שלו מתוקנת. בנדפס בטעות שטכסים שלו מתוקנת: (כז) התחילו הן כמו כן והודו לו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא זה, והגי' שם התחיל מזמר, ובאיזה כ"י וגם בילקוט התחיל אומר מזמור: (כח) והנה לקראתו חושי הארכי. כן תקנתי, ובטעות מובא והנה חושי הארכי בא לקראתו, וגם בכ"י ו' מובא כן בטעות, ובכ"י האחרים מובא רק התחלת הכתוב ויהי דוד בא עד הראש: (כט) ר' יהודה ור' נחמיה. מובא בילקוט שמואל שם רמז קנ"א: (ל) מארכי דוד. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מערכי דוד, ופי' ארכי בל"י ממשלה: (לא) וחד אמר שעל ידו נתבססה מלכות בית דוד ועל ידו נתקנה מלכות בית דוד. מלת ארך פי' תיקון מלשון לא אריך לנא למחזא (עזרא ד' י"ד), עיין ערוך השלם ערך ארך א', והמלות „ועל ידו נתקנה מלכות בית דוד" כ"ה גם בכ"י ו' וחסר בכ"י האחרים וגם בנדפס, ונמצא גם בילקוט רק בטעות וחד אמר שעל ידו נתקנה מלכות בית דוד, המלות „וחד אמר" יש למחוק, ולהוסיף שם „וחד אמר על שם עירו נקרא": (לב) וחד אמר על שם עירו נקרא. ר"ל נקרא הארכי שהיא שם עיר, ועיין ערך מלים ארוכו, וערוך השלם ערך ארוכות: (לג) זה דיסמוס. וכ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ד' ז' זה דימוס, ובכ"י ב' זה המיס, ובכ"י ח' השמיט הסופר המלות האלה, ובילקוט זה ריטמיס, ועפ"י הילקוט נתתקן כן בדפוס פראג ואמשטרדם, ואין ספק שלפני הילקוט היה הגי' דיסמים ונשתבש ונעשית ריטמיס, וכאשר העירני הרב החכם הגדול ה"ר יעקב ד"ר פירסט יש לגרוס דידמוס והיא מלה יונית δίδυμος ופי' כפלים, וגם מלת מחנים פי' שתי מחנות: (לד) זה חנון בן נחש. (ש"ב י' ב') וכן הביא רש"י בש"ב י"ז כ"ז: (לה) וחכמים אומרים שעשה תשובה ודאית. ובנדפס בטעות שעשה תשובה ווידוי, צ"ל ודאי, ומורגל בירושלמי ובמדרשים, וכן בטעות שם ורב אמר, צ"ל ורבנן אמרי: (לו) אלו פלוקמיא מצעות. בכ"י ו' אלו פלומקייא מצעות, וגם הרא"פ הגיה בגלד המדרש פלומקיא מצעות, אולם בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס השמיטו המלה הזרה והגיהו אלו כרים וכסתות, וברור כי המלה מצעות הוא לפרש המלה פלוקמיא, ובילקוט שמואל שם אלו פולסיקא אין ספק שהיתה הגי' פולמקיא בט"ס תמורת ס' והמלה מצעות ליתא בילקוט כי הוא הוספה חיצונית מאת המעתיק, ואולי הוא המלה שהביא הערוך בערך פלומה ממדרש שה"ש כמטה וכפלומה שפי' בל"ר pluma מטה מלאה בנוצת עוף: (לז) ספות אלו חביות של יין. אולי דורש מלשון סף, שהוא כלי שתיה: (לח) מבית רמתה. בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הבאים מרמתה, וגם בכ"י ו' השוה תמיד עם כ"י שלנו הגי' מבית רמתה, או"ס כמו שהוא לפנינו בית רמתה היא הגי' הנכונה, והיא עיר שנשמה במקרא בית הרם, ומזה בירושלמי שביעית פ"ט ה"ב (דף ל"ח ע"ד) בית הרים בית רמתה,

ובגמרא

(שם שם) כמשמעו, קלי (שם), זו (לט) שתיתא, פול ועדשים (שם), כמשמעו, (מ) קלי (שם), אלו קליות, דבש וחמאה וצאן (שם שם כט), כמשמעו, שפות בקר (שם), (מא) גבינים של חלב, ונקרא תורין, שלא היה הזבוב יכול לעמוד עליהן, אלא היה נופל מהן, הגישו לדוד ולעם אשר אתו לאכול (שם), כיון שראה דוד כן, התחיל לומר מאלו הייתי מתיירא והשלימו לי, בודאי אינו מהם, אלא הקב"ה השלימו לי, שנאמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי יו ז), התחיל לומר מזמור לדוד בברחו. (מב) וילך דוד ואנשיו בדרך (ש"ב יו יג), וכי באויר העולם היה להם לילך, ומהו בדרך, שהלכו בדרך ענוה, ושמעי הולך בצלע ההר (שם שם), שהזכיר (מג) מעשה הצלע, והוא שדוד אמר כי אני לצלע נכון (תהלים לח יח), (מד) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך, שנכונה היתה לי בת שבע מששת ימי בראשית, אבל ניתנה לי למכאוב, שנאמר ומכאובי נגדי תמיד (שם), ודוד מזהיר ומצוה לשלמה בנו, ואמר והוא קללני קללה נמרצת (מ"א ב ח), (מה) מהו נמרצת, נוטריקון, נ' נואף, מ' מואבי, ר' רוצח, צ' צורר, ת' תועבה, ואמר לו הנך ברעתך (ש"ב טז ח), מהו הנך ברעתך, אמר ר' אבא בר כהנא (מו) איסקופסי של בת שבע היתה מהלכת לפני דוד, וכתיב והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף (ש"ב יט כא): (מז) ר' שמואל בר נחמני עלה מבבל בשביל לשאול שלשה דברים, מצא את (מח) יונתן (מט) איש הבירה, אמר ליה מה שכתוב חדלו (פרזות) [פרזון] בישראל חדלו (שופטים ה ז), אמר ליה יונתן העיירות הקטנות שחרבו בימי סיסרא, כיון שעמדה דבורה (נ) נעשו אימהות, הדא

הערות ותקונים

ובגמרא שבת כ"ו ע"א כורמים אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתה. ועיין מה שהביא הרב הגדול מהרח"י ד"ר קאהוט בערוך השלם ערך בית רמתה, ובילקוט שמואל שם מחמת ריתמא, נ"ל מבית רתמה: (לט) שתיתא. כ"ה בכ"י ד' ו' ז' (ובכ"י ב' ח' חסר), ובכ"י ג' שתתיתא, וצ"ל שתיתא, ובילקוט שמואל שם נשמט מן קלי א' עד קלי ב', ובנדפס ר' אמר שתיתא צ"ל שתיתא, והמלות „ר' אמר" כן הוא בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים וזה נוסף מגמרא ע"ז ל"ח ע"ב א"ר רב תרי מיני שתיתא סדר ברזילי הגלעדי לדוד, דכתיב משכב וספות וכלי יוצר וגו', והכוונה כי כתוב ב' פעמים קלי, ופירש"י שתיתא תבשיל העשוי מקמח של קליות שייבשן בתנור, ועיין גם ברש"י שמואל שם, וכוון למאמרם מע"ז, וראיתי בהגהת הרא"פ בלד המדרש במקום ר' אומר שתיתא הגיה זו שתיתא והמלות ר' אומר הם מיותרים: (מ) קלי אלו קליות. נשמט בנדפס, וכן נשמט מלת „ואלו": (מא) גבינים של חלב ונקרא תורין. וכ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד ובנדפס הגי' חלב תירין כי מלת „ונקרא" היא מיותרת וגם בת"י תרגום וגובנין דחלב תורין, ובילקוט גבינים של חלב שהוא מנקרא, ובאיזה דפוסים שהוא יונקרא, בכולם בטעות וצ"ל שהוא נקרא תורין, כמו שהוא גם בכ"י שלפנינו בסו"ט: (מב) וילך דוד ואנשיו בדרך. מובא בילקוט שם: (מג) מעשה הצלע. בת שבע, וקוראה צלע על שם אחת מצלעותיו: (מד) אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד האחרים ובנדפס נתקצר המאמר וכך איתא שם זהו שאמר דוד לשלמה בנו והוא קללני קללה נמרצת נוטריקון נואף מואבי רשע צורר תועבה, והרא"פ הגיה בלד המדרש והוסיף הנוסחא כמו שלפנינו בכ"י שלנו ובכ"י ו', ובודאי היה כן גם בכ"י שלפניו. ובילקוט שמואל שם נשמט איזה שורות ומתחיל הנך ברעתך, ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו. ולדעתי הוסיף המעתיק את הנוסחא בכ"י שלפנינו עפ"י מאמרם סנהדרין ק"ז ע"א דרש רבא מאי דכתיב כי אני לצלע נכון ומכאובי נגדי תמיד ראויה היתה בת שבע לדוד מששת ימי בראשית אלא שבאת עליו במכאוב: (מה) מהו נמרצת נוטריקון. בגמרא שבת ק"ה ע"א איתא רב אחא בר יעקב אמר והוא קללני קללה נמרצת נוטריקון נואף הוא מואבי הוא רוצח הוא צורר הוא תועבה הוא ע"כ. במקום רשע לפנינו במדרש, מובא בגמרא רוצח. וראיתי כי בכ"י ב' ד' ז' במקום רשע הגי' גם שם רוצח: (מו) איסקופסי. בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס ובילקוט איסקופי, ובכ"י ו' נפרדה המלה איסק ופסי ויש להחבירה איסקופסי, ונרשם שם מאת הסופר „פי' עגלה" ואין ספק שצ"ל פי' עגלה, והמלה יונית ומובא במוספי ערך אסקופי בשם מדרש תהלים וכתב פי' בל"י ἀπήνη עגלת לב עכ"ל. והמלה שלפנינו איסקופסי יש לתקן איסקיפסטי והיא המלה σκεπαστάς ועיין מ"ש בפסיקתא ויהי ביום כלות הערה קמ"ד, ובפסקתא בחדש השלישי הערה כ"ו, ועיין בערוך השלם ערך אסקפי: (מז) ר' שמואל בר נחמני עלה מבבל. מובא בילקוט שמואל שם רמז קנ"א גם בילקוט שופטים רמז מ"ט בשם שו"ט: (מח) יונתן איש הבירה. כ"ה בכל כתבי יד גם בילקוט שם, ובנדפס בטעות ר' יוחנן שר הבירה וצ"ל יונתן: (מט) איש הבירה. ובאיזה כ"י שר הבירה וכן בנחמיה ז' ב' שר הבירה, ועיין מה שהעיר הרב הגדול מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט בערך בירה: (נ) נעשו

כמה דאת אמר לבד מערי הפרזי הרבה מאד (דברים ג ה). שוב אמר ליה מאי דכתיב לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו (דניאל ט ט), לא היה לו לומר אלא כי שמרנו תורתו, אמר ליה יונתן יפה כתיב, בנוהג שבעולם פועל שהוא עושה עם בעל הבית באמונה, והוא נותן לו שכרו, מה טובה יש לו עליו, ואימתי מחזיק לו טובה, בשעה שאינו עושה עמו באמונה, ואינו מעכבו בשכרו כלל, לכך כתיב (כי) לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו. אמר ר' שמואל בר נחמני ראית מימיך שמורדין במלך, והוא מספיק להם מזונות, אמר ר' יונתן (נא) כתיב (יעשו עגל בחורב) (תהלים קו יט), [אף כי עשו להם עגל מסכה (נחמיה ט יח)], והמן יורד. (נב) אמר ר' שמעון בן יוחאי שלשה עשר עגלים עשו, אחד לכל שבט ושבט, ואחד דימוסין לכולם, (נג) שנאמר ויעשו נאצות גדולות (שם שם), (נד) [והיו בו מאה ועשרים וחמשה (נה) קנטרין של זהב, שכן מסכה בגימטריא, שנאמר עשו להם עגל מסכה וגו' (שם שם), ובו ביום היה המן יורד להם, הוי לך ה' הצדקה (דניאל ט ז), ואף על פי כן ומנך לא מנעת מפיהם (נחמיה ט כ)]. (נו) וכשבא ר' יהודה הלוי (אצל ר' יהודה) ב"ר שלום, אמר לו (נז) עד כאן דרש ר' ברכיה, אמר לו עד כאן היה המן יורד להן, והיו מקריבין ממנו לפני ע"ז, ולא היה פוסק, והוא שיחזקאל אמר ולחמי אשר נתתי לך סולת ושמן ודבש האכלתיך ונתתיהו לפניהם לריח ניחוח ויהי נאם ה' אלהים (יחזקאל טז יט), מהו ויהי, שהיו מקריבין אותה לעבודה זרה, ואף על פי כן היה המן יורד, הוי אומר יפה שבנביא עומד וצווח, לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו (דניאל ט ט): (נח) ושוב שאלו מהו דכתיב והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף (ש"ב יט כא), אמר ליה ר' יונתן מה הייתם אומרים לו בבבל, אמר לו כך אנו אומרים, כיון שבא שמעי אצל דוד, אמר ליה ומה יוסף הצדיק אחיו גמלוהו רעה, והוא גמלם טובה, כך אני גמלתיך רעה, גמול עמי טובה כיוסף, אמר ליה ר' יונתן יפה אתם אומרים, שמעו (נט) דבר גדול, מהו והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף, [כל ישראל נקראו על שם יוסף], שנאמר אולי יחנן ה' [אלהי צבאות] שארית יוסף (עמוס ה טו), אמר ליה שמעי לדוד כל ישראל גמלוך רעה, ואני יותר מכלם, וכל ישראל יושבין ומקוין מה חסד אתה עושה עמי, אם קבלת אותי, כל ישראל באין ומשלימין עמך, הוי אומר והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף, כיון שראה דוד כך, התחיל לומר מזמור לדוד:

[ד] ה' מה רבו צרי. כתיב ואת הכבשה ישלם ארבעתים (ש"ב יב ו), אמר ר' יהודה בר חנינא אמר ליה הקב"ה לדוד אתה ניאפת אחת, (ס) שש עשרה ניאפות

הערות ותקונים

אמהות. דריש סיפא דקרא שקמתי אם בישראל, וכן כתיב עיר ואם בישראל (ש"ב כ' י"ט): (נא) כתיב יעשו עגל בחורב והמן יורד. הגהתי שצ"ל אף כי עשו להם עגל מסכה (נחמיה ט' י"ח) וכתיב שם ומנך לא מנעת מפיהם (שם שם כ'), ועיין שמ"ר פמ"א אות א' שהביאו שם המקרא מנחמיה וגם תראה במאמר שלאחריו שהביא ויעשו נאצות גדולות, הוא בפסוק דנחמי' ט' י"ח: (נב) אמר רשב"י שלשה עשר עגלים כו' ואחד דימוסין לכולם. המאמר מקורו בירושלמי סנהדרין פ"י ריש ה"ב (דף כ"ח ע"ב) תני רשב"י י"ג עגלים עשו ישראל ואחד דימוסיא לכולן, ומה טעמא ויאמרו אלה אלהיך ישראל (שמות ל"ב ד') הרי שנים עשר שבטים, זה אלהיך נחמיה ט' י"ח הרי דימוסיא אחת לכולן, ואולי מזה יש לתקן במדרש וי"ר פ"ה אות ג' א"ר אייבו י"ג דימוסיאות היה לכל שבט ושבט וא' לכולם, שצ"ל י"ג עגלים היה לכל שבט ושבט ואחד לכולם, ופי' דימוסין δημόσιος עגל כללי ופומבי (עפענטליכע פייערליכקייט), ופי' י"ג עגלים עשו, אחד לכל שבט ושבט, ועגל כללי היה לכולן, כמו שמבאר בעל ערוך השלם בערך דמס: (נג) שנאמר ויעשו נאצות גדולות. בירושלמי שם הביא שנאמר זה אלהיך, וכאן הביא סיפא דקרא נאצות גדולות, והוא בחד קרא: (נד) והי' בו מאה ועשרים וחמשה קנטרין. הוספתי כמו שנמצא בכ"י ב' ד' ז', והסר גם בכ"י ג' וכ"י ו' ח' וכן חסר בנדפס: (נה) קנטרין ידוע (צענטנער): (נו) וכשבא ר' יהודה הלוי בר שלום כצ"ל. והמלות „אצל ר' יהודה" הסגרתי כי מיותרות הן, וליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, רק בכ"י ו' הוא כמו לפנינו: (נז) עד כאן. בנדפס עד הירדן: (נח) ושוב שאלו. הוא השאלה השלישית, ובילקוט שמואל שם רמז קנ"א, השמיט ב' שאלות והביא רק השלישית, ובשופטים רמז מ"ט הביא את ב' הראשונים: (נט) דבר גדול. באיזה כ"י ובנדפס שמעו דבר מופלא: (ס) שש עשרה ניאפות יבואו לך. בספרי ריש ואתחנן כל

יבואו לך, אתה רצחת אחת, שש עשרה נרצחות יבואו לך, ארבעתים ארבעה על ארבעה. אמר ר' יהושע אמר דוד לפני הקב"ה (סא) ה' מה רבו צרי, אלו היה אחר נוטל מלכותי צרה גדולה היתה לי, אילו בני נוטל מלכות של אחר צרה גדולה היתה לי, עכשיו בני נוטל מלכותי ה' מה רבו צרי, אילו אחר עינה את נשיי היתה לי צרה גדולה, עכשיו שבני עינה את נשיי ה' מה רבו צרי, אילו אחר הורג את בני צרה גדולה היתה לי, (סב) עכשיו בני הורג את בני, ה' מה רבו צרי: רבים קמים עלי. (סג) רבים בקומה, רבים בתורה. שובך (ש"ב י טז), (סד) למה נקרא שמו שובך, שהיתה קומתו כשובך הזה. שופך (דה"א יט טז), למה נקרא שמו שופך, שהיה שופך דמים, וכן גלית שכתיב בו שש אמות וזרת (ש"א יז ד), (סה) וכן שאול משכמו ומעלה גבוה מכל העם (ש"א ט ב), רבים בתורה, דואג ואחיתופל, דואג הוא היה אב בית דין, שנאמר אביר הרועים אשר לשאול (ש"א כא ח), אחיתופל שנאמר ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים ההם כאשר ישאל איש בדבר האלהים (ש"ב יז כג), (סו) איש קרי ולא כתיב, שלא היה כאיש, אלא כמלאך, (סז) וכן דוד אומר כי לא אויב יחרפני ואשא וגו', ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי, אשר יחדו נמתיק סוד (תהלים נה יג יד טו), הוי אומר ה' מה רבו צרי:

[ה] **רבים** אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלהים סלה. (סח) ר' שמואל פתר קריא בדואג ואחיתופל, [רבים] (סט) שהיו רבים בתורה, [אומרים] ומה הן אומרים, אפשר (ע) אדם ששבה את הכבשה, והרג את הרועה, והפיל את ישראל, יש לו תקנה, אין ישועתה לו באלהים סלה:

[ו] **ואתה ה'**. (עא) [אמר דוד אתה הסכמת וכתבת בתורתך מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ י)]: מגן בעדי. (עב) שהגנת עלי בזכות אבותי, (עג) כבודי על ידי חושי הארכי, ומרים ראשי על ידי נתן הנביא, שאמר גם ה' העביר חטאתך (עד) (ולא) [לא] תמות (ש"ב יב יג): רבנן פתרי קרא באומות העולם, רבים אלו הם אומות העולם, שנאמר הוי המון עמים רבים (ישעיה יז יב). אומרים

הערות ותקונים

פורעניות שהיו באות על דוד היו מוכפלות, שנאמר ואת הכבשה ישלם ארבעתים, ר' חנניה אומר ארבעתים י"ו. והנה השבוש לא נתפרש: (סא) ה' מה רבו צרי. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ד בשם המדרש, וכן מובא בקצרה במדרש שמואל פ"כ: (סב) עכשיו בני הורג בני. ר"ל אבשלום הרג את אמנון במעשה דתמר, ובנדפס עכשיו בני הורג אותי: (סג) רבים בקומה רבים בתורה. לזה כוון רש"י רבים קמים עלי, בני אדם גדולים בתורה, גדולים בחכמה, גדולים בעושר, גדולים בקומה, כגון שאול וילידי הרפה, דואג ואחיתופל: (סד) למה נקרא שמו שובך. עיין סוטה מ"ב ע"ב דרשה אחרת בזה: (סה) וכן שאול משכמו ומעלה גבוה מכל העם. זה נשמט בנדפס: (סו) איש קרי ולא כתיב שלא היה כאיש אלא כמלאך, כי בקרא חסר מלת איש בפנים. בגמרא בבלי נדרים ל"ז ע"ב חושב זה בין קריין ולא כתיבן, ובירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב (דף כ"ט ע"א) כאשר ישאל איש איש קרי ולא כתיב, לא יכלו הכתובים לקרותו איש, ובמדרש הנקרא קרי ולא כתיב, כאשר ישאל איש בדבר אלהים חיסרו הכתוב „איש" בפנים, כי בן אדם מחוסר מאלהים וכה"א ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח' ו') ולא דברו יקום כדבר אלהים, לכך חיסרו הכתוב מפנים „איש" ותלה לו הכתוב מבחוץ אם זיכה מעשיו ועשה לשם שמים תהיה עצתו כדבר אלהים, ע"כ. וכן מובא במנחת שי: (סז) וכן דוד אומר ואתה אנוש כערכי. עיין להלן מזמור נ"ה ובמדרש במ"ר פי"ח ומובא בהערה שלי לפסיקתא שקלים הערה ד': (סח) ר' שמואל פתר קריא בדואג ואחיתופל. נשנה בפסיקתא דרב כהנא פסקא שקלים (י' ע"ג) ותנחומא הנדפס תשא אות ד', ובתנחומא שלנו תשא אות ג' וע"ש הערה כ"ה, ושם הגי' ר' שמואל בר אמי, ומובא בילקוט רמז תרכ"ד בשם מדרש שו"ט: (סט) שהיו רבים בתורה. עיין סנהדרין ק"ו ע"ב ובפסיקתא שם הערה ד': (ע) אדם שגבה את הכבשה. הוא עפ"י משל נתן הנביא על מעשה דבת שבע והריגת אוריה (ש"ב י"ב), ועיין יומא ס"ו ע"ב, ובתוס' שם ד"ה מהו: (עא) אמר דוד. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', ובפסיקתא דר"כ ובתנחומא, וכן מובא כן בילקוט שם בשם שו"ט, וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס: (עב) שהגנת עלי בזכות אבותי. בנדפס יש למחוק המלות „כל אלו": (עג) כבודי על ידי חושי הארכי, ומרים ראשי ע"י נתן הנביא. כ"ה בכל כ"י וגם בנדפס, אבל בילקוט בשם שו"ט ובפסיקתא ובתנחומא הגי' כבודי שהחזרת עלי מלכותי, ומרים ראשי תחת שהייתי חייב לך הרמת ראש נתת לי תלוי ראש, על ידי נתן הנביא, שאמר לי גם ה' העביר חטאתך לא תמות, ועיין בפסיקתא הערה ט': (עד) ולא.

כ"ה

לנפשי, אומות העולם אומרים לישראל, אומה ששמעה אנכי ולא יהיה לך (שמות כ ב ג), ולבסוף ארבעים יום אמרו אלה אלהיך ישראל (שם לב ח), יש להן תשועה, אין ישועתה לו באלהים סלה, ואתה ה' הסכמת עמהם, וכתבת בתורה זובח לאלהים יחרם וגו' (שמות כב יט): מגן בעדי. (עה) אילולי שהזהרתני מגינהון דאבהתיי, שהגנת עלינו בזכות אבותינו אברהם יצחק ויעקב, כבודי שהשרית שכינתך בינינו, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כה ח). מרים ראשי, (עו) תחת שהיינו מחוייבים הרמת ראש. נתת לנו תלוי ראש, שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב):

[ז] **קולי** אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה. אמר ר' ברכיה בשעה שהיה בנוי היתה עונה תפלתם, (עז) ומנין שאף עכשיו שהוא הר, תלמוד לומר מהר קדשו סלה: אני שכבתי ואישנה. (עח) אמר דוד אני שכבתי מן הנבואה, ואישנה מרוח הקדש, הקיצותי על ידי חושי הארכי, כי ה' יסמכני על ידי נתן הנביא: (עט) דבר אחר אני שכבתי ואישנה. אמרה כנסת ישראל אני שכבתי מן הנבואה, ואישנה מרוח הקדש, הקיצותי על ידי אליהו, שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג כג), כי ה' יסמכני, על ידי מלך המשיח: לא אירא מרבבות עם. לכשיבואו לעשות עמי מלחמה, והוא שאמר משה כי תאמר בלבבך רבים הגוים (דברים ז יז), ומה כתיב בתריה, לא תירא מהם (שם שם יח): קומה ה' הושיעני אלהי. (פ) ר' פנחס בשם ר' הושעיא אמר חמש קימות ניבא דוד להקב"ה בספר תהלים, (פא) ארבעה כנגד ארבע מלכיות, ואחד כנגד מלחמות גוג ומגוג: כי הכית את כל אויבי לחי. (פב) ר' לוי אמר זו מכת הפה, שנאמר ויצו אל ביתו ויחנק (ש"ב יז כג), ר' אביה אומר את כל הגבורים שהיו כשמשון, דכתיב וימצא לחי חמור טריה (שופטים טו טו): שני רשעים שברת. אם עשית כן, אותה שעה לה' הישועה על עמך ברכתך סלה:

הערות ותקונים

כ"ה בכל כ"י ובילקוט ובקרא כתיב לא בלי וי"ו: (עה) אילולי שהזהרתני מגינהון דאבהתיי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים אילולי דאנטרת לי, ובפסיקתא ובילקוט ובתנחומא מגן בעדי שהגנת עלינו בזכות אבותינו, ובתנחומא שלנו הגי' מגן בעדי שהגנת עלינו בזכות אבותינו וזכרת לנו זכות של אברהם שאמרת לו אנכי מגן לך (בראשית ט"ו א'), עד שלא עשיתי אותו מעשה לא השרית שכינתך בקרבנו, אבל משעשיתי אותו מעשה, אמרת ועשו לי מקדש (שמות כ"ה ח'): (עו) תחת שהיינו מחוייבים הרמת ראש נתת לנו תלוי ראש. עיין מה שכתבתי בפסיקתא הערה ס', אבל נכון הוא כמו שהוא לפנינו, כי הרמת ראש הוא לרעה ותלוי ראש הוא הגבהה לטובה, ובכ"י ו' הגי' תחת שהיינו מחוייבים מיתה הרימות ראשינו, ונתת לנו תלוי ראש: (עז) ומנין שאף עכשיו שהוא הר. ר"ל שהוא חרב, עיין ב"ר פנ"ו אות י': (עח) אמר דוד אני שכבתי. מובא בילקוט רמז תרכ"ד וחסר הליון: (עט) ד"א אני שכבתי אמרה כ"י עד ע"י מלך המשיח. כן הוא בכל כתבי יד וגם בילקוט תהלים שם רמז תרכ"ד ונשמט בנדפס גם בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, והרא"פ הוסיף בלא המדרש ההוספה הזאת: (פ) ר' פנחס בשם ר' הושעי' אמר חמש קימות ניבא דוד להקב"ה בספר תהלים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים גם בנדפס ובילקוט רמז תרכ"ה (וחסר הליון כי מן המאמר ר' פנחס בשם ר' הושעי' הוא משו"ט) חמשה פעמים מקים דוד להקב"ה בספר ראשון שבתהלים, ובאיזה כ"י בטעות „מקלם" במקום „מקים", ונמצא קצת בארוכות במזמור י"ז בפ' קומה ה', והמאמר שם ממזמור י"ז נמצא גם בפסיקתא רבתי פסקא נ"א. ובמדרש ב"ר רים פמ"ה נמצא בשם ר' פנחס שאמר חמשה פעמים דוד מקים להקב"ה בספר [ראשון] שבתהלים, וסופר ומונה קומה ה' הושיעני אלהי (תהלים ג' ח'), קומה ה' באפך (שם ז' ז'), קומה ה' אל יעוז אנוש (שם ט' כ'), קומה ה' אל נשא ידך (שם י' י"ב), קומה ה' קדמה פניו (שם י"ז י"ג), ואולי צ"ל ר' פנחס בשם ר' ראובן, כמו שהוא בב"ר, וגם ברבתי הגי' ר' פנחס הכהן בשם ר' הושעיא: (פא) ארבעה כנגד ארבע מלכיות. עיין להלן מזמור י"ז ובפסיקתא רבתי שם: (פב) ר' לוי אמר זו מכת ספה שנא' ויצו אל ביתו ויחנק. זה הביא רש"י בפי' לתהלים שם בשם מדרש אגדה, וכוון להמדרש שלפנינו, והכוונה זו מכת ספה, חולי אסכרה, עיין ערוך ערך אסכרה שכתב פי' מין חולי הגרון המחנק או עיקרה לשון יוני ופי' עפוש כולד בושט ובפה, ובהדיא גרסינן במס' שבת מכה זו מתחלת בבני מעים וגומרת בפה עכ"ל. ומזה הביא ראיה מן הכתוב ויחנק שאחיתופל מת בחניקה:

א"ר

מזמור ד

[א] **למנצח** בנגינות מזמור לדוד, בקראי ענני אלהי צדקי. ר' יהודה אומר כל מה שאמר דוד כנגדו וכנגד כל ישראל אמר, אלהי צדקי עליך לצדקני שאני משבט יהודה, ולך ראוי לשמוע לקול תפלתי, שנאמר שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז), רבנן אמרו אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה בקראי ענני אלהי צדקי, עליך לצדקני, אם אין בי זכות עשה עמנו צדקה, אמר ר' יהושע בן לוי לפי שדוד אמר קולי אל ה' אקרא (תהלים ג ה), אין לי אלא בשעה שהוא בנוי, כשהוא חרב מנין, תלמוד לומר בקראי ענני, כל זמן שאקרא:

[ב] **דבר** אחר בקראי ענני. (א) אמר ר' יוחנן (ב) שלשה דברים היה דוד מצטער עליהם, והרחיב הקב"ה דעתו בהן, ואלו הן, בית המקדש, ומעשה בת שבע, ועסק מלכות שלמה. בית המקדש מנין, שכן כתיב זכור ה' לדוד את כל ענותו, אם אתן שנת לעיני וגו' עד אמצא מקום (תהלים קלב א-ה), והרחיב לו הקב"ה ומצא, שנאמר ויאמר דוד זה [הוא] בית [ה'] האלהים (דה"א כב א), ואחת מעשה בת שבע, לפי שישראל היו מליזין עליו, ואמרו אי אפשר ששבה את הכבשה, והרג את הרועה, והפיל ישראל בחרב, יש לו תשועה עולמית, והרהיב לו הקב"ה, ואמר לו גם ה' העביר חטאתך (ולא)[לא] תמות (ש"ב יב יג). שלישית ישראל אמרו מה דוד סבר שתשתל מלכותו על בנה של בת שבע, והרחיב לו הקב"ה, ואמר לו הנה בן נולד לך [וגו' כי] (ו) שלמה יהיה שמו (דה"א כב ט), אמר ר' יהודה הלוי וכי שאר כל הבנים אינם נולדים, ומהו נולד לך, (ג) לרפואתך מן חטא שלך, ע"י נתן הנביא, שנאמר וישלח ביד נתן הנביא ויקרא את שמו ידידיה (ש"ב יב כה):

[ג] **דבר** אחר בקראי ענני. (ד) זהו שאמר הכתוב כי מי גוי גדול (דברים ד ז), ר' יודן בשם ר' יצחק אמר בה (ה) ארבע שיטין, בשר ודם יש לו פטרון, אמרו לו נתפש בן ביתך, אמר להם אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא יוצא לידון, אמר להם אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא (ו) יוצא ליהרג, והיכן הוא והיכן (ז) פטרונו, אבל הקב"ה הציל את משה מחרבו של פרעה, שנאמר ויצילני מחרב פרעה (שמות יח ד), (ח) [אמר ר' ינאי] וכתיב ויברח משה מפני פרעה (שם ב טו), וכי אפשר לאדם לברוח מפני המלכות, אלא בשעה שתפש פרעה את משה, חייבו להתיז את ראשו, (ט) וקהה החרב מעל צוארו ונשתברה, שנאמר צוארך כמגדל השן (שה"ש ז ה), זה צוארו של משה, (י) [רבי אביתר אמר ולא עוד אלא שנתז החרב מעל צוארו של משה] ונפלה על צוארו של (יא) קסטינר והרגתו, לכך נאמר ויצילני מחרב פרעה (שמות יח ד), לי הציל ולקסטינר לא הציל, ר' ברכיה קרי עליה (יב) כופר

הערות ותקונים

(א) א"ר יוחנן. מובא בילקוט ש"ב רמז קמ"ח בשם שו"ט, וכן בילקוט תהלים רמז תרכ"ז וחסר הליון: (ב) שלשה דברים. עיין בירושלמי תענית פ"ב ה"י (דף ס"ה ע"ד) א"ר אבהו כתיב בקראי ענני אלהי צדקי בצר הרחבת לי, אמר דוד לפני הקב"ה רבון העולמים כל צרה שהייתי נכנס לה אתה היית מרחיבה כו' ע"ש: (ג) לרפואתך מן חטא שלך. כי ע"י זה ידעו הכל כי לא חטא בבת שבע: (ד) זש"ה כי מי גוי גדול ר' יודן בש"ר יצחק. נשנה בירושלמי ברכות פ"ט ה"א (דף י"ג ע"א), ומובא בילקוט מלכים רמז רכ"ב בשם השו"ט: (ה) ארבע שיטין. פי' אופנים: (ו) יוצא ליהרג. בירושלמי יוצא ליתלות: (ז) פטרונו. פי' בל"ר Patronus מגין בעד אדם (שוטצהערר): (ח) א"ר ינאי. מובא גם במדרש שמ"ר פ"א אות ל"א ושם חסר מאמר שלם, החל בדברי ר' ינאי וסיים בדברי בר קפרא שהבאתי להלן בהערה י"ד, ויש לתקן שם עפ"י מדרש שלפנינו, ונובע ג"כ מירושלמי ברכות שם, ונמצא לנכון במדרש דברים רבה פ"ב אות כ"ט ע"ש, ועיין חזית פ"ז פ' צוארך כמגדל השן; (ט) וקהה החרב. ותקע כף ירך יעקב ת"י וקהת, ובירושלמי שם קהת החרב: (י) ר' אביתר. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז', ובירושלמי שם ונדפס ובדב"ר שם, וחסר גם בכ"י ו' והשמיט המעתיק מן של משה עד של משה, ובכ"י ה' חסרים איזה שורות: (יא) קסטינר. מלה רומית quaestionarius דיין החוקר ושוטר ביסורים את המחוייבים, עיין ערוך ערך קסטינר, ובירושלמי שם בטעות קוסנטיר נ"ל קוסתינר, ובאיזה כ"י ובדפוס קאנסט' בטעות קוסתיר, נ"ל קוסתינר, ונמצא לנכון בדב"ר פ"ב אות כ"ט, וחזית פ' צוארך כמגדל השן: (יב) כופר לצדיק איש רשע. כן מובא גם בכ"י ו'

אבל

לצדיק (איש) רשע (משלי כא יח), ר' אבין קרי עליה צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו (משלי יא ח), אמר ר' יהושע בן לוי בשעה שברח משה מפני פרעה, נעשו כל (יג) האוכלסין של פרעה מהם אלמים, מהם סומין, מהם חגרים, מהם חרשין, סומין אומרים לאלמים היכן ברח משה, ולא היו יכולין לדבר, חיגרין לחרשין ולא שומעין, חרשין לסומים ולא רואים, והוא שהקב"ה אמר למשה מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש [וגו'] או עור הלא אנכי ה' (שמות ד יא). (יד) [אמר ר' אושעיא תפשו למשה והעלוהו לבמה וכפתוהו והניחו הסייף על צוארו, באותה שעה ירד מלאך ונדמה להם בדמותו של משה, תפשו את המלאך והניחו את משה, ועשאן המקום כתים כתים, אלמים אלמים, חרשים חרשים, סומין סומין, והיו אומרין להם היכן משה ולא היו מדברים, ולחרשים ולא היו שומעין, ולסומין ולא היו רואין, הדא הוא דכתיב כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה (שמות יח ד), וכתיב מי שם פה לאדם (שם ד יא)]: תמן קמית לך, והכא לית את קאים, לכך נאמר (מי) כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז): ר' יודן [בשם ר' יצחק] אמר [שיטה אחרת], בשר ודם יש לו פטרון, אמרו לו בן ביתך נתפס, אמר להם אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא יוצא לידון, אמר להם הרי אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא מושלך לים, היכן הוא והיכן פטרונו, אבל הקב"ה אינו כן, הציל את יונה ממעי הדגה, שנאמר ויקא את יונה (על)[אל] היבשה (יונה ב יא). ר' יודן [בשם ר' יצחק] אמר בה שיטה אוחרי, בשר ודם יש לו פטרון, אמרו לו בן ביתך נתפס, אמר אני מתקיים עליו, אמרו לו [הוא יוצא לידון, אמר להן הריני מתקיים עליו, אמרו לו] הרי הוא מושלך לאש, היכן הוא והיכן פטרונו, אבל הקב"ה אינו כן, הציל לחנניה מישאל ועזריה מתוך כבשן האש, שנאמר (ושלח מלאכא) [די שלח מלאכה], ושזיב לעבדוהי (דניאל ג כח): (טו) ר' יודן בשם ר' יצחק אמר בה שיטה אוחרי, בשר ודם יש לו פטרון, אמרו לו בן ביתך נתפס, אמר להן אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא מושלך לחיות רעות, היכן הוא היכן פטרונו, אבל הקב"ה הציל את דניאל מגוב האריות, [הדא הוא דכתיב אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא וגו' (דניאל ו כג)]: (טז) ר' יודן לגרמיה אמר בשר ודם יש לו פטרון, אם הגיע לו עת צרה, אינו נכנס אליו פתאום, (יז) [אלא בא ועומד על פתח פטרונו, וקורא לעבדו או לבן ביתו, והן אומרים לו פלוני עומד על הפתח], אבל הקב"ה אינו כן, הגיע לאדם עת צרה, לא יהי קורא לא למיכאל ולא לגבריאל, אלא קורא אותי ואני עונה, הדא הוא דכתיב כל אשר יקרא בשם ה' ימלט (יואל ג ה): (יח) אמר ר' אלכסנדרי עובדא הוה בחד (יט) ארכון, (כ) [דהוה

הערות ותקונים

אבל בכל כ"י האחרים ובירושלמי ובנדפס מובא לנכון כופר לצדיק רשע: (יג) האוכלסין. ὄχλος פי' המון עם בל"י, ובמדרש דב"ר שם אסכילי פרעה, נ"ל אכליסי פרעה, וכן במדרש חזית שם אוסקולין של פרעה נ"ל אוכלוסין, ובשמ"ר שם פ"א אות ל"א נעשה כל הסנקליטין, פי' ביוני בית דין: (יד) א"ר אושעי'. הוספתי כמו שנמצא בכ"י ב' ד' ז' וחסר בכ"י ג' ו' ה' ובנדפס, וליתא גם בירושלמי, רק בירושלמי שם לפני המאמר מר' יהושע בן לוי נמצא מאמר בשם בר קפרא: „מלאך ירד ונדמה להן כדמות משה ותפשו את המלאך וברח משה" ואחר זה מתחיל אמר ריב"ל בשעה שברח משה כמו שהוא לפנינו: (טו) ר' יודן בש"ר יצחק אמר בה שיטה אוחרי. (הוא המאמר השלישי מר' יודן) והמאמר הזה שיטה ג' ושיטה ד' חסר בנדפס וחסר גם בדפוס ראשון ודפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים: (טז) ר' יודן לגרמיה אמר. הוא נשנה ג"כ בירושלמי שם ושם הגי' ר' יודן אמר משמיה דידיה: (יז) אלא בא ועומד על פתח. הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד גם בנדפס, ובירושלמי שם הגי' כך: אלא בא ועמד לו על פתחו של פטרונו וקורא לעבדו או לבן ביתו והוא אומר איש פלוני עומד על פתח חצרך שמא מכניסו שמא מניחו, פי' עדיין ספק אם מכניסו לפניו אם מניחו מבחוץ: (יח) א"ר אלכסנדרי. נשנה בירושלמי שם ולפני זה נמצא בירושלמי שם מאמר אחר אמר ר' פנחס עובדא הוה ברב דהוה עיל מחמתא דטיבריא כו', ואח"כ מתחיל שם א"ר אלכסנדרי המאמר שלפנינו והמסדר משו"ט השמיטו. והמאמר מירושלמי הביא הילקוט ביואל רמז תקל"ז, וגורס עובדא הוה בחד גברא במקום „ברב" שלפנינו: (יט) ארכון. המלה יונית ἄρχων פי' שר (הערשער): (כ) דהוה שמיה אלכסנדרוס. כן הוספתי כמו שהוא בירושלמי, וחסר בכל כ"י, והכוונה המושל היה שמו אלכסנדרוס והיה עומד לדין חד ליסטים ושאלו על שמו, והשיב כי שמו אלכסנדרוס, פנה אותו, פטור אותו, ובירושלמי שם אמר ליה אלכסנדרוס פנה אלכסנדריאה נ"ל פנה אלכסנדרוס, כמו שהוא לפנינו, ובילקוט יואל שם סיים

דלא

שמיה אלכסנדרוס], דהוה דיין חד ליסטים, אמר ליה מה שמך, אמר ליה אלכסנדרוס, אמר פנה לאלכסנדרוס, ומה אם מי ששמו כשמו של בשר ודם הוא ניצול, מי ששמו כשמו של הקב"ה על אחת כמה וכמה, (כא) ישראל ישרי אל: ר' פנחס אמר בה תרתי, [חדא] בשם ר' זעירא, וחדא בשם ר' תנחום (כב) [בר חנילאי, בשם ר' זעירא אמר], בשר ודם יש לו פטרון, אם מטריח עליו ביותר, אמר ליה אשכח פלוני דהוא מטרחנא, אבל הקב"ה [אינו כן, אלא] כל מה שהוא מטריח עליו הוא מקבל, הדא הוא דכתיב השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך (תהלים נה כג), [בשם ר' תנחום בר חנילאי אמר] בשר ודם יש לו פטרון, ובאין השונאין ותופסין אותו (כג) על פתח פטרונו, עד שהוא צוח ליה, ועד שהוא נפיק לוותיה, (כד) עברה ליה חרבא על צואריה והרגו, אבל הקב"ה הציל את יהושפט מחרב [ארם], שנאמר ויזעק יהושפט וה' עזרו (כה) (ויסירם אלהים מעליו) [ויסיתם אלהים ממנו] (דה"ב יח לא), מלמד שלא היה חסר אלא חיתוך הראש. (כו) אמר ר' שמעון (בשם ר' זירא) אדם אם יש לו קרוב עשיר הוא מודה בו, ואם הוא עני (כז) אינו מודה בו, אבל הקב"ה אינו כן, ישראל (כח) אם הם חס ושלום במדרגה התחתונה, הוא קורא אותם אחים ורעים, שנאמר למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך (תהלים קכב ח), (כט) וכתיב לבני ישראל עם קרובו (שם קמח יד), ולא עוד אלא שאני קרובו של ישראל, כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו (דברים ד ז). (ל) אמר ר' זעירא אדם יש לו אוהב, כל זמן שהוא מבקש ממנו צרכיו ושאילותיו הוא שונאו ומרחיקו, אבל הקב"ה אינו כן, כל זמן שאדם מבקש צרכיו ושאילותיו הוא מחבבו ביותר, שנאמר קרא אלי ואענך ואגידה לך (ירמיה לג ג). אמר ר' זעירא אדם יש לו בן בית, פעם ראשונה הוא מושיבו על המטה, כשהוא נכנס שניה אצלו מושיבו על הכסא, שלישית על הספסל, (לא) רביעית אמר לו כמה דוחק זה עלי ומטריחני, אבל הקב"ה אינו כן, כל מה שישראל דוחקין ובאים למקום תפלתו, שמחה הוא לפניו, לכך נאמר כה'

הערות ותקונים

„דלא נימרו אלכסנדרי נקה", ולדעתי א"ר אלכסנדרי המלה „אלכסנדרי" הוא נשתרבב משורה של אחריה וצ"ל אמר רבי עובדא הוה בחד ארכון, כי פה מסופר שהשר והגזלן היה שם שניהם אלכסנדרוס ובעבור זה פטרו וניצל, אבל שם הדורש ששמו אלכסנדרי בודאי הוא בטעות: (כא) ישראל ישרי אל. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכל כ"י האחרים, גם בירושלמי ליתא, ובירושלמי שם סיים הס"ד כל אשר יקרא בשם ה' ימלט: (כב) „בר חנילאי בשם ר' זעירא אמר". זה הוספתי כמו שהוא בירושלמי, והסר בכל כ"י גם בנדפס: (כג) על פתח פטרונו. בירושלמי על פתח הגירו של פטרונו, ובכ"י ג' ד' ובנדפס ותפשוהו על פתח ביתו: (כד) עברה ליה חרבא על צוארו וקטליה. בירושלמי עברת חרבא על קדליה וקטלת יתיה, פי' קדליה ערפו: (כה) ויסירם אלהים מעליו. כ"ה גם בכ"י ח', ובכ"י ו' ויסיתם אלהים מעליו, ובכ"י ב' ובדפוס וויניציא ויסירם אלהים ממנו, ותקנתי ויסיתם אלהים ממנו כמו שהוא בקרא, ומובא לנכון בירושלמי ובדפוס קאנסטא' ובשאר כ"י: (כו) א"ר שמעון בש"ר זירא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים המלות „בש"ר זירא" ליתא, וכן ליתא בנדפס ובירושלמי שם, ובירושלמי הגי' „ר' שמעון בן לקיש". ובירושלמי שם נמצא לפני המאמר הזה מאמר אחר, ר' זעירא בריה דרבי אבהו כו', וזה לא הביא המסדר משו"ט: (כז) אינו מודה בו. בירושלמי הגי' אם היה עשיר הוא מודה בו ואם היה עני כופר בו, ועיין דברים רבה פ"ב אות ט"ו ד"א אשר לו אלהים קרובים אליו אדם אם יהא לו קרוב עשיר כו': (כח) אם הם ח"ו במדרגה התחתונה. בירושלמי שם אלא אפילו ישראל נתונין בירידה התחתונה, וכאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הגי' כשישראל בירידה קורא אותם אחים ורעים, ויש לתקן אפילו כשישראל בירידה: (כט) וכתיב לבני ישראל עם קרובו עד כה' אלהינו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בירושלמי ובכל כ"י, וכן חסר בנדפס גם בדפוסים הראשונים, ושם נמצא רק „וכתיב לבני ישראל עם קרובו" וכן הוא בכ"י ג': (ל) א"ר זעירא אדם יש לו אוהב. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ושם מובא רק מאמר שני מר' זעירא, וזה המאמר הראשון ליתא, וכן ליתא בנדפס, גם בדפוס ראשון חסר, ובירושלמי לא נמצא לא המאמר הראשון ולא מאמר השני בשמו, והמאמר השני מר' זעירא מובא ברשב"ם על התורה סוף ואתחנן בתוספת המובא שם: (לא) רביעית אמר לו כמה דוחק זה עלי ומטריחני. בנדפס גם בדפוס ראשון רביעית הוא אומר כמה ספסל דחוק עלי פלוני ומטריחני, נ"ל רביעית הוא אומר כמה פלוני דוחק עלי ומטריחני, וכן

תיקן

אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז). (לב) אמר ר' פנחס (לג) בשם ר' יהודה ע"ז (לד) נראית קרובה והיא רחוקה, שנאמר ישאוהו על כתף יסבלוהו ויניחוהו תחתיו וגו' (ישעיה מו ז), (לה) סוף דבר עמו בבית, אף יצעק אליו ולא יענה (שם), אבל הקב"ה אינו כן, נראה רחוק והוא קרוב ממנו, (לו) דאמר ר' לוי מן הארץ עד הרקיע מהלך חמש מאות שנה, ועביו של רקיע חמש מאות שנה, מרקיע לרקיע חמש מאות שנה, וכן לכל רקיע ורקיע, למעלה מן הרקיע טלפי החיות, (לז) [שנאמר וחוג שמים יתהלך (איוב כב יד), ואומר בחוקו חוג על פני תהום (משלי ח כז), ואומר היושב על חוג הארץ (ישעיה מ כב), חוג חוג חוג לגזירה שוה], (לח) אמר ר' חלבו בשם ר' אבא אף טלפי החיות [מהלך חמש מאות וט"ו שנה מנין ישר"ה, שוקי החיות] כנגד כולן, גבי החיות כנגד כולן, פני החיות כנגד כולן, קרני החיות כנגד כולן, כסא הכבוד כנגד כולן, ועל כסא הכבוד הזה ולמעלה מכולן מלך (חי עולמים) [רם ונשא] שוכן עד וקדוש שמו (ישעיה נז טו), ואעפ"י שהוא רם ונשא, שרוי את דכא ושפל רוח (שם), ואדם נכנס לבית הכנסת ועומד ומלחש שם תפלתו, והקב"ה מאזין, הדא הוא דכתיב כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז). (לט) ר' חנינא שאל את ר' שמואל מאי דכתיב סכותה בענן לך מעבור תפלה (איכה ג מד), אמר ליה שערי תפלה פעמים פתוחים פעמים נעולים, (מ) אבל שערי רחמים אינן ננעלין לעולם, שנאמר כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז):

[ד] (מא) **אמר** ר' הושעיא איזה אומה (מב) שמסכים אלהים עמה כאומה זו, כיצד בשעה שהזקנים יושבים לעבר שנה, הקב"ה מסכים על ידם, ועליהם אמר דוד אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי (תהלים נז ג). יתברך שמו של הקב"ה (מג) שהוא משלים וגומר עם ישראל מה שהם עושין, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם גוזר גזירה ומבקשין (מד) סנקליטין שלו לבטלה, אינן יכולין, אלא בין ברצונם בין שלא ברצונם הן מקיימין גזירות של מלך, אבל המלך אם מבקש לקיים מקיים, אם

הערות ותקונים

תיקן הרא"פ בהגהות שלו: (לב) א"ר פנחס. בירושלמי שם נשנה זה במאמר שלפניו (דף י"ג ע"ב): (לג) בשם ר' יהודה. בירושלמי הגי' בשם רב יהודה בר סימון: (לד) נראית קרובה. בנדפס נקראת וצ"ל נראית: (לה) סוף דבר עמו בבית. בירושלמי שם דבר אלוהו עמו בבית והוא צועק עד שימות ולא ישמע ולא יושיע מצרתו. הכוונה על סיפא דקרא אף יצעק אליו ולא יענה מצרתו לא יושיענו (ישעיה מ"ו ז'): (לו) דאמר ר' לוי. בירושלמי דאמר לוי צ"ל דא"ר לוי: (לז) שנאמר וחוג שמים יתהלך. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' וחסר גם בכ"י ג' ו' ובנדפס, וכן ליתא בירושלמי שם. ובכ"י ח' חסר הרבה: (לח) א"ר חלבו בש"ר אבא. בירושלמי שם ואמר ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' אבא סמוקה אף טלפי החיות מהלך ה' מאות שנה וחמש עשרה מנין ישר"ה ראה כמה הוא גבוה מעולמו ואדם נכנס לבית הכנסת ועומד אחורי העמוד ומתפלל בלחישה והקב"ה מאזין תפלתו, שנאמר וחנה היא מדברת על לבה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע, והאזין הקב"ה את תפלתה, וכן כל בריותיו, שנא' תפלה לעני כי יעטף, כאדם המשיח באוזן חבירו והוא שומע וכי יש אלוה קרוב מזה, שהוא קרוב לבריותיו כפה לאוזן ע"כ. ולפנינו בשו"ט נוסחא אחרת בזה. ובנדפס הלשון משובש ויש לתקן כמו שהוא לפנינו בכ"י: (לט) ר' חנינא שאל את ר' שמואל. במדרש איכה פ"ג פ' סכותה ר' חלבו שאל את ר' שמואל בר נחמן, ושם הוא בהרחבת לשון והמסדר משו"ט קצר בלשונו. ולהלן במזמור ס"ה ר' חנינא בר פפא שאל לר' שמואל בר נחמני, ועיין בפסיקתא שובה ובהערה ח': (מ) אבל שערי רחמים אינן ננעלים לעולם. במדרש איכה שם ובמדרש ס"ה הגי' שערי תשובה, ובפסיקתא שערי תפלה, ובנדפס הגי' שערי דמעה: (מא) א"ר הושעיא איזה אומה שמסכים אלהים. הביא זה המאמר על שם הסיום כה' אלהינו בכל קראנו אליו כמו שמובא גם מאמרים לפני זה ג"כ על שם הסיום הזה, וגוף המאמר עיין ירושלמי ר"ה פ"א ה"ג (נ"ז ע"ב) אמרו ב"ד היום ר"ה, ובפסיקתא דרב כהנא פסקא החודש (נ"ג ע"ב), וברבתי החודש, ושמ"ר פט"ו אות כ', ודב"ר פ"ב אות י"ד, ועיין בעקידה אמור שער שבעה ושם הסיום המתחיל במדרש שוחר טוב מזמור ד' אמר דוד אקרא לאלהים עליון יתעלה שמו של הקב"ה שהוא משלים: (מב) שמסכים אלהים עמה. בנדפס גם בדפוס ראשון שמעכבת על אלוהיה, נ"ל שמסכים אלהיה עמה: (מג) שהוא משלים וגומר עם ישראל. מפרש לאל גומר עלי מלשון גמר דין: (מד) סנקליטין. המלה יונית סטקלאיטס פי' בית דין

סענאט

לבטל מבטל, אבל הקב"ה מה (מה) שהסנהדרין של מטה גוזרין, הוא מקיים, ואימתי בראש השנה, כשהסנהדרין יושבין ואומרים נעשה ראש השנה בשני בשבת, או בשלישי בשבת, מיד הקב"ה מושיב שם למעלה סנהדרין של מלאכי השרת, ואומר להם רדו וראו מה שהסכימו התחתונים וגמרו, משיבין לו רבונו של עולם כך גמרו שתהא ראש השנה ליום פלוני, ומיד הקב"ה יושב באותו היום ודן את עולמו, (מו) שנאמר עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר (תהלים מז ו), (מז) והכסאות מוצעות, והספרים נפתחים, והסנהדרין יושבין עמו, שנאמר (חזי הוות) [חזה הוית] עד די כורסון (רמא) [רמיו] ועתיק יומין יתיב (דניאל ז ט), אלו מלמדין זכות, ואלו מלמדין חובה, למה, כי חוק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (תהלים פא ה). ואותו היום שישראל גזרו הוא היום ראש השנה אף הוא לאלהי יעקב, שהוא מקיים גזירתם, ומסכים על ידם, הוי אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי (תהלים נז ג), שהוא מסכים על דעתם של ישראל. תדע לך שהוא כן, בא וראה מה כתוב, יום תרועה יהיה לכם (במדבר כט א), יהיה לי לא נאמר, אלא יהיה לכם, וכן הוא אומר אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש (ויקרא כג ד), בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו, הוי כה' אלהינו בכל קראנו אליו, ואין קראנו אלא קידוש מועדות, כמה דאת אמר אשר תקראו אותם (ויקרא שם). (מח) ר' (לוי) [אבין] בשם ר' אחא אמר בשר ודם אם יש לו קרוב שבוי, הוא מתבייש לומר קרוב הוא, והקב"ה מוציא את ישראל שבוין ממצרים ומטורפים, והוא קורא אותם קרובים, הדא הוא דכתיב לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמח יד):

[ה] [**בקראי** ענני]. (מט) אמר דוד רבונו של עולם אפילו רשע שבישראל, כשיבא לקרוא לפניך, (נ) ענה אותו מיד, שלא יאמרו אומות העולם כל הפנים שוות, אמר ליה הקב"ה חייך (נא) עד שלא יקראני עניתיו, שנאמר וקראני ביום צרה אחלצך ותכבדני (תהלים נ טו), ואומר יקראני ואענהו (שם צא טו), ואומר והיו טרם יקראו ואני אענה וגו' (ישעיה סה כד), ואף על פי כן צריך שתהא קריאתו באמת, שנאמר קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמה יח), (נב) יכול לכל, תלמוד לומר לכל

הערות ותקונים

(סנהדרין):(מה) שהסנהדרין. מלה יונית συνεδριτες יועצים: (מו) שנאמר עלה אלהים בתרועה. וכתיב אחריו אלהים ישב על כסא קדשו (תהלים שם ט'): (מז) והכסאות מוצעות. בדפוס ויניציא בטעות מוצאות, ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, ונמצא לנכון גם בדפוס ראשון: (מח) ר' אבין בש"ר אחא אמר ב"ו אם יש לו קרוב שבוי. אין כאן מקומו של המאמר רק לעיל באות ג', ועיין בירושלמי ברכות פ"ט (דף י"ג ע"א וע"ב) אמר כל המאמר שלפנינו מאות ג' נובע משם, ונמצא שמה אחר זה ר' שמעון בן לקיש ב"ו יש לו קרוב, גם מאמר בשם ר' אבין ור' אחא (אין ספק שצ"ל בש"ר אחא) ב"ו יש לו קרוב אם היה פילוסופוס הוא אומר הכן פלן מתקרב לן אבל הקב"ה קורא לכל ישראל קרובים הה"ד וירם קרן לעמו [לבני ישראל עם קרובו], ואולי יש לתקן בירושלמי כמו שהוא לפנינו: (מט) אמר דוד. הוספתי המלות „בקראי ענני" כי על הכתוב הזה הביא הדרשה אמר דוד, ואולי חסר פה התחלת המאמר, וכאשר הוא לפנינו כן הוא בכל כ"י: (נ) ענה אותו מיד שלא יאמרו אוה"ע כל הפנים שוות. מה כוונת „כל הפנים שוות" רק המסדר לקח דבריו מירושלמי סנהדרין פ"י (דף כ"ח ע"ג) אם עונה אותי מוטב ואם לאו הא כל אפיא שוין, וכן נשנה המאמר הזה בפסיקתא דרב כהנא פסקא שובה (קס"ב ע"ב) אם יענה לי יפה ואם לאו כל אפיא שוין. והערוך ערך אפיא הביא מאמר זה, וכתב פי' אפיא מעשה של כל אלהות שוין, והמסדר שלפנינו ממדרש שו"ט או המעתיק חשב מלת אפיא הוא ארמית מלשון פנים, כי תרג' פני אפי, ובהערה ק"ט בפסיקתא שם חשבתי שהמלה רומית opes ופי' כח, ויהיה הכוונה אם אינו עונה אותי אז אני אומר כי כחות כל אלהות שוין, אולם להחוקר הגדול מהר"י לעווי באוצר המלין שלו צד 140 לא ישרה סברא זו בעיניו, וגם ידידי הרה"ג ד"ר קאהוט בערוך השלם כתב אפיא הוא קבוץ מן אפא, כלומר מין ואופן או טבע ומהות הדבר. וגם בעל מסדר מדב"ר פ"ב אות כ' אשר הביא המאמר ירושלמי בענין מנשה, ואי אתה עונה אותי אני אומר שמא ח"ו כל הפנים שוות, גם המסדר הזה במקום בירושלמי ובפסיקתא „כל אפיא שוין" הגיה הוא „כל הפנים שוות" כמו שראה בשו"ט: (נא) עד שלא יקראני עניתיו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס עד שלא תקראני אני עונה אותך: (נב) יכול לכל כו'. נשנה בוי"ר ריש פי"ז, ואיכה רבתי פ"ג אות ט' בפ' טוב ה' לקוו, ופסיקתא

רבתי

אשר יקראוהו באמת (שם), אך טוב לישראל אלהים (תהלים עג א), יכול לכל, ת"ל לברי לבב (שם), וכתיב טוב ה' למעוז ביום צרה (נחום א ז), יכול לכל, ת"ל ויודע חוסי בו (שם), טוב ה' לקויו (איכה ג כה), יכול לכל, ת"ל לנפש תדרשנו (שם). הטיבה ה' לטובים (תהלים קכה ד), יכול לכל, תלמוד לומר (ו)לישרים בלבותם (שם):

[ו] (נג) **דבר** אחר למנצח בנגינות מזמור. המזמור הזה נאמר בשלשה מיני שבח, בניצוח בניגון במזמור, (נד) בנגינות שהוא של נבואה, שנאמר והיה כנגן המנגן (מ"ב ג טו). למנצח, שהוא ראוי ונאה לנצח, למי שניצוחו לנצח נצחים: (*נד) דבר אחר למנצח, למי שהוא מנוצח מבריותיו, מלך בשר ודם אם מנצחין אותו כועס, אבל הקב"ה מנצחין אותו והוא שמח, שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו (תהלים קו כג):

[ז] **בקראי** ענני אלהי צדקי. (נה) אמר ר' אחא כך אמר דוד לפני הקב"ה, לי אתה ועליך לצדקני, ורבנן אמרי אמרו ישראל לפני הקב"ה, אם יש עמנו זכות עשה עמנו, ואם לאו עשה עמנ' צדקה וחסד: (נו) בני איש. זה דואג ואחיתופל, (נז) בני אברהם יצחק ויעקב, ואין איש אלא אברהם, שנאמר השב אשת האיש כי נביא הוא (בראשית כ ז), ואין איש אלא יצחק, שנאמר מי האיש הלזה (שם כד סה), ואין איש אלא יעקב, שנאמר ויעקב איש תם (שם כה כז):

[ח] **עד** מה כבודי לכלימה. (נח) עד מה כבודי אתם מכלימים. וקורין אותי בן ישי, (נט) כמה דאת אמר ראיתי את בן ישי (ש"א כב ט), לכלכם יתן בן ישי שדות (שם שם ז), כי בוחר אתה לבן ישי (שם כ ל), אשר בן ישי חי על האדמה (שם שם לא), (ס) ולית לי שם: תאהבון ריק. עד מתי אתם מחרפין אותי אחר דברים של הבל וריקנות, ואומרים אלהים עזבו, אלהים שכחו, אלהים סילק שכינתו ממנו, ואין המלכות חוזרת לו מעתה: תבקשו כזב סלה. מה אתם סבורים, על ידי שנסתלקה מלכותי לשעה, היא קיימת לעולם: ודעו כי הפלה ה' חסיד לו. שכבר בישרני (סא) [על ידי נתן הנביא, גם ה' העביר חטאתך לא תמות (ש"ב יב יג): דבר אחר בני איש עד מה כבודי לכלימה. אלו אומות העולם, ולמה קורא אותם בני איש, שהן באין מבני בניו של נח, ואין איש אלא נח, כמה דאת אמר (ו)נח איש צדיק (בראשית ו ט), עד מה כבודי לכלימה תאהבון ריק. מה אתם מרדפים אחר דברים של ריקנות, מה אתם אומרים עזבו הקב"ה ושכחו, אין השכינה חוזרת לו, אלא תבקשו כזב סלה, מה אתם

הערות ותקונים

רבתי פמ"ג, ותנחומא שלנו מזורע אות י"א קלת בהרחבת לשון: (נג) ד"א למנצח בנגינות מזמור. התחלת המאמר מובא בילקוט רמז תרכ"ז בשם המדרש, ועיין בפסיקתא רבתי פ"ט פסקא למנצח על הנגינות: (נד) בנגינות שהוא של נבואה. בילקוט נגינות הוא לשון נבואה: (*נד) ד"א למנצח למי שהוא מנוצח מבריותיו כו'. בגמרא פסחים קי"ט ע"א איתא כך: א"ר כהנא משום ר' ישמעאל ברבי יוסי מאי דכתיב למנצח מזמור לדוד זמרו למי שנוצחין אותו ושמח, בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו, ב"ו מנצחין אותו ועצב, אבל הקב"ה נוצחין אותו ושמח, שנא' ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו, פירש"י אלמא משתבח ביה קרא במשה וקרי ליה בחירו משום דהשיב חמתו מהשחית אלמא שמח הוא בכך: (נה) א"ר אחא כו' ורבנן אמרי. כבר מובא בהתחלת המזמור, ושם הוא בשם ר"י ורבנן: (נו) בני איש זה דואג ואחיתופל. נשנה בפסיקתא דרב כהנא פסקא י"ח פסקא עניה סוערה, וברבתי פל"ב, והמסדר מהרבתי לקח כל הפסקא הזאת מהפסיקתא הישנה ע"ש בהערה ב', ומובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ז, וחסר הגליון ונתהפך שם הסדר, כי המאמר ד"א בני איש אלו אוה"ע אשר הוא פה באמצע, הוא שם בראש, ואחריו יצא הדרש הראשון אשר פה אלו דואג ואחיתופל, וזה מדרך הילקוט להפך המאמרים ולעשות בהם כרצונו: (נז) בני אברהם יצחק ויעקב. לזה המאמר כוון רש"י בפי' לתהלים ד' ג': (נח) עד מה כבודי אתם מכלימים. בפסיקתא דר"כ אמר דוד עד מתי אתם מכלימין בכבודי, ובפסיקתא רבתי מלקקין בכבודי, ובילקוט תהלים שם עד מתי אתם מרדפים אחר כבודי להבל: (נט) כד"א ראיתי את בן ישי. מובא המקראות שלא כסדר ובפסיקתא נוסף עוד מדוע לא בא בן ישי (ש"א כ' כ"ז), ראיתי בן לישי (ש"א י"ו י"ח): (ס) ולית לי שם. בתמי', הלא אין לי שם שאתם קורין אותי תמיד רק אחר שם אבי: (סא) ע"י נתן הנביא. הוספתי כמו שהוא בפסיקתא שם גם ברבתי וכן בילקוט, ואין ספק שהמעתיק הראשון השמיט מן על ידי הראשון עד על ידי השני. וכבר העירותי בפסיקתא פסקא עניה סוערה הערה ז' כי במדרש שו"ט השמט מאמר גדול מן כבר בשרני ע"י נתן הנביא במאמר הראשון, עד כבר בשרני ע"י ישעיה והשמיט

באמצע

סבורין, על שסילקתי שכינתי ממנו לשעה שהיא לעולם, ודעו כי הפלה ה' חסיד לו, כבר בישרני] על ידי ישעיה, נחמו נחמו עמי (ישעיה מ א), וכד אתי האי שעתא, ה' ישמע בקראי אליו:

[ט] רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם. (סב) אמר דוד לישראל עד מתי אתם חוטאים ומתרגזים ואומרים פסול הוא. מרות המואביה הוא בא, אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה: [דבר אחר רגזו ואל תחטאו] (סג) אמר ר' אחא ארגיז את יצרך ואל יחטיאך, (סד) [ורבנן אמרי אכחיש יצרך ואל יחטיאך שלא תבא לידי חטא]: (סה) תניא ר' אליעזר בן יעקב אמר מקוה ישראל ה' (ירמיה יז יג), (סו) מה מקוה מטהר את הטמאים, (סז) כך הקב"ה מטהר את ישראל, (סח) מי ראוי לילך אצל מי, המקוה אצל הטמא, או הטמא אצל המקוה, הטמא צריך לילך ולירד ולטבול בו, כך הקב"ה מטהר את ישראל, (סט) אמר הקב"ה לישראל אני אמרתי לך כשאתה מתפלל התפלל בבית הכנסת שבעירך, ואם אין אתה יכול להתפלל בבית הכנסת, התפלל בתוך שדך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך שדך, התפלל בתוך ביתך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך ביתך, התפלל על מטתך, ואם אין אתה יכול להתפלל על מטתך, הרהר בלבך, הדא הוא דכתיב אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה, מהו ודומו סלה, (ע) אמר ר' יודן ובלבד שתידום מאותה עבירה שבידך, ואם אתה עושה כן, מה כתיב אחריו, זבחו זבחי צדק, מעלה אני עליך כאילו בנית מזבח, והקרבת עליו עולה וקרבנות הרבה, זבח אין כתיב כאן, (עא) אלא זבחי: (עב) תנן הקורא קריאת שמע בבית הכנסת שחרית יצא ידי חובתו, ערבית לא יצא ידי חובתו, אלא אם כן חוזר ומתפלל בביתו, מה טעם, (עג) כדי להבריח את המזיקין מן

הערות ותקונים

באמצע, ועתה תקנתי את הנחסר, ר' בפסיקתא שם בסיום המאמר נאמר כבר בשרתיו ע"י ישעי' ואמרתי לו עניה סוערה לא נחמה, אבל לפנינו נאמר כבר בשרתיו ע"י ישעי' נחמו נחמו עמי, נראה כי היה דרוש לנחמו נחמו והמסדר מן הפסיקתא הביאו על עניה סוערה, והילקוט בתהלים שם הביא כמו הסיום שלפנינו ע"י ישעי' נחמו נחמו עמי, וכד אתי האי שעתא ה' ישמע בקראי אליו, וא"כ העתיק כמו שהוא במדרש שו"ט, לא כאשר הוא בפסיקתא, ואשר כתבתי בפסיקתא הערה י"א בילקוט תהלים הלשון משובש, לא נודע לי אז שהעתיק כמו שהוא בשו"ט: (סב) אמר דוד לישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ז וחסר הגיון, ומן המדרש הזה לקח בעל מסדר רות רבה ריש פ"ח והוסיף רבי אבא בר כהנא פתח רגזו ואל תחטאו אמר דוד לפני הקב"ה עד אימתי הם מתרגזים כו': (סג) א"ר אחא ארגיז את יצרך. במדרש רות שם ר' יעקב בר אבוה אמר ארגיז יצרך ואל תחטא, ובשנה בפסיקתא דר"כ פסקא שובה (קנ"ח ע"א) ושם הגי' ר' יעקב בר אבינא אמר, ובילקוט שם א"ר אלעזר, אין ספק שהיה כתוב בר"ת אר"א והכוונה א"ר אחא, ובא מדפיס אחד והגיה א"ר אלעזר: (סד) ורבנן אמרי. הוספתי, וחסר גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' ורב אמר, אבל בפסיקתא וברות רבה הגי' ורבנן אמרין, ובאיזו כ"י ובנדפס הגי' אכחיש יצרך: (סה) תניא ר' אליעזר ב"ר יעקב אומר. כ"ה בכ"י ו', ובפסיקתא שם תני בשם ר' אליעזר, וכן בילקוט שם תניא בשם ר' אליעזר ב"ר יעקב, ובכ"י ב' ד' ז' תנא בשם ר' אחא, ובכ"י ג' וכ"י ה' ובנדפס תנא בשם ר' אחא בן יעקב, והרא"פ בהגהות שלו תיקן בגד המדרש ר' אלעזר בר יעקב במקום ר' אחא בר יעקב, כמו שהיה בכ"י שלפניו, וכמו שהוא בכ"י שלפנינו ובכ"י ו' ובילקוט: (סו) מה מקוה מטהר את הטמאים. הוא בפסיקתא שם במאמר שלפניו (קנ"ז ע"ב) והוא במשנה יומא פ"ח ע"ב אך שם איננו מובא בשם ר' אליעזר, והנה בכאן ובפסיקתא מובא הכתוב מקוה ישראל (ירמיה י"ז י"ג) אבל התוי"ט סוף יומא כתב שטעות המשנה על קרא דירמיה י"ד ח' מקוה ישראל מושיעו בעת צרה, ולפי זה הגיה כן הגאון הרי"צ ביומא שם: (סז) כך הקב"ה מטהר את ישראל. וכן הוא אומר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם: (סח) מי ראוי לילך אצל מי. זה ליתא בפסיקתא והוספה היא מן המסדר, עיין בפסיקתא שם הערה כ"ה: (סט) אמר הקב"ה לישראל. הוא בפסיקתא שם דף קנ"ח ע"א: (ע) א"ר יודן. פסיקתא דר"כ שם א"ר יודן דום מאותה עבירה שבידך, ובזה נשלם המאמר הזה בפסיקתא שם: (עא) אלא זבחי. לשון רבים: (עב) תנן הקורא ק"ש בבית הכנסת. ירושלמי ברכות פ"א ה"ב (דף ב' סע"ג), ומובא זה בכאן אחר סיום המאמר התפלל בבית הכנסת, והמאמר הזה שהביא נתקלקל פה, וע"ש בירושלמי שמובא הכתוב רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה: (עג) כדי להבריח את המזיקין מן הבית. בכ"י ב' ד' ז' נמצא אחר זה הוספה וכך תוארה: „ולא תהיה ק"ש קלה בעיניך, מפני שיש בה רמ"ח תיבות כנגד איברים של אדם ומהם בשכל"ו, אמר הקב"ה שמור את שלי ואשמור את שלך, לכך אמר דוד שמרני כאישון בת

עין

הבית, ואין אומרים דבר אחר אמת ויציב, הני מילי מאמת ויציב של שחרית, (עד) דאמר ר' זעירא בשם ר' אבא [בר ירמיה] שלש תכיפות הן, (עה) תיכף לסמיכה שחיטה, תיכף לנטילת ידים ברכה, תיכף לגאולה תפלה, (עו) [תיכף לסמיכה שחיטה, וסמך ושחט (ויקרא א ד ה), תיכף לנטילת ידים ברכה, שאו ידיכם קדש וברכו את ה' (תהלים קלד ב), תיכף לגאולה תפלה, יהיו לרצון אמרי פי (תהלים יט טו), מה כתיב בתריה, יענך ה' ביום צרה (שם כ ב), (עז) וכל מי שהוא תוכף לסמיכה שחיטה, אין פסול נוגע באותו קרבן, וכל מי שהוא תוכף לנטילת ידים ברכה, אין השטן מקטרג באותה סעודה, וכל מי שהוא תוכף גאולה לתפלה, אין השטן מקטרג באותו היום]: דבר אחר זבחו זבחי צדק. (עח) תני ר' חייא ושמרתם את משמרתי (ויקרא יח ל), עשו משמרת למשמרתי, מהו אני ה' אלהיכם (שם), (עט) אונקים אני ליתן שכרך. (פ) ר' נתן בשם ר' אחא אמר לא מקרא מלא הוא, זבחו זבחי צדק (תהלים ד ו), אמר הקב"ה פשטו ידיכם במצות ובטחו בי, שאני משלם לכם שכר:

[י] רבים אומרים מי יראנו טוב. (פא) אלו אומות העולם שאומרים לישראל מי יתן (פב) לספות עמכם באותה טובה של עולם הבא, וישראל אומרים להם, בכמה צרות, בכמה שעבודים, בכמה הריגות מסרנו עצמנו על קדושת השם, ואתם באים (פג) לשוף אותם על העקב: נסה עלינו אור פניך ה'. רב הונא בשם ר' אחא אמר (פד) לאותו הקלע אנו מצפין, שנאמר הנה אשא אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי (ישעיה מט כב), אמר ר' יוחנן (פה) אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אין לנו אלא הארת פניך, שנאמר ה' [אלהים] צבאות השיבנו האר פניך ונושעה (תהלים פ כ):

[יא] נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו. אמרו ישראל מה אומות העולם על ידי שעשו שבע מצות השבעת להם טובות בעולם הזה במתן שכרן, אנו שנצטוינו תרי"ג מצות, על אחת כמה וכמה שתשפיע לנו טובות בעולם הבא,

הערות ותקונים

עין (תהלים י"ז ח'), א"ל הקב"ה שמור מצותי וחיה (משלי ד' ד'), משל לאדם שהיה רגיל בגליל וכו'" וההוספה הזאת הוסיף אחד המעתיקים באמצע המאמר מירושלמי, וזה לקח מתנחומא שלנו קדושים אות ו' ובנדפס נזכר אות ו' ולא השלים כל המאמר והביא רק התחלת המשל וסיים „וכו'" ובתנחומא שם תמצא בשלימות, אולם בכ"י שלפנינו גם בכ"י ג' וכ"י ו' ח' לא נמצא זה, כי איננו מגוף המאמר רק נוסף באמצע, לכן לא הוספתי בפנים הספר: (עד) דאמר ר' זעירא בשם ר' אבא. בירושלמי שם בשם ר' אבא בר ירמיה, ובנדפס בטעות דאמר ר' זעירא בר אבא, צ"ל בשם רבי אבא: (עה) תיכף לסמיכה שחיטה. בירושלמי מובא ראיות מהכתובים תיכף לסמיכה שחיטה וסמך ושחט, תיכף לנטילת ידים ברכה שאו ידיכם קדש וברכו את ה', תיכף לגאולה תפלה יהיו לרצון אמרי פי, מה כתיב בתריה יענך ה' ביום צרה, ועיין בפני משה בפי' על הירושלמי: (עו) תיכף לסמיכה שחיטה וסמך ושחט. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', וכן הוא בירושלמי שם, וגם בכ"י ג' ו' ח' לא נמצא הסיום הזה: (עז) וכל מי שהוא תוכף לסמיכה שחיטה. בירושלמי שם מובא זה בשם ר' יוסי בירבי בון: (עח) תני ר' חייא ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי. ביבמות כ"א ע"א מובא זה בשם ר' כהנא, ועיין בספרא סוף אחרי ושמרתם את משמרתי שמרו לי משמרת, ובמדרש שו"ט הנדפס שמרו במשמרתי, ולדעתי כוון הדורש במה שהביא תני ר' חייא אל הספרא: (עט) אונקים אני ליתן שכרך. כ"ה בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס מזומן אני ליתן שכרך, ובהגהת הרא"פ רשם בגד המדרש על מזומן „אונקים" והיה כן גם בכ"י שלפניו, ולדעתי היה כתוב אטוכם והמלה יונית ἕτοιμος שענינו מזומן (בעריית) ונעשית בטעות אונקים, ובכ"י האחרים ובנדפס הגיהו הפירוש „מזומן אני": (פ) ר' נתן בשם ר' אחא. כ"ה בכל כ"י, רק בכ"י ג' ובנדפס ר' נתן בשם ר' אבא, וכן הרא"פ הגיה בגד המדרש „ר' אחא" במקום „ר' אבא": (פא) אלו אומות העולם. מובא בילקוט רמז תרכ"ז בשם המדרש: (פב) לספות עמכם באותה טובה של עוה"ב. בנדפס מי יתן לנו להתערב עם ישראל בטובות של עוה"ב, ובכ"י ח' מי יתן לנו לספור [צ"ל לספות] עם ישראל בטובות של עוה"ב: (פג) לשוף אותם על העקב. בכ"י ו' לשוף אותם מן העקב, ובילקוט לשוף עצמיכם מן העקב, ובכ"י ב' ד' ז' ואתם באים לקבל מן העקב, ובכ"י ג' ובנדפס (בדפוסים הראשונים) ואתם באים לשוב אותה מן העקב, יש לתקן שצ"ל לשוף אותם על העקב, והוא מלשון ואתה תשופנו עקב, ות"י למעבד שפיותא בעקבא, ובכ"י ח' השמיט המלה לשוב, ומובא שם ואתם באים אותה מן העקב: (פד) לאותו הקלע אנו מצפין. מפרש נסה עלינו לשון נס, גם תרג' קלע: (פה) אמרו ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ח וחסר הגיון:

פסוקים

לפיכך כשאנו רואין שלותן של אומות העולם אנו שמחים, הוי אומר נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו. ר' יהושע בן לוי אמר משל למלך שעשה סעודה, והכנים את האורחין, והושיבן על פתח פלטין שלו, ורואין את הכלבים שיוצאים ובפיהם (פו) פסיונים וראשי פטומות וראשי עגלים, התחילו אומרים ומה אם הכלבים כך, סעודה עצמה על אחת כמה וכמה, ורשעי ישראל נמשלים ככלבים, שנאמר והכלבים עזי נפש (ישעיה נו יא), והם בשלוה בעולם הזה, ישראל לעתיד לבא לא כל שכן, הוי אומר נתתה שמחה בלבי:

[יב] **בשלום** יחדו. אמרו ישראל כל הנביאים סיימו יחד בשלומי, אמר רבי כל הנביאים פתחו בחובות וסיימו בנחמות, (פז) ר' אליעזר אומר כל הנביאים פתחו בתוכחות וחתמו בנחמות, חוץ מירמיה שחתם בתוכחות, הדא הוא דכתיב ככה תשקע בבל ולא תקום (ירמיה נא סד), אמר ליה ר' יוחנן אף הוא חתם בדברי נחמות, לפי שהיה ירמיה חוזה ומתנבא (פח) בחורבן הבית, יכול בחורבן הבית חתם, תלמוד לומר עד הנה דברי ירמיהו (שם נא סד), במפולת של מחריבים חתם, [וישעיה] לא חתם בדברי תוכחה, והא כתיב והיו דראון לכל בשר (ישעיה סו כד), בגוים הוא עוסק, (פט) והא כתיב כי אם מאס מאסתנו (איכה ה כב), השיבנו תחת כי אם מאס מאסתנו: כי אתה ה' לבדד. בעולם הזה, (צ) אותה שעה לבטח תושיבני:

[יג] **דבר** אחר למנצח בנגינות. זהו שאמר הכתוב בטוב (צדיק תעלוז) [צדיקים תעלוץ] קריה [ובאבוד רשעים רנה] (משלי יא י), (צא) מה כתיב למעלה מן הענין, קומה ה' הושיעני אלהי (תהלים ג ח), ועכשיו אנו מנגנין לפני הקב"ה כשיאבדו הרשעים, וכן אתה מוצא וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא), מיד אז ישיר משה (שם טו א), מהו ויאמרו לאמר (שם), לאמר לדורות, כשאתם נכנסין בצרה אל תאמרו אנו עושין מלחמה, אלא ה' ילחם לכם (שם יד יד), ואתם אומרים שירה, ותלך יד בני ישראל הלוך וקשה (שופטים ד כד), ואחר כך כתיב ותשר דבורה (שם ה א), וכן הוא אומר קומה ה' הושיעני אלהי (תהלים ג ח), (צב) ואחר כך כתיב כי הכית את כל אויבי לחי (שם), וכי בלחי הכם, אין לו שרפים, ואין לו פגעים: שני רשעים שברת (שם). (צג) משל לשני בני אדם שהלכו בדרך, אחד צדיק ואחד רשע, מצאו (צד) פונדק מלא טוב, אמרו זה לזה נכנס בפונדק זה ונאכל, כיון שנכנסו ראה הרשע בפונדק (צה) ברכות הרבה של דגים וכל דבר, אמר אותו רשע לצדיק,

הערות ותקונים

(פו) פסיונים. פי' מין עוף fasano (פאסאן): (פז) ר' אליעזר אמר. נשנה בירושלמי ברכות ריש פ"ה (ה' ע"ד) שכן מצינו בנביאים הראשונים שהיו חותמין את דבריהן בדברי שבח ובדברי נחמות, אמר ר' אלעזר חוץ מירמי' שחתם בדברי תוכחות כו', וכן נשנה בפסיקתא דרב כהנא פסקא דברי ירמי' (קט"ז ע"א): (פח) בחורבן הבית. בירושלמי ופסיקתא ובנדפס בחורבן בית המקדש: (פט) והא כתיב כי אם מאס מאסתנו השיבנו תחת כי אם מאס מאסתנו. הכוונה שלא חתם בדברי תוכחה, כי אחר הסיום הזה צריך להכפיל עוד הפעם הפסוק השיבנו כאשר באמת נמסר במסורה וסימנך יתק"ק: (צ) אותה שעה לבטח תושיבני. הכוונה אותה שעה לעתיד לבוא: (צא) מה כתיב למעלה מן הענין. כ"ה גם בכ"י ו' ובכ"י ח', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מה כתיב למעלה מן הפרשה: (צב) ואח"כ כתיב כי הכית את כל אויבי לחי וכי בלחי הכם אין לו שרפים ואין לו פגעים. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, המאמר קשה הבנה ואין לו שחר, ויותר נכון לסיים ואח"כ כתיב למנצח בנגינות, גם הסיום וכי בלחי הכם אין לו שרפים, בלתי מובן, ואין ספק שחסר פה סיום המאמר, ויען כי הביא הכתוב קומה ה' הושיעני אלהי הביא דרך אגב גם הכתוב כי הכית, וכן הביא המשל על שני רשעים שברת, ובעל הילקוט לא הביא המאמר הזה, רק ברמז תרכ"ו במזמור ג' הביא דברי המדרש על שני רשעים שברת אשר לפנינו פה, וראיתי בהגהת הרא"פ במקום קומה ה' ואח"כ הושיעני כי הכית את כל אויבי הביא הוא גירסת כ"י קומה ה' הושיעני אלהי כי הכית וגו', וה"ה חסר לפניו מלת ואח"כ, וכתוב במקומו מלת „אלהי" והוא פסוק אחד, וכן אחרי המלות ותשר דבורה הוסיף והביא: „וכן אתה מוצא את ארבעת אלה יולדו להרפה בגת ואח"כ וידבר דוד לה', וכן חזקיה אומר ה' להושיעני ונגינותי ננגן כל ימי חיינו": (צג) משל לשני ב"א. מובא בילקוט רמז תרכ"ו: (צד) פונדק. בל"י πανδοχειον פי' בית מלון: (צה) ברכות הרבה של דגים וכל דבר. כ"ה בכל כ"י ובנדפס וכ"ה גם בדפוס ראשון ברכות הרבה של דגים ופר ושור וכבש ואיל

(צו) למה אין אנו נותנין מעות ונאכל, אמר ליה הצדיק וכי היום פתח זה הפונדק, אילו היום פתח (צז) היינו בודקין אותו, נכנסו שניהם לפונדק, ישבו זה לעצמו וזה לעצמו, אמר אותו רשע (צח) לפונדקי, (צט) הבא לי קונדיטין, הבא לי תרנגולין, הבא לי מהכל, ישב זה הרשע ומשחק על הצדיק, אמר ראו זה שאינו קונה כמוני, הלך אותו צדיק ואמר לפונדקי, הבא לי קערה של עדשים, (ק) וגלוסקא אחת, והיו יושבין זה לעצמו וזה לעצמו, (קא) ומשחק הרשע על הצדיק, ואמר ראו שוטה זה, כל הברכות הללו לפניו, והוא אוכל עדשים, והצדיק מצחק על הרשע, ואומר ראו (קב) בן פיחה זה אוכל מכל מעדנים, ועכשיו ישברו את שיניו, אמר אותו צדיק (קג) תן לי שתי כוסות יין, נתן לו ובירך ועמד, אמר ליה הפונדק תן לי מה שאכלת, גלוסקא אחת, וקערה של עדשים, ושתי חתיכות של בשר, ושתי כוסות של יין, אמר ליה מה אתן לך, אמר ליה שני איסרין תן לי, אמר ליה הא לך טול ונטל, אמר ליה לך לשלום. עמד אותו רשע לצאת, אמר ליה הפונדקי לרשע עשה עמי חשבון, אמר ליה מה אכלתי, אמר ליה גלוסקא אחת אכלתי, אמר ליה שתים אכלת, שני ביצים אכלתי, אמר ליה חמשה ביצים אכלת, והוא אמר לאו לא אכלתי כל כך, התחילו להכות אותו על שיניו ושוברין אותו, לכך נאמר שיני רשעים שברת: (קד) הרשעים אומרים איכה ידע אל (תהלים עג יא), והצדיקים אומרים כי אין מלה בלשוני הן ה' ידעת כלה (תהלים קלט ד):

מזמור ה

[א] **למנצח** אל הנחילות מזמור לדוד. (א) זהו שאמר הכתוב (ממתנה נחליאל) [וממדבר מתנה] (במדבר כא יח), ר' יהודה אומר (ב) מן המדבר זכו ישראל שתנתן להם תורה על ידי משה, שנאמר ויתן אל משה וגו' (שמות לא יח): (ג) ממתנה

הערות ותקונים

ואיל וכל עופות, ואולי צ"ל חתיכות הרבה: (צו) למה אין אנו נותנין מעות ונאכל. בנדפס בטעות למה אין אנו נותנין מעות ונקבל, צ"ל ונאכל, גם יש למחוק מלת „למה" וכצ"ל אין אנו נותנין מעות ונאכל, וגם בילקוט הביא הגי' נאכל ולא ניתן מעות, וגם הרא"פ הביא גי' אמר אותו רשע לצדיק יש לנו לאכול ואין אנו נותנין מעות: (צז) היינו בודקין אותו. בילקוט ובהגהת הרא"פ נאמר אחר זה. „אלא יש לנו ימים רבים אילו כן היו עושים לו כל מי שנכנס לכאן היה מלא פונדק זה ולא הניחו לאכול עמו ישבו להם זה לעצמו וזה לעצמו": (צח) לפונדקי. פי' בעל המלון (גאסטווירט): (צט) הבא לי קונדיטין הבא לי תרנגולין. בכ"י ג' ד' ז' ובנדפס הגי' הבא לי פסיוני הבא לי קונדיטין, ופי' פסיוני באורתי לעיל הערה פ"ו, וקונדיטין היא המלה conditum יין הרקח ומבושם: (ק) וגלוסקא. פי' ביוני פת עגול קטן, עיין ערוך, ובכ"י ח' בטעות קלוסקא: (קא) ומשחק הרשע על הצדיק. המאמר הוא בשנויים בנדפס, ובילקוט מובא כמו שהוא לפנינו: (קב) בן פיחה זה. הוא כמו בר פחין הנמצא בירושלמי ומדרשים, המפרשים פירשו המלה מן לשון פחית פחות, אולם ידידי הרב הגאון מהרח"י ד"ר קאהוט בערך בר פחין מבאר שהיא יונית ופי' אויל ושוטה: (קג) תן לי שתי כוסות יין נתן לו ובירך. ובכ"י ג' ד' ח' ובירך עליו, ועמד ונתן לפונדקי מעות שאכל והלך לשלום, ובנדפס תן לי שתי כוסות יין לברך נתן לו ובירך עליהם, יש לתקן ובירך עליו, כי הפך ליתן לו ב' כוסות יין לשתות ובירך על כוס אחת, וחכמי התוס' פסחים ק"ה ע"ב ד"ה ושמע מינה, הביאו וז"ל ורבינו שלמה בן רבינו מאיר אומר להטעין כוס (בבהמ"ז) אפילו ביחיד, וכן מוכח במדרש שו"ט על קרא דשני רשעים שברת עכ"ל. וכוונו למאמר שלפנינו: (קד) הרשעים אומרים איכה ידע אל והצדיקים אומרים כי אין מלה בלשוני. נ"ל כך הרשעים אומרים איכה ידע אל כמו הרשע שחשב שבעל המלון לא ידע מאומה מה שאכל, אבל הצדיקים אומרים ה' ידעת כולה לפניו נגלו תעלומות ואין נסתר מנגד פניו:

(א) זש"ה וממדבר מתנה. מובא בילקוט חקת רמז תשס"ד בשם שו"ט: (ב) מן המדבר זכו ישראל שתנתן להם תורה ע"י משה. ור"ל ע"י משה ניתן להם המתנה, ותיב"ע במדבר שם וממדברא אתיהבית להון למתנה, ובת"א חסרה המלה מתנה. ועיין במ"ר סוף חקת מן המדבר נתת להם את התורה, שנא' וממדבר מתנה, ע"ש דרשה אחרת בזה, והמדפיס ממנטובה הוסיף זה אל התנחומא חקת אות כ"א: (ג) ממתנה נחליאל שנחלו ע"ז. דורש נחליאל נוטריקון נחלו אל, וכן במ"ר שם נחליאל נחלו אל, ורש"י בפי' לתהלים כתב

נחליאל (במדבר כא יט). שנחלו ע"ז, ואמרו אלה אלהיך ישראל (שמות לב ח): (ד) ומנחליאל במות (במדבר שם). משנחלו ע"ז, בא להם מלאך המות, שנאמר במדבר הזה יתמו ושם ימותו (במדבר יד לה): ומבמות הגיא (במדבר כא כ). (ה) שגרמו לאותו צדיק שיקבר בגיא, הוא שאמר ירמיה ראי דרכך בגיא דעי מה עשית (ירמיה ב כג). (ו) ורבנן אמרו ממתנה נחליאל, שנחלו להקב"ה לאלוה, והוא נחל אותם לאומה, (ז) וממדבר מתנה, שזכו לקבל את התורה מן המדבר, אמר דוד הואיל וכן, אני מזמר על שתיהן, למנצח אל הנחילות: דבר אחר ממתנה נחליאל. לא תאמר כן (ח) אלא ממתנה שנחלתנו אל, בשביל הבאר שנתן להם הקב"ה, היו אומרים שירה, (ט) והית להם המים, משל לאשה שהיתה רוצה ללכת לבית בעלה מבית אביה, בספינה היתה הולכת, בשביל המים, וכן אמר דוד הלכו בציות נהר (תהלים קה מא), (י) מאי בציות בספינות, כמה דאת אמר וצי אדיר (ישעיה לג כא): (יא) [דבר אחר וממדבר מתנה וממתנה נחליאל. אמר ר' ינאי מי שמשים עצמו כמדבר שהכל דשין בו, זוכה לתורה, וכיון שזכה לתורה, נחלו אל, ואם הגיס דעתו, יסורין באין עליו, שנאמר הגיא], אמרה כנסת ישראל (יב) מתוך שנתן לי הקב"ה הבאר מתנה נחלתי אותו, לכך נאמר וממתנה נחליאל, וכן הוא אומר חלקי ה' אמרה נפשי (איכה ג כד), אמר להם הקב"ה אני חלקכם ואתם חלקי, שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים לב ט), (יג) אמר דוד אתם נחלתו של הקב"ה והוא נחלתכם, שנאמר ונחלתי ישראל (ישעיה יט כה), למנצח על הנחלה אין כתיב כאן, אלא אל הנחילות, על הנחלה שנחלתם אותו, ועל הנחלה שנחל אתכם, ומנין אתה למד שמן המתנה נחלוהו, שנאמר וממתנה נחליאל (במדבר כא יט), עד שלא שתו מן הבאר אתמול היו אומרים היש ה' בקרבנו (שמות יז ז), הרי טוב, ואם אין, נברור לנו עבודה זרה, משששתו אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז), בשני נחילות הנחלנו אותך, ואתה הנחלתנו את התורה ואת ארץ ישראל, וכן אמר דוד נחלתי

הערות ותקונים

כתב ומדרש אגדה נחילות לשון נחלה, ואין זה משמעות התיבה: (ד) ומנחליאל במות משנחלו ע"ז בא להם מלאך המות. דורש במות נוטריקון בא מות, וכן במ"ר שם ומנחליאל במות ומנחל בא מות: (ה) שגרמו לאותו צדיק שיקבר בגיא. ר"ל שגרמו למשה כי מת בהר נבו ונקבר בגיא מול בית פעור: (ו) ורבנן אמרי. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ח בשם המדרש והחל במאמר הזה ולא הביאו בשם רבנן, ובילקוט חקת שם בטעות ורבינא אמר וצ"ל ורבנן אמרי: (ז) וממדבר מתנה שזכו לקבל את התורה מן המדבר. זה יש להקדים לפני מאמר ממתנה נחליאל: (ח) אלא ממתנה שנחלתנו אל. בילקוט חקת שם ד"א ממתנה נחליאל בשביל הבאר שנתן להם הקב"ה אמרתי לו שירה ונחלתי אותו אמר להם הקב"ה אני חלקכם חלקי ה' אמרה נפשי וכו'. קטע המאמר כדרכו להשמיט מאמרים שלמים, ונמצא לנכון בילקוט תהלים שם. ובאוצר כ"י ממתנה נחלתני האל, ובנדפס ממתנה נחלתי האל. וכל המאמר קשה הבנה וגם הסיום בשביל הבאר שנתן להם הקב"ה היו אומרים שירה, ואולי כוונת הדורש להכתוב שלפניו אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה ובעל או"ז בהלכה ביאת ס' י"ח הביא המאמר בשם שו"ט: (ט) והיה להם המים משל לאשה. כ"ה גם בכ"י ד' ז' ח' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ג' ו' ליתא מלת "משל" ואולי צ"ל בשביל הבאר שנתן להם הקב"ה והיה להם מים היו אומרים שירה ואח"כ הביא אשה שהיתה רוצה ללכת, ועיין במ"ר פי"ט אות כ"ו אשה שהיתה צריכה לילך אצל חברתה מדגל לדגל היתה מהלכת בספינה, שנאמר הלכו בציות נהר, ואין ציות אלא ספינות, שנא' וצי אדיר, ועיין תוספתא סוכה פ"ג הן יושבין באיסקפאות (כצ"ל) ובאין זה אצל זה, שנא' הלכו בציות נהר: (י) מאי בציות בספינות כד"א וצי אדיר. זה חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו': (יא) ד"א וממדבר מתנה א"ר ינאי. הוספתי כמו שהוא בכ"י ד' ז' וחסר גם בכ"י ב' ג' ו' ח' ובנדפס ובילקוט, ונמצא מאמר הדומה לזה בבבלי עירובין נ"ד ע"א מאי דכתיב וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות ומבמות הגיא, אם אדם משים עצמו כמדבר זה שהכל דשין בו תורה ניתנה לו במתנה, וכיון שניתנה לו במתנה נחלו אל, שנא' וממתנה נחליאל, וכיון שנחלו אל עולה לגדולה, שנאמר ומנחליאל במות, ואם מגיס לבו הקב"ה משפילו, שנאמר ומבמות הגיא: (יב) מתוך שנתן לי הקב"ה הבאר מתנה נחלתי אותו. באוצר כ"י ובנדפס מתוך שהבאר נתן לי מתנה נחלתי אותו, וכאשר הוא לפנינו מתוקן יותר: (יג) אמר דוד אתם נחלתו של הקב"ה והוא נחלתכם כו'. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ב' חסר מאמר שלם מן אמרה כנסת ישראל עד וארץ צבי נחלתי אותך. ובכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס נוסחא אחרת בזה: אמר דוד הואיל וכן הוא אני מזמר על נחלתי, אל הנחלה אינו אומר, אלא אל הנחילות על הנחלה שנחלתם אותי ועל הנחלה שנחלתי אתכם, ומנין אתה למד

שמן

עדותיך לעולם (תהלים קיט קיא), (יד) וארץ צבי נחלתי אותך, שנאמר ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים (ירמיה ג יט), מהו צבאות גוים, שכל הגוים (טו) צובין בה, ורוצין אותה, משל למלך שהיה יושב על שלחנו, והיו לו בנים הרבה, והיה אוהב את הקטן, והיה עושה להם מתנות, והיה בהן שדה אחת גדולה, והיו הכל צובין בה, אמר להם שלי היא, וכן הוא אומר בהנחל עליון גוים (דברים לב ח), ולמי נתן חלקו, לבנו הקטן, שנאמר כי חלק ה' עמו (טז) יעקב חבל נחלתו (שם שם ט), ואף בית המקדש קרוי נחלה, שנאמר אל המנוחה ואל הנחלה (דברים יב ט), וכתיב מה טובו אהליך יעקב (במדבר כד ה), מה טיבתו של אהליך יעקב, כנחלים נטיו (שם ו), מה נחל הזה אדם יורד בו טמא ועולה טהור, אף בית המקדש אדם נכנס בו בעונות ויוצא בלא עונות, וכן אמר משה כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה (דברים יב ט), המנוחה זה הארץ, הנחלה זה בית המקדש, אמר דוד להקב"ה כל מה שנתת לנו טובים ונעימים הם, שנאמר חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי (תהלים טז ו), וכן הוא אומר אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז ח), (יז) אילולי שישבתי בחשך לא היה אור לי, אמר לה הצדקת עליך את הדין, וקורא להם אילי הצדק מטע ה' להתפאר (ישעיה סא ג):

[ב] (יח) דבר אחר למנצח אל הנחילות. זהו שאמר הכתוב להנחיל אוהבי יש (משלי ח כא), (יט) אמר ר' חנין בר אדא התורה אמרה אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד (שם ג טז), (כ) ובני עניים עוסקים בתורה מתוך עניותם, הריני מנחילם ש"י עולמות, שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (שם ח כא), ולמה הם עניים בעולם הזה, כדי שלא יעסקו בדברים בטלים וישכחו את התורה, (כא) שחייב לבטל סחורתו ולעסוק בתורה, שהתורה קודמת לכל, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (שם שם כב):

[ג] למנצח אל הנחילות מזמור לדוד. זהו שאמר הכתוב מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי (תהלים קטז יב). (כב) אמר ר' שמואל ארבעה מזמורים שהיה אדם הראשון צריך לאומרם, (כג) [ואמרם דוד, ואלו הן: לה' הארץ ומלואה (תהלים כד א), ולמה היה צריך לאומרו], שבשבילו נברא העולם על מלואותו. השמים מספרים (כבודו) [כבוד אל] (תהלים יט ב), ולמה היה צריך לאומרו, שהוא ראה השמים תהלה.

הערות ותקונים

שמן המתנה נחלוהו שעד שלא שתו מן הבאר מה היו אומרים היש ה' בקרבנו, משששתו אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע בשתי נחילות נחלנו אותך ונחלנו את התורה וכן אמר דוד נחלתי עדותיך לעולם: (יד) וארץ צבי נחלתי אותך. כ"ה בכל כ"י, אבל בילקוט תהלים רמז תרכ"ח גורס ד"א אל הנחילות ארץ ישראל, שנא' ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים. והנה אחרי המלות וארץ צבי נחלתי אותך, נמצא הוספה בכ"י ב' ד' ז' (וליתא גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס) שנתאוו לה מלכי האומות, שנא' מלך יריחו אחד מלך בית אל אחד כו' עד ד"א שנחמדו לה כל גדולי עולם אברהם כו', וזה אינו מעיקר המאמר ונוסף מן מעתיק אחד אשר לקח מן תנחומא שלנו משפטים אות י', ובנדפס מסדר משפטים אות י"ז, ומובא בילקוט ירמיה רמז רע"ה ונרשם בגלו מדרש, ועיין בהערות שלי להתנחומא שם: (טו) צובין בה. פי' רוצים בה: (טז) יעקב חבל נחלתו. בנדפס סיים עוד וכתב מי יקום יעקב כי קטן הוא (עמוס ז'): (יז) אילולי שישבתי בחושך לא היה אור לי. בילקוט הביא הגי' אלולי שנפלתי לא קמתי כי אשב בחושך ה' אור לי, אילולי שישבתי בחושך לא היה אורה לי: (יח) ד"א למנצח זש"ה להנחיל אוהבי יש. מובא בילקוט רמז תרכ"ט, והגליון מדרש במאמר שלפניו מוסב גם על זה: (יט) א"ר חנין בר אדא. בנדפס נשמטו המלות "בר אדא": (כ) ובני עניים עוסקים בתורה מתוך עניותם הריני מנחילם ש"י עולמות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' התורה אמרה בשמאלה עושר וכבוד לבני עניים, ורוח הקודש משיבה להנחיל אוהבי יש וגם בילקוט היה הגי' כן בשו"ט והילקוט תיקן הלשון והביא מפני מה בני עניים: (כא) שחייב לבטל סחורתו ולעסוק בתורה שהתורה קודמת לכל. זה חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ונמצא גם בכ"י ו', ובילקוט שם סיים דכתיב כי העוסק יהולל חכם, יש לתקן דכתיב ה' קנני ראשית דרכו וגו', ובעל אות אמת רצה להגיה במדרש כמו שהוא בילקוט, וזה מטעם כי נשמט בנדפס המאמר שהוא לפנינו שחייב לבטל כו' שהתורה קודמת כו': (כב) א"ר שמואל ארבעה מזמורים. מובא בילקוט רמז תר"ל וחסר הגליון: (כג) ואמרם דוד

כו'

מזמור שיר ליום השבת (תהלים צב א), ולמה היה צריך לאמרו, (כד) שהשבת פדה אותו מן הדין. למנצח אל הנחילות, למה היה צריך לאומרו, שהוא נחל את העולם תחלה:

[ד] דבר אחר [למנצח] אל הנחילות. (כה) [אמר ר' שמואל בר נחמני] על שתי הנחילות (כו) שנחל דוד מלכות בעולם הזה ולעולם הבא, וכן הוא אומר גם אני בכור אתנהו (תהלים פט כח), וכי דוד בכור היה, והלא נאמר ודוד הוא הקטן (ש"א יז יד), ולמה קורא אותו בכור, אלא מה בכור נוטל פי שנים בנחלה, אף דוד נחל את המלכות שתי נחילות, בעולם הזה ולעולם הבא, אמר דוד על שתיהן אני מזמר למנצח אל הנחילות:

[ה] [למנצח אל הנחילות. (כז) אמר ר' יהושע בן לוי הנחילות] לשון נוטריקון, ה' חמשה חומשי תורה, נ' חמשים יום בין פסח לעצרת, ח' שמונה ימי מילה, י' עשרת הדברות, ל' (כח) כנגד שלשים צדיקים כאברהם, שאין העולם חסר מהם, שנאמר כה יהי"ה זרעך (בראשית טו ה), ונאמר ואברהם היו יהי"ה (שם יח יח), בגימטריא תלתין, כשישראל זוכין, שמונה עשר (כט) בארץ ישראל, ושנים עשר בחוצה לארץ, וסימן טוב (ל) כשארץ ישראל מעמדת שמונה עשר צדיקים. (לא) אמר ר' זעירא אף שיחתן של ישראל תורה היא, שהן אומרין תהא אח לשבעה ואב לשמונה, ר' יהושע בן לוי אומר [אב לשמונה] זה אברהם, שהוא אב לשמונה,

הערות ותקונים

כו'. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ובילקוט וחסר גם בכ"י ו': (כד) שהשבת פדה אותו מן הדין. בכ"י ו' פדת אותו מן הדין, ובכ"י ג' ד' ז' ח' פינה אותו מן הדין, ובכ"י ב' פנה אותו מן הדין, ובנדפס פונה אותה מן הדין, ובילקוט פינת אותו מן הדין, ועיין במזמור צ"ב בא ניתן איפופסין נכנס השבת פינהו משם כו' בשביל השבת ניצל מדינה של גיהנם: (כה) א"ר שמואל בר נחמני. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס, ומובא גם בילקוט רמז תרכ"ט: (כו) שנחל דוד מלכות בעוה"ז ולעוה"ב. בנדפס גם בדפוס ראשון חסר מן וכה"א גם אני בכור אתנהו עד ולעולם הבא, כי השמיט המעתיק מן בעוה"ז ולעוה"ב הראשון עד בעוה"ז ולעוה"ב השני, ומובא גם בילקוט תהלים רמז תת"ס ד"ה אף אני בכור בשם המדרש, וכוון למאמר שלפנינו: (כז) אריב"ל. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ובילקוט וחסר גם בכ"י ו': (כח) כנגד שלשים צדיקים כאברהם שאין העולם חסר מהם שנאמר כה יהיה זרעך. וכן הוא בב"ר פ"ט, ובלקח טוב לר' פ"ז ה' וירא י"ח י"ח, ועיין בפ' לך שם הערה כ"ב, וכן נשנה בירושלמי ע"ז פ"ב ה"א (מ' ע"ג) אין העולם יכול להיות פחות משלשים צדיקים כאברהם, ומ"ט ואברהם היו יהיה, יהיה מנין שלשים: (כט) בארץ ישראל. בנדפס חסרה מלת "ישראל": (ל) כשארץ ישראל מעמדת שמונה עשר צדיקים. בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס כשהארץ מעמדת שנים עשר צדיקים, ובכ"י ו' ח' הוא כמו לפנינו, והגי' שלפנינו היא העיקרית כמו שתראה בירושלמי ע"ז פ"ב ה"א (מ' ע"ג) אחר שהביא אין העולם יכול להיות פחות משלשים צדיקים, פעמים שרובן בבבל ומיעוטן בארץ ישראל, פעמים שרובן בא"י ומיעוטן בבבל סימן יפה לעולם בשעה שרובן בארץ [ישראל]: (לא) א"ר זעירא אף שיחתן של ישראל תורה היא שהן אומרין תהא אח לשבעה ואב לשמונה כו', ובכ"י ח' שיחתן של יושבי ארץ ישראל. ונעלם ממני מה שייכות יש למאמר הזה בכאן, ואולי חסר התחלתו, וכ"ה בכל כ"י, והכוונה שהן אומרין תהא אח לשבעה בברכת מילה, הוא פיוט אשר קידש ידיד מבטן וחק בשארו שם. ובשבלי הלקט השלם ה' מילה סי' ד' הביא כאשר הבאתי שמה בהערה ג' המברך אומר פלוני הקטן והקהל עונין גדול הוא, המברך אומר יחי הילד והקהל עונין לאביו ולאמו, המברך אומר יהי אח לשבעה והקהל עונין ואב לשמונה, ויש אומרים וגם לשמונה. עכ"ל. וכן מובא בתניא סי' צ"ד. ועוד הביא שם (דף קפ"ח ע"א) וז"ל יהא אח לשבעה ואב לשמונה. יש מפרשים יהא אח לשבעה זה אפרים כו' ובאגדה אמר ר' זירא שיחתן של בני ארץ ישראל תורה (במקום לפנינו שיחתן של ישראל, ואולי בעבור זה מובא המאמר בכאן, יען כי מדבר מארץ ישראל והביא זה גם שיחתן של בני ארץ ישראל תורה היא) שהן אומרין תהא אח לשבעה ואב לשמונה כו', כוון בזה למאמר המדרש שלפנינו. וגם רבינו נסים גאון והובא בשמו בס' דרך תמים לה"ר יוסף שלום והם הגהות להרי"ף נדפס בס' תמת ישרים ושם דף ט' ע"א הביא בשם מגילת סתרים לרבינו נסים שהביא המדרש הזה. וגם במדרש לקח טוב בראשית כ"ה א' (דף כ"ח ע"א) הביא וז"ל הוא שאמרו רז"ל (בכ"י פלארענץ הוא שנהגו אבותינו) לומר בשעת המילה יחי הילד לאביו ולאמו יהא אח לשבעה ואב לשמונה אח לשבעה זה היה יצחק שהיה אח לשבעה לבני קטורה עם ישמעאל ואב לשמונה זה אברהם שהוליד את יצחק ועוד שבעה, וכן בפ' ויחי מ"ח כ' הביא שישראל אומרים במילה יחי הילד לאביו ולאמו יהיה אח לשבעה וגם לשמונה וע"ש בהערה י"א, ושם הערותי ג"כ כי במדרש הזה המובא גם בשבה"ל

ראינו

יצחק וישמעאל (לב) וששה בני קטורה, אח לשבעה, זה יצחק (לג) [שהוא אח לישמעאל ולששה בני קטורה]. ר' שמואל אמר (לד) אב לשמונה זה ישי, [שהוא אב לשמונה, שנאמר ולו שמונה בנים ש"א יז יב], ואח לשבעה, זה דוד, שהוא אח לשבעה אחיו. (לה) ו' דהנחילות, ששה סדרי משנה, ת' דהנחילות ארבע מאות שנה שנשתהו ישראל במצרים, ואחרי ארבע מאות שנה נחלו את התורה, והקב"ה נחל אותם, לכך אמר אל הנחילות:

[ו] (לו) [אמרי האזינה ה' בינה הגיגי. זהו שאמר הכתוב] (לז) הטה אלהי אזניך ענני (תהלים פו א), זה שבטו של דוד שנתנה לו שמועה, שנאמר שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז). כי עני ואביון אני (תהלים שם), אמר ר' יוחנן כל מקום שנאמר עני ואביון בישראל הכתוב מדבר, שנאמר העניים והאביונים (ישעיה מא יז), אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם (לח) בשעה שיש בי כח לעמוד לפניך בתפלה ולהוציא אמרי האזינה, ובשעה שאין בי כח התבונן מה בלבי, בינה הגיגי: דבר אחר כי עני ואביון אני. וכי עני היה דוד, (לט) והכתיב (ואני) [והנה] בעניי הכינותי לבית (אלהי) [ה', זהב ככרים מאה אלף וגו'] (דה"א כב יג), ומהו בעניי, בצער שציערתי עליו. ר' יהודה פתר לה בארבע מלכיות, אמרי האזינה בבבל, בינה הגיגי במדי, הקשיבה לקול שועי ביון, כי אליך אתפלל באדום, ולמה הוא אומר מלכי ואלהי באדום, אלא אמרו ישראל לפני הקב"ה כמה שמדות וגזירות רעות גזרו עלינו כדי לבטל מלכותך ואדנותך ממנו, ולא בטלנו, אלא בכל יום ויום אנו באים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, וממליכים שם אלהותך פעמיים בכל יום, ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד), ואת עביד דידן, ואנו עבדין דידך, שנאמר דודי לי ואני לו (שה"ש ב' טז):

[ז] כי לא אל חפץ רשע אתה. שאין אתה חפץ בחיובו של עולם, שנאמר (כי לא אל חפץ במות הרשע כי אם בשובו מדרכיו וחיה) [אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה] (יחזקאל לג יא), (מ) [ומבקש שיתפללו הבריות לפניו

הערות ותקונים

ראינו דעות שונות לפרש המאמר הזה לדעת ריב"ל הכוונה יהא אח לשבעה וגם לשמונה על יצחק ואברהם, ולדעת ר' שמואל הכוונה על ישי ודוד, ולדעת י"מ הכוונה על מנשה ואפרים, ולדעתי הכוונה על משה ויהושע, רי על הכתוב תן חלק לשבעה וגם לשמונה דרשו בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת, ובקה"ר בפ' הזה תן חלק לשבעה, זה דור של משה לשבעה, וגם לשמונה זה דור של יהושע לשמונה, והבאתי בפסיקתא שם הערה מ"ח כוונת זה המאמר בשם הראב"ן סי' נ"ד דף נ"א ע"א ואור זרוע אלפא ביתא סי' נ' בשם מורו ר' יהודה ב"ר יצחק שיר ליאון, כי אברהם היה ראש למילה וממנו עד משה ז' דורות אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם ומשה, והוא מל ישראל בצאתם ממצרים, כדכתיב ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וגו', דם פסח ודם מילה, ויהושע היה דור ח' ומל את ישראל בכניסתן לארץ, כדכתיב שוב מל את בני ישראל שנית, וזאת כוונת המאמר זה דור של משה לשבעה, ר"ל לשבעה דורות וזה דור של יהושע לשמונה, ר"ל לשמונה דורות, לכן לזה כוונו שאמרו בשעת המילה יהי אח לשבעה, ר"ל למשה של לשבעה, וגם לשמונה ר"ל ליהושע של לשמונה, וזה ברור: (לב) וששה בני קטורה. בכ"י ב' ד' ולששת בני קטורה, ובכ"י ג' ח' ובנדפס ליצחק ולישמעאל ולבני קטורה, ובכ"י ו' ובני קטורה נ"ל וששה בני קטורה, ואין ספק שהיה כתוב ו' בני קטורה, ונעשית ובני קטורה, ובתניא שם חושב אותם זמרן יקשן ומדן ומדין וישבק ושוח: (לג) שהוא אח לישמעאל. הוספתי וחסר גם באיזה כ"י ובנדפס: (לד) אב לשמונה זה ישי שהוא אב לשמונה. הוספתי כמו שמובא בשבה"ל שם: (לה) ו' דהנחילות. פה סיים הדרשה שהתחיל לדרוש הנחילות נוטריקון ודרש בתחלה מלת הנחיל ובכאן דורש האותיות "ות", ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס חסר זה, ונמצא גם בכ"י ו': (לו) "אמרי האזינה ה' בינה הגיגי זש"ה". הוספתי וחסר בכל כתבי יד, ובילקוט אחר שהשמיט ברמז תר"ל מאמר גדול מתחיל: אמרי האזינה ה' אמר דוד לפני הקב"ה כו': (לז) הטה אלהי אזנך ענני. כ"ה בכ"י ב' ו' ז', אבל בכ"י ג' ד' ח' ובנדפס הטה אלי אזנך, יש לתקן שצ"ל הטה אלהי, ובקרא כתיב הטה ה' אזנך ענני: (לח) בשעה שיש בי כח לעמוד לפניך. לזה כוון רש"י בפי' לתהלים ה' ב' כשיש בי כח לשאול צרכי לפניך כו' וסיים כך מפורש במדרש, וכוון לזה המאמר שלפנינו: (לט) והכתיב ואני בעניי. כ"ה גם בכ"י ו' ח' ובדפוס קאנסט' ווינציא ודפוסים אחרים, ובקרא כתיב והנה בעניי, ומובא לנכון בכ"י ב' ג' ד' ז', גם בכל כ"י מובא לבית אלהי, ובקרא כתיב לבית ה': (מ) ומבקש שיתפללו הבריות. הוספתי כמו שהוא

בכ"י

ויקבלם. אמר ר' יצחק עכשיו אין לנו לא נביא ולא כהן, לא קרבן ולא מקדש ולא מזבח שמכפר עלינו, ומיום שחרב בית המקדש לא נשתייר בידינו אלא תפלה, לפיכך ה' שמעה, ה' סלחה, ואומר והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט ג), ואומר חולי וגוחי בת ציון כיולדה כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה (מיכה ד י), אין שכינתו זזה ממנה. לא יגורך רע. אין דבר אצלו, אלא הכל בארץ, לא אש ולא ברד, ומה שכתיב וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית יט כד), הקב"ה עולה מלמעלה ויורד מלמטה לארץ, ורוח סערה עושה דברו]: לא יגורך רע. שאין אתה גר אצל הרעה, ולא הרעה גרה אצלך. (מא) (ר' לוי בשם ר' ברכיה) [ר' ברכיה בשם ר' לוי] אמר המלאך הממונה על האף רחוק הוא, שנאמר (הנה) באים מארץ מרחק מקצה השמים ה' וכלי זעמו (ישעיה יג ה), (מב) משל למלך בשר ודם שהיו לו שתי (מג) [לגיונות קשים (מד) כו' במזמור תפלה למשה. את מוצא שלש] לגיונות מהלכין לפני הקב"ה ואלו הן, צדק לפניו יהלך (תהלים פה יד), אש לפניו תאכל (שם נ ג), לפניו ילך דבר (חבקוק ג ה), ואיזהו פנימית, זו צדקה, שנאמר ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך (דברים כד יג), אמר ר' יודן להודיעך כמה כחה של צדקה, ולהודיעך לעושי צדקה, עד היכן מתן שכרן, שכך נאמר לא יגורך רע:

[ח] **לא** יתיצבו הוללים לנגד עיניך. (מה) אלו שלבם מלא הוללות. דבר אחר הוללים, אלו שמביאין (מו) (יללה) [אללי] לעולם. (מז) דבר אחר הוללים ערבוביא, כמה דאת אמר לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב ב). (מח) אמר ר' יששכר אדם עומד ומחרף ועושה גדושין של עבירות, ואומר הקב"ה יעשה תשובה, וראוי לו כאילו לא חטא, הדא הוא דכתיב וירא און ולא יתבונן (איוב יא יא): (מט) ר' סימון פתר קריא בישמעאל, ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים (בראשית כא יט), (נ) [בשעה שהגלה נבוכדנאצר את ישראל, היו ידיהם כפותין לאחוריהם, ונתונין

הערות ותקונים

בכ"י ב' ד' ז', וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס: (מא) ר' לוי בש"ר ברכיה. תקנתי ר' ברכיה בש"ר לוי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס גם להלן במזמור פ"ו, ובכ"י ו' הוא כמו לפנינו: (מב) משל למלך ב"ו שהיו לו שתי לגיונות קשים. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס וחסר גם בכ"י ו' (שגה תמיד עם כ"י שלפנינו) והשמיט המעתיק מן לגיונות עד לגיונות: (מג) לגיונות. פי' ביוני וברומי legion λεγεων צבא של רומים: (מד) כו' במזמור תפלה למשה. פה קצר המעתיק והציג מלת וכו' וצ"ל במזמור תפלה למשה ר"ל שם תמצא המאמר וכ"ה בכ"י ב' ג'. ובכ"י ד' ז' כתוב „וכו' במזמור תפלה למשה תמצא זה המשל", ובכ"י ח' אשר הוא מלא טעותים וחסרונות הגי' משל למלך שהיו לו לגיונות קשים כתיב תפלה למשה, ובכל כתבי יד הוא בטעות וצ"ל וכו' במזמור תפלה לדוד, והוא מזמור פ"ו, ושם נמצא באמת המשל והנמשל, וכן נמצא שמה המאמר מר' ברכיה בש"ר לוי, ובנדפס חסר מלת „וכו'" ונאמר רק „במזמור תפלה לדוד" וכ"ה גם בדפוסים הראשונים דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא אשר המדפיס הראשון במקום תפלה למשה (שהוא מזמור צ') תיקן לנכון תפלה לדוד: (מה) אלו שלבן מלא הוללות. יותר נכון לתקן שלבן מלא תלחוליות פי' מחשבות רעות, עיין פסיקתא אחרי מות (ק"ע ע"א) ותנחומא אחרי וי"ר פכ"ז אות א' פ"כ אות ב' ומה שהעירותי בהערות שלי להפסיקתא שם: (מו) יללה. תקנתי אללי, כמו שהוא במקומות הנ"ל: (מז) ד"א הוללים ערבוביא. מפרש הוללים לשון עירוב וסכסוך, עיין בפסיקתא שם הערה נ', ולזה כוון רש"י הוללים משתטים, ובלשון משנה מעורבבין: (מח) א"ר יששכר אדם עומד כו'. בירושלמי ר"ה פ"א ה"ג (דף כ"ז ע"א) אחר שהביא שם מאמר ר' סימון בשם ריב"ל אין הקב"ה דן את האדם אלא משעה שהוא עומד בה מ"ט אל תיראי כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם א"ר לוי כתיב לא יתיצבו הוללים לנגד עיניך לזה שנאת כל פועלי און דרש ר' יששכר דכפר מנדי כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן ע"כ, ואין ספק אצלי שחסר בירושלמי שם המאמר מר' יששכר דכפר מנדי, וצ"ל כמו שמובא לפנינו במדרש שו"ט ומצאתי ג"כ בפסיקתא דר"כ פסקא שובה (קס"ג ע"ב) דרש ר' יששכר מכפר מנדי כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן בנוהג שבעולם אדם עושה גדישים של עבירות ועושה תשובה כביכול וירא און ולא יתבונן: (מט) ר' סימון פתר קריא בישמעאל. ר"ל הפסוק וירא און ולא יתבונן, עיין באריכות בתנחומא ויצא אות ה' זמ"ה וירא און ולא יתבונן הכתוב מדבר בישמעאל כו' ע"ש באריכות, ועיין ב"ר פנ"ג אות י"ד באשר הוא שם א"ר סימון קפצו מלאכי השרת לקטרגו אמרו לפניו רבון העולמים אדם שהוא עתיד להמית את בניך בצמא אתה מעלה לו באר כו', והוא הוא המאמר המובא לפנינו בשם ר' סימון: (נ) בשעה שהגלה

נבוכדנצר

בשלשלאות, והולכין ערומים כבהמות, כיון שעברו על בני ישמעאל, אמרו (נא) להגמונים עשו עמנו חסד להעבירונו על אחינו בני ישמעאל, ועשו כן, ויצאו לקראתם (נב) בפת וציר עמה, ונאדות ריקים נפוחים, כשראו ישראל כך היו סבורים שהיו מלאים מים, והיו נושכים בשיניהם באותן נודות, (נג) ונכנס הרוח במעיהם ומתו]. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם אדם שהוא עתיד להמית בניך בצמא אתה מעלה לו את הבאר, הוא שאמר ישעיה משא בערב [וגו' לקראת צמא התיו מים] (ישעיה כא יג), אמר להם הקב"ה עכשיו מה הוא צדיק או רשע, אמרו לו צדיק, אמר להן איני דן את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר באשר הוא שם (בראשית כא יז), ולא כשעה שהוא עתיד להיות שם. (נד) ר' חנינא [בר פפא] פתר קריא בירבעם, (נה) [ושניהם לבדם בשדה (מ"א יא כט)], שהוא שקול כאחיה השילוני, (נו) שנאמר וישבו שניהם יחדו, שישבו (נז) לברר מעשי מרכבה, ועמדו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו לפניו רבש"ע אדם שהוא עתיד להעמיד שני עגלים, אתה מגלה לו מעשה מרכבה, אמר להן עכשיו מה הוא צדיק או רשע, אמרו לו צדיק, אמר להן איני דן את האדם אלא לפי שעתו: שנאת כל פועלי און. (נח) זה דואג ואחיתופל, שהיתה פעולתן אמת, ועשו אותה של שקר:

[ט] **תאבד** דוברי כזב. (נט) שאינן לא חיין ולא עומדין בדין. (ס) תמן תנינן שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא, ואלו הן: דואג, ואחיתופל, בלעם, וגיחזי:

[י] (סא) **האשימם** אלהים. כנגד נבוכדנאצר הרשע והיילותיו הכתוב מדבר, שהחריבו את בית המקדש, ואחרי כן נטרד מן העולם, שנאמר ומן (בני) אנשא לך טרדין (דניאל ד כט), (סב) ר' ברכיה [ור' חלבו בשם ר' שמואל] אמר כל מה שפירש דוד בספר תלים כלל אותו רשע בפסוק אחד, (אנא) [אנה] נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא די כל מעבדוהי קשוט (דניאל ד לד), וכן

הערות ותקונים

נבוכדנצר. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס, והוסיף אחד המעתיקים מן תנחומא הנדפס יתרו אות ה' (שהוא סילמדנו), כי שמה נמצא כל המאמר הזה בשינוים קטנים אשר לא הביא זה המוסיף, ובמדרש מ"ר ריש פכ"ז נמצא ההתחלה אריב"ל כשהגלה נבוכדנצר את ישראל לבבל היו כפותים מאחוריהם כמו שכתוב במדרש איכה עד כי מפני חרבות נדדו. פה קצר המעתיק והביא רק ההתחלה ומה שציין כמו שכתוב במדרש איכה הכוונה לפ"ב פסוק בלע ה', ושם לא נמצא עיקר המאמר שהביא בעל מ"ר רק קצת הדומה לזה, כי כך איתא שם ושמונים אלפים פרחי כהונה בקעו בחילותיו של נבוכדנצר הלכו להם אצל ישמעאלים והוציאו להם מיני מלוחים ונודות מנופחות כו' והמאמר נובע מירושלמי תענית פ"ד ה"ח (ס"ט ע"ב) וראיתי ברש"י ר"ה ע"ז ע"ב ד"ה שנאמר באשר הוא שם הביא וז"ל מצינו בבראשית רבה אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מי שעתידין בניו להמית את בניך בצמא אתה מעלה לו באר שנאמר משא בערב וגו' לקראת צמא התיו מים שהיו מוציאין לקראת הגולים מיני מלוחים ונודות נפוחים וכו' כדאיתא התם אמר להם השעה צדיק הוא או רשע אמרו לו צדיק אמר להם באשר הוא שם אני דן את העולם בשעתו עכ"ל, כוון למדרש ב"ר פנ"ג, רק רש"י הוסיף באמצע „שנאמר משא בערב שהיו מוציאין לקראת הגולים מיני מלוחים ונודות נפוחים כו' כדאיתא התם" וזה הוסיף מן המדרש ילמדנו או מדרש תהלים שלפנינו, ויש לתקן כדאיתא התם במדרש תהלים: (נא) להגמונים. פי' בל"י פקיד וקצין: (נב) בפת וציר עמה. בתנחומא שם בפת מלוח וציר עמה: (נג) ונכנס הרוח במעיהם ומתו. עיין הסיום בתנחומא שם: (נד) ר' חנינא בר פפא. הוספתי המלות „בר פפא" כמו שהוא באיזה כ"י ובנדפס: (נה) ושניהם לבדם בשדה. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס וחסר גם בכ"י ו': (נו) שנא' וישבו שניהם יחדו. באיזה כ"י ליתא מלת שנאמר, וגם מלת יחדו ליתא, וכן ליתא בנדפס, ואין זה לשון הכתוב, ולדעתי יש לתקן וכצ"ל פתר קריא בירבעם שהוא שקול כאחיה השילוני ושניהם לבדם בשדה שישבו לברר במעשה מרכבה, ודורש מלת בשדה, וכן תראה בסנהדרין ק"ב ע"א ושניהם לבדם בשדה, כל טעמי תורה מגולין להם כשדה: (נז) לברר מעשי מרכבה. באיזה כ"י ובנדפס לסדור מעשה מרכבה, ובכ"י ח' לסבור מעשה מרכבה: (נח) זה דואג ואחיתופל. מובא בילקוט תהלים רמז תר"ל: (נט) שאינן לא חיין. מוסב על דואג ואחיתופל: (ס) תמן תנינן. סנהדרין פי"א מ"א, תנחומא ריש מצורע, במ"ר ריש פי"ד, אדר"נ פל"ו, תדבא"ר פע"ג: (סא) האשימם אלהים. התחלת המאמר מובא בילקוט רמז תרל"ב וחסר הציון: (סב) ר' ברכי' ור' חלבו בש"ר שמואל. תקנתי כמו שהוא

באיזה

ארה מוצא במשה רבן של נביאים, מה אמר בסוף קילוסו, הצור תמים פעלו (דברים לב ד), שלא יאמרו כל באי עולם שמא עברה עלי מדת הדין שלא נכנסתי לארץ ישראל, חס ושלום אין לפניו משא פנים, הצור תמים פעלו, וקילס אותו רשע כל מעבדוהי קשוט, וכן אתה מוצא שבחי ירושלים את ה׳ (תהלים קמז יב), ובסוף אמר הללויה (שם), ואותו רשע אמר [משבח ומרומם ומהדר] למלך שמיא (דניאל ד לד), דוד אמר צדיק ה׳ צדקות אהב (תהלים יא ז), [ואותו רשע אמר כל מעבדוהי קשוט (דניאל ד לד), אף חנה אמרה ה׳ ממית ומחיה וגו׳ משפיל אף מרומם (ש"א ב ו-ז)], ואותו רשע אמר ודי מהלכין [בגוה] יכל להשפלה (דניאל ד לד), אמר לו הקב"ה אתמול אמרת (מאן הוא אלהא דישיזבינכון) [ומן הוא אלה די ישיזבנכון] מן ידי (שם ג טו), ועכשיו אתה אומר קלוסין ושבחות, איני חפץ בך ולא בקילוסך, ומי נאה לקלסני ישראל, שנאמר עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיה מג כא): (סג) יפלו ממועצותיהם. שיעצו להפיל חנניה מישאל ועזריה בתוך כבשן האש, ולהשליך לדניאל בבור אריות, וכשם שיעצו לעשות להם כך אירע להם ונעשה בהם: (סד) ברב פשעיהם הדיחמו כי מרו בך, אמר ר׳ אלכסנדרי מה איכפת לה לירושלים, אלא כי מרו בך, (סה) שסרבו כנגדך:

[יא] וישמחו כל חוסי בך. (סו) שעשית נקמה בבבל. לעולם ירננו (שם), שעשית נקמה בהמן ובבניו במדי ופרס. ותסך עלימו (שם), בימי יונים שמסרת אותם בידי חשמונאים ובניו. ויעלצו בך אוהבי שמך (שם), כשתעשה דין באדום ובגוג ומגוג, (סז) (ר׳) זבדי בן לוי ור׳ יהושע בן לוי ור׳ יוסי בר׳ פנחס קראו שלשה פסוקים הללו בשעת סילוקן מן העולם, חד מנהון אמר וישמחו כל חוסי בך, וחד אמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך (תהלים לב ו), וחד אמר כי טוב יום בחצריך מאלף בחרתי הסתופף בבית אלהי (תהלים פד יא), ואית דאמרי מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ): (סח) כי אתה תברך צדיק. בנוהג שבעולם אדם נותן לחבירו (סט) מנה של זהב, ועמדו עליו לסטים ונטלוהו ממנו, היכן היא מתנתו, אבל הקב"ה אינו כן, כי אתה תברך צדיק, ולא עוד אלא שתעשה לו מגן, שנאמר ה׳ כצנה רצון תעטרנו. (ע) תמן תנינן לא יצא אדם לא בסייף ולא בקשת [ולא (עא) בתרים]:

הערות ותקונים

באו״ז כ״י ובנדפס, ובתנחומא סוף וארא א״ר ברכיה הכהן בשם ר׳ חלבו בשם ר׳ שמואל בר נחמן כו׳ ע״ש, והרא״פ בגליון המדרש הגיה ור׳ שמואל בר נחמני: (סג) יפלו ממועצותיהם שיעצו להפיל כו׳. עד ברב פשעיהם נמצא גם בכ״י ו׳, וחסר בכל כ״י האחרים ובנדפס, ובהגהת הרא״פ הוסיף בגליון המדרש המאמר הזה, והיה גם בכ״י אשר היו לפניו, וחסר גם בילקוט רמז תרל״ב: (סד) ברב פשעיהם. מובא בילקוט רמז תרל״ב ושם הלשון משובש, וצ״ל כמו לפנינו וגם בכ״י האחרים: (סה) שסרבו כנגדך. בנדפס גם בדפוס ראשון סרבו כנגדך, נשמטה אות ש׳ וצ״ל שסרבו: (סו) שעשית נקמה בבבל עד ר׳ זבדי בן לוי חסר בכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ונמצא בכ״י ו׳, וגם הרא״פ הוסיף זה בגליון המדרש: (סז) ר׳ זבדי בן לוי. נשנה בירושלמי ע״ז פ״ג ה״א (דף מ״ב ע״ג), ב״ר פס״ב אות ב׳, קה״ר פ״ה אות א׳, שמ״ר פנ״ב אות ג׳, ובכולם בלי התואר „רבי" רק זבדי בן לוי, לכן הסגרתיו, גם במקום ור׳ יוסי בר׳ פנחס הגי׳ בן פטרוס, ובב״ר פס״ב בן פרטא ובפנ״ב בן פטרון. והנה בירושלמי שם לא חשב הפסוק כי טוב יום בחצריך, ובב״ר הוסיפו פסוקים, וכך הגי׳ שם: חד אמר על זאת יתפלל כל חסיד (תהלים ל״ב), כי בו ישמח לבנו (שם ל״ג), ואחורנא אמר תערוך לפני שלחן (שם כ״ג), וישמחו כל חוסי בך (שם ה׳), ואחורנא אמר כי טוב יום בחצריך (שם פ״ד), כי טוב חסדך מחיים (שם ס״ג), וי״א מה רב טובך (שם ל״א), וזה הוסיף מעתיק אחד פסוקים אחרים על לשון הירושלמי, ובירושלמי גם לפנינו בשו״ט כתוב מפורש קראו ג׳ פסוקים הללו, וסעד לזה כי נוספו הפסוקים מאו״ז מגיה כי בילקוט ישעי׳ רמז ש״ל ותהלים רמז תשי״ט הביא המאמר מב״ר וחושב רק ו׳ פסוקים, ובמקום וישמחו כל חוסי בך, הביא הוא תערוך לפני שלחן, ובמדרש שמ״ר מובא רק ג׳ פסוקים, ובמקום כי בו ישמח לבנו נ״ל וישמחו כל חוסי בך. מובא בילקוט רמז תרל״ב: (סח) כי אתה תברך צדיק. מובא בילקוט רמז תרל״ב וחסר הציון, ומן ד״א כי אתה תברך צדיק הוא מן תנחומא שלנו חיי אות א׳: (סט) מנה של זהב. באו״ז כ״י ובנדפס ובילקוט ליטרא של זהב: (ע) תמן תנינן. משנה שבת דף ס״ג ע״א: (עא) ולא בתרים. הוספתי, ותרים פי׳ לנה ומגן, ומה שהביא את המשנה לכאן לא נתברר לי, ואין ספק כי המאמר קטוע וחסר סוף הדרשה, וכאשר הוא לפנינו כ״ה בכל כ״י (מלבד בכ״י א׳ חסר המאמר הזה תמן תנינן) ובנדפס ובמזמור א׳

מזמור ו

[א] למנצח על השמינית. זהו שאמר הכתוב שבע ביום הללתיך (תהלים קיט קסד), (א) אמר ר׳ יהושע בן לוי אלו שבע מצות שבקריאת שמע, יוצר, ואהבה רבה, שמע, והיה אם שמוע, ויאמר, אמת ויציב, וגאל ישראל, ולפי שאין מצות ציצית בערבית, מוסיפין (ב) פורס סכת שלום בשבת ויום טוב, ובחול שומר עמו ישראל: (ג) ד"א שבע ביום הללתיך. כנגד שבע חתימות של ק"ש שחרית וערבית. (ד) דתנן בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה, ובערב שתים לפניה ושתים לאחריה, הרי שבע: (ה) דבר אחר כנגד שבע פעמים ששליח צבור אומר קדיש בכל יום: [דבר אחר

הערות ותקונים

א׳ אות ד׳ ד״א מגן זה התרים איסקוטא פרסאה שמקיף את האדם משלש רוחותיו ומגין לרבות הרוח הרביעית ת״ל כצנה רצון תעטרנו, ואולי היה כתוב פה כל המאמר הזה, ובא אחד להביא ראיה על מגן זה התרים מן לשון המשנה:

(א) אריב״ל אלו שבע מצות שבק״ש. בירושלמי ברכות פ״א ה״ח (ג׳ ע״ג) על המשנה בשחר מברך שתים לפניה כו׳, מובא שם ר׳ יוסי בר אבין בש״ר יהושע בן לוי על שם שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך, והמסדר ממדרש שו״ט באר דבריו שכוונתו שבשחרית נמצא שבע מצות, ובערב שאין מצות ציצית הוסיפו בשבת פורס סוכת שלום, ובחול שומר עמו ישראל, שיהיו שוים ביום ובלילה, ונראה כי בימיהם היו מדלגין פרשת ציצית בערב כמו שתראה להלן מדברי שבלי הלקט וכמו שהביא גם הרשב״א בשו״ת שלו סי׳ כ״א ע״ש, וגם הרשב״א בחדושיו על ברכות סוף פ״א (דפוס אמשטרדם דף ו׳ ע״ג) כתב ג״כ שלא היו קורין כלל פרשת ויאמר בלילה, והביא שם ובמדרש תהלים מצאתי במזמור שגיון לדוד (צ״ל במזמור למנצח על השמינית) זש״ה שבע ביום הללתיך אמר ריב״ל אלו שבע מצות שבק״ש כו׳, והוא המאמר שלפנינו, וראיתי בראבי״ה ה׳ ברכות סי׳ נ״ג שהביא וז״ל וראיתי בתלמוד ירושלמי בפירקין ג׳ ברכות של שחרית וג׳ פרשיות של ק״ש וציצית הרי שבע ביום הללתיך, בערב ד׳ ברכות וג׳ דק״ש, ולפי שאין מצות ציצית בלילה ולפיכך מוסיף שומר עמו ישראל, והעיר שם הרב הגאון מוהר״ר חיים נתן דעמבילער נ״י בהגהות שלו: בירושלמי דידן חסר שם מה שהעתיק רבינו, ולדעתי היה כתוב פה דברי הירושלמי שהבאתי לעיל, ועל זה כתב הראבי״ה לפרש הירושלמי כמו שהוא במדרש שו״ט, הייני ג׳ ברכות של שחרית וג׳ פרשיות של ק״ש וציצית הרי שבע כו׳. וראיתי בשבה״ל השלם ערוגה הראשונה סי׳ כ״א, ומובא בתניא ענין תפלת ערבית סי׳ פ׳ וז״ל: בשו״ט מצינו למנצח בנגינות על השמינית, זש״ה שבע ביום הללתיך אריב״ל אלו שבע מצות שבק״ש יוצר אור, ואהבה, שמע והיה אם שמוע, ויאמר אמת ויציב גאל ישראל, ובלילה שאין מצות ציצית נוהגת [ובני מערבי לא אמרו פרשת ציצית בערב אלא אומרים דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה׳ אלהיכם אמת], לפיכך תקנו שומר עמו ישראל לעד, ובשבת אומרים פורס סוכת שלום ע״כ. המלות שהסגרתי הם הוספת בעל שבה״ל על לשון המדרש: (ב) מוסיפין פורס סוכת שלום בשבת ויו״ט ובחול שומר עמו ישראל. כ״ה גם בכ״י ו׳ וכן הביא השבה״ל בשם המדרש, אבל בכ״י האחרים גם בנדפס הגי׳ מוסיף פורס סוכת שלום, וא״כ כשמוסיף פורס סוכת שלום בשבת, ובחול שומר עמו ישראל, יהיה גם בלילה שבע ברכות כמו ביום, כי ההוספה היא במקום פרשת ציצית שאינה נוהגת בלילה, והוו גם שבע כמו ביום, וטעה הרב מהרא״ס בפירושו שכתב מוסיף פורס סוכת שלום וזה מצוה שמינית בק״ש, ובאמת היא מצוה שביעית במקום פרשת ציצית, גם מה שקשה לו כי רק בשבת מסיימין פורס סוכת שלום ובחול רק שומר עמו ישראל, אולם כפי הנוסחא שלפנינו הוא לנכון, שהביא כמו שמסיימין בשבת וגם בחול, ולפי הנוסחא במדרש הנדפס גם באו״ז כ״י אפשר כי מנהגם היה שגם בחול היו מסיימים פורס סוכת שלום, והאבודרהם בתפלת ערבית בפי׳ השכיבנו הביא וז״ל ופרוס עלינו סוכת שלומך מפרש במדרש תהלים לפי שאין מצות ציצית בערבית מוסיף פורס סוכת שלום עכ״ל, אולי הכוונה לברכת השכיבנו שנאמר בה ופרוס עלינו סוכת שלומך. ועיין בוי״ר פ״ט בק״ש חותמין פורס סוכת שלום, ובתנחומא ובמ״ר ריש פנחס וכן סוף מס׳ ד״א זוטא ק״ש חותמין בשלום ופרוס סוכת שלומך. עיין גם בירושלמי ברכות פ״ד ה״ה (דף ח׳ ע״ג) בק״ש פורס סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים. ובמדרש חזית פ׳ כמגדל דוד בטעות בק״ש הוא אומר בונה ירושלים צ״ל כמו בירושלמי אשר המאמר נובע משם, ומצאתי סעד לדברי כי גם בחול היו מסיימים פורס סוכת שלום, ועיין גם דב״ר ספ״ה ק״ש חותמת בשלום, פורס סוכת שלום: (ג) ד״א כנגד ז׳ חתימות. כ״ה גם בכ״י ו׳, וחסר בכל כ״י ובנדפס, ולזה כוון רש״י תהלים קי״ט קס״ד: (ד) דתנן. ברכות י״א ע״א: (ה) ד״א כנגד ז׳ פעמים שש״צ אומר קדיש בכל יום. כ״ה גם בכ״י ו׳, וחסר בכ״י האחרים גם בנדפס, ומובא בתניא סוף סי׳ ב׳, והשבלי הלקט השלם ענין תפלה סוף סי׳ ח׳ הביא וז״ל ואין פוחתין מז׳ קדישין בכל יום, והגאונים ז״ל סמכום על שם שבע ביום הללתיך עכ״ל

שבע ביום הללתיך, אמר ר' אבין אלו שבע מצות שאדם עושה בכל יום], (ו) ב' פעמים קריאת שמע, ושמונה עשרה ג' פעמים, וברכת המזון ב' פעמים בכל יום שחרית וערבית, הרי שבע. (ז) ר' מאיר היה אומר אדם מעוטף במצות תפילין בראשו ובזרועו, וארבע ציציותיו מקיפות אותו מארבע רוחותיו, וברית על בשרו (הרי שבע), נכנס לביתו מזוזה בפתחו, תמצא [שבע] מצות מקיפות אותו כחומה, והוא שדוד אמר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם (תהלים לד ח), כיון שנכנס לבית המרחץ. הוא מביט בעצמו ואומר הריני ערום מן המצות, וכשהוא מסתכל במילה ששקולה כנגד כל המצות, דעתו מתקררה, כיון שראה דוד כך, אמר הריני מזמר עליה למנצח על השמינית, על המילה שנתונה בשמיני. [חביבה המילה שנשתתף הקב"ה לאברהם, שכל מי שהוא מהול אינו יורד לגיהנם, שנאמר ביום ההוא כרת ה' (ברית את אברהם) [את אברם ברית] (בראשית טו יח), ומי יורד לשם, (ומה) [ראה מה] כתיב בתריה, את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמוני (שם שם יט), וכן יחזקאל אומר רדה והשכבה את ערלים [וגו'] (יחזקאל לב יט), וכן ישעיה אומר לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק (ישעיה ה יד), למי שאין בו חק ברית מילה, ומנין שנקרא חק, שנאמר ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם (תהלים קה י), אבל המינים ופושעי ישראל שכפרו בעיקר בהקב"ה, נופלין בגיהנם, שנאמר שלח ידיו בשלומיו

הערות ותקונים

עכ"ל. ובודאי לפנינו בכ"י א' וכ"י ו' היא הוספה מאיזה גאון, וראיתי ברוקח ה' ברכות סי' שמ"ב וז"ל שנינו קדים, קדיש הראשון שלפני ברכו אחרי מקראות תהלים הלוויות כו', קדיש השני אחרי פסוקי ברכת כהנים כשאין תחנון או אחר מקראות של תחנונים כו', קדיש השלישי אחר סדר קדושה כו', קדיש הרביעי במנחה אחר פסוקי תהלה כו', קדיש החמישי אחרי פסוקי תחנון כו', קדיש הששי אחר פסוקי ברוך ה' לעולם אמן ואמן כו', קדיש השביעי אחר תפלת ערבית כו', הרי ז' קדישין ביום, על שם שבע ביום הללתיך עכ"ל, ועיין בשבה"ל שם בריש סי' ח' דין קדים: (ו) ב' פעמים ק"ש, ושמונה עשרה ג' פעמים, וברכת המזון ב' פעמים בכל יום שחרית וערבית, בכ"י ב' ג' ד' ז' ח', ובנדפס הגי' קורא ק"ש ב' פעמים, ומתפלל ג' פעמים, ואוכל ומברך ב' פעמים, והכוונה ומברך ב' פעמים היינו ברכת המזון, ומזה מוכח שהיה מנהגם לאכול ב' סעודות ביום בוקר וערב, וכן נמצא הרבה פעמים בש"ס ב' סעודות ליום, אולם בתוספתא סוף ברכות איתא אוכל את פתו מברך לפניה ולאחריה, לכן יהיה הכוונה ואוכל ומברך ב' פעמים, היינו לפני המזון ולאחר המזון: (ז) ר' מאיר היה אומר. כאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו' ח' גם בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא, והמאמר נשנה בירושלמי סוף ברכות (י"ד ע"ד) וכך איתא שם: וכן היה ר' מאיר אומר אין לך אדם מישראל שאין המצות מקיפות אותו, תפילין בראשו ותפילין בזרועו ומזוזה בפתחו מילה בבשרו ארבע ציציות בטליתו מקיפין אותו, הוא שדוד אמר שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך, וכן הוא אומר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם, נכנס למרחץ ראה את עצמו ערום אמר אוי לי שאני ערום מן המצות, כיון שהביט במילה שלו התחיל לקלס להקב"ה למנצח על השמינית מזמור לדוד ע"כ, ומדברי הירושלמי נובע המאמר לפנינו, והסגרתי המלות „הרי שבע" כי מיותרים הם, כי עם מלות מזוזה הרי שבע, היינו תפילין, ד' ציציותיו, מילה, מזוזה, ומדברי הירושלמי תראה מה שמובא כאן הדרשה על למנצח על השמינית זש"ה שבע ביום הללתיך חושב שבע מצות, ואח"כ הביא הסיום המאמר מר' מאיר וחושב ג"כ שבע מצות והביא הכתוב שבע ביום הללתיך, ואח"כ הביא מזמור למנצח על השמינית על המילה שנתנה בשמיני, ובתוספתא סוף ברכות נמצא ג"כ המאמר מר' מאיר רק בקצת שנוים, וכך הגי' שם וכן היה ר' מאיר אומר אין לך אדם מישראל שאין שבע מצות מקיפות אותו תפילין בראשו ותפילין בזרועו מזוזה לפתחו ארבע ציציות מקיפות אותו ועליהן אמר דוד שבע ביום הללתיך נכנס למרחץ מילה בבשרו שנא' למנצח על השמינית מזמור לדוד ואמר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם ע"כ. מזה תראה שחשבו תפילין לשתי מצות, ומילה לא חשבו, והמאמר הזה מתוספתא נשנה בגמרא מנחות מ"ג ע"ב בקצת הרחבת לשון ע"ש וחשבו ג"כ תפילין לשתי מצות ע"ש. ובדפוס ראשון דפוס קאנסט' נשמטו איזה שורות וכצ"ל וארבע ציציות מקיפות אותו מארבע רוחותיו [וברית על בשרו נכנס בביתו מזוזה בפתחו תמצא [שבע] מצות מקיפות אותו כחומה והוא שדוד אמר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם] וכשהוא נכנס בבית המרחץ כו'. ובכ"י ב' ד' ז' ובדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים נמצא הוספה באמצע המאמר מר' מאיר בין המצות היה ר' מאיר אומר, ובין המצות אדם מעוטף במצות תפילין, ואנכי הוספתי ההוספה היא בסוף המאמר, ואין ספק כי אחד המעתיקים הוסיף זה בגלל המדרש, ומובא ממעתיק אחר פנימה שלא במקומו הראוי, כי רצה להוסיף דברים בענין מילה, אבל אין זה שייכות כלל באמצע המאמר מר' מאיר, בפרט כי המאמר מר' מאיר מקורו בירושלמי כמו שהבאתי, ושם הוא כמו בכ"י

שלנו

הלל בריתו (תהלים נה כא), שהרי כל מצוה שהיא בידינו, אין אנו עוסקים בה כאופן וכהלכה, ואילו באנו לעמוד ולדקדק על כל אחת ואחת תמה היא מן הקב"ה על מה מעמיד אותנו ומעמיד לעולמו, כי אין מצוה מוחזקת בידינו, כי אם מצות מילה, והבל פיהן של תינוקת של בית רבן, שאין בהם חטא, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה)]:

[ב] (ח) דבר אחר על השמינית. (ט) על ארבע גליות שהן שמונה מלכיות, ואדום היא השמינית, הדא הוא דכתיב (רישיה דדהב) [ראשה די דהב] טב, חדוהי ודרעוהי (דניאל ב לב), תרין, מעוהי וירכתה (שם), תרין, שקוהי (שם) תרין, רגלוהי (שם) תרין, הרי שמונה בבל כשדים, מדי פרס, יון ומקדון, ישמעאל ואדום, אמר ר' אייבו אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אנו מקלסין לפניך בשעה שאתה מקבץ אותנו משמונה גליות, שנאמר והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו [וגו' אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים] (ישעיה יא יא), (י) שמונה אומות כתובין בפסוק זה, לכך נאמר על השמינית: (יא) דבר אחר על השמינית, תרין אמוראין, חד אמר (יב) על שש מצות שנצטוה אדם הראשון, (יג) שנאמר ויצו ה' אלהים (בראשית ב יז), ונח נצטוה על אבר מן החי, ואברהם על המילה, (יד) ואחרינא אמר על המילה שנתנה לשמונה:

[ג] (טו) ה' אל באפך תוכיחני. ר' יודן בשם ר' אמי אמר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אף על פי שכתוב כי את אשר יאהב ה' יוכיח (משלי ג יב), ה' אל באפך תוכיחני, אף על פי שכתוב אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צד יב), אל בחמתך תיסרני. אמר ר' יוחנן משל למלך שהיו לו שני (טז) (קוסטנדין) [קוסטנרין] רעים, וכל מדינה שהיה כועס עליה, היה רודה אותה בהן, פעם אחת סרחה עליו מדינתו, והיה קורא (הקוסטנדין) [הקוסטנרין] לרדותה, והתחילו צווחין למלך, אדוננו המלך בבקשה ממך בכל מה שאתה רוצה לרדות אותנו רדה, חוץ מאלו. כך אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני אמר להם הקב"ה אם כן אף וחימה למה, אמרו לפניו יש לך על מי להשליכם, ככתוב שפוך חמתך (על) [אל] הגוים אשר לא ידעוך (תהלים עט ו), ואף הקב"ה מקבל מהם ואומר ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים (מיכה ה יד), אבל

הערות ותקונים

שלנו, ואין זכר מן ההוספה ההיא, וגם הרא"פ בהגהות שלו להמדרש רשם על זה המאמר אינו בכתובים, כוונתו כי לא נמצא בכתבי יד שלפניו, והמעתיק אשר הוסיף זה, לקח המאמר מן תנחומא הנדפס לך סי' כ', כי שם נמצא כל זה עד שנאמר שלח ידו בשלומיו חלל בריתו, ונוסף ג"כ בתנחומא תזריע סי' ה' בדפוסים האחרונים, כי בדפוסים הראשונים לא נמצאו, וגם לא בדפוס מאנטובה, ומן שהרי כל מצוה שהיא בידינו כו' עד סופו, הוא הוספה מן המעתיק הזה, ואינו לשון המדרש, עיין בשמ"ר פי"ט אות ד' שנמצא קצת מזה, והגי' שם משלח מלאך כו' ומורידן לגיהנם, ועיין גם ב"ר פמ"ח אות ח' ושם הוא בסגנון אחר, מה עושה להם כו' ומורידן לגיהנם, הה"ד שלח ידו בשלומיו, ודברי הב"ר הביא בעל הגהות מיימוניות ה' מילה פ"א סי' י' ע"ש: (ח) ד"א למנצח על השמינית. מובא בילקוט רמז תרל"ד בשם המדרש: (ט) על ארבע גליות שהן שמונה מלכיות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובילקוט ובנדפס הגי' על ארבע מלכיות שהם שמונה: (י) ח' אומות כתובין בפסוק זה. המלות האלה חסרים באיזה כ"י ובנדפס: (יא) ד"א על השמינית ב' אמוראין עד ה' אל באפך, זה חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח', וכן בנדפס, ונמצא ג"כ בכ"י ו', וכן בילקוט רמז תרל"ג, וכן הוסיף הרא"פ בהגהת שלו להמדרש: (יב) על ו' מצות שנצטוה אדם הראשון. בילקוט שם בטעות על שבע מצות, וחסר ג"כ שם „ונח נצטוה על אבר מן החי", ועיין בפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השלישי ובהערה ג': (יג) שנאמר ויצו ה' אלהים. פה קצר המסדר ובפסיקתא שם הביא ראיה בפרוטרוט מן הכתוב הזה שנצטוו על שש מצות ע"ש: (יד) ואחרינא אמר. זה נשמט בילקוט, ועיין בתוס' שבת ק"ל ע"א בשם מדרש שו"ט: (טו) ה' אל באפך תוכיחני. בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס נשמט הכתוב, ונמצא ג"כ לנכון בכ"י ו' ובכ"י ח' ובילקוט רמז תרל"ה וחסר הציון: (טז) קוסטנדין. וכ"ה בכ"י ב' ד' ז', ובכ"י ח' קוסנדין, אבל בכ"י ו' ובנדפס נאמר לנכון קוסטנרין ברי"ש, והיא המלה הרומית quaestionarius

דיין

בישראל מה כתיב בהו, לא אעשה חרון אפי לא אשוב לשחת אפרים (הושע יא ט), ואומר חמה אין לי (ישעיה כז ד), אמר ר' אלעזר (יז) למה התוכחות דומות, למלך שכעס על בנו, והיה בידו (יח) חרב הנדויית, ונשבע שהיא עוברת על ראש בנו, וכשנתפייס אמר אם עברה על ראש בני אין לו חיים, ושוב אין לי שיורש מלכותי, ולבטל גזירתי אי אפשר, מה עשה המלך, הכניסה (יט) לנרתקה, והעבירה על ראש בנו, ונמצא בנו ניצול, וגזירתו נתקיימת. ר' חנינה אמר למלך שכעס על בנו, והיה לפניו אבן גדולה, ונשבע המלך שהוא זורקה על בנו, וחזר ואמר אם אני זורקו בו שוב אין לו חיים, מה עשה המלך, צוה וכתתוהו צרורות קטנות, והתחילו זורקין עליו אחת אחת, והמלך הציל את בנו, וקיים שבועתו: (כ) ר' שמעון בן לקיש אמר למלך שכעס על בנו, והיה לפניו חבל, ונשבע שהוא מכהו מאה מכות בחבל שבידו, חזר ואמר אם הוא לוקה מאה מלקות, שוב אין לו חיים, מה עשה המלך, כפפה למאה על מאה, והכהו מאותו חבל כפוף פעם אחת, ונמצא המלך הציל את בנו וקיים גזרתו: (כא) ורבנן אמרי נטל את החבל וכרכה על צוארו, לכך אמר אל בחמתך תיסרני:

[ד] **חנני** ה' כי אומלל אני רפאני כי נבהלו עצמי. (כב) משל לאיש אחד שתפסוהו לסטין, וכל אחד מהן מכהו כמכתו, יש מהן בידו, ויש מהן באגרופו, ויש מהן באבנו, ויש מהן במקלו, עד שנשמט מהן, הגיע לביתו ונפל למטה, וצוח עצמותי, כך אומות העולם משעבדין את ישראל בכל מיני שעבוד קשה ושמדות וגזירות רעות:

[ה] **ונפשי** נבהלה מאד ואתה ה' עד מתי. (כג) אמר רבי הטה אזנך אין כתיב כאן אלא ואתה ה' עד מתי, אתה הוא שהבטחתני עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), ומהו עד מתי, אמר רב כהנא (כד) משל לחולה שהיה מתרפא על ידי הרופאים, והיה החולה מצפה מתי יבא הרופא, בארבע שעות, או בחמש שעות, או בשש, או בשבע, ולא בא, עברו על שמונה תשעה עשרה ולא בא, עם דמדומי חמה התחיל ממשמש ובא, ואמר אם שהתה עוד ציבהר נפשי יצאה, כך אמר דוד כשהיה רואה שעבוד המלכיות מושכות ומשתעבדות בישראל, צוח ואתה ה' עד מתי, שאתה הוא הרופא שלי, ושוהא לבא אצלי:

[ו] **יבשו** ויבהלו מאד כל אויבי. (כה) רבנן אמרין לעתיד לבא הקב"ה נוטל

הערות ותקונים

דיין החוקר ושוטר ביסורים את המחוייבים, עיין ערוך קסטינר, ובילקוט שם בטעות קונסטרין יש לתקן קוסטנרין: (יז) למה התוכחות דומות? למלך כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות למה התוכחות דומות, והגי' שם א"ר אלעזר משל למלך, ובכ"י ח' א"ר ישמעאל משל למלך, ובילקוט משל למה הדבר דומה למלך: (יח) חרב הנדויית. פי' חרב עשוי בארץ הודו (אינדיען), ובילקוט בטעות חרב הילירית צ"ל חרב הינדית. ועיין רש"י ע"ז ט"ז ע"א פרזלא הינדואה שפי' של ארץ הודו שאין עושין אותה אלא לכלי זיין: (יט) לנרתקה. פי' ברומי narthecium תיק החרב: (כ) רשב"ל אמר. בנדפס הגי' ורבנן אמרי, ויש שנוים בגירסא, וכך איתא שם ורבנן אמרי משל למלך שכועס על בנו ונשבע שהוא מכה אותו מאה חבלים, אמר המלך אם אני מכה אותו עוד אין לו חיים, מה עשה נטל את החבל ונתנה על צוארו לכך אמר אל בחמתך תיסרני: (כא) ורבנן אמרי. בילקוט הגי' ותלאה בצוארו, ובילקוט שם יש לתקן במקום ר' לוי צ"ל ר' שמעון בן לקיש, ובמקום ר' הונא צ"ל ר' חנינה: (כב) משל לאיש אחד. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט נוסחא אחרת בזה, וכך היא: משל למה הדבר דומה לאדם שתפסוהו ליסטים והיה כל אחד ואחד מתעולל בו להכותו יש מהם בעצים ויש מהן באגרופין וכשהניחוהו הלך לביתו, עלה למטה ואמר (עצמו) (צ"ל עצמותי) עצמותי, כך ישראל אוה"ע משעבדין בהן בכל מלכות ומלכות, ובכל מיני שעבודין, וכשיגיע לבנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו, אומר ישראל לפני הקב"ה חנני ה' כי אומלל אני: (כג) אמר ר' הטה אזנך אין כתיב כאן. באיזה כ"י ליתא, ובנדפס הגי' ונפשי נבהלה מאד והטה אזנך, וזה טעות, ובאיזה כ"י אמר ר' הטה אזנך אלא ואתה ה' עד מתי, ובילקוט השמיט זה, והגי' שם ונפשי נבהלה מאד ואתה ה' עד מתי אתה הוא שהבטחתני עמו אנכי בצרה: (כד) משל לחולה. בנדפס הוא בשנוים קטנים: (כה) רבנן אמרין. מובא בילקוט רמז תרל"ה בשם המדרש:

א"ר

לצדיקים ומראה להם גיהנם ומקומות פנויות בתוכו, ואומר להם המקומות הפנויות הללו מוכנים לכם, אלא שזכיתם במעשים טובים וירשתם לגן עדן. ונוטל לרשעים ומראה להם גן עדן ומקומות פנויות בתוכו, ואומר להם מקומות הללו מוכנים לכם, אלא שנתחייבתם במעשים הרעים וירשתם גיהנם: (כו) אמר ר' יהושע בן לוי אין הקב"ה מקלל לרשעים אלא בבושה, ולא עוד אלא שכופל להן קללתן, שנאמר יבשו ויבהלו מאד כל אויבי ישובו יבשו רגע, וכשהוא מברך לצדיקים כופל להן לברכתן, (כז) שנאמר ואכלתם אכול ושבוע וגו' ולא יבשו עמי לעולם וידעתם כי בקרב ישראל אני [וגו'] ולא יבשו עמי לעולם (יואל ב כו כז):

[ז] (כח) **דבר** אחר אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני. זהו שאמר הכתוב אל תמנע מנער מוסר [כי תכנו בשבט לא ימות] (משלי כג יג), כשתכהו אל תכהו אלא בשבט שלא ימות, וכן הוא אומר אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל (משלי שם יד), טובה היא המרדות שלא באף, וכן (כט) ירמיה אמר יסרני ה' [אך במשפט אל באפך] (ירמיה י כד), הוי אל באפך תוכיחני, למה שהאף והחימה שני (ל) קוסטנרין של מות הן, וכן הוא אומר חמת מלך מלאכי מות (משלי טז יד), וכן משה אמר כי יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט יט), לכך אל באפך תוכיחני, טובים הם היסורין, אלא שאין בי כח לעמוד לא באף ולא בחימה:

[ח] **יגעתי** באנחתי אשחה בכל לילה מטתי בדמעתי ערשי אמסה. (לא) זה שאמר ר' זכריה בן הקצב לחכמים, (לב) המעון הזה לא זזה ידה מתוך ידי, משעה שנכנסו גוים להיכל עד שיצאו, אמרו לו חכמים אין אדם מעיד על עצמו, (לג) התחיל בוכה (לד) וממסה מטתו בדמעות, (לה) שהיתה אשתו, והיה יודע שהיא טהורה, ולא היה מכירה מפני גזירת חכמים, והיה קורא עליו הפסוק יגעתי באנחתי:

[ט] (לו) **דבר** אחר יגעתי באנחתי. דוד עצמו אמר הפסוק עליו על מעשה בת

הערות ותקונים

(כו) א"ר יהושע בן לוי. מובא בילקוט יואל רמז תקל"ו בשם שו"ט, ושם בטעות א"ר לוי צ"ל אריב"ל: (כז) שנאמר ואכלתם אכול ושבוע וגו'. באיזה כ"י ובנדפס מובא לא תבושו ולא תכלמו, ואכלתם אכול ושבוע, כתוב הראשון הוא בישעיה מ"ה י"ז, ובאמת יש להביא רק הכתוב ואכלתם אכול ושבוע, והכוונה לסיפא דקרא שנאמר ב' פעמים לא יבושו, כי אצל הרשעים כופל להם קללתם, דכתיב ב' פעמים יבושו בפסוק שלפנינו (תהלים ו' י"א) וכשהוא מברך הצדיקים כופל להן ברכתן, דכתיב ג"כ ב' פעמים לא יבושו (יואל ב' כ"ו כ"ז): (כח) ד"א אל באפך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא בטעות ד"א למנצח על השמינית וצ"ל כמו לפנינו ד"א אל באפך, כי על זה תבוא הדרוש: (כט) וכן ירמיה אמר. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר נשתבש, וכה"א יסרני ה' במשפט אין כתיב כאן אלא אך במשפט, וזה טעות המעתיק, כי הכוונה על סיפא דקרא בירמי' אל באפך, כמו שהוספתי בפנים: (ל) קוסטנרין. באַרתי לעיל הערה ט"ז שהוראת המלה דיין החוקר ושוטר ביסורים את המחויבים, ובכ"י ח' המלה משובשת קופטרות: (לא) זה שאמר ר' זכרי' בן הקצב לחכמים. הוא במשנה כתובות כ"ז ע"ב עד אין אדם מעיד על עצמו, ומן התחיל בוכה הוא דברי המסדר מש"ט, ומה שסיים והיה קורא עליו הפסוק יגעתי באנחתי, הוא טבע מירושלמי כתובות פ"ב ה"י (דף כ"ו ע"ד), סוטה פ"א ה"ג (דף ט"ז ע"ד), אף הוא (ר"ל ר' זכריה בן הקצב) שכר לה בית והוא מעלה לה מזונות ולא היה מתיחד עמה אלא בפני בניה וקרא על עצמו הפסוק הזה יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי, והדורש הביא המאמר על הכתוב יגעתי באנחתי בתהלים, ואולי המלות ומנוחה לא מצאתי יש למחוק בירושלמי שם, וגם שם הכוונה על הכתוב שלפנינו: (לב) המעון הזה. פי' נשבע שבועה במקדש: (לג) התחיל בוכה. הוספת המסדר: (לד) וממסה מטתו. בנדפס בטעות וממחה: (לה) שהיתה אשתו. כ"ה גם בכ"י ו', אולם בכ"י האחרים ובנדפס שהיתה אשתו ישנה אצלו, וזה הוספה מאיזה מעתיק טועה, ועיין בגמרא בבלי שם, ואעפ"כ ייחד לה בית בחצרו וכשהיא יוצאה יוצאה בראש בניה כו', פי' שאסרו עליו לפי שכהן היה, וכן בתוספתא כתובות פ"ג ואעפ"כ יחד לה בית בפני עצמה לא נתיחדה עמו אלא על פי בניה, וכן בירושלמי שם כתוב לא היה מתיחד עמה אלא בפני בניה, וא"כ המלות „ישנה אצלו" מיותרות, רק הכוונה שהיה בוכה וממסה המטה בדמעות שהיתה אשתו שמה תמיד, וכן יש לתקן במקום ולא היה מכירה צ"ל ולא היה מתייחד עמה, ובילקוט השמיט המלות האלה, והביא רק התחיל בוכה וממסה מטתו, והיה יודע שהיא טהורה לו אלא היה מכירה (אלא) מפני גזירת הכמים: (לו) ד"א יגעתי באנחתי. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר

בכל

שבע. עששה מכעס עיני. מרוב כעס שאמרו לו ראו זה שהרג את הרועה, ושבה את הכבשה, והפיל ישראל בחרב בני עמון, והוא נשיא ישראל, ואני בוכה, (לז) והעלית עיני עששה, ונעשית עיני כלה כבגד אכלו עש (איוב יג כח). (לח) עתקה, נסתלקה מאורה, כמה דאת אמר ויעתק משם ההרה (בראשית יב ח), (לט) ובכעס שהכעסתי:

[י] **שמע** ה' תחנתי. אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם מלך בשר ודם אחרים מקבלין (מ) אכסיומא שמושיטין לו, ואני איני מבקש אלא אכסיומא שלי, לכך נאמר ה' תפלתי יקח:

מזמור ז

[א] **שגיון** לדוד אשר שר לה'. (א) זהו שאמר הכתוב גם במדעך מלך אל תקלל (קהלת י כ), מלך שבדורך אל תקלל, [ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר (שם)], עשיר שבדורך אל תקלל, כי עוף השמים יוליך את הקול (שם), (ב) אמר ר' ירמיה (ג) זה עורב חכמת טיארין, ובעל כנפים יגיד דבר (שם), (ד) משום אזנים לכותל, (ה) אמר הקב"ה לדוד למה אתה מקלל את משיחי ותאמר יבשו ויבהלו מאד כל אויבי (תהלים ו יא), והלא שאול קראת אויב, שנאמר ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומיד שאול (תהלים יח א), אמר לפניו רבונו של עולם זדונות אתה מעלה עלי כשגגות, שנאמר שגיאות מי יבין (תהלים יט יג):

[ב] **שגיון** לדוד. (ו) ר' יהודה בשם ר' לוי אמר שלשה דברים הוציא דוד מפיו על שאול, ושלשתן נגעה בו, ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו (ש"א כו י),

הערות ותקונים

בכל כתבי יד האחרים גם בנדפס, ונשאר רק התיבות „ובכעס שהכעסתי": (לז) והעלית עיני עששה ונעשית עיני כלה כבגד אכלו עש. וכן רש"י הביא כן בשם מנחם שפי' לשון רקבון וכמו ועצמי עששו (תהלים ל"א) וכן כל לשון עש: (לח) עתקה כד"א ויעתק. וכן הביא רש"י בשם מנחם שחברו עם ויעתק משם ההרה: (לט) ובכעס שהכעסתי. אולי זה נשתרבב מסורה שלפניו מרוב כעס [שהכעסתי]: (מ) אכסיומא. מובא במוספי בערך אכסיומא בשם מדרש תהלים, וכתב פי' בל"י ἀξίωμα מעלה גדולה וכבוד (ווירדע, עהרענבעצייגונג), ובכ"י ג' ובדפוס ראשון מקבלין אכסומיא כו' אלא בכיומין שלי, ובכ"י ב' מקבלים אכסיומא כו' אלא בכסיומין שלי, ובכ"י ד' ז' אלא בכסיומין שלי, ובכולם בטעות, ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים אכסיומא אכסיומין בטעות:

(א) זש"ה גם במדעך. נשנה בוי"ר פל"ב אות ב' קה"ר פ"י ומובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט בפסוק זה בשם שו"ט, ועיין במדרשים שם. במדרש קהלת מובא בתחלה כמו לפנינו מלך בדורך אל תקלל, ואח"כ מובא ד"א מלך במדעך אל תקלל מלך שלפניך אל תקלל, אבל בוי"ר הגי' בהיפך בתחלה מלך שלפניך אל תקלל, ואח"כ מובא ד"א גם במדעך מלך שבדורך כו', ואין ספק אצלי שהם ב' נוסחאות, ואחד הוסיף גם גי' המדרש שו"ט: (ב) א"ר ירמי'. בוי"ר ובקה"ר הגי' א"ר ירמי' ב"ר אלעזר: (ג) זה עורב חכמת טיארין. בכ"י שלפנינו גם בכ"י ו' כתוב הַכְּמַתְיָארִון הַכְּמַתְטִיָּארוֹן והמלות מנוקדות, וזה נעשה מן מעתיק טועה, וצ"ל חכמת טיארין, וגם בכ"י ג' בטעות הכמתטיאדין, ובכ"י ד' הכמת טיאדין צ"ל חכמת טיארין, ובכ"י ח' השמים המעתיק המלה הזאת כדרכו, וגם בדפוס ראשון הכמת טיאדין בה', וצ"ל חכמת בהי"ת, ונמצא נכון בכ"י ב' ובדפוס וויניציא חכמת טיארין, וכן בוי"ר ובקה"ר, ופי' טייר בל"ם ובל"ע עוף, וכן ידיעת עתידות ע"י צפצוף או פריחת העוף, ועיין בפסיקתא פרה ובהערה ס"ב, ובערוך השלם ערך טייר, ואולי יש לתקן זה הערוס בחכמת טיארין, ובכ"י ו' ראיתי נמצא בכתב מאוחר „צ"ל ט"ם וצ"ל חכמת טייר ונכתב טיירון ליפוי המלה כמו כן אותיות יו"ן הנוספות בסוף תיבה נאום זעליקמן גינצבערג": (ד) משום אזנים לכותל. כ"ה גם בקה"ר אבל בוי"ר הגי' ר' לוי אמר אזנים לדרך ואזנים לכותל, ולמאמר הזה כוון רש"י ברכות ח' ע"ב וכשיועצין אין יועצין אלא בשדה, על זה הביא רש"י דאמרי אינשי אזנים לכותל: (ה) אמר הקב"ה לדוד. מובא בילקוט, ובוי"ר ובקה"ר איתא כך: א"ר יהודה בר סימון אמר הקב"ה לדוד כך היית צריך לומר יבושו ויבהלו מאד כל אויבי, מי היה אויביו לא שאול, לא כך כתיב ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומיד שאול, באותה שעה אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אל תעלה אותו זדונות אלא שגגות, הה"ד שגיון לדוד: (ו) ר' יהודה בש"ר לוי. מובא בילקוט שמואל רמז קל"ח בשם שו"ט: ולשאול

זכן הוות ליה. או יומו יבא (שם), וכן הות ליה. או ירד במלחמה ונספה (שם), וכן הוה ליה. וימת שאול ושלשת בניו (ש"א לא ו). ולמה נשבע חי ה', אמר ר' אלעזר ליצר הרע נשבע ואמר לו חי ה', שאיני עושה הדבר הזה, ר' שמואל בר נחמני אמר לאבישי בן צרויה נשבע ואמר לו חי ה' אם תגע בדמו של צדיק זה, אני מערב דמך בדמו. (ז) ולשאול פלגש (ש"ב ג ז), (ח) פלגש חסר י', כד איתעביד שאול מלך, הוה עוד זעירא אפיך, ואת (ט) ויקח עוד דוד פלגש מירושלים (ש"ב ה יג), ואת מדמה אותך לשאול, (י) שאול מפקיר נכסיו למלחמת ישראל, שנאמר ויקח צמד בקר וינתחהו (ש"א יא ז), ואת מדמה עצמך לשאול, שאול מנשרים קלו ומאריות גברו (ש"ב א כג), (יא) ר' לוי אמר ששים מילין היה שאול הולך ביום אחד, ר' סימון אמר מאה ועשרים מילין, ורבנין אמרי מאה ושמונים מילין, אימתי כשנשבה הארון, הדא הוא דכתיב וירץ איש בנימין מהמערכה (ש"א ד יב), זה שאול, ואת מדמה עצמך לשאול. (יב) אדם הולך לבית המשתה ואינו מוליך בניו עמו, מפני מראית העין, ושאול יצא למלחמה, והוליך בניו עמו, והיה יודע שמדת הדין פגעה בו, ואת אמרת לא תצא עוד אתנו למלחמה (ש"ב כא יז), ואת מדמה עצמך לשאול. (יג) שאול היה אוכל חולין בטהרה, שנאמר וירם הטבח את השוק והעליה (ש"א ט כד), (יד) ר' יוחנן אמר השוק והאליה, ר' [אלעזר] אומר השוק והחזה שעליה, מלמד שהיה אוכל חולין בטהרה, (טו) ואת מדמה עצמך לשאול:

[ג] [**דבר** אחר שגיון לדוד]. (טז) זהו שאמר הכתוב עמו עוז ותושיה לו שוגג ומשגה (איוב יב טז), עוז זו תורה, שנאמר ה' עז לעמו יתן (תהלים כט יא), תושיה זו תורה, (יז) אמר ר' יהושע בן לוי למה נקרא שמה תושיה, שמתשת כח הגוף

הערות ותקונים

(ז) ולשאול פלגש. כ"ה בכל כ"י והמאמר קטוע, ובילקוט שם הגי' „אמר לו הקב"ה גם במדעך מלך אל תקלל, אתה מדמה עצמך לשאול כתיב ולשאול פלגש ואתה ויקח לו עוד דוד נשים ופלגשים": (ח) פלגש חסר. זה חסר בכ"י האחרים ובנדפס גם בילקוט: (ט) ויקח עוד דוד פלגש מירושלים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד האחרים ובנדפס ובילקוט מובא לשון הכתוב ויקח דוד עוד נשים ופלגשים מירושלים, אבל בקרא כתיב פלגשים ונשים, ובכ"י ח' ויקח עוד פלגשים ונשים בירושלים: (י) שאול מפקיר נכסיו עד ואת מדמה עצמך לשאול. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, וחסר בכל כ"י ובנדפס, וגם הרא"פ הוסיף זה בגלל המדרש עפ"י כ"י שהיו לפניו: (יא) ר' לוי אמר ששים מילין. באגדת שמואל פי"א המאמר בהרחבת לשון ר' לוי אמר ששים מיל הלך שאול באותו היום במערכה היה ושמע שנשבו הלוחות והלך והטפן מיד גלית ובא, ור' סימון אמר מאה ועשרים מיל הלך שאול באותו היום בשילה היה ושמע שנשבו הלוחות והלך והטפן מיד גלית ובא, ורבנן אמרין ק"פ מיל הלך שאול באותו היום במערכה היה וברח לשילה ושמע שנשבו הלוחות והלך והטפן מיד גלית ובא, והכוונה כי ס' מיל היה בין שילה ובין המערכה, ר' לוי סבר שהיה במערכה ונטלן שם והביאן לשילה הייט ס' מיל, ור' סימון סבר הלך משילה ונטלן במערכה וחזר והביאן לשילה הרי ק"כ מיל, ורבנן סברו ברח תחלה מהמערכה לשילה וחזר למערכה ונטלן וחזר והביאן לשילה הרי שלשה פעמים ששים: (יב) אדם הולך לבית המשתה. כן הוא גם במדרש וי"ר פכ"ו אות ז', ובמדרש אגדת שמואל פכ"ד הוא בהרחבת לשון מיד יצא למלחמה ונטל שלשת בניו עמו יהונתן ואבינדב ומלכישוע, באותה שעה קרא הקב"ה למלאכי השרת ואמר להם באו וראו בריה שבראתי ושילדתי, בנוהג שבעולם אדם הולך לבית המשתה אינו נוטל בניו עמו מפני מראית העין, וזה יודע באמת שיהרג ויצא למלחמה ונטל שלשת בניו עמו ושמח על שמדת הדין פוגעת בו: (יג) שאול היה אוכל חולין בטהרה. וכ"ה במדרש במ"ר פי"א אות ג' ולא מובא שם ראיות הכתובים: (יד) ר' יוחנן אמר השוק והאליה ר' אלעזר אומר השוק והחזה שעליה. נובע מירושלמי מגילה פ"א הי"ד (ע"ב ע"ג), ותקנתי פה ר' אלעזר אומר השוק והחזה כמו שהוא בירושלמי, ובירושלמי שם מובא עוד בשם ר' שמואל בר נחמני שקא ושופא, ועיין בגמרא בבלי ע"ז כ"ה ע"א שמובא המאמר הזה בהרחבת דברים והמסדר מהמדרש שלפנינו הביא כמו שהוא בירושלמי, ובמדרש אגדת שמואל פי"ד נשתבש הלשון ויש לתקן כמו שהוא בירושלמי ובבלי, ובכ"י ב' ד' ז' נמצא נוסף עוד: ואומר כי אמר מקרה הוא בלתי טהור כי לא טהור (ש"א כ' כ"ו), וליתא גם בכ"י ו' ח': (טו) ואת מדמה עצמך לשאול. בכ"י ד' ז' נוסף אחר זה: שאול שומע בזיונו ושותק שנאמר ויבזהו ואת מדמה עצמך לשאול, וזה ליתא בכ"י האחרים, ובילקוט שמואל רמז קל"ח סיים אחרי המלות ואתה מדמה עצמך לשאול „לכך נאמר שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני": (טז) זש"ה עמו עוז ותושיה. מובא בילקוט איוב רמז תתק"ו בשם שו"ט: (יז) אריב"ל למה נקרא שמה תושיה. בגמרא

בבלי

והעינים. (יח) מהו שוגג ומשגה, אמר ר' שמעון בן לקיש נביאים ונבואותיהם, (יט) ר' יוחנן אמר שטיא ושטיתא, רבנן אמרו אם שגה אדם בדברי תורה, משיגים אותו, הדא הוא דכתיב ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי (איוב יט ד), וכן הוא אומר באהבתה תשגה תמיד (משלי ה יט), לא דיין לאדם שתורתו ממתנת לו בחייו, אלא אף בשעת מיתתו עמו, אמר דוד על אותה אני מבקש שגיון לדוד: מהו על דברי כוש בן ימיני. אמר ר' חיננא בר פפא מה אדוניתו של יוסף תבעה אותו, שנאמר שכבה עמי (בראשית לט ז), ואומר בא אלי העבד העברי (שם שם יז), אף שאול אמר כי הקים בני את עבדי עלי לארב (ש"א כב ח), (כ) כשם שבאת הכושית (כא) פטרונתו של יוסף עליו בדברים, כך בא שאול בן ימיני עלי בדברים. אמר ר' אחא והלא (כב) כל התועב עצמו אינו נענש, למה אמר דוד עליו כך, (כג) על ידי שאמר שירה על מפלתו, שנאמר אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני, וכתיב בנפול אויבך אל תשמח (משלי כד יז), (כד) [אמר ליה הקב"ה לדוד אילו היה מזלו של שאול מזלך ומזלך מזלו, כמה דוד הייתי מאבד מפניו]:

[ד] **ה' אלהי** בך חסיתי. (כה) אמר ר' יעקב בך בתורתך, שכתוב בה כ"ב אותיות אלפא ביתא: פן יטרוף כאריה נפשי. (כו) מה האריה הזה יושב על טרפו (כז) ומפספסו, כך היו דואג ואחיתופל עלי לפספסני: פורק ואין מציל. אין אחד מכל אוכלוסין שלו מלמדין עלי זכות: ה' אלהי אם עשיתי זאת וגו'. (כח) [לשון שבועה, כיוצא בדבר אתה אומר אם כחה אכלתי בלי כסף וגו' תחת חטה יצא חוח (איוב לא לט מ)]: אם גמלתי שולמי רע. בישראל: ואחלצה צוררי ריקם. באומות העולם: (כט) ויכרות את כנף המעיל (ש"א כד ה), מה כתיב שם, ויך לב דוד אותו (שם שם ו). ר' יהודה אומר אמר דוד מה בין קטע ציציתא לקטע רישא, אמר ר' נחמיה שביטלו ממצות ציצית שעה אחת, כיון שנגררתה לא היה יודע בקש ולא מצא אותו, אמר לו לאבנר היכן הוא כנף מעילי, אמר לו (ל) בסירה הועדת, כיון ששמע דוד כך אמר ליה ואבי ראה גם ראה את כנף מעילך בידי

הערות ותקונים

בבלי סנהדרין כ"ו ע"ב מובא בשם ר' חנן למה נקרא שמה תושיה מפני שהיא מתשת כחו של אדם. ומובא ברשב"ץ על אבות דף כ"ז ע"א בשם שו"ט: (יח) מהו שוגה ומשגה נביאים ונבואותיהם. פי' ונבואות שהם אומרים. ובנדפס בטעות נביאים ונבואות, ואולי דורש שוגה על הנביאים עפ"י מאמרם משחרב ביהמ"ק נתנה נבואה לשוטים (ב"ב י"ב ע"ב), ואפשר כי נקרא הנבואה משגה מלשון באהבתה תשגה תמיד: (יט) ר' יוחנן אמר. בנדפס בטעות ר' שמעון אמר: (כ) כשם שבאת הכושית פטרונתו של יוסף כו' עד עלי בדברים. חסר בנדפס, גם בכ"י ב' ג' ד' ז' ח', ונמצא גם בכ"י ו': (כא) פטרונתו. פי' גבירה: (כב) כל התועב עצמו. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, אולי צ"ל כל התובע, פי' תובע דמו מיד שונאו ורודפו, תרגום אדרוש אתבע, וכן מצאתי בכ"י ח': (כג) ע"י שאמר שירה על מפלתו. לזה כוון רש"י בפי' לתהלים ז' א' ורבותינו פירשו לשון משגה שנתודה ונתפלל על השגיון שאמר שירה על מפלתו של שאול כו': (כד) א"ל הקב"ה לדוד. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס: (כה) א"ר יעקב. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא בילקוט רמז תרל"ז, ובאיזה כ"י ובנדפס הגי' א"ר יוחנן, אבל במדרש שו"ט מזמור כ"ה הגי' א"ר יצחק, וכן בפסיקתא דר"כ פסקא כ"ב (קמ"ז ע"א), ובחזית פ"א פ' נגילה ונשמחה הגי' א"ר יצחק בעשרים ושתים אותיות שכתבת בתורה ב' תרין כ' עשרין: (כו) מה הארי'. מובא בילקוט שם: (כז) ומפספסו. פי' מפרכו לחתיכות חתיכות, עיין ערוך ערך פספס ובכ"י ח' ומפלפלו: (כח) לשון שבועה. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', וחסר גם בכ"י ג' ו' ה' ובנדפס: (כט) ויכרות את כנף המעיל ר' יהודה אומר כו'. מובא בילקוט שמואל רמז קל"ג בשם שו"ט: (ל) בסירה הועדת. בכ"י ו' (השוה תמיד לכ"י א') הגי' בסירה הוערה, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ובדפוס ראשון דפוס קאנסט' בסירות הועדת ונכרת, וכן במאמר שלאחריו אמרת בכנף המעיל בסירה הועדת חנית וצפחת בסירה הועדת, וזה טעות ומשבשתא כיון דעל על וצ"ל הועדת האות עי"ן לפני הדל"ת, ובדפוס ווינציא תיקן המדפיס בסירות עברת ונכרת, אבל במאמר שלאחריו כתוב גם שם בסירה הועדת, ובכ"י ח' כתוב בסירות הנעורת נכרת, ובמאמר שלאחריו בסירה הנעלת, והוא בטעות. והנה המאמר הזה נובע מירושלמי פאה פ"א ה"א (ט"ז ע"א), סוטה פ"א ה"ח (מ"ז ע"ב), ונשנה בפסיקתא פרה (ל"ב ע"ב), וי"ר פכ"ו אות ב', תנחומא הנדפס חקת אות

ד'

(שם שם יב), (לא) מיכן שחייב אדם בכבוד חמיו כבכבוד אביו, ר' יהודה אמר אבי ראה גם ראה, אבי ראה אמר לשאול, גם ראה אמר לאבנר, ורבנן אמרי אבי ראה אמר לאבנר, דהוה אריה בתורה, גם ראה אמר לשאול. (לב) כד אתי למעגל מה אמר ליה, הלוא תענה אבנר (ש"א כו יד), אמרת בכנף המעיל בסירה הועדה, שמא חנית וצפחת בסירות הועדו, (לג) הדא הוא דכתיב וישיבו אותו מבור הסירה (ש"ב ג כו), בור וסירה גרמו לאבנר ליהרג:

[ה] **ואחלצה** צוררי ריקם. (לד) זהו שאמר הכתוב וימדד שני חבלים להמית (ש"ב ח ב), ר' יהושע בן לוי אמר שהרגו אביו ואמו (לה) עיניו לעורות. ר' יהודה אמר אביו ואמו ואחיו הרגו ולדות עיניו: וכבודי לעפר ישכן סלה. זה מלכותו:

[ו] **קומה** ה' באפך. (לו) אמר ר' שמואל בר נחמני בשעה שעלה משה למרום

הערות ותקונים

ד', ותנחומא שלנו חקת אות ח', במ"ר פי"ט אות ב', ושם הוא בהרחבת לשון וכאן הוא מקוטע, עיין בפסיקתא הערה נ"ב ובתנחומא הערה קכ"ח, ומן המאמר כד אתי למעגל עד חנית וצפחת בסירה הועדו הוא כלשון הירושלמי ופסיקתא ומפרשים שרשמתי, ובהערות שלי להתנחומא הערה קכ"ט העירותי כי בכ"י רומי הגי' דאת אמר בסירה הועדו, ובכ"י רח"ס בסירה הועדת, ובוי"ר פ' אמור ובתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר חקת ובשו"ט מזמור כ"ח ובילקוט שמואל רמז קל"ג הגי' בסירה הועדת בדל"ת ובכ"י ה' של אקספארד כתוב ג"כ בסירה הועדת ובחסרון מלת „אמרת" ובפסיקתא ובירושלמי פאה וסוטה בסירה הוערה, ויותר נכון הגי' בדל"ת כי לשון העברה והסרה מתורגמים בארמית עדה, (עיין מתורגמן שורש עדה א'), והמלה הזאת ישנה גם בכתבי קודש לא עדה עליו שחל (איוב כ"ח ח'), ולדעת ידידי הרב בעל ערוך השלם עיקר המלה ברי"ש ופעם המלה בלשון ערבי עניה עבר והלך, ובפסיקתא פרה הערה נ"ג העירותי כי במדרש שו"ט מזמור ז' בסירות בקוצים עברת ונכרת, אין ספק כי מלת „בקוצים" הוא פי' אחד המעתיקים על מלת בסירות, ועתה מצאתי ראיתי כי בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא ובדפוס ווינציא לא נמצא המלה בקוצים, ושם הגי' כמו לפנינו בכ"י, רק המפרש בדפוס פראג ואח"כ בדפוס אמשטערדאם הוסיף המלה „בקוצים" גם במאמר שלאחריו כנף המעיל בסירה הוערת חנית וצפחת בסירה הוערו, תיקן הוא בסירה נכרת חנית וצפחת בסירה נלקחו. ופה המקום להעיר בתנחומא הישן אשר הוצאתי לאור דף כ"ד ע"ב בכנף מעיל בסירה אמרת הוערת מלת „אמרת" יש למחוק מן הספר וטעות הוא: (לא) מיכן שחייב אדם בכבוד חמיו כבכבוד אביו. גם זה מובא בילקוט שם שמואל רמז קל"ג ד"ה ויכרת, ר"ל קרי ליה אבי מפני שהיה חמיו, ולזה המאמר כוון הטור יו"ד סוף סי' ר"מ חייב אדם לכבד חמיו דכתיב אבי ראה גם ראה. ועיין בב"ח שהביא דברי השו"ט, וראיתי גם במכילתא יתרו מסכתא דעמלק פרשה א' בפ' וישתחו וישק לו מכאן אמרו שיהא האדם מוכן לכבוד חמיו, ובילקוט הגי' שיהא אדם נוהג בכבוד חמיו, וע"ש במאיר עין, וכן בלקח טוב יתרו י"ח ז' הביא מיכן שחייב אדם להיות נוהג בחמיו כבוד ע"ש בהערה כ"ז: (לב) כד אתי למעגל. הוא סיום המאמר מירושלמי שהבאתי לעיל בהערה ל' על בסירה הועדת וע"ש: (לג) הה"ד וישיבו אותו מבור הסירה בור וסירה גרמו לו לאבנר ליהרג. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ה' גם בנדפס, ואין ספק שזה הוסיף המעתיק מגמרא בבלי סנהדרין מ"ט ע"א וישיבו אותו מבור הסירה מאי בור הסירה, אמר ר' אבא בר כהנא בור וסירה גרמו לו לאבנר שיהרג, וע"ש בפירש"י, ובערוך ערך בר ז' הביא וז"ל מפורש בתלמוד ירושלמי פאה פ"א ובסוטה פ"א שרצה שאול להשיב את דוד מפני שאמר הנה בעת שלקח הצפחת והחנית הלכו להביא מים מן הבור, ושכחום שם, ומצאם דוד ולקחם מן הבור, א"ל הצפחת והחנית כבר נשארו בבור כנף מעילי מה תאמר בו, א"ל כנף מעילך בסירה הועדת, כלומר נסבך בקוצים ונחתך ומצאו דוד ולקחו משם, וכיון שלא הניח להתפייס לדוד נענש עליהם, וזה בור וסירה גרמו לו לאבנר עכ"ל. והביא דברי הירושלמי בשינוי לשון וביתר באור, וכן בכל המקומות שרשמתי לעיל הוא בשנויים, ועיין ברד"ק בש"ב ג' כ"ו: (לד) זש"ה וימדד. מובא בילקוט רמז תרל"ז והוא מהמדרש שו"ט, ובילקוט שמואל סוף רמז קמ"ו על הכתוב וימדדם בחבל הביא מאמרם מסנהדרין ל"ט ופיים ריב"ל אמר ע"י שהרגו לאביו ואמו, הסיום הזה הוא ממדרש שלפנינו והסר שם הציון: (לה) עיניו לעורות. וכן במאמר ר' יהודה ולדות עיניו אין להם מובן, וכ"ה בכ"י ג' ד' ו' גם בנדפס, ובכ"י ב' שהרגו אביו ואמו וערו לדות ר' יהודה אמר אביו ואמו ואחיו הרגו וערו לדות, ובכ"י ז' ועינו לרות ר' יהודה אמר אביו ואמו ואחיו הרגו ולרות עינו, ובכ"י ח' ריב"ל אמר ע"י שהרגו אביו ואמו ואחיו הרגו ולעורות עינו, והשאר חסר. ובילקוט רמז תרל"ז וענו לרות ר' יהודה אומר אביו ואמו הרגו וענו את רות, ועיין רש"י ש"ב ח' ב' וש"א כ"ב ד', ומה שסיים שם כדאיתא במדרש רבי תנחומא טוב לתנחומא שלנו וירא אות כ"ה: (לו) א"ר שמואל בר נחמני. מובא בילקוט תהלים

שם

וסרחו ישראל, נזדווגו לו חמשה מלאכי חבלה, ואלו הן: אף וקצף וחימה והשמד ומשחית. אף זה מלאך הממונה על האף, וחימה זה מלאך החימה, וקצף זה מלאך הקצף, ומשחית זה מלאך המשחית, והשמד זה מלאך המשמיד, והיה משה מתיירא מהם, ונתלה בזכות אבות העולם, אמר לפניו רבונו של עולם זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות לב יג), (לז) [אמר לו הקב"ה למשה, אבות כלום יש להם עלי, אני יש לי עליהם, אברהם יש לי עליו, שאמר במה אדע כי אירשנה (בראשית טו ח), יצחק יש לי עליו שאהב את שונאי, [שנאמר ויאהב יצחק את עשו (שם כה כח), וכתיב] ואת עשו (אשר) שנאתי (מלאכי א ג), יעקב יש לי עליו שאמר נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ כז), כיון שאמר לו משה אשר נשבעת להם בך (שמות לב יג), למען שמך], מיד נתמלא הקב"ה רחמים, שנאמר וינחם ה' על הרעה (שמות שם יד), מיד נסתלקו מישראל שלשה מלאכי חבלה קצף ומשחית ומשמיד, ומנין שנשתלחו בישראל אף וחימה, שנאמר כי יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט יט), אמר לפניו רבונו של עולם לית אנא יכול למיקם בתרויהון, קום את בחד ואנא בחד, הדא הוא דכתיב קומה ה' באפך (תהלים ז ז), ומנין שעמד משה בחימה, שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו וגו' להשיב חמתו (תהלים קו כג), ואומר חמה אין לי (ישעיה כז ד), (לח) [ועל אותה שעה הוא אומר ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים וגו' (קהלת ד ב), [כגון אני וחבורתי], (לט) (ושמואל) [ר' שמואל בר נחמן], פתר קרייא בדוד, בשעה שבנה שלמה את בית המקדש, ביקש שתרד אש מן השמים ולא ירדה, (מ) התפלל שמונה תפלות ולא ירדה, כיון שאמר זכרה לחסדי דוד עבדך (דה"ב ו מב), מיד ירדה, שנאמר (מא) (ויהי כבלות) [וככלות] שלמה להתפלל והאש ירדה (שם ז א)]: (מב) הנשא בעברות צוררי ועורה אלי משפט צוית. והיכן צוית, ובקש ה' מיד אויבי דוד (ש"א כ טז), (מג) והיכן צוית בתורה, ואיבתי את אויביך וצרתי את צורריך (שמות כג כב), והיכן צוית, ריבה ה' את יריבי (תהלים לה א):

הערות ותקונים

שם רמז תרל"ז גם בילקוט עקב רמז תתנ"ג בשם שו"ט, ועיין שמ"ר סוף פמ"א ופמ"ד אות ח', דב"ר פ"ג אות י"א, קהלת רבה פ"ד פסוק וטוב משניהם, ופדר"א פמ"ה, ובכ"י ב' ד' ז' נמצא נ' אחרת ארשב"נ בשעה שבאו ישראל לאותו מעשה ועלה משה למרום ואמר שלא הניח זויות ברקיע שלא נחבט עליה עד שנזדווגו לו חמשה מלאכי חבלה. ובקה"ר שם ר' יהושע פתר קרייא בישראל בשעה שעמדו לפני הר סיני כיון שבאו לאותו מעשה לא הניח משה זוית בקרקע ההר שלא נחבט עליה ומבקש תפלה ורחמים על ישראל ולא נענה ונזדווגו לו חמשה מלאכי חבלה כו': (לז) אמר לו הקב"ה למשה. הוספתי כמו שנמצא בכ"י ב' ד' ז' וזה לקח המעתיק שהוסיף מן קה"ר שם, וחסר גם בכ"י ו' ח' ובנדפס ובילקוט שם ובהתחלת המאמר במקום מיד נתמלא הקב"ה רחמים כתוב בכ"י ב' ד' ז' באותה שעה נתמלא הקב"ה רחמים: (לח) ועל אותה שעה הוא אומר עד והאש ירדה. הוספתי כמו שנמצא בכ"י ב' ד' ז', וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' וגם בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא, והמדפיס דפוס וויניציא הוסיף זה ואח"כ בכל הדפוסים, וגם הרא"פ בהגהת שלו בגד מדרש דפוס וויניציא כתב „אינו בכתובים" והנה המעתיק אשר הוסיף זה לקח ג"כ מן קה"ר שם פ"ד פסוק וטוב משניהם, ובאמת ההוספה הזאת מיותרת, כי אין שייכות כלל למאמר הזה במדרש תהלים, וליתא ג"כ בילקוט בשם המדרש שו"ט, גם ליתא בכל המקומות שרשמתי לעיל המובא במאמר מן אף וחמה, רק המעתיק ראה כן במדרש קה"ר אשר שם מובא הדרשה על ושבח אני את המתים, וסיים שם על אותה שעה הוא אומר ושבח אני את המתים, וגם המאמר מר' שמואל בר נחמן שפתר קריא בדוד שייך ג"כ רק במדרש קה"ר שם שפתר קריא ושבח אני את המתים וגו' מן החיים על דוד בשעה שבנה שלמה את בית המקדש, אבל יען כי קבע המאמר לו מקום בשלשה כ"י וגם בנדפס לכן הוספתיו: (לט) ושמואל. תקנתי ר' שמואל בר נחמן כמו שהוא במדרש שם: (מ) התפלל שמונה תפלות ולא ירדה. זה נשמט בנדפס, ובמדרש קה"ר שם התפלל כ"ד תפלות ולא ירדה: (מא) ויהי ככלות. כ"ה בכ"י שרשמתי ותקנתי וככלות, וגם מובא שם לשון הכתוב והאש ירדה מן השמים, ובקרא כתיב מהשמים: (מב) הנשא בעברות צוררי. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ז, ובטעות שם בקש ה' מאויבי דוד, צ"ל ובקש ה' מיד אויבי דוד: (מג) והיכן צוית ואיבתי את אויביך. מובא ברש"י תהלים ז' ז' וסיים זה מצאתי במדרש, ומה שהביא רש"י עוד שם והיכן צוית תרועם בשבט ברזל (תהלים ב') זה לא נמצא לפנינו, ויותר נכון להגיה בדבר רש"י

[ז] **ועדת** לאומים תסובבך. בשעה שעדתן של רשעים תסובבך, את משרה שכינתך לשמים, שנאמר ועליה למרום שובה, (מד) ר' אלעזר בשם ר' יהודה בר' אלעאי אמר שלשה דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, ועשו שנים, אבל לא בנו את בית המקדש, לפי (מה) שהיו בהם (מו) דלטורין, הדא הוא דכתיב נפשי בתוך לבאים (תהלים נז ה), זה אבנר ועמשא שהיו לבאים בתורה, אשכבה לוהטים (שם), זה דואג ואחיתופל שהיו לוהטים אחר לשון הרע, בני אדם שיניהם חנית וחצים (שם), אלו אנשי קעילה, שנאמר היסגרוני בעלי קעילה בידו (ש"א כג יא), ולשונם חרב חדה (תהלים נז ה), אלו הזיפים, שנאמר בבא הזיפים ויאמרו לשאול [הלא דוד מסתתר עמנו] (תהלים נד ב), (מז) ר' יוסי ור' יהושע בן לוי אמרו, תינוקות שהיו (מח) בימי שאול ושמואל, עד שלא הביאו שתי שערות, היו דורשין את התורה מ"ט פנים טהור, ומ"ט פנים טמא, והיה דוד מתפלל עליהם, שנאמר ואתה ה' תשמרם (תהלים יב ח), (מט) נטר אורייתא בליבהון, תצרנו מן הדור זו לעולם (שם), מן דרא דהוא חייב כלייה, ואחר כל השבח הזה, היו הולכין למלחמה ונופלין, על שהיו בהן דלטורין, אמר דוד רבונו של עולם מה שכינתך עושה בארץ בין המלשינים, סלק שכינתך מביניהון, רומה על השמים אלהים (תהלים נז ו), אבל דורו של אחאב כלם עובדי עבודה זרה היו, ועל ידי שלא היו בהם דלטורין, היו יוצאין למלחמה ונוצחין, ולא נהרג אחד מהם, והוא שאמר עובדיה לאליהו, הלא הוגד לאדוני את אשר עשיתי וגו' ואכלכלם לחם ומים (מ"א יח יג), מה תלמוד לומר לחם ומים, מלמד שהיה המים קשים עליו יותר מן הלחם, ואליהו מכריז בהר הכרמל ואומר ואותר אני לבדי (שם יט י), וכל עמא יודעין ולא מפרסמין למלכא, הוי אומר שבשביל לשון הרע מסתלקת השכינה, לכך נאמר ועדת לאומים תסובבך [ועליה למרום שובה]:

[ח] **ה' ידין** עמים. הפוך הדין על אומות העולם: שפטני ה' כצדקי. ולא כרשעתי: כתומי, ולא כעקמימותי: יגמר נא רע רשעים. מן הארץ: ותכונן צדיק. תכון מלכותך צדיקו של עולם, וממה שאתה בוחן לבות וכליות אנו יודעים

הערות ותקונים

רש"י והיכן צוית ובקש ה' מיד אויבי דוד: (מד) ר' אלעזר בש"ר יהודה ב"ר אלעאי אמר שלשה דברים נצטוו ישראל. תוספתא סנהדרין פ"ד, ובבלי סנהדרין כ' ע"ב וכן היה ר' יהודה אומר שלש מצות נצטוו ישראל בביאתן לארץ (בגמרא בכניסתן לארץ) להעמיד להם מלך ולבנות להם בית הבחירה (בגמרא היא שלישית) ולהכרית זרעו של עמלק. ובילקוט שם ר' עזריה ור' יהודה בש"ר יהודה ב"ר אלעאי צ"ל ר' אלעזר בש"ר יהודה ב"ר אלעאי. ועיין במדרש דב"ר פ"ה אות ח' כי גם שם נמצא המאמר כמו לפנינו במדרש שו"ט, ושם הגי' א"ר יהודה ברבי אלעאי: (מה) שהיו בהן דלטורין. נשנה בירושלמי פאה פ"א (ט"ז ע"א), ופסיקתא דר"כ פרה (ל"א ע"ב), וי"ר פכ"ו אות ב', במ"ר ריש פי"ט, דב"ר פ"ה, תנחומא ריש חקת: (מו) דלטורין. פי' בל"ר Delator הולך רכיל Delatura רכילות: (מז) ר' יוסי ור' יהושע בן לוי עד אמר דוד. הוא מאמר מוסגר ולא נמצא בירושלמי שם, וזה נשמט ממקומו, ויש להגיהו בראש המאמר, כמו שהוא בפסיקתא וי"ר, ובמ"ר שם, ותנחומא חקת, ואחרי המלות שהיו בהן דלטורין, שייך המאמר המובא לפנינו בהתחלתו שנ"ל נפשי בתוך לבאים זה אבנר ועמשא, ועיין בכל המקומות שרשמתי ותראה כי כנים דברי, ובמקום ר' יוסי וריב"ל אמרו, הגי' שם ר' יוסי ממלחיא ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, ובנדפס ר' יהושע בן לוי בשם ר' יוסי, ובכ"י ג' ד' ריב"ל ור' יוסי אומרים, ובאיזה כ"י כתוב ריב"ל לבד, ועיין רש"י תהלים י"ב ח' מדרש אגדה יש ומיושב על הסדר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי תינוקות שהיו בימי דוד כו': (מח) בימי שאול ושמואל. במקומות הנ"ל הגי' בימי דוד: (מט) נטר אוריתא בליבהון. בכ"י ב' ד' ז' נמצא אחר זה הוספה (ולא נמצאת גם בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס) „א"ר יוחנן תלמיד היה לו לר' מאיר וסמכוס שמו שהיה אומר על דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמונה טעמי טומאה, ועל כל דבר ודבר של טהרה ארבעים ושמונה טעמי טהרה, ותלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ ממאה וחמשים טעמים, אמר רבינא אני אדין ואטהרנו מה נחש שממית ומרבה טומאה טהור, שרץ שאין ממית ומרבה עליו טומאה לא כל שכן, גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של ר' מאיר כמותו ומפני מה לא קבעו כמותו שלא עמדו חבריו לסוף דעתו שהוא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא ומראה לו פנים": וזה הוסיף מעתיק אחד מגמרא עירובין י"ג ע"ב והמאמר שסיים גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם,

שאתה אלהים צדיק, (נ) אמר ר' פנחס ממה שאנו חייבים לך, ואנו מפקידין אצלך נשמותינו בכל ערב, ואתה מחזיר לנו, מכירין שאתה אלהים צדיק, וזה שאנו אומרים שחרית, המחזיר נשמות לפגרים מתים, ואין אדם נקרא צדיק, אלא אם כן עושה טוב. אמר ר' טביומי צדיק והוא טוב למה הוא דומה, לפעמון של זהב, (נא) ומכישו של מרגליות, רשע והוא חוטא למה הוא דומה, לאשה כעורה וחוטמה מעלה (נב) פוליפוס, צדיק ורע רשע וטוב שניהם שקולין זה כזה:

[ט] **אלהים** שופט צדיק ואל זועם בכל יום. (נג) תמן תנינן רבן שמעון בן גמליאל אומר מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה, ואין יורד טל של ברכה, ונוטל טעם מן הפירות ושומנן, ר' שמעון אומר אף הטהרה נטלו הטעם והריח, והמעשרות נטלו השומן והדגן, וחכמים אמרו הזנות והמכשפים לקחו את הכל, כל אלה משחרב בית המקדש (נד) (שנאמר) ואל זועם בכל יום, אמר ר' זעירא (נה) אף על פי שזועם בכל יום, ראשון ראשון מתקיים, (נו) אמר ר' אחא אם כן בזכות מי אנו עומדים, בזכות (תורת) [ברכת] כהנים:

[י] **ולו** הכין כלי מות. לו לנפשו. (נז) מהו חציו לדולקים יפעל, ר' אייבו אומר אלו הרשעים שלבן דולק עליהם בעבירות בחייהם. ר' יוסי אומר אלו שהציתו האור בבית המקדש, רבנן אמרי אלו הם (נח) שונאיהן של ישראל, שנאמר על ההרים דלקונו (איכה ד יט):

[יא] **הנה** יחבל און והרה עמל וילד שקר. (נט) אמר ר' לוי בשעה שאמר הקב"ה

הערות ותקונים

הוא בגמרא שם במאמר שלפניו על ר' מאיר בעצמו, ויען כי היא הוספה מאוחרת, ולא הביאה רק יען כי נזכר בה ג"כ שהיה אומר מ"ח פנים טהור ומ"ח פנים טמא, לכן לא הוספתי בגוף המדרש, רק הבאתיו כאן בהערה: (נ) א"ר פנחס עד לפגרים מתים. חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בלא המדרש, וכן נמצא בילקוט שם רמז תרל"ז רק הסיום חסר: (נא) ומכישו של מרגליות. פי' הענבל שבאמצע הפעמון מלשון איסתרא בלגינא קיש קיש קריא, כתב הערוך בלשון ערבי לדבר שמשמיע קול קורין קיש קיש: (נב) פוליפוס. פי' בל"י ורומי πολυπους polypus חולי החוטם, ומין מורסא גדל בתוכו וריחו רע, עיין ערוך ומוספי: (נג) תמן תנינן. משנה סוטה מ"ח ע"א, ויש איזה שנויים, רשב"ג אומר, במשנה רשב"ג אומר העיד ר' יהושע, ובמשנה שבירושלמי משום ר' יהושע, ואין יורד טל של ברכה, במשנה ולא ירד הטל לברכה, ונוטל טעם מן הפירות ושומנן, במשנה וניטל טעם הפירות ר' יוסי אומר אף ניטל שומן הפירות, ר' שמעון אומר, במשנה ר' שמעון בן אלעזר אומר, השומן והדגן, במשנה הזנות והכשפים כילו את הכל, ועיין תנחומא תצוה בהערה ע"ט ופ', ובשו"ם הנדפס בטעות אף הטהרה נטלה, וריח והמעשרות נטלו, והשומן והדגן, ופי' נטלו את שומן הדגן, דמעשר איקרי חלב, דכתיב כל חלב תירוש ויצהר כמו שפירש"י בגמרא שם: (נד) שנאמר ואל זועם בכל יום. מלת „שנאמר" הסגרתי כי מן ואל זועם בכל יום מתחיל מאמר בפני עצמו, והוא לקוח מן ירושלמי סוטה פ"ט ה"ו (כ"ד ע"ב), כתיב ואל זועם בכל יום א"ר זעירא וכו', והוא המאמר שהביא מסדר המדרש: (נה) אע"פ שזועם בכל יום ראשון ראשון מתקיים. בירושלמי שם א"ר זעירא ראשונה ראשונה מתקיימת ע"ש בפ"מ וק"ע: (נו) א"ר אחא א"כ בזכות מי אנו עומדים בזכות תורת כהנים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד האחרים ובנדפס בזכות ברכת כהנים, ובירושלמי שם מי מבטל? ר' אבין בשם ר' אחא ברכת כהנים מבטלת, והמסדר הביא המאמר בשנוים קצת: (נז) מהו חציו לדולקים יפעל. המאמר נשנה בקהלת רבה פ"ה פ' כי בא החלום, ושם הלשון נשתבש מהו לדולקים אמר רבי [צ"ל ר' אייבו] אלו רשעים שמבליכין דלק עליהם, צ"ל כמו לפנינו אלו הרשעים שלבן דולק עליהם בעבירות, ובמקום ר' יוסי אומר אלו שהציתו האור בבית המקדש, הגי' שם ר' יעקב דכפר חנן אמר אלו שהציתו את האור בחורבן בית המקדש, ובמדרש איכה רבתי פ"ד פ' על ההרים דלקונו איתא כך: ר' איבו אמר שהיו דולקין אחר המעביות. המ"כ כתב לא מצאתי פירושו ולפי הענין הוא מין חיה כו', ובאמת צ"ל שהיו דולקין אחר העבירות, ר' יעקב דכפר חנן אמר אלו שהציתו אש בירושלים, ורבנן אמרי אלו דולקיהן של ישראל. והמאמר מסו"ס מובא בילקוט רמז תרל"ח, ושם יש לתקן במקום א"ר יוחנן צ"ל א"ר אייבו ובמקום רב אמר צ"ל רבנן אמרי: (נח) שונאיהן של ישראל. באיכה רבה אלו דולקיהן של ישראל, ובקה"ר אלו רודפיהן של ישראל. דורש לדולקים ענין רדיפה, ועיין בפירש"י בתהלים שם: (נט) א"ר לוי בשעה שאמר הקב"ה. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ח,

וילקוט

לנח כנוס לך שנים שנים מכל מין ומין בתיבה, ובאו ונכנסו כולם בתוך התיבה, שנאמר שנים שנים מכל הבשר (בראשית ז טו), כיון שבאו אל נח נכנסו כל אחד ואחד עם זיווגו, אתא שיקרא בעא למיעל, אמר ליה נח לית את יכול למיעל, אלא אם כן נסבת לך זיווג, אתא שיקרא ותבע זוג, ופגע בפחתא, אמר ליה מן הין את אתיא, אמר ליה מן גבי נח דאזלית ובעי למיעל לתיבותא, ולא שביק לי, אלא אם כן אית לי בר זוג, ואי את בעי תהוי לי זוגי, אמר ליה מה את יהיבי לי, אמר ליה אנא מתקן עמך דכל מה דאנא מסגל, את תהא נסבה, אתקין ביניהון דכל מה דשיקרא מכנים פחתא נסיבי, עיילון תרוויהון לתיבותא, כד דנפקון מן תיבותא הוה שיקרא מכנים ופחתא נסיב קמא קמא, ולא שהא ולא מידי, אמר איזיל אתבע מידי מחברי פחתא, אזיל שיקרא גבי פחתא אמר ליה הבא לי מה דסגלית, אמר ליה ולא כדין איתנייה בהדאי דכל מה דאת כניס אנא נסיב, לא הוה ליה פתחון פה, הרה עמל וילד שקר, שיקרא מוליד שיקרא:

[יב] **בור** כרה ויחפרהו. כל מה שהרשעים חופרין לעצמן הם חופרים, ולבסוף יפול בשחת יפעל: ישוב עמלו בראשו. (ס) זה המן, שכל מה שחשב על מרדכי, הושב לו על ראשו: אודה ה' כצדקו ואזמרה שם ה' עליון. (סא) אמר ר' לוי כשתקיים עמנו ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ (דברים כח א), יתעלה שם כבודך בעולם. אמר ר' יהושע בן לוי כל מקום שאתה מוצא מפלתן של רשעים הודייה מלמעלה והודייה מלמטה, מה טעם אודה ה' כצדקו, מה כתיב בתריה למנצח על הגתית (תהלים ח א), זו אדום, ומה כתיב בתריה, אודה ה' בכל לבי (שם ט ב), הוי הודייה מלמעלה ומלמטה:

[יג] [**דבר** אחר שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני]. ר' פרפון אמר הרבה שבחות שיבח דוד להקב"ה, (סב) אמר דוד רבונו של עולם ישראל שהוצאתן ממצרים, והעליתם מן הים, שוררו לך, אף אני אף על פי ששאול רודפני, לא תזוז שירתי מפי, (סג) ולמה קראהו כוש, שהיה משתנה עלי בכל שעה ורודפני, (סד) אמר ר' יצחק כשם שהיה דוד מתפלל שלא יפול ביד שאול, כך היה מתפלל שלא יפול שאול בידו, וכן הוא אומר הנותן תשועה למלכים (תהלים קמד י), (סה) זה שאול ודוד, ואחר כך הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה (שם), אמר דוד רבונו של עולם הרבה שונאים היו לי, [וכלם גדולים], ולא עמדו לנגדי, אלא שאול, לכך נאמר ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומיד שאול (שם יח א), שהיה שקול כנגד כלם:

הערות ותקונים

וילקוט שמות רמז כ"ו בשם שו"ט, ורש"י בפי' לתהלים (ז' ט"ו) רמז למדרש הזה, שכתב עמל וילד שקר כל מה שהוא מוליד ויגע הכל משקר בו שאינו מתקיים בידו מתלא אמר כל מה דשקרא מוליד פחתא נסבא: (ס) זה המן שכל מה שחשב על מרדכי הושב לו על ראשו. וכן כתוב ישוב מחשבתו הרעה וגו' על ראשו (אסתר ט' כ"ה): (סא) א"ר לוי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס ובילקוט, הגי' א"ר לוי כשתעשה אותנו עליונים על הכל, שנא' ונתנך ה' אלהיך עליון, ובכ"י ח' הוא גם כן רק במקום על הכל הגי' שם בעולם, והגי' שלפנינו יותר נכונה, ובנדפס המלות „מ"ט אודה ה' כצדקו" הם מיותרות, וליתא בכתבי יד, ונשתרבבו משורה שלאחריה: (סב) אמר דוד רבש"ע. כן הוא בכל כ"י. (והילקוט לא הביא מאומה מן אות י"ג) עד סוף המזמור. ובנדפס גם בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נמצא לפני זה הוספה „אמר הקב"ה לדוד דוד שירה אתה אומר לפני על מפלתו של שאול אלמלי אתה שאול והוא דוד אבדתי כמה דוד מפניו וזה שגיון לדוד", וזה נוסף מיד המדפיס הראשון מגמרא מ"ק פ"ז ע"ב ויען כי היא הוספה מאוחרת, ולא נמצא בשום כ"י, לכן לא הוספתי בפנים, וגם הרא"פ העיר בלא המדרש „אינו בכתובים": (סג) ולמה קראהו כוש שהיה משתנה עלי בכל שעה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ולמה אני קורא אותך שהוא מתחלף עלי בכל שעה ורדפני, וגם הרא"פ הביא בלא המדרש הגי' כמו בכ"י שלנו: (סד) א"ר יצחק. מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח בפי' הנותן תשועה למלכים, וחסר הציון: (סה) זה שאול ודוד. באיזה כ"י ובנדפס זה דוד ושאול:

כיוצא

[יד] **דבר** אחר על דברי כוש. זו כנסת ישראל, כשישראל חוטאים להקב"ה קורא אותם כושיים, שנאמר הלוא כבני כושיים אתם לי בני ישראל (עמוס ט ז), (סו) כיוצא בו כי אשה כושית לקח (במדבר יב א), וכי כושית לקח, והלא צפורה לקח, אלא מה כושית משונה בעורה, אף צפורה משונה במעשים טובים, וכן היה שאול משונה במעשיו וביופיו, וגבוה מכל העם. רצונך לידע מה יפיו, ראה מה כתיב, המה עולים במעלה העיר והמה מצאו נערות יוצאות לשאוב מים ויאמר להן היש בזה הרואה ותעניגה [אותם] ותאמרנה (לו) יש הנה לפניך (ש"א ט יא יב), (סז) הרי הוא אומר דבר אחד, והמה דברים רבים השיבוהו, כדי להסתכל ביופיו, לפיכך נקרא כוש: דבר אחר למה היו מסיחות עמו, לפי שהיו מעסיקות אותו עד שיבא שמואל:

[טו] **דבר** אחר על דברי כוש. משל לאחד שהיה מהלך בדרך, ואחד רודפו ונוצל מידו, תפשו אחר ונוצל, עד שלא יצא מידו בא שלישי לתפשו, והתחיל צווח לאוהבו להצילו מידו, כך דוד שאול רודפו (סח) ומלטתו הקב"ה מידו, שנאמר ודוד ברח וימלט (ש"א יט יח), כיון שברח עמד עליו דואג, התחיל אומר לשאול (הנה) ראיתי את בן ישי [בא] נובה [וגו'] וצידה נתן לו (ש"א כב ט י), אמר לו הקב"ה שמא משלך נתן לו, והלא מלחם הפנים שלפני נתן לו, אמר לו דואג (וחרב) [ואת חרב] גלית הפלשתי נתן לו (שם), (סט) ושאול לו באלהים (שם שם יג), מיד סכר הקב"ה פיו של אותו רשע, ועליו נאמר תאלמנה שפתי שקר (תהלים לא יט), הוציל מדואג, בא אחיתופל, התחיל צווח סכל נא את עצת אחיתופל ה' (ש"ב טו לא), וכיון שהצילו משלשתן התחיל לומר שירה, אשר שר לה':

[טז] **דבר** אחר שגיון לדוד. אמר לפניו רבונו של עולם על כל שגיאות שעשיתי מחול וסלח לי, וכן הוא אומר שגיאות מי יבין מנסתרות נקני (תהלים יט יג), גלוי וידוע לפניך שלא עשיתי לאדם רעה, ואפילו לאותן שעושין לי רעה לא שלמתים ולא גמלתים רעה, שנאמר אם גמלתי שולמי רע. אם עשיתי כן ירדף אויב נפשי, (ע) אמר ליה היכן רדפך, אמר ליה במערה, אמר לו הקב"ה לא פתחתי לך פתח בתוכה והצלתיך מידו, אמר לו לפיכך אמרתי שירה אשר שר לה':

[יז] **דבר** אחר שגיון לדוד. אמר שלמה בחכמתו שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו (משלי כא כג), ואומר אל תבהל (את) [על] פיך (קהלת ה א), אמרו נביאים להקב"ה (עא) למה אתה משפיע טובה לאומות העולם בעולם הזה, אמר להם והלא כתבתי לכם ומשלם לשונאיו (על) [אל] פניו להאבידו (דברים ז י), וכן אמר ישעיה הוי רב את יוצרו חרש את חרשי אדמה [היאמר חמר ליוצרו מה תעשה וגו'] (ישעיה מה ט), (עב) וכשבא חבקוק אמר על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור (חבקוק ב א), מהו

הערות ותקונים

(סו) כיוצא בו כי אשה כושית לקח, וכי כושית לקח. עיין ספרי בהעלותך פיסקא צ"ט האשה הכושית וכי כושית היתה הלא מדינית היתה, שנאמר ולכהן מדין שבע בנות, ומה תלמוד לומר כושית, מה כושי משונה בעורו, כך צפורה משונה בנויה יותר מכל הנשים, כיוצא בו אתה אומר שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני, וכי כושי היה, אלא מה כושי משונה בעורו, אף שאול משונה במראיו, שנאמר משכמו ומעלה גבוה מכל העם, כיוצא בו אתה אומר הלא כבני כושיים אתם לי בני ישראל, וכי כושים היו, אלא כושי משונה בעורו, אף ישראל משונה במצות יותר מכל אומות העולם, כיוצא בו אתה אומר וישמע עבד מלך הכושי איש סריס, וכי כושי היה אלא מה כושי משונה בעורו, כך היה ברוך בן נריה משונה במעשיו יותר מכל בני פלטין של מלך, והמאמר נמצא בקצת שנויים בבבלי מ"ק ט"ז ע"ב ע"ש: (סז) הרי הוא אומר דבר אחד. באיזה כ"י ג' אחרת הרי דבר אחד אמר להם שאול בא וראה כמה דברים היו מסיחות עמו, ולמה מסיחות עמו כדי להסתכל ביופיו, ועל זה היו מעסיקות אותו עד שיבא שמואל, לכך נאמר כושי, ועיין ברכות מ"ח ע"ב שמואל אמר כדי להסתכל ביופיו של שאול, דכתיב משכמו ומעלה גבוה מכל העם: (סח) ומלטתו הקב"ה מידו. באיזה כ"י ובנדפס עשה לו הקב"ה נס ומילטו ממנו: (סט) ושאול לו באלהים. בקרא כתיב וישאל לו בה' (ש"א שם י"), וכאשר לפנינו כ"ה בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד האחרים ליתא המלות ושאול לו באלהים, רק כתוב א"ל הקב"ה ולא אני קלקלתי בה, ובנדפס בטעות ולא אני כלכלתי בה: (ע) א"ל היכן רדפך. בנדפס א"ל הקב"ה היכן השיגך אויבך אמר לו ולא השיגני במערה: (עא) למה אתה משפיע טובה. בנדפס למה אתה מטיב לאוה"ע: (עב) וכשבא חבקוק. מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ב בשם שו"ט, וכאשר הוא לפנינו

מצור, מלמד שצר צורה, ועמד בתוכה, ואמר איני זז מיכן עד שתודיעני דבר זה אמר לו הקב"ה (עג) אני מחזיר לך תשובה לכל מי ששבר קרדומו בשבילי, התחיל צווח עד אנה ה' שועתי ולא תשמע (חבקוק א ב), למה תראני און ועמל תביט (שם שם ג), אמר ליה הקב"ה לא עם הארץ אתה, אלא אתה בן תורה, לך כתוב בלוח אל"ף בי"ת, ואחר כך תאמר הודיעני הקץ, וכן הוא אומר כתוב חזון ובאר על הלוחות (שם ב ב), אמר ליה הקב"ה כשאמרתי בגלות הראשונה לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם (ירמיה כט י), ולא היו מאמינים, אלא היו אומרים בנו בתים ושבו (שם שם ה), וכיון ששלמו שבעים שנה מה כתיב שם, כה אמר כורש מלך פרס [וגו' והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים] (עזרא א ב, ודה"ב לו כג), ואף עכשיו כשתגיע הקץ מיד אני אגאלם, דכתיב כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (ישעיה סג ד), כיון ששמע חבקוק כך מתחיל לפול על פניו, מתחנן ואמר לפניו רבונו של עולם אל תדון אותי מזיד אלא שוגג, הדא הוא דכתיב תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות (חבקוק ג א), וכן דוד אמר שגיון לדוד (עד) וכו' כדלעיל. וכי שאול כוש היה, אלא שהיה משונה במעשיו וביופיו, שמואל אמר ליה וירדת לפני הגלגל [והנה אנכי יורד אליך להעלות עולות לזבוח זבחי שלמים] (ש"א י ח), והוא לא עשה כן, אלא (ויעל שאול העולה והשלמים) [ויאמר שאול הגישו אלי העולה והשלמים ויעל העולה] (שם יג ט), אמר ליה שמואל מה זאת עשית, הרי בידו אחת, ושל עמלק הרי שתים:

[יח] **שגיון** לדוד. אימתי שגה, כשהיה שאול רדפו, שנאמר ויקם שאול (וילך) [וירד] אל מדבר זיף (שם כו ב), כשבא אחריו להרגו, אמר לו אבישי, אלך ואהרגנו, שכן כתוב ויאמר אבישי אל דוד סגר (ה') [אלהים היום] את אויביך בידך (שם כו ח), ולא הניחו להורגו, שנאמר ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו (שם שם י), כשירד דוד למלחמה בקש על הדבר שהוציא מפיו, אמר לפניו רבונו של עולם אל תדין אותי מזיד אלא שוגג, שנאמר שגיון לדוד: על דברי כוש. (עה) וכי כושי היה, והלא כתיב ולו [היה] בן ושמו שאול בחור וטוב וגו' (שם ט ב), אלא שהיה משונה במעשיו וביפיו ככושי [שהוא משונה בעורו], כיוצא בדבר אתה אומר [על אודות האשה הכושית אשר לקח (במדבר יב א)], וכי אשה כושית לקח, כושית במעשיה, כושית בשמה, יש אשה שהיא כשירה ואינה נאה, ויש נאה ואינה כשירה, אבל צפורה נאה ויפה וכשירה, יש אשה נאה בפני אחרים, ואינה נאה בפני בעלה, נאה בפני בעלה ואינה נאה בפני אחרים, אבל צפורה נאה בפני בעלה ובפני הכל, כיוצא

הערות ותקונים

לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס נשתנה הנוסחא וכך הגי' שם: בא חבקוק כך עשה לו עוגה בארץ ויסב לו בתוכה, אמר איני זז מכאן עד שמודיעין אותה שכר הצדיקים ושכר רשעים, שנאמר על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור, מהו על מצור, שצר לו צורה, ואצפה [לראות מה ידבר בי] (חבקוק שם), אמר הקב"ה אני מחזר על כל מי ששכר [צ"ל ששבר] קרדומו יבא אצלי, התחיל צווח עד אנה ה' שועתי ולא תשמע. למה תראני עמל ואון תביט [און ועמל תביט], ועיין בגמרא תענית כ"ג ע"א פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל כו' עג עוגה ועמד בתוכה „כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור וגו'", לדעתי המלות כדרך שעשה חבקוק ס', היא הוספה בגמרא, וסעד לזה כי לא נמצאים בדף י"ט ע"א, ורש"י בגמרא שם פי' כדרך שעשה חבקוק, כדמפרש בתרגום של תפלת חבקוק על משמרתי אעמודה כמין בית האסורים עשה ויסב ע"כ. ולפנינו לא נמצא שמץ מנהו בתרגום, ואולי היה כן לפני רש"י, או אפשר שצ"ל גרס"י כדמפרש באגדת תהלים: (עג) אני מחזיר לך תשובה לכל מי ששבר קרדומו בשבילי. הבאתי בהערה שלפניה נוסחת איזה כ"י ובנדפס ובדפוסים הראשונים דפוס קושטא' וויניציא בטעות כמו בכ"י שהבאתי ששכר קרדומו וצ"ל ששבר קרדומו, והוא דרך מליצה מי ששבר קרדומו ואבד תקותו יבא אצלי, וכל המאמר גם הסיום אמר לו בן תורה אתה כתוב בלוח אחד א"ב, הוא ממאמרים הסתומים: (עד) וכו' כדלעיל וכי שאול כוש היה עד הרי שתים. הסגרתי ולא נמצא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ולא בנדפס, רק כן איתא גם בכ"י ו', והמלות וכו' כדלעיל הוספת המעתיק, וכוון לאיזה מאמר הכתוב לעיל: (עה) וכי כושי היה. עיין לעיל אות י"ד והמאמר כפול בכאן

בדבר אתה אומר הלוא כבני כושיים אתם לי בני ישראל (עמוס ט ז), וכתיב יפה את רעיתי כתרצה (שה"ש ו ד), (עו) אלא מה כושי משונה בעורו, אף ישראל משונים מכל האומות, וכן הוא אומר ודתיהם שונות מכל עם (אסתר ג ח), וכיוצא בדבר אתה אומר עבד מלך הכושי (ירמיה לח ז), וכי כושי היה, והלא צדקיהו היה, אלא שהיה משונה במעשיו, (עז) וכן שאול כושי היה, לפי שאמר לו וירדת לפני הגלגל [והנה אנכי יורד אליך להעלות עולות לזבוח זבחי שלמים שבעת ימים תוחל עד בואי אליך והודעתי לך את אשר תעשה] (ש"א י ח), והוא לא עשה כן, אלא ויהפך לו אלהים לב אחר (שם שם ט), ויאמר שמואל מה עשית ויאמר שאול כי ראיתי כי נפץ העם מעלי ואתה לא באת למועד הימים וגו' ואעלה העולה (שם יג יא יב), הרי אחת. ועוד אמר לו לך והכיתה את עמלק (שם טו ג), והוא לא עשה כן, אלא ויחמול שאול והעם על אגג (שם שם ט), לכך נאמר שגיון לדוד, שקול היה שאול כנגד כל אויביו, וכן הוא אומר למנצח לעבד ה' לדוד וגו' [ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומיד

הערות ותקונים

בכאן רק בסגנון אחר: (עו) אלא מה כושי משונה בעורו אף ישראל משונים עד אלא שהיה משונה במעשיו. חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא לנכון גם בכ"י ו': (עז) וכן שאול כושי היה לפי שאמר לו וירדת לפני הגלגל. הוספתי סיפא דקרא שבעת ימים תוחל עד בואי אליך והוא לא עשה כן ט', ולא בא למועד הימים וזה שהיה הרי אחת ר"ל חטא א' מן החטאים, אשר היה ככושי משונה במעשיו, והביא עוד חטא שני שחמל על אגג, וכ"ה בכ"י ג' ו' ח' ובדפוס ראשון דפוס קאנשט', אבל בכ"י ב' ד' ז' ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים נמצא הוספה שהוסיף מעתיק אחד באמצע המאמר, וכן היא הגי' שם: וכן שאול כושי היה [כ"ה בדפוסים הראשונים ובדפוס ווארשוי עם באור הרא"ש בטעות וכי שאול כושי היה], שאמר לו וירדת לפני הגלגל, והוא לא עשה כן [כ"ה בדפוסים הראשונים ובדפוס ווארשוי בטעות והוא עשה כן] אלא ויהפך לו אלהים לב אחר (על ה' חטאות נהרג אותו צדיק, על שהרג נוב עיר הכהנים, ועל אשר חמל על אגג ועל מיטב הצאן, שכל המרחם על אכזרי סופו להתאכזר על הרחמנים, ועל אשר לא שמע לשמואל, שנאמר) ויאמר שמואל מה עשית, הרי אחת, ועוד אמר לו לך והכיתה, והוא לא עשה כן, אלא ויחמול שאול והעם על אגג. ראה קורא יקר איך המעתיקים עשו עם המדרשים כרצונם, הוסיפו גרעו השחיתו כטוב בעיניהם, כאשר תראה בהוספה הזאת, כי המדרש שו"ט הביא כי משונה היה שאול במעשיו והביא כי אמר לו וירדת לפני הגלגל וסיפא דקרא שבעת ימים תוחל וגו' והוא לא עשה כן והביא הכתוב ויאמר שמואל מה עשית וגו' ואתאפק ואעלה העולה, ובאמצע שאמר בין ויהפך לו אלהים לב אחר ובין ויאמר שמואל מה עשית וגו' פסק באמצע והוסיף „על ה' חטאות נהרג אותו צדיק כו'", והוא לקוח מן וי"ר פכ"ו אות ז', והמעתיק הזה לא שם עינו כי אחרי המלות ויאמר שמואל מה עשית, סיים המדרש „הרי אחת" וכאשר הוסיף באמצע וספר ומונה ג' חטאות איך סיים הרי אחת, גם תראה כי חשב שתי פעמים אשר לא שמע לשמואל, ושתי פעמים שחמל על אגג, ועיין בבאור הרא"ש שדחק עצמו וכתב שנאמר וירדת לפני לא ידעתי לכוון מאי שייך האי קרא הכא, וברור הדבר שט"ס בכאן או אולי נחסר איזה דרשה על האי קרא ע"כ, ובעבור זה הסגיר במדרש המלות „שאמר לו וירדת לפני הגלגל והוא [לא] עשה כן אלא ויהפך לו אלהים לב אחר" ונעלם ממנו כי הוא הראיה על אשר לא שמע לשמואל, כמו שנמצא לנכון לפנינו וכצ"ל, וכן שאול היה כושי לפי שאמר לו וירדת לפני הגלגל [וגו' שבעת ימים תוחל עד בואי אליך והודעתי לך את אשר תעשה] (ש"א י' ח'), והוא לא עשה כן אלא ויהפך לו אלהים לב אחר (שם שם ט'), ויאמר שמואל מה עשית ויאמר שאול כי ראיתי כי נפץ העם מעלי ואתה לא באת למועד הימים וגו' ואתאפק ואעלה העולה (ש"א י"ג י"א) הרי אחת, ר"ל הוא חטא אחד שעשה שאול, ואח"כ הביא חטא שני שחמל על אגג, והנה ההוספה שהוסיף המעתיק באמצע הבאתי לעיל כי לקוח מן וי"ר פכ"ו אות ז'. וז"ל המדרש שם על חמשה חטאים נהרג אותו צדיק, שנאמר וימת שאול במעלו אשר מעל בה' (דה"א י' י"ג), על שהרג נוב עיר הכהנים, ועל שחמל על אגג, ועל אשר שלא שמע לשמואל (שנאמר) שא"ל שבעת ימים תוחל עד בואי אליך, ולא עשה כן, ועל ששאל באוב וידעוני ולא דרש את ה' וימיתהו, ע"כ וחושב אוב וידעוני לשנים, אבל לא נתבאר בשמואל רק מעשה אוב, לכן יותר טוב גירסת התנחומא פ' אמור אות ד' גם בנדפס אות ג' ועל אשר שאל באוב, שנאמר וגם לשאול באוב לדרוש (דה"א י' י"ג), ולא דרש בה' וימיתהו (שם שם י"ד), לכן חושב רק ששאל באוב הוא חטא הרביעי, והחמישי הוא ולא דרש בה', היינו מה שאמר לכהן אסוף ידך עד שידרוש באו"ת, ובמדרש שמואל פכ"ד נמצא המאמר הזה בסגנון אחר על חמשה חטאים מת שאול, וימת שאול במעלו אשר מעל בה' (דה"א י'), שאמר לו שמואל שבעת ימים תוחל עד בואי אליך וגו' (ש"א י'), והוא לא עשה כן ואתאפק ואעלה העולה (שם י"ג), על דבר ה' אשר לא שמר (ד"ה שם), שחס על אגג, ועל שהחריב נוב עיר הכהנים, וגם

לשאול

שאול] (תהלים יח א): ה' אלהי בך חסיתי הושיעני מכל רודפי והצילני. מהו הושיעני והצילני, (עח) הוא הדבר, אלא אמר דוד, הושיעני שלא אפול בידו, והצילני שלא יפול בידי, אם עשית כן, כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך מציל עני מחזק ממנו וגו' (תהלים לה י):

מזמור ח

[א] **למנצח** על הגתית. (א) זהו שאמר הכתוב שלחו מגל כי בשל קציר [באו רדו כי מלאה גת] (יואל ד יג), למי הוא אומר שלחו מגל, ר' פנחס בשם ר' חלקיה (ב) אמר למלאכים, (ג) ורבנן אמרי לישראל, שאין מזמרין לא על הקציר, ולא על הבציר, ולא על המסוק, אלא על הגת, שנאמר למנצח על הגתית [מזמור לדוד], קציר זו בבל, שנאמר בת בבל כגורן עת הדריכה [עוד מעט ובאה עת הקציר לה] (ירמיה נא לג), בציר זה יון, שנאמר כי דרכתי לי יהודה קשת מלאתי אפרים [ועוררתי בניך ציון על בניך יון] (זכריה ט יג), (ד) מסוק זה מדי, שנאמר ויתלו את המן (אסתר ז י), (ה) גת זו אדום, שנאמר פורה דרכתי לבדי (ישעיה סג ג), את מוצא (ו) בארבע לשונות נתלה הגאולה, בבציר, בקציר, ביולדה, בבשמים, (ז) ואם נתלשין שלא בזמנתן אין הבעלים נהנין מהם, הדא הוא דכתיב שלחו מגל כי בשל קציר (יואל ד יג), בבציר, אם בוצרים באו לך (ירמיה מט ט, עובדיה א ה), ביולדה, לכן (אתנם) [יתנם] עד עת יולדה ילדה (מיכה ה ב), בבשמים, על הרי בשמים (שה"ש ח יד): באו רדו כי מלאה גת (יואל ד יג), הכל רואין את הגת יואל הנביא חמי ליה, שנאמר שלחו מגל [וגו' כי מלאה גת] (יואל שם), ישעיה חמי ליה, שנאמר והיה ביום ההוא כרם חמד ענו לה (ישעיה כז ב), אסף חמי ליה, שנאמר למנצח על הגתית לאסף (תהלים פא א), ודוד חמי ליה שנאמר למנצח על הגתית מזמור לדוד:

[ב] **ה' אדונינו** מה אדיר שמך בכל הארץ. (ח) אמר רבי מצינו בשלשה מקומות שהיו המלאכים מדיינין כנגד הקב"ה, באדם, (ט) במתן תורה, ובמשכן, באדם, (י) כשבקש הקב"ה לבראות את האדם, נמלך במלאכים, ואמר להם נעשה אדם (בראשית א כו), אמרו לו מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח ה), אמר להם מחר תראו חכמתו, כיון שבראו מה עשה הקב"ה, כינס כל חיה ובהמה ועוף לפני מלאכי השרת, התחיל שואל להם מה שמו של זה, ולא היו יודעין, אמר להם מבקשים

הערות ותקונים

לשאול באוב לדרוש (ד"ה שם), והוא שאל באוב וידעוני ולא דרש בה' וימיתהו (ד"ה שם), ויאמר שאול אל הכהן אסוף ידיך (ש"א י"ד), והמסדר מן מדרש שו"ט הביא רק ב' חטאים: (עח) הוא הדבר. פי' הוראת הושיעני הוא הדבר כמו הצילני:

(א) זש"ה שלחו מגל. מובא בילקוט רמז תרל"ט והציון „מדרש" ברמז שלפניו מוסב גם על זה: (ב) למלאכים. עיין ברש"י בפי' יואל שם: (ג) ורבנן אמרי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס ובילקוט הגי' ורב אמר: (ד) מסוק זה מדי שנאמר ויתלו את המן. לא אדע איך דייק מזה: (ה) גת זה אדום שנא' פורה דרכתי לבדי. ולפני זה כתוב מי זה בא מאדום וגו' ובגדיך כדורך בגת, ובילקוט שם חסר זה גת זה אדום וכו', וכן חסר בנדפס: (ו) בארבע לשונות. במדרש חזית בסופו נמצא המאמר בהרחבת לשון, ושם הגי' בארבעה דברים נמשלה גאולתן של ישראל, צ"ל גאולתן, ובאיזה כ"י הגי' נתנה הגאולה במקום נתלה הגאולה, אולם יותר נכון לגרוס נמשלה: (ז) ואם נתלשין שלא בעונתן אין הבעלים נהנין מהם. באיזה כ"י ובנדפס ואם מעבידין אדם שלא בעונתן הוא מאבדן ואף בעליהן אין נהנין מהם, ועיין במדרש חזית שם שחושב בכולם איך בעונתן הוא טוב ושלא בעונתן הוא רע: (ח) א"ר. כן הוא בכל כ"י ובנדפס ובילקוט רמז תרל"ט: (ט) במתן תורה ובמשכן. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכתבי יד האחרים ובנדפס במשכן ובתורה צ"ל במתן תורה ובמשכן, כמו שהולך ומפרש: (י) כשבקש הקב"ה לבראות את האדם. נשנה בב"ר פ"ח אות ד' ושם מובא זה בשם ר' אחא, וכן מובא המאמר בפסיקתא פרה (ל"ד ע"א), ורבתי פרה, בתנחומא חקת אות י' ובתנחומא הנדפס חקת אות ח', ובמדרש במ"ר חקת פי"ט אות ג', וילקוט מלכים רמז קע"ח בשם התנחומא, וילקוט תהלים רמז תרל"ט בשם שו"ט, וילקוט דה"א בהתחלתו בשם ב"ר, והסיום

אני

אתם לידע חכמתו של זה, שאני שואל אותו יאמר לי שמותם, ויקרא שמות לכלם, מה עשה הקב"ה, העביר כל מין ומין לפני אדם, (יא) שנאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה [כל חית השדה] (בראשית ב יט), אמר ר' אחא והלא כבר נאמר ויעש אלהים את חית הארץ (שם א כה), ומה תלמוד לומר ויצר, אלא להלן כתיב ויעש, וכאן כתיב ויצר, לשון כינוס, כענין שנאמר כי תצור אל עיר (דברים כ יט), ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו (האדם) (בראשית ב יט), וכי אין הכל צפוי לפני הקב"ה שכתוב לראות, מה לראות, אלא להראות למלאכי השרת חכמתו של אדם, ומה שמו שהתקין הקב"ה שיקרא שם לכל דבר, אמר לו הקב"ה ואתה מה שמך, אמר לו לי נאה להקראות אדם, שנבראתי מן האדמה, אמר לו אני מה שמי, אמר לו אתה נאה להקרא אדני, שאתה אדון לכל, לכך נאמר אני ה' הוא שמי (ישעיה מב ח), הוא שמי שקרא לי אדם הראשון, מיד אמר להם הקב"ה ראו מה חכמתו, ואתם אומרים מה אנוש כי תזכרנו: (יב) וכן במתן תורה, כשבא הקב"ה ליתן תורה בסיני לישראל, התחילו המלאכים מדיינין לפני הקב"ה, ואמרו מה אנוש כי תזכרנו, ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים, אמרו לפניו רבונו של עולם נאה הוא לך שתתן תורה בשמים, למה שאנו קדושים וטהורים, והיא טהורה וקדושה, אנו חיים, ותורתך עץ חיים, מוטב שתהא אצלנו, (יג) אמר להם אינה ראויה להתקיים בעליונים, שנאמר ולא תמצא בארץ החיים (איוב כח יג), (יד) וכי יש ארץ למעלה, והיכן היא מתקיימת בתחתונים, שנאמר אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי (ישעיה מה יב), (טו) ר' נחמיה בשם ר' יהודה אומר (טז) משל לאדם שהיה לו בן, והיה חסר אצבע אחת, והולך אביו ללמדו (יז) סְרִיקָה שִׁירְקִירִים (יח) וכל עיסקה של אומנות, (יט) אותה אומנות צריכה לכלן אצבעות, אחר ימים בא אביו אצלו, אמר לו למה לא למדת לבני אומנות זו, אמר ליה אומנות זו צריכה כל האצבעות, ובנך חסר אצבע אחת, ואתה מבקש שילמוד בנך אומנות סריקוס שירקירים, כך אמר הקב"ה אין התורה מתקיימת אצלכם, לפי שאין פריה ורביה ביניכם. ולא טומאה, ולא מיתה וחולי, אלא כלכם קדושים,

הערות ותקונים

אני ה' הוא שמי, מובא נ"כ בפסקא ויהי בחצי הלילה (ס"ב ע"ב): (יא) שנאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה א"ר אחא והלא כבר נאמר ויעש אלהים את חית הארץ. בב"ר שם בהתחלת המאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה בשם קומי רבי יוחנן בן זכאי כתיב ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה [ויעש אלהים את חית השדה], ומה ת"ל ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה, אמר לכן להלן לבריאה וכאן לכבוש [נ"ל לכינוס], כמד"א כי תצור אל עיר ימים רבים, כצ"ל כמו שתקנתי. וגם הרד"ק בשרשים שלו ערך יצר הביא וז"ל: יש מפרשים ויצר ה' אלהים כמו ויאסוף, והוא כמו שהביא המדרש לשון כינוס: (יב) וכן במתן תורה כשבא הקב"ה ליתן תורה בסיני לישראל. מובא בפסיקתא רבתי פכ"ה פסקא עשר תעשר, ולקוח מן המדרש לפניט: (יג) א"ל אינה ראויה להתקיים בעליונים שנא' ולא תמצא בארץ החיים. ברבתי שם א"ל הקב"ה אין תורתי נמצאת אצלכם לא תמצא בארץ החיים, ואחר זה נשמט שם וכי יש ארץ למעלה, ומתחיל משל למלך שהלך ללמד את בנו כו': (יד) וכי יש ארץ למעלה. זה קאי על מה שהביא לא תמצא בארץ החיים, ועל זה הביא הדורש קרא ואנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי הרי שלשון ארץ שייך בתחתונים: (טו) ר' נחמיה בש"ר יהודה. באו"ז כ"י ובנדפס ר' נחוניא בשם ר' יהודה, ובפסיקתא רבתי הסר שם האומר, ובילקוט ר' יהודה בש"ר נחמי', צ"ל להיפך ר' נחמיה בש"ר יהודה: (טז) משל לאדם. כ"ה בכל כ"י ובנדפס: (יז) סריקה סירקירים. כ"ה גם בכ"י ו' והמלה מנוקדת, אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הגי' והלך אביו ללמדו אומנות. והשמיטו המלה הזרה הזאת, וגם היתה בכ"י לפני בעל הילקוט שהביא והלך אביו ללמדו סירקי, גם נמצאת בפסיקתא רבתי שם משל למלך שהלך ללמד את בנו סילקראות כו' ובאת ללמדו סיליקראות, יש לתקן שצ"ל סירקארים ופי' אורג בגדי משי, וכן נמצא המאמר בקהלת רבה בחזית פ"ח פסוק כרם היה לשלמה א"ר יודן לאחד שהיה לו בן גידם אצבעים [פי' מחותך מלשון גדו אילנא (דניאל ד' י"א)] מה עשה הוליכו אצל סדקארים [נ"ל סרקארים] ללמדו אומנות, התחיל מסתכל באצבעותיו אמר כל עצמה של אומנות זו אינה נקנית אלא באצבעים האיך זה ילמוד כו', ודברי המדרש שם נובעים מן מדרש שו"ט בהרחבת דברים, וראיתי כי גם בהגהת הרא"פ רשם בצד המדרש על ללמדו אומנות „סירקרים": (יח) וכל עיסקה של אומנות. כל העסק השייך למלאכה זו: (יט) אותה אומנות צריכה לכולן אצבעות.

בא"ז

ובתורה כתיב אדם כי ימות באהל (במדבר יט יד), זאת תהיה תורת המצורע (ויקרא יד ב), אשה כי תזריע (שם יב ב), ואשה כי יזוב (שם טו כה), את זה תאכלו (שם יא ט), את זה לא תאכלו (שם שם ד), לכך נאמר ולא תמצא בארץ החיים (איוב כח יג): (כ) [ועשה הקב"ה חסדו, ונתן אותה למשה, ככלותו לדבר כל הדברים אל המלאכים, וכיון שעלה משה ולא ירד, עשו ישראל אותו מעשה, ונשתברו הלוחות, שמחו מלאכי השרת, ואמרו עכשיו תחזור התורה אלינו, וכשעלה משה לקבלה פעם שניה, אמרו מלאכי השרת רבונו של עולם והלא אתמול עברו עליה, שכתבת בה לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ ג), אמר להם הקב"ה (כא) בכל יום הייתם קטיגורין ביני לבין ישראל, לא אתם כשירדתם אצל אברהם אכלתם בשר בחלב, שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר וגו' ויאכלו (בראשית יח ח), ותינוק שלהם כשהוא בא מבית רבו, ואמו נותנת לו פת ובשר וגבינה לאכול, והוא אומר לה, היום למדני רבי, לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות לד כו), לא מצאו לו מענה, (כב) באותה שעה אמר הקב"ה למשה, כתב לך את הדברים האלה (שם שם כז), עד שאין להם מענה ותשובה]: (כג) וכשבקש הקב"ה להשרות שכינתו במשכן, אמרו המלאכים לפני הקב"ה רבונו של עולם (כד) מה אנוש כי תזכרנו. (כה) ר' יהודה בשם ר' איבו ור' יהודה ב"ר סימון (כו) אמרו שניהם מפסוק אחד, מלכי צבאות ידודון ידודון (תהלים סח יג), פיתקין

הערות ותקונים

באו"ז כ"י ובנדפס והיתה שם אומנות אחת שצריך כל האצבעות: (כ) ועשה הקב"ה חסדו, עד מענה ותשובה, הוספתי כמו שהוא בכ"י ד' ז', והסר ג"כ בכ"י ב' ג' ו', ואף כי כ"י ב' שוה תמיד לכ"י ד' ז', אבל המאמר הזה שהוספתי לא נמצא שם, וכן לא נמצא בדפוס ראשון דפוס קאנשט', רק נוסף אח"כ בדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וגם הרא"פ בהגהת המדרש רשם בדפוס וויניציא בצדו „אינו בכתובים" ר"ל לא נמצא בכ"י אשר לפניו, והסר ג"כ בילקוט תהלים שם, וזה הוסיף אחד המעתיקים, והתוספה היא נובעת מפסיקתא רבתי שם פסקא עשר תעשר עם תוספת דברים, וכך איתא שם: מה עשה הקב"ה לא עשה אלא מסלק אותם ונתן תורה לישראל, והם כופרים בלא יהיה לך (שמות כ' ג') לסוף ארבעים יום, התחילו המלאכים אומרים לפני הקב"ה רבש"ע לא כך אמרנו לך לא תתן את התורה להם, לפיכך כשבקש הקב"ה לכתוב אותה להם שנית, לא היו המלאכים מניחים אותו, אמר להם הקב"ה אתם הם שמקיימים את התורה, תינוק הגמול בישראל מקיימה יותר מכם, יוצא מבית הספר אם היה לו לאכול (בשר והלב) [חלב ובשר] איפשר לו לאכול (חלב) [בשר] עד שירחץ ידיו מן (הבשר) [החלב], ואתם כשנשלחתם אצל אברהם הביא לפניכם בשר וחלב כאחת ואכלתם, שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר, וכיון שסלקם הקב"ה בתשובה זו, אמר הקב"ה למשה עד שהשעה פנויה כתב לך את הדברים האלה ע"כ. ותקנתי את דברי הפסיקתא רבתי, אבל הרוקח ה' איסור והיתר סי' תס"ס הביא את דברי הפסיקתא רבתי וגורס כמו לפנינו אם היה אוכל בשר אינו אוכל חלב עד שירחץ ידיו מן הבשר ע"ש: (כא) בכל יום הייתם קטיגורין ביני ובין ישראל. כ"ה בכ"י ד' וכ"י ז' אשר נוסף המאמר הזה, אבל בנדפס בכל שעה קטיגסין ביני ובין ישראל, וכן הוא בדפוס וויניציא אשר נוסף שם המאמר ואח"כ בכל הדפוסים וצ"ל בכל שעה הייתם קטיגורין ביני ובין ישראל, ומן וו נעשית אות ט, ופי' מליצי רע מלמדי חובה (אנקלאגער) כהוראת מלת קטיגור ביוני κατηγορος וראיתי בדפוס פראג ואח"כ בדפוס אמשטרדאם שתיקן בפנים בכל שעה קטיגורתין בינו [צ"ל ביני] ובין ישראל, והוסיף באמצע „פי' תמיד אתם מקטרגים": (כב) באותה שעה אמר הקב"ה למשה כתב לך את הדברים עד שאין להם מענה ותשובה. עיין בפסיקתא דרב כהנא עשר תעשר ובהערה ע"ה, ותבין הכוונה, והמאמר מהרבתי מובא בהעיטור ח"ב דף ו' ע"א ובהגדת עשר תעשר כו' וכוון לפסיקתא רבתי: (כג) וכשבקש הקב"ה להשרות שכינתו. בהתחלת המאמר נאמר בשלשה מקומות שהיו המלאכים מדיינין כנגד הקב"ה באדם ובמתן תורה ובמשכן, ועתה הביא את השלישי וכשבקש הקב"ה להשרות שכינתו במשכן והיא פעם שלישית: (כד) מה אנוש כי תזכרנו. באו"ז כ"י סיים פה „וכל הענין" ר"ל וכל הפסוקים שלאחריהם, וכן בילקוט שם כן „וכל הענין": (כה) ר' יהודה בשם ר' אייבו. מובא בילקוט רמז תר"מ והסר הציון והמדפיסים הגינו רמז חדש והוא באמצע המאמר: (כו) אמרו שניהם מפסוק אחד מלכי צבאות ידודון ידודון, פיתקין היו משליכין. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט הגי' אמרו שניהם מפסוק אחד פיתקין היו משליכין, שנא' מלכי צבאות ידודון ידודון, כענין שנא' ואל עמי ידו גורל, ובכ"י ח' בטעות פרוקין היו משליכים צ"ל פיתקין, ובפסיקתא רבתי שם פסקא עשר תעשר כשבא הקב"ה ליתן תורה התחילו מלאכי השרת משליכים פירקס [צ"ל פיתקים] לפני הקב"ה. והשלכת פיתקים הוא מליצה שהיו משליכין כתבי תרעומתן ור"ל שהסיחו דברים כלפי מעלה, ובאסתר רבה פ"א פ' בימים ההם זה הוא אחד מן המקומות

שהיו

היו משליכין, כדבר שנאמר ואל עמי ידו גורל (יואל ד ג), (כז) אמר להם הקב"ה חייכם כך אני אעשה, כסה השמים הודו ותהלתו מלאה הארץ (חבקוק ג ג), אמר להם חייכם שכינה אצלי היא, שנאמר ותהלתו מלאה הארץ, אמרו לו המלאכים כנאותה בארעא, אמר להן דוד אף על פי תדע לך שכן הוא, שנאמר הללו את ה' מן השמים (תהלים קמח א), הודו על ארץ ושמים (שם שם יג), תחלה על הארץ, ואחר כך על השמים, לכך נאמר ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים:

[ג] **מפי** עוללים ויונקים יסדת עוז. (כח) זהו שאמר הכתוב בני אם ערבת לרעך (משלי ו א), בתלמידי חכמים הכתוב מדבר, בשעה שהזקן מתמנה, אומר לו הקב"ה עד שלא נתמנית לא היית נתפס על הצבור, ועכשיו שנתמנית נעשית ערב על הצבור, שנאמר בני אם ערבת לרעך, ומה הוא רעך, (כט) זה הקב"ה, שנאמר זה דודי וזה רעי (שה"ש ה יו), ואומר רעך ורע אביך אל תעזוב (משלי כז י), ומה תעשה, שלא תאמר על הטהור טמא, ועל הטמא טהור, ועל ההיתר איסור, ועל האיסור היתר, ותתחייב באמרי פיך, שנאמר נוקשת באמרי פיך (משלי ו ב), ומה תעשה, לך ועסוק בתורה, שנאמר עשה זאת [אפוא] בני והנצל (שם שם ג), ואין זאת אלא תורה, (ל) שנאמר וזאת התורה אשר שם משה (דברים ד מד). לך התרפס (משלי שם), עשה לך רב מדייש עליך כעפר, והתרפס תחת רגליו, והמליכהו עליך, שנאמר ורהב רעיך (שם), ואין רהב אלא מלכות, שנאמר אזכיר רהב ובבל (תהלים פז ד), אם עשית כן, (לא) הנצל כצבי מיד (משלי שם ה):

[ד] (לב) **דבר** אחר בני אם ערבת לרעך. בישראל הכתוב מדבר, בשעת מתן תורה, שהיו ערבים זה לזה, כיצד כשבקש הקב"ה ליתן תורה לישראל, אמר להם תנו לי ערבים שאתם מקיימין את התורה, אמרו לו הרי אבות העולם ערבים בנו, (לג) אמר להם חייכם הן חייבין לי, הלואי שיעמדו הם בעצמם, משל למי שהיה צריך ללוות, אמרו לו הבא ערב וטול כמה שאתה מבקש, הלך והביא מי שחייב אצלו, אמר לו הבאת מי שחייב לי, הלואי שיעמוד בעצמו, לך והבא שאינו חייב לי וטול, כך אמר הקב"ה לישראל, אבות העולם הבאתם לי, ערבים שיש לי עליהם כמה חובות, אלא תנו לי ערבים שאינן חייבים לי, מגין שכן כתוב לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת [כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו חיים] (דברים ה ג), אמרו לו ומי אלה שאינם חייבים לך, אמר להם התינוקות, (לד) [מיד הביאו התינוקות] שבמעי אמן, ומשדי אמן, ועמדו כריסן כזכוכית, וראו להקב"ה מתוך כריסן, ומדברים עמו, אמר להן הקב"ה ערבים אתם את אבותיכם,

הערות ותקונים

שהיו מלאכי השרת מדלין פיתקין לפני הקב"ה. ומזה במדרש חזית פ"ח פ' כרם היה לשלמה מלכי צבאות ידודון ידודון ר' יודן אמר ידודון מדלין בהם פיתקין, המד"א ועל [נ"ל ואל] עמי ידו גורל, והוראת מלת פיתקים בל"ר pittacium מכתב קטן וקלר: (כז) אמר להם הקב"ה חייכם כך אני עושה. המאמר הזה ובנדפס נתקצר המאמר וכמו כן בילקוט, והרא"פ הוסיף בגד המדרש דפוס וויניציא הנוסחא כמו שהוא לפנינו בכ"י: (כח) זש"ה בני אם ערבת לרעך. מובא בילקוט משלי רמז תתקל"ה בשם שו"ט, ועיין במדרש שמ"ר פכ"ז מובא זה בסגנון אחר: (כט) זה הקב"ה. בילקוט שם בטעות ד"א זה הקב"ה ובאמת הוא מאמר אחד: (ל) שנאמר וזאת התורה אשר שם משה. באוצ"ה כ"י ובנדפס מובא הכתוב זאת התורה אדם כי ימות באהל (במדבר י"ט י"ד), והנוסחא שלפנינו נכונה: (לא) הנצל כצבי מיד. בדפוס פראג והאמסטערדאם הוסיף המפרש באמצע "כל אלה הוא המשך הכתובים אחר נוקשת באמרי פיך" וכל המוסיף גורע: (לב) ד"א. עיין במדרש חזית פ' משכני מובא זה בהרחבת לשון וקצת בסגנון אחר, ועיין גם בתנחומא ריש ויגש, ובילקוט משלי שם, מן ד"א תקעת לזר כפיך הוא מן מדרש משלי פ"ו, ובילקוט ירמיה רמז רס"ז מובא המאמר כמו שהוא במדרש חזית ומציין בגלדו פסיקתא רבתי, ובאמת לא נמצא ברבתי כמו שהערותי במבוא להפסיקתא סימן ה' הערה כ"ד: (לג) אמר להם חייכם הן חייבים לי. עיין במדרש חזית שם, ובתנחומא שם הוסב מה שחייבים: (לד) מיד הביאו התינוקות שבמעי אמן ומשדי אמן ועמדו כריסן כזכוכית. באוצ"ה כ"י ובנדפס מיד הביאו לו התינוקות מדדי אמותיהן ומעוברות שלהן ועמדה כריסן של אמן כמראה

שאם אתן להם את התורה שהן מקיימין אותה, ואם לאו אתם נתפסין עליהם, אמרו לו הן, אמר להם אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), אמרו לו הן, אמר להן לא יהיה לך אלהים אחרים (שם שם ג), אמרו לו הן, ועל כל דבור ודבור היו משיבין עליהן על הן הן, ועל לאו לאו, אמר להן מפיכם אני נותן את התורה, שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עז (תהלים ח ג), ואין עוז אלא תורה, שנאמר ה' עז לעמו יתן (תהלים כט יא), לפיכך כשיבטלו את התורה חס ושלום בניהם נתפסים עליהם, שנאמר נדמו עמי מבלי הדעת [וגו' אשכח בניך גם אני] (הושע ד ו), (לה) ומהו גם אני, אמר הקב"ה כביכול אף אני משתכח שהיו התינוקות מברכין אותי, שנאמר גם אני:

[ה] **דבר** אחר מפי עוללים ויונקים. (לו) רבי ור' יוסי הגלילי, רבי אומר עוללים אלו שבהוץ, וכן הוא אומר להכרית עולל מחוץ (ירמיה ט כ), וכתיב עוללים שאלו לחם [וגו' נשמו בחוצות] (איכה ד ד ה), יונקים אלו שבמעי אמן, ר' יוסי הגלילי אומר עוללים אלו שמבפנים, שנאמר כעוללים לא ראו אור (איוב ג טז), יונקים אלו שמבחוץ, שנאמר יונק שדי אמי (שה"ש ח א): רב ור' לוי, (לז) רב אמר נעשו כרסותיהן של אמן כאספקלריא המאירה, מיד התינוקות פירשו מדדיהן, ועוללים מטיבורן, אמר ר' לוי הנס האחרון גדול מן הראשון, (לח) שחזרו כרסות אמותיהן במקומן, ותינוקות חזרו לדדיהן, והעוללים לטיבורן, (לט) פתחו פיהם אלו ואלו ואמרו שירה, שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עז: למען צורריך, שנים, להשבית אויב ומתנקם, שנים, הרי ארבע מלכיות: דבר אחר למען צורריך. בגין שנאיכון יהבית לבון אורייתא:

[ו] **כי** אראה שמיך. ר' אייבו אומר שלש כתות הן, כת ראשונה אמרה אילו לא נבראתי אלא לראות הכוכבים והמזלות דיי לי, שנאמר כי אראה שמיך. כת

הערות ותקונים

כמראה של זכוכית, והיו רואין להקב"ה מתוך כריסן ומדברים עמו, הה"ד מפי עוללים ויונקים, ואומר כעוללים לא ראו אור (איוב ג' ט"ז) ולדעתי היה כתוב פה כאספקלריא המאירה, עיין במאמר שלאחריו אות ה', והג"ה המעתיק במקומה "כמראה של זכוכית" ובכ"י שלפנינו "כזכוכית" ומלת אספקלריא ידועה specularis: (לה) ומהו גם אני אמר הקב"ה. בכ"י ג' ובדפוס ראשון דפוס קאנסט' הגי' מהו גם אני א"ר חייא כביכול אני משתכח שיהו התינוקות מברכין אותי שנא' גם אני, ובכ"י ב' ד' ז' ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים נוסף שד: מהו גם אני מצטער עליהם שהם מפסידין עצמם ואינם מקיימים את התורה, ואח"כ כתוב ד"א מהו גם אני א"ר חייא כביכול אף אני משתכח שיהו התינוקות מברכין אותי, שנא' גם אני. ובכ"י ח' המאמר גלקה בחסר כדרך המעתיק הזה להשמיט מאמרים ומלות בכל שורה ושורה. וראיתי בדפוס פראג ואח"כ בדפוס אמסטערדאם אחרי המלות שהיו התינוקות מברכין אותי, הג"ה הוא שלא יהו התינוקות מברכין אותי והוסיף "בתורה תחלה ברכו את ה' המבורך" וזה הוא כאשר הביא בעל אות אמת, ובנדפס בטעות שיהו התינוקות נ"ל שהיו: (לו) רבי ור' יוסי הגלילי. מכילתא בשלח פרשת השירה סוף פרשה א', ומאמר מר' יוסי הגלילי מוקדם שם למאמר רבי, וכך הנוסחא שם: ר' יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר מפי עוללים ויונקים יסדת עוז, מפי עוללים אלו שבמעי אמן שנאמר כעוללים לא ראו אור, יונקים אלו שיונקים משדי אמן, שנאמר אספו עוללים ויונקי שדים (יואל ב' ט"ז), רבי אומר עוללים אלו עוללים שבחוץ, שנא' להכרית עולל מחוץ, ואומר עוללים שאלו לחם, יונקים אלו שעל שדי אמן, שנאמר ויונקי שדים (יואל ב'), יש לתקן במכילתא שם בדברי רבי יונקים אלו שבמעי אמן, ר"ל אלו שבפנים, והמלות שנא' ויונקי שדים, יש למחוק ונשתרבבו ממאמר של ר' יוסי הגלילי, ועיין בבבלי סוטה ל' ע"ב מובא בשם ר"י הגלילי בסגנון אחר ממה שהוא במכילתא, והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תר"מ, ויש לתקן שם במקום ור' יוסי נ"ל ור' יוסי הגלילי, ובנדפס בטעות ר"י אומר נ"ל רבי אומר, וכן במאמר השני ר"י אמר נ"ל ר' יוסי הגלילי אמר: (לז) רב אמר נעשו כרסותיהן של אמן כאספקלריא המאירה. עיין לעיל באות ד' ועמדו כריסן כזכוכית ובהערה ל"ד, ובגמרא בבלי סוטה ל"א ע"א והא לא חזו א"ר תנחום כרס נעשה להן כאיספקלריא המאירה וראו, והגיה הרי"ב כל זה ליתא בילקוט ובע"י, ואולי נוסף זה עפ"י מדרש שו"ט: (לח) שחזרו כריסות אמותיהן במקומן. באוצ"ה כ"י ובנדפס ובילקוט הגי' שחזרו כריסות אמותיהן לכמות שהיו: (לט) פתחו פיהם אלו ואלו ואמרו שירה. במכילתא שם אלו ואלו פתחו פיהם ואמרו שירה לפני המקום, שנאמר אשירה לה' וגו', ר' מאיר אומר אף עוברין שבמעי אמן פתחו פיהן ואמרו שירה לפני המקום, שנאמר במקהלות ברכו אלהים ה'

שניה אמרה (מ) כל מה שיש לך ליתן לי תן לעתיד לבא, (מא) כת שלישית של פועלים עצלים אומרים תן לנו עכשיו שלנו ושל אבותינו, שנאמר מעשה אצבעותיך, (מב) אמר ר' יהושע בן לוי לפי שהקב"ה אומר להן והלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג כד), דעו כי העליונים והתחתונים אין בהן (מג) אלא מעשה אצבעותיך:

[ז] מה אנוש כי תזכרנו. אמר ר' ברכיה כשברא הקב"ה את עולמו, בקש להראות למלאכים שבח מעשה הצדיקים, אמרו לו מה אנוש כי תזכרנו וגו': דבר אחר] מה אנוש כי תזכרנו. (מד) זה אברהם, שנאמר ויזכור אלהים את אברהם (בראשית יט כט). ובן אדם כי תפקדנו, זה יצחק שנולד מפקידה, שנאמר וה' פקד את שרה (שם כא א). ותחסרהו מעט מאלהים, זה יעקב, (מה) שהיה גוזר על הצאן לילד עקודים נקודים וברודים, שנאמר ויחמו הצאן (בראשית ל לט), מלמד שלא היה חסר אלא (מו) ליתן בהן הנשמות. וכבוד והדר תעטרהו, זה משה, שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו (שמות לד כט). תמשילהו במעשי ידיך, זה יהושע שהדמים המאורות, שנאמר שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון (יהושע י יב), וכתיב וידום השמש וירח עמד (שם שם יג). כל שתה תחת רגליו, זה דוד, שנפלו כל אויביו לפניו, שנאמר ואשחקם כעפר ארץ (ש"ב כב מג). צנה ואלפים כלם, זה שלמה, (מז) שנאמר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש וגו' (מ"א ה יג). וגם בהמות שדי, זה שמשון. (מח) אמר ר' חנינא בר פפא הראה להן שמשון (מט) כשהיה לוכד שלש מאות שועלים, ר' סימון אומר הראה להם את דניאל שיורד לגוב האריות, ורוכב על צואריהן, ואינו ניזוק. צפור שמים, זה אליהו, (נ) שפורח בעולם כצפור, (נא) שנאמר והעורבים מביאים לו לחם ובשר (מ"א יז ו), ודגי הים, זה יונה, שנאמר ויהי יונה במעי הדג (יונה ב א). עובר ארחות ימים, אלו ישראל, שנאמר ובני ישראל

הערות ותקונים

ר' ממקור ישראל (תהלים ס"ח כ"ז), ועיין בבבלי סוטה ל' ע"ב: (מ) כל מה שיש לך ליתן לי תן לעתיד לבוא. באו"ז כ"י כל מה שיש לו ליתן לעתיד לבוא, ובנדפס ובילקוט כל מה שיש לי ליתן לעתיד לבוא. והעיקר הוא כמו לפנינו: (מא) כת שלישית של פועלים עצלים אומרים תן לנו עכשיו שלנו ושל אבותינו, שנאמר מעשה אצבעותיך, בנדפס הלשון נשתבש והשלישית של פועלים עצלים תן לנו של אבות מעשה אצבעותיך, וכאשר הוא בכ"י שלפנינו היא הגי' הנכונה: (מב) אריב"ל לפי שהקב"ה אומר להם. בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס נמצא לפני המאמר הזה מריב"ל מאמר אחד והוא: „מה אנוש כי תזכרנו א"ר ברכיה כשברא הקב"ה את עולמו בקש להראות למלאכים שבח מעשה הצדיקים אמרו לו מה אנוש", והעיר בעל א"א כי זה המאמר מריב"ל יש להקדימו לפני המאמר מר' ברכי', וכן בדפוס פראג ואח"כ אמסטערדאם תיקן כן המפרש בפנים הספר, כי המפרש תיקן כל הספר עפ"י אות אמת, וגם בעל הילקוט הביא ברמז תר"מ המאמר מריב"ל ואח"כ ברמז תרמ"א המאמר מר' ברכי', והרא"פ בהגהות שלו במדרש דפוס ווינציא ציין על המאמר א"ר ברכי' „אינו בכתובים" כי לא נמצא בכ"י שלפנינו, וגם לא בכ"י ו' ח', ואני הוספתי המאמר מר' ברכי' אחר המאמר מריב"ל: (מג) אלא מעשה אצבעותיך. באו"ז כ"י ואין להם אלא משמש אצבעותי, ובאו"ז כ"י ובילקוט משמוש אצבעותי: (מד) זה אברהם. מובא בילקוט שם ברמז תרמ"א: (מה) שהיה גוזר על הצאן לילד עקודים נקודים וברודים. זה חסר באו"ז כ"י ובנדפס: (מו) ליתן בהן הנשמות. באו"ז כ"י ובנדפס ובילקוט ליתן בהן הנפשות, ובאו"ז כ"י ובנדפס נוסף עוד: ואומר וישר אל מלאך ויוכל (הושע י"ב ה') ר"ל שנעשה שר למלאך, עיין חולין דף צ"ב ע"א: (מז) שנאמר וידבר על הבהמה. באו"ז כ"י מובא הכתוב וידבר על העצים, והוא רישא דקרא וחסר מלת „וגו'" והכוונה על סיפא דקרא וידבר על הבהמה וגו', ובילקוט מובא הכתוב ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' וגו' ואלף מאה ועשרים אלף (מ"א ח' ס"ג), ובעבור זה הגיה הא"א ומחק את הכתוב וידבר על העצים, והגיה הכתוב ויזבח שלמה, וכן הגיה המפרש בדפוס פראג ואח"כ בדפוס אמסטערדאם: (מח) א"ר חנינא בר פפא. וכ"ה בכל כ"י, ובנדפס הגי' א"ר הונא בר פפא צ"ל ר' חנינא בר פפא: (מט) כשהיה לוכד שלש מאות שועלים. באו"ז כ"י ובנדפס שהראה להן שמשון כשחל לוכד שלש מאות שועלים, והוא מלשון וקול שחל (איוב ד' י'), נרדף לארי, והא"א מוחק מלת „כשחל", ומה שהביא לוכד שלש מאות שועלים, הוא לשון הכתוב וילך שמשון וילכוד שלש מאות שועלים (שופטים ט"ו ד'): (נ) שפורח בעולם כצפור. באו"ז כ"י ובילקוט ובנדפס שמסבב את העולם כצפור, ובאו"ז כ"י שהוא חי ומסבב את העולם כצפור: (נא) שנא' והעורבים מביאים לו לחם ובשר. הביא הכתוב לראיה

על

הלכו ביבשה בתוך הים (שמות טו יט). ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, (נב) אמרו המלאכים כבודך הוא לדור עם עמך ובניך:

[ח] דבר אחר למנצח על הגתית, (נג) על פורענות גוג ומגוג וארבע מלכיות שהוא דורכם כגת, [שנאמר ובגדיך כדורך בגת (ישעיה סג ג)]. אמר ישעיה הנביא ויגבה ה' צבאות במשפט (שם ה יו), אימתי יהיה הקב"ה גבוה, (נד) כשיעשה משפט באומות, מה כתיב למעלה מזה, וישח אדם וישפל איש (שם ה טו), אותה שעה ויגבה ה' צבאות במשפט, וכן הוא אומר והיה ביום ההוא ביום בוא גוג [וגו'] ורעשו מפני דגי הים [וגו'] וקראתי עליו לכל (ערי חרבי) [הרי חרב] (יחזקאל לח יח כ כא), וכן יואל בן פתואל אומר קראו זאת בגוים קדשו מלחמה [וגו'] עושו ובאו כל הגוים [וגו', יעורו] ויעלו (כל) הגוים אל עמק יהושפט (יואל ד ט יא יב), אין עמק ששמו יהושפט, ומהו יהושפט, אלא עמק (נה) שישפוט בו יה את כל הגוים, כמה דאת אמר המונים המונים בעמק החרוץ (שם שם יד), ולא המונים של חיים, אלא של מתים, שנאמר חללי ה' ביום ההוא (ירמיה כה לג), וכן הוא אומר כי שם (אשפוט) [אשב לשפוט את] כל הגוים (יואל ד יב), וכתיב שלחו מגל כי בשל קציר (שם שם יג), ואחרי כן וידעתם כי אני ה' אלהיכם שוכן בציון (שם שם יז), אימתי כשיראה הקב"ה על הגת, וכן הוא אומר באו רדו כי מלאה גת (שם שם יג), אותה שעה נותנין לו נצחון, שנאמר למנצח על הגתית. ארבע גיתות הן (נו) כנגד ד' גליות, למנצח על הגתית לבני קרח (תהלים פד א), על הגתית [לאסף] (שם פא א), וגת דיואל, באו רדו כי מלאה גת (יואל ד יג), למנצח על הגתית (תהלים ח א):

מזמור ט

[א] למנצח על מות לבן. (א) זהו שאמר הכתוב את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם (קהלת ג יא), (ב) ר' ברכיה בשם ר' יהונתן אמר (ג) אל תקרי העולם אלא [העלם], אהבת עוללים נתן בלבם של אבותיהם, משל למלך שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן, הגדול מכובד, והקטן מטונף, ואף על פי כן אוהב את הקטן יותר מן הגדול: (ד) דבר אחר גם את העולם נתן בלבם. אמר ר' יונתן פסידתו של מלאך המות נתן בלבם: (ה) רב בריה דשמואל בשם שמואל אמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א לא), זה

הערות ותקונים

על שפורח בעולם כצפור, דכתיב והעורבים לצפורי שמים מביאים לו לחם ובשר, והא"א הגיה שנ"ל ונאמר במקום שנאמר, וכן הגיה המפרש בדפוס פראג ואח"כ בדפוס אמסטערדאם: (נב) אמרו המלאכים כבודך הוא לדור עם עמך ובניך. עיין ב"ר פ"ח אות ו' אמרו המלאכים לפניו רבש"ע ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ עביד מה דהני לך: (נג) על פורענות עד שנאמר כדורך בגת. חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' וכן בנדפס, ונמצא גם בכ"י ו': (נד) כשיעשה משפט באומות. בתנחומא שלנו קדושים אות א' נאמר כשיעשה משפט באומות לעתיד לבוא: (נה) שישפוט בו ה' את כל הגוים. דורש נוטריקון יהושפט יה שפט: (נו) כנגד ד' גליות. זה חסר בנדפס, גם הלשון שם משובש:

(א) זה"ה את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם. מובא בילקוט רמז תרמ"ב בשם המדרש, והמאמר כשנה גם במדרש קה"ר פ"ג פסוק את הכל עשה יפה בעתו אות ג', ולפני הדורש היה על מות חדא מלה עלמות, ועיין רש"י בפי' לתהלים שראה במסורת הגדולה שהיא תיבה אחת, ודורש עלמות לשון העלם, ולזה הביא הכתוב גם את העולם נתן בלבם: (ב) ר' ברכי' בש"ר יונתן. בילקוט שם גם בילקוט קהלת רמז תתקס"ט הגי' בש"ר נתן צ"ל בש"ר יונתן, ובמדרש קה"ר שם ר' ברכיה ורבי אבהו בש"ר יונתן: (ג) אל תקרי העולם אלא [העלם]. הוספתי המלה העלם כי בקרא כתיב חסר, ודורש אל תקרי העולם אלא העלם מלשון בן מי זה העלם, ועל זה סיים אהבת עוללים נתן בלבם של אבותיהם, ובמדרש קה"ר שם גם את העולם נתן בלבם אהבת עולם נתן בלבם אהבת תינוקות נתן בלבם: (ד) ד"א א"ר יונתן פסידתו של מלאך המות נתן בלבם. כ"ה בכל כתבי יד, גם בדפוס ראשון ובילקוט תהלים, אבל בדפוס ווינציא גורס פחדתו של מלאך המות, וכ"ה כן במדרש קהלת פחדתו של מלאך המות, וע"ש בחדושי הרד"ל: (ה) רב בריה דשמואל בשם שמואל. עיין ב"ר פ"ט אות ז', ושם הגי' רב נחמן בר שמואל בר נחמן בשם רב

שמואל

יצר הרע, וכי יצר הרע נקרא טוב, אלא ללמד שאלמלא יצר הרע לא היה אדם נושא אשה, ולא הוליד ממנה בנים, ולא היה העולם מתקיים: דבר אחר גם את (כל) העולם. (ו) העלם כתיב חסר ו', העלים הקב"ה מבריותיו יום המות ויום הדין, אמר דוד רבונו של עולם על שהעלמת אותו ממני, אני אומר שירה, למנצח על עלמות לבן, על העלמת שנת יום המיתה ויום הדין:

[ב] [דבר אחר למנצח על מות לבן]. (ז) זהו שאמר הכתוב בקש קהלת למצא דברי חפץ (קהלת יב י), בקש שלמה לעמוד על עסקי פרה אדומה, (ח) דאמר ר' יצחק כל העוסק בפרה מטמאין בגדים, והיא עצמה מטהרת טמאים, אמר לו הקב"ה וכתוב יושר דברי אמת (שם שם), כבר כתבתי לך על ספרי יושר, שנאמר הלא היא כתובה על ספר הישר (יהושע י יג), עשה בישרות, עשה בתמימות, עשה באמונה, (ט) גזירה גזרתי, חוקה חקקתי, ואין להרהר אחריה, שנאמר זאת חקת התורה (במדבר יט ב), מהו זאת, זאת משונה מעגלה ערופה: (י) ועוד בקש שלמה לעמוד על מתן שכרה של תורה, (יא) כמה דתימר יקרה היא מפנינים [וכל חפציך לא ישוו בה] (משלי ג טו), אמר ליה הקב"ה וכתוב יושר דברי אמת (קהלת שם), (יב) כבר כתבתי לך על ספרו של יושר, עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה סד ג): [דבר אחר בקש לעמוד על מתן שכרן של צדיקים, כמה דאת אמר כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג יב), (*יב) וכל הענין, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ)]: (יג) דבר אחר בקש שלמה לעמוד על מתן שכרן של מצות, (יד) הדא הוא דכתיב כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו ו), (טו) וכל הענין, וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן [שומר הברית והחסד לאוהביו ולשומרי מצותיו] (דברים ז ט): דבר אחר בקש שלמה לעמוד על הקץ, כמה דאת אמר אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ (שה"ש ב ז), (טז) וכל הענין, כי יום נקם בלבי [ושנת גאולי באה] (ישעיה סג ד). (יז) ר' שמואל מתני בשם ר' יהודה אם

הערות ותקונים

שמואל בר נחמן, ובקה"ר נחמי' בריה דר' שמואל בר נחמן: (ו) העלם כתיב חסר וי"ו. וכן הוא בתנחומא קדושים אות ח': (ז) זש"ה בקש קהלת למצוא דברי חפץ בקש שלמה. מובא בילקוט שה"ש רמז תקפ"ט פ' ויותר שהיה קהלת חכם, וחסר הציון, ולקוח מן מדרש שו"ט עד כי יום נקם בלבי, ועל ד"א בקש קהלת להיות כמשה נרשם בצד „כתיב ברמז תמ"ד" צ"ל ברמז תרמ"א ונובע מגמרא ר"ה כ"א ע"ב: (ח) דאמר ר' יצחק כל העוסקין בפרה מטמאין בגדים. משנה פרה פ"ד מ"ד, חולין כ"ט ב' כל העוסקין בפרה מתחלה ועד סוף מטמאין בגדים, ופסיקתא פרה (ל' ע"א) ובתנחומא ובמ"ר ריש חקת תמן תנינן כל העוסקים בפרה מטמאים טומאת בגדים. ולא אדע מדוע הביא המסדר ממדרש שו"ט בשם ר' יצחק הלא משנה מפורשת היא, ואולי היה כתוב דאמר רבי והכוונה למסדר המשנה ואח"כ נעשית דאמר ר' יצחק: (ט) גזרה גזרתי חקה חקקתי ואין להרהר אחריה. פסיקתא שם: (י) ועוד בקש שלמה לעמוד על עיקר מתן שכרה של תורה. נשנה במדרש קהלת פי"ב בפ' ויותר שהיה קהלת חכם, ושם מוקדם שבקש לעמוד על מתן שכרן של מצות לפני בקש לעמוד על מתן שכרה של תורה, גם המאמר שם בשנוים, והמסדר מן קה"ר לקח הדברים ממדרש שו"ט כאשר יראה המעיין: (יא) כמה דתימר יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה. במדרש קהלת הביא הכתוב וכל חפצים לא ישוו בה (משלי ח' י"א): (יב) כבר כתבתי לך על ספרו של יושר. בקה"ר כבר הכתבתיהו על ספר הישר: (*יב) וכל הענין. פה קצר המעתיק וכוונתו וכל הענין כמו שהוא למעלה „א"ל הקב"ה וכתוב יושר דברי אמת כבר כתבתי על ספרו של יושר" מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. ועיין בקה"ר שם שהכתוב מה רב טובך מובא שם על בקש לעמוד על מתן שכרן של מצות. והמאמר בקש לעמוד על מתן שכרן של צדיקים נשמט שם ונשאר רק המלות „ועוד כתיב כי תהיו אתם ארץ חפץ" והרד"ל תיקן לנכון במדרש שם עפ"י השו"ט: (יג) ד"א בקש שלמה לעמוד על מתן שכרן של מצות. זה מוקדם בקה"ר שם: (יד) הה"ד כי חסד חפצתי ולא זבח. וכן הוא בילקוט שם, ובקה"ר מובא הכתוב כי באלה חפצתי נאם ה' (ירמיה ט' כ"ג): (טו) וכל הענין. גם פה קצר כמו לעיל, וסיים וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים, וכן יש לתקן בקה"ר שם: (טז) וכל הענין. גם פה קצר המעתיק: (יז) ר' שמואל מתני בשם ר' יהודה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד האחרים ובנדפס הגי' ר' שאול מתני בשם ר' יהודה, ובקה"ר רבי שאול דנוה מתני לה בשם ר' שמעון, יש לתקן בשם ר' יהודה. והמסדר מן קה"ר הוסיף „דנוה" הוא שם עיר. והמאמר מובא בילקוט ישעי' רמז שס"ז בשם שו"ט והוא גורס רבי שמואל מתני בשם ר'

יאמר לך אדם מתי קץ הגאולה באה, אל תאמין בו, לפי שכתוב כי יום נקם בלבי, (יח) ליבא לפומא לא גלי, פומא למאן גלי. (יט) ר' ברכיה ור' סימון בשם ר' יהושע בן לוי אמרו ג' סימנים סימנתין לך בקברו של משה, שנאמר ויקבור אותו בגי בארץ מואב מול בית פעור (דברים לד ו), וסוף סוף לא ידע איש את קבורתו (שם שם), (כ) בדבר שנתתי לך סימני סימנים אין כל בריה יכולה לעמוד עליו, על הקץ שנאמר כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ (דניאל יב ט), על אחת כמה וכמה:

[ג] (כא) [דבר אחר למנצח על מות לבן]. (כב) אמר ר' אבא [בר כהנא] אורח חיים פן תפלס (משלי ה ו), שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה, ורואה איזה מצוה ששכרה מרובה ועושה אותה, למה נעו מעגלותיה לא תדע (שם שם), מטולטלין אינון שבילי דאורייתא. (כג) תני ר' חייא משל למלך שהיה לו פרדס והכניס פועלים בתוכו, ולא גילה להן שכר בנטיעתן של פרדס, [כי אילו גילה להם שכר נטיעותיו] היו רואין איזה נטיעה ששכרה מרובה ונוטעין אותה, ונמצאת מלאכת הפרדס מקצתה בטלה ומקצתה מתקיימת, (כד) [לכך לא גילה להן הקב"ה לישראל שכר מצותיה של תורה, שלא יהו רואין איזו מצוה שכרה מרובה ומקיימין אותה, ונמצאת התורה מקצתה קיימת ומקצתה בטלה, ועל כן (כה) שנו חכמים בלשון המשנה הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, הוי נעו מעגלותיה לא תדע]. (כו) ר' אחא בשם ר' אבא [בר כהנא] אמר טלטל הקב"ה מתן שכרן של מצות בעולם הזה, כדי שיהיו ישראל רואין אותה ועושין אותה (כז) משלם, וכשיבא הקב"ה ליתן שכרן, שכר אמנה ושכר עשיה נותן להם, ומגלה להן טעמן ופירושן, (כח) לכך נאמר על מות לבן, שמעלמת מלבן מתן שכרן של מצות:

הערות ותקונים

ר' ירמי', ויש לתקן נ"כ בשם ר' יהודה: (יח) ליבא לפומא לא גלי פומא למאן גלי. היינו כי הדברים סתומים, ובמדרש קהלת רבה שם המלות לבא לפומא לא גלי פומא למאן גלי, נשמטו ממקומן ויש להציגן אחרי המלות כי יום נקם בלבי כתיב. ועיין בסנהדרין צ"ט ע"א מאי יום נקם בלבי א"ר יוחנן ללבי גליתי לאברי לא גליתי, פירש"י שלא הוצאתי דבר מפי שהיו אברי יכולין לשמוע אבל בלבי היה טמון הדבר: (יט) ר' ברכי' ור' סימון בש"ר יהושע בן לוי. כ"ה בכל כ"י גם בילקוט ישעי' שם, אבל בקה"ר ר' יהודה בר סימון בש"ר יהושע בן לוי, צ"ל ר' ברכיה ור' סימון: (כ) „בדבר שנתתי לך סימני סימנים אין כל בריה יכולה לעמוד עליו, על הקץ שנאמר כי סתומים וחתומים הדברים על אחת כמה וכמה" זה חסר בקה"ר שם: (כא) ד"א למנצח על מות לבן. דורש ג"כ עלמות לשון העלם שהעלים השכר, כמו שסיים לכך נאמר על עלמות לבן שמעלמת מלבן שכרן של מצות: (כב) א"ר אבא [בר כהנא]. כן תקנתי, והמאמר נובע מתנחומא עקב אות ג', ותנחומא הנדפס אות ב', וכן נשנה בפסיקתא רבתי פכ"ג פרשה רביעאתא דעשרת הדברות, ונמצא בהרחבת לשון במדרש דב"ר פ"ו אות ב', ומובא בשם התנחומא בילקוט יתרו רמז רצ"ח ומשלי רמז תתקל"ז. ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' בטעות א"ר חייא, וצ"ל א"ר אבא בר כהנא, ונשתרבב ממאמר שלאחריו שמובא בשם ר' חייא: (כג) תני ר' חייא. בתנחומא שם א"ר חייא: (כד) לכך לא גילה להם הקב"ה על נעו מעגלותיה לא תדע. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, וחסר גם בכ"י ו', ונראה כי נשמט בהעתקה, והיה גם לפני הרא"פ בכ"י שלפניו, רק על הסיום ועל כן שנו חכמים רשם אינו בכתובים, ואחר הסיום מהמאמר שהוספתי נמצא בכ"י ב' ד' ז' הוספה אחרת „זש"ה כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך (שמות כ' י"ב), זו מצוה חמורה, שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים (דברים כ"ב ז'), זו מצוה קלה שאין בה חסרון כיס", וזה הוא בתנחומא וברבתי בשם רשב"י שאמת שתי מצות שבתורה גילה הקב"ה מתן שכרן כו', ועיין גם בירושלמי שם, וההוספה הזאת לא נמצאת בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס: (כה) שנו חכמים בלשון המשנה. אבות פ"ב מ"א, ובהגהת הרא"פ כתב על „ועל כן שנו חכמים כו'" אינו בכתובים, היינו כי חסר בכ"י שלפניו: (כו) ר' אחא בש"ר אבא בר כהנא. ירושלמי פאה פ"א ה"א ט"ו ע"ד, קידושין פ"א ה"ז ס"א ע"ב: (כז) משלם. פי' בלב שלם ובאמונה, ובירושלמי שם כתב מפורש באמונה, ובכ"י ג' הגי' כדי שישראל עושין אותו מעולם, ובכ"י ב' ד' ז' כדי שישראל עושין אותו בעולם: (כח) לכך נאמר עלמות לבן שמעלמת מלבן שכרן של מצות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הנוסחא לכך אמר דוד למנצח עלמות לבן על שהעלמת שכר

[ד] **דבר** אחר למנצח על מות לבן. (כט) על העלמות שבן עושה, ואביו שבשמים מלבן עונותיהם ביום הכפורים, ומכפר ומוחל לו. (ל) דבר אחר על עלמות לבן. שהעלים ממנו יום נחמה: (לא) דבר אחר על עלמות לבן. על המות שהאב גוזר על הבן, ואחר כך חוזר בתשובה ומלבינו מעונותיו, ואין בן אלא ישראל, שנאמר בני בכורי ישראל (שמות ד כב): דבר אחר עלמות לבן. (לב) אמר ר' אבא על מיתת הבן, (לג) ורבנן אמרי כל זמן שהיה אותו הבן חי, היה יודע שלבו של הקב"ה כעוס עליו, כיון שמת ידע שלבו של הקב"ה צלול עליו:

[ה] **אודה** ה' בכל לבי. ביצר טוב וביצר הרע, שלא יהא לבי (לד) נוקף. (לה) [זהו שאמר הכתוב טוב ילד מסכן וחכם (קהלת ד יג), זה יצר טוב, ולמה צווחין ליה (ילד) [חכם], דהוא מכוין ברייתא לארחן טבן, (לו) ולמה צווחין ליה מסכן, דלית כל עמא שמעין ליה, ולמה צווחין ליה (חכם) [ילד], דהוא מזדווג לבר נש מן תלת עשר שנין ולעילא, ממלך זקן וכסיל (שם שם), זה יצר הרע, ולמה צווחין ליה מלך, דכל איברים שמעין ליה, ולמה צווחין ליה זקן, דהוא מזדווג לבר נש מן טליותיה עד סיבותיה, שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח כא), משננער ממעי אמו, ולמה צווחין ליה כסיל, דהוא מכוין ברייתא לארחן בישן, כי מבית הסורים (קהלת שם יד), (לז) דהוא מכשכש לברייתא כמין ביני סוריאתא, כי [גם] במלכותו נולד רש (שם), במלכותו של יצר הרע נולד יצר טוב]: אספרה כל נפלאותיך. הפליאה זו, יש בה לשעבר, ויש בה להבא, ויש בה לעולם הזה, ויש בה לעולם הבא:

הערות ותקונים

המלות כדי שתהא תורה מתקיימת כולה: (כט) על העלמות שבן עושה. בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס קאת בסגנון אחר: ד"א על מות לבן על העלמות שהבן עושה וי"ה בא ומכפר ומוחל לו. ובכ"י הנ"ל ובנדפס ובילקוט תהלים רמז תרמ"ב מוקדם המאמר אשר הוא לפנינו אחר זה, שאתה גוזר על הבן ומלבינו כו', והרא"פ בהגהת המדרש הפך הסדר ותיקן כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (ל) ד"א שהעלים ממנו יום נחמה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס: (לא) ד"א על המות שהאב גוזר על הבן. בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס המאמר קטוע, ד"א על מות לבן שאתה גוזר על הבן ומלבינו מעונותיו אלו ישראל שנקראו בנים למקום, והרא"פ מוחק זה בגליון דפוס ווילנא והג"ה כמו בכ"י שלפנינו: (לב) אמר ר' אבא על מיתת הבן. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח', והרא"פ הוסיף זה בהגהות שלו, ובעל הילקוט עשה מן מאמר הזה מר' אבא ומאמר רבנן מאמר אחד ד"א על מיתת הבן כל זמן שהיה אותו הבן חי כו', ולזה כוון רש"י בפירושו שכתב יש פותרין על מות לבן על מות בנו אבשלום, ולא יתכן פתרונו מפני לבן ולא אמר הבן: (לג) ורבנן אמרי כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס ובילקוט קאת בסגנון אחר רבנן אמרי כל זמן שהיה אותו הבן חי היה דומה לו, שלבו של הקב"ה עליו, כיון שמת ידע שאיך לבו עליו, והרא"פ בלד המדרש תיקן כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (לד) נוקף. מלשון לבו נוקפו, ופי' מכה אותו: (לה) זש"ה טוב ילד מסכן וחכם זה יצר טוב. המאמר הזה עד נולד יצר טוב הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', וכן הוא נוסף בדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים, וחסר בכ"י שלפניו, גם בכ"י ג' ו' ח' וכן חסר בדפוס ראשון דפוס קאנסט', ובילקוט תהלים רמז תרמ"ב, וגם הרא"פ בהגהות שלו כתב בלד המדרש „אינו בכתובים", ר"ל כי איננו בכ"י שלפניו. ובילקוט קהלת רמז תתקע"א בפ' טוב ילד מסכן מובא המאמר הזה שהוספתי כלשון שלפנינו, ונמצא המאמר גם בקה"ר פ"ד בפ' טוב ילד מסכן, ונובע ממאמר שלפנינו, ולפנינו מעורב בלשון ארמי ושם בקה"ר הוא בלשון עברי צח, גם מתוקן הלשון יותר, במקום ולמה צווחין, בקה"ר ולמה נקרא, במקום בר נש בקה"ר לאדם, מן טליותיה עד סיבותיה ובקה"ר מילדותו ועד זקנו, וכמו כן בכל המאמר ע"ש, ורש"י בפי' לקהלת שם הביא המאמר הזה וסיים בו כך נדרש במדרש: (לו) ולמה צווחין ליה ילד. כ"ה בשלשה כ"י שרשמתי, ובילקוט הגי' ולמה צווחין ליה חכם והיא גי' ישרה וכן תקנתי בפנים, ופתח באם דסיים טוב ילד מסכן וחכם, אבל בקה"ר הג"ה בראש ולמה נקרא שמו ילד כי אין מזדווג לאדם אלא מבן י"ג שנה ולמעלה, וכן הביא רש"י שם: (לז) דהוא מכשכש לברייתא כמין ביני סוריאתא. דורש הסורים כמו הסירים, ולדעתי יש לתקן מסכסך, והוא מלשון לשכים בעיניכם (במדבר ל"ג נ"ה), ענינו כקוצים, וכן הסר משוכתו (ישעיה ה' ה'), גדר קוצים, והוא על משקל וסכסכתי מצרים במצרים (שם י"ט ב'), ענינו בלבול ומבוכה, וכן ואת אויביו יסכסך (שם ט' י'), ור"ל כי היצר הרע
מסכסך

[ו] **אשמחה** ואעלצה בך. בתורתך (לח) הכתובה בכ"ב אותיות כמנין ב"ך. בך בישועתך: אזמרה שמך עליון. שמך המעולה מכל שמות: בשוב אויבי אחור. ר' יודן אמר שחזרו לגנותן לכמות שהיו, ור' פנחס אמר שחזרו לאחוריהן, כמה דאת אמר ומלאך בא אל שאול לאמר מהרה (ולך) [ולכה] כי פשטו פלשתים על הארץ (ש"א כג כז), מלאך מלמעלה היה, והוא שדוד אמר ישלח ממרום יקחני (ש"ב כב יז): דבר אחר בשוב אויבי אחור. אמר ר' הונא שחזרו לבושה שהיא מתוקנת להם לעתיד לבא, אתיא כההוא דשמואל, דאמר שמואל לעתיד לבא באין אומות העולם ומתחבטין לפני אליליהם, ואין בהם כח להצילם, שנאמר ישועו ואין מושיע (תהלים יח מב), ואחר כך חוזרין וקוראין להקב"ה ומסתיר פניו מהם, שנאמר על ה' ולא ענם (שם שם): יכשלו ויאבדו מפניך. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אפילו אם אין בידיהם אלא אותו חטא, שנכנסו בביתך, והחציפו פניהם נגדך, יכשלו ויאבדו מפניך:

[ז] **כי** עשית משפטי ודיני. (לט) זה אחד מחמשה דברים הכפולים במקרא, משפטי ודיני, עדי ושהדי (איוב טז יט), מי שלח פרא חפשי ומוסרות ערוד מי פתח (שם לט ה), עצמיו [וגו'] גרמיו כמטיל ברזל (שם מ יח), זקנה ושיבה (תהלים עא יח), ר' יהושע בשם ר' אידי אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם חייבת אני שטינפתי בלכלוך מעשים רעים שעשיתי, ואומות העולם במה שמפריכין ומשעבדין אותי, (מ) ודכוותה זעף ה' אשא (מיכה ז ט), על מה, כי חטאתי לו (שם שם), עד אשר יריב ריבי (שם שם), מאומות העולם: גערת גוים אבדת רשע. (מא) גערת גוים, זה עמלק, שנאמר ראשית גוים עמלק (במדבר כד כ), אבדת רשע, זה עשו, שנאמר וקראו להם גבול רשעה (מלאכי א ד), (מב) [שעבר על חמשה עבירות ביום אחד, בא על נערה מאורסה, והרג את הנפש, וכפר בתחיית המתים, וכפר בעיקר, (מג) ושט את הבכורה, (מד) וכולן מגזירה שוה]. שמם מחית, כי מחה אמחה את זכר עמלק (שמות יז יד), אמר ר' לוי כתיב ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך (בראשית כה כג), (מה) מיסטורין אני מגלה לך, (מו) ראשית גוים עתיד לצאת ממך, לכך נאמר ויאהב יצחק את עשו [וגו'] ורבקה אוהבת את יעקב (בראשית כה כח), שהיתה

הערות ותקונים

מסכסך לאנשים כמין בין הסירים, ועיין בפסיקתא זכור דף כ"ד ע"ב: (לח) „הכתובה בכ"ב אותיות כמנין בך". כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכל כתבי יד האחרים ובנדפס, והרא"פ הוסיף ג"כ זה בלד המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו: (לט) זה אחד מחמשה דברים הכפולים במקרא. מובא בילקוט תהלים שם, וכן בילקוט שמואל רמז קי"א, ובשמואל שם חסר הציון, והוא מן מדרש שמואל פי"ד בפ' ועתה [הנה] המלך מתהלך, ולזה המאמר שלפנינו כוון רש"י בפי' תהלים תיבות כפולות במקרא, ויש להוסיף ברש"י עוד, פרא ערוד, זקנה ושיבה, ובאיזה כ"י ובנדפס לא הביא לשון הכתובים רק משפטי ודיני, עדי ושהדי, פרא וערוד, עצמיו גרמיו: (מ) ודכוותה זעף ה' עד מאו"ה, הוא ג"כ בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים גם בנדפס: (מא) גערת גוים זה עמלק. נשנה בפסיקתא זכור כ"ה ע"א ושם מתחיל ר' לוי פתח גערת גוים, ולזה כוון רש"י בפי' תהלים ט' ו', ונמצא ג"כ בתנחומא הנדפס מכבר תצא אות ט', והוא שם הוספת המדפיס ממאגמוצה: (מב) שעבר על חמשה עבירות. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' ובדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים, אבל בדפוס ראשון וגם בכ"י ג' ו' ח' ובפסיקתא ובילקוט תהלים שם ליתא, כי הוא הוספת איזה מעתיק בהמצא אחר שהביא רשע זה עשו, הוסיף להביא שעבר על חמשה עבירות, וזה הוא מגמרא ב"ב ט"ז ע"ב, עיין בפסיקתא זכור הערה נ"ב, וראיתי כי גם הרא"פ בהגהות שלו כתב על זה „אינו בכתובים": (מג) ושט את הבכורה. פירש"י בגמרא שם, ושט וביזה את העבודה שהיתה בבכורות, שט תרגום של בזיון עכ"ל. ובנדפס ושבז נ"ל ושט, ובדפוס ווינציא ושנו בטעות ונפרדה אות ט ונעשית נו: (מד) וכולן מג"ש. כן הוא בכ"י ב' ד' ז', והמדפיס מדפוס ווינציא השמיט זה, והכוונה כי חמש עבירות יליף בגמרא שם מג"ש, ובפסיקתא זכור שם אחרי המלות וקראו להם גבול רשעה נוסף „אם יאמר לך אדם אף יעקב היה בכלל, אמור לו אבדת רשעים אין כתיב כאן אלא אבדת רשע זה עשו הרשע", וגם בעל הילקוט בתהלים שם רמז תרמ"ב הביא כלשון הפסיקתא, ומביא גם בשם ר' לוי כמו שהוא בפסיקתא, וכן בילקוט תצא רמז תתקל"ח מביא המאמר בשם הפסיקתא: (מה) מיסטורין. דבר סתר וסוד: (מו) ראשית גוים עתיד לצאת ממך וכו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס גם בדפוס ראשון גי' אחרת ראשית גוים עתיד
לצאת

יודעת במה שגילה לה הקב"ה. (מז) ר' יהושע בשם ר' אלעזר אמר מעולם לא נזקק הקב"ה לשיח עם אשה, אלא עם אותה הצדקת, אף היא (מח) על ידי עילא. (מט) אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי אף היא על ידי שם בן נח, (נ) שנאמר ותלך לדרוש את ה' (בראשית כה כב): [דבר אחר] שני גוים בבטנך. אמר לה מן נח ומבניו העמדתי שבעים אומות, שלשה אלה בני נח (בראשית ט יט), (נא) כיצד מן יפת י"ד, שנאמר בני יפת גומר ומגוג [וגו'] (בראשית י ב), ומן חם ל', שנאמר ובני חם כוש ומצרים [וגו'] (שם שם ו), ומן שם כ"ו, שנאמר בני שם עילם ואשור [וגו'] (שם שם כב), הרי שבעים, וכתיב ומאלה נפרדו איי הגוים (שם שם ה ולב), ואת שני גוים בבטנך, ומאחד מהם אני מעמיד שבעים נפש, שנאמר בשבעים נפש ירדו (דברים י כב), והם פרים ורבים כחול הים וכעפר הארץ וככוכבי השמים: ד"א שני גוים בבטנך.(נב) גיים כתיב, (נג) זה מתגאה בעולמו, וזה מתגאה בעולמו, אדרינוס באומות העולם, ושלמה בישראל: (נד) דבר אחר שני גוים בבטנך, זה רבי ואנטונינוס, שלא פסק משולחנם לא צנון בימות החמה, ולא קישות בימות הגשמים: (נה) דבר אחר שני גוים. שנאיהון דאומיא במעייכי, כל האומות שונאין את עשו, וכל האומות שונאין את ישראל: (נו) דבר אחר שני גוים. ששונאין זה לזה, זה מתגאה בעושרו, וזה מתגאה בתורתו: ושני לאומים ממעיך יפרדו (בראשית כה כג), חד גזור וחד אינו גזור, (נז) מכאן את למד שיעקב נולד מהול. (נח) [זה אחד מי"ג שנולדו מהולים, ואלו הן: אדם הראשון שת חנוך נח שם תרח יעקב יוסף משה שמואל דוד ישעיה ירמיה. אדם תחלת בריאתו של הקב"ה, שת שנאמר ויולד בדמותו כצלמו (בראשית ה ג), חנוך שנאמר ויתהלך חנוך (שם שם כד), ונאמר התהלך נח (שם ו ט), לגזירה שוה, נח שנאמר צדיק תמים (שם שם), שם שנאמר אלה תולדות שם שם (שם יא י), שכל מי שנכפל שמו, נולד מהול, שם שם, נח נח, תרח תרח, יעקב שנאמר ויעקב איש תם (שם כה כז),

הערות ותקונים

נצאת ממך, שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתו, שהיתה יודעת במה שגילה לה הקב"ה: (מז) ר' יהושע בש"ר אלעזר אמר. יש לתקן ר' יוחנן בש"ר אלעזר כמו שהוא בב"ר פס"ג אות ז' ר' יהודה בר סימון ור' יוחנן בשם ר' אליעזר ב"ר שמעון, וכן הוא בב"ר פ"כ אות ו' ופמ"ה אות ו' ופמ"ח אות כ', והמאמר טבע מירושלמי סוטה פ"ז ה"א כ"א ע"ב, וגם שם הגי' ר' יוחנן בשם ר' לעזר בי ר' שמעון לא מלינו שדבר המקום עם אשה כו', וכאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אולם בכ"י ב' ג' ד' ז' ונדפס גם בדפוס ראשון הגי' ר' אלעזר בשם ר' יהושע, צ"ל ר' יהושע בשם ר' אלעזר, וגם יש לתקן במקום ר' יהושע צ"ל ר' יוחנן: (מח) ע"י עילא. פי' סיבה, מלשון הוו בעין עלה (דניאל ו' ה') (פערגלאססונג, אומשטאנד): (מט) א"ר אלעזר בש"ר יוסי. בב"ר פס"ג אות ז' הגי' ר' אלעזר אמר על ידי שם בן נח. ובב"ר פ"כ אות ו' פמ"ה אות י' פמ"ח אות כ' הגי' ר' אלעזר בשם ר' יוסי בר זימרא, וכן יש לתקן בפס"ג אות ז', ולפנינו במדרש צ"ע א"ר אלעזר בש"ר יוסי [בר זימרא], ובכ"י ב' ג' ד' ז' ונדפס גם בדפוס ראשון ר' בשם ר' יוסי, נשמט מלת אלעזר וצ"ל ר' [אלעזר] בשם ר' יוסי. ובכ"י ח' ר' אליעזר בש"ר יהושע, צ"ל בש"ר יוסי: (נ) שנאמר ותלך לדרוש את ה'. וכן רש"י בראשית כ"ה כ"ב הביא ותלך לדרוש לבית מדרשו של שם: (נא) כיצד מן יפת י"ד שנאמר בני יפת. בהלכות גדולות הלכות תיקון סופרים מונה אותם בפרוטרט, ועיין סוכה נ"ה ע"ב: (נב) גיים כתיב. עיין ב"ר פס"ג אות ז' שני גוים שני גאי' גוים, ועיין במדרש לקח טוב בראשית כ"ה כ"ג ובהערה מ"ט: (נג) זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה בעולמו. באיזה כ"י ונדפס גם בדפוס ראשון וגם בב"ר שם זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה במלכותו, ובכ"י ג' הגי' זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה בעולמו, זה מתגאה במלכותו וזה מתגאה במלכותו: (נד) ד"א שני גוים זה רבי ואנטונינוס עד בימות הגשמים. נוסף מאת המעתיק, ונמצא גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ולקוח מגמרא ע"ז י"א ע"א ושם הגי' זה אנטונינוס ורבי שלא פסקו מעל שולחנם לא חזרת ולא קישות ולא צנון, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: (נה) ד"א שנאיהון דאומיא במעייכי. ב"ר שם, ושם הגי' שני גוים שני שנואי גוים שנאיהון דבניא במעיך, ועיין במ"כ שם: (נו) ד"א ששונאים זה לזה זה מתגאה בעושרו. עיין בנדפס והגי' נשתנית: (נז) מכאן את למד שיעקב נולד מהול. בב"ר שם ובלקח טוב א"ר ברכיה מכאן שנולד מהול וזה הכוונה ממעיך יפרדו שמיד שנולד ויצא ממעי אמו נפרד מאחיו וניכר: (נח) זה אחד מי"ג שנולדו מהולים. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' ובדפוס ויניציא ואח"כ בכל הדפוסים, ובכ"י שלפנינו וכ"י ג' וכ"י ו' ובדפוס קאנסט' חסר זה, וגם הרא"פ כתב בגלל התנחומא איננו בכתובים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, ובאמת

ואומר יעקב יעקב (שם מו ב), יוסף שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף (שם לז ב), מלמד שנולד מהול כמוהו, משה שנאמר משה משה (שמות ג ד), (נט) ונאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שם ב ב), שנולד מהול, שמואל שנאמר שמואל שמואל (ש"א ג י), ישעיה שנאמר ה' מבטן קראני ממעי אמי הזכיר שמי (ישעיה מט א), ירמיה שנאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך (ירמיה א ה), דוד שנאמר מכתם לדוד (תהלים טז א), מך תם]: (ס) ולאום מלאום יאמץ (בראשית כה כג), לעתיד לבא וחתו גבוריך תימן (עובדיה ט), שלא תהא קימה למפלתן: ורב יעבוד צעיר (בראשית כה כג), (סא) אמר ר' הונא אם זכה יעבוד ואם לאו ייעבד, כיון שראה דוד שהרשע משעבד את הצדיק, אמר לפני הקב"ה רבונו של עולם גערת גוים אבדת רשע שמם מחית לעולם ועד:

[ח] (סב) **האויב** תמו חרבות לנצח. האויב תמו, חרבותיהם קיימין לנצח, כגון (סג) קוסטנטינוס בנה קוסטנטינא, (סד) פילוס בנה פוליא, (סה) אנטיוכס בנה אנטוכיא, (סו) רומילוס בנה רומי, (סז) אלכסנדרוס בנה אלכסנדריא. (סח) סלייקוס בנה סליקיא, סקילוס בנה סקילייא, הם תמו, וחרבותיהם

הערות ותקונים

ובאמת היא הוספה ואינו מענין המאמר והמוסיף הוסיף על הסיום מכאן את למד שיעקב נולד מהול שזה אחד מי"ג שנולדו מהולים, וגם באדר"נ פ"ב חושב אותם רק באיזה שנוים, ובתנחומא פ' נח סי' ו' איתא עשרה בני אדם נולדו מהולים והעירותי בהערה מ"ט בתנחומא הנדפס (פ' נח סי' ה') הביא: זה אחד משבעה מהולים וחושב שם השבעה, ובמדרש שו"ט מזמור ט' איתא י"ג נולדו מהולים וחושב שם כולם, וכן בילקוט ירמי' רמז רפ"א חושב ג"כ י"ג (והוא מאדר"נ) רק הגי' נשתנה, ובב"ר פפ"ד אות ו' תנחומא מקץ אות ג' במ"ר פי"ד אות ה' מובא כי יעקב ויוסף נולדו מהולים, ובסוטה י"ב ובשמ"ר פ"א וי"ר פ"א וילקוט שמות רמז קס"ו תמצא כי משה נולד מהול, ואולי היה גם לפניו בכ"י מן התנחומא הגי' י"ג בני אדם נולדו מהולים ואח"כ נשמט אות ג' ונשאר רק אות י' ואח"כ בא המעתיק השני והגיה עשרה במקום אות י' ע"כ. ויש להוסיף כי בב"ר פמ"ג אות ו' מובא כי מלכי צדק מלך שלם נולד מהול: (נט) ונאמר ותרא אותו כי טוב הוא שנולד מהול. עיין וי"ר ריש פ"כ ושמ"ר פ"א אות כ' שנאמר מכתם לדוד מך תם, עיין סוטה י' ע"ב מכתם שהיתה מכתו תמה שנולד כשהוא מהול: (ס) ולאום מלאום יאמץ עד שלא תהא קימה למפלתן, חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' גם בכל הדפוסים, ונמצא גם בכ"י ו': (סא) א"ר הונא אם זכה יעבוד ואם לאו ייעבד. ב"ר פס"ג אות ז', ועיין בלקח טוב תולדות כ"ה כ"ג ובהערה נ"ב אם זכה הצעיר יעבוד אותו הרב, ואם לא יעבד הרב מהצעיר, וע"ש מה שהבאתי מהרד"ק: (סב) האויב תמו חרבות. מובא בילקוט תהלים רמז תרמ"ב: (סג) קוסטנטינוס בנה קוסטנטינא. הקיסר קאנסטאנטינוס בנה מחדש העיר וקראה קאנסטאנטינאפאל על שמו, ומקדם היה שמה ביזאנץ וזה היה בשנת ד"א צ' 330 למספרם, והעיר הזאת נזכרת גם בתרגום המכונה יב"ע על התורה במדבר כ"ד י"ט וישיצי שיזבותא למשתייר מן קוסטינטיני קרתא חייבתא, עוד שם כ"ד כ"ד וצינין יצטרחן במני זיינא ויפקון באכלוסין סגיאין מן למברניא ומארע אטליא ויצטרפון בלגיונין דיפקון מן קוסטנטיני: (סד) פילוס בנה פוליא. בעל ערך מלים לד קע"ט ערך אפוליא כתב וז"ל: מאיי כתים (יחזקאל כ"ז ו') תרגום ארמי ממדינת אפוליא והוא המחוז Apulia סמוך לנעאפעל והוא חלק מארץ אטליא, אמר הוא ג"כ תרגום ארמי על כתים בכלל, רק בעבור שמחוז אפוליא מוקף ביותר מים, תרגם כן על איי כתים, ובמדרש תהלים האויב תמו הרבות לנצח פוליום בנה פוליא, אין ספק שכוון למחוז זה בהשמטת אות א' כמו שהיה נקרא בזמן מאוחר וכן היום Puglia, אך מי זה פוליום אשר בנה כל הגליל הזה? לא ידעתי עכ"ל. ונתבואות הארץ דף קל"א ע"א הביא וז"ל ביחזקאל כ"ז ו' תרגם כתיים אפוליא והוא לפי דעתי אפולוניא בארץ מוקדון (מאנעדאניא), ובלעקסיקאן פוקע ערך פילאס לד 839 הביא העיר פילים נאי פעלאפאנעס (מארעא) בנה פילוס מלך מעגארא ונקראת על שמו. ואין ספק שלזה כוון בעל המדרש: (סה) אנטיוכס בנה אנטוכיא. ידוע כי אנטיוכוס Antiochus Cizicenus בנה העיר Antiochia. וראיתי בערך מלים לד 148 כתב וז"ל זאת העיר היתה ימים רבים קרית ממלכה לסיריס, הסופרים יאמרו כי סילייקוס מלך יוני הראשון על סוריא אחרי אלכסנדר מקדון בנה אותה וקראה על שם בנו אנטיוכוס, ולזה מסכימים גם דברי רז"ל המדוקדקים (ב"ר פכ"ג) אנטוכיא על שם אנטיוכוס, אכן במדרש על תהלים מזמור ט' אנטיוכס בנה אנטוכיא, וכן בסדר עולם זוטא אנטוקי בנה אנטוכיא, ואולי היה סלייקוס המיסד ואנטיוכוס בנה הבונה והגומר: (סו) רומילוס בנה רומי. זה ליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט תהלים שם, ונמצא גם בכ"י ו', ועיין לקמן מזמור י' הערה נ"ה: (סז) אלכסנדרוס בנה אלכסנדריא. המלך Alexander Macedonicus בנה העיר הגדולה והמהוללה Alexanpria ויקרא אותה על שמו: (סח) סלייקוס בנה סליקיא

שבנו קיימות לנצח,(סט) ואתה כביכול ערים נתשת אבד זכרם המה, ירושלים וציון, כדכתיב ערי קדשך היו מדבר ציון מדבר היתה ירושלים שממה (ישעיה סד ט): וה' לעולם ישב, משיבו הקב"ה המה היו בני אדם תמו נכרתו, ואף חורבותיהם שבנו עתידים לחרב לעולם ועד, וה' שהוא חי וקיים לעולם ישב כונן למשפט כסאו, ויבנה ירושלים וציון וערי יהודה, וכן הוא אומר (ביום ההוא) [בעת ההיא] יקראו לירושלים כסא ה' (ירמיה ג יז):

[ט] דבר אחר האויב תמו. והרבונותיהן קיימות לנצח, כגון (ע) קיסרין ורומי, וליום הדין עתידין הן ליחרב, שנאמר וערים נתשת, וכתיב כי תאמר אדום רוששנו ונשוב ונבנה חרבות (מלאכי א ד), ומה כתיב בתריה, המה יבנו ואני אהרוס (שם), (עא) [פוליפוס שאל את ר' אלעשה, לא כך אמר הנביא כי תאמר אדום רוששנו (שם שם), וכתיב המה יבנו ואני אהרוס (שם), והרי] כל מה שבנו קיימין, אמר ליה לא דבר הכתוב כנגד הבנין, אלא כנגד העצות, לפי כל מה שאתם יושבים ומחשבין ומיעצים עלינו לבנות אתכם ולכלות אותנו, הקב"ה הורס את עצתם, אמר ליה חייך כך הוא, שאנו באין בכל שנה לכלותכם, ואתי חד סב ומבטל ליה:

[י] דבר אחר האויב תמו חרבות. (עב) תני בשם ר' אליעזר שבועה נשבע הקב"ה בכסא כבודו, שלא להשאיר לזרעו של עמלק תחת כל השמים, (עג) לא נין ולא נכד בעמו, שנאמר תמחה את זכר עמלק (דברים כה יט), (עד) שלא יאמרו אילן זה של עמלק, גמל זה של עמלק, רחל זו של עמלק הי', שנאמר אבד זכרם המה. (עה) ר' לוי בשם ר' אחא אומר, לא השם שלם, ולא הכסא שלם, עד שיאבדו זכרו של עמלק, שנאמר ויאמר כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק (שמות יז יז), היה לו לומר על כסא ה', כיון שיאבד זכרו של עמלק, כסא שלם והשם

הערות ותקונים

סליקיא, סקילוס בנה סקילייא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס לא נמצא רק מאמר האחרון סקילוס בנה סקילייא, ואין ספק אצלי כי המעתיק מכ"י דילן השוה תמיד עם הכ"י ו', הוסיף „סלייקוס בנה סליקיא" ורצה לתקן הגירסא באשר הנוסחא סקילוס בנה סקיליא נשתבש בהיפך האותיות הקו"ף לפני הלמ"ד, או אחד ממעתיקים הוסיף אח"כ סקילוס בנה סקילייא כמו שראה בכ"י אחרים, והילקוט בתהלים רמז תרמ"ב הביא רק הנוסחא האמיתית סליקוס בנה סליקיא. וראיתי גם ברש"י תהלים מ"ע י"ב הביא סליקוס בנה סליקיא, והכוונה סילייקוס ניקאטאר שר צבא של אלכסנדר מקדון בנה העיר סליקא, והיא העיר סילייקוס נגד קטספון במעסאפאטאמיען, ונזכרת גם במכות י' ע"א כגון סליקוס ואקרא דסליקוס, ועיין ערך מליס צד 190 ערך אקרא דסליקוס: (סט) ואתה כביכול ערים נתשת כו'. כל המאמר חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ושם הגי' ואתה כביכול ערים נתשת, ציון וירושלים ערי קדשך היו מדבר שממה, אבד זכרם המה, וה' לעולם ישב, המאמר קטיע וחסר גם הדרשה על וה' לעולם ישב, ונמצא נכון בכ"י שלפנינו גם בכ"י ו', וגם בילקוט המאמר קטיע, ויש לתקן כמו שהוא לפנינו: (ע) קיסרין. ידוע ומובא הרבה במדרשים: (עא) פוליפוס שאל. כ"ה בכל כ"י גם בנדפס וגם בדפוס ראשון, ובעל סדר הדורות אות ב' ערך בן אלעשה הביא בשו"ט מזמור ט' שאלו פילוסוף אחד וא"כ יש להגיה פולוסופוס, אבל בכל הכ"י הגי' כמו לפנינו, והמאמר מובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ז ד"ה כי תאמר אדום בשם שו"ט וגם שם הגי' פילוספוס גם הגי' בילקוט שאל את ר' אליעזר: (עב) תני בשם ר' אליעזר. הוא במכילתא סוף בשלח ר' אליעזר המודעי אומר נשבע הקב"ה בכסא הכבוד שלו אם אניח נין ונכד של עמלק כו': (עג) לא נין ולא נכד בעמו. הוא לשון הכתוב (איוב י"ח י"ט) לא נין לו ולא נכד בעמו: (עד) שלא יאמרו אילן זה של עמלק, גמל זה של עמלק, רחל זו של עמלק הי'. כ"ה בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס ובילקוט רמז תרמ"ב, ובכ"י ב' ד' ז' נמצא פה הוספה, אבל יען כי איננה מגוף הענין לא הוספתיה בפנים, וכך איתא שם: שלא יאמרו אילן זה של עמלק שלא יאמרו שור זה של עמלק, חמור זה של עמלק, שה זה של עמלק, גמל זה של עמלק, ר' יהודה הנשיא אומר חמשה עממים פסע אותו רשע ובא ועשה מלחמה עם ישראל, שנאמר עמלק יושב בארץ הנגב וגו' (במדבר י"ג כ"ט), מכאן אתה למד שהיה לפני לפנים מכולם, ר' נתן אומר מהררי שעיר בא, והלך ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה, עד שהגיע לרפידים, עמלק בא ונלחם עם ישראל, יתרו בא ונזדווג עם ישראל, אבד זכרם המה: והנה מן המאמר ר' יהודה הנשיא אומר הוא ממכילתא בשלח פרשת ויבא עמלק פרשה א', ובמכילתא שם הגי' ר' יהודה אומר, אבל בילקוט מובא ג"כ ר' יהודה הנשיא אומר. וההוספה הזאת לא הוסיף המדפיס דפוס וויניציא אשר מדרכו להוסיף מאמרים אל המדרש כאשר מצא בכ"י שלפניו: (עה) ר' לוי בש"ר אחא. פסיקתא דרב כהנא פסקא זכור (כ"ט ע"א), וע"ש בהערה כ"א שהבאתי שבילקוט בשלח רמז רס"ח בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי פי"ב סי' ט' הגי' ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, ובתנחומא הנדפס מכבר סוף תצא ר' לוי בש"ר אחא בר חיננא, צ"ל בש"ר חמא בר חנינא כמו שהוא בתנחומא שלנו סוף תצא עיין שם בהערה קכ"ס,

ובעל

שלם, שכן כתיב האויב תמו חרבות, וכתיב בתריה וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו, (עו) [הרי השם שלם והכסא שלם]:

[יא] והוא ישפוט תבל בצדק. (עז) אמר ר' לוי בשעה שהוא דן את האומות, בלילה דן אותם, בשעה שהן ישנים מן העבירות, שנאמר (עח) רגע ימותו וחצות לילה וגו' (איוב לד כ), (עט) וישראל דנן ביום, בשעה שהן עסוקים במצות. (פ) ר' אלכסנדרי אמר לא קמת מנהון רות רחב צפורה ויתרו. (פא) אמר ר' יהושע בן לוי כתוב אחד אומר יתרא הישראלי (ש"ב יז כה), וכתוב [אחד אומר] (יתרא) [יתר] הישמעאלי (דה"א ב יז), ר' שמואל בר נחמני אמר ישמעאלי היה, ולמה קורהו ישראלי, שפעם אחת נכנס לבית המדרש, (פב) ושמע ישי שהיה אומר פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ (ישעיה מה כב), מיד נתגייר, ונתן לו ישי את בתו, ורבנן אמרו ישראל היה, ולמה נקרא שמו ישמעאלי, (פג) שחידד עצמו חרבו כישמעאל, ונעצו בבית המדרש, ואומר או נהרוג או נהרג, או אקיים אני את דברי רבותי, עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית, (פד) ומנין שנתן לו ישי את בתו, שכן כתיב ואחיותיהם צרויה ואביגיל וגו' ואביגיל ילדה את עמשא ואבי עמשא (יתרא הישראלי) [יתר הישמעאלי] (דה"א ב יז): (פה) [והוא ישפוט תבל. כל השביעים חביבין, אדם

הערות ותקונים

ובעל האשכול ח"א צד 56 הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא: (עו) הרי השם שלם והכסא שלם. עפ"י זה יסד הפייטן בפיוט לפרשת זכור אלהים אל דמי לך כסא שלם ושם שלם מכינים, ולזה המאמר כוון רש"י בפי' עה"ת שמות י"ז ובתהלים שם, וע"ע תוס' ברכות דף ג' ע"א ד"ה ועונין: (עז) א"ר לוי בשעה שהוא דן את האומות כו'. נשנה בירושלמי ר"ה פ"א ה"ג (דף נ"ז ע"א) ושם איתא כך: א"ר לוי והוא ישפוט תבל בצדק ידין לאומים במישרים הקב"ה דן את ישראל ביום בשעה שהן עסוקין במצות, ואת האומות בלילה, בשעה שהן בטלין (מן המצות) [מן העבירות], וכן נשנה המאמר מר' לוי בב"ר פ"נ אות ג', ובב"ר שם בשעה שהן ישנים, חסרים המלות „מן העבירות" וראיתי בילקוט תהלים שם רמז תרמ"ב (ובאיזה דפוסים הוא רמז תרמ"ג) נמצא פה הוספה ודמיתי כי היה לפניו גי' אחרת במדרש שו"ט, אבל מצאתי כי העתיק פה מאמר גדול מן פסיקתא רבתי פ"מ פסקא בחדש השביעי ושם הוא באריכות ובהוספה. ומובן היטב הכוונה ידין לאומים במישרים דן אותם בישרות שדן אותם בלילה אימתי כשהם ישנים מן העבירות, שביום הם עוברים עבירות אבל בלילה הם בטלים מן העבירות שאין הקב"ה חפץ אפילו באבדתם של רשעים, וע"ש מה שהעיר הרב בעל מאיר עין בהערה כ', ודברי הילקוט משובשים ויש לתקנם עפ"י הפסיקתא רבתי וגם הרכיב דברי המדרש תהלים עם דברי הרבתי יחד, וראיתי במדרש שו"ט דפוס פראג ואמסטערדאם הוסיף המפרש באמצע „א"ר לוי בשעה שהקב"ה דן את או"ה מזכיר להם זכות מישרים שבהם" והוא הוספה עפ"י הילקוט: (עח) שנאמר רגע ימותו. הראיה מהכתוב ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (עט) וישראל דן ביום. מלת ביום חסרה בנדפס: (פ) ר' אלכסנדרי אמר לא קמת מנהון רות רחב צפורה ויתרו. עיין בירושלמי ר"ה שם אחר מאמר מר' לוי. מובא עוד שם שמואל אמר (מי) [בשעה] שהוא דן את ישראל הוא דן את האומות, מה מקיים שמואל ידין לאומים במישרים, דן כבשרים שבהן, מזכיר להם מעשה יתרו, מזכיר להן מעשה רחב הזונה. ומזה תבין דברי ר' אלכסנדרי האם לא יצא מנהון רות רחב צפורה ויתרו, לכן בשעה שדן את ישראל דן גם את האומות, וגם המאמר הזה נמצא ברבתי שם בהרחבת לשון וביתר באור מאי במישרים, אמר ר' אלכסנדרי דן את האומות במישרים שלהם ברחב ביתרו ברות, וע"ש שחושב את שלשתם בפרוטרוט: (פא) אמר ר' יהושע בן לוי. נשנה בירושלמי יבמות פ"ח ה"ג דף ט' ע"ג ומובא במדרש רות ריש פ"ד. ובירושלמי נשמטו המלות „אמר ריב"ל" ומובא לנכון גם במדרש רות, והביא המאמר בכאן על מה שסיים ולא רות מנהון, והביא הדרשה על עמוני ומואבי אסורין ואיסורן איסור עולם אבל נקבותיהן מותרות מיד: (פב) ושמע ישי שהיה אומר כו'. מובא גם במדרש רות אבל בירושלמי הגי' ונכנס לבית דינו של ישעיה: (פג) שחידד עצמו חרבו. בירושלמי שחגר מתניו כישמעאלי, ובמדרש רות שחגר חרבו כישמעאלי, ועיין גם בבבלי יבמות ע"ז ע"א ושמו יתרא הישראלי, וכתיב יתרא הישמעאלי, אמר רבא מלמד שחגר חרבו כישמעאל, ואמר כל מי שאינו שומע הלכה זו ידקר בחרב: (פד) ומנין שנתן לו ישי את בתו כו'. זה ליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בהגהות שלו בלד המדרש, ובכ"י ג' הוא כ"י רומי קודן 76 חסר איזה דפים, וסיים או מקיים דברי רבותי עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית: ויהי ה' משגב לדך, ואחר זה חסר ומתחיל באמצע מזמור י' והמלך והמן ישבו לשתות: (פה) והוא ישפוט תבל כל השביעים חביבים. הוספתי כמו שהוא א"ר יששכר מה אם יוסף שמחל לאחיו: (פה) והוא ישפוט תבל כל השביעים חביבים. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', וחסר גם בכ"י ו' ח' (ובכ"י ג' חסרים איזה דפים) ובנדפס, וגם בדפוס וויניציא לא נמצא

ההוספה

שת אנוש (קין) [קינן] מהללאל ירד חנוך (דה"א א ג), וכתיב ויתהלך חנוך את האלהים (בראשית ה כד). אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם משה, וכתיב ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג). אצם הששי דויד השביעי (דה"א ב טו). שאול אישבושת דוד שלמה רחבעם אביה אסא, וכתיב ויקרא אסא אל ה' אלהיו (דה"ב יד י). בשנים, והשביעית תשמטנה ונטשתה (שמות כג יא). בימים, ויברך אלהים את יום השביעי (בראשית ב ג). בחדשים, בחדש השביעי באחד לחדש (ויקרא כג כד). בשמים, רקיע שמים שחקים זבול מעון מכון ערבות, וכתיב סולו לרוכב בערבות (תהלים סח ה). בארצות, ארץ אדמה ארקא גיא ציה נשיה תבל, וכתיב והוא ישפוט תבל בצדק (תהלים ט ט)]:

[יב] **ויהי ה' משגב לדך.** (פו) אמר ר' יוחנן כל מקום שכתוב במקרא דל דך תככים אביון מך עני רש חילך, בישראל הכתוב מדבר, דל כתיב מהר יקדמונו רחמיך כי דלונו מאד (תהלים עט ח), דך כתיב ויהי ה' משגב לדך (שם ט י). תככים כתיב רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה' (משלי כט יג). אביון דכתיב ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו (ישעיה כט יט). מך (פז) דכתיב (לשפוט עני ומך) [כי ימוך אחיך (ויקרא כה כה)]. עני דכתיב וידעו כן עניי הצאן (זכריה יא יא). חילך דכתיב עליך יעזוב חלכה (תהלים י יד). משחרב בית המקדש אין לנו זבחים ועולות, אלא משגב לעתות בצרה: (פח) ויבטחו בך יודעי שמך. מהיכן, כי לא עזבת דורשיך ה': זמרו לה' יושב ציון. אמר ר' יוחנן זמרו לה' ממה שעשו בציון, אומרים לביתו לא נשא פנים בשעת כעסו, כשיבא ליפרע מן המחריבין על אחת כמה וכמה. אמר ר' חנינא זמרו לה' אימתי כשיבא לחזור שכינתו בציון. אמר ר' יוחנן מקרא מסייעא לך, כי בנה ה' ציון נראה בכבודו (תהלים קב יז):

[יג] **כי דורש דמים אותם זכר.** כשיבא הקב"ה ליפרע פורענות הצדיקים, ולתבוע דמו של ר' עקיבא, הוא תובע דמו של בן קופיא, מהו ולא שכח צעקת ענוים, אינו שוכח דמן של ישראל מיד אומות העולם, ולא דמן של צדיקים בלבד אלא כל מי שנהרג בימי השמד, (פט) ודמן של עשרה הרוגי מלכות, ואלו הן, ר'

הערות ותקונים

ההוספה אף מדרך המדפיסים להוסיף מאמרים אשר מלא בכ"י, והסופר הוסיף ההוספה הזאת עפ"י פסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי (קנ"ד ע"ב), וי"ר פכ"ט אות י"א, ועיין בהערות שלי בפסיקתא שם: (פו) א"ר יוחנן כ"מ שכתוב במקרא דל דך כו'. כאשר לפנינו גם הראיות מן הכתובים כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט תהלים שם המאמר קטיע, וכ"ה הגי' שם: א"ר יוחנן כל מקום שנאמר דך עני ואביון מך בישראל הכתוב מדבר שאין עניות זוה מהם משחרב בית המקדש, וכל השאר שלפנינו חסר: (פז) דכתיב לשפוט עני ומך. וכן מובא בכ"י ו', ואין זה לשון הכתוב, ובמקרא כתיב לשפוט יתום ודך (תהלים י' י"ח), ותקנתי כי ימוך אחיך: (פח) ויבטחו בך יודעי שמך מהיכן כי לא עזבת דורשיך ה'. וכן הוא בכ"י ו' ובילקוט, וכן יש לתקן בנדפס: (פט) ודמן של עשרה הרוגי מלכות ואלו הן כו'. כאשר הוא לפנינו כן הוא בכל כתבי יד, גם בנדפס, רק בכ"י ב' ד' ז' ח' ובנדפס נאמר רק ולא דמן של צדיקים שנהרגו ואלו הן, אבל גם בכ"י ו' הגי' כמו לפנינו ולא דמן של צדיקים בלבד אלא כל מי שנהרג בימי השמד ודמן של עשרה הרוגי מלכות ואלו הן. ובמדרש איכה פ"ב פסוק בלע ה' איתא ד"א בלע ה' ולא חמל את כל נאות יעקב את כל נאותיו של יעקב כגון ר' ישמעאל, ור' [שמעון בן] גמליאל, ור' ישבב, ור' יהודה בן בבא, ור' חוצפית המתורגמן, ור' יהודה הנחתום, ור' חנינה בן תרדיון, ור' עקיבא, ובן עזאי, ור' טרפון, ואית דמפקין ר' טרפון ומעיילין ר' אלעזר חרסנה. ראינו פה כי „ר' יוסי" המובא לפנינו ליתא שם, ושם מובא ר' טרפון, ובעל המדרש סיים ואית דמפקין ר' טרפון ומעיילין ר' אלעזר חרסנה (הוא ר' אלעזר בן חרסום) וזה הידוע כי מנין עשרה הרוגי מלכות היה בקבלה, ואיך אפשר שבמשך הזמן יתחלף שם הקדושים האלה וימירו שם אחד באחד, וזאת ידוע כי לא היו כולם בזמן אחד, ונהרגו בעתים שונים, ואולי הכוונה במ"ש ואית דמפקין הייט שבנוסחא אחרת כתוב ר' אלעזר חרסנה במקום ר' טרפון, כי באמת נמלא עוד במקום אחר שנוים בשמותם, כמו שתראה במדרש אלה אזכרה נדפס בבית המדרש ח"ב לד 66 וחושב שם ר' ישמעאל, ור' שמעון בן גמליאל, ר' עקיבא, ור' חנינא בן תרדיון, ר' אליעזר בן שמוע, ור' ישבב הסופר, ר' חנינא בן חכינאי, ור' יודא בן בבא, ר' חוצפית המתורגמן, ור' יודא בן דמא. וכן נמנו כן בפיוט אלה אזכרה למוסף יו"כ (אשר הוא מיוסד עפ"י המדרש הזה). וכן במדרש מעשה עשרה הרוגי מלכות נדפס בבית המדרש

שמעון בן גמליאל, ור' ישמעאל בן אלישע כהן גדול, ור' ישבב הסופר, ור' חוצפית המתורגמן, ור' יוסי, ור' יהודה בן בבא, ורבי יהודה הנחתום, ור' שמעון בן עזאי, ור' חנינא בן תרדיון, ור' עקיבא. ועליהם נאמר כי דורש דמים אותם זכר. ועתיד הקב"ה לתבוע דמן של ר' יהודה הנחתום, (צ) ושל בן קופיא, שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד שיהרג ר' יהודה הנחתום, מה עשה בן קופיא, עשה עצמו דיין ודן אותו שיתנו לו (צא) ספיקולה, וגזר שישחטו אחר תחתיו, ויעשו אותו חתיכות ויצילו אותו, רץ לשון הרע ואמר שם שלא נהרג, וגזרה המלכות שיהרגו שניהם, ויעשו מבן קופרא חתיכות התיכות, לפי שחס על ר' יהודה הנחתום. ועתיד הקב"ה לידרש דמן, כי דורש דמים אותם זכר ולא שכח צעקת ענוים: ר' אבהו בשם ר' אלעזר אומר כל צדיק וצדיק שאומות העולם הורגין אותו, הקב"ה (צב) כותבו בפורפוריא שלו, שנאמר ידין בגוים מלא גויות (תהלים קי ו), (צג) והקב"ה אומר לאומות העולם למה הרגתם הצדיקים שלי, כגון ר' חנינא בן תרדיון, וכל הנהרגין על קדוש שמי, והן כופרים ואומרים לא הרגנו אותם, מיד הביא הקב"ה פורפוריא שלו ודן אותם ונותן להם (צד) אפופסין, הוי ולא שכח צעקת ענוים:

[יד] **חננני ה'.** חנני אין כתיב כאן, אלא חננני, שלש נוני"ן, כנגד שלש מלכיות: ראה עניי משונאי, כמה דאת אמר ואת עשו שנאתי (מלאכי א ג): מרוממי משערי מות. מגיהנם: ולמה תעשה לי כך, למען אספרה כל תהלתיך, כשתחזור שכינתך בשערי בתי ציון: אגילה בישועתך. (צה) אמר ר' אבהו זה אחד מן חמשה מקראות הקשות, שהן מלמדין שישועתן של ישראל היא ישועתו

הערות ותקונים

המדרש ח"ו לד 20 נמנו ג"כ כמו במדרש אלה אזכרה רק שם כתוב ר' אלעזר בן דמא, ונרשם שם נ"א ר' יודא בן דמא כמו שהוא באמת במדרש אלה אזכרה ובפיוט שם, והנה בב' מקומות הנ"ל לא נחשב ר' יוסי ר' יהודה הנחתום ור' שמעון בן עזאי, וחושב במקומם ר' יודא בן דמא, ר' חנינא בן חכינאי, ר' אלעזר בן שמוע. ואולי במדרש איכה במקום ואית דמפקין ר' טרפון ומעיילין ר' אלעזר חרסנה נ"ל ואית דמפקין ר' טרפון ומעיילין ר' אלעזר בן דמא, או ר' אלעזר בן שמוע. והרא"ס בהגהות שלו בגלד המדרש שו"ט רשם בלדו „ס"א ר' טרפון ור' אלעזר בן שמוע" ואולי כוון בזה לדברי המדרש איכה, וראיתי בילקוט תהלים רמז תרמ"ב (או תרמ"ג) הביא וז"ל אינו שוכח דמן של ישראל מיד האומות ולא דם לדיקים שנהרגו בימי גזרה כגון ר' עקיבא וחבריו בן עזאי ור' יהודה הנחתום ע"כ, נראה כי נתקלר ע"י המעתיק או המדפיס. ועיין בס' היוחסין השלם לד 25 שכתב על ר' ישמעאל בן אלישע הוא מעשרה הרוגי מלכות ונראה שלא נהרג ביום החרבן עם רשב"ג, וכן כתב בגלד 38 על ר' עקיבא וז"ל וזכור זה שלא תטעה במעשה דהרוגי מלכות והקינות שכתובות במחזורים שנראה מהם שהיה עם ר' שמעון בן גמליאל בזמן אחד ואינו כן רשב"ג שהוא הראשון נהרג בזמן החרבן, ור"ע קרוב מס' שנים אחריו וחמשה האחרונים בזמן שנכבשה ביתר ע"ג שנים אחר חרבן שבית רולה לומר ר' יהודה בן בבא, ור' חגני' בן תרדיון, ור' סימאי ור' חולפית ור' ישבב הסופר, וע"ע בדף 36 שכתב על ר' חנינא בן חכינאי י"א כי הוא מעשרה הרוגי מלכות, וי"א כי הוא לא היה מהם כי אם ר' יהודה הנחתום, ועיין בשלשלת הקבלה מה שהעיר בזה. ובמאמר מיוחד אדבר ברחבה אודותם, ופה אין המקום להאריך: (צ) ושל בן קופיא כו' מה עשה בן קופיא. בכ"י ב' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' בר קפרא, וצ"ל בן קופיא, וכן הוא גם בילקוט. ובסדר הדורות באות ק' ערך בן קופיא הביא זה בשם הילקוט, ונעלם ממנו כי המקור הוא במדרש שו"ט: (צא) ספיקולה. עיין מה שהעירותי בהוראת המלה בפסיקתא פסקא ויהי בשלח הערה קס"א, ובכ"י ב' ד' ז' ובנדפס דפוס קאנסט', ודפוס וויניליא, ודפוס פראג והמשטרדם בטעות וכשהוא בא ליתן לו סקילה, וצ"ל ספיקלה, ובילקוט תהלים שם וכשהוא בא ליתן לו ספקו, צ"ל ספקלו. ובעל סדר הדורות בערך בן קופיא הביא בשם הילקוט בטעות ליתן לו פסקו, ובכ"י ח' בטעות ליתן לו ספיקות: (צב) כותבו בפורפוריא שלו כו', מיד הביא הקב"ה פורפוריא שלו ודן אותם. המוספי הביא המאמר הזה וכתב פי' כתיבה, ולא באר גזע המלה, ואולי צ"ל פופוריא והיא המלה היונית παπυρος ספר ולוח: (צג) והקב"ה אומר לאו"ה למה הרגתם הצדיקים שלי כגון ר' חנינא בן תרדיון ושל הנהרגין על קידוש שמי. בכ"י ב' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט הקב"ה אומר להם למה הרגתם פלוני ופלוני: (צד) אפופסין. המלה יונית παφασις פי' משפט וגזר דין (אורטהייל), ובדפוס פראג והמשטרדם הוסיף המפרש באמצע המדרש על מלת אפופסין „שכרן הראוי להם": (צה) א"ר אבהו זה אחד מן חמשה מקראות. פי' בכוון הקים הכתוב ישועות הקב"ה לישועות ישראל, והחמשה מקראות שם

של הקב"ה, שנאמר כי שמחתי בישועתך (ש"א ב א): טבעו גוים בשחת עשו. (צו) זה פרעה ומצרים, שנאמר כי בדבר אשר זדו (שמות יח יא): ברשת זו טמנו. זה סיסרא ויבין מלך חצור: נלכדה רגלם. זה סנחריב: נודע ה' משפט עשה. בדין שהיה עשוי במצרים, שנאמר וידעו מצרים כי אני ה' (שמות יד ד): דבר אחר נודע ה' משפט עשה. בפרעה ובעמלק ובמלכי האמורי ובמלכי כנען ובסנחריב ונבוכדנאצר: בפועל כפיו נוקש רשע. זה המן, שנאמר ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי (אסתר ז י), ואנו מה חייבין לעשות, להודות לו על כך, הגיון סלה, שנאמר אז ישיר משה (שמות טו א), אז ידבר יהושע (יהושע י יב), ותשר דבורה (שופטים ה א):

[טו] **ישובו** רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים. (צז) ר' אליעזר אומר כל הגוים אין להם חלק לעולם הבא, אמר ליה ר' יהושע אילו אמר כל גוים ושתק, יפה את היית אומר, ומה תלמוד לומר שכחי אלהים, הוי אומר ברשעי אומות העולם הכתוב מדבר: (צח) אמר ר' נחמיה כל תיבה שאין למ"ד בתחלתה נתן ה"א בסופה, כגון חרנה, מצרימה. התיבון ליה (צט) הא כתיב לשאולה, אמר ר' אבא בר זבדא (ק) לדיוטא התחתונה שבשאול: (קא) המזבחה, לרבות את הכבש, חרנה מצרימה ירושלימה, לרבות עיבורה דמתא, הימה לרבות את (קב) הלמן, השמימה לרבות את העננים הכפותין להן: כי לא לנצח ישכח אביון. ישראל שהוא אביון בגלות לא ישכח לנצח. ר' יודן אמר מה תקות ענוים תאבד לעד, אלא כשם שלא לנצח ישכח אביון, כך תקות ענוים לא תאבד לעד:

[טז] **קומה** ה' אל יעוז אנוש. לא יתעזזון במלכותיהן (קג) ובלישניהון: ישפטו

הערות ותקונים

שם: א') הכתוב שלפנינו. ב') במזמור י"ג יגל לבי בישועתך. ג') מזמור פ' ולכה לישועתה לנו. ד') במזמור צ"א אשביעהו ואראהו בישועתי. ה') בש"א ב' א' כי שמחתי בישועתך, ובכל המקומות נדרש כן במדרש, גם באגדת שמואל סוף פ"ד, ועיין תנחומא שלנו סוף פ' אחרי, ושמ"ר סוף פ"ל: (צו) זה פרעה ומצרים. בנדפס הלשון מקוטע, והנה אתקן הלשון מהנדפס עפ"י כ"י שלפנינו: טבעו גוים בשחת עשו. זה פרעה [ומצרים, שנאמר כי בדבר אשר זדו]: ברשת זו טמנו. זה סיסרא [ויבין מלך חצור]: נלכדה רגלם. זה סנחריב: נודע ה' משפט עשה. בדין שהיה עשוי במצרים, שנאמר וידעו מצרים כי אני ה': [ד"א נודע ה' משפט עשה. בפרעה ובעמלק ובמלכי האמורי ובמלכי כנען ובסנחריב ונבוכדנצר]: בפועל כפיו נוקש רשע. (זה פרעה) [זה המן, שנאמר ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי], (ואנו מה עלינו לומר) [ואנו מה חייבין לעשות, להודות לו על כך], הגיון סלה, [שנאמר] אז ישיר משה [אז ידבר יהושע לה', ותשר דבורה], וגם הרא"פ בגלד המדרש הביא הגי' כמו שהוא לפנינו בכ"י: (צז) ר' אליעזר אומר כל הגוים אין להם חלק לעוה"ב. המאמר קטיע ונובע מתוספתא סנהדרין פי"ג ושם הלשון מתוקן יותר ויש לתקן לפנינו עפ"י התוספתא וכך איתא שם: ר' אליעזר אומר כל רשעי גוים אין להם חלק לעולם הבא (ר"ל הרשעים שבאומות אבל חסידי האומות יש להם חלק לעולם הבא) שנאמר ישובו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים, ישובו רשעים לשאולה אלו רשעי ישראל, כל גוים שכחי אלהים אלו רשעי גוים, אמר לו רבי יהושע אלו אמר הכתוב ישובו רשעים לשאולה כל גוים ושתק, הייתי אומר כדבריך אלו רשעי ישראל ורשעי אומות, עכשיו שאמר הכתוב שכחי אלהים הא יש צדיקין באומות, ועיין סנהדרין ק"ה ע"א, וגם שם יש לתקן המאמר עפ"י התוספתא: (צח) א"ר נחמיה. ירושלמי יבמות פ"א ה"ו דף ג' ע"א, ב"ר פ"נ אות ג' פס"ח אות ח' פפ"ו אות ב', ילקוט תהלים שם, ותורה רמז פ"ד ורמז קי"ז ורמז קמ"ה, ועיין בבבלי יבמות י"ג ע"ב, ומובא גם ברש"י תהלים שם: (צט) הכתיב לשאולה. אף שכתב למ"ד בתחלתה כתיב ה"א בסופה: (ק) לדיוטא התחתונה שבשאול. כ"ה גם בירושלמי, וכן הביא הרשב"א והריטב"א בחי' ביבמות, אבל בב"ר פ"נ ופפ"ו הגי' לביטי, ובפס"ח הגי' לאמבטי, והערוך ערך בט הביא המאמר מב"ר וכתב המוספי פי' בל"י βάθος מקום עמוק, והרב בעל ערוך השלם הביא מלה אחרת מלשון יוני ע"ש, ויש לקיים גם הגי' לדיוטא, ופי' למדור התחתון שבשאול, עיין ערוך ערך דייט. וברש"י בפי' לתהלים שם השמיט המלה הזאת והביא למדרגה התחתונה של שאול, וסיים ומהו ישובו, לאחר שיצאו מגיהנם ויעמדו בדין ויתחייבו ישובו למדרגה תחתית של גיהנם: (קא) המזבחה לרבות את הכבש עד הכפותין להן. זה לא נמצא בכ"י ב' ד' ז' ח' ולא בנדפס ולא בילקוט וגם לא בירושלמי וב"ר שם, והמוסיף אשר הוסיף המאמר הזה בא ליתן טעמים על אות ה' בסופה: (קב) הלמן. פי' ביוני λιμήν חוף ים ומושב הספינות: (קג) ובלישניהון. בכ"י ב' ד' ז' ח'

ובנדפס

גוים על פניך. (קד) מעשה תדיוטוס שלהן: שיתה ה' מורה להם. (קה) שית יראתך עליהם, ומרותך עליהם, הכנס בהם את השטות, (קו) שנאמר והאבדתי חכמים מאדום (עובדיה ח), נבער כל אדם מדעת (ירמיה י יד), (קז) שכן בלשון יון קורין לשטיא מורא, (קח) ותן פרומביא בפיהם, כחמורים של טחנין: ידעו גוים אנוש המה סלה. (קט) כל מקום שתמצא אדם במקרא, אדם ממש, אדם ובהמה, אדם שדעתו כבהמה, איש גבר, חכמים. אנוש אדם, שוטה:

[יז] (קי) **דבר** אחר על מות לבן. על מיתת נבל, כאותיות לבן כן אותיות נבל, ולמה כתיב לבן ולא נבל, שהוא דומה במעשיו ללבן: דבר אחר על מות לבן. על מיתת צדיקים, בני אל חי, שמוסרים נפשם למיתה על יחוד השם, ואינן דומין למתים אלא לחולין, וכן אמר שלמה השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תמצאו את דודי מה תגידו לו שחולת אהבה אני (שה"ש ה ח), (קיא) ומה חולי יש כאן, לא מיחוש ראש, ולא מיחוש מעיים, וממה אני חולה, מאהבתו של הקב"ה שנאמר כי חולת אהבה אני (שם ב ה), ולא חולי בלבד, אלא אפילו על מות, על מיתה, שנאמר לריח שמניך טובים שמן תורק שמך על כן עלמות אהבוך (שם א ג), שאהבו עליך למות, שנאמר כי עליך הורגנו כל היום (תהלים מד כג), אין לך אומה בעולם שיאמר לה הקב"ה רדי לים וירדה, כאומה זו שמסרה נפשה על אלהיה, אמר דוד עד היכן הבן אוהב את האב, עד שמוסר נפשו למיתה על כבודו, וכן נבוכדנאצר אמר כען (האיתיכון) [הן איתיכון] עתידין (דניאל ג טו), (ענה) [ענו] שדרך מישך ועבד נגו (קיב) ואמרין למלכא (שם שם יז), אפילו אם אינו מצילנו, לאלהך לא (אנחנו) [איתנא] פלחין (שם שם יח), וכן הוא אומר כשיצאו מכבשן האש, ענה נבוכדנצר ואמר

הערות ותקונים

ובנדפס ובילקוט תהלים שם הגי' בשלותן: (קד) מעשה תדיוטוס שלהם. בכ"י ו' תיודיטוס, בכ"י ב' מעשה ליוטוס ובכ"י ד' מעשה תוטיורוס, בכ"י ז' מעשה תודיוטוס, בכ"י ח' בטעות מעשה טורוטוס, ובנדפס כמו לפנינו מעשה תדיוטוס, ובילקוט תהלים שם תעשה תמדיטוס, נ"ל מעשה תיודיטוס, ונרשם בגלדו פי' דיין, וראיתי בגלד מעריכין דף י"ב שכתב נראה שהיא המלה היונית διαιτητής פי' שופט ביונית: (קה) שית יראתך עליהם ומרותך עליהם. גם הראב"ע פי' מורה כמו מורא כמו במדרש שית יראתך, ומאמר השני ומרותך עליהם כן פי' גם רש"י מורה מרות ועול, ובנדפס נשמטו המלות „ומרותך עליהם": (קו) שנא' והאבדתי חכמים מאדום, נבער כל אדם מדעת. הראיות מהכתובים ליתא בכ"י ב' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט, והרא"פ בהגהות שלו בגלד המדרש הוסיף זה ג"כ, כמו שהיה בכ"י שלפניו, ובאמת מיותרות הן: (קז) שכן בל"י קורין לשטיא מורא. כן הוא ביוני μωρός שוטה וכסיל, ומאמר זה שגור במדרשים, כמו בפסיקתא פסקא שמעו קי"ח ע"ב, ובמדרש איכה בפתיחתא בלשון יוני לווחין לשטיי' מורוס, וכן במ"ר פי"ט בברכי הים קורין לשוטה מורים, וכן הוא בתנחומא חקת: (קח) ותן פרומביא בפיהם כחמורים של טחנין. בכ"י ב' פרפמיא, בכ"י ד' וכ"י ז' כרכמיא, בכ"י ח' פורמא, בדפוס קאנשט' פרכמיא, ובדפוס ווינציא פרבמיא, וכולם בטעות, וצ"ל כמו שהוא לפנינו וגם בכ"י ו' ובילקוט וכן בדפוסים אחרונים מהמדרש. ופי' המלה רסן, עיין ערוך ערך פרומביא שהמלה יונית φορβεια, כמו ולא בפרומביא שבפיה, ויותר נכון שצ"ל ותן פרמא בפניהם כחמורים של טחנין, והיא המלה הרומית Forma, ופי' מין מסוה הנתון על הפנים, וכמו שהוא במזמור י"ז, רבנן אמרי כהרמא נתון לפני עיניהן כהמורים הללו של טחנין, ר"ל החמורים העומדים לטחון נותנים מסוה על עיניהם שלא ילכו במקום אחר, רק שיהיו חוזרים וסובבים במקום הזה, ומובא בערוך ערך פרמא ע"ש: (קט) כל מקום שתמצא אדם במקרא כו'. כל זה חסר בכ"י ב' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הרא"פ הוסיף זה בגלד המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו: (קי) ד"א על מות לבן על מיתת נבל כו'. כל זה חסר בכ"י ב' ד' ז' ח' ובנדפס ושם הגי': ד"א על מות לבן אמר שלמה השבעתי אתכם, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בהגהות שלו, ואולי הי' הגי' הזאת גם לפני רש"י כי בפי' תהלים ט' א' כתב ויש פותרין על מות לבן נבל, ואף זה לא יתכן בהפוך את השם ואין במזמור זכרונו: (קיא) ומה חולי יש כאן. מובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ח בפ' אם תמצאו את דודי בשם שו"ט: (קיב) ואמרין למלכא. בכ"י ב' ג' ז' ובנדפס דפוס ווינציא, ואח"כ בכל הדפוסים, נוסף באמצע: ואמרין למלכא [נבוכדנצר. אם למסין אם לארנוניות כל מה שאתה גוזר אתה מלך עלינו, אבל לכפור בהקב"ה אתה נבוכדנצר והכלב שוין, והם נשאו ק"ו בעצמן מהצפרדעים שנאמר ובתנוריך ובמשארותיך (שמות ז' כ"ח)]. והתוספה הזאת לא נמצאת בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ו' ח', (ובודאי לא היתה גם בכ"י ג', וכבר העירותי כי בכ"י הזאת חסרים פה איזה

דפים

בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו די שלח (מלאכא) [מלאכה] ושזיב לעבדוהי די התרחצו עלוהי (שם שם כח), ולא מסרו נפשם על מנת להנצל, אלא לישרף, ולמה כי עזה כמות אהבה (שה"ש ח ו), ראה עד היכן הבן אוהב אותך', הוי למנצח על מות לבן:

מזמור י

[א] **למה** ה' תעמוד ברחוק תעלים לעתות בצרה. (א) זהו שאמר הכתוב ומלין לצד עילאה ימלל (דניאל ז כה), [אמר ר' יוסי] אין הרשעים מזדווגין אלא אם כן מחרפין ומגדפין להקב"ה, שנאמר ומלין לצד עילאה ימלל, זה הקב"ה, ואחר כך (לקדושי עליונים) [ולקדישי עליונין יבלא] (שם שם), כמה דאת אמר קדושים תהיו (ויקרא יט ב), (ב) [אמר להם הקב"ה, הואיל ונתקדשתם לשמי עד שלא בראתי העולם, היו קדושים כשם שאני קדוש, שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות יט ו), וכשם שאני עליון על כל העולם, כך אתם תהיו לי, וכשם שהלמ"ד עליון על כל האותיות, כך אתם, וכשם שהיו"ד קטנה, כך אתם קטנים, שנאמר כי אתם המעט מכל העמים (דברים ז ז)]. ומנין שנקראו ישראל עליונים, שנאמר ונתנך ה' אלהיך עליון וגו' (דברים כח א), משל לאדם שיש לו כרם, והיו הלסטים רוצים ליכנס בתוכו ולא היו יכולין, שהיה (ג) מסוייג בגדר, מה עשו פרצו את הגדר, ואחר כך נכנסו לתוך הכרם, כך אומות העולם באים ומזדווגים לישראל, שהן כרמו של הקב"ה, שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה ז), והן מחרפין להקב"ה ואחר כך לישראל, שנאמר ומלין לצד עילאה ימלל (דניאל ז כה), ואח"כ לקדושי עליונים, ואח"כ רוצין לבטל את התורה, שנאמר (להשנא זימניא [להשניה זימנין] ודת (שם), (זימניא) [זימנין] (ד) אלו המועדות, ודת זו התורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), ויתיהבון בידיה (דניאל שם), יכול לעולם, תלמוד לומר עד עידן ועידנין ופלג עידן (שם שם), ולמה אנו משתעבדין כל השעבודין הללו, על שהרחקת עצמך ממנו, לכך נאמר למה ה' תעמוד ברחוק:

[ב] [**דבר** אחר למה ה' תעמוד ברחוק]. זהו שאמר הכתוב ויהי כאשר קרא ולא שמעו (זכריה ז יג), (ה) אמר ר' יונתן שלש שנים ומחצה היתה שכינה אומרה ומכרזת דרשו ה' בהמצאו (ישעיה נה ו), ולא היה מי משגיח, וכן הוא אומר נדרשתי ללוא שאלו נמצאתי ללא בקשוני (שם סה א), (ו) אמר ר' חנינא משל (ז) לשיירא שהיתה מהלכת בדרך, כיון שחשכה לה, באה אצל (ח) הבורגנין, אמר

הערות ותקונים

דפיס), ולא בדפוס ראשון דפוס קאנסטנ'. והרא"פ בהגהות שלו בגד המדרש רשם „אינו בכתובים" ר"ל לא נמצא בכ"י שלפניו, וזה הוסיף סופר אחד מן מזמור כ"ח, וכן נשנה בוי"ר פל"ג אות ו', במ"ר פט"ו אות י"ד ובקצת שנויים, בחזית פ' יונתי, גם הסופר הזה קצר בלשונו וכצ"ל ואמרין למלכא נבוכדנצר (דניאל ג' י"ח) אם נבוכדנצר למה מלכא ואם מלכא למה נבוכדנצר אלא אמרו לו אם למסים ולגלגוליות ולארנוניות גזור עלינו את מלכא, ואם לעבוד ע"ז [נבוכדנצר שמך] את והכלב שוין. והמאמר השני „והם נשאו ק"ו בעצמן מהצפרדעים, שנאמר ובתנוריך ובמשארותיך" זה הוסיף הסופר מגמרא פסחים נ"ג ע"ב, עוד זה דרש תודוס איש רומי מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם לכבשן האש נשאו ק"ו בעצמן מצפרדעים כו':

(א) זה"ה ומלין לצד עלאה ימלל. מובא בילקוט דניאל רמז אלף ס"ו בשם שו"ט: (ב) אמר להם הקב"ה. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' וחסר בכל הדפוסים גם בכ"י ו' וכ"י ח': (ג) מסוייג בגדר. מלשון סוגה בשושנים, ותרגום גדר סייג: (ד) אלו המועדות. באיזה כ"י ובנדפס אלו שלשה רגלים: (ה) א"ר יונתן ג' שנים ומחצה. פתיחתא דאיכה רבתי סי' כ"ה, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס הגי' א"ר יוחנן, וצ"ל א"ר יונתן, וגם בפסיקתא רבתי פל"א הגי' א"ר יונתן, והילקוט תהלים רמז תרמ"ז הביא המאמר מהרבתי (וחסר הציון), וגורס א"ר יונתן ב"ר אליעזר: (ו) א"ר חנינא כו'. מובא בילקוט ישעיה רמז שס"ח בשם שו"ט: (ז) לשיירא. תרגום אורחת ישמעאלים שיירת ערבאי, ענין חבורה של הולכי אורח: (ח) הבורגנין. פי' בניניס על

לה הבורגנין הכנס לי לבורגן, מפני חיות רעות, ומפני הלסטים, אמרה לו השיירא אין דרכי ליכנס לבורגני, כיון שהלך בא עליו אישון לילה ואפלה, חזר ובא אצל הבורגנין, והיה צועק ומבקש עליו שיפתח לו, אמר ליה הבורגנין אין דרכו של בורגנין להפתח בלילה, ואין דרכו של בורגני לקבל בשעה זאת, בשעה שבקשתי לא רצית, ועכשיו אין אני יכול לפתוח לך, כך אמר להם הקב"ה לישראל, שובו בנים שובבים (ירמיה ג יד כב), דרשו ה' בהמצאו (ישעיה נה ו), ואין אחד מהן מבקש לשוב, אמר הקב"ה אלכה ואשובה אל מקומי הראשון (הושע ב ט, ה טו), כיון שנמסרו למלכיות ולאומות, הם צועקים למה ה' תעמוד ברחוק, אמר להם הקב"ה כשבקשתי מכם לא קבלתם, עכשיו שאתם מבקשים ממני איני שומע לכם, מדה כנגד מדה, הוי אומר ויהי כאשר קרא ולא שמעו (זכריה ז יג), שמא עד עולם חס ושלום, עד עידן ועידנין ופלג עידן (דניאל ז כה):

[ג] **בגאות** רשע ידלק עני. (ט) זה לוט שנתפס עם אנשי סדום: יתפשו במזמות זו חשבו. אלו השבטים. (י) אמר ר' יודן מאן דאמר רחמנא וותרן הוא, (יא) יתוותרון בני מעוהי, (יב) אלא מאריך אף וגביה דיליה, (יג) אמר הקב"ה לשבטים אתם מכרתם אחיכם מתוך אכילה ושתיה, שנאמר וישבו לאכל לחם (בראשית לז כה), והרי הוא נוטל את שלו מתוך אכילה ושתיה, שנאמר (יד) והמלך והמן ישבו לשתות (אסתר ג טו). (טו) אמר ר' יששכר מה יוסף שמחל לאחיו, דכתיב לא אתם שלחתם אותי הנה (בראשית מה ח), ראה עד היכן היא מתוקנת להם, מי שאינו מוחל על אחת כמה וכמה. (טז) אמר ר' חנין אמר הקב"ה לשבטים אתם מכרתם אותו לעבד, שנאמר לעבד נמכר יוסף (תהלים קה יז), חייכם שאתם קורין בכל שנה ושנה עבדים היינו לפרעה במצרים. (יז) ר' פנחס בשם ר' הושעיא אמר שבטים גרמו לקרוע שמלת אביהם, והיכן נפרע להן במצרים, שנאמר ויקרעו שמלותם (בראשית מד יג), יוסף גרם לשבטים לקרוע שמלותם, [עמד בן בנו ונפרע

הערות ותקונים

על הדרכים למכור שם מזונות, ובורגן הוא בעל הבית, ועיין ערוך השלם ערך ברגן שמבאר גזע המלה ותיקן שם שצ"ל במדרש שו"ט כיון שהחשיך בא לו הבורגני: (ט) זה לוט. מובא בילקוט סוף רמז תרמ"ז וחסר הציון, והמדפיסים חברו המאמר הזה עם מאמר שלפניו, ובאמת כל המאמר מרמז תרמ"ז המתחיל ד' נביאים הוא מפסיקתא רבתי פל"א עד המאמר בגאות רשע ידלק עני זה לוט שהוא ממדרש שו"ט שלפנינו. ועוד יש להעיר דרך אגב כי על רמז תרמ"ו נרשם בצדו „מדרש" בטעות ולא נמצא המאמר בשו"ט, רק צ"ל תנחומא, והוא בתנחומא שלנו וארא אות ט"ו: (י) א"ר יודן מאן דאמר. מובא בילקוט שם רמז תרמ"ח והמדפיסים הציגו רמז תלש והוא מאמר אחד עם סוף רמז שלפניו וחסר הציון, והמאמר נשנה בירושלמי שקלים פ"ה ה"ב (מ"ח ע"ד) תענית פ"ב ה"א (ס"ה ע"ד) ביצה פ"ג ה"ט (ס"ב ע"ב) ובב"ר פס"ז אות ד' ואסתר רבה סוף פ"ז ורים פ"ח תנחומא הנדפס מכבר כי תשא אות כ"ו ובבבלי ב"ק דף נ' ע"א ובכלם הגי' א"ר חנינא, ובמדרש אסתר שם א"ר חנין, והמאמר הזה מובא גם בתשב"ץ בפי' על אבות דף ע"ו ע"ב בשם מדרש שו"ט: (יא) יתוותרון בני מעוהי. בגמרא בבלי שם יותרו חייו: (יב) אלא מאריך אף. בירושלמי אלא מאריך רוחיה: (יג) אמר הקב"ה לשבטים. הביא המאמר הזה לראיה שהקב"ה מאריך אף וגבי דיליה, וכן הוא באסתר רבה סוף פ"ז על והמלך והמן ישבו לשתות, א"ר חנין מאן דאמר רחמנא וותרן כו' אמר להם לשבטים אתם מכרתם את אחיכם מתוך מאכל ומשתה כך אני אעשה לכם, הה"ד והמלך והמן ישבו לשתות: (יד) והמלך והמן ישבו לשתות. לעיל העירותי שבכ"י ג' הסרים איזה דפים, ומתחיל מכאן: (טו) א"ר יששכר מה יוסף שמחל לאחיו. גם המאמר הזה הוא באסתר רבה שם, והגי' שם א"ר יששכר דכפר מנדי ומה אם מי שמחל ואמר לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים וגו' ראה עד היכן היא מתוקנת, שהרי עד ימי מרדכי אותו עונש של מכירת יוסף קיים, מי שאינו מוחל על אחת כמה וכמה, והוא המאמר שלפנינו בהרחבת לשון ובהוספה, היינו במקום ר' יששכר הוסיף „דכפר מנדי" גם נוסף „שהרי עד ימי מרדכי אותו עונש של מכירת יוסף קיים": (טז) א"ר חנין אמר הקב"ה לשבטים כו' חייכם שאתם קורין בכל שנה ושנה עבדים היינו לפרעה במצרים. זה לא נמצא במדרש אחר: (יז) ר' פינחס בש"ר הושעיא. ב"ר פפ"ד אות ב', ומובא בילקוט יהושע רמז י"ז בשם ב"ר, ועיין באסתר רבה רים פ"ח, ובילקוט תהלים רמז תרמ"ח נתקצר המאמר והחל שבטים גרמו ליקרע, ובצדו נרשם „ברמז י"ז" וכוון בזה

ילקוט

לו, שנאמר ויקרע יהושע שמלותיו (יהושע ז ו), (יח) מנשה גרם לשבטים לקרוע], לפיכך הוקרע נחלתו, חציה בעבר הירדן, וחציה בארץ כנען, שבטים קרעו על בנימין, עמד בן בנו ונפרע לו, שנאמר ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד א):

[ד] **כי הלל** רשע על תאות נפשו. (יט) אין הרשעים מחללין עצמן, עד שעושין תאותן, וכן נבוכדנאצר אמר מן קשוט די אלהכון הוא אלה (דניאל ב מז), ואין עוברין עבירה (כ) אלא אם כן עשאה חולין בפניו: ובוצע ברך נאץ ה׳. (כא) ר׳ אליעזר בן יעקב אומר הרי שגזל סאה של חטין, טחנה ולשה [ואפאה] והפריש [ממנה] חלה, כיצד הוא מברך, אין זה מברך אלא מנאץ, ועליו נאמר ובוצע ברך נאץ ה׳: (כב) דבר אחר ובוצע ברך, [אין בוצע אלא הנייה], כמה דאת אמר מה בצע בדמי (תהלים ל י), אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה רבונו של עולם בית אחד שהיה לך הנאה ממנו, עמדו השונאים [והחריבוהו, והן קיימין והוא חרב, והצדיקין שהיה לך הנאה מהן, עמדו הרשעים] והרגו מהן כמה וכמה, ונאצו שמך עליהן, והן קיימין, [הוי ובוצע ברך נאץ ה׳]:

[ה] **ידכה** ישוח. [אמר ר׳ יצחק] (כג) ודכה כתיב, (כד) שאין הרשע מזדווג אלא לכיוצא בו: ונפל בעצומיו חלכאים. אמר ר׳ חנינא בר פפא (כה) אין הרשע נופל עד שתמלא סאתו, [שנאמר תחת רשעים ספקם (איוב לד כו), במלאת ספקו יצר לו (שם כ כב)]. (כו) אמר ר׳ סימון אין הרשע מפיל בקולירין, אלא גבורין כמותו, שנאמר ולגוברין (גוברין) [גברי] חיל די בחייליה (דניאל ג כ), אמר ר׳ סימון כגון (כז) הקיסטור שהיה מכה ומסיר צלע והוליא בבת אחת: אמר נבל בלבו.

הערות ותקונים

[ילקוט יהושע רמז י״ז: (יח) מנשה גרם. מכאן עד ויקרע מרדכי את בגדיו, חסר בנדפס, ונמצא לנכון גם בב״ר שם, ופי׳ מנשה גרם היה שרדף אחריהם על דבר הגביע: (יט) אין הרשעים מחללין עצמם. באיזה כ״י ובנדפס הגי׳ מהללין ומלת „עצמן" ליתא, ומובא גם בילקוט תהלים רמז תרמ״ח, וגם הוא גורס מהללים, ופי׳ אחר שכבר עשה מהלל לה׳, וכדמייתי מנבוכדנצר: (כ) אלא אם כן עשאה חולין בפניו. דורש הלל כמו חלל: (כא) ר׳ אליעזר בן יעקב אומר הרי שגזל סאה. ירושלמי סנהדרין פ״א ה״א דף י״ח ע״ב תני ר׳ אליעזר בן יעקב אומר מה ת״ל ובוצע ברך נאץ ה׳, משלו משל למה הדבר דומה לאחד שגנב סאה חטים והוליכה לנחתום והפריש חלתה והאכילה לבניו, הרי זה מברך, ואינו אלא מנאץ, ובירושלמי חלה סוף פ״א ה״ט תני מצה גזולה אסור לברך עליה א״ר הושעיא על שם ובוצע נאץ ה׳, ועיין בכסף משנה ברמב״ם ה׳ ברכות פ״א הי״ט, ובגמרא בבלי ב״ק צ״ד ע״א איתא דתניא ר׳ אליעזר בן יעקב אומר הרי שגזל סאה כו׳, ובודאי היה המאמר באיזה ברייתא: (כב) ד״א אין בוצע אלא הנייה. מובא בילקוט תהלים רמז תרמ״ח בשם המדרש, ושם יש לתקן במקום עמדו שונאים צ״ל עמדו שונאים: (כג) ודכה כתיב. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ובנדפס מובא זה בשם ר׳ יצחק, וכן תקנתי בפנים, ומובא בילקוט רמז תר״כ בשם המדרש, ושם איתא א״ר צ״ל א״ר [יצחק]: (כד) שאין הרשע מזדווג אלא לכיוצא בו. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ הגי׳ שאין הרשעים מזדווגין אלא לבני אדם כמותן, ובכ״י ב׳ ד׳ ז׳ נוסף שנאמר עוזבי תורה יהללו רשע (משלי כ״ח ד׳): (כה) אין הרשע נופל עד שתמלא סאתו. כ״ה בכ״י ג׳ ו׳, ובכ״י ג׳ ובנדפס סיים הפסוקים שהוספתי. ובכ״י ב׳ ד׳ ז׳ ח׳ הגי׳ אין הרשעים נדונין עד שתתמלא סאתם, שנא׳ במלאת ספקו יצר לו. ובילקוט תהלים שם הביא כמו לפנינו, ואחרי המלות עד שתמלא סאתו סיים „וכו׳" ועיין סוטה ט׳ ע״א: (כו) א״ר סימון אין הרשע מפיל בקולרין אלא גיבורין כמותו. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוא בכ״י ג׳ ובנדפס, רק שם הגי׳ אלא רשעים גבורים כמותו, אבל בכ״י ב׳ ד׳ ז׳ הגי׳ אמר ר׳ יהושע בן לוי אין הרשע מפיל בקולרין אלא רשעים כמותו, ובכ״י ח׳ הגי׳ ועוד אמר אין הרשע מפיל בקולרין שלו אלא רשע גבור כמותו, ובילקוט חסר זה, ויצא במלת „וכו׳" ידי חובתו. וראיתי ברש״י בפי׳ לתהלים (י׳ י׳) הביא וז״ל: ד״א בעצומיו ע״י גבוריו, א״ר סימון אין הרשע מטיל בקלירום שלו, פי׳ חיל, אלא גבורים כמותו, שנאמר ולגוברין גברי חיל די בחיליה (דניאל ג׳ כ׳) ע״כ. והמלה הזאת לא הביא הערוך, ואולי היא המלה שהביא הערוך ערך קלר ד׳ שנתנוהו בקולר ויתגוהו בסוגר תר׳ בקולרין והיא המלה Collare פי׳ סגר הנתון בצואר השבוים והחייבים. והחכם הגאון מהר״י ד״ר פירסט העירני כי היא המלה היונית κλῆρος פי׳ גורל, והדורש אומר אין הרשע מפיל לתוך גורלו אלא גבורים כמותו, ודבר ידוע הוא שבמלכות רומי המלך טוה להטיל גורל מי ומי מן השרים או סטרטיגין יקח הגמוניא על איזה מדינה ממדינות המלכות: (כז) הקיסטור. כ״ה בכל כ״י גם בדפוס ראשון ובילקוט תהלים שם, אבל

בדפוס

(כח) מה הדיין הזה משהוא נותנין פליטין לפניו עוד אינו רואה מה נעשה, כך אמר נבל בלבו שכח אל, כמה דאת אמר עבים סתר לו ולא יראה (איוב כב יד), כביכול הסתיר פניו בל ראה לנצח:

[ו] **קומה** ה׳ אל נשא ידך. (כט) ר׳ יודן בשם ר׳ יהודה אמר אמרו ישראל לפני הקב״ה רבונו של עולם הגיעו הצרות על נפשנו (ל) כאדם שנשק עבים, פשוט ידך ודלינו: אל תשכח ענוים. לית את מינשי, וציון אמרה עזבני ה׳ וה׳ שכחני (ישעיה מט יד): על מה נאץ רשע אלהים אמר בלבו לא תדרוש. (לא) לית דין ולית דיין, הניח הקב״ה את עולמו והלך וישב לו בשמים: (לב) ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט. שעשו הרשע בא ומחריב את מקדשך, ושבה את ישראל (לג) בקולרין, והגלה אותם מארצם: לתת בידך. כמה דאת אמר היתה עלי יד ה׳ (יחזקאל לז א), שהיית משרה רוח הקדש על יצחק, שהיה יודע שעשו הרשע עתיד לירש גיהנם ולהרגיזך, ואמר לו הנה משמני הארץ יהיה מושבך ועל חרבך תחיה (בראשית כז לט מ): עליך יעזוב (חילך) [חלכה]. ישראל העני עליך עזב בטחונו, כשמלכות הרשעה אמרה לישראל הבא (לד) גולגלתך, והוא אומר יתמין אנא זיין, והוא אומר לו שמעית עלי דאנא זיין יתמין דילך, זיל לגבי אלהא דיעקב, דכתיב ביה אבי יתומים ודיין אלמנות (תהלים סח ו), והוא זיין יתמין דילך, יעמוד לכם (לה) רומוס ורומילוס, אותם שגדילה אומן, וזימן להם זאיבה אחת שתניק, והניקה אותן, ועמדו ובנו שני צריפין ברומי, הוי יתום אתה היית עוזר: דבר אחר ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט. ראית שנבוכדנאצר הרשע בא ומחריב את מקדשך, ושבה את ישראל בקולרין, ומגלה אותם מארצם, לתת בידך, ואת משרה שכינתך על ידי ירמיהו, ואמר ועבדו אותו [כל הגוים]

הערות ותקונים

בדפוס וויניציא מתוקן המלה לנכון הקוסטנר וכן בכ״י ח׳ הקוסטינר והיא המלה Cuaestionarius דיין החוקר ושופר ביסורים את המחוייבים, ועיין לעיל מזמור ו׳ אות ג׳ בהערה ט״ז: (כח) מה הדיין הזה משהוא נותנין פליטין לפניו עוד אינו רואה מה נעשה. כ״ה גם בכ״י ו׳, ושם הגי׳ מה הדיין הזה משהן נותנין פלסין לפניו עוד אינו רואה מה נעשה, ובילקוט תהלים רמז תר״כ בשם המדרש מה הדיין הזה משהן נותנין פסליון לפניו עוד אינו רואה מה נעשה, אבל בכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ לא נמצא זה ומתחיל אמר נבל בלבו שכח אל כמה דאמר עבים סתר לו, גם לא נמצא בדפוס ראשון ודפוס וויניציא, רק בהגהת הרא״פ בגל המדרש הוסיף זה, כי כן היה גם בכ״י שלפניו, וגם הוא הביא הגי׳ כמו בילקוט „פסליון" ואולי צ״ל פפיליון עיין ערוך בערכו והביא מילמדנו אנו עושין לך פפיליון ואין אדם רואה אותך פי׳ בל״ר Papilio אהל. וידידי החוקר מהר״י ד״ר פירסט העירני כי הגי׳ פסלין נכונה וצ״ל לעיניו במקום לפניו והמלה יונית πάσσαλος הוא כמו יתד, והדורש אומר הדין שנקרו את עיניו עוד אינו רואה מה נעשה. וראיתי בזית רענן על הילקוט שהביא הנוסחא פסקיון וכתב לפי הענין הוא פסק דין, וזה שגגה כי הנוסחא בילקוט בכל הדפוסים פסליון: (כט) ר׳ יודן בש״ר יהודה. מובא בילקוט תהלים שם: (ל) כאדם שנשק עבים פשוט ידך ודלינו. כ״ה בכל כ״י גם בנדפס ואיזה מדפיסים תקנו „את העבים", ואין ספק אצלי שהמאמר נשתבש מאת הסופר הראשון וכצ״ל כאדם שנשקע בים [במקום שנשק עבים] פשוט ידך ודלינו, דורש אל נשא ידך, הגבה ידך ופשוט אותו והעלני, מלשון ארוממך ה׳ כי דליתני (תהלים ל׳ ב׳), וכן בתלמוד המדלה את הגפן. ועיין בפסיקתא רבתי פסקא ל״א ותאמר ציון מהו קומה ה׳ אל נשא ידך, משל לגבור שהיה עובר בנהר ובנו עמו כו׳, הגבה ידיך ואני אחיה, והמאמר הזה נשנה להלן במזמור י״ז אות ט׳ על הפסוק קומה ה׳ קדמה פניו בקלת שנוים, ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר: (לא) לית דין ולית דיין. מובא בילקוט רמז תרנ״א וחסר הציון, והתחלת הרמז המתחיל ד״א אמרו ישראל לפני הקב״ה שייך לרמז שלפניו שהביא מאמר אחד מפסיקתא רבתי וזה הוא ג״כ מהרבתי והמדפיסים לא נכון הפרידו המאמר והציגו רמז חדש ובאמת שייך למעלה למאמר הרבתי, ומן על מה נאץ רשע הוא משו״ט: (לב) ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט שעשו הרשע בא כו׳. זה המאמר הובא במדרש אסתר כ״ג אות ה׳ והובא לשם בשביל סדרשה על נבוכדנצר ועל ושתי, ובמדרש אסתר שם הוא בהרחבת לשון כדרך מדרשים המאוחרים: (לג) בקולרין. פי׳ סוגר, ומבואר לעיל בהערה כ״ו ובמדרש אסתר שם משלשלן בקולרין: (לד) גולגלתך. פי׳ כסף גלגלת (קאפפגעלד): (לה) רומוס ורומילוס. כן מובא גם באסתר רבה שם, ובילקוט רמז תרנ״ב וחסר הציון „מדרש" והמדפיסים הציגו פה רמז חדש ובאמת הוא מאמר אחד עם המאמר ברמז שלפניו. ובמזמור י״ז והניאו יתרם, אלו שני יתומים שנשתיירו מהם רומוס ורומילוס וזימנת להם זאבה אחת שהניקתם

על

ואת בנו (ירמיה כז ז):עליך יעזוב (חילך)[חלכה].למחר הוא נוטל לחנניה מישאל ועזריה בכבשן האש, ואמר (מאן) [ומן] הוא אלה (דשיזבונכון) [די ישיזבנכון] מן ידי (דניאל ג טו): יתום אתה היית עוזר, יתומה אחת נשתיירה לך, זו ושתי, (לו) שעשתה אגוסטא במלכות שאינה שלה, שנאמר גם ושתי המלכה (אסתר א ט), מה כתיב בתריה, שבור זרוע רשע ורע תדרוש רשעו בל תמצא, רשעו תדרוש ולא תמצא לו זכות:

[ז] (לז) ה' מלך עולם ועד. אימתי כשיאבדו גוים מארצו; תאות ענוים שמעת ה'. (לח) ר' יודן בשם רב אחא אמר זה משה שנקרא עניו מאד, שנאמר והאיש משה עניו מאד (במדבר יב ג), בשעה שאמר לו הקב"ה למשה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש (ויקרא יו ב), התחיל מצטער, אמר כמדומה אני שאין אחי יכול לכנוס לפנים מן המחיצה, יש עת לשעה, יש עת ליום, יש עת לשנה, יש עת לשתים עשרה שנה, יש עת לשבעים שנה. יש עת לשעה, סנופיה דקרא, ואל יבא בכל עת (ויקרא שם). יש עת ליום, ומים במשורה תשתה [וגו'] מעת עד עת תשתה (יחזקאל ד יא). יש עת לשנה, (לט) שנאמר ויהי לעת תשובת השנה (דה"א כ א). יש עת לשתים עשרה שנה, שנאמר עד עת בא דברו (תהלים קה יט), יש עת לשבעים שנים, (מ) שנאמר כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם (ירמיה כט י), (מא) וכתיב עד עת פקדי אותם (שם כז כב). יש עת לעולם, שנאמר מעת דגנם ותירושם רבו (תהלים ד ח), (מב) וכתיב ויהי עתם לעולם (שם פא יו). אמר ליה הקב"ה לא כשם שאתה סבור, לא עת ליום, ולא עת לשעה, (מג) [ולא עת לשנה, ולא עת לשתים עשרה שנה, ולא עת לשבעים שנה, ולא עת לעולם], (מד) אלא בכל

הערות ותקונים

עד שהגדילו ונעשו מלכים גדולים, ועיין בירושלמי ע"ז פ"א ה"ב (נ"ט ע"ג) א"ר לוי יום שנתחתן שלמה לפרעה נכה מלך מצרים ירד מיכאל ונעץ קנה בים והעלה שלעטים ונעשה חורש גדול, וזה הוא כרך גדול שברומי, יום שהעמיד ירבעם שני עגלי זהב באו רומים ורומילס ובנו שני צריפים ברומי, וכ"ה בחזית פ"א אות ד' פ' אל תראוני, וחסרים שם המלות „באו רומים ורומילס" וגם נמצא שמה הוספה והוו בניין לכן ואינון נפלין כו', ובספרי ס"פ עקב פסקא נ"ב איתא ביום שהעמיד ירבעם ב' עגלים עמדו רמולי ורומלו [נ"ל רמוס ורמולים] ובנו ב' כרכים ברומי. ובמדרש ב"ר פמ"ס אית ט' איתא אר"י בר סימון כשבקשת לדון את עולמך מסרת אותו ביד שנים רומוס ורומילוס, ועיין במ"כ שם שהביא בשם ס' הקבלה להראב"ד שכתב וז"ל כרך גדול של רומי נבנה בימי יחזקיהו מלך יהודה, בנוהו ב' אחים מלכים גדולים שם האחד רומוס ושם הב' רומילוס כו', ועיין מוספי ערך רומס: (לו) שעשתה אגוסטא במלכות שאינה שלה. נשנה גם במזמור י"ז ומובא במוספי ערך אגוסטא בשם מדרש תהלים, וכתב הרומים קראו לשלטון שלהם קיסר על שם המושל ראשון כי כן שמו, ולמושל שני קראו אויגוסטוס, ולאשת הקיסר קראו אויגוסטא Augusta, ועיין בערוך השלם: (לז) ה' מלך עולם ועד. מובא בילקוט שם רמז תרנ"ב: (לח) ר' יודן בשם רב אחא. בכ"י ו' (השוה תמיד עם כ"י א' שלפנינו) הגי' ר' לוי בשם ר' חייא, ובילקוט ר' לוי בשם ר' חמא, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ר' לוי בשם ר' יהושע, והמאמר נשנה בוי"ר פכ"א אות ז' ושם איתא ואל יבא בכל עת א"ר יהודה ברבי סימון: (לט) שנאמר ויהי לעת תשובת השנה. במדרש וי"ר מובא הכתוב ויהי לתשובת השנה [לעת צאת המלאכים] (ש"ב י"א א'), יש עת לי"ב שנה שנא' עד עת בא דברו, וכתב המ"כ פסוק זה נאמר על יוסף כשיצא מבית האסורים ובן י"ז שנה היה כשפירש מאביו ושנה אחת בבית פוטיפר וכתיב ויוסף היה בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה, הרי ששהה בבית האסורים י"ב שנה: (מ) שנא' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם. בוי"ר שם מובא הכתוב למלאות לחרבות ירושלים שבעים שנה (דניאל ט' ב'), וכתב בעל יפה תואר זה ט"ס וצ"ל לפי מלאת לבבל כי ע' שנה לחרבות ירושלים נמלאו בשנת שתים למלכות דריוש מלך פרס ולא במות בלשאצר כדאיתא בפ"ק דמגילה עכ"ל, ומזה תראה כי הנוסחא שלפנינו נכונה: (מא) וכתיב עד עת פקדי אותם. בקרא כתיב עד יום פקדי אותם. ובוי"ר מובא הכתוב עד בא עת ארצו (ירמיה כ"ז ז'), ובנדפס חסר הראיה מהכתוב הזה: (מב) וכתיב ויהי עתם לעולם. זה ליתא בוי"ר, וכן ליתא בנדפס: (מג) ולא עת לשנה. הוספתי כמו שהוא בוי"ר: (מד) אלא בכל שעה שהוא רוצה ליכנס יכנס. בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הלשון משובש ויש לתקן כמו לפנינו, וכמו שהוא בוי"ר גם בילקוט תהלים שם, ובעל הילקוט קטע המאמר והביאו בקצרה. ובמדרש בדפוס פראג ואמסטערדאם הוסיף אלא נכנס כסדר הזה, וזה לקח מן מדרש וי"ר שם ע"ש. והרד"ל הביא בשם הגר"א ז"ל באהרן לבדו היה זה שבכל שעה שרוצה לכנוס יכנוס, אבל לשאינו כאמר לדורות

שעה שהוא רוצה ליכנס יכנס,התחיל לומר תאות ענוים שמעת ה':(מה) תכין לבם תקשיב אזנך.(מו) אמר ר' יהושע בן לוי אם הניבו שפתיו של אדם בתפלה,יהא מבושר שנשמעה תפלתו,שנאמר בורא ניב שפתים שלום (ישעיה נז יט), ר' (יהושע) [שמואל] בר נחמן אמר אם כוון,אדם לבו בתפלה, יהא מבושר שנשמעה תפלתו, שנאמר תכין לבם תקשיב אזנך:

[ח] דבר אחר למה ה' תעמוד ברחוק. זהו שאמר הכתוב בצאנם ובבקרם ילכו לבקש את ה' ולא ימצאו חלץ מהם (הושע ה ו), (מז) פילוסופים אחד שאל את רבן גמליאל יש לכם לומר מקוים אנו למקום שיגאלנו, אמר לו הן, אמר לו שקר אתם אומרים, אינו שב אליכם, ולא אמר הכתוב חלץ מהם (שם), וכי יש אשה חולצת [ויכול בעלה לשוב אליה, מכאן שאינו שב אליכם, השיבו רבן גמליאל מי חולץ האשה או האיש, אמר לו האשה חולצת], אמר ליה הוא חלץ אותנו, ואנו לא חלצנו לו, יבמה דחלצו לה אחין מידי משמש אית ביה מי כתיב חלץ להם, מהם כתיב, (מח) וכן הוא אומר קמתי אני לפתוח לדודי ודודי חמק עבר (שה"ש ה ו), התחילו קוראין למה ה' תעמוד ברחוק:

מזמור יא

[א] למנצח לדוד בה' חסיתי איך תאמרו לנפשי נודי הרכם צפור. (א) זהו שאמר הכתוב ה' לי לא אירא מה יעשה לי אדם (תהלים קיח ו), משל למלך שהיה לו עבד והיה מחבבו מכל עבדיו, (ב) והיו בני ביתו מתקנאין בו, (ג) אמר מרי חיים לי מה בר נש יכול לי: נודי הרכם צפור, (ד) אמר ר' אחא בשעה שגלו ישראל היו אומות העולם אומרים להגלותן ממקומן, (ה) אמרו כנוד נדדו הרב ותלמידו, (ו) נודו כתיב נודי קרי, כלפי מעלה וכלפי מטה אמרו, כלפי מעלה כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו (משלי כז ח), ואין איש אלא הקב"ה, שנאמר ה' איש מלחמה (שמות טו ג), ואין מקומו אלא בית המקדש, שנאמר זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קלב יד):

[ב] כי הנה הרשעים ידרכון קשת. (ז) ר' ברכיה בשם ר' אבא אומר זה שבנא ויואח, שעשו איגרת ותחבוה בחץ בעד החלון ופשטוה לסנחריב, וכתבו

הערות ותקונים

לדורות חקת עולם אחת בשנה, ביוה"כ לבדו: (מה) תכין לבם א"ר יהושע בן לוי עד תכין לבם תקשיב אזנך נשמט בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ואח"כ בכל הדפוסים ונמצא לנכון גם בכ"י ו' ובילקוט רמז תרנ"ב והשמיט הסופר מן תכין לבם הראשון עד תכין לבם השני, והרא"פ בהגהות שלו בלד המדרש הוסיף זה עפ"י כ"י שהיה לפניו: (מו) אמר ר' יהושע בן לוי. נשנה בירושלמי ברכות סוף פ"ה ושם מובא מאמר מר' שמואל בר נחמן, ולפנינו במקום ר' יהושע בר נחמן תקנתי ר' שמואל בר נחמן כמו שהוא בירושלמי, וגם בילקוט מובא ר' יהושע בר נחמן. ועיין תוספתא ברכות פ"ג ובבלי ברכות ל"א ע"א המתפלל צריך שיכוון את לבו, אבא שאול אומר סימן לדבר תכין לבם תקשיב אזנך: (מז) פילוסופוס אחד שאל את רבן גמליאל. ביבמות ק"ב ע"ב איתא אמר ליה ההוא מינא לר"ג עמא דחלץ ליה מריה מניה, דכתיב בצאנם ובבקרם ילכו לבקש את ה' ולא ימצאו חלץ מהם (הושע ה' ו'), אמר ליה שוטה מי כתיב חלץ להם, חלץ מהם כתיב, ואלו יבמה דחלצו לה אחין מידי משמא אית ביה: (מח) וכה"א קמתי אני וגו'. זה ליתא בגמרא שם, והכוונה בזה אני רוצה לדבק בו והוא חמק עבר, ולכן קוראין למה ה' תעמוד ברחוק:

(א) זש"ה ה' לי כו'. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ה בפסוק מן המזר, באמצע המאמר: (ב) והיו בני ביתו. באוצר כ"י ובנדפס והיו עבדיו: (ג) אמר מרי חיים לי. כ"ה בכל כ"י, אבל בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים ובילקוט שם מרי רחים לי מאן איניש דיכיל לי, ויותר טוב גי' הכ"י, ודורש חסיתי חס יתי, לשון חוסה, ורוב לשון חמלה וחנינה מתורגם בלשון חס: (ד) א"ר אחא. מובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ב, והמאמר שלפניו למנצח לדוד דרש רבא הוא מגמרא סנהדרין ק"ז ע"א, וחסר הציון, ומן ד"א מהו הרכם הוא ממדרש שו"ט, וגרסם בלדו מדרש, והביא הגי' אמר ר' אמי וצ"ל אמר ר' אחא, כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס: (ה) אמרו כנוד נדדו הרב והתלמידו. זה ליתא בכ"י ב' ג' ד' ז', ונמצא גם בכ"י ו': (ו) נודו כתיב. דורש נודו לשון רביס כלפי מעלה וכלפי מטה: (ז) ר' ברכיה בש"ר אבא אמר זה שבנא ויואח. עיין סנהדרין כ"ו ע"א, ונשנה בוי"ר פ"ה אות ה', ושם הלשון מתוקן יותר רבי ברכיה בש"ר אבא בר כהנא

 אמר

בה חזקיה וישעיהו אינן מניחין אותנו להשלים עמך: לירות במו אופל לישרי לב, לשני ישרי לב, לחזקיה ולישעיהו: כי השתות יהרסון צדיק מה פעל. אם הצדיקים שהשתיתו עולמך, כדכתיב וצדיק יסוד עולם (משלי י כה), ועמדו הרשעים (ח) ופיגרו אותם, צדיק העולם הוא הקב"ה, מה פעולה הניחו לך בעולמך, (ט) ומה אבן שתיה, שממנה הושתת העולם, עמדו רשעים עליה ופיגרו אותה, אתה צדיק העולם מה הנייה יש לך בעולמך ובפועלתך, ומה אם השיתין (י) שהם קדומים על התהום, עמדו רשעים ופיגרו אותם, צדיק העולם מה פעולה פעלת:

[ג] ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו. (יא) כל זמן שבית המקדש קיים היתה שכינה שרויה בתוכה, וכיון שגרמו העונות, ונחרב בית המקדש, סילק שכינתו בשמים, שנאמר ה' בשמים כסאו. (יב) אמר ר' אלעזר בן פדת בין חרב ובין שאינו חרב, השכינה לא זזה ממקומה, שנאמר ה' בהיכל קדשו, אף על פי שכסאו בשמים שכינתו בבית המקדש, שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט ג), וכן הוא אומר ויענני מהר קדשו סלה (תהלים ג ה), (יג) אף על פי שהוא הר בקדושתו הוא עומד. (יד) אמר ר' אלעזר [בן פדת] ראה היאך כורש אומר ויעל לירושלים אשר ביהודה ויבן את בית ה' אלהי ישראל הוא האלהים אשר

הערות ותקונים

אמר מה עשו שבנא ויואח, כתבו אגרת וכתבו ותחבו בחץ והושיטוהו בעד החלון ונתנוה לסנחריב, מה כתבו בה, אנו וכל בני ישראל מבקשים להשלים לך, ישעיה וחזקיה אין מבקשים להשלים לך, והוא שצפה דוד ברוח הקודש ואמר כי הנה הרשעים ידרכון קשת זה שבנא ויואח, כוננו חצם על יתר, על מתחי גירא, לירות במו אופל לישרי לב, לשני ישרי לב, ואיזה זה ישעיה וחזקיה ע"כ. ומה שהביא שבנא ויואח העיר הרש"ש בחידושיו במדרש וי"ר שם לא ידעתי מאין למדו שיואח היה ג"כ בקשר עם שבנא, ואם מפני שזכרו הכתוב יחד עם שבנא (מ"ב י"ח ישעיה ל"ו) מה נעשה לדעת הר"י בתוס' שבת דף י"ב דזהו שבנא אחר, ועוד דגם אליקים נזכר שם יחד עמם אשר קראהו הנביא בשם עבדי בכל הפרשה (ישעיה כ"ב), ובגמרא סנהדרין [דף כ"ו ע"א] לא נזכר יואח, ואולי קבלה היתה בידם, ויש לי סמך טוב במה שחלה חזקיהו נשלחו אל ישעי' עם אליקים ושבנא (מלכים ב' י"ט ישעי' ל"ז). והרז"ו כתב וז"ל צ"ע מנין לו על יואח, ויתכן שהוכיח ממ"ש מ"ב י"ט ב' וישלח את אליקים אשר על הבית ושבנא הסופר וכאן לא נזכר יואח וסוברים שמ"ש שבנא הסופר אינו שבנא הנ"ל שהיה על הבית ולא שלחו חזקיהו לא לעבדי אשור ולא אח"כ אל ישעיהו כי מרד בחזקיהו והפך להיות עם עבדי מלך אשור וכן יואח תחלה היה עם חזקיהו ואחר ששלחו אל עבדי מלך אשור נהפך להיות עם שבנא, וע"כ לא נזכר כששלח אל ישעיהו רק את אליקים ושבנא הסופר שהיו באמונה עם חזקיהו: (ח) ופיגרו אותם. מלשון המקרא אשר פגרו (ש"א ל' כ"א), תרגם הרס פגר: (ט) ומה אבן שתיה שממנה הושתת העולם. עיין סנהדרין כ"ו ע"ב דתנן אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים ושתיה היתה נקראת: (י) שהם קדומים על התהום. בא"ז כ"י ובנדפס שהם מגיעים עד התהום, ובילקוט תהלים רמז תרנ"ג אחר שהביא מאמר מב"ר והוא בפע"ה, הביא ג"כ מה אם השיתין שהם רוצין את התהום עמדו רשעים ופגרום, צדיק העולם מה פעולות פועלת לפועלי מצות, והוא מן מדרש שלפנינו. וגם בא"ז כ"י סיים „לפועלי מצות" ובא"ז כ"י „לעושי מצות": (יא) כל זמן שבית המקדש קיים. כ"ה גם בכ"י ו' אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' נמצא פה נוסחא אחרת: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום ה' בהיכל קדשו, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו ה' בשמים כסאו. ובתנחומא שמות אות י' מובא בשם ר' שמואל בר נחמן עד שלא חרב בית המקדש היתה השכינה נתונה בהיכל, שנא' וה' בהיכל קדשו ומשחרב ביהמ"ק ה' בשמים כסאו, סילק שכינתו לשמים, וע"ש מה שהעירותי בהערה מ"ה, ומובא בילקוט מלכים רמז קנ"ה בשם התנחומא, וכ"ה במדרש שמ"ר פ"ב אות ב' כמו שהוא בתנחומא: (יב) א"ר אלעזר בן פדת. תנחומא שם ובשו"ט הנדפס ובשמ"ר נשמטו המלות בן פדת: (יג) אע"פ שהוא הר בקדושתו הוא עומד. בתנחומא שאפילו הר הרי הוא בקדושתו, ושם בהערה מ"ח הבאתי בכ"י רומי הגי' שאפילו חרב הרי הוא בקדושה, וכן הוא בשמ"ר שם: (יד) א"ר אלעזר בן פדת ראה האיך כורש אומר. כן הוא גם בכ"י ב' ג' ו' ח', ובכ"י ד' ובכ"י ז' נשמט המאמר מר' אלעזר עד א"ר אחא לעולם אין השכינה זזה, וזה משגגת המעתיק שהשמיט מן א"ר הראשון עד א"ר השני, והראיה כי בכ"י ב' השוה תמיד עם כ"י ד' ז' נמצא לנכון, רק שם היינו בכ"י ד' ז' ובדפוס ראשון דפוס קאנשט' השמיט המדפיס מאמר שלם באמצע ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים עפ"י כ"י קאנסטאנטינא ויש לתקן וכצ"ל: א"ר אלעזר ראה [האיך כורש אומר ויעל לירושלים אשר ביהודה ויבן את בית ה' אלהי ישראל הוא האלהים אשר בירושלים אעפ"י שהוא חרב עכשיו הוא האלהים

בירושלים (עזרא א ג), אף על פי שהוא חרב עכשיו הוא האלהים לא זז משם. אמר ר' סימון ראה מה כתיב כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה (מיכה ד י), (טו) [ושכינתי כתיב ושכנת קרי], (טז) אף על פי שחרב ונעשה שדה שכינתי בשדה, ואין שדה אלא בית המקדש, שנאמר ראה ריח בני כריח שדה (בראשית כז כז). (יז) אמר ר' אחא לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי, שנאמר הנה זה עומד אחר כתלנו (שה"ש ב ט). (יח) אמר ר' ינאי מלך בשר ודם כשהן נכנסין (יט) לטרקלין, אינו רואה מה (כ) בקיטון, אבל הקב"ה אינו כן, אלא ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו, הודו על ארץ ושמים, צופה ומביט בכל באי העולם, ואין העין שולטת בו:

[ד] ה' צדיק יבחן. (כא) למי הוא בוחן לצדיקים, שיכולין לעמוד בנסיונותיו, משל לאיכר שיש לו פרות הרבה, למי הוא בוחן לשום העול לחרוש, לעגלת טוב צואר ובעלת כח, מלומדה לחרוש. ולמה אין בוחן לרשעים, אמר ר' יוסי לפי שאינן יכולין לעמוד בו. (כב) אמר ר' יוסי בר' חנינא (כג) הפשתני הזה בזמן שהפשתן קשה, אין מקיש עליו ביותר, לפי שהוא (כד) פוקע, אבל כשהפשתן יפה, הוא מקיש עליו ביותר, לפי שהוא משבח והולך, כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים, (כה) לפי שהן מחרפין ומגדפין כלפי שמיא, שנאמר והרשעים כים נגרש (ישעיה נז כ), ולמי הוא מנסה, לצדיקים, כי ה' צדיק יבחן, אבל רשע ואוהב חמס שנאה נפשו, (כו) רשע זה ישמעאל, ואוהב חמס זה עשו, שנאמר ואת עשו שנאתי (מלאכי א ג):

הערות ותקונים

לא זז משם, א"ר סימון ראה] מה כתיב כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה כו'. והשמיט המעתיק מן ראה א' עד ראה השני. וגם בהגהות הרא"פ בגלד המדרש רשם המאמר כמו שהיה בכ"י שלפניו, ובתנחומא שמות אות י' חסר המאמר מר' סימון, וכן העתיק בעל מסדר משמ"ר כמו שהוא בתנחומא וחסר גם שם. ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו, ועיין בתנחומא שם הערה ל': (טו) ושכינתי כתיב ושכנת קרי. צ"ל להיפך ושכנת כתיב קרי ושכינתי, ר"ל אל תקרי ושכנת אלא ושכינתי, ובקרא לא נמצא בזה קרי וכתיב. וכן תראה סעד לדברי בירושלמי סוכה פ"ד ה"ג (נ"ד ריש ע"ג) דרש ר' זעירא כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה (מיכה ד' י') ושכינתי בשדה, ובתנחומא הנדפס נח סוף אות ג' כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה ושכינתי כתיב בשדה שאע"פ שאדם גולה בשדה שכינתי לא זזה ממך, יש לתקן ושכינתי בשדה קרי, שאע"פ שאתה גולה בשדה שכינתי לא זזה ממך, ועיין גם בתנחומא וישלח סוף אות ט': (טז) אעפ"י שחרב. זה חסר בנדפס: (יז) א"ר אחא. מובא בתנחומא שם ובשמ"ר שם, ועיין מדרש חזית פ"ב אות ד' פ' דומה דודי לצבי, הנה זה עומד אחר כתלנו אחר כותל מערבי של בית המקדש למה שנשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם: (יח) א"ר ינאי. כן מובא גם בילקוט תהלים רמז תרנ"ג אבל בתנחומא שמות שם מובא בשמו משל בסגנון אחר: למה הדבר דומה למלך שהיה לו פרדס כו', וגם בשמ"ר שם הוא כמו בתנחומא עם קצת שנוים בלשון המשל: (יט) לטרקלין. מורגל בדברי חז"ל, ופי' בל"י ורומי Triclinium τρικλίνιον חדר גדול: (כ) בקיטון. גם היא מלה יונית κοιτών פי' חדר ובפרט חדר אשר שוכבים בתוכו (שלאפגעמאך): (כא) למי הוא בוחן לצדיקים כו', משל לאיכר כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגלד המדרש עפ"י כ"י שהיה לפניו, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס המאמר קטוע וכך איתא שם: ולמי הוא בוחן, את הצדיקים, שנאמר ה' צדיק יבחן, ולמה אינו בוחן את הרשעים מפני שאינן יכולים לעמוד, א"ר יוסי בר חנינא הפשתני הזה כו', ובכ"י ח' חסר והמאמר קטוע, ומשל אחר הדומה קצת אל המשל שלפנינו נמצא גם בב"ר פל"ב אות ג' א"ר אלעזר משל לבעל הבית שהיו לו ב' פרות, אחת כחה יפה ואחת כחה רע על מי הוא נותן את העול, לא על זאת שכחה יפה, כך הקב"ה מנסה כו': (כב) א"ר יוסי בר חנינא הפשתני הזה. נשנה בב"ר פל"ב אות ג' ופל"ד אות ב' א"ר יוסי בר חנינא הפשתני הזה בשעה שהוא יודע שהפשתן שלו יפה כל שהוא כותשה היא משתבחת, וכל זמן שהוא מקיש עליה היא משתמנת, ובשעה שהוא יודע שהפשתן שלו רעה אינו מספיק לקיש עליה. ולדעתי המלות „כל שהוא כותשה היא משתבחת" הם מיותרות וצ"ל כל זמן שהוא מקיש עליה היא משתבחת, כמו שהוא גם בב"ר פנ"ה אות ב', ובתנחומא הנדפס וירא אות כ', (ובטעות שם א"ר יונה צ"ל אמר ר' יוסי בר חנינא), ובחזית ס"פ ב', ועיין בתנחומא שלנו שמות י' ובהערה כ"ג: (כג) הפשתני. אומן עושה ומתקן הפשתן: (כד) פוקע. כמו בוקע בחלוף אותיות בומ"ף, וכמו הבקר הפקר: (כה) לפי שהן מחרפין ומגדפין כלפי שמיא. בא"ז כ"י ובנדפס הגי' שאינן יכולין לעמוד: (כו) רשע זה ישמעאל ואוהב חמס זה עשו שנאמר ואת עשו שנאתי. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא

[ה] ימטר על רשעים פחים אש וגפרית. (כז) גומרין דאשא, כמה דאת אמר פחם לגחלים ועצים לאש (משלי כו כא), (כח) [אמר הקב"ה כל מי שהוא מעלה עצמו, סופו לידון באש. אנשי דור המבול, שנאמר [בעת יזרבו נצמתו] בחומו נדעכו ממקומם (איוב ו יז). אנשי המגדל, שנאמר ויתרם אכלה אש (איוב כב כ). אנשי סדום, שנאמר וה׳ המטיר על סדום [ועל עמורה גפרית ואש] (בראשית יט כד). פרעה, שנאמר ויהי ברד ואש (שמות ט כד). סנחריב, שנאמר ותחת כבודו יקד יקוד וגו׳ (ישעיה י טז), ששרף אותו מבפנים והניח בגדיו מבחוץ, על שהיה מבני שם, שנאמר בני שם וגו׳ (בראשית י כב). סיסרא, שנאמר מן שמים נלחמו הכוכבים ממסילותם וגו׳ (שופטים ה כ). נבוכדנאצר, שנאמר קטל המון שביבא די נורא (דניאל ג כב). אדום, שנאמר ויהיבת ליקידת אשא (דניאל ז יא). גוג ומגוג, שנאמר ושלחתי אש במגוג (יחזקאל לט ו). שאר האומות, שנאמר כי באש ה׳ נשפט (ישעיה סו טז). חירם, שנאמר ואוציא אש מתוכך (יחזקאל כח יח)]: (כט) דבר אחר פחים, מצודים, כמה דאת אמר כמהר צפור אל פח (משלי ז כג): אש וגפרית. (ל) שבעה מדורי גיהנם כתובים בפסוק, פחים ב׳, אש וגפרית ב׳, ורוח א׳, זלעפות ב׳, הרי כאן ז׳ מדורי גיהנם: ורוח זלעפות. (לא) אמר ר׳ יודן בשעה שאדם מריח גפרית (לב) נפשו סולדת עליו, לפי שיודעת שבה עתידה לידון, שנאמר (ברוח) [כרוח] קדים אפיצם (ירמיה יח יז): מנת כוסם. (לג) ארבעה כוסות של פורעניות הקב"ה משקה לאומות העולם, שנאמר כי כוס ביד ה׳ (תהלים עה ט), (לד) כוס (זה) [זהב] בבל (ירמיה נא ז), (שנאמר) קח את כוס [היין] החימה (שם כה טו), ורוח זלעפות מנת כוסם (תהלים יא ו). (לה) וארבעה כוסות של ישועה משקה לישראל, ה׳ מנת חלקי וכוסי (שם טז ה), כוסי רויה (שם כג ה), (לו) [והדין] כוס ישועות (שם קטז יג), ישועה לא נאמר, אלא ישועות, לשון רבים:

הערות ותקונים

בכ"י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ובנדפס, והרא"פ בגלל המדרש הוסיף זה עפ"י כ"י שהיה לפניו: (כז) גומרין דאשא כמד"א פחם לגחלים. וכן מפרש רש"י והרד"ק, ובנדפס חסרים המלות „גומרין דאשא": (כח) אמר הקב"ה כל מי וכו׳ עד מתוכך. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב׳ ד׳ ז׳. וכן הוסיף המדפיס מדפוס וויניציא והרא"פ בהגהות שלו רשם בצדו „אינו בכתובים" ר"ל לא נמצא בכ"י אשר היה לפניו, ובדפוס ראשון דפוס קאנשט׳ לא נמצא ההוספה, וכן לא נמצא בכ"י ג׳ (השוה תמיד עם דפוס קאנשט׳) ולא בכ"י ו׳ ח׳, ובאמת מיותרת היא, ונוסף מאיזה סופר מן וי"ר סוף פ"ז, ותנחומא שלנו צו אות ג׳, ומובא בילקוט שמואל רמז קס"א בשם התנחומא, והיא הוספה באמצע המאמר, כי בתחלה מפרש פחים גומרין, ואח"כ נוסף ד"א פחים מצודים, והובא פנימה באמצע המאמר, ואף כי למותר הוא, בכל זאת הוספתיה, יען כי כבר נקבע לה מקום בנדפס: (כט) ד"א פחים מצודים כמד"א כמהר צפור אל פח. וכן נמצא הפירושים האלה בב"ר פנ"א אות ג׳ גפרית ואש, הה"ד ימטר על רשעים פחים אש וגפרית, פחים גומרין ומצדין, והם ב׳ הוראות יחד, כמו שכתב רש"י שם בפי׳ לב"ר (המיוחס לו) גומרין ומצדין, יש לפרש פחים שהוא גחלים, כמד"א לגיס פחים (משלי כ"ב ה׳), ויש לפרש שהוא לשון מצודות, כמה דתימא התפול צפור על פח הארץ (עמוס ג׳ ה׳) ע"כ. ויותר נכון להביא הכתוב פחם לגחלים, והילקוט תהלים ברמז תרנ"ה הביא המאמר מב"ר (ובטעות גרסה פכ"א וצ"ל פנ"א) וז"ל פחים גומרין ומצדין, כמד"א פחם לגחלים, ומצדין כמד"א כמהר צפור אל פח, וזה הוא הוספה מבעל הילקוט לפרש דברי המדרש: (ל) ז׳ מדורי גיהנם כתובים בפסוק עד הרי כאן ז׳ מדורי גיהנם. זה חסר בכ"י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ובנדפס, והרא"פ הוסיף זה בהגהות שלו: (לא) א"ר יודן. כשנה בב"ר פנ"א אות ג׳ וכן בפסיקתא דר"כ פסקא בחודש השליש׳ (ק"ג ע"א), ובפסיקתא במקום א"ר יוחנן, צ"ל א"ר יודן: (לב) נפשו סולדת עליו. מובא בערוך ערך סלד בשם הפסיקתא, ולדעתי הוא מלשון המקרא ואסלדה בחילה (איוב ו׳ י׳) ע"ש בפירש"י ובילקוט תהלים רמז תרנ"ה הגי׳ נפשו קצה, ובילקוט תורה רמז פ"ה הוא כמו בפסיקתא סולדת, ובנדפס הגי׳ נפשו מסולדת עליו, צ"ל סולדת: (לג) ארבעה כוסות של פורעניות. ירושלמי פסחים פ"י ה"א (דף ל"ז ע"ג) ובנדפס ובכ"י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ חסר עד לשון רבים, וכאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו׳, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון המדרש. ובנדפס גם בדפוס ראשון הלשון מקוטע ארבע כוסות של פורעניות הם נאו"ה וארבע כוסות של ישועה לישראל: (לד) כוס זה בבל שנא׳ קח את כוס החימה. כ"ה גם בכ"י ו׳, וכן הוסיף הרא"פ בגלל המדרש, ותקנתי שצ"ע כוס זהב בבל, והוא ראיה אחת מן ארבע כוסות, ומלת שנאמר יש למחוק, והוא לנכון בירושלמי שם: (לה) וד׳ כוסות של ישועה. בירושלמי הגי׳ של נחמות: (לו) והדין כוס ישועות ישועה לא נאמר אלא ישועות לשון רבים, הוא הסיום

[ו] כי צדיק ה׳ צדקות אהב. (לז) ר׳ יהודה ב"ר סימון אמר כל אומן שונא בני אומנתו, אבל הקב"ה אינו כן, (לח) אלא צדיק אוהב צדקות. מהו ישר יחזו פנימו, [שבע כתות הן שהן עתידין לעמוד לפני הקב"ה לעתיד לבא, ואיזו הכת המעולה שבהן שהיא מקבלת פני שכינה, זו כת ישרים, שנאמר ישר יחזו פנימו], (לט) פניו לא נאמר, אלא פנימו, פני שכינה (מ) ופמליא שלו, ואומר ישבו ישרים את פניך (תהלים קמ יד): דבר אחר [יחזו פנימו], היה לו לומר ישרים יחזו פנימו, או ישר יחזה פניו, מה יחזו פנימו, אלא הם יראו פני ישרו של עולם, וישרו של עולם יחזה פניהם של ישרים, ישר זה הקב"ה, שנאמר צדיק וישר הוא (דברים לב ד): (מא) דבר אחר ישר יחזו פנימו. יעשו פני הישר כמחזאות הללו המאירות לעולם, (מב) אלו שבע כתות של צדיקים שעתידין להיות מאירות לעולם, ופניהם [דומות כחמה כלבנה כרקיע ככוכבים כברקים כשושנים כלפידים]. כחמה, שנאמר ואוהביו כצאת השמש (שופטים ה לא). כלבנה, שנאמר כירח יכון עולם (תהלים פט לח). כרקיע, שנאמר והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע (דניאל יב ג). ככוכבים, שנאמר ומצדיקי הרבים ככוכבים (שם שם שם). כברקים, שנאמר כברקים (ירוצון) [ירוצצו] (נחום ב ה). כשושנים, שנאמר למנצח על שושנים (תהלים מה א, סט א). כלפידים, שנאמר (ומראיהם) [מראיהן] כלפידים (נחום ב ה). (מג) כת ראשונה יושבת לפני המלך, ורואה פני המלך, שנאמר ישבו ישרים את פניך (תהלים קמ יד), ואומר ישר יחזו פנימו (שם יא ז), כת שניה יושבת בבית המלך, שנאמר אשרי יושבי ביתך (תהלים פד ה), כת שלישית עולה בהר לקראת המלך, שנאמר מי יעלה בהר ה׳ (תהלים כד ג), כת רביעית בחצר המלך, שנאמר אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך (תהלים סה ה), כת חמישית באהל המלך, שנאמר ה׳ מי יגור באהלך (תהלים טו א), כת ששית בהר קדשו של המלך, שנאמר מי ישכון בהר קדשך (שם שם), כת שביעית במקום המלך, שנאמר ומי יקום במקום קדשו (שם כד ג): וכל כת וכת יש לו מדור בפני עצמו בגן עדן, וכנגדן שבע בתי דירות לרשעים בגיהנם, (מד) ואלו הן: שאול, ואבדון, וצלמות, ארץ תחתית, (מה) וארץ נשיה, וגיהנם, ודומה. (מו) ר׳ לוי אמר דומה

הערות ותקונים

הסיום מהמסדר, ובירושלמי שם והדין כוס ישועות תרין, ר"ל שנים במשמע: (לז) ר׳ יהודה בר סימון אמר כל אומן שונא בני אומנתו. וכן מובא לעיל מזמור א׳ אות ט׳ ובאיזה כ"י ובנדפס כל אינש סני בר אומנתיה, ובב"ר פל"ב אות ב׳ כי צדיק ה׳ צדקות אהב ר׳ תנחומא בשם ר׳ יהודה בר סימון ר׳ מנחמא בשם ר׳ אליעזר בר יוסי אמרו אין לך אדם אוהב בר אומנתו אבל החכם אוהב בן אומנתו כו׳, ובב"ר פי"ט אות ד׳ כל אינש ואינש סני בר אומנתיה: (לח) אלא צדיק אוהב צדקות. באיזה כ"י ובנדפס כי צדיק ה׳ והוא אוהב את הצדיקים: (לט) פניו לא נאמר. בכ"י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ובנדפס, נוסחא אחרת בזה וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו׳, וכן הביא הרא"פ בגלל המדרש עפ"י כ"י שהיה לפניו: (מ) ופמליא שלו. פי׳ בני בית והמלה רומית: (מא) ד"א ישר יחזו פנימו יעשו פני הישר כמחזאות הללו המאירות לעולם. גם זה ליתא בכ"י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ובנדפס: (מב) אלו שבע כתות של צדיקים ט׳. ספרי דברים פיסקא י׳ ופ׳ עקב פיסקא מ"ז, פסיקתא דרב כהנא פסקא ולקחתם לכם (קע"ט ע"ב), וי"ר פ"ל אות ב׳, ובמקום לפנינו דומות ללפידים, הגי׳ שם למנורה הטהורה שהיתה בבית המקדש, גם במקום לפנינו הראיה על כחמה שנאמר ואוהביו כצאת השמש, מובא שם הכתוב ברה כחמה (שה"ש ו׳ י׳), ובמקום הראיה על הלבנה שנאמר כירח יכון עולם, מובא שם שנאמר יפה כלבנה, והמאמר מובא ברמב"ן בספרו תורת האדם שער הגמול בשם מדרש תהלים: (מג) כת ראשונה. בספרי דברים שם שבע כתות של צדיקים בגן עדן זו למעלה מזו כת ראשונה כו׳, וע"ש קצת שנוים, ומובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ו בשם המדרש: (מד) ואלו הן שאול ואבדון. עיין בבלי עירובין י"ט ע"א אריב"ל ז׳ שמות יש לגיהנם ואלו הן שאול ואבדון ובאר שחת ובור שאון וטיט היון וצלמות וארץ התחתית ויליף כלהו מקראי: (מה) וארץ נשיה. באיזה כ"י ובנדפס הגי׳ וארץ ציה. וכאשר הוא לפנינו הוא מלשון הכתוב ולצדקתך בארץ נשיה (תהלים פ"ח י"ג), אבל יותר נכון הגי׳ וארץ ציה, מלשון בארץ ציה וצלמות (ירמיה ב׳ ו׳): (מו) ר׳ לוי אמר דומה זה הצר מות כו׳ עד לכך נאמר ישר יחזו פנימו. כן הוא גם בכ"י ו׳, ולא נמצא בכ"י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ולא בנדפס! והרא"פ בהגהת המדרש הוסיף ג"כ המאמר עפ"י כ"י שלפניו, וממנו העתיק הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ה דף מ"ד. ויש לתקן בבית המדרש שם בדף מ"ה שאדם דומה צ"ל שאדם רואה, ועוד שם אנה יוליכון אותי צ"ל אנה מוליכין אותי.

עיד

(מז) זה חצר מות, ולמה נקרא שמו חצר מות, החצר של רוחות בני אדם מתים, ומקום הוא כמין בנין, והחצר מוקף גדר, ולפני חצר נחל, ולפני הנחל שדה, ובכל יום ויום מוציא דומה את הרוחות, ואוכלות את השדה, ושותות את הנחל, (מח) וכל אדם השותה מים בין השמשות גוזל את מתיו, (מט) ולמה נקרא שם שר של הרוחות דומה, שהוא שומר דוממות, שאוכלות ואינן מדברות, שותות ואין קולן נשמע, ומה בין רוח לנשמה, נשמה דומה כמין חגב בעל כנפים, ושלשלת קשורה ברגלו, ותלויה בחוט השדרה, וכשאדם ישן יוצאה נשמתו ומשוטטת בעולם, והן הן החלומות שאדם רואה, ולפיכך כשאדם ישן, קוראין לו כמה פעמים ואינו עונה, וכשנוגע בו מיד עונה, ובזמן שיגיע קצו ליפטר מן העולם, בא מלאך המות לטול נשמתו של אדם, הנשמה דומה כמין קנה מלא דם, ויש לה קנים קטנים שהן מתפזרין בכל הגוף, ותופס המלאך בראש הקנה ומושכו, מגוף הצדיק מושכו בנחת, (נ) כאלו מושך חוט מן החלב, מגוף הרשע דומה כאלו מושך (נא) פיטורי בפי וושט, ויש אומרים כצפורי בפי וושט, ויש אומרים כמושך קוצים מעל גבי הצמר, וכפיטורי מעל גבי (נב) הכלך,

הערות ותקונים

עוד שם וי"א כפירוקי טורי נ"ל וי"א כליפורי בפי ושט: (מז) זה חצר מות. נ"ל זה חצרמות, מלה אחת והוא שם מקום, ועיין ב"ר פל"ז אות ח' ויקטן ילד את חצר מות, ר' הונא אמר מקום הוא ששמו חצרמות כו' ומצפים למיתה בכל יום, והוא שם מקום בדרום ארץ ערב: (מח) וכל אדם השותה מים בין השמשות גוזל את מתיו. האגדה הזו הביא ר"ת בספר הישר סי' תר"כ (דף ע"ג ע"ד) על שלא לאכול בין מנחה למעריב וכתב ויש ללמוד ממדרש אגדה דאמריכן התם השותה מים בין השמשות גוזל את המתים, ועיין בטו"ז ס' מו"ם סי' פ"ע שהביא דברי ר"ת וגם המדרש הזה שכל השותה מים בשבת בין השמשות כו', והוסיף מלת „בשבת" ודברי ר"ת לא ישרו בזה בעיניו ואמר אפילו לפי דברי ר"ת מים ליתסרי אבל אכילה ושתית יין לשתרי, לכן לדעתו מותר לאכול בשבת בין מנחה למעריב, וגם הרשב"א סי' אלף קי"ט הביא דברי ר"ת וגם המדרש ועם הוספת מלת „בשבת" ודברי ר"ת מובאים גם בתוס' פסחים ק"ה ע"א ד"ה והג"מ, ובהרא"ש פסחים פ"י סי' י"ג, ובטור או"ח סי' רנ"א. והמרדכי בתוספות מערבי פסחים הביא ג"כ דברי ר"ת ודברי המדרש, והביא ג"כ כי רבינו משולם הנהיג לאכול לאחר מנחה בשבת ושאל לו ר"ת למה היה עושה כן, והשיב לו כי מצא במדרש שלו דגרים כל השותה בע"ש במנחה, וטעמא משום דעייפין מן הדין שסבלו כל השבוע ושותים ולכך היה מקפיד לשתות במנחה בע"ש ע"כ. וראיתי בשבלי הלקט השלם ענין שבת סי' קכ"ז ומובא דבריו בתניא סי' כ' וז"ל מדרש אגדה השותה מים בין השמשות כאילו גוזל את מתיו, מצאתי בתשובת הגאונים ז"ל, כך שמענו מפי חכמים הראשונים כל בין השמשות נותנין רשות לנשמתן של מתים לשתות מים, וכל השותה מים בין השמשות בשעת ששותות נשמות מתות אין מניחין נשמה של מת קרובו לשתות מים, לפיכך אמרו חכמים (באגדה שהביא) כאלו גוזל את מתיו, ולא כל קרובים אלא שבעה מתים שאדם מתאבל עליהם כגון: אביו ואמו אחיו ואחותו בנו ובתו ואשתו, ודוקא בתוך י"ב חדש, מה טעם מפני שאמרו חכמים כל י"ב חדש גוף קיים ונשמה עולה ויורדת, אבל לאחר י"ב חדש גוף כלה ונשמה עולה ואינה יורדת, ורבינו תם השיב להר"ר משולם ז"ל כו' ע"ש, ועיין שבת קנ"ב סע"ב. מכל זה שהבאתי תראה שדברי הטו"ם היה להם למקור: (מט) ולמה נקרא שם שר של הרוחות דומה. לדעת המוספי היא מל"י ורומי Dämon δαίμος פי' רוחות, ובגמרא בבלי ברכות י"ח ע"ב דומה קדים ומכריז פירש"י מלאך שהוא ממונה על המתים, ועיין בערוך השלם ולדעתו היא מלשון ערבי ע"ש: (נ) כאילו מושך חוט מן החלב. בברכות ח' ע"א נשיקה דמיא כמשחל בניתא מחלבא, פירש"י כמושך נימת שיער מתוך החלב: (נא) פיטורי בפי ושט, ויש אומרים כליפורי בפי ושט, נ"ל פיטורי מלה אחת, ובהגהת הרא"פ שהעתיק המאמר הזה ונדפס עפ"י הוספות שלו בבית המדרש שם הביא בטעות וי"א כפירוקי טורי נ"ל וי"א כליפורי בפי ושט, וכן תראה בוי"ר פ"ד אות א' ר' ברכי' ור' קריספא בשם ר' יוחנן אמרין כפיטורין היוצאת מן הושט, ור' חנינא אמר כליפורין היוצא מן סושט, וכן בקה"ר פ"ו בפ' כל עמל האדם לפיהו, ר' יוחנן אמר כקפיטורין [נ"ע כפיטורין] מתוך הושט, ר' חנינא אמר כליפורין מתוך הושט. וכן איתא בתנחומא שלנו מקץ אות ט"ז, ובנדפס מכבר מקץ סי' י', וכן בגמרא ברכות ח' ע"א אסכרא דמיא כפיטורי בפי ושט, ובמ"ק דף כ"ט ע"א כתוב מפורש בשם ר' יוחנן ופירש"י יש אוקיאנוס יש בו מקומות שאינו מקבל ברזל ומחברים לוחי הספינה ע"י חבלים ועקלים שתוחבין בנקביו ותוקעין אותו בדוחק לפי שהן גסין כמדת הנקב. פיטורי חבלים דמתרגמינן ופטורי ציצים (מ"א ו' כ"ט) אטונין: בפי ושט, הוא הנקב שהוא עגול כפי ושט עכ"ל, והערוך ערך פי טורי הביא מאמרם מברכות וגורס פי טורי, וכתב פי' כאדם שרוצה להוציא חבל שיש בו קשר בחור של ארץ ויש בו סורח גדול וע"ש במוספי, ולדעתי דברי הערוך הוא לפרש כלפורן בתוך הושט שהביא וכן תראה ברש"י מ"ק כ"ט ע"א כלפורי בפי ושט כחבל שיש בו קשר וי"א בקוצי מן התורן: (נב) הכלך. פלשון

(נג) ויש אומרים כי חיוורא דנגבא דלאחורי נשרי, ומיד מת, והרוח יוצאה ויושבת על חוטמו עד שמסריח, וכיון שמסריח צועקת ובוכה לפני הקב"ה ואומרת לפניו רבונו של עולם אנה מוליכין אותי, ומיד נוטלו דומה ומוליכו לחצר מות אצל הרוחות, אם הוא צדיק, אומרים לפניו פנו מקום לפלוני צדיק, והולך ממדור למדור, עד שרואה פני שכינה, לכך נאמר ישר יחזו פנימו, הרי שבע מדורות לצדיקים, ושבע מדורות לרשעים, רשעים לפי מעשיהם, ולצדיקים לפי מעשיהם:

[ז] [ישר יחזו פנימו]. (נד) אמרו חכמים יקום איש צרורות (נה) היה (בן אשתו) [בן אחותו] של יוסי בן יועזר (נו) איש צרידה, הוה רכיב על סוסיא (נז) כד הוה אשתמד, נפיק גזירתיה על יוסי בן יועזר לאיצטלבא, (נח) ואזיל קמיה שירתא ונפק לאיצטלבא, (נט) אמר ליה חמי סוסיא דארכבי מרי, וחמי סוסיא דארכיב לך מרך, אמר ליה אם כן למכעיסיו, קל וחומר לעושי רצונו, אמר ליה

הערות ותקונים

הסירלין והכלך, וכן לא בחוסן ולא בכלך עיין ערוך: (נג) וי"א כי חיוורא דנגבא דלאחורי נשרי. נ"ל כחיזרא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרי, כמו שהוא בגמרא ברכות ח' ע"א אסכרא דמיא כחיזרא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרא, פירש"י כענפי הסירים הסבוכים בגיזת הצמר כשאדם נותק בחוזקה ומשליך לאחור שאי אפשר שלא ינתק הצמר עמה עכ"ל, והערוך ערך גב ו' הביא המאמר מברכות ופי' חיזרא קוץ, כלומר כמו צמר שנסתבך בקוץ ובא לשלפו מגביה קוץ שאינו יכול לשלפו אלא בשבירת צמחי הקוץ כך מיתת אסכרא עכ"ל. ובערך נשר ה' הביא המאמר מברכות וכתב בערך גב כתבנו פי' ר"ח (מזה נראה שהפירוש שהביא הוא מפי' ר"ח) ואין שם דלאחורי נשרא, ובפי' רבינו גרשום ובספרינו כתוב, ויש לפרש נשרא העשב שבין הקוצים, כמו או תחתיה מפני הנשר (הוא בגמרא סוכה י' שהביא בערך נשר א') ומסתבך הצמר בקוץ ובעשב וכשמשלף הצמר מאחרי הקוץ והעשב אינו משתלף בלא שבירה ע"כ: (נד) אמרו חכמים. כוונת הדורש לדברי הב"ר פס"ה אות כ"ב, כי שם נמצא המאמר הזה, והיוחסין השלם דף י"ד ע"ב הביא המאמר הזה וז"ל: ונראה לי כי במדרש תהלים וכן בב"ר בפ' וירח את ריח בגדיו ראיתי כי נהרג יוסי בן יועזר בשמד היונים כשאמר לו יויקים איש צרורות בן אחותו כו'. ובעל סדר הדורות באות ו' ערך יוסי בן יועזר הביא דברי היוחסין וז"ל: במדרש תהלים ובב"ר ראיתי כי נהרג יוסי בן יועזר בשמד היונים והביא את דברי המדרש ב"ר ע"ש: (נה) היה בן אשתו של יוסי בן יועזר. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ בהגהות שלו בלד המדרש, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ונדפס ובב"ר הגי' הוא בן אחותו של יוסי בן יועזר, וכן תקנתי בפנים, (ונדפס גם בדפוס ראשון בטעות של יועזר נ"ל של יוסי בן יועזר): (נו) איש צרידה. וכן באבות פ"א מ"ד, עיין תבואות הארץ שהיא כפר נארהלא בלפונית מערבית באניאם בדרך תספרא סמוך לברתותא, ושם נמצא קבר יוסי בן יועזר איש צרידה, ואולי יש לתקן במקום יקום איש צרורות של"ל איש צרודות, והוא כמו איש צרידה: (נז) כד הוה אשתמד, נפיק גזירתא על יוסי בן יועזר לאיצטלבא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בלד המדרש עפ"י כ"י שהיה לפניו, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ונדפס חסר כל זה. ובב"ר שם חסר ג"כ והגי' שם והוה רכיב סוסיא בשבתא. מלת „בשבתא" הוא הוספה, עיין במ"כ שכתב היה רוכב על סוס בשבת, הכי גרים רש"י ובילקוט (הוא בילקוט תולדות רמז קט"ו בשם ב"ר). ואין ספק שהיה הגי' הישנה והוה רכיב על סוסיא בשמדא: (נח) ואזיל קמיה שירתא ונפק לאיצטלבא. בכל כ"י גירסאות שונות בזה. בכ"י ב' אזיל קמיה ומטלא ונפיק. בכ"י ז' אזיל קמיה ומיטפלה ונפיק. בכ"י ג' ד' אזיל קמיה ונפיק למיטלא, ובכולם הגי' משובשת, ובב"ר אזיל קומי שריתא למצטבלא, ואין ספק של"ל ונפק למצטלבא (בהיפך האותיות הלמ"ד לפני הבי"ת). וגם בכ"י ג' ד' במקום למיטלא נ"ל למיצטלבא ופי' לתלות, כי תרגום ואותו תלה ויתיה צליב, והוראת שריתא כתב רש"י בפי' המיוחס לו בב"ר שם שריתא פי' קורה, אפיל הקורה מתרגמינן מחי בשרותא, והיו מוליכין קורה לפניו לתלות עליו את יוסי בן יועזר, אבל זה דחוק, וראיתי בדפוס קאנסטאנטינא (ואחר כך נדפס כן בכל הדפוסים) תיקן המדפיס והגיה אזיל לקמיה מלכא ונפיק למטלא, אין ספק שבמקום „שריתא" [ולפנינו בסו"ס שירתא] כביא הוא מלת „מלכא" מלשון שר, וזה נאות גם לכוונת המאמר היינו שיקום היה רוכב על סוסיא והלך לפני המלך אם לבקש בעדו או לכוונה אחרת, ונפיק פי' ויצא מבית המלך לתלות את יוסי בן יועזר בגזירת המלך, ובמקום למטלא נ"ל למ[צ]טל[ב]א. ובדפוסים אחרונים תיקנו והגיהו למקטלייא, ובכ"י ח' איתא ג"כ אזל קמיה מלכא ונפק למצטלבא [נ"ע למצטלבא]: (נט) א"ל חמי סוסיא דארכבי מרי, וחמי סוסיא דארכיב לך מרך. הכוונה יקום אמר ליוסי בן יועזר ראה הסוס שהרכיב אותי אדוני המלך, כי הוא אשתמד בגזירת המלך, וראה הסוס שהרכיב אותך אדוך, ר"ל הקב"ה שאתה עובד אותו ונגרם לך ע"י זה שאתה יוצא לתלות, ובדרך לעג אמר לו כן, ובעל סדר הדורות בערך יוסי בן יועזר הביא דברי המדרש מב"ר עם הוספת דברים לבאר דבריו והביא וז"ל:

ועושה אדם רצונו יותר ממך, אמר ליה אם לעושי רצונו כך, קל וחומר למכעיסיו (*נט) נכנס בו הדבר (ס) כארס של עכנא, הלך וקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין, סקילה שריפה הרג וחנק, מה עשה, הביא קורה ונעצה בארץ, וקשר בה (סא) נימא, וערך עצים, והקיף עליהם גדר של אבנים, ועשה מדורה לפניה, ונעץ את החרב באמצע, והצית את האש תחת העצים מתחת האבנים, ונתלה בקורה ונחנק ונפסקה הנימא ונפל לאש וקודמתו החרב, ונהפך עליו גדר של אבנים, ויצאה נשמתו וקבלוהו בתשובה, (סב) נתנמנם יוסי בן יועזר וראה מטתו פורחת באויר, ואמר ראו לשעה קלה קדמני זה לגן עדן:

מזמור יב

[א] **למנצח** על השמינית [מזמור לדוד] הושיעה ה׳ כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם. (א) זהו שאמר הכתוב אבד חסיד מן הארץ (מיכה ז ב), (ב) אדרינוס שחיק עצמות שאל באיזה זכות אומה זו עמדה, אמרו לו יש בהם חסידים, ויש בהם צדיקים שעמלים בתורה ועוסקין במצות, מיד גזר (ג) והטיל מזה גמסאות על הארץ, (ד) כיון שנתנו עליהם העול הזה, חדלו מלעסוק בתורה, ועל זה אמר דוד הושיעה ה׳ כי גמר חסיד: מעשה בחסיד אחד שאבדה מטרונא אחת (ה) קופסא מליאה דינרין, מצאה אותו חסיד, כיון שהביאה אמרו לה אינו יודע מה היא לפיכך הביאה לך, אמרה להן (ו) קיטמא כולה דהבא מלבר, ואתם אומרים אינו יודע מה היא, אמרה ליה (ז) תהא אומתיה מכיראה לך, אמרו לה הוא מחזיר אבדתך ואת מקללת אותו, אמרה להן אילו עוד הות באומתיה כוותיה, אנן לא הוינא בעלמא, וגזרה עליו שיהא נכנס ויוצא שלא ברשות, ונמצאו בני אדם (ח) עסוקין בהדי סימפוניא, ופינה אותם משם אותו חסיד, וכשמת קראו עליו דורו הושיעה ה׳ כי גמר הסיד כי פסו אמונים מבני אדם, אמר ר׳ פנחס מבני אדם פסו, אבל מן המלאכים לא פסו, ובמה הן בני אדם עסוקין, שוא ידברו איש אל רעהו: מעשה בעיר אחת שלא היתה בה מלח, והיה בה חבורה של חמרים, אומרים הולכים אנו למקום פלוני ומביאין מלח, ומוכרין עד שלא יבואו אחרים, והיה להם

הערות ותקונים

יקום איש צרורות היה בן אחותו של ר״י בן יועזר והוה רכיב סוסיא בשבתא, והיו מוליכין לפניו קורה שיתלה עליו ר״י בן יועזר, א״ל יקום לר׳ יוסי ראה הסוס שהרכיבני עליו אדוני, כלומר הלכתי בתאות לבי ועלתה לי, ואתה עמלת בתורה כל ימיך ומצות שעשית ראה סופך שהרכיבך עליו, ר״ל הקורה שיהיה נתלה עליו כו׳: (*נט) נכנס בו הדבר. ר״ל שאמר לו אם לעושי רצונו כך, ק״ו למכעיסיו, שבודאי תבוא רעה גם עליך יקום, ונכנסו הדברים ביקום כארס של נחש שבוער בו ולבש חרטה: (ס) כארס של עכנא. פי׳ נחש והפעה, עיין ערוך, ויותר נכון לגרוס כארס של חכנאי, עיין ערוך ערך חכנא ובפסיקתא שקלים ובהערה ס״ח: (סא) נימא. פי׳ חבל: (סב) נתנמנם. פי׳ כי שכיב להפטר מן העולם. עיין ערוך ערך נם ב׳:

(א) וז״ה אבד חסיד מן הארץ. מובא בילקוט רמז תרנ״ו, והגיון „מדרש" בהתחלת רמז תרנ״ו מוסב גם על זה: (ב) אדרינוס. הוא הקיסר Hadrianus, ובנדפס בטעות אנדרינוס: (ג) והטיל מזה נמסאות על הארץ. המלה יש לה פנים אחרים בכל כתב יד. בכ״י ב׳ מורבאות, כ״י ג׳ מודגאות, כ״י ד׳ וז׳ מורגאות, בכ״י ח׳ מורגאות, כ״י ו׳ (השוה תמיד עם כ״י שלנו) מוהגאות, בנדפס גם בדפוס ראשון מרגזאות, בילקוט מודגראות, ולפנינו מלת מזה הוא בטעות ובודאי היתה המלה מחוברת מוהגירגאות ונעשית מזה גמסאות, וגם הרא״פ בגלד המדרש הביא ס״א מוהגמסאות, והביא עוד נוסחא אחרת מורגאות (כמו שהוא בכ״י ח׳), ואולי צ״ל פרוזדגמאות. עיין ערוך בערכו: (ד) כיון שנתנו עליהם העול הזה. באיזה כ״י ובנדפס כיון שעשו כן חדלו מליגע בתורה, וגם הרא״פ הביא בגלד המדרש הנוסחא כמו לפנינו: (ה) קופסא. capsa ברומי פי׳ ארגז ותבה קטנה: (ו) קיטמא כולה דהבא. כ״ה בכל כ״י ובנדפס ובילקוט והמלה משובשת וצ״ל קיפסא וכ״ה לנכון בכ״י ב׳: (ז) תהא אומתיה מכיראה לך. אולי צ״ל מסיראה לכם, או צ״ל תהא אומתיה הסירה ליה. ובאיזה כ״י ובנדפס תהא אומתך מסורה לך: (ח) עוסקים בהדי סימפוניא. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י ב׳ ג׳ עוסקים הוסמפניא, בכ״י ד׳ הוספיא, בכ״י ז׳ הוסתניא, ובכ״י ה׳ סמניוניא

ראש לחבורה, אמרו לו נלך למקום פלוני, אמר להן יש לי לחרוש למחר, אלא המתינו עד שאחרוש, ואחר כך נלך, אמרו לו הן, מה עשה, אמר לאשתו סימן זה בידך, אם אומר לך הביאי לי את העול, את תני לי את האוכף, אם אומר לך תני לי את הקנקן, את תני לי את השק, מה עשה, נתן את השק על גבי החמור והלך לו, ואותן חביריו ישנו עד הבקר, עמדו בבקר וקראו לה, אמרו להן שכנים מי אתם מבקשים, פלוני כבר הלך לו מאמש, והלכו להם בבקר ומצאוהו חוזר בדרך, אמרו לו למה עשית כך, אמר להם אי אתם יודעים למה, אלמלא הלכנו כלנו מיד היה נופל בזול, עכשיו אני הבאתי, עד שאתם באים שלי מכור, וכשתבואו אתם תמכרו ביפה, לכך נאמר שוא ידברו, אם אין אתה עושה את העול אוכף ואת הקנקן שק, אי אתה יכול לעמוד: מעשה בר׳ יונתן (ט) שהיו עדשים מצפצפין, והיה לו קרוב בעיר אחת וירד אצלו, אמר ליה ר׳ יונתן עדשים אני מבקש, יש מהם בעיר, אמר לו מכמה, אמר לו מכך וכך, וכל זמן שתבא אני נוטל לך, לימים הלך ר׳ יונתן בעיר לבית קרובו שאל עליו, אמרה לו אשתו בשדה הוא, (י) המתין לו ולא בא, שאל לאחד מבני העיר יש כאן עדשים, אמר לו לאו, רצונך בחטים, אמר להם עדשים אני רוצה, אמרו לו אין כאן, נוטל מכך וכך, והרבה עליו את הדמים יותר ממה שאמר לו קרובו ונטל הימנו, בא קרובו מן השדה, אמר ליה ר׳ יונתן ולא אמרת לי שכך וכך העדשים, הרי הוסיפו עלי יותר ממה שאמרת לי, אמר ליה שמא עדשים אמרת להם, אמר ליה אלו אמרת להם חטים אני מבקש, היו אומרים לך רצונך בעדשים, ועכשיו שאמרת להם עדשים אני מבקש, אמרו לך רצונך בחטים, לכך נאמר שוא ידברו איש אל רעהו שפת חלקות: (יא) ר׳ חייא צפוראה אזיל למיזבן (יב) חטים מסורא, אמר ליה יונתן כד תהוי בעי חטין, הוי אומר שעורים אני מבקש, וכד תהוי בעי שעורין, הוי אומר חטין אני מבקש, (יג) ולא יסקון לך תרעא, הוי אומר שוא ידברו איש אל רעהו: שפת חלקות. שמחליקין בשפתותיהם: בלב ולב ידברו. אחד בפה ואחד בלב:

[ב] **יכרת** ה׳ כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות. (יד) בר קפרא בשם ר׳ נתן אמר (טו) קשה לשון הרע שכבר בא דוד וכרתו ברוח הקדש, שנאמר יכרת ה׳ כל שפתי חלקות, קשה לשון הרע משלש עבירות שנקראו גדולות, עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים. בעבודה זרה כתיב אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (שמות לב לא), בגילוי עריות כתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת (בראשית לט ט), בשפיכות דמים כתיב גדול עוני מנשוא (שם ד יג), (טז) ובלשון הרע כתיב יכרת ה׳ כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות: אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו

הערות ותקונים

סמניוניא, ובילקוט סכסוניא, ובנדפס גם בדפוס ראשון סמפניא, והמלה משובשת וקשה לבארה, והחכם הגדול מהר״י פירסט העירני בל״י συμφωνία הוא כמו קשר הן לטוב והן לרע והכא היא לרע: (ט) שהיו עדשים מלפלפין. וכ״ה גם בילקוט ובכ״י ו׳, אבל בכ״י האחרים ובנדפס גם בדפוס ראשון שהיו עדשים ביוקר: (י) המתין לו ולא בא. מכאן חסר איזה דפים בכ״י רומי ג׳ (הוא קובץ 76) ומתחיל באמצע מזמור י״ג מן דורש כל אלמנה ויתום לא תענון, עיין להלן במזמור י״ג הערה ז׳: (יא) ר׳ חייא לפוראה. פי׳ מעיר לפורי, וכן תמצא ג״כ בחזית פ״א ר׳ חייא לפוראה, ובעל תבואות הארץ כתב למערבית דרומית טבריא בערך חמשה שעות וחצי עד היום כפר בל״ע לאפורי, ועיין המגיד שנת שבע עשרה תרל״ג תרל״ד גליון י״ז י״ח מה שהעירותי מתכונת העיר ליפורי: (יב) חטים מסורא. ובאיזה כ״י חטין מסורתא, אולי הכוונה חטים מן סורא: (יג) ולא יסקון לך תרעא. תרגום יעלו יסקון, ופי׳ ולא יעלו לך השער למכור ביוקר, ובילקוט גם ולא אסתקין שערא צ״ל ולא יסקון שערא: (יד) בר קפרא בשם ר׳ נתן. באיזה כ״י ובנדפס בש״ר יונתן: (טו) „קשה לשון הרע שכבר בא דוד וכרתו ברוח הקודש שנאמר יכרת ה׳ כל שפתי חלקות". כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י האחרים ובנדפס ליתא זה, ומתחיל קשה לשון הרע מג׳ עברות, ועיין ירושלמי פאה פ״א ה״א (דף ט״ז סע״ד), ארבעה דברים שהן נפרעין מן האדם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ולשון הרע כנגד כולם כו׳, ועיין ערכין ט״ו ע״ב תני דבי ר׳ ישמעאל כל המספר לשון הרע מגדיל עונות כנגד שלש עבירות ע״ז גלוי עריות ושפיכות דמים ט׳: (טז) ובלשון הרע כתיב מדברת

מי אדון לנו. (יז) אמר ר' יוסי ב"ר חנינא אין אדם מספר לשון הרע על חבירו עד שהוא כופר בעיקר, שנאמר מי אדון לנו, (יח) ללשננו כתיב, לומר לך אם הפך לשונך לומר לשון הרע על חבירך, לך ושננו בדברי תורה. (יט) [כביכול צווח על מספרי לשון הרע, מי יקום (לנו) [לי] עם מרעים (תהלים צד טז), מי יכול לעמוד להם בגיהנם, וגיהנם צווחת אף אני איני יכולה לעמוד בהן, (כ) אמר הקב"ה אני מלמעלה ואתה מלמטה, שנאמר חצי גבור שנונים (תהלים קכ ד), מי קשה המכה בחרב או המכה בחץ, המכה בחרב אינו יכול להמית אלא אם כן קרוב אצלו, והמכה בחץ זורק אותו, ומכה אותו בכל מקום, שנאמר חץ שחוט לשונם (ירמיה ט ז), ואומר שיניהם חנית וחצים (תהלים נז ה)]: (כא) אמר ר' שמעון בן יוחי (כב) למה נקרא לשון הרע לישן תליתאי, לפי שהורג שלשה, האומרו והמקבלו והנאמר עליו, (כג) רב ביבי בשם ר' יהושע אמר מצינו שהרג לשון הרע ארבעה בימי שאול, דואג שאמרו, (כד) ושאול שקבלו, (כה) ונוב עיר הכהנים שנאמר עליו, ואבנר, (כו) [אבנר למה

הערות ותקונים

מדברת גדולות: בירושלמי שם סיים אבל לשון הרע אהו אומר לא גדול ולא גדולה ולא הגדולה אלא גדולות: (יז) א"ר יוסי בר חנינא אין אדם מספר לשון הרע על חברו עד שהוא כופר בעיקר. בירושלמי פאה שם דף ט"ז ריש ע"א ר' יסא בשם ר' יוחנן זה שהוא אומר לשון הרע, אינו אומר עד שהוא כופר בעיקר, ומה טעמא אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו, ובמדרש דב"ר סוף פ' תצא א"ר אסי אין אדם אומר לשון הרע כו', נ"ל א"ר יסא. ובגמרא בבלי ערכין ט"ו ע"ב א"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זימרא כל המספר לשון הרע כאלו כפר בעיקר, שנאמר אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו. ובעל ילקוט ברמז תרנ"ו הביא המאמר מר' יוחנן ויש לציין ערכין ט"ו ע"ב, ומן ללשננו כתיב לומר כו', הוא מן מדרש לפנינו: (יח) ללשננו כתיב. חסר ו' בין הי"ן לנו"ן, ודורש כמו שנון מלשון ושננתם לבניך: (יט) כביכול נוח על מספרי לשון הרע עד ואומר שיניהם חנית וחצים. הוספתי וחסר גם בכ"י ו' ח' ובדפוס ראשון דפוס קאנשט' (ובודאי היה חסר ג"כ בכ"י ג' וחסרים איזה דפים בכ"י ההוא), ונמצא ההוספה בכ"י ב' ג' ז' ובדפוס וויניציא, ונוסף ההוספה באמצע המאמר שלפניו אחרי המלות מי אדון לנו, ולפני המלות ללשננו כתיב, ואני הוספתי ההוספה בסוף המאמר שלא להפסיק באמצע, וגם הרא"פ בהגהות שלו רשם בגד המדרש „אינו בכתובים": (כ) אמר הקב"ה אני מלמעלה. עיין בגמרא ערכין שם: (כא) א"ר שמעון בן יוחאי, באיזה כ"י ובנדפס א"ר שמואל בן יוחאי, ונ"ל א"ר שמואל בר נחמן כמו שהוא במקומות שארשום בהערה שלאחריה: (כב) למה נקרא לשון הרע לישן תליתאי. בירושלמי פאה פ"א ה"א (דף ט"ז ע"א), ופסיקתא פרה (ל"ב ע"א), וי"ר פכ"ו אות ב', במ"ר פי"ט אות ב', דב"ר פ"ה אות י', ותנחומא חקת אות ה', למה נקרא שמו של לשון הרע שלישי, לפי שהוא הורג שלשה, האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו, והעירותי בפסיקתא הערה מ"ד בשם הזה „לשון תליתאי" ללשון הרע, שגור בפי התרגומים, כמו במכונה יב"ע (בראשית מ"ט כ"ג ויקרא מ"ט ט"ז), וכן מלשני בסתר רעהו (תהלים ק"א ה'), דמשתעי לישן תליתאי על חבריה, וכן איש לשון (תהלים ק"מ י"ב), תרגם גבר דמשתעי לשון תליתאי ודומיהם, ולזה המאמר כוונו חז"ל בערכין ט"ו ב' במערבא אמרי לשון תליתאי, קטיל תליתאי הורג למספרו ולמקבלו ולאמרו, ופירש"י לישנא תליתאי זה לשון הרכיל שהיא שלישית בין אדם לחברו לגלות לו סוד, ובתוס' שם כתבו וז"ל: ואני מצאתי כתוב לישנא תליתאי שהקיפה הקב"ה אחת של עצם ואחת של בשר והוא שלישי בתוכם ע"כ, אבל לפי מה שהראתי אין צורך לפירושים האלו, כי טעם קריאת השם הזה מפורש בירושלמי ובפסיקתא ומדרשים שרשמתי למעלה, למה נקרא לשון הרע תליתאי וכו': (כג) ר' ביבי בש"ר יהושע אמר. מובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ו בשם המדרש, והביא רק ר' יהושע אמר ובכל המקומות שרשמתי מובא המאמר סתמי ולא בשם ר' ביבי שאמר בשם ר' יהושע: (כד) ושאול שקבלו. בכ"י ב' ג' ד' נמצא פה הוספה, אחרי המלות ושאול שקבלו נוסף: שנאמר (עמוד) [עמד נא] עלי ומותתני כי אחזני השבץ (ש"ב א' ט'), קטיגוריא של נוב עיר הכהנים, ואין השבץ אלא בגדי כהונה, שנאמר ועשית משבצות זהב (שמות כ"ח י"ג), ודואג שנטרד מן העולם, שנאמר גם אל יתצך לנצח (תהלים נ"ב ז'), ואחימלך ונוב עיר הכהנים, שנאמר עליהם ויאמר המלך מות תמות אחימלך (ש"א כ"ב ט"ז), ואומר ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב (שם שם י"ט), ואחר זה סיים כמו לפנינו, ואבנר בן נר שהיה ספק בידו למחות ולא מיחה, וההוספה הזאת ליתא בכ"י ו' ח' ולא בדפוס ראשון, ולא בדפוס וויניציא שדרכו של המדפיס מוויניציא להוסיף ההוספות שמצא בכ"י שלפניו: (כה) ונוב עיר הכהנים. באיזה מקומות שרשמתי הגי' ואחימלך שנאמר עליו: (כו) אבנר למה נהרג. הוספתי ועל זה סיים שהיה למחות בידו ולא מיחה, ובכל המקומות גם בירושלמי סוטה פ"א ה"ח (דף י"ז ע"ב) המאמר ברחבה, ומובא שם טעמים שונים על ולמה נהרג אבנר, בשם ריב"ל ורשב"ל ורבנן, ובסיום המאמר
מובא

נהרג], שהיה ספק בידו למחות ולא מיחה. (כז) ר' זעירא שלח לר' סימון אתה סיפק בידך למחות, למה אין אתה מוחה, אמר לו אינן מן הנאנחים ולא מן הנאנקים, אמר לו ר' זעירא מה נעשה לאותן הנאנחים והנאנקים, לא מהן התחילה מדת הדין:

[ג] **משוד** עניים מאנקת אביונים. (כח) בשעה שהדיינים מבקשים לקלקל את הדין, הקב"ה מסלק שכינתו מביניהם, שנאמר עתה אקום יאמר ה', אומר הקב"ה מיד אקום. (כט) אמר ר' יודן גדול עונש גזל עניים, יותר מעון דור המבול, (ל) בדור המבול כתיב ה' למבול ישב (תהלים כט י), כביכול בישיבה נפרע מהם, ועכשיו עתה אקום, אינו נפרע מהם אלא בקימה: אשית בישע יפיח לו. ר' הושעיא אמר כשאשית ישועה לאלו, ארתיח מדת הדין לאלו:

[ד] (לא) **אמרות** ה' אמרות טהורות. (לב) אמר ר' יהושע בן לוי עיקם הקב"ה שתים ושלש תיבות בתורה, שלא להוציא דבר מגונה מפיו, (לג) וכו' מפירש לעיל במזמור אשרי האיש: [אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף]. (לד) אמר ר' תנחום אמר הקב"ה למשה שתי אמירות אמרתי לך והן טהורות, ולמי נתנם לשבט לוי, שכתוב בו וישב מצרף ומטהר כסף [וטהר את בני לוי וגו'] (מלאכי ג ג), ואי זה הוא, (*לד) זו פרשת [פרה אדומה ופרשת המת] אמור אל הכהנים בני אהרן (ויקרא כא א): [מזוקק שבעתים]. (לה) אמר ר' ינאי לא ניתנה דברי תורה

הערות ותקונים

מובא שם ויש אומרים על ידי שהיה ספק בידו למחות בנוב עיר הכהנים ולא מיחה. וגם בגמרא סנהדרין כ' ע"א מובא דעת הי"א בשם ר' יהודה אמר רב, ועיין בפסיקתא שם בהערה נ"ד, והמסדר מן מדרש שו"ט הביא רק דברי הי"א: (כז) ר' זעירא שלח לר' סימון אתה סיפק בידך למחות. המאמר הזה איננו במקומות שרשמתי, וזה מובא לראיה על הסיום ואבנר למה נהרג שהיה ספק בידו למחות ולא מיחה, וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו' ח' וגם בנדפס (ובודאי היה כן גם בכ"י ג' וחסר איזה דפים) ובמקום אינן מן הנאנחים ולא מן הנאנקים הגי' שם אינן אלא מן הנאנחים ומן הנאנקים, ובילקוט הגי' איני אלא מן הנאנחים והנאנקים, ובכ"י ב' ג' ד' ז' גי' אחרת בזה עם הוספה וכך הגי' שם: ואין אתה מוחה, תהא נתפס בההוא עון, דאמר מר כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו נתפס על אנשי עירו, בכל העולם נתפס בכל העולם, אמר לו אינן אלא מן הנאנחים והנאנקים לא מהם התחילה מדת הדין. ולדעתי הוסיף הסופר הזה ההוספה על פי מאמרם שבת נ"ד סע"ב ע"ש. ובמדרש איכה רבתי פ"ב פ' ולא זכר הדום רגליו מובא מאמר הדומה לזה ר' הושעי' שלח ואמר לרבי סימון בבבל שאת שרוי בביתו של קלין מפני מה אין אתה מוכיחן [לדעתי נ"ל מוחה], א"ל הלואי נהוי מאותן שכתוב בהן הנאנחים והנאנקים, אמר לו והלא מהן התחילה הפורענות, דכתיב ולאלה אמר באזני (יחזקאל ט' ה') ע"כ. ואולי בכאן נ"ל [ר' הושעי'] זעירא שלח לר' סימון, עיין סדה"ד ערך ר' הושעי' זעירא: (כח) בשעה שהדיינים מבקשים לקלקל את הדין. עיין סנהדרין ז' ע"א כל דיין שאינו דן דין אמת לאמתו גורם לשכינה שתסתלק מישראל, שנאמר משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' וגו'. פירש"י עתה אקום אסתלק מעבר ב"ד: (כט) א"ר יודן. מובא בילקוט רמז תרנ"ז וחסר הציון מדרש: (ל) בדור המבול כתיב ה' למבול ישב כביכול בישיבה נפרע מהם. עיין במדרש שמ"ר פי"ז אות ד' אנו מוצאין בדור המבול בישיבה דן אותם האלהים כו', ע"ש באריכות דברים, וע"ש בחדושי הרד"ל: (לא) אמרות ה' אמרות טהורות. עיין לעיל מזמור א' אות ג' באריכות, וע"ש בהערה שלי: (לב) אריב"ל. עיין בוי"ר ריש אמור שמובא המאמר בשם ר' יודן בש"ר יוחנן ור' ברכי' בשם ר' אלעזר ור' יעקב דכפר חנין ואמרין לה בשם ריב"ל, וכוון בזה שסיים ואמרין לה אל מדרש שו"ט: (לג) וכו'. מפורש לעיל במזמור אשרי האיש. כ"ה גם בכ"י ו', ובכתבי יד ב' ד' ז' ח' כתוב: וכו' כדכתיב במזמור אשרי. והמדפיס הראשון דפוס קאנשט' השמיט זה והגיה „שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה" וגם הרא"פ הוסיף בגד המדרש „וכמפורש לעיל במזמור אשרי" הוסיף כמו שהיה בכ"י שלפניו: (לד) א"ר תנחום. מובא בילקוט רמז תרנ"ח וחסר הציון, ובמדרש וי"ר פכ"ו אות ג' הגי' א"ר תנחום בר חנילאי ב' פרשיות הכתיב לנו משה בתורה והן [אמרות ה' אמרות טהורות] וע"י מי נתנו, ע"י שבטו של לוי, שכתוב בו כסף צרוף בעליל לארץ, וכתיב וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי וזקק אותם (מלאכי ג' ג'), ואיזו, זה פרה אדומה ופרשת המת, ודבריו נובעים מן מדרש שו"ט בהרחבת לשון, ובילקוט שם מובא כמו שהוא לפנינו: (*לד) זו פרשת פרה אדומה ופרשת המת. כן תקנתי כמו שהוא בוי"ר, פרשת פרה היא פ' חקת (במדבר י"ט), ופרשת המת היא פרשת אמור (ויקרא כ"א): (לה) א"ר ינאי לא ניתנה דברי תורה חתוכין כו'. המאמר נובע מירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ב (דף
כ"ב

חתיכין, אלא על כל דבור שהיה אומר הקב"ה למשה היה אומר (לו) מ"ט פנים טהור, ומ"ט פנים טמא, אמר לפניו רבונו של עולם עד מתי נעמוד על בירורו של דבר, אמר ליה אחרי רבים להטות, רבו המטמאין טמא, רבו המטהרין טהור, (לז) ר' אבהו בשם ר' יונתן אמר תלמיד וותיק היה לו לר' עקיבא, ור' מאיר שמו, והיה מטהר את השרץ מן התורה במ"ט פנים טהור, ובמ"ט פנים טמא, (לח) ר' יהושע בן לוי אמר תינוקות שהיו בימי שאול ודוד ובימי שמואל, היו יודעין לדרוש את התורה במ"ט פנים טהור, ובמ"ט פנים טמא, (לט) כמפורש במזמור ז':

[ה] **סביב** רשעים יתהלכון. (מ) ר' יהודה אומר סביב לרשעים צדיקים מהלכין, בשעה שהצדיקים בגן עדן ורואין את הרשעים נדונין בגיהנם, נפשם שמחה עליהם, הדא הוא דכתיב ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי (ישעיה סו כד), באותה שעה צדיקים נותנין שבח והודייה להקב"ה על היסורין שהביא עליהן בעולם הזה, שנאמר ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי (ישעיה יב א), בעולם הזה, ישוב אפך ותנחמני (שם שם), ותראני נקמה מאויבי בעולם הבא, ואימתי כרום זלות לבני אדם, [כרם כתיב], (מא) כשירים הקב"ה לצדיקים המזולזלים בעולם הזה בעיני בני אדם: דבר אחר לכשירים הקב"ה כרם הבזוי לעולם הבא, [אין כרמו של הקב"ה אלא ישראל], שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל ואיש יהודה נטע שעשועיו (ישעיה ה ז), אמר ליה ר' נחמיה עד מתי אתה (מב) עוקם עלינו את המקרא, אלא סביב רשעים יתהלכון, סביב לצדיקים רשעים יתהלכון, בשעה שהרשעים יוצאין מגיהנם, ורואין את הצדיקים [יושבין] בשלוה בגן עדן, (מג) נפשם מתמעטת, הדא הוא דכתיב רשע יראה וכעס (תהלים קיב י), אימתי, כרום זלות לבני אדם, (מד) כשירים הקב"ה

הערות ותקונים

כ"ב ע"א), א"ר ינאי אילו נתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה, מ"ט וידבר ה' אל משה, אמר לפניו רבש"ע הודיעני האיך היא הלכה, אמר לו אחרי רבים להטות רבו המזכין זכו, רבו המחייבין חייבו, כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור מנין ודגל"ו, וכה"א אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים, ואומר מישרים אהבוך ע"כ, והוא המאמר שלפנינו רק שמסדר קצר בלשונו, ופי' אילו ניתנה התורה חתוכה, פסק הלכה בלי נטית דעת לכאן ולכאן, לא היתה לרגל עמידה, לא היה קיום לעולם, דהתורה צריך שתהיה נדרשת פנים לכאן ולכאן, כן פי' הרב בעל פ"מ: (לו) מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא, וחרש שבעתים שבע פעמים שבע הרי מ"ט: (לז) ר' אבהו בשם ר' יונתן. כ"ה בכל כ"י גם בנדפס, ובגמרא עירובין י"ג ע"ב א"ר אבהו אמר ר' יוחנן תלמיד היה לו לר' מאיר, והוא המאמר השני שלפנינו, ובמקום בש"ר יונתן הוא בגמרא בשם ר' יוחנן, גם הגי' בגמרא במ"ח פנים במקום במ"ט פנים, ולדעתי יש לתקן כן בגמרא כמו שהוא בירושלמי שהביא מנין ודגל"ו, גם דרש שבעתים ז' פעמים ז' שהם מ"ט: (לח) ר' יהושע בן לוי אמר. כ"ה גם בכ"י ו', ובאיזה כ"י ר' יהושע אמר, ונדפס ר' יהושע בשם ר' לוי, וכן בפסיקתא פרה (ל"ח ע"א), ווי"ר פכ"ו אות ב' ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, ונוסף עוד שם ר' יוסי מלחייא, ובמ"ר פי"ב אות ב' ובתנחומא חקת חסרים המלות „ר' יוסי ממלחייא" אך מתחיל ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי: (לט) כמפורש במזמור ז'. ובכ"י ב' ד' ז' ונדפס ראשון לא מובא בשלימות, רק היו יודעים לדרוש במ"ט פנים וסיים „וכו' במזמור ז'" ובכ"י ח' חסר הסיום „כמפורש במזמור ז'". ובדפוס ווינילא הגיה „כמו שפרשתי במזמור ז'" ובדפוסים אחרונים „כמו שכתוב במזמור ז'". והסופר הראשון רצה לקצר ורשם כי כבר כתוב זה במזמור ז' (אות ז'): (מ) ר' יהודה אומר. מובא בוי"ר ריש פל"ב, ונובע מן מדרש שלפנינו: (מא) כשירים הקב"ה לצדיקים. דורש כרום לשון רוממות ואח"כ דורש לשון כרם, ובאיזה כ"י וגם בנדפס ובילקוט תהלים הגי' כרם כתיב, וכן הוספתי בפנים, וגם בעל מנחת שי הביא וז"ל כרום מלת כרם חסר וי"ו ובוי"ר ובש"ט דרשי ליה לשון רוממות כמו הקרי ולשון כרם כמו הכתיב ז"ל קרי התם עכ"ל. וכוונתו בהסיום ז"ל קרי התם לך וקרא מה שכתוב שם במדרש: (מב) עוקם עלינו את המקרא. בוי"ר עד מתי אתה עוקף עלינו את המקרא. והרא"פ הביא הגי' מעוות עלינו הכתובים. ובעל מנחת שי הביא וז"ל סביב רשעים יתהלכון וי"ר פל"ב רי"א סביב לרשעים הצדיקים מהלכים כו' ולפי זה היה צריך להיות פסוק הטעם במלת רשעים ולכן אמר לו ר' נחמי' עד מתי אתה עוקף (פי' מעקם ומעוות ובש"ט גרים עוקם) עלינו את המקרא אלא סביב לצדיקים הרשעים מהלכים ס': (מג) נפשם מתמעטת. בוי"ר בטעות מתמעגת: (מד) כשירים הקב"ה ויפרסם מצות הבזויות בתורה.

במדרש

ויפרסם מצות הבזויות בתורה, (מה) מה לך יוצא ליהרג, (מו) על שמלתי את בני, מה לך יוצא ליסקל, על ששמרתי את השבת, מה לך יוצא לישרף, על שאכלתי מצה, (מז) מה לך לוקה בפרוגין, על שעשיתי רצון אבי שבשמים, הדא הוא דכתיב מה המכות האלה בין ידיך ואמר אשר הכיתי בית מאהבי (זכריה יג ו), המכות האלו גרמו לי לאהוב לאבי שבשמים, לכך כתיב כרום זלות לבני אדם, לכשירומם הקב"ה מצות בזויות בעולם הזה:

מזמור יג

[א] **למנצח** מזמור לדוד עד אנה ה' תשכחני נצח. (א) זהו שאמר הכתוב ויהי כאשר קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע (זכריה ז יג), [אמר ר' יצחק] מדה כנגד מדה, (ב) אמר הקב"ה לפי שאמרתי ארבעה פעמים עד אנה, כדכתיב עד אנה ינאצוני (במדבר יד יא), ועד אנה לא יאמינו בי (שם שם), עד אנה מאנתם (שמות יו כח), עד מתי לעדה הרעה (במדבר יד כז), אף אתם עתידין לומר ארבעה פעמים עד אנה, ועתיד אני למסור אתכם ביד ארבעה מלכיות, ואתם אומרים בעת צרתכם ארבעה פעמים עד אנה, [עד אנה ה' תשכחני נצח, עד אנה תסתיר את פניך ממני, עד אנה אשית עצות בנפשי, עד אנה ירום אויבי עלי], עד אנה ה' תשכחני נצח, במלכות בבל, עד אנה תסתיר פניך, במדי ופרס, עד אנה אשית עצות, ביון, עד אנה ירום אויבי עלי, באדום הרשעה: דבר אחר עד אנה ה' תשכחני נצח. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם יש מלך בלא כסא, יש מלך בלא עטרה, יש מלך בלא פלטרין, עד אנה תשכחני נצח, אנשיית מה דאמרת לשמואל הנביא, וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם (ש"א טו כט), אתה הוא נצחונן של ישראל, (ג) לא תשקר בברית הכרות בינך ובין אבות העולם, ולא תנחם על הטובות מלהביא עלינו, וכן הוא אומר לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במדבר כג יט), (ד) אמר ר' שמואל בר נחמני הפסוק הזה לא ראשו סופו, ולא סופו ראשו, (ה) אלא בשעה שהקב"ה גוזר להביא טובה לעולם, לא איש אל ויכזב (שם), ובשעה שהוא גוזר להביא רעה לעולם, ההוא אמר ולא יעשה (שם שם). בשעה שאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי (בראשית טו יד), לא איש אל ויכזב, ובשעה שאמר ועבדום וענו

הערות ותקונים

במדרש וי"ר שם לכשירומם הקב"ה מצות בזויות בעולם: (מה) מה לך יוצא ליהרג. וי"ר שם, ונובע מן מכילתא יתרו סוף פ"ו: (מו) על שמלתי את בני. כ"ה גם במכילתא אבל בוי"ר מה לך יוצא ליסקל על שמלתי את בני וע"ש עוד שנויים. ומובא בילקוט זכריה רמז תקפ"א בשם מדרש שו"ט, והתחלת המאמר שהביא שם הוא מן שו"ט מזמור ל"ח, ובילקוט תהלים רמז תרנ"ט הביא המאמר בשם וי"ר, אבל בכל זאת הלשון שהביא, הוא כמו לפנינו בשו"ט, ובודאי היה לפני בעל הילקוט גם בוי"ר כן ואח"כ המדפיסים הוסיפו ותקנו כרצונם: (מז) מה לך לוקה בפרוגין. בכ"י מה לך יוצא לילקר בפיראגון, בכ"י ד' מה לך יוצא לילקר בפהגון, ובדפוס ראשון מה לך יוצא לילקר בפור אגון, ובדפוס ווינילא נתחברה המלה בפוראגון, ובמכילתא מה לך לוקה מאפרגל, ובוי"ר ובילקוט זכריה שם ובילקוט תהלים שם מה לך לוקה בפרגל, והיא הגי' הנכונה וכן יש לתקן לפנינו בפרגולין, והיא המלה היונית πραγελλιον שפי' שוט ורצועה לרדות, ובעל הערוך בערך פרגל הביא המאמר מוי"ר (ושם בטעות פרשת ס' צ"ל פרשת סביב והוא פל"ב), והמוספי מבארה כמו שהבאתי, ובכ"י א' אשר נתתי לפניס הספר הוא כ"י פארמא נוסף: „ללקות בפרגל שבט מקל ומשימין רצועה בו ומכים בו הסוסים", והוספה הזאת לא נמצא בכ"י אחר וגם הרא"פ בעל המדרש הוסיף זה עפ"י כ"י שלפניו, וברור כי בין שאר כ"י שהיו לפניו היה גם הכ"י מפארמא:

(א) זש"ה ויהי כאשר קרא. מובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ט בשם המדרש: (ב) אמר הקב"ה לפי שאמרתי ארבעה פעמים עד אנה. עיין במ"ר פ' שלח פט"ז אות כ"ב ב' לווחות כו', ויש לתקן ד' לווחות, ועיין בפסיקתא זוטרתא פ' שלח בפ' עד אנה ינאצוני והשיב ג"כ ד' כנגד ד' גליות, כמו שהוא בשו"ט: (ג) לא תשקר בברית הכרות בינך כו' עד וכה"א לא איש אל. כ"ה בכ"י ו', וליתא בכ"י ב' ד' ז' ובנדפס: (ד) א"ר שמואל בר נחמני הפסוק הזה כו'. נשנה בב"ר פנ"ג אות ד', ובמ"ר פכ"ג אות ח', ותנחומא הנדפס מכבר וירא אות י"ג: (ה) אלא בשעה שהקב"ה גוזר להביא טובה בעולם. נשנה גם בירושלמי תענית פ"ב

סוף

אותם (בראשית שם יג), ההוא אמר ולא יעשה. וכן בשעה שאמר הקב"ה לאברהם, כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), לא איש אל ויכזב, ובשעה שאמר קח נא את בנך את יחידך (שם כב ב), ההוא אמר ולא יעשה. (ו) אמר ר' ברכיה מעשה באחד (ז) שהיה יושב ודורש כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כב כא), אלמנה אחת שמעה אתיא לגביה אמר לה זילי השתא, אמרה ליה לא אתית לגבך, אלא על דשמעית יתך אומר כל אלמנה ויתום לא תענון, ואת אמרת לי זילי ואת אתיא למחר, כך אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם לא באנו אצלך אלא סמוכים על רחמיך, שנאמר כי לא לנצח ישכח אביון (תהלים ט יט), ואת מנשי יתנא:

[ב] **עד** אנה ה' תשכחני. אמר ר' חנינא אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם לשעבר היה עושה מלחמותינו, שנאמר כי אז יצא ה' לפניך (ש"ב ה כד), אף לאחרונים אתה עתיד לעשות כן, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג), (ח) [ואנן דאימצין אנן, לית את נפיק לן], כדכתיב ולא תצא אלהים בצבאותינו (תהלים ס יב): עד אנה ה' תשכחני. (ט) אמר להן הקב"ה וכי אני שכחתי אתכם, והלא אתם שכחתם אותי, שכתוב שכחו אל מושיעם (תהלים קו כא), וכי אני הסתרתי פני מכם, והלא אתם הסתרתם פניכם ממני, שנאמר ויסבו פניהם ממשכן ה' [ויתנו עורף] (דה"ב כט ו), (י) וכתיב כי פנו אלי עורף ולא פנים (ירמיה ב כז), אמר להם הקב"ה בעולם הזה הסתרתי פני מכם, אבל לעולם הבא כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון (ישעיה נב ח):

[ג] **עד** אנה אשית עצות [וגו', עד אנה ירום אויבי עלי]. (יא) זהו שאמר הכתוב אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש (אסתר ג א), אמר ר' עקיבא עד היכן גידלו, עד עץ של חמשים אמה, שנאמר יעשו עץ גבוה חמשים אמה (שם ה יד), הוי אומר מעל כל השרים (שם ג א), עד דתחמיניה תלוי על חמשים אמה, כ"ל בגימטריא נ' הוי: (יב) עד אנה אשית עצות בנפשי. אף על פי שאני משועבדת במלכיות, תורה ומצות שנתת לי בסיני אני מקיים בנפשי, מילה אני עושה, שבת אני משמרת, חלה אני מפרשת: דבר אחר בנפשי, אני מתחייבת בנפשי מפני הגזירות שאומות העולם גוזרין עלי לבטל תורתך ומצותיך, ומוסרת נפשי עליהם:

[ד] **הביטה** ענני ה' אלהי האירה עיני פן אישן המות. (יג) דלא נעתיק בשינתא דמותא: פן יאמר אויבי יכלתיו. אמר הקב"ה לדוד (יד) באיזה תלמוסא אתה אומר הדברים הללו, אמר לו אני בוטח על חסדך, ואני בחסדך בטחתי, באותו

הערות ותקונים

סוף פ"א (ס"ה סע"ב), ג"כ בשם ר' שמואל בר נחמן: (ו) א"ר ברכיה מעשה באחד. באיזה כ"י ונדפס מעשה היה בחסיד אחד, ומובא בילקוט שם רמז תרכ"ט וקצר בלשונו וליתא במלת „וכו'" ידי חובתו: (ז) שהיה יושב ודורש. מן מלת דורש מתחיל בכ"י ג' (קובץ 76 הגנוז ברומי) אחרי שחסר שם איזה דפים, עיין לעיל מזמור י"ב הערה י': (ח) ואנן דאימצין אנן. אולי צ"ל דאמלעין אנן כי הביא לשעבר ר"ל לראשונים היה עושה מלחמתנו וגם לאחרונים אתה עתיד לעשות ורק לנו שנחנו האמלעים לא תצא בצבאותינו: (ט) אמר להן הקב"ה. מובא בילקוט רמז תר"ס וחסר הציון: (י) וכתיב כי פנו אלי עורף ולא פנים. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט שם, אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא הכתוב ויפנו אלי עורף ולא פנים (ירמיה ל"ב ל"ג): (יא) זש"ה אחר הדברים א"ר עקיבא. מובא בילקוט אסתר רמז אלף נ"ג בפ' אחר הדברים האלה וחסר הציון. ודורש אנה ירום אויבי על המן שגדלו עד עץ של חמשים אמה: (יב) עד אנה אשית עצות בנפשי אע"פ כו'. מובא בילקוט תהלים שם: (יג) דלא נעתיק בשינתא דמותא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' דלא נעתק בשינתא דמלכותא, ובילקוט תהלים רמז תר"ס הביא ב' נוסחאות יחד דלא נתעסק [צ"ל נעתק] בשינתא דמותא והוסיף המלות: „אלא קרב תחית המתים" ואחר זה הביא: דבר אחר דלא נתעסק [צ"ל נעתק] בשינתא דמלכותא, ואולי צ"ל ס"א במקום ד"א וסוא שהוסיף אחד בתוך דברי הילקוט לסבית גירסא אחרת. והרא"פ בגל המדרש דפוס ווילנא על דלא נעתק בשינתא דמלכותא הוסיף „ס"א בשינתא דמותא": (יד) באיזה תלמוסא אתה אומר הדברים הללו. בכ"י ו' עלמוסא בטי"ת, ובכ"י

החסד שנאמר בך, (טו) חסד ה' מלאה הארץ (תהלים לג ה), וכתיב אם אמרתי מטה רגלי חסדך ה' יסעדני (תהלים צד יח): (טז) דבר אחר ואני בחסדך בטחתי. בתורתך, שכתוב בה ותורת חסד על לשונה (משלי לא כו): יגל לבי בישועתך. (יז) אמר ר' אבהו זה אחד מן המקראות הקשות שישועתן של הקב"ה הוא ישועתן של ישראל, יגל לבי בישועתי אין כתיב כאן, אלא בישועתך, אמר דוד ישועתך היא ישועתנו: דבר אחר ואני בחסדך בטחתי. במלכות בבל: יגל לבי בישועתך. במלכות פרס ומדי: אשירה לה'. ביון: כי גמל עלי. באדום: דבר אחר כי גמל עלי. אמר להם הקב"ה (יח) תנו לי משלי, ממה שקדמתי לכם בעולם הזה, ואני אגמול לכם לעולם הבא, נסכו לפני מים בחג, וכבר קדמתי לכם, עלי באר ענו לה (במדבר כא יז), ואני פורע לכם לעוה"ב, יטפו ההרים עסיס (יואל ד יח), תנו לולב והללו בו לפני, וכבר קדמתי לכם, ההרים רקדו כאילים (תהלים קיד ד), ואני פורע לכם לעולם הבא, וכל עצי השדה ימחאו כף (ישעיה נה יב), עשו לפני סוכה, וכבר קדמתי לכם, כי בסוכות הושבתי את בני ישראל (ויקרא כג מג), ואני פורע לכם לעולם הבא, וסוכה תהיה לצל יומם (ישעיה ד ו), הוי אשירה לה' כי גמל עלי:

מזמור יד

[א] **למנצח** לדוד אמר נבל בלבו אין אלהים. (א) זהו שאמר הכתוב אני ה' חוקר לב בוחן כליות (ירמיה יז י), למה הוא מזכיר את הלב ואת הכליות מכל האיברים, אלא העינים הולכים אחר הלב, כמה דאת אמר אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר טו לט), וכן האזנים ורמ"ח האיברים הולכים אחר הלב, (ב) והלב גומר את המחשבה בעצת הכליות, לפיכך אינו מזכיר בפסוק אלא לב וכליות בלבד, והקב"ה חוקר את הלב ובוחן את הכליות, וכן אמר דוד ואתה שלמה בני דע [את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה] כי כל לבבות דורש (אלהים) [ה'] (דה"א כח ט), [מהו כי כל לבבות], (ג) אלו ב' לבות, ב' יצרים, לב רע עם יצר רע, ולב טוב עם יצר טוב: דבר אחר חוקר לב. הרשעים אמרו בלבם אנו חורשין בלבנו כביכול אין הקב"ה יודע מה בלבנו, אמר להם הקב"ה ממני אתם מטמינים, והלא כתיב הוי המעמיקים מה' [לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו] (ישעיה כט טו), אתם סבורים שאני כמותכם, (ד) שאתם מדמים הצורה ליוצרה, נטיעה לנוטעה, הפככם אם כחומר היוצר יחשב (שם שם יז), אמר ר' לוי למה הדבר דומה (ה) (לארכיטון) [לארכיטקטון] שבנה מדינה ועשה בה מטמוניות ומחבואות

הערות ותקונים

ובכ"י האחרים ובנדפס טרמוסיא, ובילקוט תהלים שם נשתבשה המלה באיזה תלמידא אתה אומר דברים הללו, צ"ל תלמוסא והמלה יונית ψωμαγλασσ פי' חוצפה כלומר במה שחוצפת פניך לאמר ככה. עיין ערוך השלם ערך טרמים א' והביא אולי בילקוט צ"ל תלמירא והיא המלה ωκυμαγλασσ פי' הליפות ועזות. ולדעת ידידי הר"י פירסט יש לגרוס תלמיריא והיא מלה יונית שפי' בטחון: (טו) חסד ה' מלאה הארץ. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט מובא הכתוב חסדך ה' מלאה הארץ (תהלים קי"ט ס"ד): (טז) ד"א ואני בחסדך בטחתי בתורתך. מובא בילקוט ברמז תרס"א והציון מדרש ברמז תרכ"ט מוסב גם על רמז תר"ם תרס"א: (יז) א"ר אבהו זה אחד מן המקראות הקשות. מובא גם לעיל מזמור ט', וע"ש בהערה צ"ה: (יח) תנו לי משלי. באיזה כ"י ובנדפס ובילקוט פרעו לי מה שקדמתי לכם, גם במקום לעולם הבא הגי' שם לעתיד לבא. ומובא באבודרהם סדר תפלת סוכה דף ל"ב ע"ג דפוס פראג בשם המדרש תהלים, וגם שם הביא הגי' פרעו לי, וכן גורס ג"כ לעתיד לבוא:

(א) זש"ה אני ה' חוקר לב. מובא בילקוט ירמי' רמז רצ"ו בשם שו"ט: (ב) והלב גומר את המחשבה בעצת הכליות. כ"ה גם בכ"י ו' ובכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט והכליות יועצות את הלב והלב גומר, והרא"פ בגל המדרש הביא הגי' כמו בכ"י שלפנינו: (ג) אלו ב' לבות. בנדפס ובילקוט גי' אחרת אלו שני לבבות יצר טוב ויצר רע: (ד) שאתם מדמים הצורה ליוצרה. עיין לעיל מזמור א', וגשנה בב"ר ריש פכ"ד: (ה) לארכיטון. בכ"י ו' הדומה אל הכ"י שלנו לארביטון, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס דפוס קאנשט' ווילנא לארכיטון

והדרים, (ו) ולבסוף נעשה שלטון, בא ליתפס את הליסטין שבעיר, והיו בורחין ומטמינין עצמן בתוך אותן המחבואות, אמר להן שוטים מלפני אתם מטמינין, ואני הוא שבניתי את המדינה, ואני הוא שמכיר כל מטמוניות, ומוצאן ומובאן של מחבואות יותר מכם. כך אמר הקב"ה לרשעים, שוטים מפני מה אתם מטמינים הרשע בלבבכם, אני הוא שבניתי את האדם, ואני יודע כל חדרים ומטמוניות שבו, לכך נאמר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה (ישעיה כט טו): אמר ר' ירמיה מה דכתיב עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו (ירמיה יז ט), וכתיב בתריה אני ה' חוקר לב בוחן כליות (שם שם י), אני הוא שמחפש את הלבבות, ובוחן את הכליות, ומגלה את הנסתרות, וכן אמר דניאל הוא גלא עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה (שריה) [שרא] (דניאל ב כב):

[ב] **דבר** אחר אמר נבל בלבו. (ז) הרשעים ברשות לבן, דכתיב אמר נבל בלבו, ויאמר עשו בלבו (בראשית כז מא), ויאמר ירבעם בלבו (מ"א יב כו), ויאמר המן בלבו (אסתר ו ו), וכן מצינו בנבוכדנאצר ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה (ישעיה יד יג), ומה היתה לו, עוד מילתא בפום מלכא קל (משמים) [מן שמיא] נפל (דניאל ד כח), לכך נאמר אמר נבל בלבו: ויאמר עשו בלבו (בראשית כז מא). (ח) מה חשב, אמר אין דרך שאהרג את אבא, אלא אני אומר לישמעאל אחיו, והוא הורגו, ואני אהרוג את יעקב אחי, ואני והוא יורשין את העולם, כך היה אומר ישמעאל, אבל עשו מחשב בלבו מאחר שישמעאל הורג את אבי, ואני את אחי, אני בא על ישמעאל ואהרוג גם אותו, ואירש העולם לבדי, לכך הוא אומר אמר נבל בלבו אין אלהים, והקב"ה פירסמו, איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו (עובדיה ו), וכתיב (ט) (ואני) [כי אני] חשפתי את עשו גליתי [את] מסתריו (ירמיה מט י), אמר ליה הקב"ה אני יודע מה חשבת בלבך, וכן הוא אומר יען אמרך את שני הגוים [ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנוה] (יחזקאל לה י), ומי הודיע, וה' שם היה (יחזקאל שם):

[ג] **דבר** אחר אמר נבל בלבו. זה עשו הרשע, שהוא אומר אחד בפה ואחד בלב, בלב הוא אומר יקרבו ימי אבל אבי (בראשית כז מא), ובפה הוא אומר הנני (שם שם א), אמר לו הקב"ה רשע אתה מתחנן בדבריך לאביך ואמרת אליו הברכה אחת היא לך אבי (שם שם לח), וכן הוא אומר כי יחנן קולו אל תאמין בו כי שבע תועבות בלבו (משלי כו כה), כל מה ששנאתי הוא אוהב, שנאמר שש הנה שנא ה' ושבע תועבות נפשו (משלי ו יו): דבר אחר אמר נבל בלבו. אמר הקב"ה לרשעים,

הערות ותקונים

לארכיטון קטן, נפרדה המלה וצ"ל לארכיטקטון, והיא המלה היונית והרומית architectus αρχιτεκτος ראש הבונים והאומנים (ארכיטעקט) וכן תקנתי בפנים, ובכ"י ח' לא ישרה הגי' לארכיטון קטן והנ"ג להדריטון גדול, והמאמר הזה נשנה בב"ר ריש פכ"ד ושם הגי' הנכונה לארכיטיקטוס. וראיתי בערוך ערך קטנס שהביא המלה מב"ר ג"כ בטעות לארכיטון קטונים, והילקוט ישעיה רמז ש"ב הביא המאמר מב"ר לארכיטקטוס, צ"ל לארכיטקטס, ובילקוט ירמיה שם לאדריכל צ"ל לאדריכל, בוני שלמה ובוני חירום (מ"א ה' ל"ב) תרגומו אדריכלי, עיין ערוך ערך אדרכל, ובמדרש במ"ר פ"ט אות א' מובא ג"כ המשל הזה, וגם שם בטעות לארקיטין, צ"ל לארכיטקטין: (ו) ולבסוף נעשה שלטון, בא ליתפס את הליסטין שבעיר. זה הוא הוספת המסדר, אולם בב"ר הגי' לאחר ימים נעשה גבאי. ובילקוט ישעי' גבאי טמיון, פי' גובה מס המלך, ובילקוט ירמי' גורס ג"כ נעשה גבאי והיו בני המדינה מטמינים מפניו, ר"ל היו מטמינים את ממונם ורכושם, והמלה טמיון מורגלת במדרשים שלח המלך גבאי טמיון לגבותה, עיין ערוך, והוראת המלה בל"י אוצר, וכתב הערוך פי' גבאי ממונה על אוצר של מלך: (ז) הרשעים ברשות לבן. נשנה בב"ר פל"ד אות י', ופס"ז אות ח', קה"ר פ"ה פסוק ב', אסתר רבה פ"י אות ג', ולקח טוב תולדות כ"ז מ"א, וגם מסיים אבל הצדיקים לבן ברשותם, וחנה היא מדברת על לבה (ש"א א' י"ג), ויאמר דוד אל לבו (שם כ"ז א'), וישם דניאל על לבו (דניאל א' ח'): (ח) מה חשב. מובא בילקוט רמז תרס"ב וחסר הציון, ומובא גם באגדת בראשית פ"ב אות ב', ופ"מ אות ב', והסיום נמצא גם בב"ר פע"ה אות ט' ע"ש, ועיין בב"ר פס"ז אות ח' ורש"י יחזקאל שם הביא בשם מדרש תנחומא ולא נמצא בתנחומא: (ט) ואני חשפתי את עשו. בכ"ג שלפנינו ובכ"י ו' מובא אני חפשתי את עשו, וכן בילקוט תהלים שם מובא בטעות חפשתי וצ"ל חשפתי, וכן בכ"י

אתם מחשבין בלבבכם, אף אני איני פורע לכם אלא בלבבכם, שנאמר חרבם תבוא בלבם (תהלים לז טו): דבר אחר אמר נבל בלבו. זה עשו הרשע, (י) ולמה נקרא שמו נבל, ר' יהודה בשם ר' שמואל אמר על שם שמילא את כל העולם נבלות, העמיד בתי קוצים, (יא) בתי קיקלין, (יב) בתי טרטיאות, (יג) ובתי קרקיסיאות, בתי עבודה זרה. ר' הונא אומר על שם (יד) שמילא כל הארץ מנבלתם של ישראל, שנאמר נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים (תהלים עט ב). ר' אבא אמר על שם שהוא מנוול, העמיד (טו) אנדרטי שלו על פתח הזונה, על פתח בתי כסאות ומרחצאות, הדא הוא דכתיב תפלצתך השיא אותך זדון לבך (ירמיה מט יו). ר' יעקב אומר שעתיד הקב"ה להסירו כנובלת הזו שמנשרת מן האילן, שנאמר בני נכר יבולו (תהלים יח מו). אמר ר' יודן בשם ר' סימון הוא נבל הוא לבן, אתוהי דדין כאתוהי דדין, (טז) מה לבן היה רמאי, אף נבל היה רמאי, עליהם אמר שלמה מרמה בלב חורשי (און) [רע] (משלי יב כ), אבל הצדיקים וליועצי שלום שמחה (שם שם), ולמי ניתן השלום, לישראל, שנאמר ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כט יא):

[ד] **הלא** ידעו כל פועלי און אוכלי עמי אכלו לחם [ה' לא קראו]. (יז) ר' יהודה פותרה בשולחן, אוכלי עמי אכלו לחם, (יח) פת לישה, (יט) פת ערוכה, פת עמילה, ואינן מברכין על מזונן. ר' שמואל פותרה באומות העולם שחרבו את בית המקדש. את מוצא בשעה שנכנסו גוים בהיכל, מצאו טלאים בלשכת התמידים ושחטום ואכלום, ומצאו לחם הפנים מסודר על השלחן ואכלו אותו, ומהו ה' לא קראו, (כ) שלא קראו קדש ישראל לה' [ראשית תבואתה כל אוכליו יאשמו] (ירמיה ב ג). כל מי שלא אכל ממונם של ישראל, לא טעם טעם לחם לעולם, וכל הטועם מנכסיהון, כטועם טעם לחם:

[ה] (כא) **שם** פחדו פחד. וכתיב לא היה פחד (תהלים נג ו), פחדו פחד עשרת השבטים שגלו, לא היה פחד בשבט יהודה ובנימין: דבר אחר שם פחדו פחד, אלו הצדיקים שמתפחדין בעולם הזה מן הקב"ה ועושין את צוויו וחוזרין בתשובה, לא היה פחד, שאין מתפחדין מדינה של גיהנם לעולם הבא: דבר אחר פחדו פחד. אלו הרשעים שמתפחדין לעתיד לבא, שנאמר פחדו בציון חטאים (ישעיה לג יד), מי גרם, שלא פחדו מן הקב"ה ולא היה פחדו עליהם בעולם הזה, שנאמר תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחך ודעי וראי כי רע ומר (ירמיה ב יט), ומי גרם להם, ולא פחדתי אליך (שם):

[ו] **מי** יתן מציון ישועת ישראל. (כב) אמר ר' לוי (כג) כל הברכות והטובות

הערות ותקונים

בכ"י האחרים מובא לנכון חשפתי כמו שהוא בקרא: (י) ולמה נקרא שמו נבל. מובא בילקוט תהלים רמז תרס"ב: (יא) בתי קיקלין. כן היא הגי' הנכונה. עיין ערוך ערך קקל ובאיזה כ"י ובנדפס בטעות בת קלקלין: (יב) בתי טרטיות. באיזה כ"י ובנדפס בתי טרטראות, והנוסחא הנכונה טאטראות, והמלה ידועה (טהעאטער): (יג) ובתי קרקיסיאות. ידוע Circus בנין עגול למיני שחוק: (יד) שמילא כל הארץ. באיזה כ"י ובנדפס שמילא כל ארץ ישראל: (טו) אנדרטי. בכ"י ו' אנדריטס, בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' אנדריטוס, בדפוס קאנשט' וויניציא פראג אמשטרדם הדריטוס, ובדפוסים אחרים אנדרטיטוס, והנוסחא שלפנינו נכונה, והיא המלה היונית ανδροστασιον פי' צלם וצורת אדם, וגם יתכן לגרוס אנדריינטוס והיא המלה ανδριαντος שפי' ג"כ צלם וצורת אדם. עיין ערוך השלם אדרינטוס: (טז) מה לבן היה רמאי אף נבל. בנדפס בטעות מה נבל הוא רמאי אף לבן היה רמאי: (יז) ר' יהודה פותרה. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכל כתבי יד האחרים ובנדפס המאמר קטוע והגי' שם אוכלי עמי אכלו לחם פת לישה ופת ערוכה והשאר ליתא: (יח) פת לישה. מובא בילקוט רמז תרס"ב בשם המדרש: (יט) פת ערוכה פת עמילה. באיזה כ"י ובנדפס חסרים המלות ופת עמילה, ועיין בערוך ערך עמילה שהביא מאמרם מפסחים ל"ז פת עמילה, ובילקוט הגי' פת ערוכה פת קלא באטין, והגי' הזו לא נמצא בשום כ"י. ואולי צ"ל קקבטון, שלי חורי ת"י שלי דרפתא קקבטון, עיין ערוך: (כ) שלא קראו קדש לה'. בילקוט רמז תרס"ב מובא זה בשם ר' יצחק, גם סיים שם אמר ר' סימון מי גרם לאכליהם של עמי שאכלו לחם, ע"י שישראל ה' לא קראו: (כא) שם פחדו פחד. מובא בילקוט רמז תרס"ג וחסר הציון: (כב) א"ר לוי כל הברכות והנחמות. מובא בוי"ר פל"ד אות ד' ולהלן במזמור כ' מובא רק התחלת המאמר, והסופר קצר בלשונו וסיים „וכו' במזמור י"א" וצ"ל במזמור י"ד, וכן מובא בפסיקתא רבתי פמ"א פסקא תקעו, ועיין באגדת בראשית ריש פנ"ג: (כג) כל

והנהמות שמביא הקב"ה על ישראל, מציון מביאן, (כד) תורה מציון, שנאמר כי מציון תצא תורה (ישעיה ב ג), ברכה מציון, שנאמר יברכך ה' מציון (תהלים קכח ה וקלד ג), הופעה מציון, שנאמר מציון מכלל יופי אלהים הופיע (שם נ ב), סעד מציון, שנאמר ומציון יסעדך (שם כ ג), חיים מציון, שנאמר כטל חרמון שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם (שם קלג ג), גדולה מציון, שנאמר ה' בציון גדול (שם צט ב), ישועה מציון, שנאמר מי יתן מציון ישועת ישראל (שם יד ז):

(כה) את מוצא שני פעמים כתיב בספר תילים מי יתן מציון ישועת ישראל, אחת בספר ראשון, ואחת בספר שני, ולמה, (כו) אמר ר' לוי כנגד הרב וכנגד התלמיד, (כז) [הרב זה משה, אמר מי יתן והיה לבבם זה להם (דברים ה כו), והתלמיד זה דוד, אמר מי יתן מציון ישועת ישראל (תהלים יד ז ונג ז): דבר אחר] הרב זה הקב"ה, שאמר מי יתן והיה לבבם זה להם (דברים ה כו), התלמיד זה משה, שאמר ומי יתן (את) כל עם ה' נביאים (במדבר יא כט), ולא נתקיימו דברי הרב ודברי התלמיד בעולם הזה, אבל לעתיד לבא מתקיימים דברי שניהם, דברי הרב ונתתי לכם לב חדש (יחזקאל לו כו), ודברי התלמיד אשפוך [את] רוחי על כל בשר (יואל ג א): דבר אחר למה שתי פעמים, (כח) ר' יודן בשם ר' יהושע בן לוי אמר לפי שהתינוקות של בית רבן אומרים שני פעמים ביום שחרית וערבית (כט) שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו (תהלים פה ה), לכך אמר דוד [שני פעמים] מי יתן מציון. (ל) אמר ר' תנחומא אמרית יתיה לפני ר' חנינא ואמר לי לא מן השם הוא זה, אלא מפני שכתוב שתי פעמים הושיענו אלהי ישענו, (לא) אחת בתילים, ואחת בדברי הימים, לכך נאמר שתי פעמים מי יתן מציון. משל לבן מלך שאירס לבת המלך, וקבעו (לב) פרוסטגמיא ביום פלוני, בנו

הערות ותקונים

הברכות והטובות והנחמות. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס כל הברכות והנחמות והטובות, ובוי"ר כל טובות וברכות ונחמות שהקב"ה עתיד ליתן לישראל: (כד) תורה מציון. בוי"ר ובפסיקתא רבתי הוא בא"זה שנים, בוי"ר חשיב שופר, של ברכה וחיים, (ולפנינו חשיב חיים לבד וברכה לבד) גם נז"ה וסיוע (ולפנינו חשיב סעד), ובפסיקתא חשיב שמחה ועזרה ושופר ע"ש: (כה) את מוצא שתי פעמים כתיב בספר תהלים. פעם אחת כאן מזמור י"ד ז', ופעם שנית במזמור נ"ג ז', ומובא בילקוט תהלים רמז תרס"ג, והילקוט הביא לפני זה „א"ר יוחנן הקב"ה עומד ואומר מי יתן כו'" הוא מן פסיקתא רבתי פמ"א פסקא הקטו, וחסר הציון, ומן את מובא הוא מן מדרש שו"ט, ומובא גם בילקוט בהעלותך רמז תשל"ו בשם שו"ט במאמר מי יתן כל עם ה' נביאים: (כו) א"ר לוי כנגד הרב וכנגד התלמיד. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט תהלים שם ובהעלותך שם גי' אחרת כאן: ר' לוי הרב אמר אחד והתלמיד אמר אחד, הרב אמר אחד מי יתן והיה לבבם זה להם (דברים ה'), והתלמיד אמר ומי יתן (את) כל עם ה' נביאים (במדבר י"א), לא דברי הרב ולא דברי התלמיד מתקיימין בעולם הזה, אבל לעולם הבא שניהם מתקיימים, דברי הרב מנין, שנאמר ונתתי לכם לב חדש (יחזקאל ל"ו), דברי התלמיד מנין, שנאמר והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר (יואל ג'): (כז) הרב זה משה. הוספתי כמו שהוא בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בהגהות שלו בגלל המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו: (כח) ר' יודן בשם ריב"ל אמר לפי שתינוקות. מובא בפסיקתא רבתי שם, והגי' שם ד"א מי יתן בשני מקומות א"ר הונא לפי שתי פעמים התינוקות אומרים בבית הכנסת אחת בבוקר ואחת בערב הושיענו ה' אלהינו (תהלים ק"ו מ"ז): (כט) שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו. כ"ה גם בכ"י ו' ושם נוסף „ויש אומרים הושיענו אלהי ישענו (דה"א פ"ז ל"ה)", ובפסיקתא רבתי שם מובא הכתוב הושיענו ה' אלהינו, ובילקוט תהלים שם ובכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס מובא הכתוב הושיענו אלהי ישענו. ומזה נראה כי נהגו להתפלל עם התינוקות ואומרים עמהם הכתוב הנ"ל: (ל) א"ר תנחומא אמרית יתיה לפני ר' חנינא. בכ"י ג' ד' ח' ובנדפס גם בילקוט הגי' לפני ר' נחוניא, ובכ"י ז' לפני ר' נחוניא בן הקנה, וברבתי שם מובא זה בשם ר' יהודה בי רבי שלום בשם רשב"ל: (לא) אחת בתהלים ואחת בד"ה. בתהלים ק"ו מ"ז כתוב הושיענו ה' אלהינו, ובדה"א פ"ז ל"ה כתוב הושיענו אלהי ישענו, וכן כתוב מפורש בפסיקתא רבתי, ועיין בפי' מהרז"ו ז"ל שכתוב אנו נוהגין בשחרית (ר"ל בהודו) לומר הפסוק דד"ה הושיענו אלהי ישענו, ובערבית (ר"ל בברוך ה' לעולם) קרא דתהלים הושיענו ה' אלהינו וידוע כי ה' הוא רחמים ואלהים הוא דין, והכוונה ע"ז שאמרו חז"ל להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום. ועיין ברש"י ד"ה שם שסיים לפיכך תקנם דוד לאומרם לפני הארון מזמור אחד שחרית ומזמור אחד ערבית מפי רבינו אלעזר בר משלם ז"ל עכ"ל: (לב) פרוסטגמיא ביום פלוני. כ"ה בכל כ"י מלבד בכ"י ה' בטעות פרונמיטיא, ויש לתקן של"ל פרתיזמיאה והיא המלה הנמצאת בפסיקתא דרב כהנא פסקא דבחדש השליש׳

ק"ג

של מלך מצפה לשמחתו, בתה של מלך מצפה לשמחתה, ומי מעכב, הוי אומר פרוסטגמיא מעכב, (לג) כך הקב"ה מצפה לישועתן של ישראל, וישראל מחכין לישועתו של הקב"ה, ומי מעכב, פרוסטגמיא, שנאמר כי יום נקם בלבי [ושנת גאולי באה] (ישעיה סג ד):

[ז] יגל יעקב ישמח ישראל. (לד) יגל אברהם וישמח יצחק אין כתיב כאן, אלא יגל יעקב ישמח ישראל, ולמה יעקב שמח מכל האבות, אמר ר' שמעון בן לקיש בשעה שישראל חוטאין, יעקב מרגיש ממערת המכפלה, שנאמר כי עתה הזנית אפרים נטמא ישראל (הושע ה ג), וכן כשתבא השמחה והגאולה, יעקב שמח בה יותר מכל האבות, לפי שהוא מזומן לסעודה, שנאמר שמע אלי יעקב (עבדי) וישראל מקוראי (ישעיה מח יב), מה מקוראי, מזומני, כמה דאת אמר ויתן להם מקום בראש הקרואים (ש"א ט כב), ורב אמר משל למי שמשיא את בתו, מי שמח, לא אביה של כלה, שנאמר לכן כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם וגו' (ישעיה כט כב), הוי אומר כשתבא הגאולה לעולם לישראל, יעקב ישמח בה יותר מכל האבות, לכך נאמר יגל יעקב ישמח ישראל:

מזמור טו

[א] מזמור לדוד ה' מי יגור באהלך, זהו שאמר הכתוב וסלעו ממגור יעבור (ישעיה לא ט), במלכות הרשעה הכתוב מדבר, (א) סלעו זה ארנונא שלו,

הערות ותקונים

(ק"ג ע"ב), למלך שקידש מטרונה וקבע לה פרותיזמיא כיון שהגיע פרותיזמיאה, אמרי הרי השעה שתכנס מטרונה לחופה פי' בל"י προθεσμία מועד וזמן קבוע, וע"ש בהערה ע"ב והבאתי כי המלה נמצאת גם במכילתא בשלח ריש פ"א אמרו להם האקטורין הגיע פרותזימיה שלכם לחזור למצרים, וגם העירותי שם על דברי המדרש שו"ט שלפנינו שבמקום פרוסטוגמיא צ"ל פרותיזמיא, וענינו עולה יפה שקבעו זמן קבוע ליום חתונתו לבן מחוברת עם מלת קבע, ומלת פרוסטוגמיא שענינה דת וגזירה אין ענין לכאן, ובכל מקום שאתה מוצא המלה הזאת מחוברת עם מלת שלח, ובילקוט תהלים רמז תרס"ג פרוזטוגמא ג"כ בטעות וצ"ל פרותיזמיא: (לג) „כך הקב"ה מצפה לישועתן של ישראל וישראל מחכין לישועתו של הקב"ה ומי מעכב פרוסטגמיא" זה נשמט בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס גם בדפוסים ראשונים קאנסט' ודפוס וויניציא והשמיט המעתיק מן מי מעכב פרוסטגמיא עד ומי מעכב פרוסטגמיא ונמצא נכון גם בכ"י ו' ובילקוט, וגם הרא"פ בהגהות שלו הוסיף זה בגלל המדרש, וגם בכאן צ"ל פרותיזמיא והכוונה מי מעכב הזמן הקבוע, שנאמר כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה: (לד) יגל אברהם וישמח יצחק אין כתיב כאן. מובא בילקוט שם, ומובא בפסיקתא רבתי שם סוף פמ"א בתוספת דברים וכך הגי' שם: ד"א מי יתן מציון ישועת ישראל וגו' יגל יעקב ישמח ישראל, לא היה צריך לומר אלא יגל אברהם יצחק ויעקב וישמח ישראל, אלא למה יגל יעקב, לפי שיעקב מצטער כשישראל מצטערים, וכששם בצרה, לפיכך כשתבוא הגאולה לישראל הוא שמח עמהם יגל יעקב ישמח ישראל (זה הוא הוספה), אימתי יגל יעקב כשישמח ישראל, כשם שדרש ריש לקיש (כוונתו למדרש שו"ט שמובא זה בשם ר' שמעון בן לקיש וידוע כי פעמים כתיב ריש לקיש במקום ר' שמעון בן לקיש, וגם כאן מובא בילקוט תהלים שם אמר ריש לקיש) כשישראל חוטאים כאן יעקב לוקה במערת המכפלה, לפיכך כשתבוא הגאולה הוא שמח עמהם יגל יעקב ישמח ישראל. אבל ר' אלכסנדרי דריש דעת אחרת, למה יגל יעקב, אלא אדם שיש לו בן נמול או נשא אשה, מי שמח, מי שהוא מזומן לסעודה, וכן יעקב הוא מזומן לסעודת הקב"ה שהוא עתיד לעשות לצדיקים לע"ל, שמע אלי [וגו'] ישראל מקוראי (ישעי' מ"ח) מהו מקוראי מזומני, לפיכך כשתבוא סעודת גאולה הוא שמח שהוא מזומן לסעודה ע"כ. מכל זה יראה הקורא שמועתק כל זה מן שו"ט, ור' אלכסנדרי הרחיב הדברים גם הלשון „אבל ר' אלכסנדרי דריש דעת אחרת" הוא לשון מאוחר, ועיין במדרש איכה פ"ב פסוק ויבער ביעקב שהביא הדרש הזה בקיצור אריב"ל כשהפורענות באה אין מרגיש בה אלא יעקב מ"ש ויבער [ביעקב] כאש להבה, וכשהטובה באה אין מרגיש בה אלא יעקב, הה"ד יגל יעקב ישמח ישראל, ועיין שם ביפה ענף והביא את המדרש שו"ט שלפנינו:
(א) סלעו זה ארנונא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ד' ז' אנפיא ובכ"י ח' בטעות אנטוכיא, ובכ"י ג' אטכיא, וכן בדפוס קאנסט' שנדפס עפ"י כ"י ג', ובדפוס וויניציא אטניא, ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, והמלה משובשת, והנכון כמו שהוא לפנינו זה ארנונא, והיא המלה יונית ורומית ἔρανος

פי'

(ב) ממגור יעבור, אלו תוסבירויות: [דבר אחר (ג) וסלעו אלו אבריו, ממגור זה ממגור יעבור, אלו האיקוניות, ממגור יעבור (ה) אלו בסילקאות מחיצתו]: (ד) דבר אחר סלעו, אמר ר' סימון (ו) תרתין זימנין, אמרו לו לישעיה שלו, וחתו מגס שריו (ישעיה שם), אמר להם וכי מדעתי הם, נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור ומי אמר דברים הללו, אמר דוד אם אור לו בציון ותנור לו בירושלים, מי לו בירושלים (שם שם), יגור באהלך:

[ב] דבר אחר מי יגור באהלך. זהו שאמר הכתוב ואני אהיה לה נאום ה' חומת אש סביב (זכריה ב ט), סביב מבחוץ, ולכבוד אהיה בתוכה (שם שם), מבפנים, אמר דוד אם חומת אש מבחוץ וכבוד מבפנים מי יוכל לשרות בתוכה, הוי אומר מי יגור באהלך:

[ג] דבר אחר מי יגור באהלך. מי ידור אין כתיב כאן, (ז) אלא מי יגור, מאן יכיל לאיתותבא גבך, אמר ר' יהושע בן לוי ומה אם נדב ואביהוא שנכנסו בבית המקדש נשרפו, אם כן מי יגור באהלך. אמר ר' שמואל כתיב בעוזא וישלח עוזא את ידו לאחוז את הארון (דה"א יג ט), ומה היה לו, ויחר אף ה' בעוזא (שם שם י), אם כן מי יגור באהלך, משל (ח) לעירוני שנכנס למדינה, וראה אותן שמוכרין מיני (ט) כתיתין וכל דבר, אמר מי יכול לשבוע מאלו, אמרו לו חביריו מי שיש לו מעות הרבה, כך אמר דוד ה' מי יגור באהלך, אמר לו הקב"ה מי שיש בידו מצות הרבה, מי שיש בידו מצות ופרישות:

[ד] הולך תמים ופועל צדק. הולך תמים, זה הקב"ה, שנאמר הצור תמים פעלו (דברים לב ד): ופועל צדק. זה הקב"ה, שנאמר כי צדיק ה' צדקות אהב (תהלים יא ז): ודובר אמת. זה הקב"ה, שנאמר וה' אלהים אמת (ירמיה י י): (י) לא רגל על לשונו. דאמר ר' יהושע הקב"ה עיקם שלש תיבות וכו' כדכתיב לעיל: (יא) לא עשה לרעהו רעה (תהלים טו ג). זה הקב"ה, (יב) שבשעה שעשו ישראל את

הערות ותקונים

פי' מה שקובלים אנשי העיר לתת ארוחה או מתנה לשלטון ושר, ודורש שלעו מלשון שלעיס: eranus (ב) ממגור אלו תוסביריות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס זה אלתוסבראות, ואין ספק כי היה כתוב אלו תוסבראות והחבירם המעתיק ונעשית מלה אחת והוסיף אח"כ מלת „זה" והוראת מלת תוסבראות ביוני וברומי thesaurus θησαυρός אוצרות (מאגאזינע), ודורש מגור מלשון העוד הזרע במגורה (חגי ב' י"ט), וכן נהרסו ממגורות (יואל א' י"ז), שפי' מקום אוצר התבואה. וראיתי בערוך השלם שהוסיף ערך אלתוסבראות והביא המאמר שלפנינו וכתב פי' בל"י ורומי אוצר „ואל" ברא"ש ה' הידיעה ערבית היא. אבל הנכון כמו שהעירותי שטעות המעתיקים היא: (ג) וסלעו אלו אבריו. דורש וסלעו כמו ולעו: (ד) ד"א סלעו אלו האיקוניות. ובכ"י ב' ד' ז' חסר המאמר ד"א וסלעו אלו האיקונית ממגור אלו בסלקאות שהשמיט המעתיק ונמצא בכ"י ג' ונדפס כן בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים ושם נמצא מאמר אחר ד"א וסלעו אלו אבריו ממגור זה מחיצתו, והוספתי בפנים. והאיקונין מלה ידועה εἰκόνες פי' צורה וצלם ודמות, ודורש סלעו כמו סלאו מלשון המסולאים בפז (איכה ד' ב') ותרג' דמתילין איקוניהון לדהבא: (ה) אלו בסילקאות. מורגל בתלמוד ומדרשים בסיליקי, והמלה יונית ורומית Basilica βασιλική פי' פלטין והיכל מלך ובית גדול מוכן לקהלת דיינים ושרים: (ו) תרתין זימנין. ר"ל שבשני זמנים יהיה זה תחלה וסלעו ממגור יעבור, ואח"כ וחתו מנס שריו, ובנדפס הגי' שני זמנים, והילקוט בתהלים רמז תרס"ד הביא המאמר הזה ומתחיל כתיב נאם ה' אשר אור לו בציון אמר דוד אם אור לו בציון: (ז) אלא מי יגור. דרש מלשון מגור שפי' פחד: (ח) לעירוני. פי' בן כפר: (ט) כתיתין. פי' מיני מתוקות שנכתשין. עיין ערוך השלם ערך כתית א', ובילקוט תהלים רמז תרס"ד גרסה גלדו על מיני כתיתין פי' מיני תענוג, וזה מן מפרש שונה כי ראה בערוך ערך כתית ב' שהביא מאמר מגמרא יבמות ק"ב סע"ב אמר אביי דאית ביה כתיתין ומשום תענג וחשב משום תענוג הוא הפי' על כתיתים וטעה, ועיין ברש"י בגמרא שם: (י) „לא רגל על לשונו דא"ר יהושע הקב"ה עיקם שלש תבות וכו' כדכתיב לעיל". כן הוא גם בכ"י ו' וכן היה לפני בעל הילקוט כמו שהביא בסוף רמז תרס"ד, וגם הרא"פ הוסיף זה בגלל שמדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו, וחסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, והכוונה „כדכתיב לעיל" במזמור י"ב בפ' אמרות ה' אמרות טהורות: (יא) לא עשה לרעהו רעה זה הקב"ה. מובא בילקוט רמז תרס"ה והציון מרמז תרס"ד מוסב גם על זה, ובחנם הפרידו המדפיסים והציגו בזה רמז חדש, ובאמת הוא מאמר אחד עם רמז שלפניו: (יב) שבשעה שעשו ישראל את העגל מה כתיב וינחם ה' על הרעה. בנדפס הגי' זה הקב"ה שלא עשה רעה לישראל

העגל, מה כתיב, וינחם ה' על הרעה (שמות לב יד), (יג) ואין רעים אלא ישראל, שנאמר למען אחי ורעי (תהלים קכב ח): (יד) וחרפה לא נשא על קרובו. כד איצטריך להון בשטים, שנאמר ויהיו המתים במגפה (במדבר כה ט), וכתיב לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמח יד): נבזה בעיניו נמאס. (טו) שבוזה בעיניו מי שמואס את דברו, שנאמר יען (כי) מאסת את דבר ה' וימאסך (ה') ממלך (ש"א טו כג), וכתיב ואני (מאסתיהו) [מאסתיו] ממלוך על ישראל (שם טז א): ואת יראי ה' יכבד. זה הקב"ה, (טז) דאמר ר' סימון והעם לא נסע עד האסף מרים (במדבר יב טו), מלמד שנתעכב לה עמוד הענן: נשבע להרע. זה הקב"ה, (ואו"ם) חי אני נאם ה' (במדבר יד כח), ואומר ולכן נשבעתי לבית עלי (ש"א ג יד), אם להרע לא ימיר שבועתו, להטיב לא כל שכן: ר' אבין אמר נשבע להרע ולא ימיר, (יז) זה שמחסר את כיסו להצר לנפשו לעשות מצות. (יח) ורבנן אמרי זה (יט) שהשביע את יצרו לבלי עבור עבירה: כספו לא נתן בנשך. זה הקב"ה, שלא נתן את התורה בדמים אלא בחנם, שנאמר לכו שברו ואכולו ולכו שברו בלוא כסף ובלוא מחיר (ישעיה נה א), ואין כספו אלא תורה, שנאמר [אמרות ה' אמרות טהורות] כסף צרוף בעליל לארץ (תהלים יב ז): ושוחד על נקי לא לקח. (כ) שאם מתכנסין כל האומות ונותנין כל ממונם בדבר אחד מן התורה, אינן יכולין לכבותן, שנאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ח ז), (כא) מים רבים אלו אומות העולם, שנאמר הוי המון עמים רבים [כהמות ימים יהמיון וגו לאומים כשאון מים רבים] (ישעיה יז יב יג), לכבות את האהבה, (כב) זה אהבה שבי' ישראל לבין הקב"ה, ונהרות לא ישטפוה (שה"ש שם), (כג) אלו מלכי אומות העולם, שנא' (הנני) [הנה אדני] מעלה (עליכם) [עליהם] את מי הנהר גו' את מלך אשור (ישעיה ח ז):

[ה] (כד) ר' עזריה בשם ר' יהודה. לעתיד לבא באין אומות העולם לקטרג את ישראל, ואומרים לפני הקב"ה רבונו של עולם הללו עובדי עבודה זרה,

הערות ותקונים

לישראל בשעת העגל דכתיב וינחם על הרעה, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' הגי' זה הקב"ה בשעה שעשו ישראל מה שעשו מה כתיב וינחם על הרעה, ובילקוט קטיע לישנא: (יג) ואין רעים אלא ישראל שנא' למען אחי ורעי. כ"ה גם בכ"י ו' וגם הרא"פ הוסיף זה וחסר בכל כ"י האחרים ובנדפס: (יד) וחרפה לא נשא על קרובו כד אצטריך להון בשטים שנאמר ויהיו המתים במגפה וכתיב לבני ישראל עם קרובו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד האחרים ובנדפס הגי' וחרפה לא נשא על קרובו זה הקב"ה, שנאמר לבני ישראל עם קרובו כדאיצטריך להון בשטים, והסיום שנאמר ויהיו המתים במגפה חסר שם, ונמצא ג"כ בילקוט, ובעל אות אמת תיקן כן עפ"י הילקוט, ובילקוט שם כי איצטרכת להו בשטים, וכוונתו במלת אצטריך מלשון צרוך המורגל בתרגומים בענין ע"ז כמו יזבחו לשדים לא אלה תר' דבחין לשדין דלית בהון צרוך ודומיהם עיין מתורגמן, ודורש וחרפה לא נשא על קרובו אם עברו ישראל עבירה בשטים מספר ויהיו המתים במגפה ארבעה ועשרים אלף. וזה שפי' רש"י בתהלים שם אם עבר קרובו עבירה שיש בה עונש ענשו במשפט, ולא נשא עליו חרפתו שיהא פתחון פה למחרף לומר כך עבר פלוני קרובך וחפית עליו: (טו) שבוזה בעיניו מי שמואס את דבריו שנאמר. כ"ה גם בכ"י ו' אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי': נבזה בעיניו נמאס זה הקב"ה שמאס במלכות שאול, שנא' ואני מאסתיו ממלוך על ישראל. ובילקוט ברמז הרמ"ה נשמט שורה שלימה וכל"ל נבזה בעיניו נמאס [זה הקב"ה שמאס במלכות שאול שנא' ואני מאסתיו ממלוך על ישראל, ואת יראי ה' יכבד] זה הקב"ה, והשמיט המדפיס מן זה הקב"ה עד זה הקב"ה: (טז) דא"ר סימון והעם לא נסע עד האסף מרים מלמד שנתעכב לה עמוד הענן. עיין סוטה ט' ע"ב, ישראל נתעכבו לה ז' ימים במדבר שנא' והעם לא נסע עד האסף מרים: (יז) זה שמחסר את כיסו להצר לנפשו. דורש נשבע להרע לעצמו, וזה שפי' רש"י נשבע להרע לעצמו ולא ימיר שבועתו ק"ו שאינו ממירה בדבר שאינה לרעתו: (יח) ורבנן אמרי. בילקוט הגי' ורב אמר: (יט) שהשביע את יצרו. דורש נשבע להרע שנשבע נגד יצה"ר שנקרא רע: (כ) שאם מתכנסין כל האומות. עיין חזית פ"ח בפ' מים רבים, אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה אם פותחין אומות העולם כל הסבריות שלהן בדבר אחד מן התורה כו': (כא) מים רבים אלו אוה"ע. נשנה בחזית שם בהתחלתו בפ' מים רבים וכן בשמ"ר ריש פמ"ט, ומובא גם בילקוט תהלים שם: (כב) זה אהבה שבין ישראל לבין הקב"ה. בנדפס אהבה שאהב הקב"ה את ישראל: (כג) אלו מלכי אוה"ע שנא' הנני מעלה עליכם את מי הנהר את מלך אשור. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס אלו אוה"ע והראיה מן הכתוב חסר: (כד) ר' עזריה בש"ר יהודה. מובא בחזית פ"ח פ' אחות לנו קטנה, וברות רבה בהתחלת

והללו עובדי עבודה זרה, הללו מגלי עריות, והללו שופכי דמים, והללו שופכי דמים, מפני מה הללו יורדין לגיהנם, והללו אין יורדין, וכי יש משא פנים לפניך, אמר להן הקב"ה אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (שה"ש ח ז), ועכשיו אני מבזה אותן, אז אמרו אומות העולם הרי אנו נותנין ממונינו ויתכפר לנו, והוא אומר להם אם אתם נותנין כל ממונכם על דבר אחד בתורה שבטלתם מהם, אין מתכפר להם, מאי כתיב בתריה, אחות לנו קטנה (שה"ש ח ח), מה קטן זה כל מה שהוא עושה אין ממחין בידו עד שיגדל, כך ישראל כל עבירות שמתקלקלין בהן כל ימות השנה, אין נתפשים עליהם, לפי שיום הכפורים מכפר להם, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם (ויקרא טז ל):

[ו] (כה) **דבר** אחר הולך תמים. זה אברהם, שנאמר התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז א): ופועל צדק. זה יצחק, שהיתה פעולתו בצדק, שמסר עצמו לעקדה: ודובר אמת. זה יעקב, שנאמר תתן אמת ליעקב (מיכה ז כ): לא רגל על לשונו. זה בנימין בן יעקב, שהיה יודע במכירתו של יוסף ולא גילה לאביו: לא עשה לרעהו רעה. זה יוסף, שהיה יכול לעשות לאחיו רע, ולא עשה: וחרפה לא נשא על קרובו. זה פנחס, שהיה משבטו של לוי, וזמרי היה משבטו של שמעון, וכיון שעשה אותו מעשה, מיד הרגו, כדי שלא יהיה חרפה על ישראל: נבזה בעיניו נמאס. זה משה רבינו שמאס בביזת מצרים, שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו (שמות יג יט), שכל ישראל היו עסוקין בביזה, והוא היה עסוק בעצמות יוסף: ואת יראי ה' יכבד. זה דוד, שנאמר ויבא דוד אל צקלג וישלח מהשלל [לזקני יהודה לרעהו לאמר] (ש"א ל כו): דבר אחר נבזה בעיניו נמאס. (כו) זה חזקיהו מלך יהודה, שגירר עצמות אביו במיטה של חבלים: ואת יראי ה' יכבד, (כז) זה יהושפט מלך יהודה, שבשעה שהיה רואה תלמיד חכם היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקרא לו רבי רבי, מרי מרי, (כח) והיה הדיריגון שלו והספירה שלו של שש עשרה רבוא: נשבע להרע ולא ימיר. זה בועז שנשבע ליצרו, ואמר חי ה' שכבי עד הבקר (רות ג יג): (כט) [דבר אחר נשבע להרע ולא ימיר. זה אלישע בן שפט, שנאמר חי ה' אשר עמדתי לפניו אם אקח (מ"ב ה טז)]: ד"א נשבע להרע ולא ימיר. זה אליהו, שאמר חי (אני) [ה' וגו'] אם יהיה השנים האלה טל ומטר (מ"א יז א): כספו לא נתן בנשך. (ל) זה עובדיה שהחביא את הנביאים במערה, והיה לווה ומאכילן: דבר אחר [כספו לא נתן בנשך]. זה שמאי והלל, שלא למדו תורה בדמים: ושוחד על נקי לא לקח. זה שמואל, שנאמר הנני ענו בי [את שור מי לקחתי וגו', ומיד מי לקחתי כופר] (ש"א יב ג): עושה אלה לא ימוט לעולם, (לא) אמר ר' שמואל המוטו

הערות ותקונים

בהתחלת הפתיחתא, ובמדרש חזית שם בשם ר' יהודה בר' סימון, ומובא ג"כ בילקוט תהלים שם רמז תרס"ה, ונשנה לעיל מזמור א' אות כ' ולהלן במזמור כ' בסגנון אחר: (כה) ד"א הולך תמים זה אברהם. מובא ג"כ בילקוט תהלים שם רמז תרס"ה: (כו) זה חזקיהו מלך יהודה שגירר עצמות אביו כו'. נשנה גם בסנהדרין מ"ז רע"א מכות כ"ד ע"א וע"ש בפירש"י: (כז) זה יהושפט מלך יהודה שבשעה שהיה רואה ת"ח כו'. כתובות ק"ג ע"ב מכות כ"ד ע"א ושם נוסף עוד אבי אבי: (כח) „והיה הדיריגון שלו והספירה שלו של שש עשרה ריבוא". כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגלד המדרש, וחסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס. ובכ"י ו' כתוב בגלד על הגליון „פי' שלא תאמר לא היה מלך גדול מקום ועד וחשבון של חיילותיו שיושבין לפניו היו י"ו ריבוא". וגם הרא"פ הביא את הפי' הזה כאשר היה כתוב בכ"י שלפניו. והנה דיריגון היא מלה יונית עיין בערוך השלם ופי' חיל המלך ע"ש, אך מלות „והספירה שלו" אין לאן מובן: (כט) ד"א נשבע להרע זה אלישע. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ח' (בכ"י ד' חסר מאמר גדול) ובנדפס, ובילקוט רמז תרס"ה וחסר גם בכ"י ו', ובכ"י ב' ובכ"י ז' נשמט מן ד"א זה אליהו עד ד"א זה שמאי והלל, שנשמט ע"י טעות הסופר: (ל) זה עובדיה שהחביא את הנביאים במערה והיה לווה ומאכילן. בתנחומא הנדפס משפטים אות ט' (שהוא הילמדנו מס' שמות) ובמדרש שמ"ר פל"א אות ד' מובא זה בהרחבת לשון עובדיה היה עשיר אפוטרופוס של אחאב, שנאמר ויקרא אחאב אל עובדי' אשר על הבית (מ"א י"ח ג'), והיה עשיר יותר מדאי, והוציא כל ממונו לצדקה שהיה זן את הנביאים, כיון שבא כל אות' הרעה היה לוה בנשך מן יהורם בן אחאב מה שהיה מספיק לנביאים: (לא) א"ר שמואל המוט הזה איני יודע מה הוא כו' ר"ע

כתיב

הזה איני יודע מה הוא, עד שבא שלמה ופירש, הצל לקוחים למות ומטים להרג (משלי כד יא), (לב) הוי אומר לא ימות לעולם הבא:

[ז] [**עושה** אלה לא ימוט לעולם]. (לג) כשהיה רבן גמליאל קורא הפסוק הזה היה בוכה, ואומר מי יכול לעשות את כל אלה, וכשהיה רבי עקיבא קורא הפסוק הזה ופסוקים של יחזקאל אל ההרים לא אכל (יחזקאל יח ו), לא היה בוכה, אבל היה משחק, אמר ליה רבן גמליאל מפני מה אני בוכה, ואת משחק, אמר ליה ראה מה כתיב אלה הטמאים לכם בכל השרץ (ויקרא יא לא), יכול אם לא נגע בכולן לא יטמא אפילו באחת מהן, (לד) בהרת מטמאה בגדים, והשרץ תחלת ברייתו בכעדשה, וכתיב בסוף הטומאות אל תטמאו בכל אלה (שם יח כד), יכול אינו מטמא אלא בכולן, והרי אם נגע בכעדשה מטמא, וכי איזה מדה מרובה, מדת טובה או מדת פורעניות, הוי אומר מדה טובה על מדת פורעניות חמש מאות בכפליים, ומה אם שהוא נוגע בשרץ באחד מהן, אפילו בכעדשה מטמא כאילו נגע בכולן, מדה טובה לא יהא בדין שאם עשה אחת מאלו, כאלו עשה כל המצות כולן, הוי אומר כשם שכתוב אלה בשרצים ובטומאות, ואם נגע באחת מהן כאילו נגע בכולן, כך כל העושה מצות שכתוב בהן עושה אלה לא ימוט לעולם, אם עשה אחת מהן כאלו עשה כולן, אמר ליה רבן גמליאל נחמתני עקיבא נחמתני:

מזמור טז

[א] **מכתם** לדוד. (א) אית מרבנן דפתרין (ב) מך ותם, ואית דפתרין כמה כתם טוב: שמרני אל. סן הפורעניות: כי חסיתי בך (אמרתי) [אמרת] לה' (אלי) [אדני] אתה טובתי בל עליך. (ג) זהו שאמר הכתוב לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה (תהלים כד א), מכאן אמרו חכמים כל הנהנה בעולם הזה בלא ברכה מעל, (ד) עד שיתירו לו המצות, אמר ר' אבהו כתיב פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע

הערות ותקונים

כתיב לא ימוט לעולם. ובא לפרש המלה הזאת שפי' כמו לא ימות, ומצאתי המאמר בירושלמי ב"מ סוף פ"ה כל מי שיש לו מעות ואינו מלוה ברבית עליו הכתוב אומר כספו לא נתן בנשך וגו' לא ימוט לעולם, א"ר שמואל בר אימי המיטמוט [נ"ל הימוט] הזה לא הוינו יודעין מהו ובא שלמה ופירש הצל לקוחים למות ומטים להרג. והמאמר נובע מתוספתא ב"מ סוף פ"ו. ובפי' הקצר בירושלמי שם כתב המיטמוט הזה פי' הא דאמר קרא לא ימוט לא הייתי יודעים כו' משום דהא הזיקן כמה בני אדם שאינם מלוים ברבית ונכסיהם מתמוטטים ולכן פירש מטמוט דהריגה וה"ק קרא עושה אלה לא ימוט במיתה משונה, ועיין גם בפ"מ שם: (לב) הוי אומר לא ימות לעוה"ב. זה ליתא בכ"י האחרים רק בכ"י ו': (לג) כשהיה רבן גמליאל קורא הפסוק הזה היה בוכה כו'. בגמרא בבלי סנהדרין פ"א ע"א מכות כ"ד ע"א הוא בסגנון אחר ע"ש. ובילקוט תהלים שם המאמר קטוע ויש לתקן עפ"י המדרש שלפנינו: (לד) בהרת מטמאה בגדים והשרץ תחלת ברייתו בכעדשה. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ב' ד' ז' ח' חסר איזה שורות יכול אם לא נגע בכל אלה לא יהא טמא (פה חסר איזה שורות ומתחיל מן) והרי אם נגע בכעדשה מטמא, וגם בילקוט חסר זה, אולם נמצא גם בכ"י רומי כ"י ג' רק נשתבש המאמר ומן כ"י רומי נדפס כן בדפוס קאנשט' ואח"כ בכל הדפוסים. בהרת מטמא נגרים ותחלת בריותה בכעדשה, ולזה אין מובן כלל כאשר העיר ג"כ המפרש מהרא"ס, רק המעתיק טעה במקום בהרת מטמא בגדים נעשית בהרת מטמא נגרים. גם נ"ל והשרץ תחלת ברייתו בכעדשה:

(א) אית מרבנן דפתרין מך ותם עד מכאן אמרו חכמים. ליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ומצא גם בכ"י ו' וגם הרא"פ הוסיף זה בגלד המדרש, ובילקוט תהלים רמז תרס"ז הביא מן אמרו חכמים כל הנהנה מן העולם בלא ברכה, וחסר הציון, והציון ילמדנו במאמר שלפניו הוא עד המאמר הזה: (ב) מך ותם. עיין סוטה י' ע"ב ועיין ברש"י תהלים שם: (ג) זש"ה לה' הארץ ומלואה מכאן אמרו חכמים כו'. נשנה בירושלמי ברכות ריש פ"ו: כתיב לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה הנהנה כלום מן העולם [בלא ברכה] מעל עד שיתירו לו המצות כו', וגם המאמר מר' אבהו מובא שם, והרשב"א בחידושיו לברכות פ"ו (דף ל"ג ע"ג) הביא את הירושלמי: (ד) עד שיתירו לו המצות. כ"ה בירושלמי שם, וגם בתוספתא ברכות ריש פ"ד וכתב המפרש הקצר בירושלמי שם עד שיתירו לו המצות, פי' עד שיקיים מצות תרומה ומעשר וברכה

והמה

ותבואת הכרם (דברים כב ט), (ה) העולם הזה עשוי ככרם, ומה פדיונו ברכה, מאי טעמא, (ו) ר' שמעון בן לקיש אמר מהאי קרא (אמרתי לה' אלי) [אמרת לה' אדני אתה, אם אכלת וברכת [כביכול] כאילו משלך אכלת, (ז) טובתי בל עליך, שאין עליך חובת מעילה על טובת שאכלת: דבר אחר בל עליך. (ח) יובלו כל הטובות [ויבואו] עליך: (ט) דבר אחר בל עליך. מבלה אני כל הטובות עליך בגופך, וגופך אינו בלה: (י) אמר ר' אחא מאי בל עליך, כשאני מביא טובה בעולם איני מביאה בל עליך, כמה דאת אמר ובלעדיך לא ירים איש את ידו (בראשית מא מד):

[ב] **דבר** אחר (אמרתי) [אמרת] לה'. אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אף על פי שהייתי מלך המלכתיך עלי, אמר לו הקב"ה איני מחזיק לך טובה, טובתי בל עליך, (יא) ולמי היא טובתי, לקדושים אשר בארץ המה, שאין הקב"ה קורא לצדיק קדוש (יב) עד שינתן בארץ, למה שיצר הרע מיצר לו, ואין מאמין בו בעולם הזה עד יום מותו, וכן אמר שלמה כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז כ), לפיכך אינו קוראו קדוש עד שינתן בארץ, (יג) לכך נאמר לקדושים אשר בארץ, ואפילו אבות העולם לא נקראו קדושים עד שניתנו בארץ, שנאמר הן בקדושיו לא יאמין (איוב טו טו), ואימתי האמין בהם, בשעה שאמר למשה לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג יו), סמך משה ואמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שם לב יג), (יד) אמר ר' פנחס אילו בקשו אבות העולם שתהא דירתן למעלה היו יכולין, ואף על פי כן לא נקראו קדושים עד שמתו, ונסתם הגולל בפניהם. (טו) אמר ר' אחא בר פפא מאי קרא ומשך אבירים בכחו (איוב כד כב), זה יצר הרע שמשך אבירים בכחו, ומי הם, דור אנוש דור המבול דור הפלגה וסדומיים, (טז) לפיכך יקום צדיק ולא יאמין בחיין (איוב שם), כל זמן שהוא בחיים:

[ג] (יז) **ירבו** עצבותם אחר מהרו. הרבית עצבונות לבני אדם, כמו שכתוב בעצבון

הערות ותקונים

ובמה יתירו לו ליהנות הימנו, כדאמרינן בסוף כל הבשר אין לך דבר שנעשית מצותו ומועלין בו כו', ובעל פ"מ פי' בירושלמי שם עד שיתירו לו המצות. כלומר עד שיברך ואז הותרו לו ליהנות מן המצות שהן בארץ ומלואה שנחשבין כמו מצות השם וקדש קודם ברכה: (ה) העולם הזה. בירושלמי העולם כולו ומלואו. ודרים זה מן מלת מלאה: (ו) רשב"ל אמר, בירושלמי ר' חזקי' ר' ירמי' ר' אבון בשם ר' שמעון בן לקיש והרשב"א שם הביא הגי' בשם ריש לקיש: (ז) טובתי בל עליך שאין עליך חובת מעילה על טובת שאכלת. כ"ה גם בכ"י ו' וליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס וכן איננו בירושלמי, וגם הרא"פ הוסיף זה בלד המדרש: (ח) יובלו כל הטובות [ויבואו] עליך. בירושלמי דפוס קראטאשין יכנסו כל הטובות ויבואו עליך נ"ע יבללו, ודרים בל מלשון בלל והגי' שלפנינו במדרש יובלו כל הטובות הוא מלשון יובל שי, ובפי' הקצר בירושלמי הביא לנכון יבללו וכתב פי' יתחברו ויתערבו כל הטובות ובס"א גרס יובלו מלשון יובל שי לו: (ט) ד"א מבלה אני כל הטובות עליך בגופך וגופך אינו בלה. דרים בל כמו בלה לשון רקבון, וזה נשמט בירושלמי: (י) א"ר אחא כו' איני מביאה בל עליך. בירושלמי שם א"ר אחא מהו בל עליך שאינו מביא טובה על העולם מבלעדיך, כמד"א ובלעדיך לא ירים איש את ידו, ודרים בל עליך נרמזים לתיבה אחת כמו בלעדיך שאם אני מביא טובה על העולם לא יהי' מבלעדיך כמו שמפרש בעל פ"מ: (יא) ולמי היא טובתי. בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' ולמי אני מחזיק טובה: (יב) עד שינתן בארץ. בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס שאין הקב"ה קורא לצדיקים קדושים עד שינתנו בארץ עד יום מותן. ובנדפס בטעות עד יום מותו, ובדפוסים אחרונים עד יום מותה וצ"ל כמו שהבאתי עד יום מותן: (יג) „לכך נאמר לקדושים אשר בארץ". כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס: (יד) א"ר פנחס. מובא בילקוט איוב רמז תתל"ח בשם שו"ט ומובא גם ברמז תתק"ו וגרסו בגלו מדרש וצ"ל שו"ט, והביא המאמר מר' פנחס אחר הדרשה ומשך אבירים בכחו, ולפנינו מוקדם הוא, והביאו על הכתוב ומשך אבירים הנאמר באיוב שם: (טו) א"ר אחא בר פפא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס הגי' א"ר חמא, ובכ"י ח' א"ר חייא בר פפא, ובילקוט איוב שם הביא א"ר חמא בר חנינא, אבל בילקוט איוב רמז תתל"ח הביא בשם שו"ט א"ר חנינא בר פפא: (טז) „לפיכך יקום צדיק ולא יאמין בחיין, כל זמן שהוא בחיים ירבו עצבותם אחר מהרו הרבית עצבונות לבני אדם" זה נשמט בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, והגי' כגון דור אנוש ודור המבול ודור הפלגה כמו שכתוב בעצבון תאכלנה, עיקר חסר מן הספר, ונמצא לנכון גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וכן נמצא לנכון בילקוט איוב רמז תתל"ח בשם שו"ט: (יז) ירבו עצבותם. מובא בילקוט תהלים רמז תרס"ז:

תאכלנה (בראשית ג יז), ואומר הרבה ארבה עצבונך והרונך (שם שם יו), אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם הרבית עצבונות לאבות העולם, אמר ליה הקב"ה שמא הפסידו כלום, אמר ליה בל אסיך נסכיהם מדם, (יח) כההיא דתנינן ירדו ובאו למטה מן המערכה ומלאום הלכו וחזרו להם ללשכת הגזית וקראו את שמע:

[ד] **דבר** אחר ירבו עצבותם. (יט) אמר דוד הרבית עצבונות לדורו של שמד, שמתו על קדושת שמך, אמר ליה הקב"ה שמא הפסידו כלום, בל אסיך נסכיהם מדם, דמם חשוב לפני יותר מכל הקרבנות, (כ) אמר ר' לוי בשם ר' אידי שלשה חלקים נחלקו היסורין, אחת נטלו אבות העולם וכל הדורות, ואחת דורו של שמד, ואחת מלך המשיח, (כא) מה היו עושין בדורו של שמד, היו מביאין (כב) כדוריות של ברזל ומלבנין אותן, ונותנין אותם תחת שיחיהם, (כג) ומשיאין נפשותיהן מהם, וחוזרין ומביאין (כד) קרומיות של קנה, ונותנין תחת צפרניהן, ובדבר הזה מתו על קידוש השם:

[ה] **דבר** אחר ירבו עצבותם. אמר דוד לפני הקב"ה בני אדם שממהרין לפתחך לבא ומאחרין לצאת, הרבית להם עצבונות, וכשהיו אומרים נסכו לפני עבודה זרה, והוא אומר איני מנסך, זבח לעבודה זרה, והוא אומר איני זובח, שתה מים אפילו בכוס אדום, והוא אומר איני שותה, נדור בשם עבודה זרה, והוא אומר איני נודר, שכך ציוני משה רבינו בתורתו, ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג): בל אשא את שמותם על שפתי. אלא ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי, (כה) ר' יהודה בשם ר' שמעון בן לקיש אמר הגורל הזה תמכני בסיני:

[ו] **חבלים** נפלו לי בנעימים. שנים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה. אמר ר' פנחס הפלת נורלות לאומות העולם, וגורלי נמצא בנעימים, שנאמר בהנחל עליון גוים (דברים לב ח), וכתיב כי חלק ה' עמו (שם שם ט), (כו) כאינש דאמר

הערות ותקונים

(יח) כההיא דתנינן ירדו ובאו למטה מן המערכה ומלאום הלכו וחזרו להם ללשכת הגזית וקראו את שמע. כ"ה בכל כתבי יד ובנדפס, ובילקוט המאמר נלקה בחסר, וחסר מן למטה עד להם, והגה בכל הקובצים המאמר משובש וצ"ל הלכו ונתנום מחצי כבש ולמטה במערבו ומלחום וירדו ובאו להן ללשכת הגזית לקרות את שמע, והוא לשון המשנה תמיד פ"ד (ל"א ע"ב) ומה שהביא נראה' את דברי המשנה הוא בלתי מובן, רק מצאתי בילקוט תהלים שם שהביא הסיום החסר לפניו (ולא נודע לי המקור כי ליתא בכ"י שלפנינו) וז"ל ר' ירמי' בשם ר' שמעון אמר היו קוראים מזמורים הללו הודו לה' קראו בשמו, אמרו ולמה היו קוראין אותן לפי שכתוב בהן אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק [ויעמידה ליעקב לחוק לישראל ברית עולם] (דה"א ט"ז י"ז) וגם הרא"פ הוסיף זה [?]והי' גם באיזה כ"י אשר לפניו, ור"ל ואם כן לא זה שלא הפסידו האבות בעצבותם אלא עוד הסכירו מבלי הזכרת שמותם לא העלו הכהנים את קרבן התמיד ומנחתו ונסכו למזבח: (יט) אמר דוד עד א"ר לוי נשמט בכ"י ד' ז' שדלג המעתיק מן אמר עד אמר ונמצא בכ"י ב' (השוה תמיד עם כ"י ד' ז'), וכן נמצא בכ"י ו' ח' ובנדפס: (כ) א"ר לוי בשם ר' אידי. בכ"י ב' ד' ז' הגי' א"ר איבו, ובכ"י ח' א"ר בש"ר איבו, ובכ"י ג' ובנדפס ובילקוט א"ר בשם ר' אידי, וגם בכ"י ו' הגי' כמו לפנינו א"ר לוי בשם ר' אידי, והמאמר נשנה לעיל מזמור ב' אות פ', ושם הגי' א"ר בשם ר' הונא: (כא) מה היו עושין בדורו של שמד. מובא בילקוט שם ברמז תרס"ז וכן במדרש חזית פ"ב פסוק השבעתי אתכם, ובקצרה בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח (פ"ז ע"א): (כב) כדוריות. כ"ה גם בכ"י ו' ובמדרש חזית שם ובפסיקתא שם ובכ"י ב' בדורית, בכ"י ד' בכוריות, בכ"י ז' כבוריות, ובכ"י ג' ובילקוט בדודיות ובכ"י ח' כדורות ובדפוס ראשון בדוריות ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים כדוריות והיא הגי' הנכונה, ועיין בפסיקתא שם הערה קל"ג הבאתי בשם הילקוט תהלים רמז תרס"ז מה שהביא בשם הילמדנו, אולם מאמר הילמדנו הוא עד אמרו חכמים ומשם והלאה הוא משו"ט שלפנינו לא מן הילמדנו: (כג) ומשיאין נפשותיהן. המ"כ כתב לשון לקיחה ובעל יפה קול פי' מעתיקין נפשותן, כמו בגמרא קלכו הסיד והשיאוה, ובילקוט גורם והיו משיחין: (כד) קרומיות של קנה. כ"ה בכל כ"י ובנדפס ובילקוט ובפסיקתא שם, אבל במדרש חזית שם קרעיות של קנים נ"ל קרמיות של קנים, והלשון הזה שגור בפי הז"ל, עיין ערוך ערך קרם ג' ובהערה קל"ד בפסיקתא שם הבאתי בכ"י אקספארד ובכ"י כרמולי הגי' קלומיות של קנה, וכן הביא בן הערוך בערך קולמוס: (כה) ר' יהודה בשם ר' שמעון בן לקיש. באיזה כ"י ובנדפס ר' יהודה בשם ריש לקיש, ובילקוט ר' יהודה בשם ר' שמעון בן לוי, נ"ל בשם ר' שמעון בן לקיש: (כו) כאינש דאמר

פלונית נפלה לפלן: אף נחלת שפרה עלי, (כז) [על ששמחתי בחלקי, נעשה לי שפיר, ר' יוחנן אמר שכרן של מצות שפרו עלי]:

[ז] **אברך** את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי. ר' שמואל בר נחמן היה פותרו באברהם, (כח) דאמר ר' שמואל [בר נחמן] אב לא לימדו, רב לא לימדו, ומי לימדו, הקב"ה, דתני ר' שמעון בן יוחי מלמד שזימן לו הקב"ה שתי כליות, והיו נובעות חכמה ודעת, (כט) תדע לך שכן הוא, שבשעה שנגלה עליו הקב"ה בין הבתרים, (ל) הראה לו הקב"ה ארבעה דברים, התורה והקרבנות והגיהנם וארבע מלכיות, תורה מנין, שנאמר ולפיד אש (בראשית טו יז), ואין אש אלא תורה, שנאמר הלוא כה דברי כאש (ירמיה כג כט), קרבנות מנין, שנאמר קחה לי עגלה משולשת (בראשית טו ט), גיהנם מנין, שנאמר והנה השמש באה ועלטה היה והנה תנור (אש) [עשן] (שם שם יז), ארבע מלכיות מנין, שנאמר והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו (שם שם יב), (לא) וכולה כדתרצינן במזמור ראשון:

[ח] **שויתי** ה' לנגדי תמיד. (לב) אמר רב צריך אדם לומר בשעה שמברך ברוך אתה ה', וכל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה, שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז ח), (לג) ר' זעירא ור' יהודה תרווייהון אמרי כל

הערות ותקונים

פלונית נפלה לפלן. מובא באבודרהם סדר מעריב (דף מ"ד ע"ד) בשם המדרש ובמקום כאינש דאמר נפלה פלניא לבן, צ"ע נפלה פלונית לפלן: (כז) על ששמחתי. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' וכן בנדפס ובילקוט שם בשם שו"ט, ונשמט בהעתקה וכן חסר בכ"י ו': (כח) דאמר ר' שמואל בר נחמן. נשנה לעיל מזמור א' אות י"ג, ומובא בילקוט סוף רמז תרס"ז וחסר הציון, והציון פדר"א במאמר שלפניו הוא עד המאמר הזה והוא בפדר"א פכ"ד: (כט) תדע לך שכן הוא. שהקב"ה בכבודו ובעצמו הראה לאברהם אבינו את התורה: (ל) הראה לו הקב"ה ארבעה דברים. נשנה להלן בסוף מזמור נ"ב, ובב"ר פמ"ד, ובפסיקתא דר"כ פ"ה (מ"ב ע"ב), וברבתי פט"ו, ושמ"ר פנ"א אות ז', ומובא בילקוט לך רמז ע"ז בשם הפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תשנ"ז בשם ב"ר, ועיין בפסיקתא שם בהערות שלו: (לא) וכולה כדתרצינן במזמור ראשון. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס מובא רק התחלת המאמר כיון שנגלה עליו הקב"ה בין הבתרים הראה לו ארבע דברים תורה וקרבנות גיהנם ומלכות כו' במזמור ראשון, ובכ"י ח' „כו' כדאיתא במזמור ראשון", והמלה „כדתרצינן" ליתא שם, אבל במזמור ראשון לא נמצא זכר מזה, ואולי רשם הסופר בגליון על דאמר ר' שמואל בר נחמן אב לא למדו (הוא המאמר שלפניו) „כו' במזמור ראשון" ומובא פנימה שלא במקומו: (לב) אמר רב. כאשר לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס הנוסחא אמר רב בשעה שאדם מברך צריך לומר ברוך אתה ה', ושמואל אמר ברוך ה', דכתיב שויתי ה' לנגדי תמיד, ובכ"י ח' חסר זה והתחלה היא ר' יהודה ור' זעירא תרווייהון אמרו, וכבר אמרתי כי בכ"י הזה חסרים בכל מאמר ומאמר שורות ומאמרים שלמים. ובעל הילקוט ברמז תרס"ח הביא זה וחסר הציון, ובמאמר שלפניו הביא מאמר מסנהדרין כ"ח והוא עד אמר רב, וגורס ג"כ כמו שהוא בכתבי יד שהבאתי רק תיקן והביא כך: ושמואל אמר ברוך ה' „על דעתי דרב" שויתי ה' לנגדי, וכן המפרש בדפוס פראג ואח"כ בדפוס אמסטרדאם תיקן כן עפ"י הילקוט, כי הראי' מן שויתי ה' לנגדי תמיד הוא ראי' לדברי שמואל, והמאמר הזה מובא בשבה"ל השלם ערוגה ג' סי' קס"ה. והי' לפניו נוסחא אחרת במדרש וז"ל: בשו"ט שויתי ה' לנגדי תמיד רב אמר ברוך אתה ה', ושמואל אמר ברוך הוא, הלכך תקנו רבנן כתרווייהו ברוך אתה כרב, אשר קדשנו כשמואל, וזו גי' ישרה, ומבואר היטב טעם פלוגתתם לדעת רב יש לברך בלשון נוכח, ולדעת שמואל יש לברך בנסתר ברוך הוא, וגם בגמרא בבלי ברכות דף מ' ע"ב נמצא מאמרו דרב, אמר רב כל ברכה שאין בה הזכרת השם איננה ברכה. וראיתי הדברים מבוארים היטב בהרשב"א נדפס בע"י וז"ל יש טעם גלה וגדול התועלת במה שתקנו נוסח הברכה כמדבר לנגלה ונסתר לפי שכבר ידעת שב' יסודות עמומות שעליהן נבנה הכל, הא' לדעת שהוא יתברך מחייב המציאות ושאין ספק בזה כלל כמו שנתבאר ונתפרסם המופת עליו בביאור רב, והב' שאין אמתתו יתברך מושגת כי אם לעצמו יתברך לבד והוא במציאתו נגלה ובאמתת מהותו נסתר ונעלם מן הכל וכדי לקבוע שתי הפנות האלה בנפשותינו קבעו נוסח הברכות בנגלה ובנסתר ברוך אתה כמדבר מי שהוא נמצא מפורסם אצלו עד שהוא מדבר פנים אל פנים וכדי שלא תשתבש המחשבה שהוא יתברך נמצא כמציאות שאר הנמצאים ושיש יחס בין מציאותו למציאותם קבעו לומר מיד אשר קדשנו במצותיו ולקבוע שאף על פי שהוא נמצא מפורסם מהות מציאותו נסתר ונעלם שאי אפשר לדבר בו רק בנסתר ברוך הוא עכ"ל. ומדבריו תבין היטב פלוגתא דרב ושמואל: (לג) ר' זעירא ור' יהודה תרווייהון אמרי כו'

ברכה שאין בה מלכות שמים אינה ברכה, שנאמר ארוממך אלוהי המלך (תהלים קמה א). (לד) אמר ר' ברכיה הדא דאת אמר כגון ברכת הפירות וברכת המצות, אבל בצלותיה כיון שהזכיר שם שמים יצא ידי חובתו:

[ט] **כי** מימיני בל אמוט. (לה) מלמד שהיו דברי תורה (לו) מיומנין לדוד, והיו מביאין לו נפלים (לז) והיה בודקן, ואומר זה זכר וזו נקבה, זה אמו צריכה לישב ארבעים יום, וזה שמונים יום, וכל מלכי מזרח ומערב יושבים בכבודם לפניו, ולא היה מתבייש, והוא דהוה אמר ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש (תהלים קיט מו):

[י] **לכן** שמח לבי ויגל כבודי. (לח) אמר ר' אבהו הכבוד גולה בשעה שהקטנים הוגים להשתמש בו: [דבר אחר] לכן שמח לבי. [בדברי תורה]: ויגל כבודי. במלך המשיח, שהוא עתיד לעמוד ממני, הדא הוא דכתיב כי על כל כבוד חופה (ישעיה ד ה): אף בשרי ישכון לבטח. זה לאחר מיתה. (לט) אמר ר' יצחק מלמד שלא שלטה בבשרו רקבון ורימה:

[יא] **כי** לא תעזוב נפשי לשאול. שלא ימס בשרו כעפר בקבר: (מ) לא תתן חסידך לראות שחת. שאפילו ריח גיהנם אינו מריח: דבר אחר לא תתן חסידך לראות שחת. (מא) הקב"ה נקרא חסיד, שנאמר כי חסיד [אני] נאם ה' (ירמיה ג יב), ודוד קרא עצמו חסיד, שנאמר לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני (תהלים פו ב). (מב) אמר ר' הונא בשם ר' אלכסנדרי כל מי ששומע קללתו ושותק, נקרא חסיד, ודוד שמע קללתו ושתק, בדין הוא שיקרא חסיד:

[יב] **תודיעני** אורח חיים. (מג) אמר ר' יודן אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם תודיעני אורח חיים, אמר ליה הקב"ה חיים את בעי, צפה ליראה, שנאמר (מד) יראת ה' תוסיף ימים (משלי י כז). (מה) ר' עזריה אמר, אמר דוד לפני הקב"ה תודיעני אורח חיים, אמר ליה הקב"ה חיים את בעי, צפה ליסורין,

הערות ותקונים

כו', בגמרא ברכות דף מ' ע"ב מובא כן בשם ר' יוחנן כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה, ור"ל שצריך להיות גם מלכות דהיינו ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, ובכ"י ד' ז' הגי' ר' יהודה אמר, ואולי צ"ל ר' יוחנן אמר, ובכ"י ב' ג' ו' הוא כמו לפנינו: (לד) א"ר ברכי'. זה מובא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בלל המדרש, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס חסר זה, והכוונה שצריך מלכות הוא רק בברכת הפירות וברכת המצות אבל בתפלה אין צריך מלכות: (לה) מלמד שהיו דברי תורה. מובא בילקוט תהלים רמז תרס"ח בשם המדרש: (לו) מיומנים. דרש מימינו התורה שניתנה בימין, כדכתיב מימינו אש דת, ועיין רש"י סנהדרין כ"ב ע"א שויתי ה' לנגדי תמיד סיפא דקרא כי מימיני בל אמוט, דוד המלך עשה ספר תורה שבזרועו אמר: (לז) והי' בודקן ואומר זה זכר וזו נקבה. בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט חסר מן ואומר זה זכר עד והוא דהוה אמר. וזה משגגת הסופר. ועיין ברכות ד' ע"א אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה. ע"ש בפירש"י: (לח) א"ר אבהו הכבוד גולה בשעה שהקטנים הוגים להשתמש בו. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, והמאמר קשה הבנה, ונראה כי דורש ויגל לשון גלות, ובילקוט רמז תרס"ה גי' אחרת, אבל גם שם הלשון אינו מדויק וז"ל א"ר אבהו גילה בשעה שהקטנים עוסקים בתורה כבוד כשהגדולים עוסקים בתורה: (לט) א"ר יצחק מלמד שלא שלטה כו'. בגמרא ב"ב י"ז ע"א חשיב ז' שלא שלטה בהם רימה. וסיומו, וי"א אף דוד, וכוונו למאמר שלפנינו, ובאיזה כ"י ובנדפס הגי' שלא שלט בו רמה ותולעה: (מ) לא תתן חסידך עד ד"א לא תתן חסידך. חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן אסיף מהרא"פ בגלל המדרש: (מא) הקב"ה נקרא חסיד. מובא בילקוט תהלים רמז תרס"ט בשם המדרש: (מב) א"ר הונא בש"ר אלכסנדרי. כ"ה בכ"י ג' ו' ח', אבל בכ"י ד' ז' הגי' בשם ר' חייא, ובנדפס נשמטו המלות „א"ר הונא" והגי' א"ר אלכסנדרי, נשנה להלן ריש מזמור פ"ו ושם הוא קצת ברחבה, והגי' שם אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדרי, והמאמר שלפנינו מובא בתשב"ץ בפי' לאבות (דף ס"ז ע"א) בשם מדרש תהלים: (מג) א"ר יודן. נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא ולקחתם לכם (קע"ט ע"ב) ונשנה גם בוי"ר פ"ל, רק שם חסר וכצ"ל אם חיים אתה צריך [צפה ליראה, דכתיב יראת ה' תוסיף ימים, ור' עזרי' אמר א"ל הקב"ה אם חיים אתה מבקש] צפה ליסורין, דכתיב ודרך חיים תוכחות מוסר: (מד) יראת ה' תוסיף ימים. בכ"י ב' ג' ז' ובנדפס מובא בטעות תוסיף חיים במקום תוסיף ימים: (מה) ר' עזרי' אמר כו' צפה ליסורין. כ"ה כ"י

שנאמר (אורח) [ודרך] חיים תוכחות מוסר (משלי ו כג). רב אמר כך השיבו הקב"ה [חיים את בעי], צפה לתורה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר (שם ג יח). (מו) ר' אבא אמר, אמר ליה הקב"ה דוד (מז) איטולים אתה עשה ואכול, שנאמר שמור מצותי וחיה (שם ד ד): (מח) שובע שמחות את פניך. אל תקרי שובע אלא שבע, אלו שבע כתות של צדיקים, שפניהם דומין לחמה וללבנה וכו' כדתריץ במזמור בה' חסיתי: ד"א שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח, שדומין למנורה שהיתה בבית המקדש, שנאמר ושנים זיתים עליה אחד מימין הגולה ואחד על שמאלה (זכריה ד ג), ואיזה היא המעולה והחביבה, זו היא שעומדת על ימינו של הקב"ה, שנאמר אחד מימין הגולה: נעימות בימינך נצח. (מט) תרין אמוראין, חד אמר זה שבא (נ) מכח התורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), וחד אמר (נא) אלו סופרים ומלמדי תינוקות לאמיתן, שעתידין לישב (נב) בצילו של הקב"ה, שנאמר ישובו יושבי בצלו (הושע יד ח), וכתיב שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט (תהלים טז ח): דבר אחר תודיעני אורח חיים. (נג) ר' אבין פתר קריא בישראל, בראש השנה שכותב גזר דינם לחיים, וביום הכפורים חותם אותו: שובע שמחות. אל תקרי שובע אלא שבע, אלו שבע מצות שבחג הסכות, אתרוג לולב הדס ערבה סוכה וחגיגה ושמחה:

[יג] **דבר** אחר מכתם לדוד. אמר דוד לפני הקב"ה מכותם אני, משל לאחד שבא בדרך ובידו שני איסרין, רואה (נד) פונדק אחד ונכנס לשם, וראה אלו אוכלין בשר, ואלו אוכלין דגים, ואמר מה אעשה, אם אומר תנו לי לאכול, מביא לי שני (נה) פיסיונין, ואין לי אלא שני איסרין, אמר ליה לבעל הפונדק תן לי בשני איסרין, אמר ליה ומה אתן לך, אמר ליה ולא שמעת המשל אומר לפום זוזי רקוד לי, כך אמר דוד לפני הקב"ה אין לי לישב עם הגדולים, אמתין לי עם הקטנים,

הערות ותקונים

נכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס נשמט מן לפה ליסורין במאמר הזה עד לפה לתורה במאמר רב. ובפסיקתא ובוי"ר חסרים מאמרים מרב ומן ר' אבא, ובעל הילקוט בתהלים רמז תר"ע הביא המאמר בשם הפסיקתא, והוסיף באמצע, המאמר מרב והמאמר מר' אבא, שהוא מן מדרש שו"ט, ובמקום ר' אבא אמר הגיה הוא ד"א א"ל הקב"ה, ואולי הי' גם לפניו רבא אמר והגיה הוא ר"א ונעשית אח"כ ד"א: (מו) ר' אבא אמר. באיזה כ"י ובנדפס רבא אמר, ואין ספק שהי' כתוב ר' בא אמר ונתחברו האותיות ונעשית רבא אמר, וידוע כי ר' בא בירושלמי הוא כמו ר' אבא: (מז) איטולים. כ"ה גם בכ"י ו' ושם הגי' איטילוס, אבל בכ"י האחרים ובנדפס השמיטו זה והגי' אמר ליה הקב"ה דוד עשה ואכול, והכוונה עשה מצות ואתה אכול בזמנן, ובנדפס נשמטה שורה וכצ"ל רבא אמר, אמר דוד לפני הקב"ה, ואיטולים היא המלה שהביא הערוך בערך הטלם שפי' ביוני בדד ופנוי ממלאכה, ופי' א"ל הקב"ה וכי תהי' פנוי ובדד, ועיין להלן סוף מזמור י"ח הערה רס"ה: (מח) שובע שמחות כו' אלו שבע כתות וכו' כדתרין במזמור בה' חסיתי. פה קצר המסדר ושונתו כמו שכתוב לעיל במזמור י"א אות ו'. ונמצא המאמר בספרי דברים פסקא י' ופסקא מ"ז, ובפסיקתא דר"כ שם, וי"ר פ"ל אות ב', ומזה בירושלמי חגיגה פ"ב ה"א (ע"ז ע"א) ואתיא כמ"ד שובע שמחות את פניך ז' כתות לדיקים לע"ל ע"כ. ובכ"י ב' ג' ד' ח' ובנדפס נשמט מאמר שלם ומתחיל נעימות בימינך נצח תרין אמוראין חד אמר זה שבא מכח התורה, חסר באמצע מאמר שלם, ובכ"י ז' חסר עוד יותר אחר שסיים לפה לתורה, שנא' עץ חיים היא למחזיקים בה, מתחיל שובע שמחות אלו שבע מצות שבחג, הוא אשר לפנינו בסוף המאמר, וכל השאר חסר ואיננו, והרא"פ הוסיף זה בגלל המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו: (מט) תרין אמוראין. בפסיקתא שם ובוי"ר הלשון מתוקן נעימות בימינך נצח אמר דוד לפני הקב"ה רבון העולם וכי מי מודיעני איזה כת החביבה שבהן תרין אמוראין כו' כמו לפנינו: (נ) מכח התורה. בפסיקתא מכח תורה ומעשים טובים, ובוי"ר מכחה של תורה ומכחן של מצות, ובפסיקתא שם חסר הסיום שנאמר מימינו אש דת למו: (נא) אלו סופרים ומלמדי תינוקות. בפסיקתא אלו סופרים ומשנין שהן מלמדים את התינוקות לאמיתן: (נב) בצלו של הקב"ה. בפסיקתא שהן עתידין לישב בימינו של הקב"ה. והסיום שנא' ישובו יושבי בצלו, גם הראיה וכתיב שויתי ה' לנגדי, ליתא בפסיקתא, כי היא הוספת מסדר מהשו"ט על לשון הפסיקתא: (נג) ר' אבין פתר קריא. בנדפס הלשון משובש וצ"ל כמו שלפנינו: (נד) פונדק. בכ"י בית מלון: (נה) פיסיונין. מין עוף Fasano (פאסאן), עיין ערוך:

יהיו אברהם יצחק ויעקב (נו) בקיטון, ומשה ואהרן בטרקלין, ואני בסף, שנאמר בחרתי הסתופף בבית אלהי (תהלים פד יא), אם אין לי שאשב בסף, אשב בחצר, שנאמר בחצרות בית ה' (שם קטז יט), ואם אין לי שאשב בחצר, לא אצא מן הפונדק, שנאמר בתוככי ירושלים הללויה (שם שם):

מזמור יז

[א] **תפלה** לדוד שמעה ה' צדק. (א) זהו שאמר הכתוב זבח רשעים (תועבה) [תועבת ה'] (משלי טו ח), ר' יהושע בשם ר' חנניה אומר לפי שבלעם אמר לבלק, בנה לי בזה שבעה מזבחות (במדבר כג א), כלומר שהקב"ה חפץ בקרבנות, שכן איוב אמר לרעיו, ועתה קחו לכם שבעה פרים ושבעה אילים (איוב מב ח), אמר לו הקב"ה לבלעם, רשע איני חפץ בקרבנות שלך, זבח רשעים (תועבה) [תועבת ה'], במה אני חפץ, בתפלה, שנאמר ותפלת ישרים רצונו (משלי שם):

[ב] (ב) **דבר** אחר תפלה לדוד שמעה ה' צדק. מה ראה דוד לומר (ג) חמשה דברים בפסוק זה, ואחר כך אמר מלפניך משפטי יצא, אלא אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם אם תוציא את דיני ביום הכפורים בבקר, איני יכול לעמוד עד שאתפלל, אלא אקרא קריאת שמע ואתפלל ארבע תפלות, ואחר כך מלפניך משפטי יצא. (ד) ושנו רבותינו המלך לא דן ולא דנין אותו, (ה) [אמר ר' יוחנן] אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם אתה מלך ואני מלך, ראוי למלך לדון את המלך, הדא הוא דכתיב מלפניך משפטי יצא:

[ג] (ו) **דבר** אחר מלפניך משפטי יצא. אמר דוד לפני הקב"ה אין אחד יכול (ז) למחול עונות אלא אתה, לפיכך כתיב מלפניך משפטי יצא. (ח) אמר ר' לוי בשעה ששלח הקב"ה מלאך לישראל לילך לפניהם, מה כתיב שם, הנה אנכי שולח מלאך לפניך (שמות כג כ), וכתיב בתריה, השמר מפניו [וגו', כי שמי בקרבו] (שם שם כא), (ט) אמר ר' לוי מה כי שמי בקרבו, (י) טבלרין של הקב"ה חקוקין על לבן של מלאכים, כמין (יא) איסטרטיגוס, הדא הוא דכתיב רכב אלהים

הערות ותקונים

(נו) קיטון טרקלין. מבואר לעיל מזמור י"א אות נ' בהערה י"ט כ':

(א) זש"ה זבח רשעים תועבה. פסוק הוא במשלי כ"א כ"ז, ותקנתי שצ"ל זבח רשעים תועבת ה', והוא במשלי ט"ו ח', כמו שתראה שסיים במה אני חפץ בתפלה, שנא' ותפלת ישרים רצונו, והוא סיפא דקרא הנ"ל, ומובא בילקוט משלי רמז תקנ"ג ומצוין שם תנחומא בטעות, ולא נמצא בתנחומא רק במדרש שו"ט, וגם הילקוט הביא הכתוב זבח רשעים תועבת ה': (ב) ד"א כו' מה ראה דוד. מובא בילקוט תהלים רמז תר"ע בשם המדרש: (ג) חמשה דברים. ר"ל א' תפלה לדוד, ב' שמעה ה' צדק, ג' הקשיבה רנתי, ד' האזינה תפלתי, ה' בלא שפתי מרמה. ועיין להלן במזמור הזה ריש אות ו' ד"א תפלה לדוד כו': (ד) ושנו רבותינו. משנה בסנהדרין ריש פ' כהן גדול (דף י"ח ע"א) ובעל מסדר המדרש לא ראה עוד דברי הבבלי שם י"ט ע"א א"ר יוסף לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד דן ודנין אותן כו'. וע"ש בתוס' ד"ה אבל: (ה) א"ר יוחנן. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בנדפס ובילקוט ואף בכ"י ו' השוה עם כ"י א' נמצא נכון א"ר יוחנן: (ו) ד"א מלפניך משפטי יצא אמר דוד לפני הקב"ה אין אחד יכול למחול עונות אלא אתה לפיכך מלפניך משפטי יצא. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, וכן הוסיף מהרא"פ בגלל המדרש וחסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ומתחיל ד"א א"ר לוי כששלח הקב"ה מלאך לפני ישראל (בכ"י ד' ז' הסרים המלות „א"ר לוי") ובכ"י ב' חסר מן ושנו רבותינו עד א"ר לוי בשעה ששלח, שהשמיט המעתיק מן מלפניך משפטי יצא עד מלפניך משפטי יצא, וכאשר הוא לפנינו נכון מאד: (ז) למחול עונות. בילקוט שם לוותר עונות: (ח) א"ר לוי בשעה ששלח הקב"ה מלאך לישראל. בילקוט השמיט באמצע מאמר גדול אשר איננו נוגע לענינו כדרכו תמיד לקצר ולקטע המאמרים: (ט) א"ר לוי מה כי שמי בקרבו. מובא בפסיקתא רבתי פכ"א, פסקא עשר דברים, א"ר לוי טבלרין שלו חקוקה על לבם בהדין [נ"ל כהדין אסטרטיגוס], ועיין מה שהעירותי בפסיקתא דר"כ פ' בחדש השלישי הערה קס"א: (י) טבלרין. בפסיקתא דר"כ שם טבלא יש לו על לבו של כל מלאך, ופי' טבלא לוח tabula (טאפעל), ובנדפס שמו של הקב"ה חקוק על לבן נ"ל טבלרין של הקב"ה: (יא) אסטרטיגוס. המלה יונית στρατηγός שר מפקודי המלך (פעלדהערר),

רבותים אלפי שנאן ה׳ בם סיני בקדש (תהלים סח יח), שמו של הקב"ה משותף עמהן, (יב) מיכאל גבריאל אוריאל רפאל, ולמה אמר להם השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו (שמות כג כא), בנוהג שבעולם המלך עושה כל מה שהוא רוצה, אם יתן (יג) קטיריקי במדינה, ויבואו ויבקשו ממנו, הוא עונה אותם, שמא אם ישלח להם המלך (יד) ארכון שיגבה ממנו מאה ליטרין, ויבקשו ממנו בני המדינה שיפחת מהם, שמא יכולין הם לפחות ממה שצוה המלך, אפילו פרוטה אחת, כי לא ישא לפשעכם (שם שם), אינו יכול לוותר להם דבר, למה מפני שהוא שליח, כך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם הואיל ואין אחר זולתך שהוא יכול לוותר, מלפניך משפטי יצא:

[ד] [דבר אחר מלפניך משפטי יצא]. אמר ר׳ יהודה מהו מלפניך משפטי יצא, בשעה שמנה דוד את ישראל היה כעס לפני הקב"ה, (טו) [ואמר לו אני אמרתי אשר לא ימד ולא יספר (הושע ב א), ואתה השלכת עליהם מנין], (טז) ושלח אליו גד החוזה, ואמר שלש (אני) [אנכי] נוטל עליך (ש"ב כד יב), ולמה שלש, אלא כשם שגזרת על שאול אדונך שלש גזירות, כך אני נוטל עליך שלש, שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה כז ח), (יז) סאה סאה, ומה הן שלש גזירות, כי אם ה׳ יגפנו, או יומו יבא ומת, או במלחמה ירד ונספה (ש"א כו י), כיון שאמר לו כן, אמר לו מה אשיב שולחי דבר (ש"ב כד יג), היה דוד עומד וסוער, ולא היה יודע מה להשיב, אמר ליה דוד אם אומר רעב יהו כל ישראל אומרים, עשיר היה דוד, ואוצרותיו מלאים דגן, מה איכפת ליה, (יח) [ואם אומר מלחמה, יהו כל ישראל אומרים, גבור היה דוד ואנשיו גבורין, מה איכפת ליה], אלא הריני בורר דבר ששוה בעניים ובעשירים, בגבורים ובחלשים, בגדולים ובקטנים, ואף גד החוזה רמז לו רמז שיברור לו הדבר, שנאמר עתה דע וראה מה אשיב (יט) שולחי דבר (שם שם), אמר לו אמור דבר, מה כתיב ויאמר דוד אל גד צר לי מאד נפלה נא ביד ה׳ כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה (שם שם יד), (כ) משל לאדם שהיה נטוי למיתה, אמרו לו היכן אתה מבקש שנקבור אותך, אצל אביך, או אצל אמך, אמר להם אוי לאזנים שכך שומעות, [אף על פי כן אצל אבי, כך אמר דוד אוי להם לאזנים שכך שומעות], אלא נפלה נא ביד ה׳ כי רבים רחמיו. בוא וראה רחמיו של הקב"ה, שאף על פי שבחר לו דוד דבר שלשה ימים, (כא) שהן עושין שלשים ושש שעות, מה כתיב ויתן ה׳ דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד (שם שם טו), מהו עד עת מועד,

הערות ותקונים

זר"ל כדרך השר מעבדי המלך שתלוי על צוארם כנגד לבם חותם המלך: (יב) מיכאל גבריאל אוריאל רפאל, אחר זה נמצא בכ"י ב׳ ד׳ ז׳ הוספה „ד"א שד"י בגימטריא מטטרון" וזה לא נמצא גם בכ"י ג׳ ו׳ ח׳. גם המלות „אוריאל רפאל" ליתא בכ"י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ובנדפס: (יג) קטיריקי. כ"ה גם בכ"י ג׳, ובכ"י ב׳ ד׳ ז׳ קטרגין, ובנדפס קטריגין, ובכ"י ח׳ המלה שגיאות קטריגיו, אין ספק שהיה כתוב בכ"י אשר העתיק ממנו קטריגין, וכלם בטעות וצ"ל קטידיקי בדל"ת כמו שהוא לנכון בכ"י ו׳, והמלה יונית καταδικη פי׳ עונש: (יד) ארכון. כ"ה גם בכ"י ו׳, אבל בכ"י ב׳ פרוסקסרין, בכ"י ג׳ ובנדפס (כי הנדפס דפוס ראשון הוא נדפס עפ"י כ"י ג׳) פרוסקוסרין, בכ"י ד׳ פרוכתוטורין, בכ"י ז׳ פרוקסוקרין, בכ"י ח׳ פריסטקסולין, בכלם המלה משובשת וצ"ל פרוקסטורין כמו שהביא המוספי בערך זה שהמאמר מסו"ט שלפנינו, וכתב פי׳ בל"ר proquaestor ממונים לגבות המס, והאחר לפנינו ארכון, היא המלה αρχων פי׳ שר, עיין ערוך בערכו: (טו) ואמר לו אני אמרתי. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ובנדפס, וחסר גם בכ"י ו׳, וגם הרא"פ רשם בגלי המדרש דפוס וויניציא „אינו בכתובים", ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו: (טז) ושלח אליו גד החוזה כו׳. המאמר מובא בפסיקתא רבתי פי"א פסקא יהודה וישראל רבים בהרחבת לשון ובהוספות, כדרך מסדר מאוחר ע"ש, וכן מובא במדרש שמואל פל"א, ועיין גם בתרגום דה"א כ"א י"ג, וברש"י ש"ב כ"ד י"ד וברד"ק שם: (יז) סאה סאה. עיין פסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח ובהערה ל"ט בסאסאה בסאה סאה: (יח) ואם אומר מלחמה. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס גם בכ"י ו׳ השוה עם כ"י שלנו, והמעתיק דלג מן איכפת ליה עד איכפת ליה: (יט) שולחי דבר. במדרש שמואל איתא שם שולחי דָבָר דֶבֶר: (כ) משל לאדם. במדרש שמואל שם איתא תני רשב"י למה היה דוד דומה באותה שעה לחולה שנטה למות כו׳ ווי נכון לאודנין דהכדין שמעין: (כא) שהן עושין ל"ו שעות. היינו י"ב שעות ליום בלא לילות:

תני

(כב) תני ר׳ חייא רבה (כג) מעת שחיטת התמיד עד עת זריקת דמו, (כד) ורבנן אמרי משהאיר המזרח עד הנץ החמה. (כה) אמר ר׳ תנחומא נכנסו עשרת הדברות, ושני הלוחות, וחמשה ספרי תורה, ושלשה אבות, ושבעת ימי השבת, ושמונת ימי מילה, הרי שלשים וחמשה כנגד שלשים וחמש שעות, ובקשו רחמים לפני הקב"ה לוותר להם שעה אחת לכל אחד ואחד בזכותו, שאם יכלו ישראל מן העולם, אין מי שישמור אותם, ויבטלו מאליהן, וביטל הקב"ה מהם שלשים וחמש שעות, ואותה שעה שנשתיירה מתו בה מהם שבעים אלף. (כו) ורבנן אמרו אבישי בן צרויה נפל באותה שעה, והוא שקול כנגד שבעים אלף מישראל, הדא הוא דכתיב ויאמר למלאך המשחית בעם רב (לך) (ש"ב כ"ד טז), (כז) רבה הוא משכונא גבך, מיד (ויצא) [ויבא] גד אל דוד [ביום ההוא] ויאמר לו עלה הקם לה׳ מזבח (שם שם יח). תני ר׳ שמעון בן יוחי (כח) משל לאחד שהיה מכה את בנו, ולא היה יודע הבן על מה הוא מוכה, לאחר שהכהו אמר לו לך ועשה דבר פלוני שצויתיך היום כמה ימים ולא השגחת בי, כך כל אותן אלפים שנפלו במלחמה בימי דוד, לא נפלו אלא על (כט) שלא תבעו בנין בית המקדש, והלא דברים קל וחומר, ומה אם אלו שלא היה בית המקדש ביניהם, ולא נחרב בימיהם, נעשה להם כך, ונענשו על שלא תבעו אותו, אנו שחרב בימינו, ואין אנו מתאבלים עליו, ולא נבקש עליו רחמים על אחת כמה וכמה, לפיכך התקינו חסידים הראשונים שיהיו מתפללים שלש תפלות בכל יום, והתקינו בו אנא רחום ברחמיך הרבים השב שכינתך לציון וסדר העבודה לירושלים, (ל) ותקנו בונה ירושלים ברכה בפני עצמה בתפלה, ובברכת המזון, כיון שראה דוד כך, אמר אם נפלתי ביד שונאי (לא) היו מפילים אותי בחרב, אבל הקב"ה רחמיו רבים, לכך נאמר מלפניך משפטי יצא:

[ה] (לב) דבר אחר מלפניך משפטי יצא. ר׳ לוי אמר, אמר ליה הקב"ה לדוד, על חנם עשיתי לך סנהדרין, לך ודון לפניהם, אמר ליה דוד רבונו של עולם כתבת בתורתך ושוחד לא תקח (שמות כג ח), והן מתייראין מפני ליקח שוחד ולדונני, אבל אתה רצונך שתקח שוחד מלפניך משפטי יצא, ומנין שהקב"ה לוקח שוחד, [שנאמר] ושוחד מחיק רשע יקח (משלי יז כג), ומה השוחד שנוטל מן הרשעים בעולם הזה, תשובה ותפלה וצדקה, לפיכך כתיב מלפניך משפטי יצא, אמר הקב"ה בניי עד ששערי תפלה פתוחין עשו תשובה, שאני לוקח שוחד בעולם הזה, אבל משאני יושב בדין לעתיד לבא, איני לוקח שוחד, שנאמר לא ישא פני כל כופר [ולא יאבה כי תרבה שוחד] (משלי ו לה), (לג) לפיכך אמר דוד תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך (תהלים טז יא), אלו עשרת ימי תשובה שבין ראש השנה ליום

הערות ותקונים

(כב) תני ר׳ חייא רבה. בפסיקתא רבתי שם ר׳ חייא הגדול: (כג) מעת שחיטת התמיד עד זריקת דמו. עיין ברכות ס"ב ע"ב מובא כן בשם שמואל סבא חתניה דר׳ חנינא משמיה דר׳ חנינא, ועוד מובא שם ר׳ יוחנן אמר עד תלות ממש, וכן בתרגום ש"ב שם מעדן דמתנכים תמידא ועד דמתסק: (כד) ורבנן אמרי. במדרש שמואל נוסף עוד ר׳ שמואל בר נחמן אמר משתזרק דמו ועד שתנץ החמה, ובשם רבנן מובא שם משתנץ החמה עד שיתמלא כל הגלגל, ובפסיקתא רבתי שם הוא כמו לפנינו, ונוסף גם שם ר׳ שמואל בר נחמן אומר משיתחיל גלגל החמה לעלות עד שיגמור: (כה) א"ר תנחומא. עיין בפסיקתא רבתי שם בסגנון אחר: (כו) ורבנן אמרו אבישי בן צרויה נפל. מובא במדרש שמואל שם, ועיין ברכות שם ויאמר למלאך המשחית בעם רב א"ר אלעזר א"ל הקב"ה למלאך טול לי רב שבהם שיש בו ליפרע מהם כמה חובות באותה שעה מת אבישי בן צרויה ששקול כרובה של סנהדרין: (כז) רבה הוא משכונא גבך. דורש רב מלשון רב וגדול: (כח) משל לאחד. במדרש שמואל הוא בשנוי קצת: (כט) שלא תבעו בנין בית המקדש כו׳ לפיכך התקינו כו׳. מובא ברוקח ה׳ תפלה סי׳ שכ"ג בשם שו"ט: (ל) ותקנו בונה ירושלים. מכאן ליתא במדרש שמואל: (לא) היו מפילים אותי בחרב. באיזה כ"י ובנדפס היו מכלים אותי: (לב) ד"א מלפניך ר׳ לוי אמר. מובא בילקוט תהלים רמז תר"ע. בכ"י ד׳ (שהוא קובץ 81 מרומי) חסרים הרבה דפים מכאן עד סוף מזמור י"ח ומתחיל אלמיתם אחליטם במיתה משונה והוא במזמור י"ח סוף אות נ"ב: (לג) לפיכך אמר דוד תודיעני אורח חיים אלו עשרת ימי תשובה, מובא ברוקח סי׳ ר"ו בשם שו"ט, ומובא בילקוט במזמור ט"ז רמז הר"ע

הכפורים: מהו נעימות בימינך נצח (תהלים שם). (לד) אמר ר' אבין זה הדס ולולב וערבה שהן נעימות, והן ניטלין בימין, ואמרי רבנן לולב בימין ואתרוג בשמאל, מה טעם נעימות בימינך נצח, (לה) במי שהוא נוטל לולב בימין ונוצח ובאין. בנוהג שבעולם הנדייסין רצין באיפרכוס, מי נוטל ובא, מי שהוא נוצח, כך בראש השנה באין כל באי עולם ועוברין לפניו כבני מרון, ואף ישראל עוברין לפניו עם כל באי עולם, ושרי אומות העולם אומרים אנו נצחנו וזכינו בדין, ואין אדם יודע מי נצח, אם ישראל נוצחים, או אומות העולם, עבר ראש השנה וכל ישראל באים ביום הכפורים ומתענים בו, ולובשים בגדים לבנים ונאים, עבר יום הכפורים ואין אדם יודע מי נוצח אם ישראל אם אומות העולם, כיון שהגיע יום טוב הראשון של חג, וכל ישראל גדולים וקטנים נוטלין לולביהם בימינם, ואתרוגיהם בשמאלם, מיד הכל יודעין שישראל נוצחין בדין, (לו) וכיון שהגיע יום הושענא רבה, נוטלין ערבי נחל,

הערות ותקונים

תר"ע, ובאמת מקום המאמר הוא לעיל במזמור ט"ז אות י"ב, ואולי נשמט דף אחד ממקומו ויש להגיהו בשם: (לד) א"ר אבין זה לולב כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ז' (בכ"י ד' חסרים איזה דפים) ובנדפס חסר זה, והגי' מהו בימינך נצח זה הלולב כמי שנוטל ונוצח ובא, ובכ"י ח' כמי שנוטל ונוצח בו, ובעל הילקוט שם הביא א"ר אבהו זה הלולב כמי שהוא נוטל ונוצח בימין: (לה) במי שהוא נוטל לולב בימין ונוצח ובאין, בנוהג שבעולם הנדייסין רצין באיפרכוס, מי נוטל ובא, מי שהוא נוצח, בכ"י ב' ג' ז' ח' ובנדפס מה נעימות בימינך נצח זה הלולב, כמי שנוטל ונוצח ובא, בנוהג שבעולם שני הנדיוסין רצין בהפרכוס מי שנוטל ובא הוא נוצח, והילקוט הביא כמי שהוא נוצח ונוטל בימין בנוהג שבעולם שני הנדיוסין באין באיפרכוס מי נוטל בימין מי שהוא נוצח, וכל הגירסאות משובשים וצ"ל כמי שהוא נוצח נוטל ביין בנוהג שבעולם שני הנדיוסין רצין בהפודרמס מי נוטל ביין מי שהוא נוצח. ומלת ביין היא המלה היונית βάϊον ופי' ענף תמר (פאלמצווייג) ועפ"י הענין עולה יפה מאד כי ענף תמר או הוטר קלוע מענפי תמר הוא אות נצחון לגבורי מלחמה שנשאו איש איש כף תומר בידו וזה הוא לקיחת הלולב אשר לנו להורות שנצחנו את אויבינו. ובפסיקתא דרב כהנא פסקא ולקחתם לכם (ק"פ ע"א), ובוי"ר פ"ל אות ב' א"ר אבין לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אנן ידעין הידין נצח אלא מאן דנסיב באין אנו יודעים דהוא נצח, כך לפי שישראל ושרי אומות העולם נכנסין ומקטרגין לפני הקב"ה בר"ה ולית אנן ידעין הידין אינון נצוחייא אלא ממה שישראל יוצאין לפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידיהן אנו יודעין דישראל אינון נצוחייא ע"כ. כל מעיין יראה כי דברי הפסיקתא ומדרש וי"ר הוא הוא המאמר שלפנינו בסגנון אחר ומתוקן לנכון באיין, ועיין בפסיקתא שם הערה נ"ו שהארכתי בזה (ויש לתקן שם במקום צאיין צ"ל באיין עוד שם ציין צ"ל ביין, כמו שתקנתי בלוח הטעות), ויש עוד לברר שמלות הנדייסין רצין באיפרכוס (ובכ"י ו' בטעות דנין באפרכוס מן רצין נעשית דנין) כ"ה בכל כ"י. רק בכ"י ג' ז' ובנדפס הגי' בהפרכוס. המוספי הביא המאמר הזה בערך הנדיוכין, שני הנדיוסין רצין בהפרכוס מי שנוטל ובא הוא נוצח וכתב פי' בל"י ἐναντίος ô בעלי ריב (געגנער), אבל יפה תיקן ידידי הרב הגדול מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט בערוך השלם ערך הדיוך שצ"ל הניוכין והיא המלה היונית ἡνίοχος והם מנהיגי סוסים בשחוק מרוצת סוסים של יונים (פפערדערענגען). ובמקום אפרכוס או הפרכוס צ"ל איפדרמוס והיא המלה היונית ἱππόδρομος מקום מרוצת סוסים (רעננבאהן), ושיעור המאמר שני בעלי מרוצות סוסים רצין במקום מרוצת סוסים כדי לנצח זה את זה, מי שנוטל ביין הוא נוצח, כך בר"ה עוברין לפני כבני מרון ואין אדם יודע מי נוצח, אם ישראל או או"ה, כיון שהגיע יום ראשון של חג וכל אחד ואחד נוטל לולביהון בידם מיד הכל יודעין שנצחו ישראל, וכן העירני ג"כ על המלה הנדיוסין שצ"ל הדיוכין הרב הגאון הגדול מהר"י ד"ר פירסט. והנה בכ"י ו' הגי' בטעות הנדיוסין דנין באפרכוס. מן רצין טעה המעתיק באותיות דומות והעתיק דנין, ואולי מזה נשתבש בפסיקתא דר"כ ובוי"ר א"ר אבין לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אנן ידעין הידין נצח, ברור שהיה לפני הסופר הראשון שני הנדיוסין שדנין באפרכוס ומזה הגיה שנים שנכנסו אצל הדיין, ועיין שם בהערה נ"ו כי המאמר שם משובש ונלקה בחסרון: (לו) וכיון שהגיע יום הושענא רבה נוטלין ערבי נחל כו'. כל זה חסר בכ"י ב' ג' ז' ח' ובנדפס, וכך הגי' שם כיון שהגיע יו"ט הראשון של חג וכל ישראל יוצאים קטנים וגדולים ונוטלין לולביהם, והם יודעים שנצחו ישראל בדין (וכל מה שבנתיים ליתא) ונמחל עונותיהם והם יודעים שנצחו, שנא' וגם נצח ישראל לא ישקר. והמאמר הזה הוסיף ג"כ מהרא"פ בגלד המדרש עפ"י כ"י שהיה לפניו, והתחלת המאמר הזה אשר הוסיף הרא"פ הביא גם הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ה צד קס"ג כאשר ראה בהוספת מהרא"פ כי המדרש הזה דפוס ווינציא עם הגהות הנ"ל נמצא ביד החכם המהולל הישיש ה"ר רפאל קירכהיים הי"ו גם לפניו. והנה המאמר הזה בשנוים קלת ראיתי מובא

ברוקח

ומקיפין שבע הקפות, וחזן הכנסת עומד כמלאך אלהים, וספר תורה בזרועו, והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח, (*לו) שכך שנו רבותינו בכל יום היו מקיפין את המזבח, ואומרים אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא, וביום השביעי היו מקיפין שבע פעמים, וכן מפורש על ידי דוד מלך ישראל, שנאמר ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה' (תהלים כו ו), (לז) ומיד מלאכי השרת שמחים, ואומרים נצחו ישראל נצחו ישראל, וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם (ש"א טו כט), הוא שאמר דוד אם תתקיימו מצות לולב שנקרא נעים, (לח) ותטלוהו ביד ימין לסלסל בו להקב"ה, הרי הוא מודיע לכם אורחות חיים, וכן הוא אומר תודיעני אורח חיים, בראש השנה וביום הכפורים: בשובע שמחות. בסוכות: את פניך, במצות ראייה. שנאמר יראה כל זכורך (דברים טז טז): נעימות בימינך. באגודת לולב שנקראה נעימות, ונוטלין ביד ימין: נצח. הריני מבשרך שנצחת לאומות העולם בדין, שנאמר וגם נצח ישראל לא ישקר (ש"א טו כט): (לט) דבר אחר שובע שמחות את פניך. אל תקרי שובע, אלא שבע, כנגד שבעה, שנאמר ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים (ויקרא כג מ), ואלו הן, סוכה ולולב וערבה הדס ואתרוג וניסוך המים ושמחת בית השואבה, ואם עושין כן, השם מנעים להן ומנצחן בימינו בדין: דבר אחר תודיעני אורח חיים. זו תורה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח). שובע שמחות, (מ) מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, (מא) ולא עוד שאתה מסביר לי פנים, שנאמר את פניך נעימות בימינך, בעולם הזה. נצח, בעולם הבא:

[ו] דבר אחר תפלה לדוד שמעה ה' צדק. (מב) כשברח מפני שאול פעם ראשונה: הקשיבה רנתי. כשברח מפני שאול במערה: האזינה תפלתי. במעגל,

הערות ותקונים

ברוקח סי' רכ"א בשם הירושלמי וז"ל: ירושלמי בפ' לולב וערבה כיצד סדר הקפה כל ישראל קטנים וגדולים נוטלין את לולביהם בידיהם ימינית ואתרוגיהן בשמאלית ומקיפין הקפה אחת ואותו היום ז' פעמים, כיהא בזמן שיש מזבח, אבל בזמן הזה חזן הכנסת עומד כמלאך אלהים וספר תורה בזרועו והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח ע"כ, ואיתא במזמור ששה עשר בשו"ט שמעה ה' צדק למה מקיפין שבע פעמים זכר ליריחו, וכן בשבה"ל השלם ובשבה"ל הקצר כלל ק"כ ובתניא סי' פ"ו מובא ג"כ הירושלמי וז"ל ביום השביעי מקיפין שבע פעמים כו' ולמנהג הזה יש סמך בירושלמי דגרסינן התם בכל יום ויום מקיפין את המזבח פעם אחת, כיצד דרך היקף המזבח כל ישראל היו נוטלין לולביהן בידיהן הימנית ואתרוגיהן בשמאלית ומקיפין הקפה אחת ואותו היום מקיפין שבע פעמים כיהא בזמן שיש מזבח ובזמן שאין מזבח חזן הכנסת עומד כמלאך ה' צבאות וספר תורה בזרועו והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח ע"כ, וכן מובא כן בילקוט תהלים סוף רמז תס"ג ג"כ בשם הירושלמי פרק לולב וערבה, אולם לפנינו בירושלמי אין זכר מזה, ובירושלמי פ' לולב וערבה פ"ד סוף ה"ג (נ"ד ע"ג) איתא רק אותו היום מקיפין את המזבח שבע פעמים א"ר אחא זכר ליריחו, וזולת זה אין דבר בירושלמי, ואולי שלייכו ירושלמי הטונה רק על המלות א"ר אחא זכר ליריחו, והרוקח הביא זה בשם שו"ט, ובאמת זה ליתא בשו"ט רק בירושלמי, והמאמר שהביאו בשם ירושלמי צ"ל שו"ט, והוא המאמר שלפנינו רק עם הוספות באמצע, ואולי הם הוספות מאיזה גאון, וכוונת זכר ליריחו מבואר ברוקח ע"ש: (*לו) שכך שנו רבותינו. משנה סוכה מ"ה ע"א: (לז) ומיד מלאכי השרת שמחים ואומרים נצחו ישראל. עיין בפסיקתא פסקא ולקחתם לכם הערה נ"ט שהעירותי כי במדרש וי"ר כמלא הוספה ולקוח מן מדרש שו"ט ע"ש, ואין להכפיל הדברים: (לח) ותטלוהו ביד ימין לסלסל בו להקב"ה עד הריני מבשרך. חסר בכ"י ב' ג' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו' וכן הוסיף מהרא"פ בגלד המדרש: (לט) ד"א שובע שמחות אל תקרא שובע עד ד"א השני. נשמט בכ"י ב' ג' ובנדפס, (ובכ"י ז' חסר מאמר שלם ע"י שגגת המעתיק) ונמצא לנכון בכ"י ו', וגם הרא"פ הוסיף זה בגלד המדרש דפוס ווינציא: (מ) מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים. בילקוט רמז תר"ע הביא הגי' תורה נביאים וכתובים משנה תוספתא תלמוד אגדה, ובוי"ר פ' אמור הגי' שובע שמחות שבעה בה שמחות מקרא משנה תלמוד תוספות ואגדות, והכוונה במלת תוספות על התוספתא, ועיין פסיקתא רבתי פסקא ולקחתם לכם הערה ל': (מא) ולא עוד שאתה מסביר לי פנים, שנאמר את פניך נעימות בימינך נצח בעוה"ז, נצח בעוה"ב, כל זה חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגלד המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו: (מב) כשברח מפני שאול פעם ראשונה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ח' ובנדפס ובילקוט רמז תר"ע הגי' בשעה שאמר דוד לגלית אתה בא אלי בחרב ובחנית (ש"א י"ז מ"ה), ובכ"י ז' חסר מן ד"א עד ד"א השני, ובכ"י ב' חסר שורה, ועיין להלן מזמור ס"ב כשנכנסין בנרה מבקשין להקב"ה כו':

 שנאמר

כשהיה מתיירא מפני אבנר: בלא שפתי מרמה. בזיפים, (מג) שנאמר בבוא הזיפים ויאמרו לשאול (תהלים נד ב): דבר אחר תפלה לדוד. (מד) כשאדם קם משנתו מתפלל ואומר ברוך מחיה המתים: (מה) שמעה ה' צדק. זו קרית שמע: הקשיבה רנתי. [זו תפלה ראשונה של יוצר: האזינה תפלתי], זו תפלת המנחה: בלא שפתי מרמה. זו תפלת ערבית, שלא עמדנו להתפלל לא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך דברים בטלים, ולא מתוך שפתי מרמה, אלא מתוך דברי תורה ומעשים טובים: (מו) דבר אחר הקשיבה רנתי. זו רננה של תורה, שמרננים תלמידי חכמים, שנאמר קומי רוני בלילה (איכה ב יט): האזינה תפלתי. זו תפלת השחר: בלא שפתי מרמה. זו תפלת המוספין, ולפי שאיני מתפלל לפניך בשפתי מרמה, אלא בלב שלם, לפיכך מלפניך משפטי יצא, שאתה מזכה אותנו בדין:

[ז] (מז) **בחנת** לבי פקדת לילה. לפי שאמר דוד בחנני ה' ונסני (תהלים כו ב), אמר לו הקב"ה אין אתה יכול לעמוד, אמר לו יכול אני לעמוד, (מח) לא עשה מעט עד שבחנו הקב"ה ולא עמד בה, בא לימוט והתחיל צווח ואמר תמוך אשורי במעגלותיך בל נמוטו פעמי (פסוק ה), אמר לו הקב"ה ולא אמרתי לך שאין אתה יכול לעמוד, לפיכך אמר דוד אני קראתיך כי תענני אל (פסוק ו):

[ח] **הפלה** חסדיך מושיע חוסים. אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם (מט) תן לי מאותה רשייה המופלאה שיש לך, (נ) ואיזהו זו מחילה וסליחה, שנאמר הסולח לכל עונכי הרופא לכל תחלואיכי (תהלים קג ג): שמרני כאישון בת עין. (נא) אמר ר' יודן בשם ר' לוי (נב) אין בית רובע בחללו של עולם שאין בו תשעה

הערות ותקונים

(מג) שנאמר בבוא הזיפים ויאמרו לשאול. בכ"י ג' ח' ובנדפס וילקוט מובא בטעות שנאמר ויעלו זיפים אל שאול, והוא פסוק בש"א כ"ג י"ט, ושם כתוב ויעלו זיפים אל שאול, אבל בשם לא התפלל כלל, וצ"ל בבוא הזיפים ויאמרו לשאול, ושם כתוב למנצח בנגינות משכיל לדוד, וכן להלן במזמור נ"ד מובא הכתוב בבוא הזיפים: (מד) כשאדם קם משנתו מתפלל ואומר ברוך מחיה המתים. המאמר מובא בפסיקתא רבתי פ"מ פסקא בחדש השביעי אמר דוד תפלה לדוד שמעה ה' צדק וגו' תפלה לדוד זו תפלה שאדם מתפלל בשעה שהוא נעור מן שנתו ברוך מחיה המתים, וזה נובע מירושלמי ברכות פ"ד ה"ב (דף ד' ע"ד), דבית רבי ינאי אמרין הנוער משנתו צריך לומר בא"י מחיה המתים. ולפנינו בשו"ט ובפסיקתא רבתי נשמטו המלות „אתה ה'". ועיין בגליון הירושלמי דפוס זיטאמיר שמובא בשם פר"ח סי' מ"ו שכתב הא דאין מברכין אותו שהוא בכלל המחזיר נשמות: (מה) שמעה ה' צדק זו ק"ש, הקשיבה רנתי זו תפלה ראשונה של יוצר, האזינה תפלתי זו תפלת המנחה. תקנתי כמו שהוא לנכון בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס המאמר נלקה בחסר, וכאשר הוא לפנינו כן יש לתקן שם. וכן הרא"פ בהגהת המדרש הוסיף בגלדו כמו שהוא בכ"י שלפנינו. וברכתי שם אשר המאמר נובע משו"פ יש לתקן וכצ"ל שמעה ה' צדק זו ק"ש, הקשיבה רנתי זו תפלה הראשונה, האזינה תפלתי זו תפלה השניה, [בלא שפתי מרמה זו תפלה השלישית] (ר"ל תפלת ערבית): (מו) ד"א הקשיבה רנתי זו רינונה של תורה כו'. זה נובע מירושלמי ר"ה פ"ד ה"ח (נ"ט ע"ג) שמעה ה' צדק זו ק"ש, הקשיבה רנתי זו רינון תורה, האזינה תפלתי זו תפלה, בלא שפתי מרמה זו מוסף, מה כתיב בתריה מלפניך משפטי יצא, וזה אינו מובא בפסיקתא רבתי שם, ועיין בשבה"ל השלם (ה' ר"ה סי' ש"ד) ובשבה"ל הקצר כלל ק', ובתניא סוף סי' ע"ה בשם אגדה, שמעה ה' צדק זו ק"ש, הקשיבה רנתי זו תפלה, האזינה תפלתי בלא שפתי מרמה זו תפלת מוסף, ואחר כך מלפניך משפטי יצא, והוא בסגנון לשון הירושלמי: (מז) בחנת לבי. מובא בילקוט שם בקיצור: (מח) לא עשה מעט. פי' שהה מעט, וזה חסר בנדפס: (מט) תן לי מאותה רשייה המופלאה שיש לך. כ"ה בכל כ"י ובילקוט ובדפוסים ראשונים, אבל בדפוס זאלקווא ואח"כ בדפוס ווארשוי נוסחא אחרת אשר המדפיס מזאלקווא שנה הלשון כרצונו, ועיין בפי' מהרא"ס ז"ל: (נ) ואיזהו זו מחילה וסליחה שנא' הסולח וגו'. זה חסר בכ"י ב' ג' ז' ח' ובנדפס ובילקוט, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגלד המדרש: (נא) א"ר יודן בשם ר' לוי. בכ"י ג' א"ר יודן בשם רבי, וכן הוא בכל הדפוסים, כי דפוס ראשון נדפס עפ"י כ"י ג', וצ"ל בשם ר' לוי, וכ"ה לנכון בכ"י ב' וכ"י ו' ובילקוט, וכן להלן במזמור נ"ה, ובכ"י ב' ח' בטעות א"ר יהושע בן לוי, צ"ל א"ר יודן בשם ר' לוי, ובמדרש דב"ר פ"ד אות ד' מובא בשם ר' אבא בר זעירא אין בית רובע בחללו של עולם שאין בו כמה אלפים מזיקין, ובתנחומא הנדפס מכבר סוף משפטים סי' י"ט הגי' א"ר יהודה בר שלום בשם ר' לוי אין לך בית רובע בחללו של עולם שאין בו תשעה קבין מזיקין, ובפ' עקב סי' ד' נמצא הוספת המדפיס ממנטובה והגי' א"ר יהודה דסכנין בש"ר אליעזר: (נב) אין בית רובע. פי' המ"כ בבמ"ר שם בית

קבין מזיקין, והאדם פושט ידו לתוך המזיק והקב"ה שומרו. אמר ר' יהושע בן לוי בשעה שאדם הולך בדרך, (נג) איקוניא של מלאכים מהלכין לפניו, ומכריזין ואומרים תנו מקום לאיקוניא של הקב"ה, (נד) וכן הוא אומר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (תהלים צא יא), (נה) ורבנן אמרי (נו) פראמא נתונה לפני עיניהם של מזיקין (נז) כחמורים הללו של טוחנין, ובשעה שעונותיו של אדם גורמין לו, הכיסוי מתגלה, ומביט לאדם, (נח) ופניו משתנים, שנאמר משנה פניו ותשלחהו (איוב יד כ), ומביט בו והוא ניזוק, לכך מסר הקב"ה כל המלאכים הללו לשמור אותו, אלף משמאלו ורבבה מימינו, שנאמר יפול מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש (תהלים צא ז), ולמה של ימין יותר משל שמאל, (נט) מפני שיד ימין שולטת בכל המצות, לכך רבבה מימינו, אבל של שמאל שאינה שולטת אלא במצות תפילין, [שנאמר וקשרתם לאות על ידך (דברים ו ח), לכך נמסרו לשמאל] אלף. מהו אליך לא יגש. אמר הקב"ה בנוהג שבעולם מלך יוצא לדרך, וכל (ס) הלגיונות יוצאין עמו לשמרו, והוא זקוק לתת להם פרנסתן ומזונתן, אבל אני מסרתי לכם אלף משמאל ורבבה מימין, שיהו משמרין אותך, ואין אחד נוגש אצלך ואומר זן אותי ופרנסני, (סא) אמר רב חנינא לא נאמר ימסרו מצדך אלף, אלא יפול מצדך אלף, מהו יפול, שאם יבואו עליך מזיקין, אותן המלאכים מפילין אותם לפניך: דבר אחר מהו יפול, שהקב"ה משלימן עמך, כמה שנאמר וממנשה נפלו על דויד (דה"א יב כ). כל המלאכים הללו שנמסרו לאדם שיהיו משמרין אותו, ואימתי הוא משומר, בשעה שהוא משמר את התורה. (סב) אמר ר' אלעזר הקפר, אמר לו הקב"ה לאדם, תהא נרי בידך ונרך בידי, נרי בידך, דכתיב כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), נרך בידי, דכתיב נר (אלהים) [ה'] נשמת אדם (שם כ כז), אם שומר אתה שלי, אני אשמור את שלך. (סג) אמר ר' חייא משל לשני בני אדם שהיה להם שני כרמים, לאחד היה לו בגליל, ואחד היה לו ביהודה, זה שבגליל היה לו כרמו ביהודה, וזה ביהודה היה לו כרמו

הערות ותקונים

בית רובע מקום ראוי לזרוע בו רובע הקב, עיין ערוך ערך בית רובע שהביא מתוספתא כלאים פ"ב רובע הקב עשר אמות ומחצה על י' אמות ומחצה, ועיין בערוך השלם: (נג) איקוניא של מלאכים כו', תנו מקום לאיקוניא של הקב"ה. ובילקוט ובד"ר שם תנו מקום לאיקונין של הקב"ה, המלה מורגלת במדרשים והיא יונית εἰκόνια פי' צורה וצלם ודמות (בילד), ועיין ערוך ערך אקי מה שהביא בשם ילמדנו: (נד) וכה"א כי מלאכיו יצוה לך וגו'. זה הסיום חסר בכ"י ב' ג' ז' ח' ובנדפס, והרא"פ הוסיף זה בגלד המדרש: (נה) ורבנן אמרי. בכ"י ב' ז' (ובכ"י ד' חסרים איזה דפים, והכ"י הזה שוה תמיד עם כ"י ב' ז') נמצא פה הוספה, ויען כי אינו מעניין המאמר לכן לא הוספתיו בפנים וז"ל: „רבנן אמרין בג' מקומות השטן מתאוה לקטרג השרוי בבית המרועע, והמהלך בדרך יחידי, והמפרש בים הגדול. ר' אלעזר ור' יהושע היו פורשין בים הגדול, נכנסו ספינתן למקום שאין המים מהלכין, אמר לו ר' אלעזר לר' יהושע לא באנו לכאן אלא לנסיון גדול, ומלאו משם הבית מים, כיון שעלו לרומי אמר אדריאנוס להם מי אוקינוס מה הם, אמרו לו מים בולעים מים, אמר לכון חמון לי מנכון יתבון ליה מליא לוקיינתא, והוה יהבין בהון מיא והוה בלע יתהון", וזה לא נמצא גם בכ"י ג' ובכ"י ו', וגם בדפוס ווינציא אשר מדרך המדפיס להוסיף מאמרים עפ"י כ"י שהיה לפניו לא נמצא זה, והמאמר מר' אלעזר ור' יהושע הוא מב"ר פי"ג ע"ש. ופי' לוקיינתא בל"י λεκάνη ספל, כמו שהביא הערוך בערך לקן א': (נו) פראמא. צ"ל פארמא, ומובא בערוך ערך פרמא בשם הגדת תהלים, ופי' בל"ר Forma, מין מסוה הנתון על הפנים, והמלה נמצאת גם בבבלי שבת ס"ו ע"ב, והערוך הביאה בערך פלאמי, והיא נוסחא משובשת: (נז) כחמורים של טוחנין. החמורים הטוחנים ברחים נותנין מסוה על פניהם: (נח) ופניו משתנים. בערוך שם ומשטה, צ"ל ומשתנה: (נט) מפני שיד ימין שולטת בכל המצות. עיין להל' מזמור צ"א בפ' יפול מצדך אלף, ובמ"ר פי"ב אות ג': (ס) הלגיונות. ידוע פי' בל"י ובל"ר λεγεων Legion צבא של רומיים: (סא) א"ר חנינא. להלן במזמור צ"א הגי' א"ר חנינא בר אבהו אינו אומר נמסרו אלא יפול שאם באים אלף מזיקים לפני היד שמאל הן נופלים לפניה, ואם ריבוא לפני הימין הן נופלין לפניה, שהיא שולטת במצות הרבה: (סב) א"ר אלעזר הקפר אמר לו הקב"ה לאדם תהי נרי בידך. עיין וי"ר פל"א אות ד' בר קפרא פתח, ודב"ר פ"ד אות ד' ושם המאמר מקוטע ויצא במלת „וכו'" ידי חובתו. והמאמר מובא בילקוט רמז תרע"א והביא א"ר אלעזר לבד: (סג) א"ר חייא משל לשני בני אדם. המשל מובא גם בתנחומא שלנו

בגליל, לימים הגיעו זה אצל זה, אמר אחד לחבירו שמור לי כרמי שבגליל, ואני אשמור כרמך שביהודה, (סד) ואם אתה מאבד כרמי שביהודה, אני מאבד כרמך שבגליל, כך אמר הקב"ה לישראל שמור מצותי וחיה (משלי ד ד), אם תשמרו את תורותי, אני אשמור אתכם, שנאמר אם שמור תשמרון (דברים יא כב), אם שמור תִשָׁמֵרוּן: (סה) [אמר ר' יוחנן גדולה תורה מן המצות, שמצוה בפני תורה כנר בפני חמה, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), ואומר השמש לאור יומם (ישעיה ס יט)]:

[ט] **קומה** ה' קדמה פניו הכריעהו. (סו) ר' פנחס בשם ר' הושעיא אמר חמש קימות העמיד דוד להקב"ה בספר תילים, ארבעה כנגד ארבע מלכיות, שראה ברוח הקדש היאך הם עתידים לשעבד את ישראל, והוא מעמיד להקב"ה על כל אחת ואחת, וחמישית שראה מלכותו של גוג ומגוג שהוא בא על ישראל בחזקה, ואמר להקב"ה קומה ה' אל נשא ידך (תהלים י יב), (סז) אין לנו שליט להזדווג לו אלא אתה, (סח) משל לגבור שהוא עובר בנהר ובנו עמו, והוא אוחז בידו להעבירו, וכיון שהגיע לחצי הנהר נתגברה השבולת למעלה על ראש בנו, מיד צעק בנו ואמר אבא אבא ארים ידיך דאנא טבע ומית, כך ארבע מלכיות משולים כמים, שנאמר הוי המון (מים) [עמים] רבים [כהמות (מים) [ימים] יהמיון וגו'] (ישעיה יז יב), וישראל טובעים בתוכו, שנאמר טבעתי ביון מצולה ואין מעמד [באתי במעמקי מים ושבולת שטפתני] (תהלים סט ג), ואלמלא הקב"ה עמהם היו כלים ואובדים, שנאמר כי תעבור במים

הערות ותקונים

שלנו קדושים אות ו', ובתנחומא הנדפס מכבר קדושים אות ו', וע"ש בהערה כ"ו, ובתנחומא מובא המשל בשם ר' שמעון בר חלפתא, ובילקוט תהלים רמז תרע"א מובא כמו שלפנינו בשם ר' חייא, וחסר הניון, והמאמר שלפניו אמר דוד לפני הקב"ה הוא מן תנחומא קדושים אות ו': (סד) ואם אתה מאבד כרמי שביהודה אני מאבד כרמך שבגליל. באיזה כ"י ובנדפס אם אתה אובדת את כרמי אני אובד את כרמך, ובילקוט שם הברת כרמי ואביר כרמך, אין ספק שצ"ל הובדת ואביד. ולדעתי יש לתקן אם אתה מעדר את כרמי אני מעדר את כרמך: (סה) א"ר יוחנן. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ז' (ובכ"י ד' חסר איזה דפים), אבל בכ"י ג' ובנדפס גם בדפוס ראשון נוסף המאמר הזה באמצע המאמר שלפניו אחרי המלות נרי בידך כי נר מצוה ותורה אור, וזה בא מאיזה מעתיק שהוסיף ההוספה בגלדו והובא פנימה שלא במקומו, והרא"פ כתב בגלד המדרש על המאמר הזה מר' יוחנן „אינו בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, וכן ליתא ההוספה בכ"י ו' ובכ"י ח', ובדפוס ראשון חסר הסיום „ואומר השמש לאור יומם": (סו) ר' פנחס בש"ר הושעיא אמר חמש קימות כו'. המאמר הזה מובא בפסיקתא רבתי פל"א פסקא ותאמר ציון, ונובע מן מדרש שלפנינו, ושם מתחיל ד"א ותאמר ציון כך פתח רבי תנחומא ברבי זש"ה קומה ה' אל נשא ידך א"ר פנחס הכהן בשם רבי הושעי' חמש מעמדות אמר דוד לפני הקב"ה בספר תהלים בספר ראשון, מזה תראה שהוא נובע משו"ט, והוסיף ר' תנחומא פתח גם הוסיף מלת „הכהן". גם עוד תראה כי חושב שם החמש מעמדות היינו קומה ה' הושיעני אלהי (ג' ח'), קומה ה' באפך (ז' ז'), קומה ה' אל יעז אנוש (ט' כ'), קומה ה' אל נשא ידך (י' י"ב), קומה ה' קדמה פניו (י"ז י"ג), וכן לעיל במזמור ג' פ' קומה ה' הושיעני, מובא ג"כ המאמר הזה בקצרה, א"ר פנחס בש"ר הושעי' חמש פעמים מקים דוד להקב"ה בספר ראשון שבתהלים כו', וכן יש לתקן בכאן בספר ראשון שבתהלים, ועיין במדרש ב"ר ריש וישלח, ובמדרש שו"ט הנדפס במקום העמיד הקב"ה לדוד, צ"ל העמיד דוד להקב"ה. (סז) אין לנו שליט להזדווג לו אלא אתה. כ"ה גם בכ"י ו', וזה חסר בכ"י ב' ז' ח' (ובכ"י ד' חסר איזה דפים), ובכ"י ג' ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים הנוסחא כך: אמר לפניו רבש"ע אין זו להזדווג לה אלא אתה (ובדפוס וארשוי בטעות אין זוג וצ"ל אין זו). ובפסיקתא רבתי שם הגי' התחיל מעמיד הקב"ה עליה ואומר רבש"ע אינו שלנו להזדווג לה אלא את אפנטיסון לה. ולדעתי יש לתקן וכצ"ל אין לנו אפנטיסין להזדווג לו אלא אתה אפנטיסין לה, ובכ"י שלנו (כ"י א' מפארמא) גם בכ"י ו' השמיטו המלה והלינו „שליט" והמלה קשה מאד לבארה, ולדעת הרב החוקר מוהר"ר יחיאל מיכל זאקס ז"ל בספרו בייטרעגע ח"א דף כ"ו ואחריו החזיק הרב בעל ערוך השלם, המלה היא היונית עסדהפסαπαντησοσ (געגען ענטגעגען) והוא הליווי מפעל ἀπαντάω ור"ל אין בידינו לצאת לקראתה, אבל אתה מקדים וצא לה ע"כ, וראיתי בהגהת הרא"פ בגלד המדרש הגי' עפ"י כ"י שהיה לפניו, או הוסיף עפ"י הפסיקתא רבתי רבש"ע אין זו שלנו (ס"א אין לנו שליט) אלא אתה ואפטניסין שלך, הביא המלה בטעות ובודאי צ"ל ואפנטיסין, מכל אשר הבאתי תראה כי המאמר הוא מן המאמרים הסתומים: (סח) משל לגבור. בפסיקתא רבתי שם הלשון קצת בשנון אחר:

זכור

אתך אני (ישעיה מג ב), כיון שצפה הקב"ה בעמים שהם מתגברין, והחטא גורם, והמלכיות מתגברים כשבולת של נהר לשטוף את ישראל, התחיל צווח ואומר קומה ה' אל נשא ידך, דלמא טבעינן, וכן הוא אומר אל תשטפני שבולת מים (תהלים סט טז), לכך נאמר קומה ה' אל נשא ידך, דלמא טבעינן, אמר ליה הקב"ה חייך אני נושא את ידי, שנאמר כי אשא אל שמים ידי (דברים לב מ):

[י] **דבר** אחר קומה ה' אל נשא ידך. (סט) זכור שבועתך שנשבע המלאך בשמך, שנאמר וירם ימינו ושמאלו (ע) אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב ז), ואומר ולכן יחכה ה' לחננכם (ישעיה ל יח), ואין לכן אלא שבועה, שנאמר ולכן נשבעתי לבית עלי וגו' (ש"א ג יד). [אמר] ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, אמר הקב"ה פעמים אמרתי בעצמי בשבועה שאני מביא את הקץ וגואל אתכם משעבוד מלכיות, ואף כשיבא גוג ומגוג לעתיד לבא אני נלחם עמו, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג), לכן אמר דוד קומה ה' קדמה פניו, (עא) קדמה להושיע עד שלא יקדימך, מהו הכריעהו, מכף זכות לכף חובה. דבר אחר הכריעהו, שברהו, כמה דאת אמר המה כרעו ונפלו (תהלים כ ט): פלטה נפשי מרשע חרבך. ממי שבא עליך מכח התורה שנקרא חרב, שנאמר וחרב פיפיות בידם (תהלים קמט ו): (עב) דבר אחר פלטה נפשי מרשע חרבך. מאותו החרב שבא עלי מכח של יצחק אביו, שאמר לעשו ועל חרבך תחיה (בראשית כז מ): דבר אחר פלטה נפשי מרשע. מאותו רשע שהוא חרבך, שעשית אותו לרדות בעולמך, כמה דאת אמר הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי (ישעיה י ה): ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר פלטה נפשי מאותו רשע שהוא עומד ליפול בחרבך, שנאמר כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד (ישעיה לד ה):

[יא] (עג) **ממתים** ידך ה' ממתים מחלד. מדבר בנבוכדנאצר, אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם מה גבורים היו שנטלו שלטון מתחת ידיך, והשלטת אותן בעולמך לשעבד את ישראל, ואיזהו זה נבוכדנאצר ובלטשאצר, ואין ממתים אלא גבורים, שנאמר החרם כל עיר מתים (דברים ג ו): ממתים מחלד. שהשלטת אותם על כל הארץ, ואין חלד אלא ארץ, שנאמר האזינו כל יושבי חלד (תהלים מט ב): חלקם בחיים. בעולם הזה, שהשלטת אותם ונתתה להם שלוה: וצפונך תמלא בטנם. שהעשירו את עצמם מההקדשות הצפונות בבית המקדש, שנאמר אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך (מ"ב כד יג): ישבעו בנים. זה אויל מרודך, שנאמר ועבדו אותו כל הגוים ואת בנו [ואת בן בנו] (ירמיה כז ז): והניחו יתרם לעולליהם. (עד) יתומה אחת נשתיירה בביתו, זו ושתי, שעשתה ושתי (עה) אגוסטא במלכות שאינה שלה, שנאמר גם ושתי המלכה עשתה משתה נשים (אסתר א ט):

[יב] (עו) **דבר** אחר ממתים ידך ה'. (עז) אלו הן גבורי עשו שנטלו המלוכה מתחת ידך: ממתים מחלד. שהשלטת אותם בעולם הזה: חלקם בחיים.

הערות ותקונים

(סט) זכור שבועתך גם זה מובא בפסיקתא רבתי שם, ומובא בילקוט תהלים רמז תרנ"א, והוא מפסיקתא רבתי: (ע) אל השמים וישבע בחי העולם. מן המלות אל השמים מתחלת כ"י ה' שהוא הכ"י ממינכען, כי חסר שם ההתחלה, שנשמטו הרבה דפים, לכן לא הזכרתי את הכ"י הזה מן מזמור א' עד כאן: (עא) קדמה להושיע עד שלא יקדימך. מובא בילקוט תהלים רמז תרע"א בשם המדרש: (עב) ד"א פלטה נפשי. מובא בילקוט שם: (עג) ממתים ידך. מובא בילקוט שם: (עד) יתומה אחת נשתיירה. מובא לעיל במזמור י' אות ו', וכ"ה במדרש אסתר פ"ג סוף אות ה': (עה) אגוסטא. בארתי לעיל מזמור י' אות ו' הערה ל"ו: (עו) ד"א ממתים ידך אלו הן גבורי עשו. מובא בילקוט שם, ומן ד"א זה עד ד"א השני חסר בכ"י ב' ז' ובכ"י ה' (בכ"י ד' חסרים איזה דפים), ונמצא לנכון גם בכ"י ג' ובכ"י ו' ובנדפס וגם בילקוט: (עז) אלו הן גבורי עשו שנטלו המלוכה מתחת ידך. בכ"י ג' ח' ובכל הדפוסים הגי' מה גבורים היו שהיו שולטין מתחת ידך, והגי' שלפנינו וכן בכ"י ו' היא נכונה, וכן הרא"פ הוסיף בגלדו והביא הגי' כמו בכ"י שלפנינו, והביא גי' כ"י אחר, ד"א ממתים ידך ה' מדבר בעשו מה גבורים הם שנטלו שלטון מתחת ידך, וכן צ"ל

בנדפס

(עח) שעתידין לחיות בחיי השקט ושלוה בעולם הזה ושלום ועושר, וצפונך תמלא בטנם. (עט) שהעשירו ממטון של הקדשות הצפונות בלשכות וממונם של ישראל: ישבעו בנים. (פ) זה אספסיינוס וחביריו: והניחו יתרם לעולליהם. (פא) שני יתומים שנשתיירו מהם רומוס ורומולוס זימנת להם זאבה מניקה שהניקה אותם, עד שנגדלו ונעשו מלכים גדולים: (פב) והניחו יתרם לעולליהם. שבנו רומי הרשעה, ועשו בה בירניים, והניחו למלכי רומי המרשעת:

[יג] (פג) **דבר** אחר ממתים ידך ה׳. מדבר בדורו של שמד, ומהו היתה גבורתם, שמסרו נפשם על קדוש השם, ומתים מתחת ידך, שהיו מומתים על ידך: ממתים מחלד. אלו הנחבאים מפני הצוררים (פד) עד שעלתה גופם חלודה, (פה) כגון ר׳ שמעון בן יוחאי שעשה במערה הוא ובנו שלש עשרה שנים, עד [שהעלה] גופם חלודה, מה עשה הקב״ה, הראה להם שלטון שהיה יושב וצן את הצפורים, והיו מהן נכנסות לפניו ונוטלות (פו) דימוס ויוצאות, ומהן היו נוטלות (פז) אפופסין, כיון שראה ר׳ שמעון [בן יוחאי] כך, אמר אפילו צפור מבלעדי שמים לא אתאי, מה ציפוריך חוץ מדעת עליון אינן נתפסין (פח) אף אנו חוץ מדעת עליון נתפסין, ויצא מיד, וטיהר את ארץ ישראל ופירש, (פט) אמר ליה הקב״ה לדוד שמא הפסידו כלום, הרי חלקם בחיים וצפונך תמלא בטנם, וצפונם אין כתיב כאן, אלא וצפונך, באותה שעה נתבשר שחלקו עמהם לעולם הבא, באותן הטובות שכתוב בהן מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ): ישבעו בנים. שנאמר והדרך על בניהם (שם צ יו): והניחו יתרם לעולליהם. ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו (שם יח נא). אמר דוד לפני הקב״ה רבונו של עולם אלו באים מכח התורה ומעשים טובים, אבל אני איני כח לפניך אלא כעני מבקש צדקה, שנאמר אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך עם אותן שיקיצו, שנאמר הקיצו ורננו שוכני עפר (ישעיה כו יט): דבר אחר אשבעה בהקיץ תמונתך. והלא כתיב כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), אלא בעולם הזה אי אפשר, אבל לעתיד לבא בשעת הקצת המתים אני אשבע לראות תמונתך, שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה (ישעיה כה ט), וכתיב כי עין בעין יראו בשוב ה׳ ציון (שם נב ח):

[יד] (צ) **דבר** אחר אני בצדק אחזה פניך. בא וראה כמה גדול כח הצדקה

הערות ותקונים

בנדפס ונשתבש שם הלשון, ועיין באסתר רבה פ״ג אות ה׳ ושם הוא בסגנון אחר: (עח) שעתידין לחיות בחיי השקט ושלוה בעוה״ז ושלום ועושר. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הביא הרא״פ בגלד המדרש, אבל בכ״י ג׳ ח׳ ובנדפס הגי׳ חלקם בחיים שנתת להם שלוה: (עט) שהעשירו ממטון של הקדשות הצפונות בלשכות וממונם של ישראל. בכ״י ג׳ ח׳ ובנדפס שהעשירו מן ההקדשות הצפונות בלשכות, והסיום ליתא שם: (פ) זה אספסיינוס. הוא קיסר רומי הידוע Uespasianus והוא הציר לירושלים ובנו טיטוס כבשה כידוע, ויפה העיר הרב הגדול מוהרא״י ד״ר קאהוט בערוך השלם כי על זה כוון בעל מדרש תהלים ישבעו בנים זה אספסיינוס וחבריו, ר״ל חבריו הם בניו, כלומר טיטוס ודאמיטיאן שהצירו ליהודים, כי טיטוס בלע מה שהתחיל אביו אספסיאנוס, ודאמיטיאן העיז פניו גם עם סגולת אלקינו: (פא) שני יתומים שנשתיירו מהם רומוס ורומלוס. עיין לעיל מזמור י׳ אות ו׳ ובהערה נ״ה: (פב) והניחו יתרם לעולליהם שבנו רומי הרשעה ועשו בה בירניים והניחו למלכות רומי הרשעה. בכ״י ג׳ ח׳ ואח״כ בנדפס נשמט זה ונאמר רק עד שהגדילו ונעשו מלכים גדולים, ובכ״י ו׳ הוא כמו בכ״י שלפנינו, וכן הביא מהרא״פ בגלד המדרש עפ״י כ״י שהיה לפניו: (פג) ד״א מדבר בדורו של שמד. מדרש אסתר רבה פ״ג אות ז׳: (פד) עד שעלתה גופם חלודה. דורש חלד לשון חלודה: (פה) כגון רשב״י שעשה במערה הוא ובנו. עיין מקור המאמר בירושלמי שביעית פ״ט ה״א, ב״ר פע״ט, אסתר רבה שם, ובמדרש קה״ר פ׳ חופר גומץ, ועיין בהערות שלי בפסיקתא שם, ושם בהערה קמ״ב העירותי כל המאמר הזה מהפסיקתא הוא במדרש שו״ט בקצרה, והלשון משובש וערבובי דברים, ויש לתקן עפ״י הפסיקתא וירושלמי ע״כ. ובמדרש אסתר שם ערב מאמר השו״ט והירושלמי (או הפסיקתא) יחד: (פו) דימוס. היא המלה הרומית dimessio פי׳ מחילה ושלוח חפשי (ענטלאססונג): (פז) אפופסין. היא מלה יונית ἀπόφασις גזר דין (אורטהייל), ובירושלמי ובפסיקתא גי׳ אחרת בזה, עיין שם הערה קס״א, ובאיזה כ״י ובנדפס בטעות איספוסין וצ״ל איפופסין: (פח) אף אנו חוץ מדעת עליון נתפסים. בתמיה: (פט) אמר לו הקב״ה לדוד שמא הפסידו. עיין באסתר רבה שם: (צ) ד״א אני בצדק

בא

שבשביל פרוטה אחת שנותן לעני זוכה ומקבל פני שכינה. בנוהג שבעולם מטרונה שהיא מבקשת לראות את המלך ולהקביל פניו, היא עושה עטרה לפי כבודה, ועל ידי עטרה שהיא נכנסת לעטר את המלך, היא רואה פני המלך, ראה כמה כחה של צדקה: דבר אחר אני בצדק אחזה פניך. מה ראה דוד לפרש כחה של צדקה בלבד, אלא ללמדך שאפילו רשעים שאין בידן אלא זכות של צדקה בלבד, זוכין בה ומקבלין פני שכינה, שנאמר ונגלה כבוד ה׳ וראו כל בשר יחדו כי פי ה׳ דבר (ישעיה מ ה), הכל יהיו רואין, צדיק ורשע, אם כן מה בין צדיק לרשע, כדי שידעו הרשעים לפני מי הן מכעיסין, וידעו הצדיקים לפני מי הן יגיעים: דבר אחר אני בצדק אחזה. לפי שהרשעים יושבין בעולם הזה שלוים וכופרין בהקב״ה ומכעיסין אותו, וצדיקים מתייסרין בעולם הזה, ומתים על קידוש שם יוצרם, לפיכך אמר דוד אני איני מן המכעיסין לפניך, אלא מאותם שהם יגיעים בתורה, שכתיב בה צדק צדק תרדוף (דברים טז כ), (צא) לכך נאמר אני בצדק אחזה פניך:

מזמור יח

[א] **למנצח** לעבד ה׳ לדוד [וגו׳, ביום הציל ה׳ אותו]. זהו שאמר הכתוב לך יום אף לך לילה (תהלים עד טז), ר׳ יודן אומר בשם ר׳ יהודה, כל שאמר דוד בספרו, (א) כנגדו וכנגד כל ישראל (ב) וכנגד כל העתים אמרו, אמר לפניו רבונו של עולם עשית לנו נסים בלילה ואמרנו שירה בלילה, שנאמר יומם יצוה ה׳ חסדו ובלילה שירה עמי (שם מב ט), ואומר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל כט), עשית לנו נסים ביום, ואמרנו לפניך שירה ביום, שנאמר למנצח וגו׳ ביום הציל ה׳ אותו:

[ב] [**דבר** אחר למנצח לעבד ה׳ לדוד]. זהו שאמר הכתוב פי יספר צדקתך כל היום תשועתך (תהלים עא טו), אתה מוצא שלא הניח דוד אבר, שלא קילס בו להקב״ה, קלסו בראשו, שנאמר דשנת בשמן ראשי (שם כג ה), קלסו בעינים, שנאמר עיני תמיד אל ה׳ (שם כה טו), קלסו בפיו, שנאמר פי יספר צדקתך (שם עא טו), (ג) קלסו באזניו, שנאמר אזנים כרית לי (שם מ ז). בגרונו, שנאמר יגעתי בקראי נחר גרוני (שם סט ד). בלשונו, שנאמר ולשוני תהגה צדקך (שם לה כח). בשפתיו, שנאמר (ד) תבענה שפתי תהלה (שם קיט קעא). (ה) בלבו, שנאמר רחש לבי דבר טוב (שם מה ב). (ו) בכליותיו, שנאמר ותעלוזנה כליותי

הערות ותקונים

בא ורא. מובא בילקוט רמז תרע״א: (צא) לכך נאמר אני בצדק אחזה פניך. כאן מסיים המזמור י״ז, וכ״ה בכל כ״י ב׳ ג׳ ה׳ ו׳ ז׳ ח׳ (בכ״י ד׳ חסרים איזה דפים), וכן בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטין, אבל בדפוס וויניציא ואח״כ בכל הדפוסים נמצא פה אחר זה מאמר גדול: ד״א תפלה לדוד שמעה ה׳ צדק הה״ד זאת ליהודה ויאמר שמע ה׳ קול יהודה תמן תנינן וכו׳, עד סוף המזמור, וגם הרא״פ בגלד המדרש כתב על זה „אינו בכתובים״ ר״ל שלא נמצא בכ״י שלפניו, והמאמרים ההם אין להם שייכות אל המזמור הזה, והם רק לקוטים ואין להם קשור זה לזה, וכן התעורר המפרש הרא״ס בסי׳ ע״ד וז״ל כל הדרשות עד סוף המזמור לא יכולתי לכוון מה שסמך הדורש אל מזמור דהכא, ע״כ, ויען כי אין להם קשור אל המזמור י״ז וניכר שבעל מסדר מהשו״ט לא הולידם, לכן לא הוספתים בפנים: ומצאתי בכ״י פלארענץ (הוא כ״י ב׳) בסוף המדרש כתוב: „מצאתי זה המזמור בפנים אחרים״ וכל ההוספה שהוסיף המדפיס מוויניציא נמצא בזו ההוספה, לכן משם לקחה והוסיפה אל תוך המדרש:

(א) כנגדו וכנגד כל ישראל. בכ״י ח׳ קצר המעתיק והשלים „וכו׳ עד ועושה חסד למשיחו שהוא לאחור הדף״ ופתח אח״כ מן למנצח לעבד ה׳ מה ראה דוד לומר לעבד, שהוא באות ג׳: (ב) וכנגד כל העתים. הרא״פ בהגהות שלו הוסיף כנגד כל העתים שעברו עליו ועל ישראל, והוא עפ״י כ״י שהיה לפניו: (ג) קילסו באזניו שנא׳ אזנים כרית לי. כ״ה גם בכ״י ו׳, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס: (ד) תבענה שפתי תהלה. כ״ה בכ״י ו׳, ובכ״י האחרים ובנדפס מובא הכתוב תרנה שפתי (תהלים ע״א כ״ג): (ה) בלבו שנא׳ רחש לבי דבר טוב. כ״ה בכ״י ו׳, ובכ״י האחרים ובנדפס מובא הכתוב לבי ובשרי ירננו אל אל חי (תהלים פ״ד ג׳): (ו) בכליותיו כו׳ בידיו כו׳ ברגליו כו׳ במעיו כו׳. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף

מהרא״פ

(משלי כג טו). בידיו, שנאמר פרשתי ידי אליך (תהלים קמג ו). ברגליו, שנאמר רגלי עמדה במישור (שם כו יב). במיעיו, שנאמר ותורתך בתוך מעי (שם מ ט). סוף דבר קלסו בכל איבריו בבלל, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (תהלים לה י): (ז) בנפשו, שנאמר ברכי נפשי את ה' (שם קג א). בנשמתו, שנאמר כל הנשמה תהלל יה (תהלים קנ ו). אמר דוד אעפ"י שקלסתיך בכל אלה, עדיין אני צריך לקלסו, שנאמר פי (יגיד) [יספר] צדקתך, הוי למנצח לעבד ה' לדוד:

[ג] דבר אחר למנצח לעבד ה']. (ח) מה ראה דוד לומר לעבד ה', ללמדך שכל העושה תשובה מעבירה שבידו, הקב"ה מוסיף לו כבוד, וקורא לו שם חביב, בא וראה מבני קרח, עד שלא עשו תשובה, לא נקראו (חביבים) [שושנים], משנתייאשו ממעשה אביהם, ועשו תשובה, נקראו שושנים, שנאמר למנצח על שושנים לבני קרח משכיל שיר ידידות (תהלים מה א), וכן את מוצא בדוד, עד שלא עשה תשובה מאותו מעשה, לא נכתב (ט) באיסרטיא של מעלה, משעשה תשובה נכתב באיסרטיא של מעלה, ונקרא עבד ה':

[ד] דבר אחר למנצח לעבד ה', (י) אתה מוצא שכל מי שקורא עצמו עבד, הקב"ה קראו עבד, אברהם קורא עצמו עבד, שנא' אל נא תעבור מעל עבדך (בראשית יח ג), והקב"ה קראו עבד, דכתיב בעבור אברהם עבדי (שם כו כד), יעקב קרא עצמו עבד, שנא' אשר עשית את עבדך (שם לב יא), והקב"ה קראו עבד, שנא' אל תירא עבדי יעקב (ישעיה מד ב), משה קרא עצמו עבד, שנא' אתה החלות להראות את עבדך (דברים ג כד), והקב"ה קראו עבד, שנאמר לא כן עבדי משה (במדבר יב ז), דוד קרא עצמו עבד, דכתיב אני עבדך בן אמתך (תהלים קטז טז), והקב"ה קראו עבד, דכתיב ביד דוד עבדי (אושיע אתכם) [הושיע את עמי ישראל] (ש"ב ג יח). ויש שלא קראו עצמם עבדים, והקב"ה קראם עבדים, יצחק לא קרא עצמו עבד, והקב"ה קראו עבד, דכתיב זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות לב יג), יהושע לא קרא עצמו עבד, והקב"ה קראו עבד, דכתיב ויהי אחרי (מות) [הדברים האלה וימת] יהושע [בן נון] עבד ה' (יהושע כד כט). וכן רבים שלא קראו עצמם עבד, כגון שאול ואליהו ואלישע, ורבים אחרים, והקב"ה קראן עבדים. ויש שקראו עצמן עבד, והקב"ה לא קראן עבדים, שלמה קרא עצמו עבד, שנאמר ונתת לעבדך לב שומע (מ"א ג ט), (יא) וכן דניאל, ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך (דניאל ט יז), ולא קראן הקב"ה עבד:

[ה] אשר דבר לה' את דברי השירה הזאת. מהו את השירה הזאת. (יב) אמר ר' יודן זהו שאמר הכתוב כמופת הייתי לרבים (תהלים עא ז), אמר דוד מה אני לא אמרתי שירה עד שנתחרפתי, ועד שנפלו בידי ארבעה גבורים, ועד שנפל בידי בעל אצבעות, כך ישראל אינן אומרים שירה לפניך עד שיתחרפו, ועד שיפלו

הערות ותקונים

מהרא"פ בגד המדרש, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא: (ז) בנפשו שנאמר ברכי נפשי, בנשמתו שנא' כו'. זה נשמט ממקומו, ויש להגיהו לפני המלות: סוף דבר, ובכ"י הזה נמצא הוספה בגד הגליון: „ס"א אמר דוד אעפ"י שקלסתיך בכל אלה עדיין לא נגעתי בקילוסך אלא כמכחול בשפופרת או טובל ידו בים הגדול, כדכתיב מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו, הוי מי יספר תהלתך", וכן הרא"פ הוסיף זה: (ח) מה ראה דוד. מובא בילקוט סוף רמז תרע"א בשם המדרש: (ט) באיסרטיא של מעלה. הטי"ת נבלעת, והוא כמו באיסטרטיא, והמלה יונית στρατία פי' גדוד וחבורה (שאהר), ומזה במשנה קידושין ע"ו ע"א מוכתב באסטרטיא של מלך, ובגמרא שם (ע"ו ע"ב) אמר ר' יהודה אמר שמואל בחיילות של בית דוד, וזה מוסב על המשנה באסטרטיא של מלך: (י) אתה מוצא שכל מי שקורא עצמו עבד כו'. נשנה בספרי ואתחנן פיסקא כ"ז ברחבה, והמסדר משו"ט הביא בקצרה, כמו שתראה שאמר „וכן רבים" „ורבים אחרים" וגם יש שנוים בראיות הכתובים: (יא) וכן דניאל ולא קראן הקב"ה עבד. עיין בספרי שם שמובא שהקב"ה קראו עבד, שנא' עבד אלהא חייא (דניאל ו' כ"א), ובכ"י האחרים מלבד כ"י ו' ליתא מן וכן רבים עד ולא קראן הקב"ה עבד, ובכ"י ה' נמצא הוספה „איוב לא קרא עצמו עבד, והקב"ה קראו עבד, שנא' ואיוב עבדי (איוב מ"ב ח'), נבוכדנצר לא קרא עצמו עבד, והקב"ה קראו עבד, שנאמר ביד נבוכדנצר [מלך בבל] עבדי (ירמיה כ"ז ו')" ע"כ, ובספרי שם מובא זה מן איוב וראיה אחרת מפסוק השמת לבך אל עבדי איוב (איוב א' ח'), ומן נבוכדנצר ליתא שם: (יב) א"ר יודן זה"ה כמופת הייתי לרבים. מובא בילקוט שמואל רמז

קס"ה

בידם ארבעה, ויפלו בידם בעלי אצבעות, כיצד נתחרף מגלית, שחירף את ישראל, וקלל את דוד, ונפל הוא בידו ובעל אצבעות, שנאמר ויהי איש מדון ואצבעות ידיו ואצבעות רגליו שש ושש עשרים (וארבעה במספר) [וארבע מספר] (ש"ב כא כ), ונפלו לפניו ארבעה, שנאמר את ארבעת אלה יולדו להרפה בגת ויפלו ביד דוד וביד עבדיו (שם שם כב), וסמיך ליה וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת (שם כב א), כך ישראל כשיבא משיח במהרה בימינו, אינם אומרים שירה עד שיתחרף המשיח, שנאמר אשר חרפו עקבות משיחך (תהלים פט נב), עד שיפלו לפניו בעלי אצבעות, זו מלכות הרשעה, שנאמר ואצבעת (רגלוהי) [רגליא] מנהן (דפרזלא) [פרזל] ומנהן חסף (דניאל ב מב), ועד שיפלו לפניו ארבע מלכיות, שנאמר ואספתי את כל הגוים אל ירושלים (זכריה יד ב), מיד ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (שם שם ג), אותה שעה אומרים ישראל שירה, שנאמר מזמור שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה (תהלים צח א):

[ו] (יג) דבר אחר את דברי השירה הזאת. אמר ר' סימון לא כל מי שהוא רוצה לומר שירה אומר, אלא כל מי שנעשה לו נס ואומר שירה, בידוע שמוחלין לו עונותיו, ונעשה כבריה חדשה. ישראל כשנעשה להם נס אמרו שירה, שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל (שמות טו א), ונמחלו כל עונותיהם, שנאמר ויסע משה את ישראל מים סוף (שם שם כב), מלמד שהסיע מהן הטאיהן שחטאו על ים סוף, שנאמר וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז), וכן אתה מוצא בימי ברק ודבורה שנעשה להם נס ואמרו שירה, שנאמר ותשר דבורה וברק בן אבינועם (שופטים ה א), מנין שנמחלו להן עונותיהן, דסמיך ליה אחר השירה ויעשו בני ישראל (את) הרע (שם ו א), (יד) אמר ר' אבהו (טו) בכל מקום כתיב ויוסיפו בני ישראל לעשות (את) הרע, ואחר שירת דבורה כתיב ויעשו בני ישראל, תחלת עשייתן, והיכן מה שעשו לשעבר, אלא שמחל להם הקב"ה בשעה שאמרו שירה, וכן הוא אומר בדוד שנעשה לו נס ואמר שירה, ומנין שנמחלו לו עונותיו, דכתיב אחר השירה ואלה דברי דוד האחרונים (ש"ב כג א), והיכן הם הראשונים, אלא מלמד שמחל לו הקב"ה כל עונותיו לשעבר: (טז) ביום הציל ה' אותו. וכי ביום אחד הציל אותו מאויביו ומשאול, אלא שהיה שאול שקול כנגד כל אויביו וצרותיו. כל מאן דתבע ליה בר ישראל (יז) בי דינא, קשה עליו מכל שונאי אומות העולם, (יח) וכן הוא אומר כי נמצאו בעמי רשעים (ישוד) [ישור] כשך יקושים (ירמיה ה כו), וכן בשמשון הוא אומר להם, השבעו לי פן תפגעון בי אתם (שופטים טו יב), ושבקו יתיה, (יט) וכן שלמה אמר אח נפשע מקרית עוז (משלי יח יט):

[ז] (כ) ויאמר ארחמך ה' חזקי. רחמית יתך ה' תוקפי. היאך כמה דמתרגמינן ואהבת את ה' אלהיך (דברים ו ה), ותרחם ית ה' אלהך: דבר אחר ארחמך ה' חזקי. אקראך רחום וחנון: [דבר אחר ארחמך ה'. אמלא אותך רחמים על בריותיך]: דבר אחר ארחמך. אחבבך לבריותיך. ר' נחמיה בשם ר' שמעון בן לקיש אמר, אמר דוד מילתא דמיתפרשא בכל אלו טעמא, ורוח הקדש אומר לו חזקי:

הערות ותקונים

קס"ה ונרשם בגלו „מדרש" וצ"ל „שוחר טוב": (יג) ד"א א"ר סימון. מובא בילקוט בשלח רמז רנ"ד, ושופטים רמז ס' בשם שו"ט. וכן נשנה במדרש שמואל פכ"ט, וחזית פ"ד סוף פסוק הנך יפה, ודברי המדרשים ההם נובעים משו"ט, ויש לתקן שם עפ"י המדרש שלפנינו, ורש"י שופטים ו' א' הביא המאמר בשם אגדת תהלים וכוון לזה הדרש: (יד) א"ר אבהו. באיזה כ"י ובנדפס א"ר אבהו בשם ר' אבא, ובילקוט שם ר' איבי בשם ר' אבא, ובמדרש שמואל שם ר' ברכי' בשם ר' אבא בר כהנא: (טו) בכל מקום כתיב ויוסיפו בני ישראל. שופטים ג' י"ב, ד' א', י' ו', וי"ג א', אבל במדרש שמואל שם הגי' ולפני השירה כתיב ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע (שופטים ד' א'): (טז) ביום הציל ה' אותו וכי ביום אחד כו'. מובא בילקוט שמואל רמז קס"ז בשם שו"ט: (יז) בי דינא. באיזה כ"י ובנדפס בטעות חבריה וצ"ל בדינא: (יח) וכה"א כי נמצאו וגו'. הראיה מן הכתוב חסר באיזה כ"י ובנדפס. ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ, ובכלם מובא ישוד במקום ישור: (יט) וכן שלמה אמר אח נפשע מקרית עוז. פי' אח שפשע באחיו יותר קשה מקרית עוז: (כ) ויאמר ארחמך ה' חזקי. מובא בילקוט תהלים סוף

רמז

ה' סלעי ומצודתי. (כא) סלעי מוניטון. ומצודתי מצדת דידי, בשמך אני צד את הרשעים: ומה ראה דוד לקלס בסלע, על שם (כב) שנעשה לו נס בסלע, שנאמר ויהי דוד נחפז ללכת (ש"א כג כו). (כג) ר' אבא אומר הקיפו אותו כעטרה הזו, (כד) ור' ינאי אומר כקולסים הזה, (כה) שהוא נחפז ללכת, כיון שראה דוד עצמו מצמצם ביד שאול, אמר על חנם משח אותי שמואל, ואמר לי משחך ה' (למלך) (ש"א י א), (כו) והיכן היא משיחתו, והיכן היא הבטחתו, הדא הוא דכתיב אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב (תהלים קטז יא), אמר ליה הקב"ה כוזב אתה קורא לשמואל, מעיד אני עליו שהוא נאמן, שנאמר וידע כל ישראל [וגו'] כי נאמן שמואל לנביא לה' (ש"א ג כ), מיד מלאך בא אל שאול (ש"א כג כז), רבי אומר מלאך מן השמים היה, שנאמר ישלח ממרום יקחני (תהלים יח יז), ר' יודן אומר מלאך שליח היה, אמר ליה ר' פנחס וכי השליח יועץ הוא שאמר לו מהרה וגו' (ש"א שם), אלא מלאך היה: על כן קראו למקום ההוא סלע המחלקות (ש"א כג כח), ולמה נקרא שמה סלע המחלקות, אמר ר' שמואל בר נחמני (כז) ששם נחלקו גבורי שאול, וגבורי דוד, מהם היו אומרים, עד שבן ישי בידינו לא נפנה ממנו, מהם היו אומרים מלחמת ישראל קודמת, אבל בן ישי מצוי אצלינו בכל שעה, ר' אליעזר אומר נחלק הסלע מכאן ומכאן, ונמצא שאול וגבוריו עומדים מצד אחד, ודוד ואנשיו מצד אחד, והוא שדוד אומר הנותן תשועה למלכים (תהלים קמד י), לשני מלכים, אלו שאול ודוד, שאול שניצל משפיכות דמים, (כח) שנאמר [אשר כלתני היום הזה מבוא בדמים] והושע (לי ידי) [ידי לי] (ש"א כה לג), ודוד שניצל מחרבו של שאול, (כט) שנאמר הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה (תהלים שם): (ל) דבר אחר סלע המחלקות. בשעה שהיה דוד וחיילותיו עוברין על אותו מקום שנעשה להם נס, היה מתחלק מחיילותיו,

הערות ותקונים

רמז תרע"א: (כא) סלעי מוניטון. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ה' ז' ובדפוס ראשון דפוס קאנסט' הגי' סלעי מופנה, נשתבש מן מלת מונטה. ובכ"י ב' ובדפוס ווינליא ואח"כ בכל הדפוסים, סלעי מתוגה, צ"ל מנוטה, והיא המלה הרומית moneta ופי' מטבע, וגם בכ"י שלפנינו (כ"י א') ובכ"י ו' גרסה בצדו „פי' מטבע" ובכ"י ח' השמיט המעתיק כל זה והתחיל בשמך אני צד את הרשעים. וראיתי במדרש ב"ר פל"ט אות י"א מוניטון בעולם, פי' רש"י מוניטה בלע"ז, ומצודתי בשוחר טוב מפרש מוניטין דידי, יש לתקן וצ"ל סלעי בשו"ט מפרש מוניטון דידי, כי במדרש מפרש כן על מלת סלעי, ודורש סלעי מלשון סלעים: (כב) שנעשה לו נס בסלע שנא' ויהי דוד נחפז ללכת. לדעתי צ"ל וירד הסלע (ש"א כ"ג כ"ה): (כג) ר' אבא אומר. מובא בילקוט שמואל רמז קל"ג ומציין „מדרש" וצ"ל שו"ט (כי רק בתהלים ציין „מדרש" אבל במקומות אחרים כאשר מביא מאמר ממדרש תהלים ציין „שוחר טוב"), ובכ"י ב' ג' ה' ז' ח' חסר מן ר' אבא אומר עד שהוא נחפז ללכת, וכאשר לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון המדרש, והמאמר מר' ינאי חסר ג"כ בילקוט שם. ומה שדורש ר' אבא הקיפו כעטרה הזו, אולי מוסב על עוטרים אל דוד ש"א שם. וראיתי בילקוט שהביא הגי' הקיפו עליו כעטרה, דכתיב עוטרים אל דוד: (כד) ור' ינאי אומר כקולסים הזה. בכ"י שלפנינו ובכ"י ו' גרסה על כקולסים הזה „פי' נגס ומגן סמקיף את האדם", והרא"פ הביא כקולסים הזה, ובכל כ"י האחרים חסר, כאשר העירותי בהערה שלפניה, אולי צ"ל כקליפיום הזה והיא המלה הרומית Clupeus הוראתה נגה עגולה המקפת את האדם, כן דעת הר"י פירסט במכתבו אלי: (כה) שהוא נחפז ללכת. בילקוט גורס ומהו נחפז ללכת, כיון שראה דוד: (כו) והיכן היא משיחתו כו'. בכ"י ב' ג' ה' ז' ח' ובנדפס ובילקוט נוסחא אחרת פה היכן הוא אותה ההבטחה שהבטיח אותי, ומכין שאמר כן, אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב (תהלים קט"ז י"א), מיד אמר לו הקב"ה שמואל כוזב, מעיד אני עליו שהוא נאמן, והגי' שלפנינו היא הישרה, וכן הוא בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ בגליון המדרש, והרד"ק בשמואל שם הביא דברי המדרש הזה: (כז) ששם נחלקו גבורי שאול וגבורי דוד. באיזה כ"י ובנדפס ששם נחלקו גבורי שאול על דוד, וכן בילקוט שם ששם חלקו הגבורים של שאול על דוד: (כח) שנאמר אשר כלתני וגו' והושע לי ידי. זה חסר בכ"י ב' ג' ה' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון המדרש, ובכלם מובא „לי ידי" ותקנתי „ידי לי" ובילקוט שם השמיט הראיות מהכתובים: (כט) שנאמר הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה. בכ"י ב' ג' ד' ה' ז' ח' ובנדפס נוסף שנאמר „ויושע מחרב מפיהם (איוב ה' ט"ו)" הפוצה [את] דוד עבדו מחרב רעה, גם מוסף בדפוס ראשון, ואח"כ בכל הדפוסים, ולא נמצא בשום כתב יד „שלא הרגו שאול [צ"ל שלא הרג לשאול], שנאמר כי מי שלח ידו במשיח ה' ונקה (ש"א כ"ו ט')", וגם הרא"פ כתב על זה „אינו בכתובים" ר"ל חסר בכ"י שלפניו: (ל) ד"א סלע המחלקות בשעה

הוא ושש מאות אנשים שהיו אתו, אותה שעה היו יורדין מעל סוסיהן, ומשתחוין ונופלין על פניהם, ומברכין ברוך שעשה לנו נסים במקום הזה, ומקצתן היו עומדים ואין מברכין, לפי שלא היו עמו באותה שעה, והיו מתחלקין זה מזה, לכך נאמר סלע המחלקות:

[ח] אלהי צורי אחסה בו. רבנן אמרו כלפי שנפלו לפניו עשרה שונאים, אמר עשרה קילוסין, ואלו הן: שאול, דואג, ואהיתופל, שבע בן בכרי, שמעי בן גרא, שובך, ונלית, ושלשת אחיו, שנאמר את ארבעת אלה יולדו להרפה בגת ויפלו ביד דוד (ש"ב כא כב), חמשה מאומות העולם, וחמשה מישראל, (לא) וכנגדן אמר דוד עשרה קילוסין, ואלו הן: חזקי, סלעי ומצודתי, ומפלטי, צורי, אחסה בו, מגני, קרן ישעי, משגבי, (לב) ומנוסי. ר' יהודה אומר לפי שקילסו בעשרה קילוסין, לפיכך קילסו בעשרה הלולים בסוף תילים במזמור הללויה הללו אל בקדשו (תהלים קנ א), (לג) שבו עשר הלולים: (לד) מגני. כשם שאומרים מגן אברהם בתפלה, כך אומרים מגן דוד אחר הפטרה: וקרן ישעי. שהיה שמן המשחה (לה) מפעפע ויורד עליו:

[ט] מהולל אקרא ה'. משובח אקרא אותך: ומאויבי אושע. אמר ר' יודן סרס המקרא ודרשהו, אושע מן אויבי מהולל, כשתושיעני מן אויבי אהלל אותך. ר' הונא בר אחא אמר כלפי יהושפט אמרו, שנאמר ובעת החלו ברנה ותהלה נתן ה' מארבים (דה"ב כ כב), (לו) שעד שלא נתפלל אין השונאין באין עליו היה אומר שירה, וכשהיו השונאין באים עליו, היו נופלים לפניו:

[י] (לז) (כי) אפפוני חבלי מות. מהו אפפוני, (לח) הגיעו הצרות עד פה: דבר אחר הגיעו הצרות עד האף: דבר אחר (לט) אל תקרי אפפוני, אלא עפפוני, הצרות טסות ובאין עלי כעוף, כמה דאת אמר ועוף יעופף על הארץ (בראשית א כ): דבר אחר הצרות מתגלגלות ובאין עלי (מ) כאופן וגלגל: דבר אחר אפפוני. (מא) רב אמר פנייא מן עקתא אנא. ורב אחא אמר נפניתי לכאן ולכאן, ואין לי גואל אלא אתה: ד"א אפפוני. (מב) כאשה האורגת בבגד חוטין כפולין הם נקראות אפפון, כך אמר דוד אפפוני, הצרות באות של כאפפון הזה של אורגים:

הערות תקונים

שהיה דוד וחילותיו עוברין. עיין נברכי יוסף בשיורי ברכה או"ח סי' רי"ח מה שהתעורר מדברי המדרש שלפנינו: (לא) וכנגדן אמר דוד עשרה קילוסין. עיין מדרש אגדת שמואל פי"ט בפ' וישלח ויביאהו לפיכך הוא מקלס להקב"ה בעשרה מזמורות, וגובע משו"ט שלפנינו: (לב) ומנוסי. אינו כתוב בספר תהלים רק בספר שמואל, ואולי היה לפני הדורש גם כאן מלת ומנוסי: (לג) שבו עשר הלולים. באיזה כ"י ובנדפס הגי' וכל ספרשה שאן עשרה: (לד) מגיני כשם שאומרים מגן אברהם בתפלה כך אומרים מגן דוד אחר הפטרה. כ"ה בכ"י ו', ועיין להלן אות כ"ה, אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס ליתא זה, וכן הוסיף מהרא"פ בגליון המדרש: (לה) מפעפע. באיזה כ"י ובנדפס ובילקוט שמואל רמז קנ"ז מבעבע. ובנדפס במקום מה שמן המשחה צ"ל שהיה שמן המשחה, ומלת בעבע כפול משורש בוא, ובעבע נרדף עם פרש בלבן (עמפארקוואללען), עיין ערוך השלם ערך בעבע, והביא שם דברי המדרש שלפנינו: (לו) שעד שלא נתפלל כו'. באיזה כ"י ובנדפס גירסא אחרת שעד שלא היו השונאים באין עליו היה אומר שירה והיו השונאים נופלים לפניו, והרא"פ הביא בגליון המדרש הגי' כמו לפנינו: (לז) כי אפפוני. מלת „כי" ליתא בתהלים רק בש"ב כ"ב ה': (לח) „הגיעו הצרות עד פה". כ"ה בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס ליתא, והרא"פ הוסיף זה בגליון, ובילקוט הגיעו הרעות עד אפיא: (לט) אל תקרי אפפוני אלא עפפוני הצרות טסות ובאות. הרב בעל ערוך השלם בערך אפפון הביא המאמר הזה וכתב ולע שגזרתו בלשון ערבי שטעמו ימהר יחיש (איילען, פליהען), ודרש אפפוני כמו עפפוני מפעל עוף: (מ) כאופן וגלגל. דרים אפפוני מלשון אופן: (מא) רב אמר פנייא מן עקתא אנא. זה נשמט בילקוט שמואל שם, ובאיזה כ"י ובנדפס הגי' ד"א פניא אני מן עקיא, ואין ספק שצ"ל כמו לפנינו, והכוונה פנוי אני מלעסוק במצות ושאר דבר מרוב הצרות, וראיתי בערוך השלם ערך אפפון שהביא המאמר הזה וכתב לשון יוני הוא ἐπιπόσθιω, וטעמו עמל וצער (ליידען), ופניא אני כמו בל"י ωέσπ אני נתון בצרה, או לשון ערבי צרת נפש ודאגת לב: (מב) כאשה האורגת

ד"א מדבר בארבע מלכיות. חבלי מות, במלכות בבל: נחלי בליעל. במלכות מדי ופרס: חבלי שאול (סבוני) [סבבוני]. במלכות יון: קדמוני מוקשי מות. זו מלכות אדום. (מג) ולמה נכפלות, כנגד מלכיות שהן כפולות. אפפוני, יבעתוני, (סבוני) [סבבוני], קדמוני: (מד) חבלי מות. בבל וכשדים: נחלי בליעל. מדי ופרס: חבלי שאול, יון ומקדון: מוקשי מות. ישמעאלים ואדום: רבנן אמרי ולמה כתוב בגלות ראשון, ובגלות רביעית, מות, חבלי מות, מוקשי מות, זו החריבה בית ראשון, וזו החריבה בית שני. ר' אבא בר כהנא אמר שזו גזרה שמד, וזו גזרה שמד:

[יא] (מה) **בצר** לי אקרא ה'. בבבל: ואל אלהי אשוע. במדי ופרס: ישמע מהיכלו קולי, ביון: ושועתי לפניו תבא באזניו. באדום: (מו) [ולפי שבטלו את ישראל מן התורה, דכתיב בה והגית (בה) [בו] יומם ולילה (יהושע א ח), לפיכך אני פורע ממנה באש, שנאמר לעולם יעלה עשנה (ישעיה לד י), ולפי ששרפו בית המקדש שהיה עשן יוצא ממנו, שנאמר והבית ימלא עשן (שם ו ד), קול (ה') מהיכל (ישעיה סו ו), אמר להם אין אתם זכורים מה שעשיתם בהיכלי, קול ה' משלם גמול לאויביו (שם שם)]: ר' פנחס ורב אחא בשם ר' חמא בר חנינא אמרי (מז) למה הזכיר במלכות השלישית היכל ה', שכל ימיה של מלכות יון בית המקדש קיים, ולמה אמר בצר לי במלכות ראשונה, ולא אמר בצרות, לפי שכל הנביאים מייחדין צרותיהן של ישראל וממעטין אותן, שנאמר בצר לך ומצאוך (דברים ד ל), ראה ה' כי צר לי (איכה א כ), (מח) וירא בצר להם (תהלים קו מד), אל ה' בצרתה לי (שם קכ א), (מט) ר' יהודה אומר מטעם אחר (במלכות יון שלא נחרב הבית בימיו) כאשר ינוס איש מפני הארי (עמוס ה יט), זו בבל, שנאמר קדמייתא כאריה (דניאל ז ד): ופגעו

הערות ותקונים

בנגד חוטין כפולין הם נקראות אפפון. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס כשהאשה אורגת בתרי חוטים כפולים הן נקראים אפפון, והמאמר הזה הביא המוספי בערך אפפון, וכתב פי' בל"י ἑπτά מוסיף חוטים באריגה, ועיין גם בערוך השלם, וכתב פי' בל"י שתי וערב באריגה: (מג) ולמה נכפלות כנגד מלכיות שהן כפולות. כ"ה גם בכ"י ו' וחסר בכ"י האחרים ונדפס, והוסיף כן גם מהרא"פ בגליון: (מד) חבלי מות בבל וכשדים נחלי בליעל מדי ופרס חבלי שאול יון ומקדון מוקשי מות ישמעאל ואדום. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס המאמר מקוטע והושב רק לשון הכתוב חבלי מות נחלי בליעל חבלי שאול מוקשי מות, אבל לא שמות המלכיות, והרא"פ הוסיף בגליון כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (מה) בצר לי אקרא ה' בבבל כו'. מובא במדרש אסתר בפתיחתא אות ה', ונובע ממדרש שלפנינו, ושם מתחיל ר' פנחס ור' לוי בשם ר' חמא בר חנינא פתרין, כתיב בצר לי אקרא ה', ולפנינו ר' פנחס ור' אחא בשם ר' חמא בר חנינא, אבל בכ"י האחרים ונדפס הגי' רבי פנחס בשם ר' חמא בר חנינא, והמלות ור' אחא ליתא, ובמדרש שם המלות „דאמר ר' הונא לגרמיה יונתי במלכות יון שכל ימי יון היה היכל קיים והיו ישראל מקריבים תורים ובני יונה על גבי המזבח הוי ישמע מהיכלו קולי" הובא באמצע המאמר, ול"ל אחר הסיום ישמע מהיכלו קולי במלכות יון, ועל זה נ"ל ולמה הזכיר במלכות ג' (הוא מלכות יון) היכל ה', ונמצא לנכון התשובה שכל ימי יון היה ההיכל קיים כו': (מו) ולפי שבטלו את ישראל. המאמר הזה הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ה' ז' (ובכ"י ד' חסרים הרבה דפים) וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ונדפס, והמדפיס מוויניציא לא הוסיף, ואין ספק שהמאמר הזה הוסיף מעתיק אחד, ובכ"י ב' ה' ז' נוסף באמצע המאמר וישמע מהיכלו קולי ביון, ובין קולי ובין מלת ביון מובא המאמר פנימה, ואני הוספתי בסוף המאמר: (מז) למה הזכיר במלכות השלישית היכל ה' שכל ימיה של מלכות יון בית המקדש קיים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ונדפס הגי' למה היה מזכיר בשלישית היכל שכל ימיה של יון היה ההיכל קיים: (מח) וירא בצר להם, אל ה' בצרתה לי. כ"ה בכ"י ו', וליתא בכל כ"י האחרים ונדפס, וכן הוסיף הרא"פ בגליון המדרש: (מט) ר' יהודה אומר מטעם אחר במלכות יון שלא נחרב הבית בימיו. המלות במלכות יון עד בימיו הסגרתי כי מיותרים הם, וכבר נאמר למעלה שכל ימיה של מלכות יון בית המקדש קיים, והכוונה ר' יהודה אומר מטעם אחר, ר"ל דורש מפסוק אחר, וכן במדרש אסתר רבה שם בפתיחתא (אות ה') מתחיל ר' יודא בר סימון פתח כאשר ינוס איש מפני הארי, והמאמר שלפנינו מובא בילקוט עמוס רמז תקמ"ה בשם שו"ט (הליון שו"ט במאמר שלפנינו מוסב על רמז תקמ"ה). וכן מובא בילקוט אסתר רמז אלף מ"ס ד"ה ד"א ויהי בימי אחשורוש וז"ה כאשר ינוס, והוא מן מדרש פנים אחרים על אסתר אשר הוצאתי לאור בספרי דאגדתא:

שנאמר

הדוב (עמוס ה יט). זו מדי ופרס, (נ) שנאמר וארו (הוזוא תנינא דמיא) [חיוה אחרי תנינה דמיה] לדוב (דניאל ז ה): ובא הבית (עמוס שם). (נא) זו מלכות יון, שהיה בית המקדש קיים בימיה, (נב) ולא היו מכעיסין על בית המקדש שהיה בנוי, (נג) וכשהיו רואין שמעון הצדיק היו עומדין לפניו: וסמך ידו (נד) (אל) [על] הקיר ונשכו הנחש (עמוס שם). זו מלכות הרשעה, שנאמר קולה כנחש ילך (ירמיה מו כב): (נה) ר' יהודה מייתי לה מטעם אחרינא, פתחי לי אחותי (שה"ש ה ב), (נו) בכנסת ישראל שבבבל, שאחויים בתורה: רעיתי (שם). במדי ופרס. שהיו ריעים בתורה: יונתי (שם). ביון, ולמה אמר יונתי ביון, שהיה הבית קיים, והיו מקריבים על המזבח תורים ובני יונה: תמתי (שם), באדום, (נז) ולמה אמר תמתי, שהיו מותאמים עם הקב"ה, ומוסרין נפשותם על קדושת השם, שכמה שמדות גזרו על ישראל, והן עומדין בתמימותן: שראשי נמלא טל (שם). בימות המשיח כשיחיו המתים, שנאמר כי טל אורות טלך (ישעיה כו יט), קווצותי רסיסי לילה (שה"ש שם). דמעתן של בני גליות שדומה ללילה, שנאמר בבכי יבואו ובתחנונים אובילם (ירמיה לא ח):

[יב] **ותגעש** ותרעש הארץ. (נח) אמר ר' שמואל בר נחמני על מה הזוועות באות, על הפסק מלכות בין מלכות למלכות, הדא הוא דכתיב ותרעש הארץ ותחל כי קמה על בבל מחשבות ה' (ירמיה נא כט). (נט) אליהו זכור לטוב שאל את ר' נהוראי על מה הזוועות באות לעולם, אמר ליה (ס) על חלול המעשרות שאינן מתעשרין ומפרישין כתקנן, אמר ליה חייך כך היא סברא דמילתא, (סא) אלא כך הוא כללו של דבר, בשעה שהקב"ה מביט בעולמו ורואה (סב) בתי טרטיאות ובתי

הערות ותקונים

(נ) שנאמר וארו חיוה אחרי תנינה דמיה לדוב. בכל כ"י האחרים (מלבד כ"י ו') חסר הראיה מן הכתוב, וכן במאמר שלפניו שנא' קדמייתא כאריה. ובמדרש אסתר שם נוסף לדך אגב באמצע המאמר „ר' יוחנן אמר לדב כתיב הוא לדעתיה דר' יוחנן דאמר ר"י על כן הכם אריה מיער זו בבל, זאב ערבות ישדדם זו מדי, נמר שקד על עריהם זו יון, כל היוצא מהנה יטרף זו אדום" ועיין ב"ר ריש פמ"ד, וי"ר פי"ג: (נא) זו מלכות יון שהיה בית המקדש קיים בימיה. ואולי רשם אחד בצדו „במלכות יון שלא נחרב הבית בימיו" ונשתרבב למעלה, עיין לעיל שהסגרתי המלות האלה: (נב) ולא היו מכעיסין על בית המקדש שהיה בנוי, וכשהיו רואין שמעון הצדיק. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס ולא היה עליהם כעס שהיו רואין שמעון הצדיק ועומדים לפניו, והגי' שלפנינו מיושרת: (נג) וכשהיו רואין שמעון הצדיק. בפסיקתא דרב כהנא פסקא פרה (מ"א ע"א) אלכסנדרוס מוקדון כד הוי חמי לשמעון, הוה קאים על רגליו ואמר ברוך אלהים של שמעון הצדיק כו': (נד) אל הקיר. וכן מובא בכ"י ו', ובקרא כתיב על הקיר: (נה) ר' יהודה מייתי לה מטעם אחרינא. כ"ה בכל כ"י ונדפס, ולדעתי הוא מיותר ויש למחוק מן הספר, כי כבר אמור למעלה ר' יהודה אומר מטעם אחר, ובמדרש אסתר שם, וכן בילקוט עמוס הגי' וכה"א פתחי לי אחותי, והוא מאמר אחד עם מה שלפניו, ואולי יש לתקן פה ועוד מייתי ר' יהודה מטעם אחריתא: (נו) בכנסת ישראל שבבבל שאחויים בתורה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס אחותי זה בבל, רעיתי זו מדי, יונתי ביון, והכוונה שאחויים בתורה מלשון אחוה, ומזה בב"ר פל"ט ר' ברכיה פתח אחות לנו קטנה זה אברהם שאיחה את כל העולם, בר קפרא אמר כזה שמאחה את הקרע: (נז) ולמה אמר תמתי באדום כו'. כ"ה בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ונדפס המאמר מקוטע, ולמה קורין אותה תמתי לפי שהיו ישראל מותמין עמה ונותנין נפשותם על קדושת השם שכמה שמדין גוזרין עליהו בימיה ע"כ, וכל השאר חסר, וגם הרא"פ הוסיף בגליון כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (נח) א"ר שמואל בר נחמני. מובא בילקוט שמואל רמז קכ"ח בשם שו"ט, וכן הוא בכל כ"י, והמאמר נובע מירושלמי ברכות פ"ט ה"ב (דף י"ג ע"ג), ושם מתחיל המאמר אליהו זכור לטוב שאל לרבי נהוריי מפני מה באין זועות לעולם, כמו שהוא לפנינו במאמר שלאחריו, ולדעתי המאמר מר' שמואל בר נחמני הוא מיותר, ונוסף מאיזה סופר, כי מאמרו נמצא להלן באמצע המאמר, כמו שהוא גם בירושלמי שם בשמו: (נט) אליהו ז"ל שאל. ירושלמי שם וכן להלן במזמור ק"ד אות כ"ה: (ס) על חלול המעשרות כו'. בירושלמי הגי' בעון תרומה ומעשרות, ולהלן במזמור ק"ד מפני המעשרות שאין מוציאין כתקונן, ובירושלמי שם נמצא עוד אחד זה מאמר אחד, כתוב אחד אומר תמיד עיני ה' אלהיך כו', וזה לא הביא המסדר משו"ט, וכן ליתא להלן במזמור ק"ד: (סא) אלא כך הוא כללו של דבר. בירושלמי אבל כך הוא עקרו של דבר, ולהלן במזמור ק"ד א"ל אליהו אינו כן, אלא ע"י שהקב"ה מביט בטרטיאות וכו': (סב) בתי טרטיאות ובתי קרקסיאות. בכ"י האחרים ונדפס בתי טרסיאות ובתי קרקסאות יש לתקן טיאטריאות והיא המלה θέατρον (טעאטער) בנין ידוע לראות

לחוק

קרקיסאות (סג) ואומות העולם יושבים בהשקט, ובית המקדש חרב, (סד) אותה שעה מחרה אפו בעולמו ומבקש להחריבו, הדא הוא דכתיב שאוג ישאג על נוהו (ירמיה כה ל), בשביל נוהו, לפיכך ותגעש ותרעש הארץ, ר' אהא אמר (סה) על גילוי עריות, אמר הקב"ה אתה זעזעת איבריך על דבר שאינו ראוי לך, אף אני אזיע עולמי בשבילך, העליונים והתחתונים, ורבנן אמרי על המחלוקת, שנאמר ונסתם גיא הרי כי יגיע גי הרים אל אצל [ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש] (זכריה יד ה), אמר ר' שמואל בר נחמני (סו) אין רעש אלא הפסק מלכיות, שנאמר (ותגעש) ותרעש הארץ ותחל (ירמיה נא כט), מה טעם, כי קמה על בבל מחשבות ה' (שם שם): (סז) אליהו זכור לטוב שאל את ר' נהוראי מפני מה ברא הקב"ה שקצים ורמשים, אמר ליה בשעה שהבריות חוטאין מיד הקב"ה מביט בהן, ואמר מה הללו שאין בהן צורך אני מקיימן, אלו שיש בהן צורך שכיון שהן חוזרין הרי הן כצדיקים גמורין על אחת כמה וכמה, אמר ליה עוד אלו יש בהן צורך, זבוב לצרעה, פשפש לעלוקה, (סח) נחש לחפפית, (סט) שבלול לחזזית, סממית לעקרב:

[יג] **דבר** אחר ותגעש ותרעש הארץ. (ע) את מוצא בשעה שעלה משה למרום ונשתהה ועשו ישראל את העגל, נזדווגו לו חמשה מלאכי חבלה, מיד נתיירא משה והתחיל להתפלל על ישראל, והשיב את האף מישראל, ואח"כ ירד, שנאמר ויפן וירד משה (שמות לב טו), מהו ויפן, אמר ר' יצחק לא זז משם עד שפינה כל פנים של זעם, וזהו שכתוב בספר תילים ותגעש ותרעש הארץ, עלה עשן באפו, (עא) ואימתי ויט שמים וירד (תהלים יח י), ויפן וירד משה מן ההר (שמות לב טו), מחג השבועות עד שבעה עשר בתמוז: (עב) כתוב אחד אומר מן השמים השמיעך את קולו (דברים ד לו), וכתוב אחד אומר כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ יט), וכתוב אחד אומר ויט שמים וירד, ובא השלישי והכריע ביניהם, מן השמים השמיעך, אימתי ויט שמים וירד:

[יד] **וירכב** על כרוב ויעף. (עג) בשעה שיצא פרעה לרדוף אחרי בני ישראל, אמר

הערות ותקונים

לחוק וקרקסאות ידוע Circus בנין עגול וגם הוא מיוחד למיני צחוק: (סג) ואומות העולם. המלות האלה נשמטו בירושלמי: (סד) אותה שעה הקב"ה מחרה אפו בעולמו ומבקש להחריבו. בילקוט חרה אפו, ולהלן במזמור ק"ד הוא מביט בעולמו, ובירושלמי שם הוא אפילון לעולמו להחריבו. המלה יונית ἀπειλῶ ופי' נוער (דראהענד). מזה תראה כי המסדר השמיט המלה הזרה והגיה במקומה „מחרה אפו בעולמו": (סה) על גילוי עריות. בירושלמי גם באיזה כ"י ובנדפס ולהלן מזמור ק"ד הגי' בשון משכב זכר, וכן בילקוט הגי' על משכב זכר, ובמקום ר' הונא בילקוט צ"ל ר' אחא: (סו) אין רעש אלא הפסק מלכיות. כ"ה גם בירושלמי, ובאיזה כ"י ובנדפס אין הרעש בא אלא על הפסק מלכות, ולהלן במזמור ק"ד כל מקום שנאמר רעש הפסק מלכות הוא: (סז) אליהו ז"ל שאל את ר' נהוראי מפני מה ברא הקב"ה שקצים. ירושלמי שם: (סח) נחש לחפפית. עיין ערוך ערך חף ב', וכתב שפי' מין שחין ע"ש: (סט) שבלול לחזזית. מין שחין מורגל בלשון חז"ל, ותרגום או גרב או ילפת או גרבן או חזזן, ובגמרא בבלי שבת ע"ז ע"ב א"ר יהודה אמר רב כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה, ברא שבלול לכתית ברא זבוב לצירעה' יתוש לנחש ונחש לחפפית וסממית לעקרב: (ע) את מוצא. נשנה לעיל במזמור ז' אות ה' (פסוק קומה ה') בשנוים מאשר הוא פה, ומובא בילקוט עקב רמז תתנ"ג, וילקוט תהלים רמז תרל"ז בשם שו"ט ז', ועיין שמ"ר סוף פמ"א חמשה מלאכי חבלה היו שם כו', ופמ"ל אות ח', דב"ר פ"ג, וקה"ר פ"ד: (עא) ואימתי ויט שמים וירד, ויפן וירד משה מחג השבועות עד י"ז בתמוז. הסיום „מחג השבועות עד י"ז בתמוז" הוא ג"כ בכ"י ו', ולא נמצא בכל כ"י, וכן הוסיף הרא"פ בגליון: (עב) כתוב אחד אומר מן השמים השמיעך את קולו כו'. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, והמאמר משובש ויש לתקנו וכצ"ל כתוב אחד כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ' י"ט), וכתוב אחד אומר וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר (שמות י"ט כ'), כיצד יתקיימו שני מקראות הללו, ובא שלישי והכריע מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש (דברים ד' ל"ו), דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר מלמד שהרכין הקב"ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהן מן השמים, שנאמר ויט שמים וירד. וכאשר תקנתי כן הוא לנכון במכילתא יתרו סוף פ"ט. וכן מובא ברש"י עה"ת יתרו כ' י"ט בקצת שינוים, והביא הגי' בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם מן השמים השמיעך וגו' על הארץ וגו' והוסיף רש"י „כבודו בשמים ואשו וגבורתו על הארץ" ודברי ר' עקיבא הביא רש"י בלשון ד"א: (עג) בשעה שיצא פרעה. מובא בילקוט שמואל

רמז

פרעה תנו לי סוס זכר שארכב עליו שהוא קל, מה עשה הקדוש ברוך הוא, היה מראה כנגדו ורכב עליו, שנאמר דרכת בים סוסיך (חבקוק ג טו), וכתיב כי תרכב על סוסיך (שם ג ח), חזר פרעה ואמר תנו לי סוס נקבה, שהיא יכולה לעמוד במלחמה, למה כשהסוס זכר רוצה להשתין מים הוא עומד ומתאחר, אבל סוס נקבה משתנת מים בריצה כשהיא מהלכת במלחמה, אמר אף אני אדמה לו בסוס נקבה, שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה (שה"ש א ט), (עד) וחזר פרעה ולקח חצים וזרק על ישראל, ואף הקב"ה הביא חצים של אש וזורק עליו, שנאמר וישלח חציו ויפיצם. (עה) וחזר פרעה והביא צחצוחין של ברזל, ואף הקב"ה הביא ברקים שהן מצוחצחין, שנאמר וברקים רב ויהומם, (עו) [ויהומם, הממם ערבבן, (עז) נטל מנגינות שלהם, ולא היו יודעים מה שיעשו, והיה עמוד הענן יורד ועושה אותן טיט ומיני רפש, ועמוד האש מרתיח, וטלפות סוסיהן (עח) משתבשות. חזר פרעה והביא (עט) מיני בליסטרא, אף הקב"ה הביא אבני אלגביש, שנאמר ברד וגחלי אש]. חזר פרעה והביא מיני (פ) סימנטרא, ואף הקב"ה הביא גחלי אש, שנאמר גחלי אש. (פא) חזר פרעה והיה מלבב במיני (פב) בוקינוס וקרנות ושופרות וסלפינגס, ואף הקב"ה מלבב בקולו, שנאמר (פג) (ירעם מן שמים) [וירעם בשמים] ה' ועליון יתן קולו, כיון שגמר פרעה כל מה שהיה יודע, ולא נשתייר בידו כלום, אמר לו הקב"ה רשע כנגדי היית מטיח, (פד) אמר ר' ברכיה בשם ר' אלעזר התחיל הקב"ה רוכב על כרוב, שנאמר וירכב

הערות ותקונים

רמז ק"ס בשם שו"ט, ועיין בחזית פ"א בפ' לסוסתי ברכבי פרעה אות ד' במאמר אלא רכב פרעה על סוס זכר וכביכול נגלה הקב"ה על סוס זכר: (עד) וחזר פרעה ולקח חצים וזרק על ישראל. נמצא בארוכות לשון בירושלמי סוטה פ"ח ה"ג (כ"ב סע"ב), ומכילתא בשלח פ"ב, במאמר המתחיל התילבו ראו, ומובא בילקוט תורה רמז רל"ב, ובילקוט שמואל רמז ק"ס בשם המכילתא, ויש לתקן הלשון אחד מהשני, וכן מובא בחזית בפ"א פ' לסוסתי: (עה) חזר פרעה והביא לחצוחין של ברזל. כן הוא בכל כתבי יד ובנדפס, ויש לתקן וצ"ל חזר פרעה והביא לחצות חרבות, עיין במכילתא שם ובהערות הרב בעל מאיר עין סימן ל"ח, ובירושלמי ברקים כנגד החרבות שלהן, צ"ל לחצות חרבות, והוא מלשון המשנה שם (סוטה פ"ח מ"א) אל ירך לבבך מפני צהלת סוסים ולחצות חרבות, ובתרגום מרקו הרמחים, לחצו מורנייתא, ובמדרש חזית שם חרבות ורמחים כביכול הקב"ה כן שנא' וברקים רב, גם שם צ"ל לחצות חרבות: (עו) ויהומם הממם ערבבם. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ה' ז' (ובכ"י ד' חסרים איזה דפים), וכן בדפוס ווניציא הוסיף המדפיס, וחסר בדפוס ראשון, גם בכ"י ג' ו' ח', וההוספה מחצי הראשונה נמצא בירושלמי שם, ובמכילתא ובמדרש חזית, ומחצי השנית והיה עמוד הענן יורד ליתא שם, והרא"פ בגליון המדרש דפוס ווניציא כתב על זה „איננו בכתובים" ר"ל לא נמצא בכ"י שלפניו: (עז) נטל מנגינות שלהם. כ"ה בכ"י ב' ה' ז' ובנדפס (דפוס ווניציא כי הסר בדפוס ראשון ובכ"י ג' ו' ח') והמלה משובשת וצ"ל סגניות, ובירושלמי שם והפיל סיגנס שלהם, ובמכילתא נטל מגפות שלהם, צ"ל סגנות, ונמצא לנכון במכילתא פ"ה בפסוק ויהם את מחנה מצרים הממן ערבבן נטל סגמות שלהם. וכן הביא רש"י בפי' על התורה בשלח י"ד כ"ד, וכן הביא הערוך המאמר הזה בערך סיגנון, והמלה רומית Signum ופירושו נס ודגל: (עח) משתבשות. בדפוס ווניציא הגיה משתמטות: (עט) מיני בליסטרא. בירושלמי שם ברד כנגד בליסטרא שלהן, וכן במכילתא ברד כנגד בלסטראות שלהם, וכן בפסיקתא דר"כ פ' ויהי בחצי הלילה (ס"ז ע"א) השליך עליהם אבני בלסתרא כגון הברד, ועיין שם בהערה ל"ג, והמלה יונית ורומית Ballista βαλλιστρα כלי מלחמה אשר בו יורים אבנים וחניתות לרדות החומות ולהרוג האויבים. עיין תנחומא בא ובהערה כ"ו: (פ) סימנטרא. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, רק בכ"י ח' סונמנטיא נטעות, אבל בירושלמי שם וגחלי כנגד טרמנטן שלהן, ובמכילתא שם גחלים כנגד טרמנטנה שלהם, ובילקוט שם טרמנה, וצ"ל טרמנטה וגם לפנינו יש לתקן טירמנטא, ומובא במוספי ערך טרמנטן בשם הירושלמי, וכתב פי' בל"ר Tormenta כלי מלחמה לירות אבנים חצים ואש: (פא) חזר פרעה והיה מלבב [במיני בוקינס וקרנות ושופרות וסלפינגס, ואף הקב"ה מלבב] בקולו. המלות שהסגרתי חסרים בכ"י ב' ג' ה' ז' ח' ובנדפס, ונמצא לנכון גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון המדרש: (פב) בוקינוס וקרנות ושופרות וסלפינגס. המלה בוקינוס היא יונית ורומית Bucina βουχινα ספי' מאזרה (טראמפעטע), והמלה סלפינגס משובשת וצ"ל סלפינגס והיא ג"כ יונית ורומית Salpiugs σάλπιγξ פי' תרועה ושופר, ואולי המלות קרנות ושופרות נוספו לפרש בוקינוס וסלפינגס, ועיין פסיקתא דר"כ פסקא נחמו השביעי (קנ"ב ע"א) ובהערה מ', ועיין בערוך השלם ערך בקינוס: (פג) ירעם מן שמים. כ"ה בס"ב פ"ט י"ד, אבל בתהלים כתיב וירעם בשמים; (פד) א"ר ברכי' בש"ר אלעזר התחיל הקב"ה רוכב על כרוב.

באיזה

על כרוב, אמר ליה רשע שמא יש לך כרוב, התחיל הקב"ה עף, שנאמר ויעף, אמר ליה הקב"ה רשע שמא אתה יכול לעוף, התחיל הקב"ה מיידא מכנף לכנף, שנאמר וידא על כנפי רוח, אמר ליה הקב"ה רשע שמא את יכול לעשות כן: (פה) דבר אחר וידא על כנפי רוח. אמר ר' יהודה אין הרוח יוצא אלא מבין כנפי החיות, שנאמר וידא על כנפי רוח:

[טו] **דבר** אחר וירכב על כרוב. (פו) אמר ר' אחא משל למלך שבאו (פז) שבאין ושבו את בנו, והיו עבדיו מציעין לו את (פח) הקרון לרדוף אחריהן, אמר המלך אם אני ממתין עד שיציעו לי את הקרון בני אבד, מה עשה המלך, נטל סוס אחד מן הקרון ורדף אחריהן, כך עשה הקב"ה, נטל כרוב אחד מכסא הכבוד ורכב עליו, ועשה מלחמה עם פרעה ועם מצרים, שנאמר וירכב על כרוב ויעף, מהיכן הביאו מבין גלגלי המרכבה. (פט) אמר ר' חנינא בר פפא בשר ודם למטה ממשאו, אבל הקב"ה למעלה ממשאו, שנאמר ומתחת זרועות עולם (דברים לג כז), כתוב אחד אומר וידא על כנפי רוח (תהלים יח יא), וכתוב אחד אומר וירא על כנפי רוח (ש"ב כב יא), מכאן אתה למד שיש לו עולמות הרבה, (צ) והוא מיידא על כנפי הכרובים, והלך להראות בהן:

[טז] **ישת** חשך סתרו. מהיכן הביא החשך על מצריים, מן החשך שבסתרו,

הערות ותקונים

בא"ז כ"י ובנדפס המאמר מקוטע, וכאשר הוא לפניט כן הוא גם בכ"י ו', וכן תיקן הרא"פ בגליון המדרש: (פה) ד"א וידא על כנפי רוח. כאשר לפנינו כן הוא גם בכ"י ג' ובכ"י ו' ח', וכן בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא, אבל בכ"י ב' ה' ז' (ובכ"י ד' חסרים איזה דפים) ובדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים נמצא פה הוספה. והרא"פ בגליון המדרש רשם על זה „אינו בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, ויען כי המאמר הזה הוא ממאמרים הפליאים, כי איך דייק מן הכתוב הזה שכל מלחמה שנלחמו ישראל עם או"ה עתידין להלחם לעתיד, גם יש בו עירבובי דברים וכל מעיין יבין כי נוסף מאת סופר אחד, וגם המאמר אמר כל מי שמעלה עצמו כבר נוסף גם למעלה במזמור י"א אות ה', והעירותי שם שנוסף מאת סופר אחד עפ"י וי"ר סוף פ"ז, גם עפ"י התנחומא צו אות ג' ומובא בילקוט שמואל רמז קס"א בשם התנחומא ושם הוא נדרש על הכתוב ברד וגחלי אש, לכן לא הבאתי ההוספה בפנים הספר, בכל זאת אמרתי להביאה כאן וכך איתא שם: „ד"א וירכב על כרוב וידא על כנפי רוח, א"ר תנחומא כל מלחמה שנלחמו ישראל עם אומות העולם עתידין להלחם לעתיד שנאמר, והיה ביום ההוא תהיה מהומת ה' רבה בהם (זכריה י"ד י"ג), ושם מפרש פגעי המלחמה ומאורע'ה: אמר 1) כל מי שמעלה עצמו סופו לילך באש. וכה"א בדור המבול, ובדור הפלגה, ובאנשי סדום ובגוג ומגוג, ובסנחריב, ובמלך חירם ובנבוכדנצר, ובעשו, שנאמר ויהיבת ליקדת אשא (דניאל ז' י"א) ואומר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה (עובדי' פ' י"ח), ובפרעה שנאמר ברד וגחלי אש. פרעה שחירף בעצמו ואמר מי ה' (שמות ה' ב') נפרע ממנו בעצמו, סנחריב שחרף ע"י שליח, שנאמר בו ביד מלאכיך חרפת ה' (מ"ב י"ט כ"ג) נפרע ממנו במלאך שנאמר ויצא מלאך ה' (שם), וכתיב בה לשון מהומה, 2) אע"פ שלא נכתב בה כל דבר המלחמה נכתב במלחמות אחרות ללמדך שכל אחד נלחם בה בכל מה שכתוב בכולם": (פו) א"ר אחא משל למלך. בכ"י ב' ג' ד' ה' ז' ובנדפס חסרים המלות „ד"א וירכב על כרוב א"ר אחא", ומתחיל משל למלך, ובילקוט שמואל רמז ק"ס מובא המאמר הזה ומתחיל לנכון א"ר אחא: (פז) שבאין. בילקוט בטעות סונאין: (פח) הקרון. פי' בל"ר Carus מין עגלה (קארען): (פט) א"ר חנינא בר פפא בשר ודם למטה ממשאו. בחזית פ"א פ' לסוסתי אות ד' א"ר חנינא בר פפא בשר ודם שהוא רוכב על טוענו על דבר שיש בו ממש אבל הקב"ה אינו כן, טוען את רכובו ורוכב על דבר שאין בו ממש הה"ד וירכב על כרוב ויעוף וידא על כנפי רוח. והוא נובע ממדרש שו"ט, גם המאמר שלפניו ושלאחריו: (צ) והוא מיידא על כנפי הכרובים והלך להראות בהן. דורש ב' לשונות וידא וירא. ובא"ז כ"י ובנדפס חסרים המלות „והוא מיידא על כנפי הכרובים". ובמדרש חזית פ"א פ' לסוסתי סוף אות ד', כתוב אחד אומר וידא על כנפי רוח, כתוב אחד אומר וירא בא"ז לך יתקיימו ב' כתובים, א"ר אחא מכאן שהיה להקב"ה עולמות ויצא להראות בהן. מובא זה בשם ר' אחא ולפנינו במדרש שו"ט מובא בשם ר' אחא כל

המאמר

1) בכ"י ב' ז' אמר רבי ובכ"י ה' א"ר לוי ובנדפס אמר לבד וחסר שם האומר.
2) כ"ה בכ"י ב' ה' ז' אבל בנדפס הלשון משובש וכצ"ל אע"פ שלא נכתב [כל דבר המלחמה נכתב] במלחמות האחרות, ללמדך שכל אחד נלחם בה בכל מקום שכתוב [נ"ל בה בכל מה שכתוב בכ"ס].

(צא) ר' אליעזר אומר מן החשך שיש בגיהנם, שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל (איוב י כב): השכת מים עבי שחקים. (צב) אמר ר' נחמיה אין הארץ שותה אלא מימי (צג) אוקינוס, אמר ליה ר' יהושע והלא מי אוקינוס מלוחין הן, אמר ליה מתמתקין הן בעבים, (צד) שנאמר (עבי שחקים) (צה) [אשר יזלו שחקים (שם לו כח), היכן הן נוזלין בשחקים, ר' יהושע אומר מן העליונים, שנאמר למטר השמים תשתה מים (דברים יא יא), והעננים מתגברין מן הארץ ועד הרקיע ומקבלין אותן כמפי הנוד, דכתיב יזוקו מטר לאדו (איוב שם כז), וחושרים אותם כמין כברה, ואין טיפה נוגעת בחברתה, דכתיב השרת מים עבי שחקים (ש"ב כב יב)]: (צו) אמר ר' אבא כדקין הללו של בהמה שהן שופין אלו באלו. אמר ר' שמעון בן לקיש למה נקרא שמן שחקים, (צז) שהן שוחקין אלו באלו. (צח) אמר ר' יוחנן מעשה נסים יש בשמים, אדם נוטל כברה וחושר שתים שלש אצבעות, (צט) ואינן מספיקין לירד עד שמתערבין זה בזה, (ק) ומהלך חמש מאות שנה הגשמים יורדים, ואין טיפה מהן מתערבת, (קא) והיינו דכתיב יתן אוכל למכביר (איוב לו לא), (קב) ר' יהודה בר יחזקאל אמר כך היה (ר') אבא מברך על הגשמים, יתברך ויתקדש שמיה דקודשא בריך הוא, שהן אלפי אלפים וריבי רבבות של טיפין, ואין טיפה נוגעת בחברתה כמלא נימא, שנאמר כי יגרע נטפי מים (איוב לו כז). ר' חייא בר אבא ורבנן, (קג) חד מנהון אמר חשיך ענני סגיאין מוי, שנאמר חשכת מים עבי שחקים, וחרנא אמר נהור ענני סגיאין מוי,

הערות ותקונים

המאמר שלפניו: (צא) ר' אליעזר אומר. בכ"י ב' ג' ה' ז' ובנדפס הגי' ר' נחמיה אומר, וגם הילקוט גורס כן, והמאמר מן החשך שבסתרו הביא הילקוט בשם ר' יהודה, ונכון הוא, וכן תמצא בתנחומא בא סי' ב' ובתנחומא הנדפס מכבר סי' ב' ובשמ"ר פי"ד אות ב': מהיכן היה החשך ר' יהודה ור' נחמי', רי"א מחשך של מעלה שנא' ישת חשך סתרו סביבותיו סכתו, ר' נחמיה אמר מחשך של גיהנם, שנא' ארץ עפתה כמו אופל צלמות ולא סדרים, ועיין בתנחומא שלנו הערה ו' מה שהעירותי שם: (צב) א"ר נחמי' אין הארץ שותה אלא מימי אוקינוס. המאמר נשנה בב"ר פי"ג אות י' וקה"ר פ"א פ' כל הנחלים, והתחלת המאמר נשנה בתנחומא ריש מקץ, ועיין גם תענית ס' ע"ב ובכלם הגי' א"ר אליעזר, וכן יש לתקן לפנינו, ועיין בהערה שלפניה: (צג) אוקינוס. הוא הים הגדול וגם הים התיכוני oceanus: (צד) שנאמר עבי שחקים. בכל כ"י המאמר קטוע ונמצא בשלמות בב"ר ובקה"ר שם וכן הוספתי בפנים, וגם בנדפס קטוע והמלות שנאמר עבי שחקים נשמטו ג"כ: (צה) אשר יזלו שחקים. הרב בעל יפ"ת כתב ואין נוזלים אלא מתוקים כדאיתא במכילתא על פסוק נצבו כמו נד נוזלים עכ"ל, וכן תראה באדר"נ ס"פ ל"ג אין נוזלין אלא מתוקים, שנא' באר מים חיים ונוזלים מן לבנון: (צו) אמר ר' אבא כדקין הללו של בהמה. במדרש ב"ר ובקה"ר מובא לפני זה המאמר הכתוב אחריו ולמה קורא אותן שחקים שהן שוחקין את המים, (במקום לפנינו שהן שוחקים אלו באלו), גם נוסף שם ר' אבא בר כהנא אמר כהדין מסננא, ואח"כ מובא המאמר שלפנינו רק בשם ר' שמואל בר נחמן כדקין הללו של בהמה, ואין ספק שנשמט לפנינו ובכ"י האחרים מן ר' אבא אמר עד ר' שמואל בר נחמן אמר, והסיום שלפנינו שהן שופין אלו באלו ליתא שם. וכן הוא הגי' בכל כ"י גם בדפוס ראשון, והמדפיס מדפוס ווינציא תיקן שופכין אלו באלו: (צז) שהן שוחקים אלו באלו. אחר זה נמצא בכ"י ב' ה' ז' הוספה (ובכ"י ד' חסרים איזה דפים) וההוספה הזאת לא נמצאת גם בכ"י ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, גם המדפיס מווינציא שדרכו תמיד להוסיף הוספות עפ"י כ"י שלפניו, לא הוסיף זה, וכך איתא שם: „ואח"כ הן יורדין ובקצבה שהקב"ה קוצב כמה גשמים יורדים בכל שנה, זכו הבריות יורדים על הזרעים ועל הצמחים והעולם מתברך, לא זכו הם יורדים בימים ובנהרות ובמדברות, ומכל מקום אינו פוחת מקצבה שפסק", ויען כי אין לו שייכות לענין המאמר לא הוספתיה בפנים: (צח) א"ר יוחנן מעשה נסים. מובא בילקוט שמואל רמז ק"ס, ובדפוס ווארשויא בטעות מעשה נסים יש בגשמים וצ"ל בשמים: (צט) ואינן מספיקין. בדפוס קאנסט' ואח"כ בדפוס ווינציא בטעות ואינו מפסיק לירד עד שמתערבין זה בזה צ"ל מספיק לירד: (ק) ומהלך ת"ק שנים. בכ"י ב' ה' ז' הגי' ומהלך ג' ימים, וצ"ל כמו לפנינו, והוא עפ"י מאמרם ירושלמי ברכות פ"א (דף ב' ע"ג) בין הארץ לרקיע מהלך חמש מאות שנה: (קא) והיינו דכתיב יתן אוכל למכביר. דורש מכביר מלשון כברה: (קב) ר' יהודה בר יחזקאל אמר כך היה אבא מברך פ'. בירושלמי ברכות פ"ט ה"ג (י"ד ע"א) איתא כך: ר' יהודה בר יחזקאל אמר, אבא מברך על ירידת גשמים יתגדל ויתקדש ויתברך ויתרומם שמך מלכנו על כל טיפה וטיפה שאת מוריד לנו שאת ממנימן [נ"ל ממניען] זו מזו, כי יגרע נטפי מים, כל"א ונגרע מערכך: (קג) חד מנהון אמר חשיך ענני סגיאין מוי, וחרנא אמר נהור ענני סגיאין מוי. אולי לזה כוונו בגמרא בבלי תענית י' ע"א כי אתא רב דימא אמר

אמרי

שנאמר יפיץ ענן אורו (איוב לז יא). (קד) ר' שמעון בן לקיש אמר הענן מלמטה הוא עולה, שנאמר ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב ו), (קה) כתוב אחד אומר חשכת מים (תהלים יח יב), וכתוב אחד אומר חשרת מים (ש"ב כב יב), בשעה שהעננים טוענים את המים, מחשיכין מן המים, (קו) ואחר כך חושרין אותן למעלה, לכך כתוב חשכת חשרת:

[יז] **מנוגה** נגדו עביו עברו. (קז) כשהרוח מנשבת ונוגה השמש מזריח עביו עברו. (קח) ר' יודן בשם ר' אבא אמר כשבא הקב"ה לעשות מלחמה עם המצריים בים, באו מלאכי השרת לסייעו, אלו באו בחרבות, ואלו היו טוענין קשתות, ואלו היו טוענין רמחים, אמר להן הקב"ה איני צריך עברין מהכא, (קט) באותה שעה עביו עברו. (קי) אמר ר' יהודה הנשיא מלך בשר ודם כשהוא יוצא למלחמה הוא נוטל כל חיילותיו עמו, (קיא) וכשהוא הולך למיומס שלו הוא נוטל לגיונות עמו לשמשו, אבל הקב"ה כשהוא יוצא למלחמה, אינו יוצא אלא לעצמו, שנאמר ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות טו ג), וכשהוא יוצא למיומס שלו

הערות ותקונים

אמרי במערבא נהור ענני זעירין מוהי, חשוך ענני סגיין מוהי. ובעל הילקוט מהפך הסדר חשוך ענני סגיין מוהי, נהור ענני זעירין מוהי, ואולי יש לתקן לפנינו במדרש נהור ענני זעירין מוי, וע"ש בפירש"י ובמהרש"א בח"א: (קד) ר' שמעון בן לקיש אמר הענן מלמטה הוא עולה. עיין ב"ר פי"ג אות י"א, ר' יוחנן אמר אין עננים אלא מלמעלה ורשב"ל אמר אין עננים אלא מלמטה, שנאמר מעלה נשיאים מקצה הארץ ע"ש: (קה) כתוב אחד אומר חשכת כו'. עיין תענית שם, ובפי' רש"י ותוס': (קו) ואח"כ חושרין אותן למעלה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ואח"כ חושרין אותן לעולם: (קז) כשהרוח מנשבת. מובא בילקוט רמז ק"ס בשם שו"ט: (קח) ר' יודן בש"ר אבא אמר כשבא הקב"ה לעשות מלחמה. מובא בפסיקתא רבתי פכ"א פסקא קמייתא דעשרת הדברות, ושם מובא בשם ר' יודן לבד, גם נוסף שם למלך שנשבה בנו ולבשה נקמת המלך והלך לפדותו באו שכניו וקרוביו לסייעו אלו בחרבות ואלו ברמחים, אמר להם עברו מן הכין ואיני צריך לכם, כך כשנגלה הקב"ה לעשות מלחמותיו של בניו כו': (קט) באותה שעה עביו עברו. ברבתי נוסף עביו נשאו אין כתיב כאן, אלא עביו עברו, ואחרי הסיום עביו עברו, נמצא בכ"י ב' ה' הוספה: „עבים כנגד תרמסיות שלהם, ברד כנגד בלסטראות, אש כנגד הנפט שלהם, ירעם כנגד הגפת תריסין שלהם, ושפעת עקלוסין שלהם, ויהמם כנגד צווחה שלהם". וזה לא נמצא בכ"י ז' השוה תמיד עם כ"י ב' ה' (ובכ"י ד' חסרים איזה דפים) וגם לא נמצא בכ"י ג' וכ"י ו' ח', וזה הוסיף סופר אחד ממכילתא בשלח מסכתא ב' פ"ב בפ' התילבו וראו, והסופר הזה לא העתיק המאמר בשלמות וקטוע הוא, וכצ"ל עבים כנגד תורמיות שלהם, ברד כנגד בלסטראות שלהם, אש כנגד הנפט שלהם, ירעם כנגד הגפת תריסין ושפעת עקלגסין [וכו'] ויהומם כנגד צווחה שלהם, ועיין לעיל באות י"ד: (קי) א"ר יהודה הנשיא. ברבתי שם אמר ר' יודן נשיין גם הגי' שם בשנויים ובהוספות ונובע משו"ט שלפנינו, וכך איתא שם: בנוהג שבעולם מלך בשר ודם כשהוא יוצא לפיום [צ"ל למיומס] יוצא בעשרה בני אדם, כשיוצא למלחמה יוצא בגייסות ובלגיונות, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כשנגלה על ים סוף לעשות מלחמתם של בניו לא נראה אלא יחידי, ה' איש מלחמה (שמות ט"ו ג'), וכשירד הקב"ה על הר סיני ליתן תורה לישראל ירדו עמו מיכאל ודגלו, גבריאל ודגלו, ובא ה' אלהי כל קדושים עמך (זכרי' י"ד ה'). והמאמר הזה נשנה גם בספרי בהעלותך פיסקא ק"ב וירד ה' בעמוד ענן שלא כמדת בו"ד מדת בו"ד כשהוא יוצא למלחמה יוצא בבני אדם מרובים, וכשהוא יוצא לשלום [צ"ל למיומס] אינו יוצא אלא בבני אדם מועטים, אבל הקב"ה כשהוא יוצא למלחמה אינו יוצא אלא יחידי, שנאמר ה' איש מלחמה, וכשהוא בא בשלום [צ"ל במיומס] באלפים וברבבות הוא בא, שנא' רכב אלהים וגו'. ובעל הילקוט ברמז ק"ס הוסיף על לשון המדרש עפ"י הפסיקתא רבתי, והביא הולך למיומס אינו נוטל עמו כי אם עשרה לגיונותיו לתשמישו, וראיתי כי נמצא המאמר הזה גם במדרש שמ"ר פכ"ט אות ח', וכך הגי' שם מלך בו"ד יוצא לאמירה [צ"ל למיומס] יוצא יחידי ולחם יוצאין עמו רבי רבבות, והקב"ה אינו כן אלא כשיוצא למלחמה יוצא לעצמו, שנא' ה' איש מלחמה וכשהוא יוצא לתת תורה בסיני יצאו עמו רבי רבבות, שנא' רכב אלהים רבותים אלפי שנאן. והוא נובע מספרי, ובמדרש במ"ר סוף פי"א מובא ג"כ המאמר הזה, ושם מתחיל ר' שמעון היה אומר בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בו"ד כו', אין ספק שכוון המסדר במה שכתב ר' שמעון אומר לספרי שהבאתי, כי שם הוא ספרי ר' שמעון, גם הביא ג"כ „כשהוא הולך לשלום" כמו שהוא בספרי שם: (קיא) וכשהוא הולך למיומס שלו הוא נוטל לגיונות עמו לשמשו. בדפוס ראשון דפוס קאנשט' הוסיף המדפיס מלת „לסייל" והיא הפי' על מלת למיומס, והמלה „לסייל" לא נמצאת בכל כ"י, גם לא בפסיקתא רבתי ולא בילקוט שם בשם שו"ט.

והמלה

במתן תורה, ראו מה כתיב רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים סח יח), וכתיב (קיב) ובא ה' (אלהים וכל קדושיו עמו) [אלהי כל קדושים עמך] (זכריה יד ה):

[יח] (**ירעם** מן שמים ה') [וירעם בשמים ה']. אמר ר' אבא שלש מלחמות של מהומה הבטיח הקב"ה לישראל בכניסתן לארץ ישראל, שנאמר את אימתי אשלח לפניך והמותי את כל העם (שמות כג כז), ונתנם ה' אלהיך לפניך והמם מהומה גדולה (דברים ז כג), תרי משמע, ורבנן ילפי לה מהכא, ויהומם ה' לפני ישראל (יהושע י י), [ויהם ה' את סיסרא (שופטים ד טו), וירעם ה' בקול גדול וגו' ויהומם (ש"א ז י), אמר ר' סימון עוד שתים, וברקים רב ויהמם (תהלים יח טו), תהיה מהומת ה' רבה בהם (זכריה יד יג)]. ר' סימון בשם ר' אבא אמר אחת לשעבר שנעשה לפרעה, ואחת לעתיד לבא לגוג ומגוג:

[יט] **ויראו** אפיקי מים. (קיג) את מוצא בשעה שאמר הקב"ה למשה ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו (שמות יד טז), נבקעו כל מעייני תהום, (קיד) וכל מבועי מים, וכל מקואות שבעולם, (קטו) ואפילו מים שבכדים ושבגתות ושבזיקין, ושבכל הכלים שבעולם נבקעו ונחלקו באותה שעה, לכך נאמר ויראו אפיקי ים (ש"ב כב טז), ובתילים אמר ויראו אפיקי מים ויגלו מוסדות תבל, אלו המים שבים ושבנהרות ושבתהומות. (קטז) אמר ר' יודן ראוך מים אלהים (תהלים עז יז), אלו מים העליונים, ראוך מים יחילו (שם), אלו המים התחתונים: מגערתך ה'. אמר ר' חנינא לא מגערתך ממש, אלא מנשמת רוח אפך, שנאמר נשפת ברוחך כסמו ים (שמות טו י):

[כ] **ישלח** ממרום יקחני. (קיז) ר' יודן אמר כיון שעלה אחרון שבישראל מן הים, ירד אחרון שבמצריים לים, אמר ר' יודן מה היו (קיח) התשושין שבהן עושים, כביכול היה הקב"ה נותן את ידו ושולה אותן מן הים, שנאמר ימשני ממים רבים. אמר ר' שמעון בן לקיש על אלו ועל אלו הפך הים. מה עשה הקב"ה, ימינו אחת מצלת את ישראל, וימינו אחת היתה (קיט) משקעת את המצריים, שנאמר ימינך ה' נאדרי בכח (שמות טו ו), לישראל, ימינך ה' תרעץ אויב (שם), למצריים, ר' שמעון בן לקיש אמר אף הראשונים שבמצריים הגיעו ליבשה ובקשו

הערות ותקונים

והמלה מיומס היא יונית ורומית μαιουμᾶς maiums ופי' משתה ושמחה (פעסט), עיין אוצר המלין להבלשן הגדול פראפעססאר ד"ר לעווי דף נ"ט, ובפסיקתא רבתי שם יוצא לפיום צ"ל למיומס, ובספרי שם כשהוא יוצא לשלום, אין ספק שהיה הגי' למיומס, ואחד המעתיקים מבלי דעת הגיה „לשלום": (קיב) ובא ה' אלהים וכל קדושיו עמו. וכן מובא בפסיקתא רבתי, ותקנתי כמו שהוא בקרא ובא ה' אלהי כל קדושים עמך, וגם התרגום יונתן תרגם וכל קדושוהי עמיה: (קיג) את מוצא בשעה שאמר הקב"ה למשה. מובא בילקוט רמז קס"א בשם שו"ט: (קיד) וכל מבועי מים וכל מקואות שבעולם. זה חסר באיזה כ"י ובנדפס: (קטו) ואפי' מים שבכדים ושבגתות ושבזיקין ושבכל הכלים שבעולם נבקעו. באיזה כ"י ובנדפס אפי' מים שבכדים ושבגתות ושבצלוחות נחלקו באותה שעה, ובילקוט תהלים שם רמז קס"א הביא הגי' אפי' שבכדים ושבלגיטת ושבגיגות ושבצלוחות ושבטוכין הוי ויראו אפיקי מים ויגלו מוסדות תבל אלו שבים. ועיין במכילתא פ' בשלח מסכתא ג' סוף פרשה ד' ויבקעו המים כל מים שבעולם נבקעו ומנין אתה אומר המים שבבורות ושבשיחין ושבמערות ושבכד ושבכוס ושבחביות ושבצלוחית נבקעו, שנאמר ויבקעו המים כו', ובשמ"ר פכ"א אות ו' מלמד שכל המים שהיו בכל המעיינות ובבורות ובכל מקום נבקעו, שנא' ויבקעו המים: (קטז) א"ר יודן ראוך מים. עיין במכילתא שם: (קיז) ר' יודן אמר כיון שעלה אחרון שבישראל מן הים ירד אחרון שבמצרים לים. בילקוט הגי' ר' יוחנן אמר, ובמכילתא פ' בשלח מסכתא ב' פ"ו בפ' ומצרים נסים לקראתו, כשעלה האחרון שבישראל מן הים ירד ראשון שבמצרים לתוך הים, צ"ל ירד האחרון שבמצרים, כמו שהוא לפנינו, וכן גי' הילקוט, וכן בשמ"ר בשלח פכ"ב אות ב' אמר ר"י כיון שעלה אחרון שבישראל מן הים ירד לתוכו אחרון של מצרים ורשב"ל אומר על אלו ואלו נגעל הים מד' רוחותיו כו'. ובאיזה כ"י ובנדפס הגי' עלה אחרון שבמצרים בים צ"ל ירד אחרון שבמצרים: (קיח) התשושין. פי' חלשים, ובילקוט שם התשושין והפודגרין, פי' בעל חולי רגלים, והיא המלה podgara. והרא"פ בגליון המדרש הוסיף „והפריגוגון" צ"ל והפודגרון: (קיט) משקעת את המצרים. בילקוט שם משנקת צ"ל משקעת:

שנאמר

לילך, והביא הקב"ה את הים ודבקם וכסה אותם, (קכ) שנאמר וישב ה' עליהם את מי הים (שמות טו יט):

[כא] **יצילני מאויבי עז.** (קכא) ר' סימון פתר לה בחדש השלישי, יצילני מאויבי עז, זה פרעה, שנאמר אמר אויב (שמות טו ט): ומשנאי כי אמצו ממני. אלו המצריים: יקדמוני ביום אידי. (קכב) זה עמלק, (קכג) [שנאמר אשר קרך בדרך (דברים כה יח)]: ויהי ה' למשען לי. (קכד) וידי משה כבדים (שמות יז יב), ויחלוש יהושע (שם שם יג): ויוציאני למרחב. שנתן לי את התורה (קכה) שנקראת רחבה, שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט): יחלצני כי חפץ בי. (קכו) שהציל אותי מן המגפה, וכפר לי עון העגל: יגמלני ה' כצדקי. מדבר בשבט לוי שלא היה באותו מעשה, מהו כבור ידי ישיב לי, (קכז) [אמר ר' פנחס (קכח) כברירות שעשו ידי ישיב לי]: כי שמרתי דרכי ה'. (קכט) במעשה העגל: ולא רשעתי מאלהי. ר' ברכיה בשם ר' שמעון בן לקיש אמר (קל) מאן לא בעי מיהוי קריבו דמלכא, אלא כיון שאמר מי לה' אלי, מי שלא נתן נזם לעגל יבא אלי, מיד ויאספו אליו כל בני לוי (שמות שם): כי כל משפטיו לנגדי. יורו משפטיך ליעקב (דברים לג י): (קלא) וחקותיו לא אסיר מני. ודרשת והגידו לך את דבר המשפט (דברים יז ט): ואהי תמים עמו. וללוי אמר תמיך ואוריך (דברים לג ח), (קלב) מאי טעמא, בשביל ואשתמר מעוני: וישב ה' לי כצדקי. כבור ידי (וישיב לי) על כן לא היה ללוי חלק ונחלה עם אחיו ה' הוא נחלתו (דברים י ט):

הערות ותקונים

(קכ) שנאמר וישב ה' את מי הים. כ"ה בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הגי' שנאמר ויבא עליו את הים ויכסהו (יהושע כ"ד ז'), וגם רש"י ביהושע שם הביא האגדה הזאת: (קכא) ר' סימון פתר לה בחודש השלישי. כ"ה גם בכ"י ב' ג' (כ"י ד' חסרים איזה דפים) ה' ו' ח' (רק בכ"י ח' בטעות רשב"ג), ובדפוס ראשון, אבל בדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים רבי סימון פתר לה ביום השלישי ל"ל בחדש השלישי, ואין ספק אצלי שהמלות „בחדש השלישי" הוסיף לציין כי ר' סימון פתח כן בפסיקתא פיסקא בחדש השלישי (דף ק"ע ע"א), ולפנינו בפסיקתא שם ר' יודן פתח יצילני מאויבי עז זה פרעה כו', רק בהתחלת הפיסקא איתא ר' יודן בר סימון פתח, ואולי היה גם לפניו בפסיקתא ר' יודן בר סימון פתח יצילני כו' והביא הוא רק ר' סימון פתר. ושם בהערה ס"ו הבאתי ר' יודן פתח מובא בילקוט יתרו רמז רע"ב, ובילקוט שמואל רמז קס"א בשם הפסיקתא, וכן נשנה במדרש שו"ט מזמור י"ח ושם הגי' ר' סימון פתר לה ביום השלישי, צ"ל פתח לה בחדש השלישי, ר"ל שהתחיל דרשתו על בחדש השלישי כמו שהוא בפסיקתא ע"כ: (קכב) זה עמלק. בפסיקתא שם מאן דאמר פרעה ומאן דאמר עמלק; וכתבתי שם בהערה ס"ז פי' אית דאמר דקאי על פרעה ואית דאמר דקאי על עמלק, ובמדרש שו"ט שם הובא רק עמלק לבד: (קכג) שנאמר אשר קרך בדרך. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י (מלבד כ"י ו') וכן בנדפס וגם בדפוס ראשון, וליתא גם בפסיקתא: (קכד) וידי משה כבדים ויחלש יהושע. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא רק הכתוב הראשון, ובפסיקתא חסר שניהם: (קכה) שנקראת רחבה שנא' ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים. הוספת הדורש, וליתא בפסיקתא. ובכ"י ה' ז' ח' נוסף עוד „שכתוב בה רחבה מצותך מאד": (קכו) שהציל אותי מן המגפה וכפר לי עון העגל. בפסיקתא שם יחלצני כי חפץ בי, א"ר יוחנן פיזמא דידיה הוא סליקת ביה למיתן לי אורייתא, וע"ש בהערה י"ח, וכאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ג' ח' חסר זה שהציל אותי מן המגפה וכפר לי עון העגל, (ובכ"י ז' חסרים איזה שורות), ואין ספק שהיה כתוב ג"כ בשו"ט דברי ר' יוחנן, כמו שהוא בפסיקתא, ואח"כ השמיטו, באיזה כ"י לא נמצא כלל, ובכ"י א' ו' הוסיפו למלאות החסרון שהציל אותי מן המגפה כו', אולם בכ"י ב' (כ"י פלארענץ) נשארו עוד שיורים מהמאמר הזה „יחלצני כי חפץ בי שזכני ארי פיומא דידי בי" מלת שזכני מיותר ומן מלת ארי נשמטו הקווים וצ"ל אר"י והכוונה א"ר יוחנן, ובמקום פיומא צ"ל פיזמא, וגם צ"ל דידיה [הוא סליקת] ביה [למיתן לי אורייתא], כמו שהוא בפסיקתא: (קכז) א"ר פנחס. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ונשמט ע"י שגגת המעתיק: (קכח) כברירות שעשו ידי. תנחומא נשא אות נ"ג (כ"ב ע"א) יגמלני ה' כצדקי כבור ידי, א"ר שמואל בר אבא מהו כבור ידי כברירות ידי שהייתי ברור במצות: (קכט) במעשה העגל. בכ"י ב' ה' (ובכ"י ז' חסרים איזה שורות) נוסף „שכן כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים, ואומר זובח לאלהים יחרם": (קל) מאן לא בעי מיהוי קריבו דמלכא. בת"צ מי לא רוצה להיות מהקרובים למלך: (קלא) וחקותיו לא אסיר מני, ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. כ"ה בכ"י ו', וחסר בכל כ"י האחרים גם בנדפס: (קלב) מאי טעמא מכאן על שזכה ללבוש אורים ותומים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים גם בנדפס ליתא, שהשמיט המעתיק, וגם הרא"פ

[לנגד עיניו]. והיתה לו ולזרעו אחריו (במדבר כה יג): עם חסיד תתחסד. לאיש חסידך (דברים לג ח): עם גבר תמים. שזכה ללבוש אורים ותומים:

[כב] **עם** חסיד תתחסד [עם גבר תמים תתמם עם נבר תתברר ועם עקש תתפתל]. (קלג) ר' יהודה פתר קריא באברהם אבינו, בשעה שבא עם הקב"ה בחסידות, אף הקב"ה בא עמו בחסידות, ובשעה שבא עם הקב"ה בתמימות, אף הקב"ה בא עמו בתמימות, (קלד) [ובשעה שבא עם הקב"ה בעקמנות, אף הקב"ה בא עמו בעקמנות, ובשעה שנתברר על עסקיו, אף הקב"ה בירר לו עסקיו], (קלה) ואימתי בא עמו בחסידות, בשעה שאמר לו ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי (בראשית טו ב), מה כתיב בתריה, והנה דבר ה' אליו לאמר לא יירשך זה (שם שם ד), (וכשבא עמו בעקמנות אף הקב"ה בא עמו בעקמנות), ואימתי [בא עמו בתמימות], בשעה שאמר אל נא תעבור מעל עבדך (שם יח ג), מה כתיב תמן, ואברהם עודנו עומד לפני ה' (שם שם כב), (קלו) אמר ר' סימון תקון סופרים הוא זה, שכינה היתה ממתנת לו, עד שנפנה מן המלאכים, [ואימתי בא עמו בעקמנות, בשעה שאמר לו במה אדע כי אירשנה (שם טו ח), מה כתיב תמן, ידוע תדע כי גר יהיה זרעך (שם שם יג)], ואימתי נתברר לו על עסקיו, בשעה שאמר לו קח נא את בנך את יחידך (שם כב ב), ומה כתיב תמן, וישכם אברהם בבקר (שם שם ג): (קלז) ר' נחמיה פתר קריא במשה רבינו, בשעה שבא בחסידות עם הקב"ה, אף הקב"ה בא עמו בחסידות, (קלח) [בשעה שבא בתמימות עם הקב"ה, אף הקב"ה בא עמו בתמימות, בשעה שבא בעקמנות עם הקב"ה, אף הקב"ה בא עמו בעקמנות, ובשעה] נתברר על עסקיו, אף הקב"ה בירר, (קלט) ואימתי בא עמו בחסידות, בשעה שאמר לו מדוע לא יבער הסנה (שמות ג ג), אמר (קמ) מאן דיקרי קאי בגויה, מה כתיב תמן, ויסתר משה פניו (שם שם ו), ואימתי בא עמו בתמימות, בשעה שאמר לו, ואמרו לי מה שמו (שם שם יג), אמר זו עכשיו לפי שעה אהיה אשר אהיה (שם שם יד), אימתי בא

הערות ותקונים

הרא"פ הוסיף זה בגליון המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו: (קלג) ר' יהודה פתר קריא באברהם אבינו, כשנה בוי"ר פי"א אות ה': (קלד) ובשעה שבא עם הקב"ה בעקמנות. הוספתי כמו שהוא לנכון במדרש שם. ובכל כ"י ובנדפס הלשון משובש: (קלה) ואימתי בא עמו בחסידות. כ"ה בכל כ"י, אבל בוי"ר נוסחא אחרת בזה אימתי בא בחסידות בשעה שאמר אל נא תעבור מעל עבדך, מה כתיב תמן ואברהם עודנו עומד לפני ה', א"ר סימון תקנת סופרים שכינה היתה ממתנת לו, אימתי בא בתמימות, בשעה שאמר אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה, מה כתיב [תמן] ויאמר לא אשחית אם אמצא שם ארבעים וחמשה, אימתי בא בעקמנות, בשעה שאמר ואנכי הולך ערירי, מה כתיב תמן לא יירשך זה, אימתי נתברר על עסקיו, בשעה שאמר במה אדע כי אירשנה, מה כתיב תמן ידוע תדע כי גר יהיה זרעך, ובכל כ"י ובנדפס המאמר קטוע, והמאמר מר' סימון נשמט ממקומו, והמאמר אימתי נתברר על עסקיו חסר בכלם. וראיתי בהגהת הרש"ש רוצה להגיה ולהגיע בירור עסקיו לפני ביאת עקמנות, גם דעתו לתקן שצ"ל אימתי נתברר על עסקיו בשעה שאמר ואנכי וגו' אימתי בא בעקמנות בשעה שאמר במה אדע וגו', כמו שהוא בשו"ט, וגם בעל עץ יוסף במדרש שם תיקן כן, ועיין בפי' מהרז"ו שיפה העיר שהמדרש מקדים לפרש מ"ש עם עקש היינו בא בעקמנות קודם מ"ש עם נבר, וכן בדברי ר' נחמיה יען שבדברי ר' נחמיה הוצרך לסיים בדברי הבירור שכן דרך המדרש שהדרשה שייך לענין הפרשה דורשה לבסוף וכן כאן שעיקר הכוונה על מ"ש בסוף הסימן שייך למ"ש עם נבר על בירור הדברים ע"כ עשה המדרש כן בדברי ר' יהודה: (קלו) א"ר סימון תיקון סופרים הוא זה. ב"ר פמ"ט, ועיין תנחומא בשלח, ובלקח טוב בראשית י"ח כ"ב: (קלז) ר' נחמיה פתר. וי"ר שם, ויש לתקן שם ר' נחמי' במקום ר' נחמן: (קלח) בשעה שבא בתמימות. תקנתי, ונמצא לנכון בכ"י ו' השוה לכ"י א' שלפנינו: (קלט) ואימתי בא עמו בחסידות בשעה שאמר לו מדוע לא יבער הסנה. כ"ה בכל כ"י גם בנדפס, אבל בוי"ר הגי' מהופכת אימתי בא בחסידות בשעה שאמר הראני נא את כבודך, מה כתיב תמן אעביר כל טובי וגו', אימתי בא בתמימות בשעה שאמר מדוע לא יבער הסנה, א"ל מה דיקרי קאים בגויה, אימתי בא בעקמנות בשעה שאמר ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, מה אמר לו זה שמי לפי שעה אהיה אשר אהיה, אימתי נתברר על עסקיו בשעה שאמר לו ועתה לך ואשלחך אל פרעה, אמר לו שלח נא ביד תשלח ומאז באתי אל פרעה מה כתיב תמן עתה תראה וגו', ועיין ביפה תואר, ועיין שמ"ר פ"ג אות ה' אותה שעה נתברר משה על עסקיו כו': (קמ) מאן דיקרי קאים בגויה. בוי"ר

עמו בעקמנות, בשעה שאמר שלח נא ביד תשלח (שמות ד יג), מה כתיב תמן, ודבר הוא לך אל העם וגו' (שם שם טז). ואימתי נתברר על עסקיו, בשעה שאמר לו הראני נא את כבודך (שם לג יח), מה כתיב תמן, ויאמר אני אעביר כל טובי (לפניך) [על פניך] (שם שם יט). (קמא) אמר ר' שמואל מלמד שהיה הקב"ה מפתה את משה כל שבעת ימי הסנה שילך בשליחותו למצרים, [הדא הוא דכתיב] ויאמר משה אל ה' בי אדני לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך (שמות ד י), גם לרבות, (קמב) כיצד תמול הרי שני ימים, שלשום הרי שני ימים, גם גם גם הרי שלשה, הרי ששה ימים, מאז הרי שבעה, ביום השביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח (שם שם יג), (קמג) [והיה מסרב ואמר להקב"ה רבון העולם כבר חשבתי מה שאמרת לאברהם אבינו בין הבתרים, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית טו יג), ועדיין לא נשלמו, ולא עשו שם אלא מאתים ועשר, אמר לו הקב"ה לא כמו שאתה מחשב לעצמך, שמיום שנולד יצחק הקדמתי להם הקץ ודלגתי אותי, וכן אומר מדלג על ההרים וגו' (שה"ש ב ח), וכבר נשלם, והיינו דכתיב יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו (תהלים קג ז), עלילה שעשה לבני ישראל], אמר ליה הקב"ה חייך אני צוררה לך בכנפיך, (קמד) ואימתי פרע לו הקב"ה, אמר ר' ברכיה בשעה שבקש להקב"ה כל שבעת ימי אדר שיכנס לארץ ישראל, והרבה תחנונים לפניו, שנאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא (דברים ג כג), מהו ואתחנן, מלמד שהרבה תחנונים כנגד מלאכי השרת, כתיב הכא ואתחנן, וכתיב התם ורגליהם רגל ישרה (יחזקאל א ז), (קמה) ואתחנן גימטריא חמש מאות וחמש עשרה כמנין ישרה,

הערות ותקונים

בוי"ר מן דיקרי, ובאוצה כ"י ובנדפס מאן דברייה קאי בגויה: (קמא) א"ר שמואל. בוי"ר שם מובא שם באות ו' מאמר אחד ואח"כ מובא אמר רב שמואל בר נחמן כל שבעת ימי הסנה כו', והמאמר מובא גם בשמ"ר פ"ג אות י"ד ושם איתא אמרו חכמים ז' ימים קודם היה הקב"ה מפתה למשה שילך בשליחותו כו', ובמדרש במ"ר פכ"א אות ט"ו מובא א"ר שמואל בר נחמני שבעה ימים היה מפתהו הקב"ה כו', והמאמר נשנה גם בתנחומא הנדפס מכבר חיי אות ו', וכן בתנחומא שלנו ויקרא אות ד', ובנדפס מכבר שהוסיף המדפיס ממנטובה ויקרא אות ג' איתא א"ר לוי שבעת ימים היה הקב"ה מפתה את משה, וע"ש בהערה ל"ה: (קמב) כילד תמול הרי שני ימים. עיין בתנחומא שם בהערה נ"ו מה שהבאתי מסדר עולם ריש פ"ה ומשמ"ר, ובחזית פ"א פסוק הגידה גירסא אחרת, וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס הגי', גם אחד, תמול שנים, מתמול שלשה, שלשום ארבעה, משלשום חמשה, גם ששה, מאז שבעה: (קמג) והיה מסרב ואמר להקב"ה עד עלילה שעשה לבני ישראל. הוספתי כמו שהוסיף המדפיס בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכתבי יד גם לא בכ"י ג' אשר ממנו נדפס דפוס ראשון, ולא במדרש וי"ר שם, ולא בחזית פ"א פ' הגידה לי, והיא הוספה מאוחרת מאת המדפיס, ונמצא רק בכ"י ח', ולדעתי המעתקה היא נעתקה מן דפוס קאנשט', וגם הרא"פ בגליון המדרש רשם על המאמר הזה „אינו בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, ועיין בפסיקתא פסקא החדש (מ"ז ע"א) קול דודי הנה זה בא וגו' ר' יהודה אמר קול דודי הנה זה בא, זה משה בשעה שאמר לישראל בחודש הזה אתם נגאלין, אמרו לו משה רבינו היאך אנו נגאלים, לא כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו ועבדום וענו אותם ארבע מאות (בראשית ט"ו י"ג), והלא אין בידינו אלא מאתים ועשר שנה, אמר להם הואיל והוא חפץ לגאול אתכם, אינו מביט בחשבונותיכם אלא מדלג על ההרים על הקצים ומקפץ על הגבעות על החשבונות ועל העיבורין ובחדש הזה אתם נגאלין: (קמד) ואימתי פרע לו הקב"ה א"ר ברכי' בשעה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע וכך איתא שם: ואימתי פרע לו א"ר ברכיה כל שבעת ימי אדר היה משה מבקש תפלה ותחנונים שיכנס לארץ בשביעי אמר לו כי לא תעבור את הירדן. הרא"פ הביא בגליון המדרש הנוסחא שהיה בכ"י שלפניו כמו שהוא בכ"י שלפנינו, והמלות „ואימתי פרע לו א"ר ברכיה" חסרים בכ"י ונמצא לנכון בדפוס ראשון (גם בכ"י ח'), ואח"כ בכל הדפוסים. וכן הוא לנכון בוי"ר שם פי"א אות ו', רק שם בטעות רבי ברכיה אמר ר' לוי ור' חלבו, ר' לוי אמר כל ז' ימי אדר וכו' צ"ל רבי ברכי' ור' חלבו ר' ברכי' אמר, ואולי צ"ל רבי ברכי' בש"ר לוי, וראיתי במדרש חזית פ"א פ' הגידה לי ר' ברכיה ור' חלבו ור' לוי, יש לתקן ג"כ רבי ברכי' בש"ר לוי ור' חלבו, כי לא נמצא שם מאמר כלל בשם ר' לוי, גם יש לתקן שם ולהפך המאמרים, המאמר מר' חלבו בשם ר' ברכי' וכן להיפך: (קמה) ואתחנן גי' תקט"ו כמנין ישר"ה. כל זה הוא ג"כ בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא, כמו שהעירותי בהערה שלפניה, ובמדרש דב"ר פי"א אות י' איתא ומנין שהתפלל משה באותו הפרק חמש מאות וחמשה עשר

פעמים

(קמו) בשביעי אמר ליה לא תעבור את הירדן הזה (דברים לא ב), ר' חלבו אמר (קמז) כל שבעת ימי המלואים היה משה (קמח) משמש בכהונה גדולה, מה כתיב בסופה, ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן ולבניו (ויקרא ט א):

[כג] כי אתה עם עני תושיע. (קמט) אלו ישראל שהם עניים בגלות: ועינים רמות תשפיל. אלו אדום וישמעאל, שהולכים בגסות הרוח בעולם, וכתיב בספר שמואל ועיניך על רמים תשפיל (ש"ב כב כח), לפי שהן הולכין רמים, עיניך על רמים להשפילן מרוממותן: כי אתה תאיר נרי. בתורה ובמצות, כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג): ה' אלהי יגיה חשכי, בתלמוד שלא יהיה לי ספק: (קנ) דבר אחר כי אתה תאיר נרי. (קנא) במרדכי: ה' אלהי יגיה חשכי. באסתר: ד"א כי אתה תאיר נרי. (קנב) ביהוידע: ה' אלהי יגיה חשכי, ביהושבעת אשתו של יהוידע. (קנג) ר' אליעזר אומר בעליית בית המקדש היה טמון, ר' שמואל [בר נחמן] אמר בתאים היה טמון, (קנד) אמר ר' סימון נראין דברי ר' אליעזר שהיה בעליית בית המקדש, בימות החמה, ודברי ר' שמואל [בר נחמן] נראין, בימות הגשמים, (קנה) ומי שמר אותו, יהוידע הכהן ויהושבעת אשתו, הוי אומר כי אתה תאיר נרי: (קנו) ד"א כי אתה תאיר נרי. [כי בך ארוץ גדוד]. (קנז) בגדודי עמלק,

הערות ותקונים

פעמים, שנאמר ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר ואתחנן בגימטריא הכי הוי: (קמו) בשביעי אמר לי'. עיין בפי' יפה קול במדרש שה"ש שם: (קמז) כל שבעת ימי המלואים היה משה משמש בכהונה גדולה, ירושלמי יומא פ"א ה"א, פסיקתא פרה (ל"ח ע"ב), ובפסיקתא רבתי פרה, ועיין שם במאיר עין הערה ל': (קמח) משמש בכהונה גדולה. בכ"י ובנדפס בטעות מבקש לשמש, ובוי"ר ובמדרש חזית הלשון ברחבה, כל ז' ימי המלואים היה משמש בכהונה גדולה, וכסבור שלו היא, בז' אמר לו לא שלך היא אלא של אהרן אחיך היא, הה"ד ויהי ביום השמיני [קרא משה וגו'], ועיין בתנחומא שלנו שמיני אות ה' ויהי ביום השמיני קרא משה וגו', אמרו רבותינו כו' חייך אני פורעה לך למחר כשיעשה את המשכן תהא סבור בעצמך שתשמש בכהונה גדולה, ואני אומר לך קרא לאהרן שישמש, לכך נאמר קרא משה לאהרן ולבניו וכו' ע"ש: (קמט) אלו ישראל שהם עניים בגלות כו' אלו אדום וישמעאל עד שלא יהיה לי ספק, סוף ג"כ בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע, וכך איתא שם כי אתה עם עני תושיע אלו ישראל, ועינים רמות תשפיל, עיניך על רמים להשפילם, ואח"ז מתחיל כי אתה תאיר נרי במרדכי, והרא"פ הוסיף גם זה בגליון המדרש כמו שמצא בכ"י שלפניו: (קנ) ד"א כי אתה תאיר נרי במרדכי. מובא בילקוט שמואל רמז קס"א בשם שו"ט: (קנא) במרדכי. דכתיב ליהודים היתה אורה: (קנב) ביהוידע ה' אלהי יגיה חשכי ביהושבעת אשתו של יהוידע. כ"ה גם בכ"י ו' וגם בכ"י ה' הנוסחא כן, רק מהופך הסדר בתחלה ביהושבעת ואח"כ ביהוידע, אבל בכל המקומות המאמר משובש, בכ"י ב' כי אתה תאיר נרי ביואש, ה' אלהי יגיה חשכי ביהויריב, בכ"י ג' במקום ביואש כתוב שם ביהושע, וגם שם הגי' ביהויריב, ובכ"י ח' הגי' ביהושבעת כו' ביהויריב, בדפוס ראשון בטעות ביהושפט כו' ביהויריב, ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים הגי' ביואש כו' ביהוידע. והגי' שלפנינו נכונה, וכן מובא לנכון בילקוט מלכים סוף רמז רל"ב בשם שו"ט, ובילקוט שמואל שם רמז קס"א בשם שו"ט בטעות כי אתה תאיר נרי ביהושע ואלהי יגיה חשכי ביהוידע צ"ל ביהושבעת ונעשית בטעות ביהושע, וראיתי בכ"י ב' ובכ"י ה' אחר שהביא הנוסחא כמו שהבאתי למעלה נוסף בסוף: ד"א כי אתה תאיר נרי ביואש הכתוב מדבר, שנאמר ועתליה אם [וגו'] ותקח יהושבע וגו' (מ"ב י"א א' ב'), והוא הוספה מאת המעתיק להביא גי' אחרת: (קנג) ר' אליעזר אומר בעליית בית המקדש היה טמון. זה קאי על יהושבע שכתוב ותגנוב אותו (את יואש) מתוך בני המלך וגו' ואת מינקתו בחדר המטות ויסתרו אותו וגו' ויהי אתה בית ה' מתחבא שש שנים (מ"ב י"א ב' ג'), וכן נשנה המאמר במדרש חזית פ"א פ' הנך יפה דודי, אף ערשנו רעננה זה בית המקדש, המד"א ואת מניקתו בחדר המטות מהו בחדר המטות, ר' אלעזר אמר בתאים, ור' שמואל בר נחמן אמר בעליות, ונהפך שם הסדר המאמר שלפנינו בשם ר' אליעזר הוא במדרש שם בשם ר' שמואל בר נחמן, וכן להיפך והגי' שם ר' אלעזר במקום ר' אליעזר, ומובא בילקוט מלכים שם בשם מדרש שו"ט: (קנד) א"ר סימון כו'. במדרש שם חסרים המלות א"ר סימון: (קנה) ומי שמר אותו יהוידע הכהן ויהושבעת אשתו. גם לעיל כתוב ה' אלהי יגיה חשכי ביהושבעת אשתו של יהוידע, וראיתי בבאור הרא"ם אות ל"ח על ומי שמרו יהוידע הכהן ויהושבעת אשתו. כתב וז"ל במ"ב י"א כתוב כי יהושבע היתה בת המלך יורם אחות יואש ואולי היתה יהושבעת ג"כ אשת יהוידע הכהן הגדול ע"כ קראה לה אשתו עכ"ל, ושכח או לא ראה הכתוב דה"ב כ"ב י"א ותסתירהו יהושבעת בת המלך יורם אשת יהוידע הכהן: (קנו) ד"א כי אתה תאיר נרי בגדודי עמלק. מובא בילקוט שמואל רמז קס"א בשם שו"ט: (קנז) בגדודי עמלק. לזה כוון

רש"י

(קנח) דאמר ר' יהושע בן לוי (קנט) גיים של עמלק באו על דוד, והיה דוד עושה מלחמה (קס) שני לילות ויום אחד, שנאמר ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (ש"א ל יז), ומי היה מאיר לו אותן שני לילות, (קסא) בברקים וזיקים היה הקב"ה מאיר לו, הוי אומר תאיר נרי: (קסב) בר קפרא אמר, אמר הקב"ה נרי בידך, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), ונרך בידי, שנאמר נר (אלהים) [ה'] נשמת אדם (משלי כ כז), (קסג) שמור נרי ואשמור נרך:

[כד] **כי בך ארוץ גדוד.** (קסד) ר' חייא בשם ר' לוי אמר (קסה) בשעה שהלך דוד לעשות מלחמה עם היבוסי, (*קסה) התחיל לומר כל מכה יבוסי ויגע בצנור (ש"ב ה ח), וכתוב אחר אומר כל מכה יבוסי [בראשונה] יהיה לראש ולשר (דה"א יא ו), מה עשה יואב, הביא ברוש אחד רענן, וקבעו בצד החומה, (קסו) וכפף את ראש הברוש שהוא רך, ועלה על ראשו של דוד, ונתלה על הברוש, ודילג על החומה, אמר דוד יהלמני צדיק חסד ויוכיחני (תהלים קמא ה), מה עשה הקב"ה, קיצר את החומה, ועלה דוד אחריו, שנאמר ובאלהי אדלג שור:

[כה] **האל** תמים דרכו. (קסז) אמר רב לא נתן הקב"ה את המצות אלא לצרף בהן את ישראל, שנאמר אמרת ה' צרופה: דבר אחר האל תמים דרכו. אם דרכו של אל תמים אתה על אחת כמה וכמה, וכי מה איכפת לו להקב"ה (קסח) אם אדם שוחט מן הגרגרת או מן הוושט ואוכל, (קסט) אמר ר' ברכיה בשם ר' יעקב [כתיב] לא תאכלו כל נבלה (דברים יד כא), ובשר בשדה טרפה לא תאכלו (שמות כב ל), וחלב נבילה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלוהו (ויקרא ז כד), אם אכלתם בעולם הזה סופכם ליתן את הדין, ואם לא אכלתם בעולם הזה, חייכם

הערות ותקונים

דש"י (תהלים י"ח כ"ט) כי אתה תאיר נרי כשנלחם בגדוד עמלק הבא על צקלג, שנא' ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם: (קנח) דאמר ריב"ל גיים של עמלק כו' שני לילות ויום אחד. וי"ר פכ"א אות ג', פתיחתא דאיכה אות ל', ושם נוספו המלות „כמה דתנינן תמן על הזיקין ועל זועות ועל הברקים" והוא בברכות דף נ"ח. והוא מיותר ואין לו ענין כלל לפה, רק אחד הוסיף זה על מאיר לו בלילות בזיקין וברקים: (קנט) גיים של עמלק. פי' חיילות (שאר) והמלה סורית וערבית: (קס) שני לילות ויום אחד שנא' מהנשף ועד הערב למחרתם. ומפרש למחרתם על מחרת ליל השני, ומפרש מהנשף ועד הערב כמו מהערב ועד הערב, וזה לא כהבבלי ברכות ג': (קסא) „בברקים וזיקים" זה חסר בכל כ"י וגם בנדפס, וגם בדפוס ראשון, והוא נכון גם בכ"י ו', ובילקוט שמואל שם בשם שו"ט: (קסב) בר קפרא אמר. וי"ר פל"א אות ד', דב"ר פ"ד אות ד', ועיין תנחומא קדושים אות ו': (קסג) שמור נרי ואשמור נרך. בכ"י ב' ג' ה' ובדפוס ראשון סיים אחר זה „וכו' במזמור י"ז", ובדפוס ווינציא בטעות י"ו ובדפוסים האחרונים הגיהו במקום י"ו ט"ז ויש לתקן י"ז. ובכ"י ד' חסרים איזה דפים, ובכ"י ז' חסר מן ד"א כי אתה תאיר נרי ביהוידע עד כי בך ארוץ גדוד: (קסד) ר' חייא בש"ר לוי. מובא בילקוט שמואל רמז קמ"א בשם שו"ט: (קסה) בשעה שהלך דוד לעשות מלחמה עם היבוסי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הגי' בשעה שאמר דוד לישראל לעשות מלחמה עם אנשי יבוס. ובילקוט שם בשם שו"ט הגי' משובשת בשעה שהלך דוד לגמזו לעשות עמם מלחמה, מלת לגמזו אין לה שחר כלל, בלד הילקוט נרשם על לגמזו „שם מקום" אבל מה לדוד לעיר גמזו, ועיר גמזו נזכרת בדה"ב כ"ח י"ח. ואין ספק שצ"ל כמו בכ"י שלפנינו בשעה שהלך דוד על יבוס לעשות עמם מלחמה, ואח"כ נעשית בטעות „לגמזו" מן „על יבוס", והמאמר הזה מובא ברש"י תהלים (י"ח ל') בשם מדרש תהלים: (*קסה) התחיל לומר כל מכה יבוסי ויגע בצנור וכתוב אחר אומר כל מכה יבוסי. כ"ה בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו, אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס ובילקוט הגי' התחיל אומר כל מכה יבוסי בראשונה יהי' לראש ולשר, והוא רק הפסוק השני מד"ה, ואין ספק כי המעתיק הביא שני כתובים כאחד: (קסו) וכפף את ראש הברוש שהוא רך ועלה על ראשו של דוד ונתלה על הברוש. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט וכפף ראשו שהיה רך ואחז בו דוד וקפץ יושב על ראש דוד ונתלה בברוש, וגם הרא"פ בגליון המדרש הביא הנוסחא כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (קסז) אמר רב לא נתן הקב"ה את המצות כו'. ב"ר פמ"ד אות א' וי"ר פי"ג אות ג', ועיין תנחומא שמיני אות י"ב ובהערה פ"א: (קסח) אם אדם שוחט מן הגרגרת או מן הוושט ואוכל. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ה' ז' ובנדפס שוחט מן הקנה או מן הזנב, ובכ"י א' שוחט מן הקנה או מן העורף, ובב"ר פמ"ד אות א' וכי מה איכפת לי' להקב"ה מי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף: (קסט) א"ר ברכיה

בניי (קע) שאריסטון גדול מתוקן לכם לעתיד לבא (קעא) מסעודת לויתן, ומבהמת זיז שדי, שנאמר ואכלתם אכול ושבוע (יואל ב כו): ד"א האל תמים דרכו. (קעב) באברהם אבינו הכתוב מדבר, שראה הקב"ה שמתגורר אחריו, ובחר בו, ואמר לו אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז א): אמרת ה' צרופה. (קעג) שצרפו בעשר (קעד) נסיונות. ואלו הן, אחת בכבשן האש, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (שם טו ז), ואחת לך לך מארצך וממולדתך (שם יב א), שנים בשרה, בפרעה ובאבימלך, הרי ארבעה, ובהגר המצרית בא נא אל שפחתי (שם טז ב), [הרי חמשה], ובישמעאל גרש (את בן) האמה (שם כא י), הרי ששה, ובמלכים וירק את חניכיו (שם יד יד), [הרי שבעה], ובמילה המול לכם כל זכר (שם יז י), [הרי שמונה], ובין הבתרים שהראהו ארבע מלכיות משעבדות בבניו, [הרי תשעה], ובעקדה של יצחק [שאמר

הערות ותקונים

ברכי' בש"ר יעקב כתיב לא תאכלו כל נבלה כו'. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ר' ברכי' בש"ר יעקב [אמר] כתיב חלב נבלה וחלב טרפה אם לא אכלתם אותם בעולם הזה חייכם שאריסטון גדול מתוקן לכם לעולם הבא, והרא"פ בגליון המדרש הוסיף הנוסחא כמו שהוא בכ"י שלפנינו, ובמדרש וי"ר שם א"ר ברכי' בשם רבי יצחק אריסטון עתיד הקב"ה לעשות לעבדיו הצדיקים לע"ל וכל מי שלא אכל נבלות בעולם הזה זוכה לראותו לעוה"ב, הה"ד וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלוהו (ויקרא ז' כד) בשביל שתאכל ממנו לע"ל: (קע) שאריסטון. מלה יונית עסטסוקא ἄριστον פי' סעודה (מאהלצייט) ומורגל במדרשים ובירושלמי: (קעא) מסעודת לויתן ומבהמת זיז שדי. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס: (קעב) באברהם אבינו הכתוב מדבר שראה הקב"ה שמתגורר אחריו ובחר בו. כ"ה גם בכ"י ו' אבל בכ"י האחרים ובנדפס ד"א האל תמים דרכו זה אברהם, שנ' התהלך לפני והיה תמים. והרא"פ הגיה בגליון המדרש כמו שהוא בכ"י שלפנינו. ובב"ר פמ"ד אות א' ד"א האל תמים דרכו זה אברהם, שנאמר ומצאת את לבבו נאמן לפניך, צ"ל שנאמר התהלך לפני והיה תמים, ומובא לנכון בילקוט לך רמז ע"ו, ושמואל רמז קמ"א בשם ב"ר: (קעג) שצרפו בעשר נסיונות, אחת בכבשן האש. בב"ר שם שצרפו בכבשן האש: (קעד) שצרפו בעשר נסיונות ואלו הן כו'. במשנה אבות פ"ה מ"ג נאמר רק עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכלם ולא חשיב במשנה פרטם אחת לאחת. וכאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אולם בכ"י האחרים ובנדפס הגי' בד' נסיונות קלת בסגנון אחר במקום לפנינו ואחת לך לך מארצך וממולדתך (שהוא נסיון ב') שנים בשרה, בפרעה ובאבימלך (נסיון ג' ד'), ובהגר (נסיון ה') כתוב בכל כ"י האחרים ובנדפס: שנים כשאמר לו לך לך (הוא נסיון ב' ג') ושנים בשרה בהגר בא נא אל שפחתי. (הוא נסיון ד' ה'). ובמקום לפנינו בשרה ב' נסיון לך לך (הוא נסיון א') הוא בכ"י האחרים ובנדפס ב' נסיונות. ולעומת זה מה שהוא לפנינו נסיונות היינו מעשה פרעה ומעשה אבימלך הוא בכ"י האחרים נסיון א'. ולפנינו חושב נסיון הגר בפני עצמו לנסיון החמישי, ובכ"י האחרים הוא ג"כ הנסיון החמישי רק החבירו הנסיון הזה אל מספר שנים שהביא: „ושנים בשרה בהגר", ר"ל לא שנים בשרה לבד, ונסיון אחר בהגר, רק השנים הם בשרה ובהגר יחד, ואולי בכ"י ראשון הי' כתוב כך: „ואלו הן: כשירד לתוך כבשן האש. שנית כשאמר לו לך לך. שנים בשרה. ובהגר בא נא אל שפחתי". המעתיק מכ"י א' ו' הוסיף במקום שנית כשאמר לו לך לך והגיה „ואחת לך לך", כי היה חושב זה לנסיון א', והמעתיק השני חשב זה לב' נסיונות והגיה במקום „שנית" „ושנים" כשאמר לו לך לך. כי ב' פעמים יצא מחרן, עיין תוס' שבת י' ע"ב ד"ה ושל סדום, ותוס' ע"ז ט' ע"א ד"ה וגמירי. וגם המעתיק מכ"י א' ו' חשיב שנים בשרה, הכוונה ב' נסיונות היו בשרה לבד, והוסיף „בפרעה ובאבימלך" וחשב נסיון הגר בפני עצמו, והמעתיק מכ"י האחרים חשיב שנים בשרה ובהגר לב' נסיונות, נסיון א' בשרה, ונסיון א' בהגר, ומזה יצאו השמים האלה, ובמזמור ל"ה נשתנה הגי', ושם הוא הוספה בכ"י האחרים ובנדפס, ולא נמצא כלל בכ"י א' וכ"י ו' ע"ש בהערות שלי. וראיתי באבות דר"נ פל"ג הביא ג"כ העשרה נסיונות וסופר ומונה כמו שהוא במדרש שו"ט. וכך איתא שם: עשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו לפני הקב"ה ובכולם נמצא שלם, אלו הן: שנים בלך לך. שנים בשני בניו, (היינו עקדת יצחק וישמעאל שאמר גרש האמה הזאת וגו'), שנים בשתי נשיו (היינו שרה והגר), אחד עם המלכים, ואחד בין הבתרים, אחד באור כשדים, ואחד בברית מילה, ע"כ, והוא כפי נוסחת כ"י האחרים ואח"כ בנדפס. ובעל פדר"א פכ"ו עד פל"א סופר מספרם באופן ובסגנון אחר: א') בקש נמרוד להרגו ונחבא י"ג שנים. ב') השליכו באור כשדים. ג') טלטול מבית אביו וממשפחתו שנ' לך לך. ד') הביא הקב"ה רעב בימיו. ה') שנלקחה שרה אשתו לפרעה לאשה ולא היה מלטער. ו') באו המלכים והגלו את לוט בן אחיו. ז') הראה לו בין הבתרים שעבוד ארבע מלכיות שימשלו בבניו. ח') צוהו למול את עצמו ואת בנו. ט') אמר לו לגרש את ישמעאל עם אמו. י') צוהו לשחוט את בנו יצחק. וגם רש"י בפי' לאבות כתב עשרה נסיונות מפורשים בפדר"א כולם

יפדם

לו קח נא את בנך את יחידך (בראשית כב ב)], הרי עשרה, (קעה) וקבלן מיראה ומאהבה, ועמד כגבור, ומה שכרו, מגן הוא לכל החוסים בו, שנאמר אנכי מגן לך (שם טו א), ואומות העולם אומרים למה הקב"ה מחבב את אברהם והצילו מכבשן האש, ומן תשועת המלכים, ומן האוכלוסין, ומכל הצרות שעברו עליו, אמר להן הקב"ה הריני מקריב ומראה לכם אפילו אומר לו שיקח ויקריב את בנו לשמי, (קעו) הוא שומע לי, לכך אני מגינו, מגן הוא לכל החוסים בו, ולמחר בניו מברכין בתפלה ברוך אתה ה' מגן אברהם: (קעז) [מגני וקרן ישעי (תהלים יח ג). אמר דוד לפני הקב"ה מפני מה אומרים מגן אברהם, ולא מגן דוד, אמר לו בחנתיו בעשרה נסיונות, אמר לפניו בחנני ה' ונסני (שם כו ב), כיון שנסה או"ה בבת שבע ולא עמד בו, מיד התפלל דוד שיאמרו מגן דוד בברכת ההפטרה, כי בשם קדשך נשבעת לו שלא יכבה נרו לעולם ועד ברוך אתה ה' מגן דוד, הדא הוא דכתיב ותתן לי מגן ישעך]:

[כו] **כי** מי אלוה מבלעדי ה' ומי צור זולתי אלהינו. (קעח) וחנה אמרה אין קדוש כה' כי אין בלתך (ש"א ב ב), מהו כי אין בלתך, אין לבלותך, בשר ודם מעשה ידיו מבלין אותו, אבל הקב"ה מבלה מעשה ידיו: ומי צור זולתי אלהינו. חנה אמרה ואין צור כאלהינו (ש"א שם), אל תהי קורא כן, אלא (קעט) אין צייר כאלהינו, (קפ) הצייר הזה אינו יכול לצייר באפלה, אבל הקב"ה צר צורה באפלה, שנאמר אשר עושיתי בסתר רוקמתי בתחתיות ארץ (תהלים קלט טו), הצייר הזה אינו יכול לצייר צורה במים, אבל הקב"ה צר צורה במים, שנאמר ישרצו המים שרץ נפש חיה (בראשית א כ), הצייר הזה אינו יכול לצייר אלא מתוך סממנין הרבה בלבן ושחור וירוק ואדום, וכל סימן, והקב"ה צר את העיבור מטיפה של לובן ומטיפה של אודם, הצייר הזה אינו יכול לצייר אלא במעשה, והקב"ה באמירה, שנאמר ויאמר אלהים יהי אור (בראשית א ג), הצייר הזה אינו יכול לצייר את הצורה בבת אחת כולה, אלא קימעא קימעא, אבל הקב"ה צר את הצורה כולה בבת אחת, שנאמר כי יוצר הכל הוא (ירמיה י טז), (קפא) הצייר צורתו אינה אוכלה והוא אוכל, אבל הקב"ה צורתו אוכלת והוא אינו אוכל, ולא עוד אלא שמאכיל את הבריות, הצייר הזה הוא מת, וצורתו קיימת, אבל הקב"ה צורתו מתה, והוא חי וקיים לעלם ולעלמי עלמיא, בשר

הערות ותקונים

יסדם ר' שמעון הגדול בקרובה אמרת ה' צרופה, ועמ"ש שחושב אותם כמו שהוא בפדר"א, וצ"ל ברש"י אמרתך צרופה, והוא ביום ב' של ר"ה והוא בסילוק אשר מי יעשה כמעשיך וכגבורותיך, ונתנסה בעשר נסיונות, וגם הרמב"ם בפי' לאבות מונה את העשרה נסיונות. א) הגרות לך לך מארצך, ב') רעב, ג') בהלקח שרה לפרעה, ד') הלחמו בד' מלכים, ה') לקחו הגר לאשה אחר שנואש מלהוליד משרה, ו') המילה, ז') בלקח מלך גרר את שרה, ח') גרש הגר, ט') הרחקת בנו ישמעאל, י') עקדת יצחק. והרב המאירי בפי' על אבות הביא וגדולי המחברים (כוונתו להרמב"ם ז"ל) לא מנו בנסיונות ענין אור כשדים, אחר שלא נכתב בתורה להדיא, ולא מנו ג"כ בין הבתרים, ומנו במקום הראשון לקחו הגר אחר היאוש מלהוליד, וזה הדבר בלתי נראה להיות זה נקרא נסיון, אלא שאפשר שקראו נסיון בהכנסו בצער גידול בנים אחר התיאשו מלהוליד. ועמ"ש שהוא חושב שם העשרה נסיונות בסגנון אחר. ועיין מ"ש בזה התשב"ץ בפי' לאבות ומה שהביא בשם רבינו יונה ז"ל, ועיין גם בהרע"ב באבות שם: (קעה) וקבלן מיראה ומאהבה ועמד כגבור ומה שכרו מגן הוא לכל החוסים בו, שנאמר אנכי מגן לך. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (קעו) הוא שומע לי. בנדפס ובאיזה כ"י נוסף „וחוסה בי": (קעז) מגני וקרן ישעי אמר דוד כו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ה' ז' (ובכ"י ד' חסרים איזה דפים), וכן הוסיף המדפיס מווינציא וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובדפוס ראשון: (קעח) וחנה אמרה אין קדוש כה' כי אין בלתך מאי כי אין בלתך כו'. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ליתא, ומתחיל כי מי אלוה מבלעדי ה' [ומי צור זולתי אלהינו] אמרה חנה אין צור כאלהינו אין צייר כאלהינו, והמאמר שנוסף לפנינו הוא הוספת המעתיק מגמרא ברכות י' ע"א מגילה י"ד ע"א, ועיין במדרש שמואל פ"ה: (קעט) אין צייר כאלהינו. ברכות ומגילה שם מכילתא ויהי בשלח מס' דשירתא סוף פ"ח, ומדרש שמואל שם: (קפ) הצייר הזה אינו יכול לצייר באפלה. עיין להלן מזמור ק"ג ובמכילתא שם, ובאגדת שמואל שם, והמאמרים אינם בסגנון אחד, ועיין גם בילקוט שמואל רמז פ"ג שהביא בשם המכילתא, והסיום שם מדת בו"ד צר צורה כו': (קפא) הצייר כו' צורתו אוכלת כו', אינו במכילתא, הצייר הזה הוא

מת

ודם הוא משבח צורתו ומוכרה ומתפרנס ממנה, אבל הקב"ה צורתו משבח אותו והוא מפרנס אותה, שנאמר עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו (תהלים קמה טו), בשר ודם צר צורה ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה וקרביים ובני מעיים, והקב"ה צר צורה בתוך צורה במעי אמו, ומטיל בו רוח ונשמה וקרביים ובני מעיים, הדא הוא דכתיב ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו (שם קג א), (קפב) לכך נאמר ומי צור זולתי אלהינו:

[כז] (קפג) **האל** המאזרני חיל. כמו שנאמר כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל (דברים ח יח): ויתן תמים דרכי. שמשלם שכר [על תמימות דרכי, וכתוב אחר אומר ויתר תמים דרכו (ש"ב כב לג), שהותירני למלך בעולם הזה ובעולם הבא בשביל שהלכתי בתמימות בדרכו]: משוה רגלי כאילות. כשאני הולך למלחמה בחוץ לארץ: ועל במותי. בארץ ישראל: יעמידני. ויחזירני: מלמד ידי למלחמה ונחתה קשת נחושה זרועותי. (קפד) ללמדך שהיה דוד נוטל קשת נחושה וכופפה. ד"א נוח לו לאדם לכוף קשת נחושה, ולא לכוף זרועו של דוד: ד"א ונחתה קשת נחושה זרועותי. (קפה) שהיה בא מזרעו של נחשון, (קפו) שבא משבט יהודה, שנאמר בו ויאמר ללמד בני יהודה קשת (ש"ב א יח):

[כח] (קפז) **ותתן** לי מגן ישעך. זה גבורה: וימינך תסעדני. זה תורה שניתנה בימין: וענותך תרבני. זו ענוה, מלמד ששלשתן נמצאו בדוד:

(קפח) דבר אחר ותתן לי מגן ישעך [וימינך תסעדני וענותך תרבני]. (קפט) שלשה דברים ניתנו מתנה לעולם, ואלו הן: תורה, וגשמים, ומאורות. (קצ) תורה, שנאמר ויתן אל משה ככלותו וגו' (שמות לא יח). (קצא) גשמים, שנאמר ונתתי גשמיכם בעתם (ויקרא כו ד). מאורות, שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א יז). (קצב) ר' זעירא בשם ר' שמעון בן לקיש אמר אף השלום, שנאמר ונתתי שלום בארץ (ויקרא כו ו). (קצג) ורבנן אמרי אף הנקמה, שנאמר ונתתי [את] נקמתי באדום (יחזקאל כה יד). (קצד) ר' יהושע אומר אף הישועה, שנאמר ותתן לי מגן ישעך, ובזכות מה הישועה באה, בזכות התורה שניתנה בימין, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), (קצה) ורבנן אמרי אף בשביל הענוה, שנאמר וענותך תרבני:

הערות ותקונים

מת כו'. כ"ה גם בכ"י ו' וחסר בכ"י האחרים ובנדפס וכן במאמר שלאחריו „ומוכרה ומתפרנס ממנה" „והוא מפרנס אותה, שנאמר עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו", ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (קפב) לכך נאמר ומי צור זולתי אלהינו. כ"ה בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס הוי אין צור זולתי אלהינו צ"ע ומי צור: (קפג) האל המאזרני חיל עד ויחזירני. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכל כ"י האחרים ובנדפס, וגם הרא"פ הוסיף בגליון כמו שהי' בכ"י שלפניו: (קפד) ללמדך שהי' דוד נוטל קשת נחושה וכופפה. מובא בילקוט שמואל רמז קס"א וחסר הציון, ומה שגרסה בלדו „כתוב ברמז פ"ג" לא נמצא שם המאמר הזה, ורש"י בפי' לתהלים שם הביא וז"ל ונדרכה קשת נחושה ע"י זרועותי קשתות של נחשת היו תלויות לו לדוד בביתו ורואין אותם מלכי האומות ואומרים זה לזה אתה סבור שיש כח ביד דוד לדורכן אין זה אלא ליראנו והוא היה שומע ודורכן בפניהם. ואולי ראה כן באיזה מדרש: (קפה) שהיה בא מזרעו של נחשון. דרש נחושה לשון נחשון: (קפו) „שבא משבט יהודה שנאמר בו ויאמר ללמד בני יהודה קשת". כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, והרא"פ הוסיף זה בגליון המדרש כמו שהי' לפניו בכ"י: (קפז) ותתן לי מגן ישעך, זה גבורה כו' עד נמצאו בדוד, כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכל כ"י האחרים ובנדפס: (קפח) ד"א ותתן לי מגן ישעך שלשה דברים עד ד"א ותתן לי מגן ישעך מדבר באברהם נשמט בכ"י ז' ע"י שגגת המעתיק: (קפט) שלשה דברים ניתנו מתנה לעולם. ב"ר פ"ו אות ה' ושם מובא זה בשם ר' יוחנן ונשנה גם במדרש וי"ר פל"ה אות ח' ובקצרה במדרש שמ"ר פמ"א אות ב' ושם הגי' ר' יונתן במקום ר' יוחנן: (קצ) תורה דכתיב ויתן אל משה. בכולם כתוב לשון יתן והוא לשון מתנה: (קצא) גשמים שנ' ונתתי גשמיכם בעתם. כ"ה גם בכ"י ו', וכ"ה גם בב"ר וי"ר ושמ"ר, אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא הכתוב ונתתי מטר ארצכם (דברים י"א י"ד): (קצב) ר' זעירא בש"ר שמעון בן לקיש. בב"ר ר' עזריה בש"ר יהודה בר סימון, ובוי"ר הוא כמו לפנינו, ובשמ"ר ר' עזרי' בשם ר' שמעון: (קצג) ורבנן אמרי אף הנקמה. בב"ר ובוי"ר הוא בשם י"א, ובשמ"ר לא מובא יותר, וסיים רק במאמר של ר' זעירא אף השלום: (קצד) ר' יהושע. בב"ר ובוי"ר הגי' ר' יהושע בר נחמי': (קצה) ורבנן אמרי אף בשביל הענוה

שנ'

[כט] **דבר** אחר ותתן לי מגן ישעך [וימינך תסעדני וענותך תרבני]. מדבר באברהם, שהיה יושב (קצו) והשכינה עומדת, וממתנת עד שאכלו האורחים, מיכן (קצז) שגדול הכנסת אורחים מהקבלת פני השכינה, שנאמר ויאמר אדני וגו' אל נא תעבור מעל עבדך (בראשית יח ג). (קצח) ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר בקש אברהם לעמוד, אמר לו הקב"ה שב, ואתה סימן לבניך שיהיו בניך (קצט) יושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ואני עומד, שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א). (ר) ר' שמואל ב"ר חייא ור' יודן בשם ר' חנינא אמרו על כל שבח ושבח שישראל משבחין להקב"ה, הוא משרה שכינתו עליהם, ומה טעם, ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (שם כב ד). אמר ר' סימון בשעה שנגלה הקב"ה על אברהם, היה מצטער על מילתו, אמר הקב"ה למלאכים לכו אצלו, ונטפל להם השכינה, ומעכבת לו עד שהלכו המלאכים, שנאמר ויפנו משם האנשים וילכו סדומה ואברהם עודנו עומד לפני ה' (בראשית יח כב), (רא) אמר ר' סימון תקון סופרים הוא זה, שהשכינה עומדת וממתנת לו, לכך נאמר וענותך תרבני: (רב) אמר ר' חייא תלמיד הולך לפני רבו בלילה, מי נוטל (רג) הפנס הלא התלמיד לפני רבו, אבל הקב"ה נוטל את הפנס לפני ישראל, שנאמר וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך וגו' (שמות יג כא), הוי וענותך תרבני, (רד) ר' לוליאני בשם ר' ישמעאל אומר בנוהג שבעולם הרב אומר והתלמיד עונה, והקב"ה אינו כן, אלא משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שם יט יט), מה בקול, בקולו של משה, הוי וענותך תרבני. (רה) אמר בן עזאי מלך בשר ודם כשהוא מזכיר את שמו, מזכיר תהלה שמו,

הערות ותקונים

שנ' ועונתך תרבני. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס. וכן ליתא בב"ר ובוי"ר, ובב"ר ובוי"ר נוסף עוד ר' תנחומא אמר אף ארץ ישראל, שנ' ויתן להם ארצות גוים וגו', רבנן אמרי אף הרחמים, שנ' ויתן אותם לרחמים לפני שוביהם, ר' יצחק בר מריון אמר אף הפרשת הים הגדול, שנ' כה אמר ה' הנותן בים וגו', ומאמר מר' יצחק מהפרש עפ"י מאמרם ירושלמי שבת פ"ב ה"ג (דף ה' ע"ב) א"ר יצחק בר מריון אילולי דכתיב כה אמר ה' הנותן בים דרך כיון שהיה אדם יורד לתוכו היה מת: (קצו) והשכינה עומדת וממתנת עד שאכלו האורחים מיכן שגדול הכנסת אורחים. מן וממתנת עד (וכתיב יוקח נא מעט מים) [ר' ברכיה] ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון המדרש: (קצז) שגדול הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה. בגמרא שבת קכ"ז ע"א א"ר יהודה א"ר גדולה הכנסת אורחין מהקבלת פני שכינה, דכתיב ויאמר אדני אם [נא] מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור וגו', וע"ש בתוס' ד"ה דכתיב, קסבר דהאי השם קדש דאיכא מ"ד שהוא חול שלמלאכים היה מדבר שהיה מזמינם עכ"ל, ועיין גם ברש"י עה"ת וברש"י שבועות ל"ה ע"ב: (קצח) ר' ברכי' בש"ר לוי. המאמר קטוע פה ונמצא בשלמות בב"ר פמ"ח אות ז', ושם הגי' ר' ברכי' משום ר' לוי אמר ישב כתיב, בקש לעמוד, א"ל הקב"ה שב אתה סימן לבניך מה אתה יושב ושכינה עומדת, כך בניך יושבין ושכינה עומדת על גבן, כשישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין קריאת שמע והן יושבין ואני בכבודי עומד על גבן, שנאמר אלהים נצב בעדת אל, א"ר חגי בשם ר' יצחק אין כתיב כאן אלא נצב אטימוס, כמה דתימא ונצבת על הצור, והמאמר נמצא גם להלן במזמור כ"ב, ושם הוא נכון כמו בב"ר, ועיין גם בפסיקתא פסקא החודש (מ"ח ע"ב) ובהערה ק"ו, ובמ"ר פי"א אות ב', חזית פ"ב פ' דומה דודי: (קצט) יושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. באיזה כ"י ובנדפס חסרים המלות בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ובב"ר שם נוסף „וקורין ק"ש" והם יושבים: (ר) ר' שמואל בר חייא. ב"ר שם ופסיקתא שם: (רא) א"ר סימון תיקון סופרים הוא זה. מובא בתנחומא שלנו בראשית אות ה' והעירותי בהערה כ"ט שכן נשנה בב"ר פ"מ אות ז', ומובא בילקוט וירא רמז פ"ג, ועיין מכילתא בשלח פ"ו, ספרי בהעלותך פיסקא פ"ד, ותנחומא בשלח סי' ט"ז, ושמ"ר פמ"א אות ד', וי"ר פ"א, ועיין רש"י עה"ת וירא שם, ובמ"כ בב"ר ויפ"ת שם, ובמנחת שי בפ' בהעלותך ובמ"א י"ב, ובזכרי' ב', ובמאור עינים פי"ט, ובמדות סופרים לידידי הרה"ג מהרא"ה ווייס במכילתא שם: (רב) אמר ר' חייא תלמיד הולך בפני רבו. עיין בתנחומא שלנו בראשית אות ד' ובהערות שם: (רג) הפנס. פי' בל"י φανός עששית (לאטערנע): (רד) רבי לוליאני בשם ר' ישמעאל. עיין בתנחומא שם בהערה כ"ג. והעירותי שם כי לפנינו בסו"ט צ"ל ר' לוליאני בר טבריני בשם ר' יצחק, והי' כתוב לפני המעתיק בר"ת „ר"י" והגיה ר' ישמעאל במקום ר' יצחק. ועיין להלן מזמור כ"ד הערה י"ז מה שהבאתי בשם מדרש ב"ר, וכן במזמור כ"ד אות י"א נאמר ג"כ בשם ר' יצחק: (רה) אמר בן עזאי. כ"ה גם בתנחומא שם

ובמדרש

ואחר כך מזכיר (רו) קטיזמא שלו, והקב"ה אינו כן, אלא מזכיר קטיזמא שלו, ואחר כך מזכיר את שמו, שנאמר בראשית ברא אלהים (בראשית א א), הוי וענותך תרבני. (רז) אמר ר' אבא ראית מימיך הרב והתלמיד עוסקין בתורה, והרב אומר לתלמיד רב לך כי הוגעתיך, והקב"ה לומד התורה למשה ארבעים יום, סוף אמר לו הוגעתי אתכם, שנאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם (דברים א ו), (רח) אמר ר' שמעון בנוהג שבעולם הרב והתלמיד עומדים, הרב אומר לתלמיד לך והמתן לי במקום פלוני, והולך התלמיד והמתין לו, אבל הקב"ה אמר לו ליחזקאל, קום צא אל הבקעה ושם אדבר אותך (יחזקאל ג כב), (רט) וכתיב ואקום ואצא אל הבקעה [והנה שם כבוד ה' עומד] (שם שם כג), הוי וענותך תרבני. (רי) ר' יודן בשם ר' חמא אומר לעתיד לבא הקב"ה מושיב למלך המשיח על ימינו, [שנאמר] נאם ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי א), ואברהם לשמאלו, (ריא) ופניו של אברהם מתכרכמות, ואומר לו בן בני יושב על הימין, ואני על השמאל, והקב"ה פייסו ואומר לו בנך על ימיני, ואני על ימינך, כביכול אדני על ימינך (שם שם ה), הוי וענותך תרבני:

[ל] **תרחיב** צעדי תחתי ולא מעדו קרסולי. (ריב) לא ירחבון ולא יתערפלון. ר' יהושע בן לוי אמר (ריג) מכה הצינה (ריד) שהניף ישבי [בנוב], (רטו) דחה לדוד שמונה עשרה אמות. (*ריב) ואף על פי כן לא נפל לארץ, והיו שניהם מתייראין [זה מזה], והוא שדוד מקלס להקב"ה תרחיב צעדי תחתי ולא מעדו קרסולי, (*ריג) מיד הפריח הקב"ה לאבישי אצלו, שנאמר ויעזר לו אבישי בן צרויה (ש"ב כא יז): (*ריד) (דבר אחר תרחיב צעדי תחתי. אימתי בזמן שנלחם עם ישבי בנוב, שנאמר וישבי בנוב [אשר] בילידי הרפה ומשקל קינו שלש מאות (שקל) [משקל] נחושת וגו' ויאמר להכות את דוד (שם שם טז), מהו וישבי בנוב, אמר ר' יהודה [אמר רב] איש שבא על עסקי נוב עיר הכהנים, אמר לו הקב"ה לדוד עד מתי יהיה עון נוב עיר הכהנים [טמון] בידך, על ידך נהרג נוב עיר הכהנים, ועל ידך נטרד דואג (*רטו) מחיי העולם הבא, ועל ידך נהרג שאול ושלשת בניו, עכשיו רצונך שיכלו זרעך, או שתמסר ביד אויב, אמר לפניו רבונו של עולם מוטב שאמסר ביד אויב, ולא יכלו זרעי. יומא חד נפק (רטז) לַשְׁכָּר בְּזַאי, אתא שיטנא ואדמי

הערות ותקונים

ובמדרש ב"ר פ"א סי' י"ב הגי' שמעון בן עזאי, עיין בתנחומא שם הערה ל"א: (רו) קטיזמא. באיזה כ"י ובנדפס בטעות קטינמא, ובדפוס ראשון קטימגא, והגי' שלפנינו נכונה, והיא מלה יונית κτισμα פי' בנין ופעל, ועיין מה שהעירותי בתנחומא שם הערה ל"ב, ואין להכפיל הדברים: (רז) א"ר אבא. בתנחומא א"ר אבא בר אחא, ועיין שם בהערה י"ד: (רח) א"ר שמעון. בתנחומא שם א"ר שמעון בן זירא, וגם המאמר שם באיזה שנוים, עיין שם בהערה י"ח: (רט) וכתיב ואצא אל הבקעה וגו', בכ"י ב' ה' נוסף וכן באברהם הוא אומר וירא את המקום מרחוק שראה שכינה ממתנת לו שם, ובכ"י ז' חסרים איזה שורות: (רי) ר' יודן בש"ר חמא לע"ל. מובא בילקוט שמואל רמז קס"ב בשם שו"ט: (ריא) ופניו של אברהם מתכרכמות. בדפוס ראשון ודפוס וויניציא בטעות ובניו מתברכין, צ"ל ופניו מכרכמות, ובילקוט שם ופני אברהם מתרכמות, צ"ל מתכרכמות, ופי' שנעשו פניו מראה כרכום, והיא מלה יונית κόρκος (זאפראן), ונמצא הרבה פעמים בירושלמי נתכרכמו פניו, ר"ל נשתנה פניו מחמת בושה או עצב, עיין ערוך השלם בערך כרכום: (ריב) לא ירחבון ולא יתערפלון. באיזה כ"י ובנדפס לא ירחבון ולא ידחפון ולא יתערפלון, ובילקוט שם בטעות לא ירחבון ולא ידחפון ולא יתערטלון, צ"ל ולא יתערפלון, והמאמר קשה הבנה: (ריג) מכה הצינה. באיזה כ"י ובנדפס מכה החרב: (ריד) שהניף ישבי בנוב. ש"ב כ"א י"ו: (רטו) דחה לדוד י"ח אמות. עיין ב"ר פנ"ט אות י"א: (*ריב) ואעפ"כ לא נפל לארץ. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ונפל לארץ: (*ריג) מיד הפריח. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס מיד שלחו בנדפס שם ... ישבי בנוב. כל המאמר עד לכך נאמר הגמיה: (*ריד) ד"א תרחיב צעדי תחתי אימתי בזמן שנלחם עם ישבי בנוב. כל המאמר עד לכך נאמר תרחיב צעדי תחתי שהסגרתי, נוסף פה מן המעתיק, ולקוח מגמרא בבלי סנהדרין צ"ה ע"א וכ"ה בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד האחרים ובנדפס ליתא, ומובא המאמר הזה לכאן יען שמובא שם הכתוב תרחיב צעדי תחתי ולא מעדו קרסולי, ובכל כ"י האחרים ובנדפס אחרי המלות ויעזר לו אבישי בן צרויה מתחיל כד הוי רדפין בתרוי, והוא בסוף אות ל': (*רטו) מחיי עולם הבא. ליתא בגמרא: (רטז) לשכר בזאי. כן מנוקדות

המלות

(ריז) כטביא, (ריח) פתק ליה גירא ולא אמטייה (ריט) (נגריה) [נגדיה] בתרויי, עד דמטי לארץ פלשתים, (רכ) כד חמא ליה ישבי בנוב, אמר היינו גברא דקטליה לאחי גלית, (רכא) תפשיה וקמטיה ושוי פומיה ארכובי ושוריה תותיה ואתקין עילויה (בוסרייה) [בי סדייא] ויתיב עלוי, אתרחיש ליה ניסא, (רכב) מכא ליה ארעא תחותיה ואתרויח, הדא הוא דכתיב תרחיב צעדי (תחתני) [תחתי], ההוא יומי מעלי דשבתא קריב (רכג) לפניא הוה, והוה אבישי בר צרויה (רכד) חפף ראשו במיא, (רכה) והוה מתהפיך מיא לדמא, (רכו) אתא יונתא וקא איטרפא קומיה, אמר (שמע מינה) כנישתא דישראל אימתלא ליונה, (רכז) שנאמר יונתי בחגוי הסלע (שה"ש ב יד), [שמע מינה] (רכח) יונתי תמתי שריא בשעת אניקי, או דלמא דוד מלך ישראל שרי בצערא, אזיל לביתיה דדוד מלכא ולא אשכחיה, אמר היכי איעביד, (רכט) דהא אמר רבנן אין רוכבין על סוס של מלך [ואין יושבין על כסאו] ואין משתמשין בשרביטו, עייל ושאיל בי מדרשא, אמרי ליה בשעת אניקי שפיר דמי, קם רכיב על פרדיה דדוד ואזיל בתריה, ואתעביד ליה ניסא, וקפצה ליה ארעא בהדי דקא מסגי תחותוהי, חמיתיה ערפה (רל) אימיה דישבי, (רלא) והא קא (עולה) [עזלה] כיתנא, (רלב) כד חמיתיה ערפה פסקתיה לפילכא ושדיתיה אארעא, (רלג) אמרה ליה טלייא טליא אושיט לי פילכאי, נסביה (רלד) [אבישי ופתקיה בריש מוחא דערפה וקטלא, כד חמא ליה ישבי] אמר ודאי השתא נהוי תרויהון וקטלין לי, (רלה) פתקיה

הערות ותקונים

המלות, ובכ"י ו' ג"כ מנוקדות לְשַׁבַּר בְּזַיִי, ובגמרא לשכור בזאי, והערוך בערך שכרבזאי כתב פי' שכר רשת כדכתיב כל עושי שכר אגמי נפש ובזאי בלשון ישמעאל פי' נץ, כלומר נפק לצוד חיות ועופות ברשת, ועיין ברש"י בגמרא שם, ובילקוט שמואל רמז קנ"ה מובא המאמר מסנהדרין, וגורס לכפר בזאי, ופי' בצדו שם מקום, כפי' השני מרש"י בגמרא שם: (ריז) כטביא. פי' כצבי תר' כלבי וכאיל (דברים י"ב ט"ו) כבשר טביא ואילא: (ריח) פתק ליה גירא ולא אמטייה. השליך בו חץ, חץ תר' גיר, ובגמרא פתק ביה גירא ולא מטייה, ובילקוט בטעות ולא אדרכיה: (ריט) נגריה בתרויי. תקנתי נגדיה, וכ"ה בכ"י ו', משך תר' נגד, ובגמרא הגי' משכיה עד דאמטייה לארץ פלשתים, לכן במקום שמובא לפנינו „נגדיה בתרויי" הגיגו בגמרא „משכיה": (רכ) כד חמא ליה. בגמרא כדחזייה: (רכא) תפשיה וקמטיה ושוי פומיה ארכובי ושוריה תותיה ואתקין עילויה בי סדייא ויתיב עלויי. כ"ה גם בכ"י ו', ובגמרא שם כפתיה קמטיה אותביה ושדייה תותי בי סדייא, (ויש נוסחאות בי בדייא) והערוך בערך קמט הביא הגי' תפשיה (הוא במקום לפנינו בגמרא כפתיה) וקמטיה ויהביה תותי בי סדיא, ופי' קמטיה קשרו, ופי' ביסדיא מלה אחת בל"ע ובל"ם כר וכסות (פאלסטער): (רכב) מכא לי' ארעא מתותיה. פירש"י נתרככה הארץ מתחתיו ולא הזיקו: (רכג) לפניא. פי' לעת ערב מלשון לפנות ערב: (רכד) חפף ראשו במיא. בכ"י ו' הגי' חפף רישי במיא דארבעין בידין. אין ספק שצ"ל דארבע בירין, ובגמרא קא חייף רישיה בד' גרבי דמיא ורש"י הביא נ"א בד' בירא דמיא, פי' בד' בורות של מים: (רכה) והוה מתהפך מיא לדמא. בגמרא איתא חזינהו כתמי דמא, וגם הילקוט הביא אתהפיך מיא והוה דמא: (רכו) אתא יונתא וקא איטרפא קומיה, בגמרא איכא דאמרי אתא יונה איטריף קמיה. הלשון איכא דאמרי אינו מחוור ואין ספק שחסר בגמרא וצ"ל כמו שמובא בילקוט איכא דאמרי אתא פרדא ובכת קמיה ואיכא דאמרי אתאי יונה ואטריף קמיה: (רכז) שנאמר יונתי בחגוי הסלע. בגמרא מובא הכתוב כנפי יונה נחפה בכסף: (רכח) יונתי תמתי שריא בשעת אניקי. כ"ה גם בכ"י ו', וזה ליתא בגמרא, וכן אינו מובא בילקוט, והכוונה ישראל שרוי בצער, וצ"ל בשעת אנגקי, והמלה יונית ἀνάγκη לרה וצוקה, ופי' שעת אנגקי שעת הדחק וצוקה: (רכט) דהא אמרי רבנן. סנהדרין כ"ב ע"א במשנה, בשעת אניקי שפיר דמי, עיין הערה רכ"ח וצ"ל גם בכאן בשעת אנגקי, ובגמרא הגי' בשעת הסכנה שפיר דמי: (רל) אימיה דישבי. ר"ל דישבי בנוב, ובגמרא סוטה מ"ב ע"ב בשביל ד' דמעות שהורידה ערפה בשביל חמותה זכתה ויצאו ממנה ד' גבורים סף ומדון וגלית וישבי בנוב: (רלא) והא קא עולה כיתנא. תקנתי עזלה, וכן בעין יעקב הגי' דהות עזלא, רק בגמרא תקנו והגיגו דהוות גוולא, ופי' גוולא אורגת, אבל הגי' עזלא ג"כ נכונה, כי טוו תר' עזלין, ובגמרא חסרה המלה „כיתנא", ופי' פשתים, פשתים תר' כיתנא, והמלה ערבית: (רלב) כד חמיתיה ערפה פסקתיה לפילכא ושדיתיה אארעא. בגמרא כי חזיתיה פסקתיה לפילכא שדיתיה עלויה סברא למקטליה, פי' כד חזיתיה ערפה לאבישי סברה למקטליה באותו פלך שהיה בידה ולא נגעה בו: (רלג) אמרה ליה טליא טליא. בגמרא אמרה ליה עלם אייתי לי פלך פתקיה בריש מוחא וקטלה, פירש"י השליך אבישי הפלך לראשה ומתה: (רלד) אבישי כו'. הוספתי כמו שהוא נכון בכ"י ו': (רלה) פתקיה לדוד כו'. עיין בגמרא שם בסגנון

אחר

לדוד בתריסי עילווי בארעא באוירא תמניסר גרמידא ודץ ליה ניסבא אמר ניטפוי עלוי ונקטול, אידכר אבישי שם המפורש ואוקמיה באוירא בין שמיא ובין ארעא, ומאי טעמא לא אמר דוד איהו שם המפורש ואוקמיה, סבר אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין, אמר ליה אבישי לדוד מאי בעית הכא, אמר ליה הכי אמר הקב"ה והכי אמרי ליה, אמר ליה אפיך צלותך (רלו) בר ברך קירא מזבין ואת לא תצטער, באותה שעה נגזרה גזירה על יהויקים מלך יהודה שימסר ביד נבוכדנאצר, אפיך צלותך ואישתזיב, הדא הוא דכתיב ויעזר לו אבישי בן צרויה וגו' (ש"ב כא יז), כמה עזרו, (רלז) ר' יהודה אמר בשם רב עזרו בתפלה הוה קא רדפי דוד ואבישי בתריה, (רלח) כי מטא (קרביה) [קוביה], אמרי קום ביה כי מטא (רלט) (בית דין) [בי תרין], אמרי בין תרי גוריוון אריא מצי קטליה, אמר ליה זיל אישתכח ערפה אימיה בקיברא, כיון דאדכריה ליה שמא דאימיה, חלש וכחש חיליה וקטלוהו, הדא הוא דכתיב אז נשבעו אנשי דוד [לו] לאמר לא תצא [עוד אתנו] למלחמה [ולא תכבה את נר ישראל] (שם שם), (רמ) לכך נאמר תרחיב צעדי תחתי: כד הוי רדפין בתרוי, (רמא) אמר ישבי (רמב) שנים על אחד, (רמג) אמרי ליה אנן קטלינון לך את עול אימר בקרתא עשרה קטלוון לך. (רמד) ר' שמואל בר נחמני אמר בשעה שראה דוד המלאך נצטנן דמו של דוד מיראתו, הדא הוא דכתיב ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו (מ"א א א), מלמד שנצטנן דמו.

[לא] **ארדוף** אויבי ואשיגם. (רמה) בגדוד עמלק, שנאמר (הארדף) [ארדף] אחרי הגדוד הזה האשיגנו (ש"א ל ח): ולא אשוב עד כלותם. שנאמר ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (שם שם יז): אמחצם ולא יוכלו קום. (רמו) מכת מחיצה: ותאזרני חיל למלחמה. בשביל שתחלת בריתו לחייל, לפיכך תכריע קמי תחתי: (רמז) כתוב אחד אומר ותזרני חיל (ש"ב כב מ), לשון זר זהב (שמות כה כד), רמז למלכות, וכתוב אחד אומר ותאזרני חיל למלחמה (תהלים יח מ), רמז לגבורה, שנאמר אזר נא כגבר חלציך (איוב לח ג):

[לב] **ואויבי** נתתה לי עורף. פסוק זה מדבר ביהודה, (רמח) אמר ר' יהושע בן לוי מסורת אגדה יהודה הרג את עשו, אימתי בשעה שמת יצחק אבינו, הלכו עשו ויעקב וכל השבטים לקבור אותו, שנאמר ויקברו אותו עשו ויעקב

הערות ותקונים

אחר: (רלו) בר ברך קירא ליזבן ואת לא תצטער. פירש"י משל הוא שאומרים בני אדם בר ברך שטוה ימכור ואתה לא תצטער: (רלז) ר' יהודה אמר בשם רב עזרו בתפלה. כ"ה בכ"י ו', ובגמרא הגי' אמר רב יהודה אמר רב שעזרו בתפלה: (רלח) כי מטא קרביה. תקנתי קוביה כמו שהוא בכ"י ו', ובגמרא קובי, פי' רש"י כפר ששמו קובי שבין ארץ ישראל לארץ פלשתים. ובעל תבואות הארץ כתב אולי הוא הכפר קובאב למזרחית דרומית רמלא בערך שתי שעות וחצי: (רלט) בית דין. כ"ה גם בכ"י ו', ותקנתי בי תרין, וכן בגמרא כי מטו בי תרי, ופירש"י שם מקום. ובעל תבואות הארץ כתב אולי הוא הכפר בי תרים למזרח לוד כחצי שעה: (רמ) לכך נאמר תרחיב צעדי תחתי. ע"כ היא הוספה מגמרא סנהדרין ומן כד הוי רדפין הוא סוף מן המאמר שלפניו בהתחלת אות ל': (רמא) אמר ישבי. ר"ל ישבי מנוב. והילקוט שמואל רמז קנ"ו אחרי שהביא מאמר אחד מב"ר פנ"ט סיים א"ל ישבי שנים על אחד כו', והוא מן שו"ט שלפנינו ולא נמצא בב"ר: (רמב) שנים על אחד. אתם שנים ואני אחד: (רמג) אמרין ליה. התלוצצו ממנו אמור בעיר שהיית גבור גדול עד שעשרה אנשים הוצרכו להתאסף להורגך והמאמר קשה לבארו: (רמד) ר' שמואל בר נחמני אמר בשעה שראה דוד. אחר שהביא שנתיירא דוד מישבי בנוב סיים ג"כ מה שנתיירא מהמלאך הכתוב בש"ב כ"ד י"ז בראותו את המלאך המכה בעם, ואולי חסר פה התחלת הדרשה, ורש"י בריש מלכים הביא הדרשה בשם מדרש אגדה וכוון למדרש שלפנינו: (רמה) בגדוד עמלק. מובא בילקוט סוף רמז קס"ב בשם שו"ט: (רמו) מכת מחיצה. מלשון מחץ ראש: (רמז) כתוב אחד אומר עד חלציך. הוא גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון עפ"י כ"י שהיו לפניו, ועיין בגמרא יומא מ"ז ע"א דרשה אחרת בזה, כתיב ותזרני וכתיב ותאזרני אמר דוד לפני הקב"ה זריתני וזרזתני: (רמח) א"ר יהושע בן לוי מסורת אגדה יהודה הרג את עשו. מובא בילקוט ויחי רמז קס"ב, ובילקוט שמואל רמז קס"ג בשם שו"ט, והילקוט בפ' ויחי הביא מאמר הגמרא סוטה י"ג ע"א שחושים בן דן הרגו בשעת קבורת יעקב, וא"כ מתחיל: אית דאמרי יהודה הרג את עשו, וכוונתו בהמלות

אית

בניו (בראשית לה כט), והיו כולן במערת המכפלה יושבין ובוכין, והשבטים עומדין וחולקין כבוד ליעקב, ויוצאין חוץ למערה, כדי שלא יהא יעקב בוכה ומתבזה לפניהם, (רמט) השחיל עשו עצמו ונכנס למערה, (רנ) ואמר עכשיו אני הורגו לאחר שמת אבי, שנאמר יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי (שם כז מא), נסתכל יהודה וראה שעשו נכנס אחריו, ואמר מיד הוא הורג לאבא בפנים, מיד השחיל וצף הוא בעצמו, ונכנס ונמצא עשו שהיה מבקש להרוג את יעקב, מיד עמד יהודה והורגו מאחריו, ולמה לא הרגו מנגד פניו, לפי שהיה קלסתר פניו דומה לאביו, לפיכך חלק לו כבוד והרגו מאחריו, והוא שיעקב אביו מברכו, ידך בעורף אויביך (בראשית מט ח), ולמה מברכו בעורף, (רנא) שכמה וכמה נתחבט יהושע לפני הקב"ה שיתן לו את העורף, ולא נתן לו, שכן כתיב בי אדני מה אומר אחרי אשר הפך ישראל עורף (יהושע ז ח), אף על פי כן לא הועיל כלום, לפי שנתן העורף לשבטו של יהודה, שנאמר ידך בעורף אויביך (בראשית מט ח), וכן דוד אמר ואויבי נתתה לי עורף (תהלים יח מא), אמר דוד (רנב) פזמריקון שלי הוא, שנאמר וזאת ליהודה (דברים לג ז), וממי את למד, מגלית הפלשתי, שנאמר ותטבע האבן במצחו ויפול על פניו ארצה (ש"א יז מט), (רנג) לא היה צריך לומר אלא ויפול מאחריו, אלא המלאך בא ודחפו על פניו, אמר הקב"ה מי שחירף וגידף יסכר פיו בעפר (ויהא תלוי באויר), שנאמר טמנם בעפר יחד פניהם חבוש בטמון (איוב מ יג): דבר אחר למה על פניו, כדי שלא יצטער דוד, אלא ילך ויחתוך את ראשו מיד נשתכר שנים עשר אמות וזרתים (רנד) מן הצד מלא קומתו לפניו ומלא קומתו מלאחריו שש אמות וזרת, לכך נפל על פניו בין רגליו של דוד, והקב"ה מכריז ואמר נאם ה' לאדוני שב לימיני עד אשית אויביך הדום לרגליך (תהלים קי א): דבר אחר למה נפל על פניו, לפי שהיה דגון פסלו מצוייר על לבו, (רנה) לקיים מה שנאמר [ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם וגעלה נפשי אתכם (ויקרא כו ל): דבר אחר למה על פניו, לקיים מה שנאמר] ואויבי תתה לי עורף: (רנו) ומשנאי אצמיתם. אחליטם

הערות ותקונים

„אית דאמרי" למאמר המדרש שו"ט, ועיין תוס' גיטין נ"ה ע"ב ד"ה ביהודה, שכתבו וז"ל בירושלמי [הוא גיטין פ"ה ה"ו (דף מ"ז ע"א) וכתובות פ"א ה"ה (דף כ"ה ג')] בראשונה גזרו גזרה על יהודה לפי שמסורת בידם מאבותיהם יהודה הרג את עשו, דכתיב ידך בעורף אויביך ותניא נמי בספרי [ברכה פיסקא שמ"ח] ידיו רב לו, בשעה שהרג את עשו, ובסוטה י"ג ע"א דאמר חושים בן דן הרגו, שמא לא מת באותה הכאה עד שעמד עליו יהודה והרגו עכ"ל. ודבריהם נפלאים כי מדרשות חלוקות הם כמו שתראה במדרש שלפנינו כי יהודה הרגו בשעת מיתת יצחק ולדעת חז"ל בגמרא בבלי חושים הרגו במיתת יעקב, וגם בפדר"א פל"ט איתא שחושים הרגו ע"ש, ועיין גם בספר הישר: (רמט) השחיל. פי' משך, עיין ערוך ערך שחל: (רנ) ואמר עכשיו אני הורגו לאחר שמת אבי, שנ' יקרבו וגו' נסתכל יהודה וראה שעשו נכנס אחריו. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' כך השחיל עצמו עשו ונכנס למערה נכנס יהודה אחריו אמר שמא הוא הורג לאבא בפנים, והרא"פ בגליון המדרש הוסיף כמו שהוא בכ"י שלפניו: (רנא) שכמה וכמה נתחבט יהושע לפני הקב"ה. נשנה בב"ר פצ"ח אות ו', ומובא בילקוט ויחי וילקוט שמואל שם בשם שו"ט: (רנב) פזמריקון. כ"ה בכ"י ג' וכ"י ה' ובנדפס, ובכ"י ו' בטעות פזמדיקין, ובכ"י ב' פזמדיכון, בכ"י א' בטעות פי' מוקון, צ"ל פיזמוקון, ובכ"י ז' נשמט זה, ובילקוט ויחי ושמואל שם פיזמיקון, ובכלם בטעות, וצ"ל פטריקון, ואין ספק שפי' כתוב פוטריקון ונעשית מן אות ו' אות ז' ומן ט אות מ, ונמצא נכון בב"ר שם פצ"ח אות ו', ומובא בערוך ערך פטריקון, ופי' בל"י [illegible] ירושה ונחלת אבות כמ"ש המוספי: (רנג) לא הי' צריך לומר אלא ויפול מאחריו. באיזה כ"י ובנדפס לא הי' צריך ליפול אלא לאחריו ולמה נפל על פניו. והמאמר מובא במדרש וי"ר פ"י אות ז', ובחזית פ"ד אות ה' פסוק כמגדל דויד באיזה שנוים, וכן במדרש שמואל פכ"א, ומובא ברש"י ש"א י"ז מ"ט בשם מדרש תהלים, ומובא בילקוט שמואל רמז קכ"ז, והגליון שו"ט במאמר שלפניו מוסב גם על זה: (רנד) מן הצד. בילקוט שם גורס כילד: (רנה) לקיים מה שנאמר. הוספתי ונתתי את פגריכם כו', וכן חסר בכ"י ו', והמעתיק השמיט מן לקיים מה שנאמר א', עד לקיים מה שנאמר ב', ונמצא נכון בכ"י האחרים ובנדפס ובמדרשים הנ"ל: (רנו) ומשנאי אצמיתם אחליטם במכה מתשת. כל המאמר עד סוף אות נ"ג הוא גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' [ומשנאי אצמיתם] אחליטם במיתה משונה כמה (דאמר) [דאת אמר] לצמיתות לחלוטין

(רנז) במכה מתשת, במכה גברתנית, ואיזה היא זו צרעת, שנאמר לצמיתות (ויקרא כה כג), (רנח) ומתרגמינן להלוטין, (רנט) כדתנן אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט: ד"א אצמיתם. (רס) אחליטם במיתה משונה:

[לג] ישועו ואין מושיע. וכתיב ישעו ואין מושיע (ש"ב כב מב), יתפללו אל פסיליהם ויצפו לישועתן, ולא יוכלו להושיע, וימותו במרד ובמעל, וכשהם מצוערין בגיהנם ליום הדין (רסא) יתפללו אל ה' ולא ענם, לפי שלא עשו תשובה בחייהם: ואשחקם כעפר על פני רוח, זהו שאמר הכתוב תזרם ורוח תשאם (ישעיה מא טז), וכתיב וכשחק מאזנים נחשבו (שם מ טו): כטיט חוצות אריקם. וכתיב אדקם ארקעם (ש"ב כב מג), אדיקם בעולם הזה, כמו שנאמר הן איים כדק יטול (ישעיה מ טו), אריקם בעולם הזה שיהא ריקם בלא מצות, וארקעם כמו שנאמר וירקעו את פחי הזהב (שמות לט ג), שיהיו מרודדין מתחת כפות רגלי הצדיקים, כמו שנאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר [תחת כפות רגליכם] (מלאכי ג כא):

[לד] (רסב) תפלטני מריבי עם. שלא יהא לי דין בפניהם, (רסג) וכתיב מריבי עמי (ש"ב כב מד), שלא ארד מגדולתי שידיינו עמי אותי. (רסד) אמר בן עזאי נוח לו למלוך על כל העולם כולו, ולא למלוך על שני עטופי סדינים, (רסה) אמר לו הקב"ה דוד אטילס, אמר לפניו רבונו של עולם תשימני לראש גוים, (רסו) לפי שישראל סרבנים הם, ואינן מודים על האמת, אבל אומות העולם כיון שמתגיירין קרובי תשובה הן, שנאמר לשמע אוזן ישמעו לי: בני נכר יבולו. שלא תהא תקומה למפלתן: ויחגרו ממסגרותם (ש"ב כב מו). שימסרו בידי (רסז) עד שיעשו חיגרין, מרוב דחקו של מסגר, וכתיב ויחרגו ממסגרותיהם,

הערות ותקונים

לחלוטין, וזולת זה לא נמצא שם, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו: (רנז) במכה מתשת במכה גברתנית. בילקוט ישעי' רמז רפ"ז הביא בשם וי"ר וכאב אנוש הבאתי עליכם מכה גברתנית ומתשת ואיזהו זיבות וצרעת, ופי' חזקה ותקיפה: (רנח) ומתרגמינן לחלוטין. כ"ה בת"א, ובשמ"ר פ"ג אות י"ג אין אצמית אלא לשון צרעת, כמה דתימא לצמיתות, ומתרגמינן לחלוטין, ותנן אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט: (רנט) כדתנן אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט. מגילה ח' ע"ב במשנה: (רס) אחליטם במיתה משונה. לעיל במזמור י"ז אות ה' בהערה שלי הבאתי כי בכ"י ד' חסרים איזה דפים וחסר עד כאן, ומכאן מתחיל בכ"י: (רסא) יתפללו אל ה' ולא ענם. בתהלים כתוב על ה' ובש"ב אל ה': (רסב) תפלטני מריבי עם. מובא בילקוט שמואל רמז קס"ג בשם השו"ט: (רסג) וכתיב מריבי עמי שלא ארד מגדולתי שידיינו עמי אותי. כ"ה בכ"י ו', וליתא בכל כ"י האחרים ובנדפס, ובמדרש דב"ר פ"א אות י"א תפלטני מריבי עם אלא אמר דוד תפלטני מריבי עמי שלא יהא להם דין אצלי, תפלטני מריבי עם שלא יהא לי דין אצלם, ואולי דורש עמי כמו עִמִי, ובילקוט שם הביא תפלטני מריבי עם שלא יהא לי דין עמהם ושלא יהא להם דין לפני: (רסד) אמר בן עזאי נוח לו למלוך על כל העולם כולו ולא למלוך על שני עטופי סדינים. באבות דר"נ סוף פכ"ה בן עזאי אומר נוח למלוך על כל העולם כלו מליסב ולשנות בפני בני אדם העטופים בסדינין. וגרסם שכן פי' שאינם תוכן כברן, ואולי הכוונה על סיפא דקרא תשימני לראש גוים עם לא ידעתי יעבדוני. והביא רש"י בשמואל כ"ב מ"ד בשם מדרש אגדה אמר דוד רבש"ע הצילני מדינו של ישראל שאם אטהו או ארדה את ישראל בעבודתי אני נענש, אלא נראה עמים תשימני ואם יעבדוני עליהם לא אענש, וכן רש"י בתהלים שם תפלטני מריבי עם שלא אענש בדין ישראל להטות משפט ולא נשעבד בישראל יותר מן הרשות, וזה כוונת נוח לו למלוך על כל העולם כלו ולא למלוך על שני עטופי סדינים. ר"ל הדיינים המתעטפים בטליתים כשיושבין בדין, וכדאמרינן בשבת דף י' מאימתי התחלת הדין משיתעטפו הדיינים: (רסה) א"ל הקב"ה דוד אטילס. בילקוט שמואל שם הגי' א"ל הקב"ה לדוד הצילס, ובדפוס פראג ואמסטרדאם הגיה המפרש אמילס, וכאשר הוא לפנינו כ"ה בכל כ"י ובנדפס, והכוונה א"ל הקב"ה דוד אטלס, פי' יחידי ובדד, והמלה יונית ἀτελής וכ"ל מה אתה סבור שאתה יושב לך אטילס בדד ויחידי. ועיין לעיל מזמור ט"ז הערה מ"ז: (רסו) לפי שישראל סרבנין הן. מכאן עד שנאמר ביום ההוא הודו לה' סוף אות נ"ה, הוא גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' אמר לפניו רבון העולמים תשימני לראש גוים. מפלטי מאויבי מבבל, אף מקמי ממדי, תרוממני ביון, מאיש חמס תצילני באדום, וכל השאר חסר, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון המדרש כמו שהי' בכ"י שלפניו: (רסז) עד שיעשו חגרים מרוב דחקו של מסגר. וכן הביא רש"י בשם דונש ויפסחו

(רסח) שיפהדו אימת מות מתוך מסגר לבותם, כמו שנאמר ומהדרים אימה (דברים לב כה), ומתרגמינן ומתוניא חרגת מותא: האל הנותן נקמות לי. מאותן שיבקשו לבטל כבודי ומלכותי, נטרדו מן העולם: וידבר עמים (תחתני) [תחתי]. שמגרה בהן את הדבר, כמה דאת אמר ידבר עמים תחתינו (תהלים מז ד):

[לה] **מפלטי** מאויבי. מנבוכדנאצר ובבל: אף (מקמי) [מן קמי]. ממדי ופרס ומהמן: תרוממני. מיון, שאף על פי שנמשלו בי היוונים, בית המקדש בבנינו היה, ואין רם אלא בית המקדש, שנאמר ויבן כמו רמים מקדשו (תהלים עח סט): מאיש (המסים) [חמס] תצילני, מאדום ומישמעאל: על כן אודך בגוים ה'. בקבוץ גליות: ולשמך (אזמר) [אזמרה]. בביאת המשיח, שנאמר (ואמרת) [ואמרתם] ביום ההוא הודו לה' (ישעיה יב ד):

[לו] (רסט) **מגדיל** ישועות מלכו. מה כתיב בתריה, השמים מספרים כבוד אל (תהלים יט ב), וכן בשעה שהקב"ה מכין כסאו על בן דוד הכל שמחין, שנאמר עד עולם אכין זרעך (תהלים פט ה), מה כתיב בתריה, ויודו שמים פלאך ה' (שם שם ו): כתוב אחד אומר מגדול (ש"ב כב נא), וכתוב אחד אומר מגדיל (תהלים יח נא), ר' יודן אומר לפי שאין הגאולה באה על אומה זו בבת אחת, אלא קימעא קימעא, ומהו מגדיל, לפי שהיא מתגדלת והולכת לפני ישראל, עכשיו הן שרוין בצרות גדולות, (רע) [וכשתבא הגאולה בבת אחת, אינן יכולין לסבול ישועה גדולה, לפי שהיא באה בצרות גדולות], לפיכך היא באה קימעא קימעא ומתגדלת והולכת לפניו, לפיכך משולה הגאולה כשחר, שנאמר אז יבקע כשחר אורך (ישעיה נח ח), ולמה נמשלה כשחר, שאין לך אפילה גדולה יותר מאותה שעה [הסמוכה לשחר, ואם יעלה גלגל חמה באותה שעה] שהבריות ישינין, היו כל הבריות נלכדין, אלא עמוד השחר עולה ומאיר לעולם תחלה, ואחר כך גלגל חמה עולה ומאיר, ואין הבריות נלכדין, שנאמר (ואור) [וארח] צדיקים כאור נוגה (משלי ד יח), ומהו מגדול, שנעשה להם מלך המשיח כמגדל, וכן הוא אומר מגדל עז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב (משלי יח י):

מזמור יט

[א] **למנצח** מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל. (א) זהו שאמר הכתוב כל פעל ה' למענהו (משלי טז ד), לקילוסו, שנאמר ענו לה' בתודה (תהלים קמז ז): (ב) דבר אחר למענהו. לענות שבחו, להעיד אלהותו, כמה שנאמר לא תענה ברעך (שמות כ טז), וכתיב למען אחי ורעי (תהלים קכב ח). ר' אבהו אמר שני דברים אין אומות העולם כופרין בהם, מודים בהקב"ה שברא את העולם בששה ימים, ושהוא מחיה את המתים, (ג) כיצד כשהוא הולך ומעלה את האוב וידעוני וזכורו וכל ימות השבת (ד) הוא מצליח ומעלה, ובשבת אינו מצליח ואינו מעלה, (ה) והבהמה אפילו בחול אינה עולה, לפי שאינה חיה לעתיד לבא, הוי כל פעל

הערות ותקונים

מכבליהם הגתונים על רגליהם: (רסח) שיפחדו אימת מות מתוך מסגר לבותם כמו שנ' ומחדרים אימה ומתרגמינן חרגת מותא. וכן הביא רש"י ויחרגו ל' אימה מחדרים מתרגמינן חרגת מותא: (רסט) מגדיל ישועות מלכו. מובא בילקוט שמואל רמז קס"ד, והציון שו"ט בסוף רמז קס"ג מוסב גם על זה: (רע) וכשתבוא הגאולה. הוספתי ונשמט מיד המעתיק מן בצרות גדולות עד בצרות גדולות, ונמצא לנכון בכל כ"י ובנדפס:

(א) זש"ה כל פעל ה' למענהו לקילוסו. לזה כוון רש"י שהביא משלי ט"ז ד' כל פעל ה' למענהו הכל עשה בשביל קלוסו כמו ענו לה' בתודה, ד"א להעיד עליו כלומר פעלו מעיד עליו על גבורותיו, שניהם בהגדת תהלים:
(ב) ד"א למענהו לענות שבחו להעיד אלהותו. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ד"א לעדותו: (ג) כיצד כשהוא הולך ומעלה את האוב. עיין ב"ר פי"א אות ה' א"ל והרי המעלה את המת בזכורו יוכיח שהוא עולה כל ימות השבת ובשבת אינו עולה. ועיין סנהדרין ס"ה ע"ב: (ד) הוא מצליח ומעלה. בכ"י האחרים ובנדפס ליתא למלת מצליח: (ה) והבהמה אפי' בחול אינה עולה. זה ראיה כי יש השארת הנפש לאדם ולא לבהמה:

ר'

ה' למענהו: [ד"א למענהו]. לקילוסו שהכל מקלסים אותו על פעולתו, וכל מעשיו מקלסים אותו. (ו) ר' ברכיה בשם ר' [שמעון] אומר מי שאין לו ראש בפני הבריות, יש לו ראש בפני הקב"ה, חו הארץ, שנאמר וראש עפרות תבל (משלי ח כו), ומי שאין לו עינים בפני הבריות, יש לו עינים לפני הקב"ה, וזו ים, שנאמר הים ראה וינוס (תהלים קיד ג), ואין לו ידים בפני הבריות, ויש לו ידים לפני הקב"ה, שנאמר זה הים גדול ורחב ידים (שם קד כה), וכן הארץ, שנאמר והארץ הנה רחבת ידים (בראשית לד כא). ויש לה אזנים לפני הקב"ה, שנאמר ארץ ארץ ארץ שמעי דבר ה' (ירמיה כב כט). השמים יש לו לב לפני הקב"ה, שנאמר וההר בוער באש עד לב השמים (דברים ד יא), וכן יש לב לים, שנאמר קפאו תהומות בלב ים (שמות טו ח). הארץ יש לה טבור לפני הקב"ה, שנאמר יושבי על טבור הארץ (יחזקאל לח יב), ויש לה פה לפני הקב"ה, שנאמר ותפתח הארץ את פיה (במדבר טז לב), ויש לה רגלים לפני הקב"ה, שנאמר והארץ לעולם עומדת (קהלת א ד), ויש לה ירכים לפני הקב"ה, שנאמר וקבצתים מירכתי ארץ (ירמיה לא ח), השמים יש לו פה לפני הקב"ה, שנאמר השמים מספרים כבוד אל:

[ב] [**השמים** מספרים כבוד אל]. זהו שאמר הכתוב היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע (איוב לז כ), (ז) ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר אם יבקש אדם לומר שבחו של הקב"ה יותר מדאי, (ח) נטרד מן העולם, והוא (ט) מובלע מן העולם, (י) שנאמר מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו (תהלים קו ב). (יא) ר' חנינא ור' יונתן (יב) אזלין למיעבד באלין קרייתא דדרומה, עיילוה לחד בי כנישתא, חזאה לההוא חזנא (יג) דקרב ואמר האל הגדול הגבור והנורא, (יד) האדיר והאמיץ והעזוז, שתקן יתיה, ואמרו ליה אין לך להוסיף (טו) על מטבע שטבעו חכמים בברכות, (טז) מנין ממשה רבינו שאמר האל הגדול הגבור והנורא (דברים י יז), אוסיפו עליהן מטבעו של אברהם אבינו לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית יד יט).

הערות ותקונים

(ו) ר' ברכי'. נשנה בב"ר פ"א פ' והארץ לעולם עומדת עם הוספות, ומובא בילקוט תהלים רמז תרע"ב ונרשם בלוו מדרש ול"ל „שו"ט". ובנדפס המאמר קצת בשנוים קטנים: (ז) ר' אבהו בש"ר יוחנן. נשנה בירושלמי ברכות פ"ט ה"א (דף י"ב ע"ד) ובשו"ט בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נשמטו המלות „בש"ר יוחנן" ונמצא לנכון בכל כ"י: (ח) נטרד מן העולם. זה ליתא בירושלמי ובכל כ"י ובנדפס, והוא כן גם בכ"י ו': (ט) מובלע מן העולם. בירושלמי מתבלע מן העולם, ודורש יבולע שמתבלע מן העולם: (י) שנ' מי ימלל. ליתא בירושלמי: (יא) ר' חנינא ור' יונתן. ירושלמי שם במאמר שלפניו, ושם הגי' ר' יוחנן ור' יונתן, לדעתי יש לתקן שם ר' חנינא ור' יונתן כמו שהי' הגי' בכ"י שהי' לפני מסדר המדרש שו"ט, וכן תמצא בירושלמי עירובין פ"ו דף כ"ג ע"ג, ר' חיננא [צ"ל ר' חנינא] ור' יונתן סלקין לחמתא דגדר: (יב) אזלין למעבד באלין קרייתא דדרומה. באיזה כ"י למעביד. ולא מפורש מה עשו ולאיזה תכלית הלכו, ובירושלמי שם נוסף מלה אחת אזלין מיעבד שלמא באלין קרייתא, פי' לעשות שלום, אבל לדעתי ההוספה אך למותר, רק נשתבש המלה וצ"ל אזלין למעביר או מיעבר פי' לעבור. וסעד לזה תמצא גם בירושלמי עירובין פ"ה דף כ"ב רע"ג מעשה היה בתלמיד וותיק למד עיבורו בג' שנים ומהלך לפני רבו ובא ועיבר את הגליל ולא הספיק לעבר את הדרום עד שנטרפה השעה, ומזה תראה בגמרא סנהדרין י"א ע"ב כי ר"ג שלח איגרות לבני דרומא להודיעם העיבור, ודרום הוא שם מקום בגליל סמוך לציפורין וטבריא, וזקני דרום או דרומאי, או רבנן דרומא, הם קבוצת חכמים אשר ישבו שם וכפרים אחדים שייכים לו, עיין מה שהעיר בזה הרב הגדול מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט בערוך השלם ערך דרום, וזה הכוונה גם באלין קרייתא דדרומה בכפרים השייכים לדרום: (יג) דקרב ואמר. פי' שהתפלל, וזה מלשון חז"ל בב"ר פמ"ט שעבר לפני התיבה אין אומרים לו בוא והתפלל אלא בוא וקרב עשה קרבינו עשה צרכינו, והפיוטים נקראו קרובות, ובעל הפיוט נקרא קרובוי, ובירושלמי שם ליתא למלת „דקרב": (יד) האדיר. בירושלמי שם הגי' האביר, ובאיזה כ"י ובנדפס חסרים המלות „הנורא האדיר" ובגמרא בבלי ברכות ל"ג ע"ב הכוא דנחית קמיה דר' חנינא אמר האל הגדול כו' ונוסף שם „והיראוי החזק והודאי והנכבד": (טו) על מטבע שטבעו חכמים בברכות. וכ"ה בירושלמי, אבל באיזה כ"י ובנדפס על תיקון חכמים בברכות, וגי' שלפנינו היא העקרית: (טז) מניין ממשה רבינו שאמר האל וכו' אוסיפו עליהן מטבעו של אברהם אבינו לאל עליון קונה שמים וארץ. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס נמצא רק „מניין ממשה רבינו" ותו לא, וגם זה הוא הוספת המסדר ולא נמצא בירושלמי, ובגמרא בבלי ברכות שם אי לאו דאמרינהו משה רבינו באורייתא כו', לא הוין

יכולין